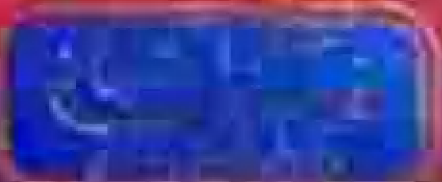

كشف الباري

عما في

صحيح البخاري

حضرت مولانا سليم الله خان

كشف الباري

عما في

صحيح البخاري

تاليف ← صدر وفاق المدارس مولانا سليم الله خان شيخ الحديث

جامعه فاروقيه كراچئ

كتاب الوضوء

جلد ⑯

خصوصيات

- ← داحاديثو تخريج
- ← د تعليقات بخاری تخريج
- ← داسماء الرجال مختصر تعارف
- ← د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ← ماقبل باب سره د ربط پوره تحقيق
- ← دشرحي دهري خبري لاندي په حاشيه كښي حواله
- ← د ترجمة الباب مقصد بيانولو كښي پوره تحقيق
- ← د مختلفو مذاهبو تحقيقی بيان اوبيا د مذهب حنفی ترجيح
- ← د حديث اطراف خودل

خورونكی: ← فيصل كتب خانه محله جنگی پيښور

موبائل :- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۸۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدروفاق المدارس مولاناسلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچۍ

د ملاویدو پتې د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰--
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی:← فیصل کتب خانه محله جنګی پېښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

فهرست مضامین

② بَاب لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طُهُورٍ

شمیره	مضمون	صفحه

⑨ باب: مَا يَقُولُ عِنْدَ الْخَلَاءِ

شمیره	مضمون	صفحه

⑬ بَاب خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْبَرَازِ

⑭ بَابُ التَّبَرُّزِ فِي الْبُيُوتِ

صفحه	مضمون	شمیره

شمیره	مضمون	صفحه

㉔ بَابُ الِاسْتِنْثَارِ فِي الْوُضُوءِ

شمیره	مضمون	صفحه

فهرس اسماء المترجم لهم فی المجلد الخامس من كشف الباری علی ترتیب حروف الهجاء

صفحه	مضمون	شميره

﴿ بسم الله الرحمن الرحيم ﴾

غرض د مرتب

﴿ الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد النبي الامين، وعلى اله وصحابته وتابعيهم ومن تبعهم باحسان الى يوم الدين. اللهم لك الحمد لا احصى ثناء عليك، انت كما اثنيت على نفسك، اللهم ما اصبح بي من نعمة او باحد من خلقك، فمنك وحدك لا شريك لك، اللهم لك الحمد ولك الشكر. اللهم لك الحمد كماينبغي لجلال وجهك وعظيم سلطانك ﴾

د الله پاك ډير كرم او بې انتهاء فضل او احسان دې چه هغه خپل بې وسه بنده ته د كشف البارى د يو نوى جلد د ترتيب او تحقيق او تكميل توفيق وركړو.

په دې جلد كښې هم الحمد لله هم هغه ټول التزامات كړې شوې دى كوم چه په مخكښې چهاپ شوې جلدونو كښې زمونږ مخې ته وو، چونكه كتاب الوضوء دې او د فقهى مباحثو غلبه شروع شوې ده په دې وجه تفصيلات هم زيات دى او د حواله جات په اعتبار سره هم د ډير توسع نه كار اخستلې شوې دې.

د فقهى مذاهب او د هغې د دلائل په سلسله كښې حتى الامكان دا التزام كړې شوې دې چه د هر امام د مذهب په حواله جات كښې هم د هغوى د معتبر كتابونو حواله وركړې شى، خو كله كله د نورو كتابونو حواله هم وركړې شوې ده نو هغه هم د موثوق مصادر نه وركړې شوې ده.

الحمد لله! د دې جلد په پوره كار باندې هم صاحب تقرير شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب دامت بركاتهم پوره نظر تير كړې دې.

خو په هر يو كار كښې، خاص طور د تحقيق او علم په سلسله كښې دا دعوى نه شى كيدې چه په دې كښې هيڅ غلطى، خامى يا كمې نه دې پاتې شوې، په دې وجه اهل علم ته خواست دې چه څه قسم غلطى يا خامى هم هغوى ته په نظر راشى نو ضرور دې مونږ ته خبر راكړى، هم دغه شان كه د كتاب په ظاهرى يا معنوى ښكلا كښې د اضافې دپاره څه تجويز وى نو هغه دې هم ضرور پيش كړى، مونږ ته به انشاء الله د غور او فكر كولو نه پس په قبلولو او د خپلې خامې او كوتاهې په اصلاح كولو كښې هيڅ تامل نه وى.

هسې خو په كشف البارى باندې كار ډير په تيزئ سره شروع دې او په اهل علم كښې چه كوم مقبوليت دې كتاب ته حاصل دې هغه د نمر نه زيات روښانه دې خو د ټولو انتهائى خواهش دې چه دا كتاب د شيخ محترم دامت بركاتهم په ژوند باندې د تكميل د مراحل نه تيريدو سره د طباعت په كالو باندې ډولى شى.

دعا اوكړئ چه الله پاك دحضرت شيخ صاحب په عمر كښې د عافيت تامه سره بركات وركړى او د دې كار د پوره كولو اسان توفيق راكړى.

د دې جلد د تكميل په سلسله كښې زه عاجز، د عزيز گرامى مولانا حبيب زكريا صاحب (استاذ جامعه فاروقيه كراچى)، عزيزم مفتى مبارك على صاحب (استاذ جامعه فاروقيه كراچى) او د عزيزم مولوى عطاء الله رفيع سلمهم الله تعالى شكر گزار يم چه دې حضراتو راسره

د كمپوزنګ او پروف ريډنګ په سلسله کښې انتهائى تعاون اوکړو، الله پاك دې ورته بهترين جزاء خير ورکړى
په اخر کښې دعا کوم چه الله پاك دې دا عمل د شيخ مدّظلّهم، ما عاجز، زما د مور او پلار، استاذانو او ټولو متعلقينو او ملګرو دپاره د نجات ذريعه او د اخرت ذخيره جوړه کړى او دې عمل ته دې قبول عام ورکړى. آمين

وكتبه: نور البشر محمد نور الحق

استاذ الحديث وعلومه بالجامعة الفاروقية كراچى

ومدير معهد عثمان بن عفان رضي الله عنه

....

يو وضاحت:

په دې تقرير کښې مونږ چه د صحيح بخارى کومه نسخه د متن په طور استعمال کړې ده په هغې باندې ډاکټر مصطفى ديب البغا تحقيقى كار کړې دې ډاکټر مصطفى ديب په احاديثو باندې د نمبر لګولو سره سره د احاديث د مواضع متكرره ښودلو التزام هم کړې دې. که يو حديث روستو راتلونکې دې نو د حديث په اخر کښې په نمبرو سره د هغې ښودنه کوى چه په دې نمبر باندې دا حديث راروان دې، او که حديث تير شوې وى نو د نمبر نه مخکښې (ر) لګوى، يعنى د هغه نمبر طرف ته دې رجوع اوکړې شى.

★★★★★★★★★★

﴿بسم الله الرحمن الرحيم﴾

④ كتاب الوضوء

ترتيب كتب : امام بخارى رحمه الله د ټولو نه اول ايمانيات ذكر كړل، ځكه چه هيڅ عمل او فعل بغير د ايمان نه مقبول نه دې، د هغې نه روستو ئې د كتاب العلم ذكر كړې دې، د هغې د مخكښ كولو وجه دا ده چه د علم نه روستو عمل صحيح كيږى، په دې وجه د علم احكام، د هغې مصالح، فضائل او آداب ئې بيان كړل، د هغې نه روستو ئې بيا احكام بيان كړې دى.
په احكاماتو كښې د ټولو نه مقدم عبادات دى او په عباداتو كښې د ټولو نه اهم مونځ دې، په دې وجه ئې هغه د ټولو نه مخكښ ذكر كړو، چونكه د مانځه دپاره طهارت شرط دې او په طهارت كښې اودس او د غسل ډير مسائل دى او بيا طهارت شرط دې، صلاة مشروط دې او شرط په مشروط باندې مقدم وى، په دې وجه مؤلف رحمه الله د كتاب العلم نه پس د طهارت بحثونه راوړې دى. (۱)

د نسخو اختلاف : بيا دلته په بعض نسخو كښې عنوان كتاب الوضوء دې او په بعض نسخو كښې كتاب الطهارة دې. علامه عينى او شيخ الاسلام زكريا انصارى رحمهما الله د كتاب الطهارة والا نسخې ته أنسب وئيلې ده.(۲)
د دې وجه دا ده چه امام بخارى رحمه الله د اودس مسائل او د هغې د ابواب د لاندې د استنجاء مسائل هم ذكر كړې دى كه د اودس عنوان واخستلې شى نو استنجاء په اودس كښې نه شى داخلولې، مګر دا چه دا په اودس كښې تبعا داخل اومنلې شى.
او كه د طهارة عنوان اومنلې شى نو بيا د هيڅ قسم توجيه ضرورت نه پاتې كيږى، ځكه چه اودس يو قسم طهارت دې. هم دغه شان استنجاء هم يو قسم طهارت دې. يو طهارت من الاحداث دې او بل طهارت من الاخباث والانجاس دې.
خو راجح دا معلوميږى چه دلته د كتاب الوضوء والا نسخه اصح ده، ځكه چه امام بخارى رحمه الله وړاندې د كتاب الغسل، كتاب التيمم، كتاب الحيض وغيره تراجم منعقد كړې دى، كه دلته د طهارت عنوان وې نو وړاندې ټول عنوانات به په هغې كښې داخل وې، د مستقل كتاب عنوان راوړلو سره د هغې د شروع كولو څه ضرورت وو؟
پاتې شو د استنجاء مسائل، نو مؤلف د قدماء په طرز باندې د اودس او استنجاء مسائل يو ځائې ذكر كړې دى، ځكه چه په دې دواړو كښې تلازم شان دې، انسان اول عام طور استنجاء كوى او د هغې نه روستو اودس كوى او چونكه د استنجاء نه فورا پس اودس كول وى، په دې وجه د اودس د اوبو د حصول التزام د مخكښې نه كوى، په دې وجه حضرات قدماء د اودس سره د استنجاء مسائل هم تبعا ذكر كوى. والله اعلم

---

۱) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۲۵
۲) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۲۵، وتحفة البارى ج ۱ ص ۱۴۸

د لفظ ﴿وضوء﴾ تحقيق: دا لفظ د ﴿وضاءة﴾ نه مشتق دې، ﴿وَضُوَ، يوضُوُ، وَضَاءَةً﴾ معنى ئې ده حسن او نظافت. (۱)

لفظ ﴿وُضُوْ﴾ د واؤ په ضمې سره، د مصدر په طور استعماليږى او د واؤ په فتحې سره ئې په هغه اوبو باندې اطلاق کيږى چه په کومو باندې اودس کولې شى.

بعض حضراتو ﴿وَضوْ﴾ بالفتح ته هم مصدر وئيلې دې او وئيلې ئې دى چه دا هم د ﴿قبول﴾ او ﴿ولوع﴾ په شان بفتح الفاء دې او درې واړه مصادر دى.

ابو عمرو بن العلاء خو د ﴿وُضوْ﴾ بضم الواو انکار کوى، پس امام اصمعى رحمه الله د هغه نه تپوس اوکړو چه ﴿ما الوضوْ بالفتح؟﴾ يعنى د ﴿وضوْ﴾ بفتح الواؤ څه معنى ده؟ نو هغوى جواب ورکړو چه ﴿الماء الذى يتوضاء به﴾ يعنى په کومو اوبو سره چه اودس کولې شى هغې ته ﴿وَضوْ﴾ وئيلې شى.

او چه کله ئې د هغوى نه تپوس اوکړو چه ﴿فالوضوْ بالضم؟﴾ يعنى ﴿وُضوْ﴾ بضم الواؤ څه څيز دې؟ تو هغوى اوفرمائيل چه ﴿لا اعرفه﴾ يعنى زه بضم الواؤ نه پيژنم.

او امام اخفش رحمه الله د الله پاك د ارشاد ﴿وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ په تفسير کښې فرمائى:

﴿الوَقُودُ بالفتح الحَطَبُ والوُقُود بالضم الاتّقادُ وهو المصدر قال ومثل ذلك الوَضُوْ وهو الماء والوُضُوْ وهو المصدر ثم قال وزعموا أنهما لغتان بمعنى واحد يقال الوَقُودُ والوُقُودُ يجوز أن يُعْنَى بهما الحَطَبُ ويجوز أن يُعنى بهما المصدر﴾

ترجمه: ﴿وَقود﴾ په فتح د واؤ سره د سيزلو لرګى ته وئيلې شى، او ﴿وُقود﴾ په ضم د واؤ سره سوزيدلو ته وئيلې شى کوم چه مصدر دې. هم دغه شان ﴿وَضوْ﴾ (بفتح الواؤ) اوبو ته وئيلې شى او ﴿وُضوْ﴾ (بضم الواؤ) مصدر دې. هم دغه شان هغه فرمائى چه بعض خلقو وئيلې دى چه دا په يوه معنى کښې دوه لغتونه دى، پس د ﴿وَقود﴾ او ﴿وُقود﴾ دواړو اطلاق کولو سره د دواړو نه د سيزلو لرګې هم مراد اخستلې شى او دا هم ممکن ده چه دواړه مصدر اومنلې شى. (۲)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په ﴿وضوْ﴾ کښې درې لغات دى:

يو دا چه ﴿بضم الواؤ اسم للفعل، وبفتحها اسم للماء الذى يتوضاء به﴾ يعنى د واؤ په ضمې سره د مصدر په معنى دې او په فتحې سره هغه اوبو ته وئيلې شى په کومو باندې چه اودس کولې

---

۱) مختار الصحاح ص ۷۷۶

۲) اوګورئ: لسان العرب ج ۱۵ ص ۳۲۲، مادة: وضء وتاج العروس ج ۱ ص ۴۹، ۴۹۱)، مادة: وضاء

شي. دا ټول مشهور لغات دي او ابن الانباري رحمه الله د اکثر اهل لغت نه هم دا خبره نقل کړې ده.

بل لغت دي ﴿ بفتح الواؤ فيهما ﴾ يعنى دواړه په معنى کښې د واؤ په فتحې سره اولوستلې شي، دا د ډيرو حضراتو قول دې، چه په هغوى کښې خليل بن احمد هم دې او د هغوى وينا ده چه د واؤ په ضمې سره خو معروف هم نه دې.

دريم لغت کوم چه يو غريب قول دې کوم چه صاحب د مطالع نقل کړې دې چه په دواړو کښې به ئې د واؤ په ضمې سره لولو. (۱)

① بَابُ مَا جَاءَ فِي الْوُضُوءِ

وَقَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ﴿ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ وَبَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ فَرْضَ الْوُضُوءِ مَرَّةً مَرَّةً وَتَوَضَّأَ أَيْضًا مَرَّتَيْنِ وَثَلَاثًا وَلَمْ يَزِدْ عَلَى ثَلَاثٍ وَكَرِهَ أَهْلُ الْعِلْمِ الْإِسْرَافَ فِيهِ وَأَنْ يُجَاوِزُوا فِعْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ﴾

د علامه دياطى رحمه الله په اصل کښې ﴿ باب ما جاء في الوضوء وقول الله عزوجل ﴾ واقع دې.

د کريمه په روايت کښې ﴿ باب في الوضوء وقوله عزوجل ﴾ راغلې دې.

د اصيلى په روايت کښې ﴿ کتاب الوضوء، باب ما جاء في قول الله عزوجل ﴾ راغلې دې. (۲)

په شروع کښې د ايت مبارکه راوړلو وجه: امام بخاري رحمه الله دا آيت کريمه بالکل په شروع کښې په دې وجه ذکر کړې دې چه دا اودس د احکاماتو اصل او بنياد دې او د امام بخاري رحمه الله عادت دا دې چه د مسائلو د اثبات دپاره د ټولو نه اول قران کريم لره پيش کوى، ګويا دې خبرې طرف ته اشاره کوى چه اصل مسئله د قران کريم نه ثابت ده او د هغې توضيحات او تفصيلات په احاديثو کښې راغلې دى. دلته امام بخاري رحمه الله هم ددې خبرې لحاظ ساتلې دې. اصل او قاعده دا ده چه ترجمه په منزله د دعوى سره وى او آيت او روايت د هغې دليل وى او دليل د مدلول نه پس، حجت د دعوى نه پس راځى، خو مؤلف رحمه الله د آيت کريمه په اصالت باندې نظر کولو سره هغه په شروع کښې اوليکلو.

او دا هم وئيلې کيدې شى چه په بخاري شريف کښې د ﴿ کتاب الوضوء ﴾ عنوان دې، په دې عنوان کښې مصنف رحمه الله ګويا دا دعوى اوکړه چه اودس يو حکم شرعى دې، دا ئې د آيت کريمه په ذريعه مدلل کړو او آيت ئې روستو راوړو.

د ايت کريمه جامعيت: ابن العربي رحمه الله چه د دې آيت کريمه د لاندې د کومو مباحثو ذکر کړې دې د هغې تعداد دوه پنځوس دې. (۳)

---

۱) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۲۵

۲) اوګورئ: عمدة القارى ج ۲ ص ۲۲۵، وفتح البارى ج ۱ ص ۲۳۲

۳) اوګورئ: احکام القران لابن العربى ج ۲ صفحه ۵۵۷ تا ۵۸۵

ابن العربی رحمه الله فرمائی چه بعض علماء کرام فرمائی چه د دې آیت کریمه نه زر مسائل مستنبط کیږی، هم دغه شان فرمائی چه زمونږ اصحاب مدینة الاسلام (بغداد) کښې راجمع شو او د دې آیت کریمه نه ئې مسائل راویستل شروع کړل نواته سوه مسئلې ئې ترې راویستلې.(۱)

د ایت کریمه په مفهوم کښې د علماء کرامو اختلاف: دلته امام بخاری رحمه الله چه د ﴿ ما جاء فی الوضوء وقول الله تعالى ... ﴾ راوړلو سره د آیت کریمه په معنی کښې چه کوم اختلاف دې هغې ته اشاره کړې ده.

حاصل د هغې دا دې چه د آیت کریمه اطلاق دې خبرې لره کیدل پکار وو چه کوم انسان هم د مانځه دپاره اودریږی نو د هغه په ذمه باندې اودس واجب دې پس د بعض ظاهریه هم دا مسلك بیانولې شی. (۲)

بعض علماء کرامو د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه هم دغه شان نقل کړې دی. پس د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما په باره کښې روایت دې چه کله د هغوی مخکښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم دا عمل ذکر کړې شو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د هر مانځه دپاره د اودس حکم ورکړې وو، برابره خبره ده که د اودس په حالت کښې وی او که نه وی، بیا چه کله هغوی ته دا عمل ګران شو نو د هر مانځه په موقع ئې د مسواك حکم ورکړو. نو سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما چونکه په اول کښې دا ګنړله چه زه به دا اول عمل په دوام سره اوکړې شم، په دې وجه به هغوی د هیڅ مانځه دپاره تازه اودس کول نه پریخودل.(۳)

هم دغه شان خبره دحضرات خلفاء راشدین رضی الله عنهم نه هم نقل کولې شی.(٤)

خو حقیقت دا دې چه کومو صحابه کرام رضی الله عنهم د هر مانځه دپاره د اودس اهتمام کړې وو هغه په دې وجه باندې نه وو چه که د انسان اودس وی یا نه وی، په هرحال کښې اودس واجب دې، بلکه دې حضرات په اولی، اعلی او اکمل باندې عمل کولو. (۵)

او ظاهره دا ده چه په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د هر مانځه دپاره د اودس د واجب کیدو قائل څوك هم نه وو او دا څنګه کیدې شی چه هر کله د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه په یو اودس سره څو څو مونځونه کول منقول دی!

پس په صحیح بخاری کښې د سیدنا سوید بن النعمان رضی الله عنه روایت دې چه!

---

۱) احکام القران ج ۲ ص ۵۵۸

۲) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۰، اوجزالمسالک ج ۱ ص ۳۶۵، کتاب الطهارة، باب وضوء النائم اذا قام الی الصلاة

۳) اوګورئ: سنن ابی داؤد کتاب الطهارة باب السواک رقم ۴۸

٤) اوګورئ عمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۱

۵) پس د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه ابو عظیف هذیلی تپوس اوکړو : ﴿ الوضوء عند کل صلاة؟ ﴾ نو هغوی اوفرمائیل ﴿ لیست بسنة، ان کان لکاف وضوئی لصلاة الصبح صلواتی کلها ما لم احدث، ولکنی سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول: من توضاء علی طهر کتب الله له بذلک عشر حسنات، ففی ذلک رغبت یا ابن اخی. شرح معانی الاثار ج ۱ ص ۸۷ مع نثر الازهار، کتاب الطهارة، باب الوضوء هل یجب لکل صلاة ام لا؟

﴿ أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم عَامَ خَيْبَرَ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصَّهْبَاءِ ـ وَهِيَ أَدْنَى خَيْبَرَ ـ فَصَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَادِ فَلَمْ يُؤْتَ إِلَّا بِالسَّوِيقِ فَأَمَرَ بِهِ فَثُرِّيَ فَأَكَلَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم وَأَكَلْنَا ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ فَمَضْمَضَ وَمَضْمَضْنَا ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ ﴾(۱)

يعنى : رسول الله ﷺ د خيبر په كال باندې اوتلو ، چه كله مقام صهباء ته اورسيدو كوم چه خيبر ته نزدې دې نو رسول الله ﷺ د مازيګر مونځ اوكړو چه رسول الله ﷺ د خوراك طلب اوكړو نو هغوى ته صرف ستوان پيش كړې شو هغه لوندولو سره رسول الله ﷺ هم اوخوړل او مونږ هم، بيا رسول الله ﷺ د ماښام د مانځه دپاره پاسيدو خوله مباركه ئې كنګال كړه او مونږ هم خوله كنګال كړه، مونځ ئې اوكړو او اودس ئې اونكړو

هم دغه شان امام مسلم رحمه الله وغيره د سيدنا بريده رضي الله عنه د حديث تخريج فرمائيلې دې چه په هغې كښې ذكر دى چه رسول الله ﷺ د فتح مكه په ورځ باندې ټول مونځونه په يو اودس سره ادا فرمائيلې وو. (۲)

د سيدنا انس رضي الله عنه نه هم روايت دې : ﴿ يجزئ احدنا الوضوء مالم يحدث ﴾(۳)

يعنى ترڅو چه بې اودسى نه وى راغلې تر هغې پورې زمونږ دپاره يو اودس هم كافى دې.

بهر حال چه كله دا معلومه شوه چه آيت كريمه په خپل ظاهر باندې نه دې او د هر مانځه دپاره اودس فرض نه دې نو په دې آيت كريمه كښې به د توجيه پيش كولو ضرورت راځى.

پس علماء كرامو مختلف توجيهات كړې دى د ټولو نه مشهوره توجيه دا ده چه دلته تقدير د كلام دې : ﴿ اذا قمتم الى الصلاة وانتم محدثون يا اذا قمتم الى الصلاة محدثين ﴾(٤)

يعنى : كله چه تاسو مانځه ته په داسې حال كښې پاسئ چه تاسو د حدث په حالت كښې يئ.

امام نووى رحمه الله د قاضى عياض رحمه الله نه نقل كولو سره ليكى :

﴿ وعلى هذا اجمع اهل الفتوى بعد ذلك، ولم يبق بينهم فيه خلاف ﴾(۵)

يعنى : په دې باندې د ټولو اهل فتوى اتفاق راغلو او د هغوى ترمينځه هيڅ اختلاف پاتې نه شو

امام دارمى رحمه الله هم دا خبره اختيار كړې ده او هغوى په دليل كښې د سيدنا بريده رضي الله عنه حديث

---

۱) صحيح البخارى ج ۱ ص ۳٤، كتاب الوضوء، باب من مضمض من السويق ولم يتوضاء رقم (۲۰۹)

۲) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب جواز الصلوات كلها بوضوء واحد، رقم ٦٤۲، وسنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب الرجل يصلى الصلوات بوضوء واحد، رقم ۱۷۲، وسنن النسائى كتاب الطهارة باب الوضوء لكل صلاة رقم ۱۳۳،وجامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء انه يصلى الصلوات بوضوء واحد، رقم (٦۱)، وسنن ابن ماجه كتاب الطهارة باب الوضوء لكل صلاة والصلوات كلها بوضوء واحد رقم ۵۱۰.

۳) صحيح البخارى ج ۱ ص ۳٤، كتاب الوضوء، باب الوضوء من غير حدث رقم: ۲۱٤

٤) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۳۰

۵) شرح النووى على صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۱۹، كتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة.

پيش كړې دي چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه دپاره اودس فرمائيلو چه كله د فتح مكه ورځ راغله نو ټولو مونځونه ئې په يو اودس سره ادا كړل او مسح على الخفين ئې هم اوفرمائيله، په دې موقع باندې سيدنا عمر رضي الله عنه عرض اوكړو، تاسو نن داسې كار اوكړو په كوم باندې چه ما تاسو د دې نه مخكښ نه يئ ليدلې؟ رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو اې عمره! ما عمدا داسې كړې دى. (۱)

امام دارمى رحمه الله فرمائى : ﴿ فدل فعل رسول الله ﷺ ان معنى قول الله تعالى ﴿ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوْا وُجُوْهَكُمْ ﴾ (الاية) لكل محدث، ليس للطاهر ﴾ (۲)

يعنى : د رسول الله ﷺ د فعل نه دا خبره معلوميږى چه د الله پاك ارشاد ﴿ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ ﴾ د هر محدث سره دې د طاهر سره نه دې.

هم دغه شان هغوى فرمائى : ﴿ ومنه قول النبى صلى الله عليه وسلم لا وضوء الا من حدث ﴾ (۳)

يعنى د رسول الله ﷺ ارشاد ﴿ لا وضوء الا من حدث ﴾ تعلق هم دې سره دې.

امام مالك رحمه الله وغيره د امام زيد بن اسلم رحمه الله نه نقل كړى دى چه د دې معنى ده : ﴿ اذا قمتم من النوم ﴾ (٤)

امام نسائى رحمه الله هم دې طرف ته اشاره كړې ده، پس هغوى په سنن نسائى كښې ترجمه منعقد كړې ده ﴿ باب فى قول الله عزوجل (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ ﴾ د هغې د لاندې ئې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه حديث ﴿ إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلَا يَغْمِسْ يَدَهُ فِي وَضُوئِهِ حَتّٰى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ ﴾ (۵) يعنى : رسول الله ﷺ فرمائى چه كله په تاسو كښې څوك د خوب نه پاسى نو خپل لاس دې د اودس په اوبو كښې نه وردننه كوى ترڅو پورې چه ئې هغه درې كرته وينځلې نه وى ځكه چه په تاسو كښې چاته هم نه ده معلومه چه د هغه لاس چرته شپه تيره كړې ده، تخريج فرمائيلې دې ګويا امام نسائى رحمه الله دې خبرې طرف ته اشاره اوفرمائيله چه دا آيت كريمه په مستقيظ من النوم باندې محمول دې.

د بعض علماء كرامو رائې دا ده چه د محدث په حق كښې دا حكم ايجابى دې او د غير محدث په حق كښې دا حكم استحبابى دې. (۶)

---

۱) اوګورئ : سنن الدارمى ج ۱ ص ۱۷۶. كتاب الطهارة باب قوله تعالى ﴿ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوْا وُجُوْهَكُمْ (رقم ۶۵۹)

۲) ايضا

۳) ايضا

٤) اوګورئ : موطاء امام مالك (مع شرحه اوجز المسالك ج ۱ ص ۳۶٤)، كتاب الطهارة، باب وضوء النائم اذا قام الى الصلاة.

۵) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب تاويل قوله عزوجل : اذا قمتم الى الصلاة ... رقم ۱.

۶) اوګورئ : فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۲، وتفسير ابن كثير ج ۲ ص ۲۱

خو علامه سيد محمودي آلوسي رحمه الله صاحب روح المعانى دا خبره رد كړې ده (۱) هم دغه شان د احنافو د اصولو مطابق خو دا قول دې ګران، ځكه چه د يو لفظ نه په يو وخت كښې دوه معاني مراد اخستل د احنافو په نزد جائز نه دى.(۲)
د بعض حضراتو رائې دا ده چه په شروع كښې د هر مانځه دپاره اودس كول فرض وو، د هغې نه روستو منسوخ شو. (۳)
امام طحاوي رحمه الله احتمالا دا توجيه كړې ده، پس هغوى فرمائى:
《وقد يجوز ايضا ان يكون كان يفعل ذلك وهو واجب، ثم نسخ》(٤)
يعنى دا احتمال هم دې چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه دپاره هغه وخت اودس كولو چه داسې كول واجب وو، بيا دا حكم منسوخ شو.
د دې تائيد د سيدنا عبدالله بن حنظله رضي الله عنه د روايت نه كيږى. 《أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم أُمِرَ بِالْوُضُوءِ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا أَوْ غَيْرَ طَاهِرٍ فَلَمَّا شَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ أُمِرَ بِالسِّوَاكِ لِكُلِّ صَلَاةٍ》(۵)
يعنى: رسول الله ﷺ ته د هر مانځه دپاره د اودس كولو حكم وركړې شوې وو، كه د مخكښې نه به ئې اودس وو او كه به نه وو. چه كله په هغوى باندې دا عمل ګران شو نو د هر مانځه دپاره ورته د مسواك حكم اوكړې شو.
خو امام نووي رحمه الله د دې قول نقل كولو نه پس ليكلې دى چه 《وهذا القول ضعيف》(۶) يعنى د وجوب قول اختيارولو سره د هغې د منسوخ منلو بالكل ضرورت نشته، بلكه دا چه سورة مائده د نزول په اعتبار سره بالكل د اخر زمانې په سورتونو كښې دې، ظاهره دا ده چه په دې كښې نسخ نه ده واقع شوې. (۷) په دې وجه دا قول ضعيف دې.
بعض علماء كرام فرمائى چه په اصل كښې رسول الله ﷺ به په شروع كښې مونځ، اذكار او تلاوت د ټولو دپاره اودس كولو، تردې چه د سلام د جواب وركولو دپاره به ئې هم اودس يا تيمم كولو، الله پاك د اودس آيت كريمه نازولو سره دا عموم ختم كړو او دا ئې اوخودل چه صرف د مانځه دپاره اودس واجب دې، د ذكر او سلام وغيره دپاره اودس واجب نه دې.
پس په معجم كبير د امام طبراني رحمه الله كښې روايت دې، كوم چه د سيدنا علقمه بن الفغواء رضي الله عنه نه نقل دې چه: 《كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَهْرَاقَ الْمَاءَ فَنُكَلِّمُهُ فَلَا يُكَلِّمُنَا،

---

۱) اوګورئ: روح المعانى ج ۶ ص ۶۹
۲) اوګورئ: مسلم الثبوت بشرحه فواتح الرحموت ج ۱ ص ۱۶۵ تا ۱۶۷
۳) شرح النووى على صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۱۹، كتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة.
٤) اوګورئ: شرح معانى الاثار مع نثر الازهار ج ۱ ص ۸۷، كتاب الطهارة، باب: الوضوء هل يجب لكل صلاة ام لا ؟
۵) السنن لابى داؤد، كتاب الطهارة، باب السواك رقم ۴۸، وشرح معانى الاثار مع نثر الازهار ۸۸/۱.
۶) شرح النووى على صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۳۵، كتاب الطهارة، باب جواز الصلوات كلها بوضوء واحد.
۷) اوګورئ: تفسير البيضاوى مع شرحه للشيخ زاده ج ۲ ص ۹۶، سورة المائده

وَنُسَلِّمُ عَلَيْهِ فَلَا يَرُدُّ عَلَيْنَا حَتّٰى يَأْتِيَ مَنْزِلَهُ فَيَتَوَضَّأُ وُضُوْءَهُ لِلصَّلَاةِ قُلْنَا: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ نُكَلِّمُكَ فَلَا تُكَلِّمُنَا، وَنُسَلِّمُ عَلَيْكَ فَلَا تَرُدُّ عَلَيْنَا؟، قَالَ: "حَتّٰى نَزَلَتْ آيَةُ الرُّخْصَةِ "يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ" [المائدة آية ٦]﴾(١)

يعنى: رسول الله ﷺ چه به کله د قضاء حاجت نه فارغ شو نو مونږ به د هغه سره خبرې کولې، خو هغوى به خبرې نه کولې، ترڅو چه به ئې کور ته راتلو سره اودس نه وو کړې، مونږ عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! دا څه خبره ده چه مونږ تاسو سره خبرې کوو؟ او تاسو جواب نه راکوئ او مونږ تاسو ته سلام اوکړو او تاسو د سلام جواب نه راکوئ! تردې چه د رخصت آيت کريمه ﴿يٰٓأَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ﴾ نازل شو.

خو دا روايت ضعيف دې (٢) ځکه چه د جابر جعفى په طريق سره نقل دې او جابر جعفى صرف ضعيف نه دې بلکه متهم بالكذب هم دې.

امام ابو حنيفه رحمه الله فرمائى: ﴿ما رأيت احدا اكذب من جابر الجعفى﴾(٣)

يعنى: ما د جابر جعفى نه لوئې دروغژن نه دې ليدلې.

د امام ابو حنيفه رحمه الله دا کلام امام ترمذى رحمه الله نقل کړې دې، خو د هندوستان او پاکستان په عام نسخو کښې نشته، خو د مصر په مطبوعه نسخو کښې شته. **والله تعالیٰ اعلم**

اودس لره واجبونکې څه څيز دې؟: د علماء کرامو په دې کښې اختلاف دې!

د شوافع قول دا دې چه د اودس واجبونکې حدث دې. دويم قول ئې دا دې چه د اودس واجبونکې ﴿قيام الى الصلاة﴾ دې. دريم قول ئې دا دې چه د حدث او ﴿قيام الى الصلاة﴾ دواړو مجموعه ئې واجبونکې دې.

امام نووى رحمه الله هم دې قول ته د شوافع رحمهم الله په نزد راجح وئيلې ده. (٤)

د حافظ ابن حجر رحمه الله د صنيع نه معلوميږى چه هغوى ﴿قيام الى الصلاة﴾ ته ترجيح ورکوى. (٥)

پس هغوى د دې په تائيد کښې د سيدنا ابن عباس رضى الله عنهما حديث نقل کړې دې کوم چه اصحاب السنن روايت کړې دې.

---

١) المعجم الكبير للطبرانى ج ۶ ص ١٨، ومجمع الزوائد ج ١ ص ٢٧۶، كتاب الطهارة، باب قراءة الجنب رقم ١٥١٠. واحكام القران للجصاص ج ٢ ص ٣٢٩.

٢) قال الهيثمى رحمه الله وفيه جابر الجعفى وهو ضعيف. مجمع الزوائد ج ١ ص ٢٧۶، كتاب الطهارة باب قراءة الجنب.

٣) كتاب العلل (اخر جامع الترمذى، نسخة احمد شاكر وصاحبيه) ج ۵ ص ٧٤١، وشرح علل الترمذى لابن رجب ج ١ ص ۶٩ (بتحقيق نور الدين عتر)

٤) د تفصيل دپاره اوګورئ: شرح النووى على صحيح مسلم ج ١ ص ١١٩، كتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة، وعمدة القارى ج ٢ ص ٢٣١، وفتح البارى ج ١ ص ٢٣٢، والمجموع ج ١ ص ۴۶۶.

۵) فتح البارى ج ١ ص ٢٣٢

﴿ خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ فَقُرِّبَ إِلَيْهِ طَعَامٌ فَقَالُوا أَلَا نَأْتِيكَ بِوَضُوءٍ قَالَ : إِنَّمَا أُمِرْتُ بِالْوُضُوءِ إِذَا قُمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ ﴾(۱)

يعنى : رسول الله ﷺ د بيت الخلاء نه راوتلو او د هغوى مخكښ خوراك كيخودلې شو، صحابه كرامو ﷺ تپوس اوكړو چه ايا مونږ تاسوته د اودس دپاره اوبه راوړو؛ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ماته خود اودس حكم هغه وخت راكړې شوې دې چه كله زه مانځه ته اودرېږم.

د حافظ ابن حجر رحمه الله په اختيار كړى قول باندې دا شكال واردېږى چه د دې نه دا لازمېږى چه كله هم انسان د مانځه دپاره اودرېږى نو اودس به كوى، حال دا چه د جمهور علماء كرامو په نزد په هر قائم الى الصلاة باندې اودس فرض نه دې.

د دې جواب دا وركړې كيدې شى چه د آيت كريمه تقاضه خو هم دا ده چه د هر مانځه دپاره اودس ضرورى وى، خو د آيت كريمه تعلق د محدث سره دې، ځكه چه په متوضى كښ يو مانع موجود دې، كوم چه په هغه باندې دا حكم عائد كيدو ته نه پرېږدى، هغه مانع د هغه متوضى زائل الحدث كيدل دى، ځكه چه د اودس حكم دحدث د ازالې د وجې نه دې. والله اعلم

خو د دې جواب حاصل بيا دا راوتلو چه اصل سبب خو ئې حدث دې. والله اعلم

په احنافو كښ صاحب محيط رحمه الله فرمائى چه د اودس سبب موجب ﴿ ارادة الصلاة بشرط الحدث ﴾ دې. (۲)

د دې معنى دا هم كيدې شى چه د دواړو مجموعه وى او دا هم كيدې شى چه اصل سبب خو ﴿ارادة الصلاة﴾ دې حدث د هغې شرط دې.

په احنافو كښ بعض اقامة الصلاة لره سبب موجب منلې دې او بعض ارادة الصلاة لره

علامه قاسم بن قطلوبغا رحمه الله فرمائى : ﴿ سبب وجوب الطهارة وجوب الصلاة او ارادة ما لايحل الابها ﴾

او بعض احنافو د نجاست حكميه په صورت كښ حدث لره او د نجاست حقيقيه په صورت كښ خبث لره موجب وضوء ګڼړلې دې.

خو راجح قول هغه دې كوم چه صاحب محيط وغيره ذكر كړې دې چه د دې موجب ارادة الصلاة بشرط الحدث دې. (۳)

د ايت كريمه نه په اودس كښ د اشتراط نيت استنباط: په آيت كريمه كښ ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوْا﴾ نه علماء كرامو دا استنباط كړې دې چه په اودس كښ نيت شرط دې.

---

۱) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الوضوء لكل صلاة رقم ۱۳۲، وسنن ابى داؤد كتاب الاطعمة، باب فى غسل اليدين عند الطعام رقم (۳۷٦۰) وجامع الترمذى، ابواب الاطعمة باب فى ترك الوضوء قبل الطعام، رقم ۱۸٤۷.

۲) اوګورئ : عمدة القارى ج ۲ ص ۲۳۱

۳) د تفصيل دپاره اوګورئ : عمدة القارى ج ۲ ص ۲۳۱، والبحر الرائق ج ۱ ص ۸، ۹، ورد المحتار مع الدر المختار ج ۱ ص ٦۲ و٦۳

د استدلال حاصل دا دي چه ﴿اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوْا﴾ معنى ده ﴿ اذا اردتم القيام الى الصلاة فتوضؤا لاجلها ﴾ يعنى کله چه تاسو د مانځه په ارادې سره پاسيږئ نو د مانځه دپاره اودس کوئ او دا هم داسې ده لکه چه وئيلې شي ﴿ اذا رايت الامير فقم، اى فقم لاجله ﴾ يعنى چه ك له ته امير وينې نو پاسيږه. يعنى د امير دپاره اودريږه (۱)

د احنافو د طرف نه جواب دا دې چه دلته ﴿ اذا ﴾ يا خو ظرفيه ده يا شرطيه، كه ظرفيه وى نو د مستدل استدلال نه صحيح كيږى ځكه چه په دې صورت كښې به معنى دا شي چه ﴿فى وقت القيام الى الصلاة يجب عليكم الوضوء﴾

او كه شرطيه وى نو د دې نه زيات نه دا معنى معلوميږى چه جزا په شرط باندې په نفس الامر كښې مرتب ده چه كله هم مونځ كولې شي نو په طهارت او اودس سره به كولې شى، خاص د هغې لحاظ ساتل ضرورى نه دى كوم چه مستدل ذكر كړې دې، پس كه د مخكښې نه ئې اودس وى نو د ﴿ قيام الى الصلاة ﴾ دپاره اودس ضرورى نه دې. (۲)

د اشتراط نيت فى الوضوء په سلسله كښې د قاضى ابن العربى رحمه الله تقرير: خو قاضى ابن العربى مالكى رحمه الله په دې سلسله كښې د بعض شوافعو ترديد كړې دې چا چه دا وئيلې دى چه آيت كريمه د نيت په وجوب باندې دلالت نه كوى

د هغوى د ترديد حاصل دا دې چه ﴿ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ ﴾ شرط او جزا دى او دا د شپږو حالو نه خالى نه دى، يا خو به د جزا د شرط سره بالكل تعلق نه وى يا به وى.

د تعلق كيدو په صورت كښې د پنځو قسمونو احتمال دې.

يا به ئې تعلق د صلاة سره وى، يا قيام الى الصلاة سره، يا حدث سره، يا درې واړو سره، يا په درې واړو كښې د يو غير معين سره

اول احتمال خو بالكل صحيح نه دې، ځكه چه د شرط او جزاء ترمينځه ربط خو يو بديهى امر دې بيا د ربط په صورتونو كښې أخرى خلور منفى دى، لهذا اولنې صورت به ثابت وى.

د دې تقرير داسې دې چه د اودس تعلق د حدث سره نه شى كيدې، ځكه چه حدث خو ناقض دې نه موجب.

او د ﴿ قيام الى الصلاة ﴾ سره هم نه شى كيدې، ځكه چه اودس د قيام الى الصلاة سره نه جمع كيږى ځكه چه د ﴿ اذا قمتم ﴾ معنى ده ﴿ اذا اردتم القيام ﴾ نو قيام د اودس نه مخكښې موندلې شى نو بيا به اودس د قيام دپاره ولې او څنګه وى؟

او د حدث او ﴿ قيام الى الصلاة ﴾ سره ربط نه شى كيدې نو د درې واړو د مجموعې سره هم نه شى كيدې.

---

۱) اوګورئ: فتح البارى: ج۱ ص۲۳۲

۲) اوګورئ: السعاية ج ۱ ص ۳۰

هم دغه شان د يو سره لاعلى التعيين تعلق مفيد نه دي، په دې وجه دا احتمال هم صرف عقلي پاتې شو. لهذا اول احتمال يعنی د صلاة سره ئې تعلق ثابت شو او هم دا د حديث نه هم ثابت دې، پس رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿ لا تقبل صلاة بغير طهور ﴾(۱) معلومه شوه چه د طهارت د صلاة سره تعلق دې.(۲)

د قاضی ابن العربی د تقرير مناقشه: د قاضی ابن العربی رحمه الله په تقرير کښې مونږ مناقشه کولې شو چه قاضی صاحب چه کوم د ﴿حدث﴾ سره د تعلق نه کيدو کوم ذکر کړې دې هغه ئې صرف يو جهت طرف ته نظر کولو سره وئيلې دی چه حدث خو ناقض دې نه موجب. حال دا چه په حدث کښې يو طرف دناقض کيدو دې هم دغه شان پکښې يو جهت د موجب کيدو هم موجود دې، ځکه چه حدث د وضوء سابق دپاره ناقض دې او د وضوء لاحق دپاره موجب دې. او اوس شاته اصل مسئله تيره شوې ده چه د اودس سبب موجب څه دې.

قوله: فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ: د غسل معنی ده ﴿ ايصال الماء على المغسول ﴾ يا ﴿ امرار الماء على المغسول ﴾ يعنی مغسول ته اوبه رسول، يا په مغسول باندې اوبه بهيول.(۳)

د غسل په شرعی معنی کښې د علماء کرامو اختلاف: د غسل په شرعی معنی کښې د علماء کرامو درې اقوال دی، جمهور علماء کرام فرمائی: مغسول ته داسې اوبه رسول چه د هغې نه کم از کم يوه قطره ضرور اوبهيږی. هم دا د امام ابوحنيفه او امام محمد رحمهما الله قول دې.

(۲) امام ابويوسف رحمه الله فرمائی ﴿ هو مجرد بل المحل بالماء، سال او لم يسل ﴾ يعنی محل لره صرف لمد کول او موندلې شی. که اوبه بهيږی يا اونه بهيږی

(۳) امام مالک رحمه الله فرمائی ﴿ امرار الماء وذلك الموضع بيده ﴾ يعنی اوبه بهيولو سره هغه محل لره په لاس سره مږل هم ضروری دی. (٤)

دمالکيانو دلائل اودهغې تضعيف: قاضی ابن العربی رحمه الله د مالکيانو درې دلائل ذکر کړې دی. اول دليل خو د هغوی په زعم کښې دا دې چه په لغت کښې د غسل په معنی کښې د لاس استعمالول داخل دی، ځکه چه د امرار يد نه بغير غسل ته صب الماء خو وئيلې شی. د غسل اطلاق په هغې باندې نه کيږی.

---

۱) صحيح مسلم، کتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة، رقم ۵۳۵، ۵۳۶، وسنن النسائی، کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء رقم ۱۳۹، وسنن ابی داؤد کتاب الطهارة باب فرض الوضوء رقم (۵۹)، وجامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء لا تقبل صلاة بغير طهور، رقم (۱) وسنن ابن ماجه، کتاب الطهارة، باب لايقبل الله صلاة بغير طهور، رقم (۲۷۱ — ۲۷٤)

۲) احکام القران لابن العربی ج ۲ ص ۲٦٤، ۲٦۵)

۳) (تفصيل دپاره اوګورئ: الاستذکار ج ۱ ص ۳۰۷، باب العمل فی غسل الجنابة)

٤) د مذاهب د تفصيل دپاره اوګورئ: احکام القران للجصاص ج ۲ ص ۳۳۲ والبحر الرائق ج ۱ ص ۱۱.

خو د هغوی دا دلیل ضعیف دی ځکه چه په لغت کښې د غسل دپاره استعمال ید او دلك بالید ثابت نه دی.

پس ابن عبد البر رحمه الله فرمائی: ﴿ فدل هذا كله على أن الغسل في لسان العرب يكون مرة بالفرك ومرة بالصب والإفاضة كل ذلك يسمى غسلا في اللغة العربية وقد حكى عن بعض العرب غسلتني السماء يعني بما انصب عليه من الماء ﴾(۱)

یعنی د غسل اطلاق په عربئ ژبه کښې کله خو په دې باندې کیږی چه مړلو سره یو څیز وینځلې شی او کله په دې باندې کیږی چه په هغې باندې اوبه واچولې شی او اوبهیولې شی، د بعض اهل عرب قول هم دې چه ﴿غسلتنی السماء﴾ یعنی د باران اوبو زه وینځلم.

دویم دلیل هغوی دا پیش کړې دې چه الله پاك فرمائی ﴿ حتی تغتسلوا ﴾(۲) جنبی انسان ته الله پاك د غسل حکم ورکړې دې او غسل بغیر د لاس د استعمال نه ممکن نه دې، ځکه چه الله پاك د انسان په بدن باندې غوړوالې پیدا کړې دې، چه د هغې د وجې نه اوبه پوره بدن ته نه رسیږی، بدن د خپل غوړوالی د وجې نه اوبه لرې کوی، لهذا په ټول بدن باندې د اوبو رسولو دپاره د لاس خوزول ضروری دی.

خو دا دلیل هم ضعیف دې، ځکه چه د لاس خوزول د غسل دپاره ضروری نه شو، بلکه د تکمیل غسل دپاره ضروری شو، دا څه ضروری ده چه کوم څیز د تکمیل دپاره شرط وی هغه به د اصل دپاره هم شرط وی، او دا هم مونږ علی وجه التنزل وایو ګینې د تکمیل دپاره هم ضروری نه دې، پس یو انسان په دریاب کښې اودریږی، د هغې اوبه روانې دی، په هغې سره ټول بدن لوند شی دغه شان مقصود حاصل شی.

هم دغه شان باران شروع شی، یو سړې راشی او هغې ته اودریږی، په باران باندې ئې ټول بدن لوند شی دغه شان مقصود حاصل شی.

قاضی ابن العربی رحمه الله دریم دلیل دا پیش کړو چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې یو ماشوم راوستلې شو او هغه په رسول الله ﷺ باندې متیازې اوکړې، په حدیث کښې دی ﴿ فدعا بماء، فاتبعه بوله، ولم يغسله ﴾(۳) یعنی اوبه ئې راطلب کړې او په متیازو باندې ئې واړولې او هغه ئې او نه وینځلې. معلومه شوه چه اوبه اچول غسل نه دې بلکه ﴿ دلك ﴾ ضروری دې، ګینې که صرف په اوبو اچولو سره غسل متحقق کیدې نو د هغې نه پس به په ﴿ لم يغسله ﴾ سره د ﴿غسل﴾ نفی ولې کیده؟

ددې جواب دادې چه ﴿لم يغسله﴾ نه د ﴿غسل مخصوص﴾ نفی کړې شوې ده او هغه ﴿غسل بالمبالغة﴾

---

۱) الاستذکار ج ۱ ص ۳۰۷، باب العمل فی غسل الجنابة.

۲) النساء: ۴۳

۳) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب حکم بول الطفل الرضیع، وکیفیة غسله، رقم (۲۶۲)

دي، پس په مسلم كښې هم په دې حديث كښې ﴿ ولم يغسله غسلا ﴾ دي. (۱)
په مصدر سره تاكيد راوړل ددې خبرې دليل دې چه دمخصوص قسم ﴿غسل﴾ نفى مقصود ده.(۲) والله اعلم

قوله: وُجُوْهَكُمْ: دا د ﴿ وجه ﴾ جمع ده چه د هغې معنى ده مخ.

﴿ فاغسلوا وجوهكم ﴾ كښې ﴿ وجوه ﴾ جمع ده او ﴿ كم ﴾ هم د جمعې ضمير دې او قاعده دا ده چه كله جمع د جمع سره مقابله كولو باندې راوړلې شي نو د مقابلة الآحاد بالآحاد فائده حاصليږى (۳) چه د هغې مطلب دا دې چه هر انسان دې خپل مخ وينځى.
كه د يو انسان دوه مخونه وى نو امام نووى رحمه الله فرمائى چه د دواړو وينځل واجب دى. (٤)
مولانا عبدالحئ لكهنوى رحمه الله فرمائى كه يو مخ اصلى دې او دويم غير اصلى، د اصلى وينځل فرض دى او كه دواړه اصلى وى، په دواړو كښې د اصل كيدو اثار موجود وى، مثلا په دواړو سره خوراك څكاك كوى نو احتياط په دې كښې دې چه دواړه دې وينځلې شى. (۵)

د وجه تحديد: د ﴿ وجه ﴾ يا مخ حد په اوږدوالى باندې عام طور د سر د ويښتو د راختلو د ځائې نه تر د زنې د اخره پورې دې او په پلن والى باندې د يو غوږ د پوستكى نه د بل غوږ د پوستكى پورې دې. (۶)

قوله: وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ: او خپل لاسونه (وينځئ) تر د څنګلو پورې.

مرافق: د مرفق (بكسر الميم وفتح الفاء يا بفتح الميم وكسر الفاء) جمع ده، څنګل ته وئيلې شى، دا د رفق نه ماخوذ دې، چه د هغې معنى نرمى ده، په څنګل سره كارونه كښې سهولت وى، په دې وجه ورته مرفق وئيلې شى. (۷)
څنګل به وينځلې شى يا نه؟ په دې مسئله كښې اختلاف دې.
جمهور علماء كرام فرمائى چه د مرافق وينځل فرض دى، او ابوبكر بن داؤد ظاهرى، ابن

---

۱) صحيح مسلم كتاب الطهارة، باب حكم بول الطفل الرضيع، وكيفية غسله. رقم ۶۶۷
۲) اوګورئ فتح الملهم ج ۱ ص ٤۵۰، ٤۵۱. كتاب الطهارة، باب حكم بول الطفل الرضيع، وكيفية غسله.
۳) السعاية ج ۱ ص ۳۲، المبحث التاسع والعشرون
٤) المجموع ج ۱ ص ۳۸۲
۵) السعاية ج ۱ ص ۳۲، المبحث التاسع والعشرون
۶) وهومن قصاص الشعر الى اسفل الذقن، والى شحمتى الاذن ... انظر كنزالدقائق مع بحرالرائق ج۱ ص ۱۱
۷) قال ابن الفارس رحمه الله تعالى: الراء والفاء والقاف أصلٌ واحدٌ يدلُّ على موافقة ومقاربة بلا عُنف. فالرِّفق: خلاف العُنف... هذا هو الأصل ثم يشتقّ منه كلُّ شيء يدعو إلى راحة وموافَقة. والمرفَق(۱) مَرفق الإنسان؛ لأنه يستريح فى الاتّكاء عليه. يقال ارتَفَق الرّجلُ: إذا اتّكأ على مَرفقه فى جلوسه... ويقال فيه مَرفِق ومِرفَق، حكاهما ثعلب. معجم مقاييس اللغة ج ۲ ص ٤۱۸، مادة : رفق

حزم او زفر بن الهذیل رحمه الله فرمائی چه فرض نه دی، د امام مالک رحمه الله نه هم یو روایت داسې منقول دې او دویم روایت ئې د جمهور مطابق دې. (۱)

د ظاهریه وغیره دلیل: د ظاهریه او امام زفر رحمه الله دلیل مشهور اصول دې ﴿الغایة لاتدخل تحت المغیا﴾ یعنی غایة په مغیا (د کوم څیز دپاره چه مغیا بیان کړې شوې وی) د لاندې داخل نه وی. (۲)

په نورو الفاظو کښې دا وئیلې شو چه چونکه په ﴿وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾ کښې د ﴿الی﴾ په ذریعه د ﴿غسل ید﴾ غایة بیان کړې شوې دې او غایت یعنی مرفق به د غسل ید په حکم کښې داخل وی یا به نه وی؟ په دې کښې ادله متعارض دی، پس په بعض ځایونو کښې یقینی غایت په مغیا کښې داخل نه وی لکه ﴿ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾(۳)

او په بعض مقاماتو کښې غایت یقینی طور په مغیا کښې داخل ګڼړلې شی. لکه وئیلې شی ﴿بعتك هذا المکان من هنا الی هناك﴾ یعنی ما په تا باندې دا کور در خرڅ کړو د دې ځائې نه تر هغه ځائې پورې. په دې مثال کښې غایت یقینا په مغیا کښې داخله ده.

په آیت وضوء ﴿وایدیکم الی المرافق﴾ کښې چونکه دواړه احتمالات دی، په دې وجه به د شك په بنیاد څنګل په مغسول کښې داخله نه وی. (٤)

هم ددې نه بعض حضراتو داسې تعبیر هم کړې دې چه په آیت وضوء کښې ﴿وایدیکم الی المرافق﴾ وئیلو سره ید مغسول منلې شوې دې، د هغې حد د ﴿ماقبل المرفق﴾ پورې خو یقینی دې خو د ﴿مرفق﴾ په مغسول کښې داخلیدل مشکوك دی، لهذا متیقن به فرض منلې شی، مشکوك به فرض نه منلې کیږی. (۵)

د جمهور د طرف نه د دې جواب دا دې چه د دې قاعدې ﴿الغایة لا تدخل تحت المغیا﴾ نه استدلال کول صحیح نه دی ځکه چه دا متفق علیه مسئله نه ده. بلکه د غایت په مغیا کښې داخلیدل او نه داخلیدل په قرائن او دلائل باندې موقوف دی، که قرینه په دخول باندې دلالت کوی نو داخل به ګڼړلې شی، ګینې داخل به نه ګڼړلې کیږی.

اوګورئ یو سړې وائی ﴿قرات القران من اوله الی اخره﴾ نو په دې کښې غایت داخل منلې شی هم

---

۱) د مذاهبو د تفصیل دپاره اوګورئ: السعایة ج ۱ ص ۵۶، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۸۵، والمجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۲۸۵، ونیل الاوطار ج ۱ ص ۱۶۸، ابواب صفة الوضوء، باب ۵۹، المضمضة والاستنشاق، والمحلی لابن حزم ج ۱ ص ۲۹۷.

۲) اوګورئ: السعایه ج ۱ ص ۵۶، ۵۷

۳) البقرة ۱۸۷

٤) اوګورئ: السعایه ج ۱ ص ۵۶ و ۵۷

۵) پورته حواله

دغه شان د الله پاك ارشاد دي ﴿ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى الَّيْلِ ﴾ (١) دلته غايت په مغيا كښې داخل نه شي منلې.

اوس بعض علماء كرامو د دې دپاره قاعده بيان كړې ده، هغوى فرمائى چه كه غايت د مابعد غايت د جنس نه وى نو غايت به په مغيا كښې داخل وى لكه ﴿ قرأت القرآن من اوّله الى اخره ﴾ او كه د هغې د جنس نه نۀ وى نو داخل به نه وى لكه ﴿ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى الَّيْلِ ﴾ كښې. (٢)

هرچه د ظاهريه وغيره دا استدلال دې چه ماقبل المرفق يقينى او د مرفق دخول په دې كښې مشكوك دې، په دې وجه به مرفق مغسول نه وى، پس د دې جواب دا دې چه مرفق دلته مشكوك نه دې، بلكه د هغې دخول يقينى دې، ځكه چه غايت كه د صدر كلام د جنس نه وى نو هغه يقينا په مغيا كښې داخل وى. (٣)

د دې نه علاوه په عباداتو كښې په احوط باندې عمل كول اولى وى، نه د هغې په مقابله كښې په متيقن باندې عمل كول. (٤)

د جمهورو د طرف نه دا جواب هم كړې شوې دې هغه دا چه دا غايت ﴿ غاية الاسقاط ﴾ دې، اصل كښې الله فرمائيلې دى ﴿ وَأَيْدِيَكُمْ ﴾ د دې نه دا معلوميږى چه د ټول لاس، يعنى د ګوتو د سوكو نه تر د اوګو او ترخونو پورې وينځل ضرورى دى، ځكه چه لفظ د يد د ﴿ انامل ﴾ نه تر د مناكب پورې وئيلې شى، د هغې نه روستو چه ئې كله ﴿ إِلَى الْمَرَافِقِ ﴾ اوفرمائيلو نو مابعد الغايه د غسل د حكم نه خارج شو او باقى اندام د غسل د لاندې راغلل، اوس معنى دا شوه چه تاسو خپل لاسونه د څنګلو پورې وينځئ، خو ما وراء المرفق يعنى كوم چه د مرفق نه وړاندې دې د هغې د وينځلو ضرورت نشته. (٥)

قاضى ابن العربى رحمه الله دا توجيه د قاضى عبدالوهاب مالكى رحمه الله نه نقل كړې ده او فرمائى چه ما دا توجيه د هغوى نه علاوه چا سره هم نه ده ليدلې. (٦)

خو حقيقت دا دې چه دا توجيه د قاضى عبدالوهاب استاذ قاضى ابو الحسن ابن القصار نه هم منقول ده. د قاضى عبدالوهاب وفات په ۴۲۲ هجرى كښې شوې دې (٧) او د قاضى ابو الحسن بن القصار وفات په ۳۹۷هجرى كښې شوې دې (٨)

---

١) البقرة: ١٨٧

٢) اوګورئ: السعايه ج ١ ص ٥٧، واحكام القران لابن العربى ج ٢ ص ٥۶٧

٣) اوګورئ: السعاية ج ١ ص ٥٧

٤) پورته حواله

٥) اوګورئ: الهداية للمرغينانى ج ١ ص ١۶، ١٧، كتاب الطهارات وشرح الوقاية مع شرحه السعايه ج ١ ص ۶٨، ۶٩

٦) اوګورئ: احكام القران ج ٢ ص ٥۶٧

٧) اوګورئ: وفيات الاعيان ج ٢ ص ٢٢٢، ترجمة القاضى عبد الوهاب المالكى.

٨) سير اعلام النبلاء ج ١٧ ص ١٠٨

هم دغه شان په علماء احناف کښې صاحب هدایه، صاحب کشف البزدوی او صاحب کافی وغیره دا توجیه کړې ده. (۱)

په جمهورو کښې بعض دا جواب هم کړې دې چه دلته ﴿ الی ﴾ د ﴿ مع ﴾ په معنی کښې دې (۲) لکه د الله پاك ارشاد دې ﴿ وَلَا تَأْكُلُوْٓا اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ ﴾ (۳) یعنی د هغوی مالونه د خپل مال سره مه خورئ. په دې کښې ﴿ الی ﴾ د ﴿ مع ﴾ په معنی کښې دې. (٤)

بعض وائی چه دلته ﴿ الی ﴾ د غایت په معنی کښې دې، خو مرفق چونکه د ﴿ ید ﴾ حصه ده، په دې وجه به دا د مغسول د لاندې داخل وی، خو د هغې نه وړاندې د لاس نه تر اوږې پورې حصه به د اجماع د وجې نه خارج شی. (۵)

د جمهورو استدلال د بعض احادیثو نه هم دې. پس امام دار قطنی رحمه الله د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې. ﴿ کان رسول الله ﷺ اذا توضاء ادار الماء علی مرفقیه ﴾ (٦)

خو دا حدیث ضعیف دې، په دې کښې یو راوی عبدالله بن محمد بن عقیل دې او هغه ضعیف دې. (۷)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: ﴿ ابن عقیل لیس بالقوی ﴾ (۸)

بیا د هغوی نه روایت کونکې د هغوی نمسې القاسم بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عقیل دې. دې هم ضعیف دې (۹)

---

۱) اوګورئ: السعایه ج ۱ ص ۶۷

۲) المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳۸۶، واحکام القران لابن العربی ج ۲ ص ۵۶۷، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۸۵.

۳) النساء: ۲

٤) مختار الصحاح ص ۲٤، وانظر الکشاف للزمحشری ج ۱ ص ٤۶۵

۵) المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳۸۶

۶) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۳، کتاب الطهارة باب وضوء رسول الله ﷺ رقم: ۱۵

۷) قال ابن سعد: منکر الحدیث، وقال احمد بن حنبل: منکر الحدیث، وقال ابن معین: لا یحتج بحدیثه، وقال مرة: ضعیف الحدیث، وقال النسائی: ضعیف، قال یعقوب وابن عقیل صدوق، وفی حدیثه ضعف شدید جدا. قال الترمذی: صدوق وقد تکلم فیه بعض اهل العلم من قبل حفظه. وسمعت محمدا بن اسماعیل یقول: کان احمد بن حبل واسحاق بن ابراهیم، والحمیدی یحتجون بحدیث ابن عقیل، قال محمد بن اسماعیل: وهو مقارب الحدیث. وقال ابن عدی: روی عنه جماعة من المعروفین الثقات وهو خیر من ابن سمعان، ویکتب حدیثه. انظر تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۸۰ - ۸٤، والکامل فی ضعفاء الرجال ج ٤ ص ۱۲۷ - ۱۲۹، ومختصر الکامل للمقریزی: ۳۶۲ و ۳۶۳.

۸) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۳، کتاب الطهارة باب وضوء رسول الله ﷺ، رقم ۱۵

۹) امام ابن حبان اګر چه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې خو امام احمد رحمه الله فرمائی ﴿ لیس بشیء ﴾، امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ﴿ کان متروک الحدیث ﴾ ..... (بقیه بر صفحه آئنده.....

امام دارقطنی رحمه الله د سیدنا عثمان رضی الله عنه نه د اودس طریقه نقل کړې ده، په هغې کښې دی ﴿ويديه الى المرفقين حتى مس اطراف العضدين﴾ (۱) حافظ ابن حجر رحمه الله د دې سند ته حسن وئیلې دې. (۲)

هم دغه شان امام طبرانی او امام بزار رحمهما الله د سیدنا وائل بن حجر رضی الله عنه نه د صفة الوضوء په باره کښې حدیث نقل کړې دې. په هغې کښې دی ﴿ثم ادخل يمينه في الاناء فغسل بها ذراعه اليمنى، حتى جاوز المرفق ثلاثا، ثم غسل يساره بيمينه، حتى جاوز المرفق ثلاثا﴾ (۳)

امام طحاوی رحمه الله او امام طبرانی رحمه الله د ﴿ثعلبة بن عباد عن ابيه﴾ په طریق سره مرفوعا نقل کړې دی: ﴿غسل ذراعيه حتى يسيل الماء على مرفقيه﴾ (٤)

حافظ رحمه الله فرمائی ﴿هذه الاحاديث يقوى بعضها بعضا﴾ (۵) یعنی دا احادیث د یو بل دپاره د تقویت باعث دی.

امام نووی رحمه الله په صحیح مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د حدیث نه استدلال کړې دې، هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم د اودس صفت لره عملا اوښودلو، چه په هغې کښې دی ﴿ثم غسل يده اليمنى حتى اشرع في العضد، ثم يده اليسرى حتى اشرع في العضد﴾ (۶)

امام نووی رحمه الله فرمائی د دې حدیث نه د رسول الله صلی الله علیه وسلم مرفقین لره وینځل ثابت شو، دهغوی

.....بقيه از صفحه گذشته)... امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی: ﴿احاديثه منكرة، وهو ضعيف الحديث﴾ امام بخاری رحمه الله فرمائی: ﴿عنده مناكير﴾ او ابن عدی رحمه الله فرمائی: ﴿روى عن جده احاديث غير محفوظة﴾ اوګورئ: الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۳۳۸، وكتاب الجرح والتعديل لابن ابى حاتم ج ۷ ص ۱۶۰، رقم ۱۲۲۲۲، ۶۷۸، ولسان الميزان ج ۶ ص ۳۸۰، رقم ۶۱۳۰، والكامل ج ۶ ص ۳۵.

۱) سنن الدارقطنى ج ۱ ص ۸۳، كتاب الطهارة، باب وضوء رسول الله صلی الله علیه وسلم رقم ۱۷

۲) اوګورئ: فتح البارى ج ۱ ص ۲۹۲، كتاب الوضوء، باب مسح الراس كله.

۳) المعجم الكبير للطبرانى ج ۲۲ ص ۵۰، ومسند البزار ج ۱۰ ص ۳۵۵، ومجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۳۲، كتاب الطهارة، باب ما جاء فى الوضوء، ج ۲ ص ۱۳٤، كتاب الصلاة باب صفة الصلاة والتكبير فيها رقم ۲۸۰۵، وكشف الاستار ج ۱ ص ۱٤۰، كتاب الطهارة، باب صفة الوضوء رقم ۲۶۸، قال الهيثمى : رواه الطبرانى فى الكبير والبزار وفيه سعيد بن عبدالجبار، قال النسائى : ليس بالقوى وذكره ابن حبان فى الثقات، وفى سند البزار والطبرانى محمد بن حجر وهو ضعيف.

٤) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۲٤، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء، وشرح معانى الاثار للطحاوى مع نثر الازهار ج ۱ ص ۷۵، كتاب الطهارة، باب فرض الرجلين فى وضوء الصلاة. قال الهيثمى : رواه الطبرانى فى الكبير، ورواه باسناد اخر فقال ﴿عن ثعلبه بن عمارة﴾ وقال هكذا رواه اسحاق الديرى عن عبدالرزاق ووهم فى اسمه. والصواب ثعلبه بن عباد. ورجاله موثقون.

۵) فتح البارى ج ۱ ص ۲۹۲، كتاب الوضوء، باب مسح الراس كله

۶) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل فى الوضوء رقم ۵۷۹.

د فعل د وضوء د مامور به بيان دې، د رسول الله ﷺ نه كله هم د دې ترك ثابت نه دې. (١)

قوله: وَامۡسَحُوۡا بِرُءُوۡسِكُمۡ: يعنى په خپلو سرونو باندې مسح كوئ.

د مسح لغوى او اصطلاحى معنى : په لغت كښې مسح ﴿ **امرار الشئ على الشئ بسطا** ﴾(٢) ته وئيلې شى، يو څيز لره په بل څيز باندې په نرمئ سره راښكل يا تيرول.

د شريعت په اصطلاح كښې د دې لغوى معنى لحاظ خو ضرور ساتلې شى، د دې سره سره د اله مسح د لونديدلو د قيد لحاظ هم ساتلې شى او دا هم ضرورى ده چه هغه اله به د انسانى بدن نه وى، لهذا د شريعت په اصطلاح كښې به مسح وئيلې شى : ﴿ **امرار اليد المبتلة العفو** ﴾ يعنى د لوند لاس په اندام باندې راښكل. (٣)

ابن العربى رحمه الله فرمائى چه مسح اله ممسوح بها (يعنى د څه په ذريعه چه مسح كولې شى) ته اوبو رسولو، او غسل مغسول ته اوبه رسولو ته وئيلې شى. (٤)

حاصل دا چه په مسح كښې اوبه اله ممسوح بها ته رسولې شى او بيا هغه په ممسوح باندې راښكلې شى او په غسل كښې اوبه مغسول ته رسولې شى.

د سر په مسح كښې فرض مقدار څه دې؟ : د مسح فرضيت خو د قران كريم نه ثابت دې، ددې په فرضيت كښې د چا اختلاف نشته، خو په فرض مقدار كښې اختلاف دې. (٥)

د امام شافعى رحمه الله اقوال : د امام شافعى رحمه الله په مذهب كښې دوه اقوال دى.

د هغوى مشهور قول كوم چه د هغوى نه منصوص دې هغه دا دې چه ﴿ **ادنى مايطلق عليه اسم المسح** ﴾ فرض دې. لهذا څه مخصوص مقدار مقرر نه دې، تردې چه د هغوى په نزد كه يو سړې د يو وېښته په بعض حصه باندې هم مسح اوكړى نو هم كافى ده.

په شوافع كښې ابو العباس بن القاص او ابو الحسن بن خيران وائى چه كم از كم په درې وېښتو باندې مسح ضرورى ده. (۶)

د امام احمد بن حنبل رحمه الله اقوال : د امام احمد رحمه الله نه يو قول دا منقول دې چه د پوره سر مسح كول ضرورى دى. دويم قول د هغوى نه دا نقل دې چه د بعض سر مسح كافى ده.

خو امام ابن قدامه رحمه الله فرمائى چه د امام احمد رحمه الله نه چه منقول دى هغه دا دى چه د سړى دپاره خو استيعاب ضرورى دې او د زنانه دپاره د سر په وړاندې حصه باندې مسح كول كافى دى. (٧)

---

١) شرح المهذب ج ١ ص ٣٨٧
٢) معجم مقاييس اللغة ج ٥ ص ٣٢٢
٣) اوګورئ: السعاية ج ٢ ص ٧٤
٤) احكام القران لابن العربى ج ٢ ص ۶۶٧
٥) اوګورئ: المغنى لابن قدامة ج ١ ص ٨۶
٦) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ١ ص ٣٩٨
٧) اوګورئ: المغنى لابن قدامة ج ١ ص ٨۶، ٨٧

د امام مالک رحمه الله اقوال : د مالکیانو نه په دې سلسله کښې شپږ اقوال منقول دی.
ابن مسلمه رحمه الله فرمائی چه د دوه ثلث مسح کافی ده.
اشهب او ابوالفرج وائی چه د یو ثلث مسح کافی ده.
د اشهب نه یو بل قول منقول دې چه د مقدم راس مسح کافی ده.
خپله د امام مالک رحمه الله نه نقل دی چه د پوره سر استیعاب ضروی دې.
یو قول ترې دا هم نقل دې چه ﴿ ادنیٰ مایطلق علیه اسم المسح ﴾ کافی دې.
شپږم قول دا دې چه د سر استیعاب فرض دې، خو که معمولی حصه پاتې شی نو مسح به اوشی. (۱)
د امام ابوحنیفه رحمه الله اقوال : د امام ابوحنیفه رحمه الله درې اقوال دی.
یو دا چه د ربع الراس مسح فرض ده.
دویم دا چه د مقدار ناصیه مسح فرض ده.
دریم دا چه د درې ګوتو په مقدار باندې مسح کول فرض دی. (۲)
خو دا حقیقی اختلاف نه دې بلکه د یوې معنې مختلف عنوانات او د یو معنې مختلف تعبیرونه دی.
د حضرات علماء کرام او مجتهدینو د دې مختلفو اقوالودلائل ابن العربی او علامه عبد الحی لکهنوی رحمه الله په تفصیل سره بیان کړی دی، هغې ته دې مراجعت اوکړې شی. (۳)
قوله: ﴿وارجلکم الی الکعبین﴾: او خپلې خپې د ګیټو سره وینځې.
کعب څه ته وئیلې شی؟ ﴿ کعب ﴾ وئیلې شی ﴿ **العظم الناتی الذی ینتهی الیه عظم الساق** ﴾ یعنی هغه راپورته شوې هډوکې چرته چه د پنډئ هډوکې ختم شوې وی، دې ته کعبین په دې وجه وئیلې شی چه دا دوه جدا جدا بهر راوتلې هډوکی وی.
د کعب په باره کښې د شیعه ګانو اختلاف او د هغې تردید : شیعه ګان وائی چه د کعب نه مراد هغه هډوکې دې کوم چه د قدم په ظاهر باندې وی خو دا قول صحیح نه دې.
اول: خوپه دې وجه چه دټول اهل لغت ددې په خلاف باندې اتفاق دې، پس صاحب المغرب علامه مطرزی، صاحب القاموس المحیط علامه مجدالدین فیروزابادی اوصاحب الصحاح علامه جوهری رحمه الله وغیره د کعب هم هغه تعریف لیکلې دې کوم چه مونږ پورته ذکر کړو، او اصمعی رحمه الله نه د دې خبرې انکار نقل کړې شوې دې چه د کعب اطلاق د وسط قدم دپاسه هم کیږی. (٤)

---

۱) اوګورئ احکام القران لابن العربی ج ۲ ص ۵۶۸، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۵
۲) اوګورئ عمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۵
۳) احکام القران لابن العربی ج ۲ ص ۵۶۹- ۵۷۲، والسعایة ج ۱ ص ۷۸- ۹۹
٤) المغرب ج ۲ ص ۲۲۲، والقاموس المحیط ص ۱۲۱و وصحاح اللغة ج ۱ ص ۲۱۳، وتاج العروس ج ۲ ص ۳۷٤، والنهایة فی غریب الحدیث ج ۲ ص ٤٤٥، مختار الصحاح ص ۵۷۲.

دویم : په صحیح مسلم وغیره کښې د سیدنا عثمان رضی الله عنه روایت دې: ﴿ انه غسل رجله الیمنی الی الکعبین ثم الیسری کذلك ﴾ (۱) رسول الله صلی الله علیه وسلم خپله ښئ خپه د گیټو سره وینځله.
امام نووی رحمه الله فرمائي چه په دې حدیث کښې د هرې خپې دپاره د کعبین اثبات دې، په دې سره د روافضو خبره بالکل لغو کیږي. (۲)
هم دغه شان د سیدنا نعمان بن بشیر رضی الله عنه حدیث دې : ﴿ فرأیت الرجل یلزق منکبه بمنکب صاحبه، ورکبته برکبة صاحبه، وکعبه بکعبه ﴾ (۳)
یعنی : ما اولیدل چه یو سړی به خپله اوګه د بل د اوګې سره او خپله ګیټئ به ئې د بل د ګیټئ سره برابروله.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا حدیث د دې خبرې واضح دلیل دې چه د کعب نه مراد ګیټئ دی ګیني نورې معنې خو دلته نه دی ممکن. (٤)
هم دغه شان د طارق بن عبد الله رضی الله عنه روایت دې :
﴿ رَأَیْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فِي سُوقِ ذِي الْمَجَازِ وَعَلَیْهِ حُلَّةٌ حَمْرَاءُ ، وَهُوَ یَقُولُ : یَا أَیُّهَا النَّاسُ قُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ تُفْلِحُوا ، وَرَجُلٌ یَتْبَعُهُ یَرْمِیهِ بِالْحِجَارَةِ ، وَقَدْ أَدْمَی عُرْقُوبَیْهِ وَکَعْبَیْهِ ، وَهُوَ یَقُولُ : یَا أَیُّهَا النَّاسُ ، لَا تُطِیعُوهُ ، فَإِنَّهُ کَذَّابٌ ، فَقُلْتُ : مَنْ هٰذَا ؟ قِیلَ : هٰذَا غُلَامُ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ . قُلْتُ : فَمَنْ هٰذَا الَّذِي یَتْبَعُهُ یَرْمِیهِ بِالْحِجَارَةِ ؟ قَالَ : هٰذَا عَبْدُ الْعُزّٰی أَبُو لَهَبٍ ﴾ (۵)
یعنی : ما رسول الله صلی الله علیه وسلم د ذوالمجاز په بازار کښې اولیدو، هغوی د سور رنګ (یوه برګه) جبه اغوستلې وه او وئیل ئې : اې خلقو! اوایئ ﴿ لا اله الا الله ﴾ اوایئ تاسو به کامیاب شئ. یو

---

۱) صحیح مسلم. کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وکماله رقم ۵۳۸.
۲) اوګورئ شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۲۰. کتاب الطهارة باب صفة الوضوء وکماله.
۳) قال البخاری فی صحیحه ج ۱ ص ۱۰۰، کتاب الاذان، باب الزاق المنکب بالمنکب، والقدم بالقدم فی الصف، تعلیقا ..... وقال النعمان بن بشیر : رایت الرجل منا یلزق کعبه بکعب صاحبه. وانظر السنن لابی داؤد، کتاب الصلاة، باب تسویة الصفوف، رقم : ۶۶۲
٤) فتح الباری ج ۲ ص ۲۱۱، کتاب الاذان، باب الزاق المنکب بالمنکب والقدم بالقدم فی الصف.
۵) موارد الظمآن الی زوائد ابن حبان ص ٤۰۶، کتاب المغازی والسیر، باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم الناس الی الاسلام وما لقیه، رقم ۱۶۸۳، وقد اخرجه الحاکم فی المستدرک ج ۲ ص ۶۱۲، کتاب التاریخ، باب : ید المعطی العلیا وابد بمن تعول، وابن ابی شیبة فی مصنفه ج ۲۰ ص ۲٤۲، کتاب المغازی، باب فی اذی قریش للنبی صلی الله علیه وسلم وما لقی منهم، رقم ۳۷۷۲۰، وابو نعیم فی معرفة الصحابة ج ۳ ص ۷۷، ترجمة : طارق بن عبدالله المحاربی الکوفی رضی الله عنه رقم ۳۹۵۵، والدارقطنی فی سننه ج ۳ ص ٤٤، ٤۵، کتاب البیوع، رقم ۱۸۶، وابن حجر فی المطالب العالیة ج ۱ ص ۳۹٤، ۳۹۵، کتاب البیوع، باب ما اذی المشرکون به النبی صلی الله علیه وسلم ونبانه علی امره، رقم ٤۲۷۷، والبیهقی فی سننه الکبری ج ۱ ص ۸۶، کتاب الطهارة، باب الدلیل علی ان الکعبین هما الناتیان فی جانبی القدم و ج ۲ ص ۲۱، کتاب البیوع، باب جواز السلم الحال.

سرې په هغوی پسې شاته شاته روان وو چه په کانړو باندې ئې ویشتلو، د رسول الله ﷺ پوندې او ګیتې په وینو باندې ککړې شوې وې، هغه سړی به دا آواز کولو اې خلقو! د دې سړی خبره او نه منئ دا دروغژن دې، ما تپوس اوکړو دا څوك دې؟ خلقو اووې چه دا د بنی عبد المطلب هلك دې او د بل سړی باره کښې مې تپوس اوکړو چه دا څوك دې نو وې وئیل چه د عبد العزی ابو لهب دې.

علامه عینی رحمه الله فرمائی دا دې خبرې دلیل دې چه کعب هغه بهر راوتلې هډوکې دې کوم چه د قدم په طرف باندې وی ځکه چه کله تلونکې سړې د روستو نه په کانړی باندې ویشتلې شی نو د خپې وړاندې حصه باندې به نه لګی. (۱)

هم دغه شان د سیدنا ابو سعید خدری رضی الله عنه حدیث دې

﴿ ان النبی صلی الله علیه وسلم قال: إِزْرَةُ الْمُسْلِمِ إِلَى نِصْفِ السَّاقِ، وَلَا حَرَجَ - أَوْ لَا جُنَاحَ - فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَعْبَيْنِ، مَا كَانَ أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ فَهُوَ فِي النَّارِ ﴾ (۲) یعنی: د مسلمان پینسې تر نیمې پنډئ پورې وی، بیا د نیمې پنډئ او د دواړو ګیټو ترمینځه هم څه باك نشته، خو که د ګیټو نه ښکته شی نو هغه به جهنم ته ځی.

هم دغه شان رسول الله ﷺ سیدنا جابر بن سلیم رضی الله عنه ته اوفرمائیل: ﴿ وَارْفَعْ إِزَارَكَ إِلَى نِصْفِ السَّاقِ، فَإِنْ أَبَيْتَ فَإِلَى الْكَعْبَيْنِ ﴾ (۳) یعنی: خپل پرتوګ د نصف ساق پورې اوچت ساته، که د دې نه انکار کوې نو بس د ګیټو پورې ساته.

امام نووی رحمه الله فرمائی چه د دې دواړو احادیثو نه صراحة معلومیږی چه د کعبین نه مراد د پنډئ نه لاندې هډوکې دې نه د ظهر قدم راوتلې هډوکې. (۴)

دریم: د عربیت د قاعدې په لحاظ سره به هم دلته د ﴿کعبین﴾ نه مراد ګیټئ وی، نه د ظهر قدم راوتلې هډوکې، ځکه چه چرته مقابلة الجمع بالجمع راځی هلته افراد لره په افرادو باندې تقسیم کوې لکه چه وئیلې شی ﴿ رکبوا دوابهم ﴾ د دې مطلب دا دې چه په خلقو کښې هر هر فرد په خپله سورلئ باندې سور شو

د دې په خلاف که مقابلة الجمع بالمثنی وی نو بیا د انقسام الاحاد علی الاحاد فائده نه حاصلیږی، بلکه هلته د تثنیه مقابله د هر هر فرد سره وی، لکه چه که اوئیلې شی ﴿لبسوا ثوبین﴾ نو مطلب به دا وی چه هر هر فرد دوه دوه کپړې واغوستلې.

چه هر کله په دې خبره پوهه شوې نو اوس په آیت وضوء کښې سوچ اوکړئ الله پاك دلته د

---

۱) البنایة ج ۱ ص ۷۰، کتاب الطهارة

۲) السنن لابی داؤد، کتاب اللباس، باب قدر موضع الازار، رقم: ۴۰۹۳

۳) السنن لابی داؤد، کتاب اللباس، باب ما جاء فی اسبال الازار، رقم: ۴۰۸۴

۴) تهذیب الاسماء واللغات ج ۴ ص ۱۱۶ ماده کعب)

جمعي الفاظ استعمال كړي دي پس ﴿ وجوه ﴾، ﴿ رؤوس ﴾، ﴿ ايدى ﴾ او ﴿ مرافق ﴾ جمع دى، لهذا دلته به د قاعدې مطابق انقسام الاحاد على الاحاد وى او مطلب به دا وى چه هر سړې دې خپل مخ وينځى، خپل لاس دې د څنګلو سره وينځى او د خپل سر مسح دې اوكړى، د دې نه معلومه شوه چه د مخ غسل فرض دې، هم دغه شان غسل يد واحدة مع المرفق الواحد فرض دې. هم دغه شان د هر يو په خپل خپل سر باندې مسح كول فرض دى. هم دغه شان د مرفق مقابله چه د ايدى سره كړې شوې ده، د دې تقاضا دا ده چه په هر لاس كښې يو مرفق دې، او حال دا چه الله پاك د كعب بيان كولو سره د تثنيه صيغه استعمال كړه او مخكښې اسلوب ئې پريخودلو .لهذا دلته به دانقسام الاحاد على الاحاد په ځائې ﴿ مقابلة المثنى بكل فرد فرد من افراد الجمع ﴾ لحاظ ساتلې شى.ددې نه دا خبره په فهم كښې راغله چه په هره خپه كښې دوه كعب دى.او روافض چه څه ته كعب وائى په هغې كښې دتثنيه څه ګنجائش نشته.(١) والله اعلم

ايا د امام محمد رحمه الله په نزد د كعب نه مراد د ظهر قدم والا لوړ هډوكې دې؟ بعض حضراتو د شيعه ګانو قول چه د كعب نه مراد د ظهر قدم والا لوړ هډوكې دې د دې نسبت د امام محمد رحمه الله طرف ته كړې دې. (٢)

خو دا نسبت اول خو الٰى غير محله دې، ځكه چه اصل كښې د امام محمد رحمه الله نه د محرم په سلسله كښې نقل دى چه ﴿ اذالم يجد النعلين فيقطع خفيه اسفل من الكعبين ﴾ يعنى چه كله نعلين نه وى نو خفين دې د كعبين نه لاندې پرې كولو سره استعمال كړى. دې بيان سره هغوى په خپل لاس سره د موضع قطع طرف ته اشاره اوكړه، دا خبره د هغوى شاګرد هشام رازى د طهارت په باب كښې نقل كړې ده. (٣)

بل به تاسو ته د دې تفصيل نه معلومه شوې وى چه دا نقل هم محتمل شان دى، ځكه چه امام محمد رحمه الله د موضع قطع طرف ته اشاره كولو سره څنګه چه د كعبين نه لاندې لاس كيخودلو. هغه شان ئې د ظهر قدم والا راپورته شوى هډوكى طرف ته اشاره اوكړه، حال دا چه په دې هډوكى باندې د كعب اطلاق مقصود نه وو.

خپې به وينځلې شى كه مسح به پرې كولې شى؟ د علماء كرامو د مذهب تنقيح: خپې به وينځلې شى كه مسح به پرې كولې شى؟ په دې كښې څلور مذاهب دى!

① اولنې مذهب د ائمه اربعه او جمهور اهل سنت والجماعة دې چه خپې به وينځلې شى.

② دويم مذهب د شيعه ګانو د فرقه اماميه دې چه د خپو وظيفه مسح ده نه غسل

③ دريم مذهب د امام حسن بصرى، محمد بن جرير طبرى او ابو على جبائى معتزلى دې چه

---

١) السعاية فى كشف ما فى شرح الوقاية ج ١ ص ٧١

٢) قال فى شرح الوقاية (مع السعاية ج ١ ص ٦٩) : ثم الكعب فى رواية هشام عن محمد هو المفصل الذى فى وسط القدم. عند معقد الشراك. لكن الاصح نها العظم الناتى الذى ينتهى اليه عظم الساق.

٣) اوګورئ: السعاية ج ١ ص ٦٩

د غسل او مسح ترمینځه ورته اختیار دی.

④ څلورم مذهب د اهل ظاهر دی چه غسل او مسح دواړه واجب دی. (۱)

حافظ ابن القیم رحمه الله فرمائی چه دلته چه د تخییر بن الغسل والمسح په قائلین کښې د کوم ابن جریر ذکر کړې شوې دې د هغه نه مراد مشهور معروف امام ابن جریر نه دې بلکه دا یو شیعه مصنف دې، د مشهور محمد بن جریر د نوم او د پلار د نوم سره د اشتراك د وجې نه اشتباه پیدا شوه. هغوی فرمائی چه ما د دې شیعه ابن جریر ډیر کتابونه کتلې دی کوم چه په اصول او فروع کښې د مذهب شیعه سره متعلق دی. (۲)

د حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا رائې معلومیږی، هم دغه شان علامه آلوسی رحمه الله هم دغه رجحان ظاهر کړې دې، د دې حضراتو د تصریح مطابق دا شیعه مصنف د امام ابن جریر طبری رحمه الله سره په نوم، د پلار په نوم او کنیت، نسبت او اکثر تصنیفات کښې یو شان دې، خو د نیکهٔ په نوم سره دواړو کښې فرق راځی چه د اهل سنت د امام نوم محمد بن جریر بن یزید طبری دې، او د هغه شیعه نوم محمد بن جریر بن رستم طبری دې. (۳)

خو حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه د ابن جریر رحمه الله د مسلك په باره کښې بعض خلق وائی چه هغوی د احادیثو د وجې نه غسل رجلین ته واجب وئیلې دی او د قران کریم د آیت کریمه د وجې نه ئې مسح رجلین ته واجب وئیلې دی، نو دا د هغوی تحقیقی مذهب نه دې، د هغوی په تفسیر کښې د هغوی د کلام کتلو نه معلومیږی چه په ﴿ رجلین ﴾ کښې د وجوب دلك قائل دی او هغوی د ﴿ دلك ﴾ نه په مسح سره تعبیر کړې دې. والله اعلم

هم دغه شان حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه ما د هغوی په کلام کښې غور اوکړو نو معلومه شوه چه هغوی د قراءت نصب او قراءت جر دواړو قراتونو ترمینځه د جمع او تطبیق راوستلو کوشش کړې دې، ګویا د جر قراءت ئې په مسح باندې محمول کړو او هغه د هغوی په نزد ﴿ دلك ﴾ دې او د نصب قراءت ئې په غسل باندې محمول کړې دې دغه شان ئې دواړه قراءتونه جمع کړل

اګر چه امام ابن القیم رحمه الله د معروف ابن جریر انکار کړې دې او حافظ ابن کثیر رحمه الله د ابن

---

۱) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۴۱۷، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۸، کتاب الوضوء، باب ما جاء فی الوضوء. وقول الله تعالی ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾

۲) اوګورئ: تهذیب سنن ابی داؤد لابن القیم ج ۱ ص ۹۸، کتاب الطهارة، باب صفة وضوء النبی صلی الله علیه وسلم قال البنوری رحمه الله : وما قاله ابن القیم فغیر متجه فان عبارة ابن جریر فیه ایهام لذلک، وقد کشف ابن کثیر فی تفسیره عن الامر، وبین وجه النسبة الیه وما یوهم کلامه، ثم بین غرضه، فلیراجع من المائدة وقد فهم القاضی ابوبکر ایضا من کلام ابن جریر هذا التخییر بین الغسل والمسح، کما قاله فی العارضة واحکام القران له،وکذلک غیرواحد من الاعلام،معارف السنن ج۱ ص۱۸۶. ابواب الطهارة باب ما جاء: ویل للاعقاب من النار.

۳) اوګورئ: لسان المیزان: ۲۶، ترجمة محمد بن جریر الطبری . رقم: (۶۵۷۹)، و:۲۹۱۷، ترجمة محمد بن جریر بن رستم الطبری، رقم: (۶۵۸۰). او اوګورئ: روح المعانی : ۷۸۱۶

جریر د مسلك په سلسله کښې تاویل کړې دې، خو ډیرو حضراتو د ابن جریر د عبارت هم دا مطلب اخستلې دې چه هغه د تخییر بین الغسل والمسح قائل دې. پس ابن العربی رحمه الله په احکام القران او عارضة الاحوذی کښې د دې تصریح کړې ده. (۱)
حاصل دا چه د اهل سنت والجماعة په نزد په خپې وینځلې شی، مسح جائز نه ده، او د روافض په نزد به په خپو مسح کولې شی او وینځلې به نه شی.
د دواړو ډلو دلائل به انشاء الله وړاندې په تفصیل سره راځی.
اودس چرته فرض شوې دې؟ بعض علماء کرام فرمائی چه اودس په مدینه منوره کښې مشروع شوې دې. پس د ابن الجهم مالکی رحمه الله وینا ده چه د هجرت نه مخکښې اودس کول بس مستحب وو، او امام ابن حزم رحمه الله جزما وئیلې دی چه اودس په مدینه منوره کښې مشروع شوې دې
آیت وضوء چونکه مدنی دې په دې وجه د دې آیت کریمه نه هغه خلقو استدلال کړې دې کوم چه وائی چه اودس د ټولو نه مخکښې په مدینه منوره کښې فرض شوې دې. (۲)
خو د دې نه مخکښې د دې کیفیت څه وو؟ ابن عبدالبر رحمه الله د اهل سیر په دې باندې اتفاق نقل کړې دې چه په رسول الله ﷺ باندې غسل جنابت د مانځه په شان په مکه کښې فرض شوې وو او په دې خبره هم اتفاق دې چه رسول الله ﷺ کله هم یو مونځ بغیر د اودس نه نۀ دې کړې، هم دغه شان هغوی فرمائی چه دا خبره د یو عالم نه هم پټه نه ده. (۳)
امام حاکم رحمه الله په مستدرك کښې فرمائی چه اهل سنت ته په دې خبره باندې د دلیل پیش کولو ضرورت دې چه د آیت مائده د نزول نه مخکښې هم اودس مشروع وو. (٤)
امام حاکم رحمه الله په دې سلسله کښې د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې:
﴿دَخَلَتْ فَاطِمَةُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ تَبْكِي، فَقَالَ: يَا بُنَيَّةُ، مَا يُبْكِيكِ؟ قَالَتْ: يَا أَبَتِ مَا لِي لَا أَبْكِي وَهَؤُلَاءِ الْمَلَأُ مِنْ قُرَيْشٍ فِي الْحِجْرِ يَتَعَاقَدُونَ بِاللَّاتِ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى لَوْ قَدْ رَأَوْكَ لَقَامُوا إِلَيْكَ فَيَقْتُلُونَكَ، وَلَيْسَ مِنْهُمْ رَجُلٌ إِلَّا وَقَدْ عَرَفَ نَصِيبَهُ مِنْ دَمِكَ، فَقَالَ: يَا بُنَيَّةُ، ائْتِينِي بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ﴾ (۵)
معنی: سیده فاطمة رضی الله عنها رسول الله ﷺ ته په ژړا باندې راغله، رسول الله ﷺ ترې تپوس اوکړو نو هغې عرض اوکړو چه زه به ولې نه ژاړم، حال دا دې چه د قریشو سرداران په حطیم کښې ولاړ په لات منات او عزی باندې قسم خوړلو سره عهد کوی چه کله هغوی تاسو وینی

---

۱) اوګورئ: معارف السنن ج ۱ ص ۱۸۶. اوګورئ: احکام القران لابن العربی: ج ۲ ص ۵۷۷، المسالة الجادیة والاربعون، وعارضة الاحوذی ج ۱ ص ۵۸، ابواب الطهارة، باب ما جاء: ویل للاعقاب من النار.
۲) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۲ - ۲۳۳
۳) اوګورئ: الاستذکار ج ۱ ص ۳۵۱، کتاب الطهارة، باب التیمم.
٤) المستدرک للحاکم ج ۱ ص ۱۶۳، کتاب الطهارة
۵) المستدرک للحاکم ج ۱ ص ۱۶۳، کتاب الطهارة

نو ستاسو د مقابلې دپاره به اودريږی او تاسو به قتل کړی. په هغوی کښ د هر يو سړی دا خواهش دې چه ستاسو په وينه کښ ورته ضرور څه حصه ملاؤ شی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې لورې! ماته د اودس دپاره اوبه راوړه، رسول الله ﷺ اودس اوفرمائيلو او د مسجد طرف ته اوتلو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې حديث سره به د هغه خلقو رد خو اوشی کوم چه د هجرة نه مخکښ د اودس د وجود نه هم انکار کوی خو د دې نه د اودس وجوب نه شی ثابت کيدې. (۱)

ابن الجهم مالکی او ابن حزم باندې د يو بل روايت نه هم رد کيږی کوم چه ابن لهيعه په مغازی کښ د ﴿عن ابی الاسود يتيم عروة عن عروة﴾ په طريق سره مرسلا نقل کړې دې.

﴿ان جبريل علم النبى ﷺ الوضوء عند نزوله عليه بالوحى﴾(۲)

يعنى : سيدنا جبرائيل عليه السلام رسول الله ﷺ ته هغه وخت اودس ښودلې وو چه کله هغه وحی راوړلو سره نازل شوې وو.

دا روايت امام احمد رحمه الله د ابن لهيعه په طريقه سره ﴿عن الزهرى عن عروة عن اسامة بن زيد عن ابيه﴾ په سند سره موصولا تخريج کړې دې. (۳)

هم دغه شان امام احمد او د هغوی خوئی عبد الله رحمه الله د ﴿الهيثم بن خارجة عن رشدين بن سعد عن عقيل عن الزهرى عن اسامة بن زيد عن النبى ﷺ﴾ په سند سره حديث نقل کړې دې ﴿ان جبريل لما نزل على النبى ﷺ فعلمه الوضوء﴾(٤) په دې کښ د سيدنا زيد بن حارثه رضی الله عنه ذکر نشته. په دې طريق کښ رشدين بن سعد ضعيف راوی دې. (۵)

امام ابن ماجه رحمه الله هم په خپل سنن کښ دا حديث ﴿حسان بن عبد الله، حدثنا ابن لهيعة، عن عقيل، عن الزهرى، عن عروة قال حدثنا اسامة بن زيد، عن ابيه زيد بن حارثة﴾ په طريق سره تخريج کړې دې.(۶) په دې کښ هم د ابن لهيعة واسطه موجود ده.

---

۱) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۳

۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۳

۳) اوګورئ : مسند احمد ج ٤ ص ۱۶۱، رقم ۱۷۶۱۹، حديث زيد بن حارثه رضی الله عنه

٤) مسند احمد ج ۵ ص ۲۰۳، رقم ۲۲۱۱٤، حديث اسامة بن زيد، حب رسول الله ﷺ

۵) قال الهيثمى فى مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲٤۲، کتاب الطهارة، باب نضح الفرج بعد الوضوء، وفيه رشدين بن سعد، وثقه هيثم بن خارجه واحمد بن حنبل فى رواية وضعفه اخرون. قال الحافظ فى تقريب التهذيب ص ۲۱۰و رقم ۱۹٤۲ : ضعيف، رجح ابو حاتم عليه ابن لهيعة، وقال ابن يونس کان صالحا فى دينه، فادرکته غفلة الصالحين فخلط فى الحديث.

۶) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما جاء فى النضح بعد الوضوء رقم ٤۶۲.

تنبيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلې دی: واخرجه ابن ماجة من رواية رشدين بن سعد..(بقيه برصفحه آئنده..

خو امام طبرانی رحمه الله په المعجم الاوسط کښې د ﴿ سعید بن شرحبیل قال : حدثنا اللیث بن سعد، عن عقیل عن ابن شهاب، عن عروة عن اسامة بن زید عن ابیه زید بن حارثة ﴾ په طریق سره حدیث ذکر کړې دې، په دې کښې نه خو رشدین بن سعد دې او نه ابن لهیعة. (۱)

خو امام طبرانی رحمه الله فرمائی ﴿ لم یروا هذا الحدیث عن اللیث الا سعید بن شرحبیل، والمشهور من حدیث ابن لهیعة ﴾(۲) یعنی : دې حدیث لره د لیث نه نقل کونکې سعید بن شرحبیل دې. خو دا حدیث د ابن لهیعة په طریق سره مشهور دې.

هم دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ ولو ثبت لکان علی شرط الصحیح ولکن المعروف روایة ابن لهیعة ﴾(۳) یعنی : که دا طریق ثابت شی نو دا حدیث به د صحیح د شرط مطابق شی خو دا روایت د ابن لهیعة نه معروف دې.

ایا د وخت د داخلیدو نه مخکښې اودس صحیح دې ؟ : بعض حضراتو د آیت کریمه ﴿ اذا قمتم الی الصلاة فاغسلوا ﴾ نه په دې باندې استدلال کړې دې چه اودس صرف د وخت د داخلیدو نه پس صحیح دې. د وخت د داخلیدو نه مخکښې صحیح نه دې. (٤)

خو جمهور فرمائی چه د وخت د داخلیدو نه مخکښې اودس بالکل صحیح دې.

هر چه د آیت کریمه نه د استدلال تعلق دې نو هغه په دې وجه صحیح نه دې چه په دې آیت کریمه کښې صلاة د فرض سره نه دې مقید کړې شوې بلکه د امت په اتفاق سره د صلاة نه هر قسم مونځونه مراد دی که فرض وی او که نفل وی، لهذا چه کله نوافل د وخت سره مقید نه دی نو اودس هم د هغې سره نه شی مقید کیدلې. (۵)

د دې نه علاوه په دې خبره باندې د ټولو اتفاق دې چه مونځ په اول وخت کښې یعنی د وخت د داخلیدو سره ادا کول جائز دی او په اول وخت کښې ادا کول ئې صرف په هغه صورت کښې ممکن دی چه کله اودس د وخت د داخلیدو نه مخکښې کړې شوې وی. (۶)

هم دغه شان د جمعې په فضائلو کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه حدیث نقل دې!

.....بقیه از صفحه گذشته)... عن عقیل، عن الزهری نحوه لکن لم یذکر زید بن حارثة فی السند. فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۳. خو په ظاهر کښې حافظ رحمه الله د تسامح سره مخ شوې دې. ځکه چه ابن ماجه د رشدین بن سعد والا طریق نه دې ذکر کړې. بلکه هغوی د ابن لهیعه په طریق سره حدیث ذکر کړې دې. لکه چه پورته په متن کښې د سیاق نه معلومه ده. د رشدین والا طریق امام احمد رحمه الله نقل کړې دې. چه د هغې پورته ذکر راغلې دې. والله اعلم

۱) المعجم الاوسط للطبرانی ج ٤ ص ۱۷٤، رقم الحدیث ۳۹۰۱

۲) پورته حواله

۳) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۳

٤) اوګورئ : المحلی لابن حزم ج ۱ ص ۷٤، کتاب الطهارة، الوضوء قبل الوقت مسالة ۱۱۲

۵) پورته حواله

٦) پورته حواله

﴿ مَنِ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غُسْلَ الْجَنَابَةِ ثُمَّ رَاحَ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشًا أَقْرَنَ ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ دَجَاجَةً ، وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَيْضَةً فَإِذَا خَرَجَ الإِمَامُ حَضَرَتِ الْمَلَائِكَةُ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ ﴾ (اللفظ للبخاری)(۱) **یعنی** : څوك چه د جمعې په ورځ باندې د غسل جنابة په شان غسل اوکړی او بیا د جمعې دپاره لاړ شی نو ګویا هغه یو اوښ قربانی کړو، څوك چه په دویم ساعت کښې لاړ شی نو ګویا هغه د غوا قربانی ورکړه، څوك چه په دریم ساعت کښې لاړ شی نو هغه ته په د ښکرو والا ګډ قربانی کولو ثواب ملاویږی، څوك چه په څلورم ساعت کښې لاړ شی نو هغه ته به د چرګې د صدقه کولو ثواب ملاویږی، او څوك چه په پنځم ساعت کښې لاړ شی نو هغه ته په د اګئ د صدقه کولو ثواب ملاویږی، بیا چه کله امام (د خطبې دپاره) راوځی نو ملائك هم ذکر او خطبه اوری.

ظاهره دا ده چه د جمعې دپاره حاضرین د وخت نه مخکښې ځی او ذکر شوې ثواب حاصلوی.(۲)

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَبَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ فَرْضَ الْوُضُوءِ مَرَّةً مَرَّةً وَتَوَضَّأَ أَيْضًا مَرَّتَيْنِ وَثَلَاثًا: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ بیان اوفرمائیلو چه په اودس کښې د اندامونو یو یو کرت وینځل فرض دی، رسول الله ﷺ دوه دوه کرته او درې درې کرته هم وینځلې دی.

د ذکر شوې عبارت غرض : د امام بخاری رحمه الله په دې عبارت سره غرض دا دې چه په آیت مبارکه کښې ﴿ فاغسلوا ﴾ د امر صیغه ده او د امر په ذریعه دا مطالبه کولې شی چه هغه مامور به ته د حقیقت جامه واغوندی، په هغې کښې د ﴿ مرة ﴾ قید نه وی، نه موجب تکرار وی او نه د تکرار احتمال لری، چونکه امر صرف د ایجاد حقیقت د طلب دپاره راځی په دې وجه د آیت کریمه نه دا یوه خبره هم نه ثابتیږی، خو د رسول الله ﷺ د سنت نه به د دې شرح او تفسیر معلومیږی.

امام بخاری رحمه الله د دې مطابق فرمائی چه رسول الله ﷺ په خپل فعل سره دا بیان اوکړو چه یو یو کرت وینځل فرض دی د دې نه علاوه سنت. (۳)

---

۱) صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۲۱و کتاب الجمعة، باب فضل الجمعة، رقم ۸۸۱ وصحیح مسلم، کتاب الجمعة، باب الطیب والسواک یوم الجمعة، رقم ۱۹۶۴، وسنن النسائی، کتاب الجمعة، باب وقت الجمعة، رقم ۱۳۸۹، وسنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب فی الغسل یوم الجمعة، رقم ۳۵۱، وجامع الترمذی، ابواب الجمعة، باب ما جاء فی التبکیر یوم الجمعة، رقم ۴۹۹، ومسند احمد ج ۲ ص ۴۶۰، رقم ۹۹۲۸.

۲) د تفصیل دپاره اوګورئ : المحلی لابن حزم ج ۱ ص ۷۴- ۷۶، کتاب الطهارة، الوضوء قبل الوقت، مسالة ۱۱۲.

۳) اوګورئ : فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۳

پس امام بخاری رحمه الله ﴿ وبين النبى ﷺ ان فرض الوضوء مرة مرة ﴾ د تعليق په صورت کښې ذکر کړې دې. وړاندې هغوی باب قائم کړې دې، ﴿ باب الوضوء مرة مرة ﴾ او د هغې د لاندې ئې د ابن عباس رضی الله عنهما مرفوع حديث نقل کړې دې ﴿ توضاء النبى ﷺ مرة مرة ﴾ (١)

هم دغه شان ئې باب قائم فرمائيلې دې ﴿ باب الوضوء مرتين مرتين ﴾ او د هغې د لاندې ئې د سيدنا عبدالله بن زيد رضی الله عنه حديث نقل کړې دې. ﴿ ان النبى ﷺ توضاء مرتين مرتين ﴾ (٢)

هم دغه شان ئې د هغې نه روستو باب قائم کړې دې ﴿ باب الوضوء ثلاثا ثلاثا ﴾ او د هغې د لاندې ئې د سيدنا عثمان رضی الله عنه تفصيلی حديث بيان کړې دې، چه په هغې کښې هغوی درې درې کرته د اودس اندامونه وينځلې دی او فرمائی چه رسول الله ﷺ هم دغه شان اودس کولو سره د دې فضيلت بيان اوفرمائيلو. (٣) والله اعلم

امر د تکرار تقاضه کوی يا نه؟ : د علماء اصول په دې خبره کښې اختلاف دې چه ايا امر د تکرار تقاضه کوی يا نه؟

د احنافو اوحنابله په نزد امرمطلق د تکرار تقاضه نه کوی او نه پکښې د تکرار احتمال شته. ابن بدران. رازی. امدی. ابن الحاجب او بيضاوی رحمهم الله هم دا قول اختيار کړې دې، د علامه ابن السبکی رحمه الله د رائې مطابق د اکثر شوافع هم دا مذهب دې.

قاضی عبدالوهاب د اکثر مالکيانو او ابو اسحاق شيرازی د اکثر شوافع مذهب دا نقل کړې دې چه امر په مرة واحدة باندې دلالت کوی او په هغې کښې د تکرار احتمال دې.

ابو حامد اسفرائينی، ابو اسحاق شيرازی نه علاوه د فقهاء او متکلمينو د يو جماعت رائې دا ده چه امر په تکرار باندې دلالت کوی.

او د يو جماعت په نزد په دې کښې توقف لازم دې، لهذا امر د مرة واحدة دپاره وضع کړې شوې دې يا پکښې د تکرار احتمال دې يا په دې باندې مکررا عمل لازم دې، د دې ټولو امورو نه به توقف کولې شی. (٤)

قوله: وَلَمْ يَزِدْ عَلَى ثَلَاثٍ : رسول الله ﷺ په درې کرته وينځلو باندې اضافه نه ده فرمائيلې.

بلکه په درې کرتو باندې اضافه کولو نه حديث کښې منع راغلې ده، د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما حديث په ابوداؤد شريف کښې دې :

---

١) صحيح البخاری ج ١ ص ٢٧، رقم ١٥٧

٢) صحيح البخاری ج ١ ص ٢٧، رقم ١٥٨

٣) صحيح البخاری ج ١ ص ٢٧، ٢٨، رقم ١٥٩

٤) د مسئلې د تفصيل دپاره اوګورئ: التقرير والتحبير ج ١ ص ٣٧١ — ٣٧٥، وفواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ج ١ ص ٤٠٦ — ٤١١، وکشف الاسرار ج ١ ص ١٨٤- ١٩٩، والفصول فی الاصول ج ٢ ص ١٣٣- ١٤٤، والاحکام للامدی ج ٢ ص ١٧٣- ١٨٠، واصول الفقه الاسلامی ج ١ ص ٢٢٤ - ٢٢٦

﴿أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ كَيْفَ الطُّهُورُ فَدَعَا بِمَاءٍ فِي إِنَاءٍ فَغَسَلَ كَفَّيْهِ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ ذِرَاعَيْهِ ثَلَاثًا ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ فَأَدْخَلَ إِصْبَعَيْهِ السَّبَّاحَتَيْنِ فِي أُذُنَيْهِ وَمَسَحَ بِإِبْهَامَيْهِ عَلَى ظَاهِرِ أُذُنَيْهِ وَبِالسَّبَّاحَتَيْنِ بَاطِنَ أُذُنَيْهِ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا الْوُضُوءُ فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ أَسَاءَ وَظَلَمَ﴾ (۱)

يعني يو سړي د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ د اودس طريقه څه ده؟ رسول الله ﷺ په يو لوښي کښې اوبه راطلب کړې، خپل لاسونه مبارک ئې درې کرته وينځل، بيا ئې خپل مخ مبارک درې کرته وينځلو. بيا ئې خپل لاسونه درې کرته وينځلو بيا ئې په خپل سر مبارک باندې مسح اوکړه، د خپل شهادت ګوتې ئې په غوږونو مبارکو کښې دننه کړې، د غوږونو پورته حصه ئې په خپلو غټو ګوتو باندې او دننه حصه ئې د شهادت په ګوتو سره مسح کړهو بيا ئې دواړه خپې درې درې کرته وينځلې، د دې نه پس ئې اوفرمائيل چه اودس به داسې کولې شي، څوک چه په دې باندې زيادت کوي يا په دې کښې کمې کوي نو هغه بد کوي او ظلم کوي.

دا حديث د ﴿عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده﴾ په سند سره نقل دې، په دې سند باندې اګر چه محدثينو کافي کلام کړې دې، خو اکثر حضرات دا سند تسليم کوي او حجت ئې مني، پس حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حديث په باره کښې فرمائي ﴿اسناده جيد﴾(۲)

خو امام مسلم رحمه الله دا حديث د ﴿عمرو بن شعيب﴾ د منکر رواياتو نه شمارلې دې. (۳) ځکه چه د رسول الله ﷺ نه د درې نه کم، يعنې يو کرت او دوه کرته وينځلو باندې اکتفاء هم ثابت ده. بيا رسول الله ﷺ د هغې فاعل ته مسئ او ظالم څنګه وئيلې شي؟

غالبا د امام مسلم رحمه الله مقصد پوره حديث لره منکر شمارل نه دی بلکه په دې کښې د ﴿او نقص﴾ الفاظو زيادت لره منکر شمارل دی، ځکه چه دا حديث امام نسائی، امام ابن ماجه او امام احمد رحمهم الله هم نقل کړې دې او په دې کښې د ﴿اونقص﴾ الفاظ نشته. (٤)

اګر چه شارحينو د ﴿اونقص﴾ تاويل او توجيهات (۵) بيان کړې دی، خو اصل وجه هم دا ده چه دا د راوی وهم دې.

---

۱) السنن لابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الوضوء ثلاثا ثلاثا رقم ۱۳۵.

۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۳

۳) پورته حواله

٤) اوګورئ: سنن النسائی، کتاب الطهارة باب الاعتداء فی الوضوء، رقم ۱٤۰، وسنن ابن ماجة کتاب الطهارة، باب ما جاء فی القصد وکراهة التعدی فيه، رقم ٤۲۲، ومسند احمد ج ۲ ص ۱۸۰، مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما رقم ٦٦٨٤.

۵) د دې تاويلات او توجيهات د پاره اوګورئ: عون المعبود ج ۱ ص ۲۲۷ تا ۲۲۹، کتاب الطهارة، باب الوضوء ثلاثا ثلاثا، وبذل المجهود ج ۱، ص ۵۹۷، بتحقيق وتعليق الدکتور تقی الدين الندوی.

د اودس اندامونو لره د درې کرتو نه زيات وينځلو حکم : امام احمد رحمه الله فرمائی :

﴿ لايزيد على الثلاث الا رجل مبتلى ﴾(۱) یعنی : د درې کرته نه زیات اندامونو لره وينځلو والا په د وسوسې په بیماری کښې اخته سړی وی

امام عبدالله بن المبارک رحمه الله فرمائی : ﴿ لا امن من الزاد على الثلاث ان ياثم ﴾(۲)
یعنی څوک چه د درې کرتو نه زیات اندامونو لره وینځی ماته د هغه د ګناهګاریدو ویره ده.
امام نووی رحمه الله د شوافع درې وجوه ذکر کړې دی. ① زیادت علی الثلاث حرام دې.
② زیادت علی الثلاث نه حرام دې او نه مکروه دې، خو خلاف اولی دې.
③ زیادت علی الثلاث مکروه تنزیهی دې.

امام نووی رحمه الله هم دې اخری قول ته ترجیح ورکړې ده او فرمائی : ﴿ وهو الصحيح، بل الصواب، تكره كراهة تنزيه، فهذا هو الموفق للاحاديث، وبه قطع جماهير الاصحاب ﴾(۳)
یعنی : هم دا خبره صحیح ده، بلکه حقه خبره ده چه کراهت تنزیهی دې، د احادیثو موافق هم دا قول دې او اکثر اصحاب هم دې ته قطعی وئیلې ده.

د احنافو په نزد د زیادة علی الثلاث حکم څه دې؟ په خلاصه او تاتارخانیه کښې دی چه ﴿ لو زاد على الثلاث فهو بدعة ﴾(٤) یعنی زیادة علی الثلاث بدعة دې.

علامه شامی رحمه الله د مختلف اقوالو نقل کولو نه پس فرمائی : ﴿ ويمكن التوفيق بما قدمناه من أنه إذا فعل ذلك مرة لا يكره مالم يعتقده سنة وإن اعتاده وأصر عليه يكره وإن اعتقد سنية الثلاث إلا إذا كان لغرض صحيح ﴾(۵)

یعنی : که د درې کرتو نه زیات وینځل یو کرت موندلې شوې وی نو ترڅو چه هغه سنت نه ګڼړی هیڅ کراهت نشته او که هم دغه شان په اضافې کولو باندې عادت شوې وی او په دې عمل باندې اصرار کوی نو بیا په هر صورت مکروه دې، اګر چه د درې کرته د سنت کیدو عقیده ئې هم وی، مګر دا چه د یو غرض صحیح د لاندې داسې کوی نو بیا کراهت نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلې دی : ﴿ حكى الدارمي عن قوم ان الزيادة على الثلاث تبطل الوضوء كالزيادة في الصلاة ﴾(۶)

---

۱) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۹۵ رقم ۱۸۵
۲) پورته حواله
۳) المجموع ج ۱ ص ٤۳۹
٤) انظر الفتاوی التاتارخانیه ج ۱ ص ۲۲۳، کتاب الطهارة، الفصل الاول، رقم ۱۰٤، والسعایة ج ۱ ص ۱۳۲، تحت قوله : وتثلیث الغسل، البحث السابع.
۵) رد المحتار ج ۱ ص ۸۹ تحت شرح قوله : وحدیث فقد تعدی ...
٦) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳٤

يعنى : خنګه چه په مانځه کښې اضافي کولو سره مونځ فاسد کيږي، هم دغه شان په اودس کښې هم د درې کرتو نه زيات اضافي کولو سره اودس ماتيږي.

قوله: وَكَرِهَ أَهْلُ الْعِلْمِ الْإِسْرَافَ فِيهِ وَأَنْ يُجَاوِزُوا فِعْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **ترجمه** : اهل علم په اودس کښې اسراف مکروه ګڼړلې دې او دا چه د رسول اللهﷺ د فعل نه تجاوز اوکړې شي.

د زيادة على الثلاث حکم خو مخکښې تير شو، دلته مصنفرحمه الله د اسراف فى الماء مسئلې ته اشاره کړې ده.

اسراف فى الماء : دا مسئله مختلف فيها ده، په دې کښې دوه اقوال دى.

صاحب بحر او صاحب د در مختار خو ورته مکروه تحريمى وائى (١)، او د علامه شامىرحمه الله رائې دا ده چه دا کار مکروه تنزيهى دې. (٢)

خو دا اختلاف په ماء مباح او ماء مملوک کښې دې، که وقف اوبه وى نو بالاتفاق حرام دې.(٣)

د شوافع هم دوه قوله دى، د هغوى راجح او مشهور قول دا دې چه مکروه تنزيهى دې، خو د هغوى نه بغوى او متولى وائى چه اسراف حرام دې. (٤)

حنابله هم د اسراف فى الماء د کراهت تصريح کړې ده، پس ابن قدامهرحمه الله فرمائى :

﴿ ويكره الاسراف فى الماء والزيادة الكثيرة فيه ﴾(٥)

يعنى : په اوبو کښې اسراف او زيادت کثيره مکروه دې.

د سيدنا عبد الله بن عمرو بن العاص رضى الله عنهما نه روايت دې چه :

﴿ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِسَعْدٍ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ، فَقَالَ : مَا هَذَا السَّرَفُ ؟ فَقَالَ : أَفِي الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ ؟ قَالَ : نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهَرٍ جَارٍ ﴾(٦)

---

١) انظر : البحر الرائق ج ١ ص ٢٩، سنن الوضوء. قال فى الدر : ومكروهه (والاسراف) ومنه الزيادة على الثلاث (فيه) تحريما .... قال الشامى : قوله تحريما الخ : نقل ذلک فى الحلبة عن بعض المتاخرين من الشافعية، وتبعه غليه فى البحر وغيره... انظر رد المحتار ج ١ ص ٩٧، ٩٨.

٢) اوګورئ: رد المحتار ج ١ ص ٩٨

٣) قال فى الدر ج ١ ص ٩٧، ٩٨ : وأما الموقوف على من يتطهر به ومنه ماء المدارس فحرام. قال فى رد المحتار ج ١ ص ٩٨ : قوله (فحرام) لأن الزيادة غير مأذون بها لأنه إنما يوقف ويساق لمن يتوضأ الوضوء الشرعى ولم يقصد إباحتها لغير ذلک حلية. وينبغى تقييده بماء ليس بجار کالذى فى الصهريج أو حوض أو نحو إبريق أما الجارى کماء مدارس دمشق وجوامعها فهو من المباح کماء النهر کما أفاده الرحمتى.

٤) المجموع ج ٢ ص ١٩٠

٥) المغنى لابن قدامة ج ١ ص ١٤٢. فصل : وان زاد على المد فى الوضوء والصاع فى الغسل جاز.

٦) سنن ابن ماجة. کتاب الطهارة. باب ما جاء فى القصد فى الوضوء وکراهية التعدى فيه. رقم ٤٢٥. هم دغه شان اوګورئ. مسند احمد ج ٢ ص ٢٢١، مسند عبدالله بن عمرو رقم (٧٠٦٥)

يعنى : رسول الله ﷺ په سيدنا سعد رضي الله عنه باندې ورتير شو، هغوى اودس كولو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل دا څنګه اسراف دې؟ سعد رضي الله عنه عرض اوكړو ايا په اودس كښې هم اسراف وى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اګر چه ته په جارى نهر باندې اودس ولې نه كوې.

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې : ﴿ رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلاً يَتَوَضَّأُ، فَقَالَ : لَا تُسْرِفْ، لَا تُسْرِفْ ﴾(۱) يعنى : رسول الله ﷺ يو سړې په اودس كولو باندې اوليدو، وې فرمائيل چه اسراف مه كوه، اسراف مه كوه. والله سبحانه وتعالى اعلم

د اودس په اندامونو كښې د تثليث فى الغسل حكم : د اودس په اندامونو كښې درې كرته د وينځلو حكم وركولې شى، په دې كښې د فرض او سنت په تعيين كښې اختلاف دې.

يو قول دا دې چه يو كرت وينځل فرض دى، دويم كرت وينځل سنت دى، او دريم كرت وينځل د هغې د تكميل دپاره دى.

يو قول دا دې چه اول كرت وينځل خو فرض دى، باقى دواړه كرته سنت دى.

يو قول دا دې چه دويم كرت وينځل سنت دى او دريم كرت نقل دى.

يو قول د دې برعكس دې چه دويم كرت وينځل نفل او دريم كرت وينځل سنت دى.

د ابوبكر الاسكاف رحمه الله نه نقل دى چه درې واړه كرته وينځل فرض دى.

علامه ابن الهمام رحمه الله په فتح القدير كښې ليكلې دى چه ﴿ الحق هو ان مجموع الثانية والثالثة سنة واحدة ﴾ يعنى دويم كرت او دريم كرت د دواړو مجموعه سنت ده. هم دا خبره صاحب بحر اختيار كړې ده

صاحب د السراج الوهاج فرمائى چه اول كرت خو وينځل فرض دى او دويم او دريم كرت وينځل ئې سنت مؤكده دى. (۲) والله اعلم

ايا تثليث سنت نه دې؟ : علامه ابن العربى رحمه الله په احكام القران كښې ذكر كړې دى چه د امام مالك رحمه الله په نزد تثليث فى نفسه مسنون نه دې، بلكه دا تثليث د استيعاب په غرض سره مشروع دى. هم دا وجه ده چه امام مالك رحمه الله يو عدد ته هم مسنون نه دې وئيلې. (۳) خو د ابن العربى رحمه الله دا قول قابل تسليم نه دې، ځكه چه اول خو جمهور علماء هم دا فرمائى چه نفس تثليث فى الغسل مسنون دې.

ددې نه علاوه په حديث شريف كښې چه هر كله دا وضاحت دې چه رسول الله ﷺ د اودس اندامونه يو يو كرت هم وينځلې دى نو ظاهره هم دا ده چه دا اودس به استيعاب سره وى، ځكه چه كه د ويښته برابر ځائې هم اوچ پاتې شوې وى نو اودس نه كيږى او په دې سره به مونځ صحيح نه وى.

---

۱) سنن ابن ماجة، كتاب الطهارة، باب ما جاء فى القصد فى الوضوء وكراهية التعدى فيه رقم ۴۲۴.

۲) اوګورئ : السعاية ج ۱ ص ۱۳۱، البحث الخامس

۳) اوګورئ احكام القران لابن العربى ج ۲ ص ۵۸۲، المسالة الثامنة والاربعون

بیا په مضمضمه او استنشاق کښې بالاتفاق تثلیث مستحب دې، حال دا چه په مضمضه او استنشاق کښې په یوکرت استیعاب حاصلیدل یقیني دي، که تثلیث فی نفسه خپله یو امر مستحب او مستحسن بالذات نه وي نو دلته به تثلیث ولې وي. (۱)

۲ بَاب لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طُهُورٍ

د مخکښې باب سره مناسبت : امام بخاري رحمه الله د مخکښې باب ﴿ باب ما جاء فی الوضوء ﴾ نه د اودس فرضیت ثابت کړې وواو په دې باب کښې دا بیانوی چه اودس د مانځه دپاره شرط دې او په دې کښې د چا هیڅ اختلاف نشته.

د ترجمة الباب مقصد : هم د دې ځائې نه د ترجمة الباب مقصد هم واضح شو چه امام بخاري رحمه الله د ذکر شوی باب نه د اودس فرضیت یا د اودس شرطیت ثابتول غواړی. (۲)

د حدیث شریف نه د ترجمة الباب انعقاد : دلته امام بخاري رحمه الله د یو حدیث ټکړه د ترجمة الباب په طور ذکر کړې ده، کومه چه امام مسلم، امام ترمذی او امام ابن ماجه رحمهم الله د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما او امام ابوداؤد، امام نسائي او ابن ماجه رحمهم الله د سیدنا اسامه بن عمیر هذلی رضی الله عنه نه نقل کړې ده. (۳)

د هغې یوه ټکړه خو دلته امام بخاري رحمه الله ذکر کړې ده ﴿ لا تقبل صلاة بغير طهور ﴾ او دویمه ټکړه ﴿ لايقبل الله صدقة من غلول ﴾ ئې په کتاب الزکاة کښې نقل کړې ده. (٤)

او دا خبره د امام بخاري رحمه الله د اصول مطرده نه ده چه هغه د ترجمة الباب په طور کله لفظ حدیث هم راوړی، چه د هغې مطلب دا وی چه حدیث فی نفسه ثابت دې، اګر چه د امام بخاري رحمه الله د شرط مطابق نه دې. (۵)

﴿ لا تقبل صلاة بغير طهور ﴾ قاضي عیاض رحمه الله فرمائی چه دا حدیث د وجوب طهارت په سلسله کښې نص دې. د فرض مونځ دپاره د دې په وجوب کښې هیڅ اختلاف نشته. (۶)

خو ابو عبدالله ابي رحمه الله په دې باندې اشکال کړې دې چه په حدیث کښې اودس د قبول دپاره شرط دې او قبول اخص دې د صحت په مقابله کښې او کوم چه د اخص دپاره شرط وی نو ضروری نه ده چه هغه دې د اعم دپاره هم شرط وی، دلته قبول اخص دې، ځکه چه د دې

---

۱) اوګورئ : فضل الباری ج ۲ ص ۲۰۷

۲) اوګورئ: الکنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری ج ۳ ص ۸

۳) اوګورئ : صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة، رقم ۵۳۵، وجامع الترمذی، فاتحة کتاب الطهارة، باب ما جاء : لا تقبل صلاة بغير طهور رقم ۱، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب لا یقبل الله صلاة بغیر طهور، رقم ۲۷۲، هم دغه شان اوګورئ : سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء، رقم ۱۳۹، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب لا یقبل الله صلاة بغیر طهور، رقم ۲۷۱.

٤) اوګورئ : صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۵، رقم الباب ۲ و ج ۱ ص ۱۸۹، رقم الباب ۷.

۵) اوګورئ : مقدمة لامع الدراری (الکنز المتواری) ج ۱ ص ۳۵۱

۶) اوګورئ : اکمال المعلم ج ۲ ص ۱۰

معنى ده: حصول الثواب على الفعل او "صحت" اعم دي، ځکه چه ددې معنى ده: ﴿ وقوع الفعل مطابقا للامر﴾ لهذا هر مقبول صحيح دې، دغه شان د دې برعکس د هر صحيح مقبول کيدل ضروري نه دی، دلته د شرط طهارت د انتفاء سره چه د کوم څيز نفی کيږی هغه قبول دې صحت نه دې. او چه هر کله صحت منتفی شوې نه دې نو د حديث نه به په وجوب طهارت باندې استدلال هم صحيح نه وی. (١)

د دې اشکال جواب دا دې چه د لفظ قبول حقيقی او اصل معنى ده ﴿ ثمرة وقوع الطاعة مجزئة رافعة لما فى الذمة ﴾ يعنى داسې اطاعت کوم چه کافی وی او د ذمه نه انسان بری کړی، په هغې چه کومه ثمره مرتب کيږی هغې ته قبول وئيلې شی او د طاعت کافی کيدل او د هغې رافع للذمة کيدل په دې خبره باندې موقوف دی چه هغه شرائط او ارکان لره جامع وی، د طاعت شرائط او ارکان لره جامع کيدل د هغې د موجب کافی کيدو مظنه دې، بل طرف ته صحت مظنه قبول دې. نو چونکه صحت مظنه قبول دې او قبول په صحت باندې مرتب کيږی، په دې وجه قبول وئيلو سره دلته د صحت معنى مراد اخستلې شوې ده. (٢)

حاصل د دې دا دې چه: د قبول دوه قسمونه دی.

يو دا چه ﴿ ان يكون الشئ مستجمعا للاركان والشرائط ﴾ يعنى د يو څيز ټولو ارکانو او شرطونو لره جامع کيدل. صحت او اجزاء د هغې مترادف دی هم دې ته قبول اجابت وئيلې شی. (٣)

دويم دا چه ﴿ كون الشئ يترتب عليه من وقوعه عند الله جل ذكره، موقع الرضاء، ويترتب عليه الثواب والدرجات ﴾ يعنى د يو څيز د الله پاك په نزد د هغه د رضا په مقام باندې واقع کيدل، په څه باندې چه ثواب او د درجاتو اوچتولې مرتب وی.

دا دويمه مرتبه د اولې مرتبې نه روستو ده. هم دې ته قبول اثابت وئيلې شی. (٤)

لفظ قبول د شارع په نطق کښې د دواړه قسم معانی دپاره مستعمل شوې دې، پس د سيده عائشه رضي الله عنها مرفوع روايت دې ﴿ لايقبل الله صلاة حائض الا بخمار (٥) ﴾

---

١) اوګورئ: اکمال المعلم ج ٢ ص ٧

٢) فتح البارى ج ١ ص ٢٣٥

٣) انظر: تعليقات الشيخ الکاندهلوی رحمه الله تعالى على بذل المجهود ج ١ ص ٣٥٨، کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء

٤) د تفصيل دپاره اوګورئ: معارف السنن ج ١ ص ٢٩، ٣٠، ابواب الطهارة، باب ما جاء: لا تقبل صلاة بغير طهور ... هم دغه شان اوګورئ: تعليقات شيخ الحديث رحمه الله عليه على بذل المجهود. ج ١ ص ٣٥٨، کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء.

٥) سنن ابى داؤد، کتاب الصلوة، باب: المراة تصلى بغيرخمار، رقم(٦٤١)، وسنن الترمذی أبواب الصلاة، باب ما جاء لاتقبل صلاة المراة الحائض الا بخمار، رقم (٣٧٧)، وسنن ابن ماجه، کتاب الطهارة، باب: اذا حاضت الجارية لم تصلّ الا بخمار، رقم (٦٥٥)، ومسند احمد ١٥٠١٦، رقم: (٢٥٦٨٢).

یعنی الله پاك د بالغې زنانه مونځ بغیر د لوپټې څادر نه نهٔ قبلوی. دلته قبول په معنی د صحت دې.

هم دغه شان د رسول الله ﷺ ارشاد دې ﴿ من اتی عرافا فسأله عن شئ لم تقبل له صلاة اربعین لیلة ﴾(۱) یعنی څوك چه یو نجومی ته لاړ شی او د هغه نه تپوس اوکړی نو د هغه د څلویښتو ورځو مونځونه نه قبلیږی.

دلته د ﴿ قبول ﴾ نه مراد د دې معنی اخص ده، په دې معنی کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ارشاد دې ﴿ لان تقبل لی صلاة واحدة احب الی من جمیع الدنیا ﴾(۲) یعنی که زما یو مونځ هم د قبول درجه بیا مومی زما په نزد دا د ټولې دنیا نه غوره دې.

دلته اختلاف دا دې چه د قبول حقیقی معنی څه ده؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د قبول حقیقی معنی هغه ده کومه چه د ﴿ عراف ﴾ والا حدیث کښې تیره شوه او په ﴿ لا تقبل صلاة بغیر طهور ﴾ کښې معنی مجازی ده او په دې حدیث کښې معنی مجازی مراد ده. (۳)

او علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله د دې برعکس په ترجمة الباب والا حدیث کښې قبول په معنی حقیقی او د عراف والا حدیث کښې قبول په معنی مجازی باندې د مراد کیدو قائل دې. (٤)

د قبول حقیقی معنی څه ده؟ او مجازی څه ده؟ د دې خبرې نه قطع نظر کولو سره دا خبره متعین ده چه دلته بالاجماع قبول اجابت مراد دې (۵)، چه د هغې مطلب دا دې چه بغیر د اودس نه به مونځ نه صحیح کیږی. والله اعلم

قوله: بغیر طهور: طهور په ضمې د طاء سره حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی:

---

۱) صحیح مسلم، کتاب السلام، باب تحریم الکهانة واتیان الکهان، رقم ۵۸۲۱، ومسند احمد ج ٤ ص ٦٨، حدیث بعض ازواج النبی ﷺ ۱٦٧٥٥، و ج ۵ ص ۳۸۰، رقم ۲۳٦۱۰

۲) انظر: فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۵، هذا ولم اجد هذا الاثر فی المرجع التی عندنا عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما بهذا اللفظ. نعم قد اخرج ابن عساکر بسنده. قال دخل سائل الی ابن عمر، فقال لابنه: اعطه دینارا، فاعطاه، فلما انصرف قال ابنه: تقبل الله منک یا ابتاه! فقال: لو علمت ان الله تقبل منی سجدة واحدة او صدقة درهم لم یکن غائب احب الی من الموت، تدری ممن یتقبل الله؟ انما یتقبل الله من المتقین. انظر الدر المنثور ج ۲ ص ۲٧٤.

وقد اخرج ابن ابی حاتم بسنده عن ابی الدرداء رضی الله عنه قوله: لان استیقن ان الله قد تقبل منی صلاة واحدة احب الی من الدنیا وما فیها، ان الله یقول: انما یتقبل الله من المتقین. انظر: تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ٤۳، والدر المنثور ج ۲ ص ۲٧۳، ۲٧٤

۳) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۵

٤) فتح الملهم ج ۱، ص ۵۸٧، ۵۸۸، کتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة.

۵) اوګورئ: تعلیقات شیخ الحدیث علی بذل المجهود ج ۱ ص ۳۵۸

﴿ والمراد به ماهواعم من الوضوء والغسل ﴾(۱) يعنی د طهور نه عمومی معنی مراد ده، اودس هم ممکن دي او غسل هم، ګويا دا بيانول مقصود دی چه که حدث اصغر وی نو د هغې ازاله او که حدث اکبر وی نو د هغې ازاله د مانځه دپاره ضروری ده، د يو حدث په موجودګئ کښې هم مونځ صحيح نه دي.

علامه شبير عثمانی رحمه الله نور هم په عموم سره فرمائی : ﴿ والمراد به ماهواعم من الوضوء والغسل والتيمم ﴾(۲) يعنی د طهور نه عام مراد دې، که اودس وی يا غسل وی يا تيمم وی، په دې کښې به د يو نه بغير هم مونځ مقبول او صحيح نه وی. والله اعلم

۱۳۵ : ﴿حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ(۳) يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُقْبَلُ صَلَاةُ مَنْ أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ قَالَ رَجُلٌ مِنْ حَضْرَمَوْتَ مَا الْحَدَثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ فُسَاءٌ أَوْ ضُرَاطٌ﴾(۶۵۵۴)

رجال الحديث

① **اسحاق بن ابراهيم حنظلی** : دا مشهور محدث او فقيه اسحاق بن راهويه رحمه الله دې. د هغوی حالات په کتاب العلم کښې د ﴿ باب فضل من علم وعلم ﴾ لاندې تير شوې دی. (۴)

② **عبدالرزاق** : دا امام ابوبکر عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله دې، د هغوی حالات په کتاب الايمان ﴿باب الصلاة من الايمان﴾ د لاندې تير شوې دی. (۵)

③ **معمر** : دا امام معمر بن راشد ازدی رحمه الله دې، د هغوی مختصر حالات په ﴿ بدء الوحی ﴾ د شپږم حديث د لاندې(۶) او په لږ شان تفصيل سره په کتاب العلم ﴿ باب کتابة العلم ﴾ د لاندې تير شوې دی. (۷)

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۴
۲) فتح الملهم ج ۱ ص ۵۸۹
۳) قوله : ابا هريرة رضی الله عنه الحدث : اخرجه البخاری ايضا فی صحيحه ج ۲ ص ۱۰۲۸، کتاب الحيل، باب فی الصلاة رقم ۶۹۵۴، ومسلم فی صحيحه، کتاب الطهارة باب وجوب الطهارة للصلاة، رقم ۵۳۷، وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب فرض الوضوء، رقم (۶۰) والترمذی فی جامعه، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی الوضوء من الريح، رقم (۷۶) واحمد فی مسنده ج ۲ ص ۲۰۸، رقم ۸۰۶۴، وج ۲ ص ۳۱۸، رقم ۸۲۰۶، وعبدالرزاق فی مصنفه ج ۱ ص ۱۳۹، کتاب الطهارة، باب الوضوء من الحدث، رقم (۵۳۰)
۴) کشف الباری ج ۳ ص ۴۲۸
۵) کشف الباری ج ۲ ص ۴۲۱
۶) کشف الباری: ۱/ ۴۶۵ و۴۶۶.
۷) کشف الباری ج ۴ ص ۳۲۱

④ **همام بن منبه** : دا همام بن منبه بن کامل بن سیج یمانی صنعانی ابناوی رحمه الله دی. د هغوی حالات په کتاب الایمان ﴿باب الصلاة من الایمان﴾ د لاندې (۱) او بیا کتاب العلم ﴿باب کتابة العلم﴾ د لاندې تیر شوې دی. (۲)

⑤ **سیدنا ابوهریره رضی الله عنه** د ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات په کتاب الایمان ﴿باب امور الایمان﴾ د لاندې تیر شوې دی. (۳)

قوله: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُقْبَلُ صَلَاةُ مَنْ أَحْدَثَ حَتَّى يَتَوَضَّأَ : **ترجمه**: رسول الله ﷺ فرمائی : چه چاته بې اودسی اورسیږی نو د هغه مونځ نه قبلیږی ترڅو پورې چه ئې اودس نه وی کړې.

دلته﴿لاتقبل﴾په صیغه دمجهول راغلې دې اوپه کتاب الحیل کښې﴿لایقبل﴾راغلې دې.(٤)

د دې حدیث نه معلومه شوه چه بغیر د اودس نه مونځ نه قبلیږی، خو دلته دې دا خبره هم په ذهن کښې اوساتلې شی چه اودس د مانځه د صحت په شرطونو کښې یو شرط دې، لهذا د مانځه دصحیح کیدودپاره داودس اوطهارت سره د نورشرطونو پوره کیدل هم ضروری دی.

د جنازې د مانځه دپاره طهارت : په حدیث شریف کښې چه دا راغلې دی چه بغیر د اودس نه مونځ نه قبلیږی، د فرائضو په باره کښې خو اتفاق دې، خو د جنازې د مانځه دپاره هم اودس شرط دې یا نه؟ په دې کښې لږ شان اختلاف دې.

د جمهور علماء کرامو په نزد د طهارت شرط د هر قسمه مونځونو دپاره دې، که فرائض وی یا د جنازې مونځ وی یا د اخترونو مونځ وی.

خو د امام شعبی او محمد بن جریر طبری رحمهما الله نه منقول دی چه هغوی د جنازې د مانځه دپاره اودس نه شرط کوی. (۵)

---

۱) کشف الباری ج ۲ ص ٤۲۸

۲) کشف الباری ج ٤ ص ۳۱۷

۳) کشف الباری ج ۱ ص ۶۵۹

٤) اوګورئ: صحیح البخاری ج ۲ ص ۱۰۲۸، کتاب الحیل، باب فی الصلاة رقم ۶۹۵٤

۵) قال ابن رشد رحمه الله : فاتفق المسلمون على أن الطهارة شرط من شروط الصلاة لمكان هذا وإن كانوا اختلفواهل هی شرط من شروط الصحة أومن شروط الوجوب ولم يختلفواأن ذلک شرط فی جميع الصلوات إلا فی صلاة الجنازة وفی السجودأعنی سجود التلاوة فإن فيه خلافا شاذا. والسبب فی ذلک الاحتمال العارض فی انطلاق اسم الصلاة على الصلاة على الجنائز وعلى السجود فمن ذهب إلى أن اسم الصلاة ينطلق على صلاة الجنائزوعلى السجودنفسه وهم الجمهوراشترط هذه الطهارة فيهما ومن ذهب إلى أنه لاينطلق عليهما إذ كانت صلاة الجنائز ليس فيها ركوع ولا سجود وكان السجود أيضا ليس فيه قيام ولا ركوع لم يشترط هذه الطهارة فيهما. بداية المجتهد ج ۱ ص ٤۱، الباب الخامس فی معرفة الافعال التی تشترط هذه الطهارة فی فعلها.

دا حضرات فرمائی چه د دې دپاره طهارت په دې وجه شرط نه دې ځکه چه هغه صلاة نه دې بلکه د مړی دپاره دعا او استغفار دی.
جمهور علماء ارشاد فرمائی چه صلاة الجنازه صلاة دې او د دې دليل دا دې چه رسول الله ﷺ په دې باندې د صلاة اطلاق کړې دې. بله دا چه په دې کښې د صلاة خصائص موندلې شی، پس په دې کښې تکبير تحريمه دې، تسليم دې، قيام دې، استقبال قبله دې، بس صرف رکوع او سجود پکښې نه موندلې کيږی چه يو جاهل په دې غلطئ کښې اخته نه شی چه دا د مړی اطاعت او عبادت کولې شی، او د بعض علماء کرامو په نزد خو پکښې قراءت هم ضروری دې. (١)

د سجده تلاوت دپاره طهارت : د سجده تلاوت دپاره د جمهورو په نزد طهارت شرط دې.
امام ابن ابی شيبه رحمه الله په صحيح سند سره د امام شعبی رحمه الله (٢) او په حسن سند سره د عبدالرحمن سلمی رحمه الله نه نقل کړی دی چه طهارت شرط نه دې. (٣)

هم دا خبره د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه منقول ده، پس امام بخاری رحمه الله په ﴿ابواب سجود القران﴾ کښې ليکلې دی : ﴿كان ابن عمر يسجد على غير الوضوء﴾ (٤) صرف د ابو محمد اصيلی په نسخه کښې ﴿على وضوء﴾ واقع شوې دې، خو دا نسخه مرجوح ده. (٥)
امام ابن ابی شيبه رحمه الله د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه نقل کړی دی چه هغوی به په سفر کښې وو، په لاره کښې به کوز شو متيازې به ئې اوکړې، بيا به ئې په سورلئ باندې سوريدو سره کلام پاک

---

١) اختلف الناس فی القراءة فی صلاة الجنازة، فقال مالک وابوحنيفة : ليس فيها قراءة انما هو الدعاء، وقال الشافعی : يقراء بعد التكبيرة الاولى بفاتحة الكتاب. وبه قال احمد وداؤد. بداية المجتهد ج ١ ص ٢٣٥، الباب الخامس فی الصلاة على الجنازة، الفصل الاول فی صفة صلاة الجنازة، المسالة الثانية.
٢) حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، عَنْ زَكَرِيَّا ، عَنِ الشَّعْبِيِّ ، قَالَ : فِي الرَّجُلِ يَقْرَأُ السَّجْدَةَ وَهُوَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ ، قَالَ : يَسْجُدُ حَيْثُ كَانَ وَجْهُه. المصنف لابن ابی شيبة ج ٣ ص ٤١٠، كتاب الصلاة، باب فی الرجل يسمع السجدة، وهو على غير وضوء، رقم (٤٣٥٧)
٣) قال الحافظ رحمه الله فی فتح البارى ج ٢ ص ٥٥٤، كتاب سجود القران، باب سجود المسلمين مع المشركين : لم يوافق ابن عمر أحد على جواز السجود بلا وضوء إلا الشعبی أخرجه ابن أبی شيبة عنه بسند صحيح وأخرجه أيضا بسند حسن عن أبی عبد الرحمن السلمی أنه كان يقرأ السجدة ثم يسلم. (قال محققه كذا فی الاميرية والمخطوطة، ولعل الصواب، ثم يسجد ... بدل ... ثم يسلم ...... وهو على غير وضوء، الى غير القبلة وهو يمشی، يومی ايماء.
قلت : لم اجد فی المصنف لابن ابی شيبة شيئا عن ابی عبدالرحمن فيما رجعت اليه، نعم وجدت عنده : عن ابی عبدالرحمن قال : كان يقراء السجدة وهو على غير القبلة، وهو يمشی فيؤمی براسه، ثم يسلم.
انظر : المصنف ج ٣ ص ٤١١، كتاب الصلاة، باب الرجل يقراء السجدة وهو على غير القبلة، رقم ٤٣٦٠، و لس هناک رواية ثبت فيها عن ابی عبدالرحمن السلمی انه كان يقراء السجدة وهوعلى غيروضوء. والله اعلم
٤) صحيح البخارى ج ١ ص ١٤٦، كتاب سجود القران، باب سجود المسلمين مع المشركين.
٥) اوګورئ : فتح البارى ج ٢ ص ٥٥٣، كتاب سجود القران، باب سجود المسلمين مع المشركين.

لوستلو او چه کله به آیت سجده راغلو نو سجده به ئې کوله. (۱)

خو امام بیهقي رحمه الله د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه نقل کړی دی چه: ﴿لا يسجد الرجل الا هو طاهر﴾ (۲) دا په ظاهره کښې په حدث اکبر یا اختیار باندې محمول دې او ابن ابی شیبه چه کوم نقل کړې دې هغه په حدث اصغر یا حالت اضطرار باندې محمول دې.

حاصل دا چه سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به د سجده تلاوت دپاره اودس کول ضروری نه ګنړلو.

جمهور علماء کرام فرمائی چه هر کله د مانځه دپاره اودس شرط دې نو د سجدې دپاره به خو په طریقه اولی شرط وی، ځکه چه سجده خو د مانځه ډیر اهم رکن دې، رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿اقرب مايكون العبد من ربه وهو ساجد﴾ (۳)

خو د نورو حضراتو د طرف نه علامه ابن تیمیه رحمه الله وغیره فرمائی چه که د مانځه دپاره شرط دې نو د دې نه دا ځنګه لازمه شوه چه د بعض صلاة یعنی د سجده تلاوت دپاره هم شرط وی، کیدې شی چه د کل دپاره خو شرط وی خو د جزء دپاره شرط نه وی. (٤)

د دې دلیل دا دې چه په صحیح بخاری کښې دی!

﴿أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَجَدَ بِالنَّجْمِ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ﴾ (۵)

یعنی رسول الله ﷺ د سورة نجم آیت سجده تلاوت کړو او سجده ئې اوکړه، رسول الله ﷺ سره ټولو مسلمانانو، مشرکانو او جن او انس سجده اوکړه.

د دې نه داسې استدلال کړې شوې دې چه دا ډیره بعیده ده چه دا ټول حضرات دې په اودس کښې وې، هم دغه شان د ابن عمر رضی الله عنهما روایت دې چه:

﴿كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَيْنَا السُّورَةَ فِيهَا السَّجْدَةُ فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ حَتَّى مَا يَجِدُ أَحَدُنَا مَوْضِعَ جَبْهَتِهِ﴾ (۶)

یعنی رسول الله ﷺ به مونږ ته د سجدې والا يو آيت کریمه تلاوت فرمائیلو سره سجده کوله نو هغوی سره به مونږ هم سجده کوله، تردې چه کله به داسې کیدل چه په مونږ کښې به

---

۱) المصنف لابن ابی شیبة ج ۳ ص ۴۰۹، کتاب الصلاة، باب فی الرجل یسمع السجدة وهو علی غیر وضوء. رقم ٤٣٥٤

۲) السنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ۹۱، کتاب الطهارة، باب استحباب الطهر للذکر والقراءة، وجزء ۲ ص ۳۲۵، کتاب الصلاة، باب لا یسجد الا طاهرا.

۳) صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب ما یقال فی الرکوع والسجود، رقم ۱۰۸۳، وسنن النسائی، کتاب الصلاة، باب اقرب ما یکون العبد من الله عزوجل، رقم ۱۱۳۸، وسنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب فی الدعاء فی الرکوع والسجود، رقم ۸۷۵.

٤) اوګورئ: مجموع الفتاوی لشیخ الاسلام ابن تیمیة ج ۲۱ ص ۱٤۱، قسم الفقه، مسالة ما تجب له الطهارتان: الغسل والوضوء.

۵) صحیح البخاری ج ۱ ص ۱٤۶، کتاب سجود القران، باب سجود المسلمین مع المشرکین رقم ۱۰۷۱.

۶) صحیح البخاری ج ۱ ص ۱٤۶، کتاب سجود القران، باب من سجد بسجود القاری رقم ۱۰۷۵

بعضو ته د تندې د كيخودلو ځائې هم نه ملاويدو.
د دې نه داسې استدلال كړې شوې دې چه د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما په باره كښې شاته تير شو چه هغوی به بغير د اودس نه سجده تلاوت كوله، چه هر كله د ابن عمر رضي الله عنهما په شان فقيه او د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سنتو سره سخت محبت كونكې صحابي دا حال دې نو يقينا نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم به هم دا لازم نه ګڼړله. (١)
خو د جمهورو د طرف نه دا وئيلې كيدې شي چه ظاهره هم دا ده چه صحابه كرام رضي الله عنهم به په اودس كښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په مجلس كښې كيناستل، سجده تلاوت ته چه د مانځه د سجدې سره كوم مشابهت حاصل دې د هغې د وجې نه به صحابه كرام رضي الله عنهم د هغې دپاره هم د اودس اهتمام فرمائيلو، چه د هغې تائيد د ابن عمر رضي الله عنهما د اثر نه كيږي كوم چه مونږ شاته ذكر كړې دې «لايسجد الرجل الاوهوطاهر»(٢)
خپله به د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما فعل د جمهور صحابه كرامو رضي الله عنهم د فعل نه د جدا كيدو د وجې نه يو اجتهادي عمل ګڼړلې شي، چه په هغې باندې د رسول الله صلى الله عليه وسلم تقرير ثابت نه دې، په دې وجه د دې نه استدلال او احتجاج صحيح نه دې. (٣) والله اعلم

قوله: قَالَ رَجُلٌ مِنْ حَضْرَمَوْتَ: د حضرت موت يو سړي تپوس اوكړو!
د «رجل» نه مراد څوك دې؟ نوم ئې معلوم نه شو خو دومره راغلې دی چه دا يو باندچي سړې وو. (٤)

قوله: حضرموت: دا لفظ د حاء مهمله په فتحه، د ضاد معجمه په سكون، د رائي مهمله په فتحې، د ميم په فتحې او د واؤ په سكون سره دې. په اخر كښې تاء مثناة من فوق ده. (٥)
دا د عدن (يمن) په مشرق كښې د بحر العرب په غاړه باندې يوه فراخه زمكه ده، د دې نه چاپيره ډيره زياته شړه ده، دې علاقې ته احقاف وئيلې شی، هم دلته د سيدنا هود عليه السلام قبر مبارك دې. (٦)

قوله: مَا الْحَدَثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ: اې ابوهريره رضي الله عنه حدث څه څيز دې؟

---

١) د تفصيل دپاره اوګورئ: مجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيمية ج ٢١ ص ١٣٩ – ١٤٧، قسم الفقه، مسالة ما تجب له طهارتان الغسل والوضوء
٢) السنن الكبرى ج ١ ص ٩١، طبع قديم، و ج ١ ص ١٤٧، رقم ٤٢٧، تحقيق محمد عبد القادر عطاء، كتاب الطهارة باب استحباب الطهر للذكر والقراءة و ج ٢ ص ٣٢٥، طبع قديم، و ج ٢ ص ٤٦١ تحقيق محمد عبد القادر عطاء، كتاب الصلاة، باب لا يسجد الا طاهرا رقم (٣٧٧٥).
٣) علامه ظفر احمد عثماني رحمه الله په يو بل انداز سره د جمهور د مسلك ترجيح ثابت كړې ده، فليراجع اليه للتفصيل: اعلاء السنن ج ٧ ص ٢٢٥، ٢٢٦، باب سجود التلاوة وما يتعلق به.
٤) هدى الساري ٣٩٠، مطبوعه دار السلام رياض
٥) اوګورئ: المغنى: ٩٨، ومعجم البلدان ج ٢ ص ٢٦٩
٦) اوګورئ: معجم البلدان ج ٢ ص ٢٧٠

چونکه لفظ ﴿حدث﴾ يو مشترك شان لفظ دې لکه چه ﴿ ريح ﴾ ته وئيلې شي، دغه شان په منكر خبره باندې هم وئيلې شي، په بدعات باندې ئې هم اطلاق کيږي او نااشنا خبرې ته هم ﴿حدث﴾ وئيلې شي، په دې وجه د سائل اشتباه پيدا شوه او هغه سوال اوکړو چه د ﴿حدث﴾ نه څه مراد دي؟

قوله: قَالَ فُسَاءٌ أَوْ ضُرَاطٌ: ابوهريره رضي الله عنه اوفرمائيل چه دا فساء او ضراط ته وئيلې شي.

﴿فساء﴾ هغه هوا ده چه آواز ورسره نه وي، او ﴿ضراط﴾ هغه هوا ده چه آواز ورسره وي. (۱)

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه چه د حدث کوم تعريف کړې دې دا د حدث پوره او جامع مانع تعريف نه دې، بلکه دا د تعريف بالمثال د قبيل نه دې، لکه يو سړې تپوس اوکړي چه ﴿ماالاسم؟﴾ او په جواب کښې ورته اوئيلې شي چه ﴿زيد﴾ نو د دې مطلب به دا وي چه د زيد په شان الفاظ اسماء دي. هم دغه شان دلته هم د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه مقصد هم دا دې چه د ﴿فساء﴾ او ﴿ضراط﴾ په شان څيزونه ناقض وضوء دي او حدث دي. (۲)

دا هم کيدې شي چه سيدنا ابوهريره رضي الله عنه اخف لره ذکر کولو سره په اغلظ باندې استدلال کړې وي او د هغې طرف ته ئې اشاره فرمائيلې وي. (۳)

حاصل دا چه ﴿فساء﴾ او ﴿ضراط﴾ چه هر کله ناقض الوضوء دي نو کوم چه د هغې نه اغلظ (يعني واړه او لوئې بول) دي هغه بدرجه اولی ناقض دي.

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي چه اصل کښې داسې معلوميږي چه سائل د هغه احداث متعلق تپوس کړې وو کوم چه عادةً په مانځه کښې واقع کيږي، او په مانځه کښې اکثر د ﴿فساء﴾ او ﴿ضراط﴾ تحقق کيږي، په دې وجه ئې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه تذکره اوفرمائيله. (۴)

بعض علماء کرام فرمائي کيدې شي چه سيدنا ابوهريره رضي الله عنه ته دا معلومه وه چه دا سړې د نورو احداثو نه واقف دې، په دې وجه ئې هغه بيان نه کړل، خو دا خبره بعيده ده. (۵)

بعض حضرات فرمائي چه سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د هغه احداث ذکر کړې دي کوم چه کثير الوقوع دي. (۶) والله اعلم

---

۱) اوګورئ: عمدة القاري ج ۲ ص ۲۴۴
۲) عمدة القاري ج ۲ ص ۲۴۵
۳) پورته حواله او فتح الباري ج ۱ ص ۲۳۵
۴) شرح صحيح البخاري لابن بطال ج ۱ ص ۲۱۸
۵) اوګورئ: فتح الباري ج ۱ ص ۲۳۵
۶) عمدة القاري ج ۲ ص ۲۴۵

③ بَاب فَضْلِ الْوُضُوءِ وَالْغُرُّ الْمُحَجَّلُونَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ

اکثر روايات کښې ﴿ الغرالمحجلون ﴾ مرفوع راغلي دي، په دې صورت کښې يا خو به دا وئيلې شي چه دلته اعراب حکائی دې، پس په صحيح مسلم کښې روايت دې. ﴿ انتم الغرالمحجلون ﴾(١) په دې صورت کښې به مطلب دا وی دا باب د اودس د فضيلت په باره کښې دې او دا باب د اودس د آثارو نه د سپينو تندو والا حضراتو د فضيلت په باره کښې دې.

يا ﴿ الغرالمحجلون ﴾ مبتدا ده او ﴿ مفضلون على غيرهم ﴾ يا د دې په شان بل تقدير به ورله خبر جوړوو. (٢) دريم صورت دا دې چه ﴿ الغرالمحجلون ﴾ مبتدا ده او ﴿ من اثار الوضوء ﴾ خبر دې. (٣)

د بعض شارحينو قول علامه عينی رحمه الله نقل کړې دې چه د ﴿ الغرالمحجلون ﴾ تعلق د ماقبل سره نه دې، ځکه چه دا د ترجمة الباب د لاندې داخل نه دی. (٤)

علامه عينی رحمه الله د داسې حضراتو ترديد کړې دې او فرمائی چه دا نه صرف په ترجمة الباب کښې داخل دی بلکه په ترجمة الباب باندې صراحة دلالت کونکې هم دا لفظ دې، ځکه چه د حديث مطابقت هم د دې سره دې. (٥)

خو د مستملی په روايت کښې ﴿ والغرالمحجلون ﴾ دې، په دې صورت کښې به د دې عطف په ﴿الوضوء﴾ باندې وی او مطلب واضح دې ﴿ باب فضل الوضوء وفضل الغر المحجلين الخ ﴾(٦)

او اصيلی خو په خپل روايت کښې دا صراحة ذکر کړې دې يعنی ﴿ باب فضل الوضوء وفضل الغر المحجلين ﴾(٧)

د مخکښې باب سره مناسبت : مناسبت ئې واضح دې چه په مخکښې باب کښې دا بيان کړې شوې وو چه مونځ د اودس نه بغير نه قبليږی، په دې باب کښې ئې فضيلت بيانولې شی چه په هغې باندې قبوليت مرتب کيږی او د کوم په ذريعه چه دې امت ته په نورو امتونو باندې فضيلت ورکولې شی. (٨)

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب نه د امام بخاری رحمه الله غرض هم واضح دې چه په دې باب سره هغوی د اودس فضيلت بيانول غواړی.

---

١) صحيح مسلم، کتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل فی الوضوء رقم ٥٧٩.
٢) شرح الکرمانی ج ٢ ص ١٧١
٣) پورته حواله
٤) عمدة القاری ج ٢ ص ٢٤٦
٥) پورته حواله
٦) فتح الباری ج ١ ص ٢٣٥، وعمدة القاری ج ٢ ص ٢٤٦
٧) پورته حواله
٨) عمدة القاری ج ٢ ص ٢٤٦

﴿١٣٦: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ نُعَيْمٍ الْمُجْمِرِ قَالَ رَقِيتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ (١) عَلَى ظَهْرِ الْمَسْجِدِ فَتَوَضَّأَ فَقَالَ إِنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ أُمَّتِي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ﴾

رجال الحديث

① **يحيى بن بكير**: دا ابو زكريا يحيى بن عبدالله بن بكير قرشى مخزومى مصرى رحمه الله دې، د هغوى تذكره د ﴿بدء الوحى﴾ د دريم حديث د لاندې تيره شوې ده. (٢)

② **الليث**: دا امام ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى مصرى رحمه الله دې، د هغوى حالات هم په ﴿بدء الوحى﴾ كښې د دريم حديث د لاندې تير شوې دى. (٣)

③ **خالد**: دا خالد بن يزيد جمحى اسكندرانى مصرى رحمه الله دې، د هغوى كنيت ابو عبدالرحيم دې. (٤)

هغه د سعيد بن ابى هلال، سليمان بن راشد، عطاء بن ابى رباح، عقبه بن نافع، مثنى بن الصباح، محمد بن مسلم بن شهاب الزهرى رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

هغوى نه په روايت كونكو كښې ليث بن سعد، حيوة بن شريح، بكر بن مضر، عبدالله بن لهيعة او مفضل بن فضاله رحمهم الله وغيره حضرات دى. (٥)

امام ابوزرعة، امام نسائى، امام عجلى او يعقوب بن سفيان رحمهم الله فرمائى: ﴿ثقة﴾(٦)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى ﴿لا بأس به﴾ (٧)

امام احمد رحمه الله فرمائى: ﴿ثقة﴾(٨)

---

١) قوله: (ابى هريرة رضى الله عنه الحديث: اخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل فى الوضوء، رقم ٥٨٠، واحمد فى مسنده ج ٢ ص ٣٣٤، رقم ٨٣٩٤، و ج ٢ ص ٤٠٠ رقم ٩١٨٤، و ج ٢ ص ٥٢٤، رقم ١٠٧٨٨.

٢) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٣

٣) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٤

٤) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٢٠٨، ٢٠٩

٥) د شيوخ او تلامذة د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٨ ص ٢٠٩

٦) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٨ ص ٢١٠، واكمال تهذيب الكمال ج ٤ ص ١٦٤، ١٦٥، التهذيب التهذيب ١٢٩/٣

٧) الجرح والتعديل ج ٣ ص ٣٥٢، رقم (١٦١٩ و ٣٩١٢)

٨) موسوعة اقوال الامام احمد فى رجال الحديث وعلله: ج ١ ص ٣٣٦، رقم ٦٩١و نقلا عن سوالات ابى داؤد رقم ٢٥٤

امام دارقطني رحمه الله فرمائي : ﴿ثقة اثبت منه، يعني يزيد بن سنان﴾(١)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي : ﴿فقيه ثقة﴾ (٢)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي : ﴿فقيه ثقة﴾(٣)
ابو سعيد بن يونس رحمه الله فرمائي : ﴿كان خالد فقيها مفتيا﴾(٤)
ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٥)
په ١٣٩ هجرى كښې ئې په اسكندريه كښې وفات اوشو. (٦) رحمه الله رحمة واسعة

③ **سعيد بن ابى هلال** : دا ابو العلاء سعيد بن ابى هلال ليثى مصرى مولى عروة بن شييم ليثى رحمه الله دې، وئيلې شى چه دې په اصل كښې د مدينې منورې وو، د هغوى د والد ابو هلال نوم مرزوق وو. (٧)

هغه د سيدنا انس بن مالك او سيدنا جابر بن عبد الله رضي الله عنهما نه مرسلا روايت كوى.
د هغوى نه علاوه د زيد بن اسلم، ربيعه بن ابى عبدالرحمن، ابو حازم سلمه بن دينار، عمرو بن مسلم، عون بن عبدالله، قتاده، امام زهرى، نافع مولى ابن عمر، يحيى بن سعيد انصارى او نعيم المجمر رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو نه روايت كوى.
د هغوى نه په روايت كونكو كښې سعيد مقبرى (دا د هغوى نه مشر دې) خالد بن يزيد مصرى، عمرو بن الحارث، هشام بن سعد الليث بن سعد، يحيى بن ايوب او يزيد بن ابى حبيب رحمهم الله وغيره دى. (٨)
محمد بن سعد رحمه الله فرمائي : ﴿كان ثقة ان شاء الله﴾(٩)
امام عجلي رحمه الله فرمائي : ﴿ثقة﴾(١٠)
امام ابن حزيمه، ابن عبدالبر، امام دار قطني، خطيب بغدادى او امام بيهقي رحمهم الله د هغوى توثيق كړې دې. (١١)

---

١) العلل الواردة فى احاديث النبويه ج ٦ ص ١٤٠، س : ١٠٣٢
٢) الكاشف ج ١ ص ٣٧٠، رقم ١٣٦٧
٣) تقريب التهذيب ص ١٩١، رقم ١٦٩١
٤) تهذيب الكمال ج ٨ ص ٢٠٩
٥) كتاب الثقات ج ٦ ص ٢٦٥
٦) تعليقات تهذيب الكمال : ٢١٠/٨، نقلاً عن المعرفة والتاريخ ليعقوب بن سفيان ١٢٠/١١ و١٢١
٧) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ١١ ص ٩٤، وتهذيب التهذيب ج ٤ ص ٩٥
٨) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ١١ ص ٩٥، ٩٦، وتهذيب التهذيب ج ٤ ص ٩٤، ٩٥
٩) الطبقات الكبرى ج ٧ ص ٥١٤
١٠) معرفة الثقات للعجلي ج ١ ص ٤٠٦، رقم ٦٢٠، واكمال تهذيب الكمال ج ٥ ص ٣٦٥، رقم 2052.
١١) پورته حواله

ابن خلفون رحمه الله هغوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او لیکلې ئې دی: ﴿کان رجلا صالحا﴾(١)

ابن حبان رحمه الله هغوی لره په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی. (٢)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: ﴿لاباس به﴾(٣) ساجی رحمه الله فرمائی: ﴿صدوق﴾(٤)

خو امام احمد رحمه الله فرمائی: ﴿ما ادری ای شئ فی حدیثه، یخلط فی الاحادیث﴾ (٥) یعنی ما ته معلومه نه ده چه د هغه په احادیثو کښې څه خبره ده، هغوی په احادیثو کښې خلط کوی.

هم دغه شان امام ابو زرعه رازی رحمه الله فرمائی: ﴿خالد بن یزید المصری وسعید بن ابی هلال صدوقان، وربما وقع فی قلبی من حسن حدیثهما﴾(٦)

یعنی: خالد بن یزید مصری او سعید بن ابی هلال صدوق دی، زما په زړه کښې د دوی دواړو د احادیثو د حسن کیدو په باره کښې شك راځی.

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: ﴿اخاف ان یکون بعضها مراسیل عن ابن ابی فروة وابن سمعان﴾ (٧)
یعنی ماته د دې خبرې ویره ده چه د هغوی بعض روایات مرسل دی کوم چه د ابن ابی فروه او ابن سمعان نه روایت دی.

ابن رجب رحمه الله ددې تشریح کولو سره فرمائی: ﴿أنه عرض حدیثهما علی حدیث ابن أبی فروة وابن سمعان فوجده یشبهه ولا یشبه حدیث الثقات الذین یحدثان منهم فخاف (أبو زرعة) أن یکونا أخذا حدیث ابن أبی فروة وابن سمعان دلساه عن شیوخهما﴾(٨)

یعنی: ابو حاتم رحمه الله د خالد بن یزید او سعید بن ابی هلال رحمهما الله د بعض احادیثو د ابن ابی فروة او ابن سمعان د احادیثو سره موازنه اوکړه نو محسوس شوه چه دا احادیث هم د ابن ابی فروه او د ابن سمعان د احادیثو په شان دی او هغه ئې د هغه ثقاتو د احادیثو په شان بیا نه موندل د کومو نه چه دا دواړه عام طور روایت کوی، په دې وجه ابو حاتم رحمه الله سره ویره پیدا شوه چه خالد بن یزید او سعید بن ابی هلال رحمهما الله به د ابن ابی فروه او ابن سمعان

---

١) پورته حواله
٢) الثقات لابن حبان ج ٦ ص ٣٧٤و رقم ٨١۶٥
٣) الجرح والتعدیل ج ٤ ص ٧١، رقم (٣٠١/٥٤٢٠)
٤) اکمال تهذیب الکمال ج ٥ ص ٣۶٥
٥) پورته حواله
٦) سؤالات البرذعی لابی زرعة الرازی ص ١٠۶، رقم ٨٠، والجامع فی الجرح والتعدیل ج ١ ص ٣١٢، رقم ١٥٥٨و نقلا عن السؤالات البرذعی لابی زرعة ٣۶١.
٧) شرح علل الترمذی لابن رجب ج ٢ ص ٧۶٧
٨) شرح علل الترمذی لابن رجب ج ٢ ص ٧۶٨

احادیث اخستلې وی او د هغوی د واسطه ذکر کولو نه بغیر به ئې د هغوی د شیوخو نه روایت کړې وی. (۱)
خو حقیقت دا دې چه سعید بن ابی هلال رحمه الله مطلقا ثقه راوی دې، د هغوی نه د اصول ستة مصنفینو احتجاج کړې دې. (۲)
د امام احمد، امام ابوزرعه او ابو حاتم رحمهم الله مقصد مطلقا د هغوی تضعیف نه دې، بلکه په بعض روایاتو کښې د علل خفیه ښودنه مقصود ده، داسې خلط خو عام طور د ثقاتو په روایتونو کښې موندلې شی، څومره ډیر ثقه راویان دی چه د هغوی په یو نه یو حدیث کښې څه خفی علت راوځی، بلکه د علل خفیه اصل میدان روایات الثقات دې، په داسې قسم کلام کښې مطلقا د هغوی تضعیف نه کیږی.

علامه ابن حزم رحمه الله ورته ﴿لیس بالقوی﴾ وئیلې دې. (۳) کیدې شی چه هغوی د امام احمد رحمه الله وغیره د کلام نه متاثر کیدو سره وئیلې وی خو د هغوی په مطلق تضعیف کښې د هغوی څوک سلف موجود نه دې. (٤)

پس حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة معروف، حدیثه فی الکتب الستة، قال ابن حزم وحده: لیس بالقوی﴾ (۵)
یعنی دا معروف ثقه راوی دې چه په کتب سته کښې ئې احادیث موجود دی، صرف ابن حزم ځانله دا وئیلې دی چه دې قوی نه دې.

هم دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿لم ار لابن حزم فی تضعیفه سلفا﴾ (۶) یعنی ماته د هغوی د تضعیف په سلسله کښې د ابن حزم څوک سلف نه دې ملاؤ شوې.

هم دغه شان فرمائی: ﴿فضعف سعید بن ابی هلال مطلقا، ولم یصب فی ذلک﴾ (۷)
یعنی هغه (ابن حزم رحمه الله) د سعید بن ابی هلال مطلقا تضعیفا کړې دې او دا عمل ئې صحیح نه دې.

---

۱) قال الدکتور نور الدین عتر حفظه الله فی تعلیقاته علی شرح علل الترمذی لابن رجب ج ۲ ص ۷۶۸: فی هذا القول نظر فخالد وسعید ثقتان باطلاق، لم یوصف احدهما بتدلیس، ولم تعرج المراجع علی هذا القول، ولعله ورد فی بعض یسیر مما غلط فیه سعید، فظن به ذلک الظن، والله اعلم
۲) انظر هدی الساری ص ۵۷۷
۳) اوګورئ: المحلی ج ۲ ص ۲۶۹، حکم الرکعتین بعد العصر
٤) د المحلی محشی لیکی: سعید ثقة، وثقه ابن سعد والعجلی وابن خزیمة والدارقطنی والخطیب والبیهقی وابن عبدالبر وغیرهم، قال احمد: ما ادری ای شئ فی حدیثه یخلط فی الاحادیث، وما هذا بکاف فی تضعیفه مع قول من وثقه. تعلیقات علی المحلی ج ۲ ص ۲۶۹.
۵) میزان الاعتدال ج ۲ ص ۱۶۲، رقم ۳۲۹۰
۶) تقریب التهذیب ص ۲۴۲، رقم ۲۴۱۰
۷) هدی الساری ص ۵۷۷

د سعيد بن ابی هلال رحمه الله پيدائش په مصر کښې په ۷۰ هجری کښې شوې دې، په مدينه منوره کښې لوئې شوې دې او په اخری عمر کښې مصر ته لاړو. (۱)
د وفات په باره کښې ئې د ۱۳۰هـ، ۱۳۳هـ، ۱۳۵هـ او ۱۴۹هـ مختلف اقوال منقول دی. (۲)

رحمه الله رحمة واسعة

⑤ **نعيم المجمر** : دا نعيم (بالتصغير) بن عبدالله المُجْمِر المدنی رحمه الله دې. ابو عبدالله ئې کنيت دې. (۳)

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه ئې خصوصی طور استفاده کړې ده، تقريبا شل کاله هغوی سره وو (٤)، د هغوی نه علاوه ئې د سيدنا انس، سيدنا جابر، سيدنا عبدالله بن عمر او سيدنا ربيعه بن كعب الاسلمی رضی الله عنهم وغيره نه روايت کوی.

د دوی نه په روايت کونکو کښې سعيد بن ابی هلال، مالك بن انس، بكير بن عبدالله الاشج، ثور بن زيد، عمارة بن غزيه، فليح بن سليمان، محمد بن عجلان او د نعيم خپل خوئې محمد بن نعيم المجمر رحمهم الله وغيره حضرات دی. (۵)

امام يحيی بن معين، امام ابوحاتم، امام محمد بن سعد، امام نسائی او امام دارقطنی رحمهم الله فرمائی ﴿ثقة﴾(۶)

امام ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۷)

مجمر د باب افعال او باب تفعيل نه د اسم فاعل صيغه ده (۸)، لوګې کولو والا ته وئيلې شی، دا د هغه لقب دې که د هغه د والد صاحب؟ ابن حبان رحمه الله فرمائی چه دا د هغه د والد لقب وو: ﴿لان اباه كان ياخذ المجمرة قدام عمر بن الخطاب رضی الله عنه اذا خرج الی الصلاة فی شهر رمضان﴾(۹)
يعنی د هغوی پلار به د رمضان په مياشت کښې چه به عمر فاروق رضی الله عنه د مانځه دپاره راوتلو نو د هغوی نه به ئې وړاندې وړاندې خوشبويه لوګې کونکې لوښې اوړلو.

---

۱) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۱۱ ص ۹۶
۲) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۱۱ ص ۹۶، واكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۳۶۴، ۳۶۵، ومشاهير علماء الامصار ج ۱ ص ۳۰۱، رقم ۱۵۲۵
۳) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۲۹ ص ۴۸۷، ۴۸۸، تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۲۳۴، وتهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۳۶۵
٤) پورته حواله
۵) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۲۹ ص ۴۸۸، ۴۸۹
۶) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۲۹ ص ۴۸۹، والجرح والتعديل ج ۸ ص ۵۲۵، رقم ۲۱۰۶/۱۵٤۱۳، وطبقات ابن سعد ج ۵ ص ۳۰۹، وسنن الدارمی ج ۱ ص ۳۰۶.
۷) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۴۷۶
۸) شرح النووی ج ۱ ص ۱۲۶، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل فی الوضوء.
۹) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۴۷۶

هم دغه شان علامه مغلطائی رحمه الله د تاریخ اربل حوالې سره نقل کړی دی چه مجمر د نعیم والد عبدالله دې، اګر چه نعیم په دې لقب سره مشهور شو، عبدالله بن د سیدنا عمر رضی الله عنه په منبر باندې د کیناستلو په موقع باندې مسجد ته خوشبویه لوګې ورکولو. (۱)

هم دغه شان امام نووی رحمه الله فرمائی: ﴿المجمر صفة عبدالله، ویطلق علی ابنه نعیم مجازا﴾(۲)
او د حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله دا وینا ده چه د مجمر لقب د نعیم دپاره مجازی منلو ته ضرورت نشته، ځکه چه د خپل پلار عبدالله په شان به نعیم هم مسجد کښ خوشبوئی لوګې کوله، پس د ابراهیم حربی رحمه الله نه جزما منقول دی: ﴿بان نعیما کان یباشر ذلك﴾
یعنی نعیم به خپله هم دا کار کولو. (۳)

هم دغه شان علامه عینی رحمه الله فرمائی: ﴿نقل ذلك عن جماعة﴾(٤) یعنی د یو جماعت نه دا خبره منقول ده. حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿عاش الی قریب سنة عشرین ومائة﴾(۵)

یعنی ۱۲۰ هـ ته نزدې نزدې ژوندې وو. رحمه الله رحمة واسعة.

⑥ **سیدنا ابوهریره رضی الله عنه**: د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان کښ د باب امور الایمان د لاندې تیر شوې دی.(۲)

قوله: رَقِيتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ عَلَى ظَهْرِ الْمَسْجِدِ: نعیم مجمر فرمائی چه زه د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه سره د مسجد چهت ته اوختلم
د دې نه معلومه شوه چه د مسجد چهت ته ختل جائز دی. (۷)

قوله: فَتَوَضَّأَ: ابوهریره رضی الله عنه اودس اوکړو.

د کشمهینی په نسخه کښ د ﴿فتوضاء﴾ په ځائې ﴿یوما﴾ راغلې دې، دا تصحیف دې. (۸)
اسماعیلی وغیره د دې حدیث استخراج کړې دې، په هغې کښ د ﴿توضاء﴾ او ﴿ثم توضاء﴾ الفاظ دی. (۹)

---

۱) اکمال تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۷۰
۲) شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۲۶، کتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجیل فی الوضوء.
۳) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۵، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲٤۶
٤) عمدة القاری ج ۲ ص ۲٤۶
۵) سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۲۲۷
۶) کشف الباری: ۶۵۹/۱
۷) (عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۰)
۸) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲٤۷ وفتح الباری ۲۳۵/۱
۹) پورته حواله جات

خو د اسماعیلي په روایت کښې دا اضافه هم ده: ﴿فغسل وجهه ويديه، فرفع في عضديه، وغسل رجليه فرفع في ساقيه﴾(١) امام مسلم رحمه الله هم تقریبا دې تفصیل سره روایت ذکر کړې دې. (٢)
بلکه امام مسلم رحمه الله چه د ﴿عمارة بن غزية عن نعيم المجمر﴾ په طریق سره کوم حدیث نقل کړې دې، په هغې کښې دا هم دی چه سیدنا ابوهریره رضي الله عنه اودس کولو سره دا هم اوفرمائیل ﴿هكذا رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضاء﴾(٣) د دې نه معلومه شوه چه دا حدیث مرفوع دې، چه ددې نه د دې خبرې تردید کیږي چه دغه شان اسباغ د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه رائې ده او روایت ثابت نه دې، او حقیقت دا دې چه دا د هغوی رائې هم ده او د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه مرفوعا هم ثابت دې. (٤)

په مسجد کښې اودس کول: په دې حدیث کښې دی چه سیدنا ابوهریره رضي الله عنه د مسجد په چهت باندې اودس اوکړو او د مسجد حد د تحت الثرى نه تر عنان السماء پورې دې. (٥) د دې نه دا خبره مستنبط کړې شوې ده چه په مسجد کښې اودس کول جائز دی.

پس امام ابن المنذر رحمه الله لیکلي دی: ﴿اباح كل من يحفظ عنه العلم الوضوء في المسجد، الا ان يبله، ويتاذى به الناس فانه يكره﴾(٦)
یعنې ټولو اصحاب علم په مسجد کښې اودس کولو ته مباح وئیلي دی او! که د مسجد فرش لره تر کړي او خلقو ته د هغې نه تکلیف رسیږي نو دا مکروه دی.

ابن بطال مالکي رحمه الله فرمائي: ﴿وفيه: جواز الوضوء على ظهر المسجد، وهو من باب الوضوء في المسجد، وقد كرهه قوم وأجازه الأكثر، وإنما ذلك تنزيه للمسجد، كما ينزه عن البصاق والنخامة، وحرمة أعلى المسجد، كحرمة داخله، وممن أجاز الوضوء في المسجد: ابن عباس، وابن عمر، وعطاء، والنخعي، وطاوس، وهو قول ابن القاسم صاحب مالك، وأكثر العلماء﴾(٧)
یعنې د دې حدیث نه د مسجد په چهت باندې د اودس کولو جواز معلومیږي او دا د وضوء في المسجد په معنی کښې دې، بعض حضراتو دې ته مکروه وئیلي دی، خو اکثرو حضراتو

---

١) فتح الباري ج ١ ص ٢٣٥
٢) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل في الوضوء رقم ٥٨٠.
٣) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل في الوضوء رقم ٥٨٩.
٤) فتح الباري ج ١ ص ٢٣٦
٥) قال في الدر المختار: وكره تحريما الوطء فوقه والبول والتغوط، لانه مسجد الى عنان السماء، قال الشامي في رد المحتار: وكذا الى تحت الثرى، انظر رد المحتار مع الدر المختار ج ١ ص ٤٨٥
٦) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ١٧٤، فصل في المساجد واحكامها، وطرح التثريب ج ١ ص ٣١٦، كتاب الطهارة باب غسل النجاسة، الحديث الثالث عشر، الفائدة الرابعة عشرة.
٧) شرح صحيح البخاري لابن بطال ج ١ ص ٢٢٢

د دې اجازت ورکړې دې، خو دا حضرات هم مسجد لره پاك او صفا ساتل ضروري ګڼړي، ځنګه چه مسجد لره د تهوك او بلغم وغيره نه پاك صفا ساتل ضروري ګڼړي، د مسجد د پاسه حصه هم دغه شان ده ځنګه چه د مسجد دننه حصه ده،کومو حضراتو چه په مسجد کښې د اودس کولو اجازت ورکړې دې په هغوی کښې ابن عباس،ابن عمر رضي الله عنهما نه علاوه، نخعي، طاؤس رحمهم الله دي، هم دا د امام مالك رحمه الله د شاګرد ابن القاسم او اکثر علماء کرامو قول دې.
وضوء في المسجد لره مکروه ګڼړلو والا کښې ابن سيرين رحمه الله دې، هم دا د امام مالك او سحنون رحمهما الله قول دې. (١)

امام نووی رحمه الله فرمائی : ﴿ يجوز الوضوء فى المسجد إذا لم يؤذ بمائه وممن صرح بجواز الوضوء فى المسجد ويسقط الماء على ترابه صاحبا الشامل والتتمة ﴾(٢)
يعنى په جمات کښې اودس کول جائز دی، که د اودس اوبه سره تکليف نه رسيږی، په جمات کښې د اودس په جائز کيدو او ددې په خاوره باندې د اوبو د غورزيدو د جواز تصريح صاحب د "الشامل" او صاحب د "تتمه" کړې ده.

امام نووی رحمه الله د بغوی قول ﴿ ويجوز نضح المسجد بالماء المطلق، ولا يجوز بالمستعمل لان النفس تعافه ﴾ يعنى د مسجد چهړکاؤ په ماء مطلق سره جائز دې، په مستعمل اوبو سره جائز نه دې ځکه چه د دې نه طبيعت کرکه کوی، نقل کولو سره د دې تضعيف کړې دې :
﴿ وهذا الذى قاله ضعيف والمختار الجواز بالمستعمل ايضا ﴾(٣) يعنى دا قول ضعيف دې او مختار قول دا دې چه د مستعمل اوبو په ذريعه چهړکاؤ هم جائز دې.

ابن قدامه رحمه الله فرمائی : ﴿ وهل يكره فى المسجد على روايتين، ذكرهما ابن عقيل، الا ان ابن عقيل قال: ان قلنا بنجاسة الماء المستعمل فى رفع الحدث، حرم ذلك فى المسجد ﴾(٤)
يعنى : په مسجد کښې اودس مکروه دې يا نه دې؟ په دې کښې دواړه روايتونه دی ابن عقيل رحمه الله دا دواړه روايتونه ذکر کړې دی، خو ابن عقيل فرمائی چه که مونږ د دې خبرې قائل کيږو چه د رفع دحدث دپاره استعمال شوې اوبه نجس دی نو د هغې استعمال به په مسجد کښې حرام وی.

مرداوی رحمه الله هم دا دواړه روايتونه نقل کړی، پس هغه ليکی : ﴿ يباح الوضوء والغسل فى المسجد ان لم يؤذ به احدا على الصحيح من المذهب، وحكاه ابن المنذر اجماعا، وعنه : يكره .... ﴾(٥)

---

١) پورته حواله
٢) المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ١٧٤
٣) پورته حواله
٤) الشرح الكبير ج ٣ ص ١٢١، مع المقنع والانصاف، كتاب الصلاة، فصل فيما يكره فى المسجد
٥) الانصاف للمرداوى ج ١ ص ١٦٨

یعنی په مسجد کښې اودس او غسل جائز دې، په دې شرط چه چاته تکلیف او نه رسولې شي، هم دا صحیح قول دې، ابن المنذر رحمه الله په دې خبره باندې اجماع نقل کړې ده، په یو بل روایت د امام احمد رحمه الله کښې دی چه دا کار مکروه دې.

د احنافو په نزد په مسجد کښې اودس مکروه تحریمي دې، خو که په یو داسې ځائې کښې اودس اوکړې شي کوم چه د اودس دپاره مختص کړې شوې وی یا په یو لوښې وغیره کښې اوکړې شي نو بیا ګنجائش شته.

پس په در مختار کښې تصریح ده: ﴿ومن منهیاته: التوضؤ بفضل ماء المرأة، اوفی موضع نجس، لان الماء الوضوء حرمة، اوفی المسجد الافی اناء، اوفی موضع اعد لذلك﴾(۱)

یعنی د اودس د منهیات او ممنوعات نه یو دا هم ده چه د زنانه په باقی پاتې اوبو سره اودس اوکړې شی، یا په ناپاك ځائې کښې اودس اوکړې شی، وجه د دې دا ده چه د اودس د اوبو یو حرمت دې، دا د هغې منافی دې، یا په مسجد کښې اودس اوکړې شی، مګر دا چه په یو لوښی کښې یا داسې ځائې کښې اودس اوکړې شی کوم چه د دې دپاره تیار کړې شوې وی نو بیا څه باك نشته.

دلته ﴿منهیاته﴾ کښې چونکه مکروه تنزیهی هم شامل دې، (۲) په دې وجه علامه طحطاوی رحمه الله باقاعده تصریح کړې ده چه په مسجد کښې اودس مکروه تحریمي دې، پس هغه فرمائی: ﴿قوله: او فی المسجد، فعله فیه مکروه تحریما، لوجوب صیانته عما یقذره، وان کان طاهرا﴾(۳) په مسجد کښې اودس کول مکروه تحریمی دی، ځکه چه مسجد د هر هغه څیز نه پاك ساتل ضروری دی کوم چه ګنده ګڼړلې شی، اګر چه پاك وی.

حاصل مذاهب: د مذاهبو حاصل دا دې چه: د احنافو په نزد په مسجد کښې اودس کول مکروه تحریمی دی، خو که په یو لوښی کښې اودس اوکړې شی یا په داسې ځائې کښې کوم چه د دې کار دپاره خاص کړې شوې وی نو بیا ګنجائش شته.

هم دا امام احمد رحمه الله یو روایت دې، د امام مالك رحمه الله قول هم دا دې، تردې چه که په یو لوښی کښې وی هم د هغوی په نزد مکروه دې.

د شوافع او حنابله په نزد په مسجد کښې اودس جائز دې په دې شرط چه چاته تکلیف نه وی.(٤) والله اعلم

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د عمل توجیه: کوم حضرات چه په مسجد کښې اودس ته جائز وائی هغوی ته خو د هیڅ توجیه هم ضرورت نشته، خو د احنافو په نزد د هغوی دا عمل په دې

۱) الدر المختار مع رد المحتار ج ۱ ص ۹۸
۲) کما صرح به الشامی فی رد المحتار ج ۱ ص ۹۸
۳) حاشیة الطحطاوی علی الدر المختار ج ۱ ص ۷۶
٤) د تفصیل دپاره اوګورئ: الموسوعة الفقهیة الکویتیة: ۳۸٤/٤۳

باندې محمول کیدې شی چه هغوی یا خو په یو لوښی وغیره کښ اودس کړې وی، یا ئې په داسې ځائې کښې اودس کړې وی د چرته نه چه اوبه د مسجد نه بغیر د تلوث نه خارجیږی.

والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: فَقَالَ إِنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل!

﴿إِنَّ أُمَّتِي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ﴾ بیشکه زما امت به د قیامت په ورځ داسې حال کښ راشی چه د هغوی تندی او لاسونه په پرقیږی.

د امت معنی د جماعت راځی. (۱) دلته د امت نه مراد د حضور ﷺ منونکی دی.

مشهوره خو دا ده چه د امت دوه قسمونه دی. یو امت دعوت او بل امت اجابت. (۲)

امت دعوت خو عام دې، مسلمانان هم په دې کښ داخل دی او کافر هم، او امت اجابت د دې په مقابله کښ خاص دې، د دې اطلاق صرف په مسلمانانو باندې کیږی چا چه د رسول الله ﷺ دعوت قبول کړې دې. خو کلاباذی رحمه الله فرمائی چه د رسول الله ﷺ د امت درې قسمونه دی! یو امت اتباع دې، دویم امت اجابت دې او دریم قسم امت دعوت دې، په دې کښ هر اولنې قسم د دویم په مقابله کښ اخص دې.

امت اتباع، د عمل صالح والا حضرات دی، امت اجابت عام مسلمانان دی او په امت دعوت کښ هغه ټول شامل دی د چا طرف ته چه رسول الله ﷺ مبعوث کړې شوې وو. (۳)

دلته امت اجابت مراد دې یا امت دعوت؟: ظاهره دا ده چه دلته امت اجابت مراد دې، نه امت دعوت، وړاندې نور تفصیل راځی.

قوله: غُرًّا مُحَجَّلِينَ: دا دواړه الفاظ د ﴿يدعون﴾ د ضمیر نه دحال واقع کیدو د وجې نه منصوب دی یا دا دواړه الفاظ د مفعول ثانی کیدو د وجې نه منصوب دی. (٤)

د لفظ ﴿غر﴾ تحقیق: لفظ ﴿غر﴾ د ﴿اغر﴾ جمع ده،دا د ﴿غرة﴾ نه وتلې دې او ﴿غرة﴾ په اصل کښ هغه سپین والی ته وئیلې شی کوم چه د اس په تندی باندې وی، روستو د دې اطلاق په ښکلا او حسن او جمال، نیک نامئ او شهرت باندې شروع شو. (۵)

دلته ترې مراد هغه نور دې کوم چه به د امت محمد ﷺ په تندو باندې پرقیږی. (۶)

---

۱) الأُمَّة : (جَماعَةٌ أُرْسِلَ إِلَيْهِم رَسولٌ) سواء آمَنُوا أو كَفَرُوا . وقال الليث : كلُّ قَوْمٍ نُسبوا إلى نَبيٍّ فَأُضيفُوا إِلَيْه فهم * ا أُمَّتُه . قالَ : وكُلّ جيلٍ من الناس هِمْ * ا أُمَّةٌ على حدَة . (و) قال غيرهُ : * ا الأُمَّة (الجيلُ من كُلّ حَيٍّ . و) قيل: (الجِنْس) من كُلّ حَيَوان غير بَنِي آدَمَ أُمَّةٌ على حدَة. تاج العروس : ٢٢٩/٣١، مادة (أم م).

٢) فتح الباري ج ١٠ ص ٢٣١، كتاب الطب، باب السحر، وعمدة القاري ج ٢ ص ٢٤٨

٣) فتح الباري ج ١١ ص ٤١١، كتاب الرقاق، باب يدخل الجنة سبعون الفا بغير حساب

٤) عمدة القاري ج ٢ ص ٢٤٨

٥) فتح الباري ج ١ ص ٢٣٦

٦) پورته حواله

﴿ محجلين ﴾ : دا د باب تفعيل نه د اسم مفعول صيغه ده، کومه چه د محجل جمع ده، دا د حجل نه ماخوذ دې، چه د هغې معنى د خلخال يعنى پازيب ده.
محجل هغه اس ته وئيلې شى چه د هغه په لاسونو او خپو کښې کم از کم درې د کونډو نه لاندې او د پنجې نه پورته سپين والې وى.
ابن سيده خو فرمائى چه د اس په څلورو وارو خپو کښې موجود سپين والى ته تحجيل وئيلې شى، او بعض نور حضرات فرمائى چه په درې خپو کښې سپين والې وى نو هغې ته تحجيل وئيلې شى. (۱)
دا د اس د ښکلا علامت دې، په دې وجه دلته د اودس د اندامونو خپو لاسونو د اودس د وجې نه د قيامت په ورځ باندې ښکلې، چمك دار او منور کيدل مراد دى. (۲)
قوله: مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ: د اودس د اثار د وجې نه، يعنى د اودس د وجې نه به ﴿غرمحجل﴾ وى، د هغوى مخ او لاسونه به پرقيږى.
ايا اودس د دې امت د خصوصيات نه دې؟ : د دې حديث نه امام حليمى رحمه الله په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه اودس د دې امت د خصوصيات نه دې. (۳) خو په دې باندې اشکال دا دې چه په حديث کښې راغلې دى چه ﴿ هذا وضوئى ووضوء الانبياء قبلى ﴾ (٤)
د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه دا حديث ضعيف دې، (۵) لهذا د دې نه استدلال نه شې کيدلې او که صحيح وى نو هم په دې کښې دا احتمال دې چه اودس د مخکښې پيغمبرانو عليهم السلام د پاره خو مشروع وى او د هغوى د امتونو د پاره مشروع نه وى. (۶)
د دې نه علاوه وړاندې په بخارى شريف کښې د سيدنا ابراهيم عليه السلام قصه راروانه ده چه هغه د خپلې کور والا سيده ساره رضي الله عنها سره په يو ظالم بادشاه باندې تير شو، هغه په زبردستئ باندې سيده ساره رضي الله عنها طلب کړه، هغې اودس اوکړو او د مانځه د پاره اودريدله. (۷)

---

۱) عمدة القارى ج ۲ ص ۲٤۷
۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۶
۳) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۶
٤) مسند الطيالسى ج ۱ ص ۲۶۰، مسند عبد الله بن عمر، رقم ۱۹۲٤، واخرج ابن ماجة عن ابى بن كعب بلفظ، هذا وضوئى، ووضوء المرسلين من قبلى، كتاب الطهارة، باب ما جاء فى الوضوء مرة ومرتين وثلاثا، رقم ٤۲۰. وايضا اخرج ابن ماجة عن ابن عمر هذا : هذا وضوئى ووضوء خليل الله ابراهيم عليه السلام. كتاب الطهارة، باب ما جاء فى الوضوء مرة ومرتين وثلاثا، رقم (٤۱۹)
۵) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۶، وقال ابن تيمية فى الفتاوى الكبرى وحديث ابن ماجة : ووضوء الانبياء قبلى ضعيف عند اهل العلم بالحديث، لا يجوز الاحتجاج بمثله ج ٤ ص ۳۸۸، باب صفة الوضوء.
۶) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۶
۷) قال الحافظ رحمه الله فى فتح البارى ج ۶ ص ۳۹۳، فى كتاب احاديث الانبياء، باب قول الله تعالى ﴿ واتخذ الله ابراهيم خليلا ﴾ وفى رواية ابى الزناد عن الاعرج من الزيادة : ﴿ فقام اليها فقامت توضاء وتصلى ﴾

هم دغه شان د جريج راهب په قصه کښې وړاندې راروان دی چه په هغه باندې چه کله تهمت اولګولې شو نو هغه اودس اوکړو او د هغه ماشوم په سر باندې ئې لاس راښکلو سره تپوس اوکړو ﴿من ابوك؟﴾ نو هغه ماشوم جواب ورکړو چه فلانې شپونکې دې. (۱)

لهذا دا به وئيلې شي چه اودس د دې امت د خصوصيات نه نهٔ دې خو د اودس اثر ﴿ غرة وتحجيل ﴾ د دې امت د خصوصيات نه دې. (۲)

يو اشكال او د هغې جواب: سوال دا دې چه هر كله اودس په امم سابقه كښې هم وو نو غرة او تحجيل د دې امت سره خاص ولې كړې شو؟

د دې يو جواب خو دا دې چه ﴿ ذلك فضل الله يوتيه من يشاء ﴾ (۳) دا الله پاك اختيار دې هغه چه چا له غواړى خپل فضل وركوى.

دويم جواب دا دې چه په دې امت كښې چه د اودس كوم عموم او شيوع دې هغه په تيرو امتونو كښې نه وو، پس د روايت نه هم دغه شان معلوميږى!

امام دارمي رحمه الله د كعب احبار رحمه الله نه نقل كړى دى! ﴿ نجده مكتوبا محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم لا فظ ولا غليظ ولا صخاب بالأسواق ولا يجزئ بالسيئة السيئة ولكن يعفو ويغفر وأمته الحمادون يكبرون الله عزوجل على كل نجد ويحمدونه فى كل منزلة ويتأزرون على أنصافهم ويتوضئون على أطرافهم ﴾ (٤)

يعنى: مونږ د رسول الله ﷺ ذكر په تورات كښې داسې بيا مومو چه رسول الله ﷺ خو نه تند خويه دې او نه د سخت طبيعت والا، نه په بازارونو كښې شور كونكې دې او نه د بدئ بدله په بدئ سره وركوى، بلكه معافي كوى او بخښنه كوى، د رسول الله ﷺ امت ﴿ حمادون ﴾ تعريف كونكى دى، هغوى الله پاك لره په هر لوړ ځائې باندې لوئى بيانوى او په هر ښكته ځائې باندې ئې پاكى بيانوى، په نيمه پنډئ باندې لنګ تړى او خپلو اندامونو لره وينځلو سره اودس كوى...

د غره او تحجيل صفت به هر مومن ته حاصليږى او كه په دې كښې څه تخصيص شته؟: دا د غره او تحجيل صفت به هر ايمان والا ته حاصليږى يا مخصوص حضراتو ته؟

علامه زناتى مالكى شارح د "الرسالة" د بعض علماء كرامو رائې نقل كړې ده چه دا صفت به هر امتى ته حاصل وى، ځكه چه دا د اسلام علامت خاصه ده، په دې علامت سره به د

---

۱) صحيح البخاری ج ۱ ص ۳۳۷، كتاب المظالم والغصب، باب اذا هدم حائطا فليبن مثله، رقم (۲٤۸۲) و ج ۱ ص ٤۸۹، كتاب احاديث الانبياء عليهم السلام، باب ﴿ واذكر فى الكتاب مريم اذا انتبذت من اهلها ﴾ رقم (۳٤۳۶)

۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۶

۳) المائدة : ٥٤، الحديد : ۲۱، الجمعة : ٤

٤) سنن الدارمى ج ۱ ص ۱۶، المقدمة، باب صفة النبى ﷺ فى الكتب قبله مبعثه، رقم ٥، وانظر ايضا رقم ۷ و ۸

قيامت په ورځ باندې د مسلمانانو يعنى امت محمديه او د هغوى د غير ترمينځه فرق كيږى. (١)

خو د علامه ابن تيميه رحمه الله او د علامه عينى رحمه الله رائې دا ده چه دا صفت به هر چاته نه وى حاصل بلكه صرف هغه ته به ملاويږى چه اودس كوى (٢) ځكه چه په روايت كښې دى چه ﴿غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ﴾ (٣) يعنى د اودس د اثراتو د وجې نه به د هغوى مخونه او د اودس اندامونه پړقيږى.

په مسلم شريف كښې چه كوم الفاظ راغلي دى هغه دا دى ﴿أَنْتُمُ الْغُرُّ الْمُحَجَّلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ﴾ (٤) هم دغه شان په مسلم شريف كښې دا الفاظ هم دى: ﴿لَكُمْ سِيمَا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ غَيْرِكُمْ تَرِدُونَ عَلَيَّ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ﴾ (٥)

د صحيح ابن حبان د روايت الفاظ دى: ﴿يَا رَسُولَ اللهِ كَيْفَ تَعْرِفُ مَنْ لَمْ تَرَ مِنْ أُمَّتِكَ؟، قَالَ: غُرٌّ مُحَجَّلُونَ بُلْقٌ مِنْ آثَارِ الطُّهُورِ﴾ (٦)

يا رسول الله ﷺ! تاسو به قيامت كښې خپل امت څنګه پيژنئ كوم چه تاسو نه دى ليدلى؟ وې فرمائيل د اودس د اثر نه به سپين، پړقيدونكى، ابلق وى.

ايا په تندى باندې نخښه د سجدې د وجې نه نۀ ده؟: د دې حديث نه خو معلومه شوه چه غره او تحجيل دواړه د اودس اثر دې، او حال دا چه په ترمذى شريف كښې يو حديث دې ﴿امتى

---

١) اوګورئ: عمدة القارى ج ٢ ص ٢٥٠

٢) قال ابن تيمية رحمه الله: وَقَدْ ثَبَتَ فِى الصَّحِيحَيْنِ عَنْ النَّبِىِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " { أَنَّه يَعْرِفُ أُمَّتَه بِأَنَّهُمْ غُرٌّ مُحَجَّلُونَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ } وَإِنَّمَا تَكُونُ الْغُرَّةُ وَالتَّحْجِيلُ لِمَنْ تَوَضَّأَ وَصَلَّى فَأَبْيَضَّ وَجْهُه بِالْوُضُوءِ وَابْيَضَّتْ يَدَاه وَرِجْلَاه بِالْوُضُوءِ فَصَلَّى أَغَرَّ مُحَجَّلًا. فَمَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ وَلَمْ يُصَلِّ لَمْ يَكُنْ أَغَرَّ وَلَا مُحَجَّلًا فَلَا يَكُونُ عَلَيْهِ سِيمَا الْمُسْلِمِينَ الَّتِى هِىَ الرنک لِلنَّبِىِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ الرنک الَّذِى يَعْرِفُ بِهِ الْمُقَدَّمُ أَصْحَابَه. (مجموع الفتاوى شيخ الاسلام ابن تيمية ج ٣٥ ص ١٠٧)

الرنک: شعار للملوک والامراء والاتراک والمماليک بمصر (فارسية) المعجم الوسيط ج ١ ص ٣٧٦

وقال العينى: وهذا نقل غريب، وظاهر الاحاديث يقتضى خصوصية ذلک لمن توضا منهم، عمدة القارى ج ٢ ص ٢٥٠. يعنى د غره او تحجيل دا صفت چه د اودس او مانځه دواړو سره مقيد كړې شوې دې نو دا غريب دې. ګينې د ظاهر احاديثو تقاضه خو صرف دومره ده چه دا د اودس د آثار نه دې.

٣) كما فى رواية الباب.

٤) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل فى الوضوء، رقم ٥٧٩

٥) پورته حواله رقم ٥٨١

٦) صحيح ابن حبان ج ٣ ص ٣٢٣، ذكر وصف هذه الامة فى القيامة باثار وضونهم كان فى الدنيا، رقم ١٠٤٧. و ج ١٦ ص ٢٢٦، ذكر وصف هذه الامة فى القيامة باثار وضونهم كان فى الدنيا، رقم ٧٢٤٢، موارد الظمآن ص ٦٥، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء رقم ١٤٦.

يوم القيامة غرمن السجود، محجلون من الوضوٴ ﴾(١) يعنى زما د امت تندي به د سجدي د وجې نه او د هغوى د اودس د اندامونو د وجې نه پرقيږي. چه د هغې نه معلوميږي چه د تندى د پرقيدو سبب سجده ده، دغه شان په دواړو احاديثو کښې په ظاهره تعارض شان معلوميږي. د دې جواب دا دې چه دا هيڅ د تعارض خبره نه ده، حقيقت دا دې چه په تندی باندې به ئې نور د اودس د وجې نه هم ظاهريږی او د سجدې د وجې نه هم. والله اعلم

قوله: فمن استطاع منكم ان يطيل غرته فليفعل: پس کوم سړې چه په تاسو کښې غره اوږدولې شى هغه دې اوږده کړی.

دلته د ﴿غرة﴾ ذکر راغلې دې، چه د هغې ظاهری مفهوم دا دې چه د مخ په وينځلو کښې زائد مقامات وينځلې شی، خو مقصود غرة او تحجيل دواړه دی، يعنى مخ او د اودس نور اندامونه او خپو وينځلو کښې (د خپل حد نه) زيادت اوکړې شی، گويا مقصود اگر چه دواړه دی خو تغليبا صرف د ﴿غرة﴾ ذکر راغلې دې. (٢)

غرة او تحجيل دواړه مقصود دی، په دې وجه بعض حضراتو دلته اشکال کړې دې چه غرة مونث دې او تحجيل مذکر، تغليب مذکر ته حاصليدل پکار دی مونث ته نه؟

پس د دې جواب دا دې چه د ﴿غرة﴾ تعلق چونکه د تندی او مخ سره دې او هغه د اودس په اندامونو کښې د ټولو نه اشرف اندام دې، د ملاقات په وخت د ټولو نه اول په هغې باندې نظر پريوځی، په دې وجه دلته غرة لره غالب کولو سره تحجيل د هغې په ضمن کښې داخل کړې شو. (٣) د دواړو په مقصود کيدو باندې دليل د صحيح مسلم روايت دې، چه په هغې کښې ﴿فليطل غرته وتحجيله﴾ راغلې دې. (٤)

د اطاله غرة وتحجيل حکم: د شوافعو او د صحيح مذهب مطابق د حنابله په نزد اطاله غرة وتجيل مسنون دې. (٥) د احنافو په نزد د اودس د آدابو نه دې. (٦)

او د مالکيانو او د حنابله يو روايت دا دې چه اطاله غرة مندوب او مستحب نه دې، بلکه د مالکيانو په نزد دا فعل مکروه دې. (٧)

---

١) جامع الترمذي، ابواب الصلاة، باب ما ذكر من سيما هذه الامة من اثار السجود والطهور يوم القيامة، رقم (٦٠٧)

٢) عمدة القاري ج ٢ ص ٢٤٨

٣) پورته حواله

٤) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل فى الوضوء رقم ٥٨٩

٥) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ١ ص ٤٢٧، ٤٢٨، كتاب الطهارة، حكم الغرة .... والانصاف للمرداوي ج ١ ص ١٦٨

٦) اوګورئ: الدر المختار مع رد المحتار ج ١ ص ٩٦

٧) اوګورئ: الانصاف ج ١ ص ١٦٨، والشرح الكبير للدردير ج ١ ص ١٠٣، فصل يذكر فيه حكم ازالة النجاسة، وحاشية الدسوقى على الشرح الكبير ج ١ ص ١٠٣، فصل يذكر فيه احكام الوضوء.

د مالکیانو دلیل هغه روایت دی کوم چه امام احمد او امام ابوداؤد ﷫ په طریق د ﴿عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده﴾ نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ درې درې کرته د اودس د اندامونو وینځلو نه پس اوفرمائیل: ﴿فمن زاد علی هذا او نقص فقد اساء وتعدی وظلم﴾(۱) یعنی څوك چه په دې باندې زیادت اوکړی نو هغه بد اوکړل او ظلم ئې اوکړو. چه هرکله زیادت د بدئ او ظلم موجب دې او هغه مذموم دې نو اطاله غرة وتحجیل څنګه مستحب کیدې شی؟(۲)
هر چه د حدیث الباب تعلق دې نو دې حضراتو د دې جواب دا ورکړې دې چه!
① د دې حصې په رفع کښې کلام دې، په ظاهره دا د سیدنا ابوهریره ﷜ د طرف نه ادراج دې، د دې وجه دا ده چه امام احمد ﷫ دا روایت د ﴿فلیح عن نعیم﴾ په طریق سره نقل کړې دې او د دې په اخر کښې دی:
﴿فَقَالَ نُعَيْمٌ: لَا أَدْرِي قَوْلُهُ: مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ مِنْ قَوْلِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷜﴾(۳)
یعنی: نعیم ﷫ فرمائی چه ﴿من استطاع ان یطیل غرته فلیفعل﴾ والا جمله د رسول الله ﷺ فرمائیلې شوې ده یا د ابوهریره ﷜ قول دې، دا خبره ماته نه ده معلومه.
حافظ ابن حجر ﷫ او علامه عینی ﷫ فرمائې چه دا روایت د لسو صحابه کرامو نه روایت شوې دې، په هغوی کښې د سیدنا ابوهریره ﷜ نه علاوه د چا په روایت کښې هم دا جمله نشته، بیا د ابوهریره ﷜ نه دا جمله صرف نعیم روایت کویو د هغوی نه علاوه ئې بل راوی نه روایت کوی. دا ټول د مدرج کیدو علامت دې. (٤)
حافظ ابن حجر ﷫ او علامه عینی ﷫ چه دا خبره فرمائیلې ده چه دا جمله د نعیم مجمر د روایت نه سوا په بل یو طریق کښې هم نه ده راغلې نو دا خبره محل نظر ده، ځکه چه په مسند احمد کښې هم دا روایت د ﴿کعب المدنی عن ابی هریرة﴾ په طریق سره روایت شوې ده او په هغې کښې بعینه هم دا جمله ﴿مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ﴾ راغلې ده. (۵) خو دا طریق ضعیف دې، ځکه چه په دې کښې لیث بن ابی سلیم راوی دې، کوم چه مختلط شوې وو، د هغوی د قبل الاختلاط او بعد الاختلاط والا احادیثو کښې د فرق نه کیدو د وجې نه محدثینو د هغه احادیث پریخودل، خو په سنن اربعه کښې د هغه روایتونه اخستلې شوې دی او امام

۱) مسند احمد ج ۲ ص ۱۸۰، رقم ۶۶۸٤، والسنن لابی داؤد بزیادة او نقص، کتاب الطهارة، باب الوضوء ثلاثا ثلاثا، رقم ۱۳۵، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی القصد، وکراهة التعدی فیه، رقم ٤۲۲.
۲) اوګورئ: شرح صحیح البخاری لابن بطال: ۲۲۲/۱
۳) مسند احمد ج ۲ ص ۳۳٤، مسند ابی هریرة رضی الله عنه رقم ۸۳۹٤
٤) فتح الباری ج ۱ص ۲۳۶، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲٤۹
۵) اوګورئ: مسند احمد ج ۲ ص ۳۶۲، رقم ۸۷۲۶

مسلم رحمه الله مقرونا د هغه نه روایتونه اخستلې دی، او امام بخاری رحمه الله د هغه نه تعلیقا روایت کړې دې.
د هغه نه علاوه په دې روایت کښې کعب مدنی دې، چه د هغه کنیت ابو عامر دې، دا مجهول راوی دې، د هغه نه د لیث بن ابی سلیم نه علاوه چا هم روایت نه دې اخستلې. (۱)
۲ د دې جملې د معلول کیدو او مدرج کیدو یو دلیل دا هم دې چه کله سیدنا ابوهریره رضی الله عنه اودس کولو او هغوی لاسونه د ترخونو پورې وینځل نو د هغوی نه تپوس اوکړې شو چه دا څه دی؟ په دې باندې هغوی جواب ورکړو!
﴿ سمعت خلیلی ﷺ یقول: تبلغ الحلیة من المؤمن حیث یبلغ الوضوء ﴾(۲)
یعنی ما د خپل حبیب ﷺ نه اوریدلې دی چه ارشاد ئې اوفرمائیلو چه کومو ځایونو ته د اودس اوبه رسیږی د مومن هغه اندامونه به پړقیږی.
که د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه سره هغه نص وې نو په دې موقع باندې به ئې هغه ذکر کړې وې، د دې نه ذکر کول د دې خبرې دلیل دې چه هغه د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دې.
۳ علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمائی چه دا ده د رسول الله ﷺ قول کیدې هم نه شی، ځکه چه د غرة تعلق د مخ سره دې او په مخ کښې اطالة ناممکن دې، ځکه چه د ټول مخ وینځل فرض دی د هغې نه وړاندې به کوم ځائې وینځی؟ (۳)
د جمهورو د طرف نه دا وئیلې کیدې شی چه د حضرات شیخین دې جملې لره د حدیث مرفوع په طور نقل کول او د څه قسم شك او شبهې اظهار نه کول په دې خبره دلیل دې چه دا د رسول الله ﷺ قول دې. بیا په مسند احمد کښې د ﴿ فلیح عن نعیم ﴾ په صرف یو طریق کښې د شك اظهار کړې شوې دې (٤) او د سعید بن ابی هلال عن نعیم په طریق کښې بغیر د څه شك او شبهې نه دا روایت نقل شوې دې. (۵)
د دې نه علاوه د کعب المدنی روایت (٦) د ضعف باوجود د متابعت دپاره صالح دې، په دې کښې هم بعینه هم دا جمله موجود ده.

---

۱) اوګورئ: تعلیقات الشیخ شعیب الارنؤوط علی مسند احمد ج ۱۳ ص ۳۵٤، رقم ۸۷٤۱. قال الحافظ فی التقریب تحت ترجمة اللیث بن ابی سلیم صدوق اختلط جدا، ولم یتمیز حدیثه فترک، ص ٤۹۵، رقم ۵۶۸۵. وقال الترمذی فی جامعه عقب اخراج حدیث کعب ابی عامر (فی المناقب، باب رسول الله ﷺ خاتم النبیین، رقم ۳۶۱۶) وکعب لیس بمعروف ولا نعلم احدا روی عنه غیر لیث بن ابی سلیم.
۲) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب تبلغ الحلیة حیث یبلغ الوضوء، رقم ۵۸۶، وسنن النسائی، کتاب الطهارة، باب حلیة الوضوء، رقم ۱٤۹، وسنن النسائی الکبری، کتاب الطهارة، باب حلیة الوضوء رقم ۱٤۲
۳) اوګورئ: مجموع الفتاوی شیخ الاسلام ابن تیمیة ج ۱ ص ۲۷۹
٤) اوګورئ: مسند احمد ج ۲ ص ۳۳٤، رقم ۸۳۹٤، و ج ۲ ص ۵۲۳، رقم ۱۰۷۸۸.
۵) مسند احمد ج ۲ ص ٤۰۰، رقم ۹۱۸٤
٦) اوګورئ: مسند احمد ج ۲ ص ۳۶۲، رقم ۸۷۲۶

د اطاله غره او تحجيل استحباب ﴿ فَمَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ ﴾ د جملې په اثبات باندې موقوف نه دې، بلکه هر کله چه دا د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د عمل نه او بيا په طور د روايت ثابت دې نو دومره خبره کافي ده.

پس مونږ شاته ذکر کړې دی چه په صحيح مسلم کښې ﴿ عمارة بن غزية عن نعيم المجمر عن ابي هريرة ﴾ په طريق سره نقل شوی روايت کښې دی:

﴿ رَأَيْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَتَوَضَّأُ فَغَسَلَ وَجْهَهُ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ ثُمَّ غَسَلَ يَدَهُ الْيُمْنَى حَتَّى أَشْرَعَ فِي الْعَضُدِ ثُمَّ يَدَهُ الْيُسْرَى حَتَّى أَشْرَعَ فِي الْعَضُدِ ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَهُ الْيُمْنَى حَتَّى أَشْرَعَ فِي السَّاقِ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى حَتَّى أَشْرَعَ فِي السَّاقِ ثُمَّ قَالَ هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ يَتَوَضَّأُ ﴾ (۱)

يعنې: سيدنا ابوهريره رضي الله عنه لاسونه وينځل د څنګلو نه پورته د متو پورې او خپې ئې د ګيټو نه باره پنډو (سپينو) پورې وينځلې او وې فرمائيل چه ما رسول الله ﷺ هم دغه شان په اودس کولو باندې ليدلې دې.

د دې نه معلومه شوه چه د اطاله دپاره د دې مخصوص جملې د ثبوت ضرورت نشته.

د دې نه علاوه حديث مرفوع ﴿ تبلغ الحلية من المؤمن حيث يبلغ الوضوء ﴾ (۲) هم د دې اطالة په استحباب باندې دال دې.

دا حديث د ﴿ فمن استطاع منكم ﴾ والا جملې د معلول کيدو د دليل په طور پيش کول واضح نه دی، ځکه چه دا څنګه لازميدلې شی چه بعينه هم هغه جمله دوباره وئيلو سره دې جواب ورکړې شی، او حال دا چه د ﴿ تبلغ الحلية .... ﴾ نه هم دا خبره فهميږی، سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په دې موقع باندې ﴿ تبلغ الحلية ﴾ وئيلو سره جواب ورکړو او ﴿ فمن استطاع ﴾ والا حديث ئې بيان نه کړو. ځکه چه د دواړو مفهوم يو دې.

هر چه د علامه ابن تيميه رحمه الله د انکار تعلق دې، نو وئيلې کيدې شی چه د ظاهر حديث نه خو هم دا معلوميږی چه اطاله تحجيل خو ممکن دې، خو اطاله غره ممکن نه ده، خو علامه کرمانی رحمه الله وغيره شارحينو په دې مقام باندې فرمائيلې دی چه په مخ کښې هم اطاله ممکنه ده، هغه داسې چه د تندی دپاسه د سر څه حصې ته هم اوبه اورسولې شی، هم دغه شان د مخ طرفونه او د زنې د لاندې د مرئ او سټ پورې لوند کړې شی. (۳)

مالکيانو چه د ﴿ فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ أَسَاءَ وَظَلَمَ ﴾ (٤) نه کوم استدلال کړې دې هغه هم فاسد دې، ځکه چه شاته مونږ د دې تاويلات ذکر کړې دی، دا حديث په عدد المرات کښې

۱) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل في الوضوء، رقم ۵۷۹
۲) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب تبلغ الحلية حيث يبلغ الوضوء، رقم ۵۸۶
۳) اوګورئ: شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۷۲
٤) مسند احمد ج ۲ ص ۱۸۰، رقم ٦٦٨٤

په زیادت او نقص باندې محمول دې، نه په تطویل غره او تحجیل باندې. (۱)
ابن بطال رحمه الله د اطالة غرة یو بل تاویل کړې دې، هغه فرمائی چه دلته د اطاله نه مراد مواظبت او دوام دې، یعنی په اودس دې مواظبت او دوام اختیار کړې شی، دا د اندامونو د نور او د هغې د تقویت باعث دې. (۲)
خو دا تاویل هم ظاهر البطلان دې، ځکه چه د دې راوی سیدنا ابوهریره رضی الله عنه دې او هغه د اطالة معنی د مداومت او مواظبت په ځائې د اودس په اندامونو کښې اضافه ګنړی،
﴿والراوی ادری بمعنی ما روی﴾ (راوی ته د خپل روایت مطلب زیات معلوم وی) بیا هغوی نه صرف په دې باندې عمل اوکړو بلکه دا عمل ئې مرفوعا نقل هم کړو، په دې وجه دا تاویل بالکل صحیح نه دې. (۳)
بیا ابن بطال، قاضی عیاض او ابن التین رحمه الله د علماء کرامو په دې اتفاق نقل کړې دې چه د مرفق او کعب نه پورته وینځل مستحب نه دی.
خو دا د اتفاق نقل کولو هم صحیح نه دی، ځکه چه د رسول الله ﷺ نه نقل کړې شوې دی چه هغوی به د اودس اندامونه د فرض مقدار نه زیات وینځل، د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه عمل هم مخکښې ذکر شوې دې، هم دغه شان سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه ابن ابی شیبه او ابو عبید په حسن سند سره نقل کړې دی چه هغوی به هم د اودس اندامونه وینځلو کښې اطالة فرمائیله.(٤)
بیا مخکښې د علماء حنفیه، شافعیه او حنابله فتاوی هم ذکر کړې شوې دی چه دا اطاله غرة وتحجیل مستحب دې او د اودس د آدابو نه دې، لهذا دا د اتفاق نقل کول صحیح نه دی.
حاصل دا چه اطاله غره او تحجیل د اکثر علماء او جمهورو په نزد مستحب دې، خو ابن تیمیه او د هغه ملګری صرف د یدین او رجلین د اطاله قائل دی، او په مخ کښې د اطاله هغوی قائل نه دی، او د امام مالک رحمه الله په نزد اطاله نه صرف دا چه مستحب نه ده بلکه مکروه ده. والله اعلم

څومره مقدار اطاله مستحب ده؟ : بیا چه کوم حضرات د استحباب قائل دی د هغوی اقوال دې باره کښې مختلف دی چه څومره مقدار پورې اطاله اوکړې شی؟
د احنافو، حنابله او شافعیه کښې د یو جماعت په نزد د اطالة تحجیل څه حد نه دې مقرر.(۵)
پس علامه شامی رحمه الله د ابن امیر الحاج رحمه الله نه نقل کړې دی :
﴿وهل له حد؟ لم اقف فیه علی شئ لاصحابنا﴾ (۶)

---

۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۲٤۹
۲) شرح صحیح البخاری لابن بطال ج ۱ ص ۲۲۲
۳) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۷
٤) المصنف لابن ابی شیبة ج ۱ ص ٤۲٤، کتاب الطهارة، باب فی الرجل یتبلغ بالوضوء ابطه، رقم ۶۰۹، وفتح الباری ج ۱ ص ۲۳۶، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲٤۹
۵) اوګورئ : الموسوعة الفقهیة الکویتیة ج ۳۹ ص ۱۱۸، مادة منکب
۶) رد المحتار ج ۱ ص ۹۶

يعنى : د دې حد څه دې؟ په دې سلسله كښې ماته د خپلو اصحابو په كتابونو كښې هيڅ نه دى ملاؤ شوى.

هم دغه شان امام نووى رحمه الله ليكلې دى :

﴿ ثم ان جماعة منهم اطلقوا استحباب ذلك ولم يحدوا غاية الاستحباب بحد كما أطلقه المصنف رحمه الله، وقال جماعة يستحب الى نصف الساق والعضد وقال القاضى حسين وآخرون يبلغ به الابط والركبة، وقال البغوى نصف العضد فما فوقه ونصف الساق فما فوقه والله أعلم ﴾(۱)

يعنى شوافع د مافوق المرفقين والكعبين وينځلو ته مستحب وئيلي دى، بيا په هغوى كښې يو جماعت دا استحباب د يو حد سره نه دې محدود كړې بلكه مطلق ئې ساتلې دې، او يوجماعت دنصف ساق او نصف عضد قول اختيار كړې دې، قاضى حسين او نورو حضراتو د اوګو پورې، هم دغه شان د خپو د كونډو پورې مستحب كړې دى، امام بغوى رحمه الله فرمائى چه د مټې د نيمې نه پورته پورې، هم دغه شان د پنډئ د نيمې نه پورته پورې وينځل مستحب دى.

د ترجمة الباب سره مطابقت : ترجمة الباب دې : ﴿ باب فضل الوضوء ﴾ او په حديث شريف كښې د اودس فضيلت ذكر شوې دې په داسې طريقه چه د ﴿ اطالة الغرة والتحجيل ﴾ په نتيجه كښې چه كوم فضيلت حاصليږى هغه د زيادة على الواجب د اثراتو نه دې، چه هر كله د زيادت دا فضيلت دې نو د اصل واجب به څومره فضيلت وى. (۲) والله اعلم

★★★★★★★

۴ باب لَا يَتَوَضَّأُ مِنَ الشَّكِّ حَتَّى يَسْتَيْقِنَ

دا باب د دې خبرې په بيان كښې دې چه د شك د وجې نه دې اودس نه كوى، تردې چه يقين ئې پيدا شى.

د مخكښې باب سره مناسبت : مخكښې باب د اودس د احكاماتو نه د يو حكم يعنى د اودس د فضيلت په باره كښې وو او دا باب هم د اودس د احكاماتو نه د يو حكم په باره كښې دې چه د يقينې اودس نه پس كه د اودس د ماتيدو شك وى نو اودس ضرورى دې يا نه دې؟ امام بخارى رحمه الله د قاعدې فقهيه مطابق اوفرمائيل چه صرف د شك په بنياد يقينى اودس نه ماتيږى. (۳)

مقصد د ترجمة الباب : د ترجمة الباب نه د امام بخارى رحمه الله مقصد واضح دې، هغوى دا بيانول غواړى چه صرف په شك سره اودس نه ماتيږى، مثلا چا كه اودس اوكړو او روستو

---

۱) المجموع ج ۱ ص ۴۲۸
۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۷
۳) اوګورئ : عمدة القارى ج ۲ ص ۲۵۰

ئې شك پيدا شو چه هوا ترې خارج شوې ده يا نه نوصرف دشك په بنياد به اودس نه ماتيږي.(۱)
علامه سندهي رحمه الله فرمائي چه په داسې انسان باندې اودس لازم نه دې، دا مطلب نه دې چه هغه لره اودس نه دی کول پکار، بلکه مناسب دا ده چه اودس اوکړی، خو که د مانځه په حالت کښې داسې شك پيدا شی نو مونځ نه دی ماتول پکار، هم دا د حديث مقتضی ده. (۲)
بله دا هم ممکنه ده چه د امام بخاری رحمه الله مقصد د ذکر شوې فائدې سره د وضوء من اجل الشك د مسئلې طرف ته هم اشاره وی، چه په کومه کښې د امام مالك رحمه الله د جمهورو سره اختلاف دې او امام بخاری رحمه الله د هغې د ترديد دپاره دا باب قائم کړې وی. (۳)
د شک د وجې نه د اودس حکم: كه چاته د بې اودسئ يقين وی خو په دې کښې ئې شك وی چه آيا د بې اودسئ نه پس مې اودس کړې وو يا نه؟ په داسې انسان باندې بالاجماع اودس لازم دې. او كه يقيني طهارت ورته حاصل وو، د هغې نه روستو ئې په دې خبره کښې شك پيدا شو چه بې اودسه شوې دې يا نه؟نو په دې کښې اختلاف دې.
د ائمه ثلاثه، امام ابوحنيفه، امام شافعی، امام احمد او جمهور فقهاء او علماء كرامو رحمهم الله په نزد په داسې انسان باندې اودس واجب نه دې، كه دا شك په مانځه کښې دننه پيښ شوې وی يا د مانځه نه بهر.
د امام حسن بصری رحمه الله په نزد تفصيل دا دې چه كه شك په مانځه کښې دننه پيدا شی نو اودس لازم نه دې او كه د مانځه نه بهر وی نو اودس لازم دې.
د امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې څو اقوال دی، يو قول خو ئې د جمهورو مطابق دې، دويم قول ئې دا دې چه كه دا شك اکثر راځی نو بيا اودس لازم نه دې او كه شك ئې اکثر نه پيدا کيږی نو بيا دې د شك سره مونځ نه کوی بلکه اودس دې اوکړی.
يو قول ئې دا دې چه شك مطلقا ناقض وضوء دې.
يو قول ئې دا دې چه په خارج الصلاة کښې ناقض دې، په داخل الصلاة کښې نه دې.
حاصل دا دې چه د جمهورو په نزد د يقيني طهارت نه پس شك فی الحدث ناقض وضوء نه دې او نه ترې اودس لازم دې.
او د امام مالك رحمه الله په نزد د هغوی د مشهور قول مطابق شك ناقض وضوء دې او د شك راتلو په صورت کښې اودس لازم دې. (٤) والله اعلم

---

۱) اوګورئ: الکنز المتواری ج ۳ ص ۱۱
۲) حاشية السندی علی صحيح البخاری ج ۱ ص ۷۲
۳) اوګورئ: الکنز المتواری ج ۳ ص ۱۱
٤) د مذاهبو د تفصيل دپاره اوګورئ: الدر المختار مع رد المحتار ج ۱ ص ۱۱۱، والمجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۶۳، ٦٤، والانصاف للمرداوی ج ۱ ص ۲۲۱، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۲۶، وعارضة الاحوذی ج ۱ ص ۱۰۰، ومختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱۵۳، ۱۵٤، رقم ۶۳، فی الشك فی الحدث والوضوء.

١٣٧: ﴿حَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَمِّهِ(١) أَنَّهُ شَكَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم الرَّجُلُ الَّذِي يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَجِدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ: لَا يَنْفَتِلْ، أَوْلَا يَنْصَرِفْ - حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا، أَوْ يَجِدَ رِيحًا﴾ [١٧٥، ١٩٥١]

رجال الحديث

① **علي** : دا امير المومنين فى الحديث امام على بن عبدالله بن جعفر بن نجيح سعدى بصرى المعروف بابن المدينى رحمه الله دي. د هغوى حالات په كتاب العلم «باب الفهم فى العلم» د لاندې تير شوي دى. (٢)

② **سفيان** : دا امير المومنين فى الحديث امام سفيان بن عيينه رحمه الله دي. د هغوى حالات په «بدء الوحى» كښې د اولنى حديث په ضمن كښې مختصرا (٣) او په كتاب العلم «باب قول المحدث حدثنا او اخبرنا وانبانا» د لاندې تفصيلا ذكر شوي دى. (٤)

③ **الزهرى** : دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى مدنى رحمه الله دي، د هغوى حالات په «بدء الوحى» كښې د دريم حديث د لاندې تير شوي دى. (٥)

④ **سعيد بن المسيب** : د امام التابعين، سيد الفقهاء سعيد بن المسيب قرشى مخزومى رحمه الله دي، دهغوى حالات په كتاب الايمان «باب من قال ان الايمان هو العمل» د لاندې تير شوي دى.(٦)

⑤ **عباد بن تميم** : دا عباد بن تميم بن غزيه انصارى مازنى مدنى رحمه الله دي. (٧)
دي د خپل والد تميم بن غزيه، د خپل ترهٔ عبدالله بن زيد بن عاصم، عويمر بن اشقر،

---

١) قوله (عن عمه) وهو عبدالله بن زيد بن عاصم المازنى رضى الله تعالى عنه، والحديث : اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه، فى كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين رقم ١٧٧، وفى كتاب البيوع باب من لم ير الوساوس ونحوها من الشبهات، رقم ٢٠٥٦، ومسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب الدليل على ان من تيقن الطهارة ثم شك فى الحدث فله ان يصلى بطهارته تلك، رقم ٨٠٤، والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب الوضوء من الريح رقم ١٦٠، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب اذا شك فى الحدث، رقم ١٧٦، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب لا وضوء الا من حدث، رقم ٥١٣، واحمد فى مسنده ج ٤ ص ٣٩ و ٤٠، رقم ١٦٥٥٦، ١٦٥٦٤.

٢) كشف البارى ج ٣ ص ٢٩٧ تا ٣٠٢

٣) كشف البارى ج ١ ص ٢٣٨

٤) كشف البارى ج ٣ ص ١٠٢ تا ١٠٦

٥) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٦

٦) كشف البارى ج ٢ ص ١٥٩ تا ١٦١

٧) تهذيب الكمال ج ١٤ ص ١٠٧، ١٠٨

ابو بشیر انصاری، ابو سعید خدری، ابو قتاده انصاری او خپلې نیا ام عماره انصاریه رضی الله عنهم نه روایت کوی.
د هغوی نه په روایت کونکو کښې ابوبکر بن حزم، عبدالله بن ابی بکر بن حزم، عمارة بن عزیة، عمرو بن یحیی بن عماره، محمد بن ابی بکر بن حزم، امام زهری او یحیی بن سعید انصاری رحمهم الله وغیره شامل دی. (۱)
د عباد والد محترم تیم او عبدالله دواړه رونړه دی، د یو قول مطابق په مور کښې شریك او د بل قول مطابق په پلار کښې شریك رونړه دی. (۲)
د هغوی نیا ام عماره نسیبه بنت کعب رضی الله عنها ده. (۳)
عباد رحمه الله بعض حضراتو په صحابه کرامو کښې شمار کړې دې ځکه چه ابن سعد رحمه الله د موسی بن عقبه رحمه الله نه نقل کړی دی:

﴿ قال عباد بن تمیم انا یوم الخندق ابن خمس سنین، فاذکر اشیاء واعیها، وکنا مع النساء فی الاطام، وما کان اهل الاطام ینامون الاعقب، خوفا من بنی قریظة ان یغیروا علیهم ﴾ (٤)

یعنی: زه د غزوه خندق په موقع باندې د پنځو کالو اوم، ډیر څیزونه به ما یادول او محفوظ کول به مې، مونږ د زنانو سره په قلعه ګانو کښې وو او د قلعه خلق به د شپې په نمبر نمبر اوده کیدل، ځکه چه د بنی قریظه د طرف نه د حملې کولو ویره وه.
د دې روایت په رنړا کښې دې صحابی دې، پس حافظ ذهبی رحمه الله دې په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې شمار کړې دې.(۵)
کوم حضرات چه هغه صحابی نه ګڼړی هغوی ئې تابعی ګڼړی، پس ابن عبد البر رحمه الله فرمائی: ﴿ وعباد بن تمیم احد ثقات التابعین بالمدینة ﴾(۶) یعنی عباد بن تمیم رحمه الله د مدینې منورې په ثقه تابعینو کښې یو دې.
امام عجلی رحمه الله فرمائی: ﴿ مدنی، تابعی، ثقة ﴾(۷)
ابن خلفون رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کولو سره نقل کړی دی: ﴿ وثقه ابن عبدالرحیم یعنی التبان ﴾(۸)

---

۱) پورته حواله
۲) پورته حواله
۳) معانی الاخبار ج ۳ ص ٤٨
٤) الطبقات لابن سعد: ٨١/٥
٥) اوګورئ: تجرید أسماء الصحابة: ٢٩١/١، رقم (٣٠٧٤)
٦) التمهید لابن عبدالبر ج ۹ ص ۲۰۳
۷) معرفة الثقات ج ۲ ص ۱۶، رقم ٨٣٤، واکمال تهذیب الکمال لمغلطانی ج ۷ ص ١٦٤، رقم ٢٦٨٢، وتهذیب التهذیب ج ٥ ص ٩١
۸) اکمال تهذیب الکمال ج ۷ ص ١٦٤، رقم ٢٦٨٢

امام محمد بن اسحاق او امام نسائی رحمهما الله فرمائی : ﴿ثقة﴾(۱)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة﴾(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ﴿ثقة من الثالثة وقد قيل ان له رؤية﴾(۳)
امام ابن حبان رحمه الله په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٤) رحمه الله رحمة واسعة
تنبيه : د هغوی د وفات كال د هغوی په تذكره كونكو كښې چا هم نه دې ليكلې، خو ابن سعد رحمه الله نقل كړې دې : ﴿وكان له اخوان لابيه وامه : معمر وثابت ابنا تميم، قتلا يوم الحرة في ذى الحجة، سنة ثلاث وستين﴾ (۵) يعنى د هغه دوه حقيقى رونړه معمر او ثابت وو، دا دواړه د حره په واقعه كښې په ذوالحجة ۶۳ هـ كښې شهيد شوې وو.
د تهذيب الكمال محقق ډاكټر بشار عواد معروف حفظه الله دلته خطاء شوې دې چه د ابن سعد په حوالې سره ئې دا ليكلې دى چه : ﴿وقال ابن سعد : قتل يوم الحرة في ذى الحجة سنة ثلاث وستين﴾(۶) والله اعلم
⑥ **عمه** : دا سيدنا عبدالله بن زيد بن عاصم بن كعب بن عمرو انصارى مازنى مدنى رضي الله عنه دې.(۷)
د واقدى رحمه الله د قول مطابق عبدالله بن زيد رضي الله عنه مسيلمه كذاب لره قتل كړې وو پس د هغوى د مور ام عماره رضي الله عنها نه روايت دې چه ما مسيلمه لټولو، چه او مې كتل نو زما ځوئى عبدالله مسيلمه لره قتل كولو سره خپله توره صفا كوله. (۸)
سيدنا وحشى بن حرب رضي الله عنه فرمائى چه ما خپله نيزه ويشتله او د انصارو يو سړى پرې په تورې سره حمله اوكړه نو اوس الله پاك ښه پوهيږى چه په مونږ كښې چا قتل كړو، خو په قلعه كښې يوې جينئ چغې وهلې چه حبشى غلام مسيلمه قتل كړو. (۹)
سيدنا عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه په غزوه بدر كښې شريك شوې وو يا نه؟ په دې كښې

---

۱) تهذيب الكمال ج ١٤ ص ۱۰۹
۲) الكاشف ج ۱ ص ۵۲۹، رقم ۲۵۵۸
۳) تقريب التهذيب ص ۲۸۹، رقم ۳۱۲۳
٤) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ١٤١
۵) الطبقات لابن سعد ج ۵ ص ۸۱
۶) تعليقات تهذيب الكمال ج ١٤ ص ۱۰۹
۷) تهذيب الكمال ج ١٤ ص ۵۳۸
۸) تهذيب الكمال ج ١٤ ص ۵۳۹
۹) پورته حواله

اختلاف دې، خو دې او د هغوی مور بیبی ام عماره ﷞ په غزوه احد کښې شریك وو. (۱) پس دې روایت کوی چه رسول الله ﷺ په دغه ورځ فرمائیلې وو ﴿ رحکم الله اهل البیت ﴾ (۲) هغه د رسول الله ﷺ نه حدیث روایت کوی، د هغوی نه په روایت کونکو کښې امام سعید بن المسیب، عباد بن تمیم واسع بن حبان بن منقذ، یحیی بن عمارة بن ابی حسن «دا ئې زوم دې» او ابوسفیان مولی ابی احمد ﷭ دی. (۳)

د واقعه حره په موقع باندې په ۶۳ هجری کښې شهید شوې دې. رضی الله عنه وارضاه

تنبیه : دلته په سند کښې دی ﴿ حَدَّثَنَا الزُّهْرِیُّ، عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ وَعَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِیمٍ عَنْ عَمِّهِ ﴾ یعنی امام زهری ﷫ د سعید بن المسیب ﷫ او عباد بن تمیم ﷫ دواړو نه روایت کوی او هغوی دواړه د عباد ﷫ د تره سیدنا عبدالله بن زید بن عاصم ﷛ نه روایت کوی. ګویا د ﴿ عن عباد ﴾ عطف په ﴿ عن سعید ﴾ باندې دې، او حال دا چه د کریمه په روایت کښې واؤ عطف ساقط کیدو سره عبارت داسې شوې دې. ﴿ عن سعید بن المسیب عن عباد بن تمیم ﴾ او د دې مطلب دا شو چه سعید بن المسیب د عباد بن تمیم نه روایت کوی، او حال دا چه د سعید بن المسیب د عباد بن تمیم نه اصلا روایت بالکل ثابت نه دې. (٤)

بیا دلته د سعید بن المسیب ﷫ شیخ هم سیدنا عبد الله بن زید ﷛ دې، چه د هغې تعبیر په ﴿ عن عمه ﴾ سره کړې شوې دې او مطلب دا دې ﴿ عن عم الثانی ﴾ یعنی دا روایت د دویم راوی عباد د تره نه نقل دې، ګویا دواړه موصولا روایت کوی. (۵)

خو دلته یو احتمال دا هم دې چه د عباد روایت خو د عبد الله بن زید بن عاصم ﷛ نه وی او موصول وی او د سعید بن مسیب ﷫ روایت مرسل وی. (۶)

د امام مزی ﷫ رجحان د سعید بن المسیب ﷫ د طریق هم په دې سند سره د موصول کیدو دې، پس په تحفة الاشراف کښې هغوی د دې تصریح کړې ده، (۷) او د دویم احتمال تائید د ابن ماجه د روایت نه کیږی کوم چه ﴿ ابو کریب، حدثنا المحاربی، عن معمر بن راشد، عن الزهری، انبانا

---

۱) شهد بدار، قاله ابن مندة، وابو نعیم وقال ابو عمر شهد احدا وغیرها، ولم یشهد بدرا، وهو الصحیح اسد الغابة ج ۳ ص ۲۵۱، رقم ۲۹۵۸، وانظر الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۲ ص ۳۱۲، وانظر معرفة الصحابة ج ۳ ص ۱۵۰، رقم الترجمة ۱۶٤۰، وسبل الهدی والرشاد ج ٤ ص ۱۰۸.

۲) الطبقات لابن سعد ج ۸ ص ٤١٥، ترجمة ام عمارة رضی الله عنها

۳) اوګورئ: تهذیب الکمال ج ١٤ ص ٥٣٩

٤) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۷

۵) پورته حواله

٦) پورته حواله

۷) پس هغوی فرمائی: ﴿ عن الزهری عن سعید بن المسیب وعباد بن تمیم کلاهما عن عمه عبد الله بن زید به ﴾ تحفة الاشراف ج ٤ ص ۳۳۶

سعيد بن المسيب، عن ابى سعيد الخدرى رضي الله عنه ﴾ په طريق سره روايت شوې دې. (۱) ګويا دا حديث امام سعيد بن المسيب رحمه الله د ابو سعيد خدرى رضي الله عنه نه نقل كوى او حال دا چه امام بخارى رحمه الله دا مرسلا نقل كړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى د دې روايت ټول راويان اګر چه ثقات دى خو امام احمد رحمه الله دې ته منكر وئيلې دې. (۲) د دې وجه د امام احمد رحمه الله خوئى عبدالله بن احمد رحمه الله دا بيان كړې ده: ﴿ ولم نعلم ان المحاربى سمع من معمر شيئا، وبلغنا ان المحاربى كان يدلس ﴾ (۳)

يعنى مونږ ته دا علم نشته چه محاربى د معمر نه څه اوريدلې وى او مونږ ته دا خبره معلومه شوې ده چه محاربى به تدليس كولو.

د ﴿ سعيد بن المسيب عن ابى سعيد الخدرى ﴾ په طريق سره هم دا حديث امام احمد رحمه الله په ډيرو ځايونو كښې روايت كړې دې (٤) خو په هغه ټولو كښې ضعف دې. (۵)

لهذا وئيلې كيدې شى چه اګر چه د صحيح بخارى په دې حديث كښې د ارسال احتمال دې خو راجحه دا ده چه دلته دا حديث موصول دې او د عبدالله بن زيد رضي الله عنه په مسانيد كښې دې نه د ابو سعيد خدرى رضي الله عنه په مسانيد كښې. والله اعلم

يو بله تنبيه : عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه د عباد بن تميم رحمه الله تره وو، خو په دې كښې اختلاف دې چه دا ئې د پلار سره په مور كښې شريك رور وو يا پلا كښې؟

په دې باندې ځان داسې پوهه كړئ چه په دې كښې اختلاف دې چه عبدالله بن زيد او تميم رضي الله عنهما خپل مينځ كښې مور شريك رونړه وو كه پلار شريك؟

حافظ ابن حجر رحمه الله په پلار كښې شريكې رور ولئ ته ترجيح وركړې ده، پس هغوى د تميم رضي الله عنه د ترجمې د لاندې ليكى :

﴿ تميم بن زيد الانصارى، والد عباد، واخو عبدالله بن زيد بن عاصم المازنى فى قول الاكثر ﴾ (٦)

يعنى دا تميم بن زيد الانصارى د عباد والد دې او د اكثر حضرات د قول مطابق د عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه رور دې.

---

۱) پوره حديث داسې دې : ﴿ حَدَّثَنَا أبو كُرَيْب ، حَدَّثَنَا الْمحَارِبِيُّ ، عَنْ مَعْمَر بْن رَاشد ، عَن الزُّهْرِيِّ ، أخبَرَنَا سَعِيد بْنُ الْمسَيَّب ، عَنْ أبِى سَعِيد الْخُدْرِيِّ ، قَالَ : سُئِلَ النَّبِىُّ صَلَّى الله عَلَيْه وَسَلَّمَ عَنِ التَّشَبُّه فى الصَّلَاة ، فَقَالَ : لاَ يَنْصَرِفُ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا ، أوْ يَجِدَ رِيحًا ﴾ سنن ابن ماجة، كتاب الطهارة وسننها، باب لا وضوء الا من حدث، رقم ٥١٤

۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۷)

۳) اوګورئ : علل الامام احمد بن حنبل ج ۳ ص ۳۶۳ رقم ۵۵۹۷

٤) اوګورئ : مسند احمد ج ۳ ص ۹۶، رقم ۱۱۹۳٤، ۱۱۹۳۵

۵) وهذا اسناد ضعيف لضعف على بن زيد وهو ابن جدعان، وبقية رجاله ثقات، رجال الصحيح، المسند للامام احمد بتحقيق شعيب الارنؤوط واصحابه، رقم ۱۱۹۱۲، ۱۱۹۱۳

٦) الاصابة ج ۱ ص ۱۸۵

وړاندې فرمائی : ﴿ وقيل هو اخوه لامه، واما ابوه فهو غزية بن عمرو بن عطية، وبذلك جزم الدياطى، تبعا لابن سعد ﴾ (١) يعنى : وئيلې شوې دی چه تميم د عبدالله بن زيد رضی الله عنهما په مور کښې شريك رور وو، او د هغوی پلار غزيه بن عمرو بن عطيه دې، دمياطی د ابن سعد په اتباع کښې هم په دې باندې جزم کړې دې.

حقيقت دا دې چه دا په مور کښې شريك رونړه وو، امام ابن سعد رحمه الله د دې تفصيل داسې بيان کړې دې. ﴿ وتزوج ام عمارة بنت كعب زيد بن عاصم بن عمرو بن عوف .... فولدت له عبدالله وحبيبا، صحبا النبى ﷺ، ثم خلف عليها غزية بن عمرو بن عطية، فولدت له تميما وخولة ﴾ (٢)

حاصل د دې دا دې چه : د ام عماره بنت کعب رضی الله عنها سره زيد بن عاصم نکاح اوکړه، هغوی سره د هغوی ځوئی عبدالله بن زيد او حبيب بن زيد پيدا شو، دا دواړه صحابه کرام وو. بيا د زيد بن عاصم نه پس د هغې سره غزيه بن عمرو بن عطيه نکاح اوکړه او د هغې نه د هغوی اولاد تميم او خوله پيدا شو.

لهذا عبدالله بن زيد بن عاصم او تميم بن غزيه بن عمرو دواړه په مور کښې شريك شو او عبدالله بن زيد رضی الله عنه د عباد بن تميم رحمه الله تره هم په دې نسبت سره دې يعنی د پلار ئې په مور کښې د شريك رور کيدو د وجې نه دې. والله اعلم

قوله: أَنَّهُ شَكَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّجُلُ الَّذِي يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَجِدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلَاةِ: هغوی رسول الله ﷺ ته شکايت اوکړو چه يو سړې دې چه هغه ته په مانځه کښې خيال راځی چه هغه په مانځه کښې څه محسوس کړې دی يعنی گمان ورته راځی چه بې اودسه شوې دې.

زمونږ په دې روايت کښې ﴿ شکا ﴾ د ماضی معروف صيغه ده.(٣) گويا ﴿ شاکی ﴾ يعنی سائل خپله راوی يعنی سيدنا عبدالله بن زيد بن عاصم رضی الله عنه دې، پس د ابن خزيمه په روايت کښې تصريح موجود ده: ﴿ عن عمه عبدالله بن زيد قال : سالت رسول الله ﷺ عن الرجل يجد الشئ وهو فی الصلاة ﴾ (٤)

د صحيح بخاری په بعض نسخو کښې د ﴿ شکی ﴾ مجهول صيغه هم راغلې ده، په دې صورت کښې به په ﴿ انه شکی ﴾ کښې ضمير، ضمير شان وی. (فتح الباری ج ١ ص ٢٣٧)

په صحيح مسلم کښې په مجهول صيغې سره راغلې دې (٥)

---

١) پورته حواله

٢) الطبقات لابن سعد : ٤١٢/٨

٣) فتح الباری ج ١ ص ٢٣٧

٤) صحيح ابن خزيمة ج ١ ص ٤٧، کتاب الوضوء باب جماع ابواب الاحداث الموجبة للوضوء رقم ٢٥

٥) صحيح مسلم ج ١ ص ١٥٨، کتاب الحيض، باب الدليل على ان من تيقن الطهارة، ثم شک فی الحدث فله ان يصل بطهارته تلک، رقم ٨٠٤)

لکه چه امام نووی رحمه الله د دې تصریح کړې ده. (۱)

قوله: الرجل: دا مرفوع دې په دې کښې اعراب اعراب حکائی دې او پوره جمله د ﴿شکا﴾ د مفعول کیدو د وجې نه د نصب په موضع کښې ده. (۲)

قوله: یخیل: د باب تفعیل نه د واحد مذکر مضارع مجهول صیغه ده، د دې معنی د گمان کولو راځی. (۳)

قوله: یجد الشئ: څه محسوس کوی، یعنی ورته محسوسیږی چه څه څیز ترې خارج شوې دې او حدث ورته لاحق شوې دې، پس د اسماعیلی په روایت کښې د دې صراحت موجود دې ﴿یخیل الیه فی صلاته انه یخرج منه شئ﴾ (٤)

قوله: فی الصلاة: په مانځه کښې دننه محسوس کوی چه بې اودسه شوې دې.

د دې نه بعض مالکیانو استدلال کړې دې چه د عدم نقض وضوء حکم کوم چه په حدیث الباب کښې راغلې دې دا د هغه سړی دپاره دې کوم چه په مانځه کښې دننه دې، یعنی د هغه اودس به د شك د وجې نه نۀ ماتیږی، او هر چه د هغه سړی تعلق دې کوم چه د مانځه نه بهر دې، پس د هغه حکم دا دې چه د هغه اودس به د شك د وجې نه مات شی. (۵)

دې حضراتو چه په مانځه کښې د داخل او خارج ترمینځه کوم تفریق کړې دې د هغې بنیاد دا دې چه شریعت مطهره د عباداتو د باطل کولو نه منع فرمائیلې ده ﴿ولاتبطلوا اعمالکم﴾(۶) که په مانځه کښې دننه د اودس د ماتیدلو حکم اولگوو نو د دې نه به ابطال عبادت لازم شی او د مانځه په خارج کښې د نقض وضوء حکم لگولو سره د ابطال عبادت خرابی نه لازمیږی. (۷)

خو د دې حضراتو دا استدلال صحیح نه دې ځکه چه ﴿نهی عن ابطال العبادة﴾ خو د عبادت په صحت باندې موقوف دې، یعنی که د چا عبادت صحیح طریقې سره کیدو نو هغه دې باطل نه کړې شی، دلته خو تاسو د دې خبرې قائل یئ چه شك ناقض وضوء دې، که دا شك په خارج صلاة کښې ناقض وضوء دې نو په داخل صلاة کښې به هم ناقض وضوء وی، لکه چه د نورو نواقض وضوء هم دا حال دې. (۸)

هر چه په حدیث الباب کښې د ﴿فی الصلاة﴾ د قید تعلق دې نو دا قید احترازی نه دې بلکه په

---

۱) اوگورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۵۸
۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۷
۳) پورته حواله
٤) پورته حواله
۵) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۷، ۲۳۸
۶) سورة محمد آیت ۳۳
۷) اوگورئ فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۸
۸) پورته حواله

مانځه کښې دننه د پیښیدونکې کیفیت واقعه اظهار دې. والله اعلم

قوله: فَقَالَ لَا يَنْفَتِلْ أَوْلَا يَنْصَرِفْ حَتّٰى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا : رسول اللهﷺ اوفرمائیل : هغه دې ترهغه وخته پورې د مانځه نه نهٔ واپس کیږی ترڅو چه ئې اواز نه وی اوریدلې یا ئې بدبوئی نه وی محسوس کړې.

﴿ لاينفتل ﴾او ﴿ لاينصرف ﴾ یوه معنی لری، د واپس کیدو او راګرځیدو په معنی کښې دې، بیا دلته ﴿ او ﴾ د شک دپاره دې او دا شک د امام بخاری د استاذ علی بن المدینیرحمه الله د طرف نه دې، ځکه چه د سفیان بن عیینهرحمه الله نه نورو راویانو بغیر د شک نه ﴿ لاينصرف ﴾روایت کړې دې. (فتح البارى ج ١ ص ٢٣٨)

دا لفظ مجزوم هم کیدې شی ځکه چه ﴿ لا ﴾ د نهی دپاره ده او مرفوع هم لوستلې کیدې شی په دې صورت کښې به ﴿ لا ﴾ د نفی دپاره منلې شی. (١)

قوله: حَتّٰى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا : تردې چه د حدث اواز واوری یا بدبوئی محسوس کړی دلته دا د مثال په طور ذکر کړې شوې دې، اصل مقصود د تیقین حاصلیدل دی اوس که یو سړی ته آواز او بدبوئی نه محسوس کیږی خو د هغه د اودس د ماتیدو یقین وی نو د هغه دپاره اودس کول ضروری دی.

د حدیث الباب نه د جمهورو استدلال او د امام مالکرحمه الله تاویل حدیث الباب د جمهورو د مذهب صریح دلیل دې چه که د یقینی طهارت نه پس د حدث شک پیدا شی نو په دې سره اودس نه ماتیږی، برابره خبره ده که په مانځه کښې شک وی، یا ئې بهر شک وی.

او د امام مالکرحمه الله په نزد د مشهور قول مطابق د شک د وجې نه اودس ماتیږی.

امام مالکرحمه الله دا حدیث په مستنکح باندې محمول کوی، د استنکاح معنی د غلبې ده، وئیلې شی ﴿ استنكح النوم عينه، غلبها ﴾(٢) یعنی خوب د هغه په سترګو باندې غالب راغلو.

فقهاء مالکیه دا لفظ د کثرت شک په معنی کښې استعمالوی، پس هغوی فرمائی : ﴿استنكحه الشك، اى اعتراه كثيرا ﴾(٣)

یعنی هغه ته شک په کثرت سره لاحق شو، په داسې طریقه چه شک د هغه عادت جوړ شو.

امام مالکرحمه الله فرمائی چه رسول اللهﷺ په حدیث الباب کښې چه کوم سړی ته د مانځه د پریخودلو حکم کړې دې دا داسې سړې دې د چا چه د شک کولو عادت وی، ظاهره ده چه د داسې سړی دپاره که د نقض وضوء حکم نو په سخته تنګسیا کښې به پریوځی. (اوګورئ: شرح صحیح البخاری لابن بطال ج ١ ص ٢٢٤)

---

١) پورته حواله
٢) تاج العروس ج ٧ ص ١٩٧، مادة نكح
٣) الموسوعة الفقهية الكويتية ج ٤ ص ١٢٨، مادة استنكاح

مالکیان فرمائی چه د سیدنا عبدالله بن زید بن عاصم رضی الله عنه په دې حدیث کښې د ﴿ شکا الی رسول الله ﷺ ﴾ الفاظ دا خبره بیانوی چه د دې نه د کثرت شك عادت مراد دې، ځکه چه ﴿شکوی ﴾ عام طور د څه علت اوبیمارئ دوجې نه وی، هم دغه شان په حدیث الباب کښې د ﴿یخیل﴾لفظ هم دابیان کوی چه ددې حقیقت هیڅ نه دې، ځکه چه د تخیل هیڅ حقیقت نه وی.(۱)

د امام مالک رحمه الله د تاویل جواب : خو جمهور علماء کرام فرمائی چه حدیث الباب عام دې په دې کښې د کثرت والا سړې هم داخل دې او هغه سړې هم چاته چه په کثرت سره شك نه پیدا کیږی. (۲)

او هر چه د لفظ ﴿ شکا ﴾ تعلق دې پس هغه په علت یا کثرت شك باندې دال نه دې، ځکه چه د مسلم شریف په یو روایت کښې دی، په هغې کښې د سر نه لفظ د ﴿ شکی ﴾ یا ﴿ شکی ﴾ شته دې نه. (۳) پس د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په مرفوع روایت کښې دی : ﴿ إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ فِي بَطْنِهِ شَيْئًا فَأَشْكَلَ عَلَيْهِ أَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ أَمْ لَا فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا ﴾(٤)

یعنی که په تاسو کښې یو سړې په خپله خیټه کښې څه محسوس کوی، په دې وجه د هغه شك پیدا شی چه د هغه نه څه وتلې دی یا نه دی وتلی؟ نو د مسجد نه دې تر هغه وخته پورې نه اوځی چه ترڅو ئې آواز نه وی اوریدلې یا ئې بدبوئی نه وی محسوس کړې. **والله سبحانه وتعالی اعلم**

⑤ بَاب: التَّخْفِيفِ فِي الْوُضُوءِ

د باب سابق سره مناسبت : د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل واضح دې چه په تیر شوی باب کښې د اودس د احکاماتو نه یو حکم بیان کړې شوې وو او په دې باب کښې هم د اودس د احکاماتو نه د یو حکم بیان دې. (۵)

د ترجمة الباب مقصد : حافظ ابن حجر، علامه عینی او علامه قسطلانی رحمهم الله فرمائی چه په دې باب سره د تخفیف فی الوضوء جواز بیانول مقصود دی. (۶)

---

۱) پورته حواله

۲) قال الطحاوی : حدیث عباد بن تمیم رضی الله عنه عن عمه : ان النبی ﷺ سئل عن الرجل یخیل الیه انه یجد الشئ فی الصلاۃ ؟ قال : لا ینصرف حتی یسمع صوتا او یجد ریحا. ولم یفرق بین اول مرۃ وبین من یعتاده ذلک ..... مختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱۵٤ رقم ٦٣

۳) اوګورئ فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۸

٤) صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب الدلیل علی ان من تیقن الطهارۃ، ثم شک فی الحدث، فله ان یصلی بطهارته تلک. رقم ۸۰۵

۵) عمدۃ القاری ج ۲ ص ۲۵٤

٦) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹، عمدۃ القاری ج ۲ ص ۲۵٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۲۳۰

شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه زما په نزد زیات اوجه دا ده چه دلته امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی چه اسباغ فی الوضوء یا دلك فی الوضوء واجب نه دي.

یا داسې اوئیلې شی چه د اودس دوه مرتبې دی، یوه اقل او بل اکمل، پس د اقل طرف ته په دې باب کښې اشاره کوی او د اکمل طرف ته ئې په وړاندې باب ﴿باب اسباغ الوضوء﴾ سره اشاره کړې ده. (الکنز المتواری ج ۳ ص ۱۲)

۱۳۸: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو قَالَ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَامَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ صَلَّى وَرُبَّمَا قَالَ اضْطَجَعَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى ثُمَّ حَدَّثَنَا بِهِ سُفْيَانُ مَرَّةً بَعْدَ مَرَّةٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ لَيْلَةً فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَوَضَّأَ مِنْ شَنٍّ مُعَلَّقٍ وُضُوءًا خَفِيفًا يُخَفِّفُهُ عَمْرٌو وَيُقَلِّلُهُ وَقَامَ يُصَلِّي فَتَوَضَّأْتُ نَحْوًا مِمَّا تَوَضَّأَ ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ عَنْ شِمَالِهِ فَحَوَّلَنِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ ثُمَّ صَلَّى مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ اضْطَجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ أَتَاهُ الْمُنَادِي فَآذَنَهُ بِالصَّلَاةِ فَقَامَ مَعَهُ إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ قُلْنَا لِعَمْرٍو إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَنَامُ عَيْنُهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ يَقُولُ رُؤْيَا الْأَنْبِيَاءِ وَحْيٌ ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ﴾ [ر: ۱۱۷]

رجال الحدیث

① **علی بن عبدالله**: دا امیر المومنین فی الحدیث علی بن عبدالله بن جعفر المعروف بابن المدینی رحمه الله دې د هغوی حالات په کتاب العلم **باب الفهم فی العلم** د لاندې تیر شوې دی. (۲)

② **سفیان**: دا امام سفیان بن عیینه رحمه الله دې د هغوی حالات د بدء الوحی په اولنی حدیث او کتاب العلم **باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا او انبانا** د لاندې تیر شوې دی. (۳)

③ **عمرو**: دا مشهور فقیه امام عمرو بن دینار مکی جمحی رحمه الله دې، د هغوی حالات په کتاب العلم **باب کتابة العلم** د لاندې تیر شوې دی. (٤)

④ **کریب**: دا ابورشدین کریب بن ابی قاسم قرشی هاشمی مولی عبد الله بن عباس رضی الله عنهما دې. (۵)

---

۱) قوله: عن ابن عباس رضی الله عنهما: هذا حدیث مبیت ابن عباس فی بیت خالته میمونة رضی الله عنها، وقد سبق تخریجه ببسط فی (۱۳\٤۱۳)، کتاب العلم، باب السمر فی العلم.

۲) کشف الباری ج ۳ ص ۲۹۷ تا ۳۰۲

۳) کشف الباری ج ۱ ص ۲۳۸، او ج ۳ ص ۱۰۲ تا ۱۰۶

٤) کشف الباری ج ٤ ص ۳۰۹ تا ۳۱۳

۵) تهذیب الکمال ج ۲٤ ص ۱۷۲

هغوى د سيدنا عثمان رضي الله عنه زمانه موندلى ده (١) د خپل مولى سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنهما، د هغوى د مور بيبى سيده ام الفضل رضي الله عنها، ام المومنين ميمونه، سيده عائشه، سيده ام سلمه، سيده ام هانى رضي الله عنهن نه روايت حديث كوى.
د هغوى نه په روايت كونكو كښې د هغوى دواړه ځامن رشدين او محمد، سليمان بن يسار، ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف (دا دواړه ئې همزولى دى) شريك بن ابى نمر، محمد بن عقبه، موسى بن عقبه، ابراهيم بن عقبه، عمرو بن دينار او منصور بن المعتمر رحمهم الله وغيره حضرات دى. (٢)

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى ﴿كان ثقة حسن الحديث﴾ (٣)

امام يحيى بن معين او امام نسائى رحمهما الله فرمائى ﴿ثقة﴾ (٤)

امام نووى رحمه الله فرمائى ﴿اتفقوا على توثيقه﴾ (٥)

حافظ ذهبى رحمه الله د هغوى د تذكرې په شروع كښې ليكى: ﴿الامام الحجة﴾ (٦) هم دغه شان فرمائى: ﴿وثقوه﴾ (٧)
امام ابن حبان رحمه الله په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٨)

موسى بن عقبه رحمه الله فرمائى: ﴿وَضَعَ عِنْدَنَا كُرَيْبٌ حِمْلَ بَعِيرٍ أَوْ عِدْلَ بَعِيرٍ مِنْ كُتُبِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ: فَكَانَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ إِذَا أَرَادَ الْكِتَابَ كَتَبَ إِلَيْهِ: ابْعَثْ إِلَيَّ بِصَحِيفَةِ كَذَا وَكَذَا، قَالَ: فَيَنْسَخُهَا، فَيَبْعَثُ إِلَيْهِ بِإِحْدَاهُمَا﴾ (٩)

يعنى امام كريب رحمه الله د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د علوم او احاديثو دومره لويه ذخيره مونږ ته پريخودله كومه چه په د يو اوښ د بار برابر وى، پس على بن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته چه به كله د څه كتاب ضرورت وو نو هغوى ته به ئې ليكلو چه فلانې فلانې كتاب پكار دې، هغه به مطلوب كتاب لره نقل كولو سره په دوه نسخو كښې يوه نسخه هغوى ته راوليږله.
د سليمان بن عبد الملك رحمه الله د خلافت په اخره كښې په ٩٨هـ كښې كريب بن ابى مسلم رحمه الله وفات شوې دې. رحمه الله رحمة واسعة [حواله بالا]

---

١) پورته حواله
٢) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٢٤ ص ١٧٢، ١٧٣
٣) تهذيب الكمال ج ٢٤ ص ١٧٣
٤) تاريخ الدارمى ص ١۶٩، رقم ۶٠٤، وتهذيب الكمال ج ٢٤ ص ١٧٤
٥) تهذيب الاسماء واللغات ج ٢ ص ۶۶
٦) سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٤٧٩
٧) الكاشف ج ٢ ص ١٤٧، رقم ٤۶٥٣
٨) الثقات لابن حبان ج ٥ ص ٣٣٩
٩) الطبقات لابن سعد ج ٥ ص ٢٩٣

⑤ **ابن عباس** رضي الله عنهما : د سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنهما حالات په بدء الوحی کښې د څلورم حديث لاندې، اوهم دغه شان په کتاب الايمان ، باب کفران العشير و کفر دون کفر د لاندې تير شوي دی.(۱)

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَامَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ صَلَّى وَرُبَّمَا قَالَ اضْطَجَعَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى : يعنى رسول الله ﷺ اوده شو، تردې چه په خوب کښې اوخرېدلو. بيا ئې مونځ اوکړو. کله سفيان داسې اووې چه رسول الله ﷺ په ډډه اوده شو، تردې چه په خوب کښې اوخرېدلو، بيا پاسيدو او مونځ ئې اوکړو.

دلته سفيان بن عيينه رحمه الله دوه طريقو سره روايتونه کړې دی، يو ﴿ نام ﴾ ....او دويم ﴿اضطجع﴾ د دې مطلب دا نه دې چه ﴿ نام ﴾ او ﴿ اضطجع ﴾ دواړه مترادف دی، بلکه مطلب دا دې چه سفيان بن عيينه رحمه الله دا روايت مطولا او مختصرا دواړو طريقو سره روايت کولو، او دا روايت چه به ئې کله مطولا روايت کولو نو داسې به ئې وئيل ﴿ اضطجع فنام ﴾ يا به ئې د دې په شان لفظ استعمالولو او که مختصرا به ئې ذکر کولو نو کله به ئې ﴿ نام ﴾ وئيلو او کله ﴿ اضطجع ﴾ چه کله به ئې ﴿ نام ﴾ وئيلو نو د دې نه مراد به ئې دا وو چه ﴿ نام مضطجعا ﴾ او چه کله به ئې ﴿اضطجع﴾ وئيلو نو د دې معنی به دا وه چه ﴿ اضطجع نائما ﴾(۲)

قوله: ثُمَّ حَدَّثَنَا بِهِ سُفْيَانُ مَرَّةً بَعْدَ مَرَّةٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ كُرَيْبٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ:
بيا سفيان رحمه الله ځو کرته حديث بيان کړو، هغه د عمرو نه، عمرو د کريب نه، او کريب د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت کوی.

علی بن المدينی رحمه الله فرمائی چه سفيان رحمه الله به دا روايت اول مختصرا روايت کولو بيا ئې مطولا روايت کول شروع کړل (۳)

قوله: قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ لَيْلَةً: سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه ما يوه شپه د خپلې ترور سيده ميمونه رضي الله عنها کره اوکړه.

دا د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما حديث المبيت دې، شاته مونږ ذکر کړې دی (٤) چه دا د هغوی د ماشوم والی د زمانې واقعه ده، هغه وخت د هغوی عمر تقريبا لس کاله وو، كما ورد مصرحا عند احمد فى مسنده. (٥)

---

۱) اوګورئ: كشف البارى ج ۱ ص ٤٤٥، و ج ۲ ص ۲۰۵
۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۹، وخالفه العينى، انظر العمدة ج ۲ ص ۲۵۶
۳) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۹، وعمدة القارى ج ۲ ص ۲۵۶
٤) اوګورئ: كشف البارى ج ٤ ص ٤۲۰، كتاب العلم، باب السمر فى العلم.
٥) اوګورئ: المسند ج ۱ ص ۳٦٤، رقم ۳٤۳۷

ام المومنین سیده میمونه بنت الحارث رضی الله عنها د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ترور ده، د ابن عباس رضی الله عنهما مور بیبی سیده ام الفضل لبابه بنت الحارث او میمونه بنت الحارث رضی الله عنهما دواړه خویندې دی. (۱)

قوله: فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ: پس رسول الله صلی الله علیه وسلم دشپې پاسیدو.

په اکثر نسخو کښې ﴿ قام ﴾ په قاف سره دې، او د ابن السکن په روایت کښې ﴿ فنام ﴾ نون سره دې. (۲) قاضی عیاض رحمه الله د ابن السکن والا روایت ته صواب او صحیح وئیلې دې، د دې وجه دا ده چه وړاندې جمله ده: ﴿ فلما کان فی بعض اللیل قام النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ لهذا کله چه وړاندې د ﴿ قام ﴾ ذکر راروان دې نو په شروع کښې به ﴿ نام ﴾ په نون سره وی. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د ذکر شوې جملې په بنیاد باندې د ﴿ فقام ﴾ والا روایت لره جزما خطاء منل مناسب نه دی. ځکه چه د دې توجیه کیدې شی هغه دا چه په شروع کښې ﴿فقام النبی صلی الله علیه وسلم من اللیل ﴾ یوه مجمله جمله ده، د هغې نه روستو د هغې تفصیل بیان کړې شوې دې، ﴿ فلما کان فی بعض اللیل قام النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ وئیلو سره د هغې تفصیل بیان کړې شوې دې، دواړه جملې اګر چه په ظاهره کښې یو شان او مکرر ښکاری خو د اجمال او تفصیل په اعتبار سره په دواړو کښې مغایرت دې. (٤)

علامه عینی رحمه الله په ډیر شدومد سره د حافظ رحمه الله د کلام تردید کړې دې، د هغوی وینا ده چه قاضی عیاض رحمه الله چه د کوم روایت تصویب کړې دې هغه صحیح دې، دویم روایت یقینا غلط دې. دلته هیڅ قسم اجمال او تفصیل نشته. (۵) والله اعلم

قوله: فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بیا چه د شپې څه حصه تیره شوه نو رسول الله صلی الله علیه وسلم پاسیدو

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د ﴿ کان ﴾ په ضمیر کښې یو احتمال دا دې چه دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته راجع وی. (۶) حافظ ابن حجر رحمه الله هم د هغوی اتباع کړې ده. (۷)

خو علامه عینی رحمه الله فرمائی چه غوره دا ده چه دلته تقدیر داسې وی ﴿ فلما کان بعض اللیل قام النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ ګویا ﴿ کان ﴾ تامه دې او ﴿ بعض اللیل ﴾ د هغې فاعل دې او ﴿ قام النبی صلی الله علیه وسلم ﴾ د

---

۱) اوګورئ: الاصابة ج ۸ ص ۲۶۶، ترجمه ام الفضل امراة العباس
۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹، عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۵
۳) پورته حواله جات
٤) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹
۵) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۵
۶) شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۷۶
۷) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹

﴿لما﴾ جواب دې. (۱)

په دې صورت کښې به ﴿فی﴾ زائده منل وی، علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په دې کښې هیڅ باك نشته، پس بعض حضراتو د الله پاك ارشاد ﴿وقال ارکبوا فیها﴾ (۲) لره د ﴿ارکبوها﴾ په معنی باندې اخستلې دې. (۳)

هم دغه شان هغوی فرمائی چه زمونږ د توجیه تائید د کشمهینی د روایت نه هم کیږی، چه په هغې کښې دی : ﴿فلما کان من بعض اللیل﴾ او په دې کښې هیڅ شك نشته چه په دې روایت کښې ﴿من﴾ زائده دې او یو د بل په ځائې استعمالولې شی. (٤) والله سبحانه وتعالی اعلم

قوله: فَتَوَضَّأَ مِنْ شَنٍّ مُعَلَّقٍ وُضُوءًا خَفِيفًا: پس رسول الله ﷺ د یو زوړ زوړند شوی مشك نه مختصر اودس اوکړو.

شَنّ : بفتح الشین المعجمة وتشدید النون...زوړ مشك ته وئیلې شی. (۵)

دا هم د سقاء او وعاء په معنی کښې اخستلو سره مذکر استعمالولې شی او کله د ﴿قربة﴾ په معنی کښې منلو سره مؤنث استعمالولې شی. (۶) او د دې جمع شنان راځی. (۷)

قوله: يُخَفِّفُهُ عَمْرٌو وَيُقَلِّلُهُ: امام عمرو بن دینار رحمه الله به دا اودس د خفت او قلت سره موسوم کولو یعنی فرمائیل به ئې چه دا اودس خفیف او قلیل وو. (۸)

د تخفیف مقابل تثقیل دې، کوم چه د باب ﴿کیف﴾ نه دې او د تقلیل مقابل تکثیر دې کوم چه د باب ﴿کم﴾ نه دې. (۹)

ابن المنیر رحمه الله فرمائی چه د تخفیف مطلب دا دې چه زیات دلك ئې نه کولو او د تقلیل مطلب دا دې چه د یو یو کرت نه زیات ئې او نه وینځلو. د دې نه پس هغوی فرمائی چه د دې نه د دلك وجوب ثابتیږی، ځکه چه که دلك لره ختمولو سره اختصار کیدلې شوې نو

---

۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۵

۲) هود : ٤١

۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۵

٤) پورته حواله

۵) مختار الصحاح ص ۳٤۸

۶) پس په حدیث الباب کښې دی : فتوضاء من شن معلق ... وړاندې په کتاب الوضوء باب قراءة القران بعد الحدث وغیره رقم ۱۸۳ د لاندې دی : ثم قام الی شن معلقة ...

۷) اخرج ابو داؤد فی سننه فی کتاب الاشربة باب فی صفة النبیذ، رقم ۳۷۱۰، عن عبدالله بن الدیلمی عن ابیه وفیه : وانبذوه فی الشنان ... وانظر النهایة لابن الاثیر ج ۱ ص ۸۹٤، مادة : شنن

۸) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹

۹) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۶

رسول الله ﷺ به هغه هم کولو، خو رسول الله ﷺ داسې اونکړل. (۱)
خو حقیقت دا دې چه په دې کښې د دلك د وجوب هیڅ دلیل نشته، ځکه چه د تخفیف معنی داسې هم حاصلیدې شی چه د اودس په اندامونو باندې صرف اسالة الماء یعنی اوبه بهیولې شوې وی، دلك بالکل نه وی کړې شوې. (۲) او د تقلیل مطلب دا دې چه اوبه کمې اچولې شوې وی، زیاتې اوبه ئې نه دی استعمال کړې.
اوس حاصل دا شو چه د تقلیل تعلق د اوبو سره دې او د تخفیف تعلق د کثرت دلك سره نه دې، بلکه د نفس اسالة الماء سره دې. والله اعلم

قوله: وَقَامَ يُصَلِّي : رسول الله ﷺ پاسیدو او مونځ ئې شروع کړو.

قوله: فَتَوَضَّأْتُ نَحْوًا مِمَّا تَوَضَّأَ: ما د رسول الله ﷺ د اودس په شان اودس اوکړو.
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دلته سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما ﴿ نحوا مما توضاء ﴾ اوفرمائیل او ﴿مثل ماتوضاء﴾ ئې او نه فرمائیل، وجه دا ده چه لفظ د ﴿ مثل ﴾ د مماثلت فی الاوصاف د بیانولو دپاره راځی، یعنی چه په ټولو اوصاف او کیفیات کښې ئې مشابهت وی، چونکه د رسول الله ﷺ د اودس کامل مشابهت د چا په وس کښې نه دې، په دې وجه ئې ﴿ نحوا مما توضاء ﴾ اوفرمائیل. (۳)
په دې باندې دا اعتراض راځی چه هم دا روایت وړاندې راروان دې په هغې کښې دی ﴿ فقمت فصنعت مثل ماصنع ﴾ الفاظ راغلي دی. (٤)
صحیح خبره دا ده چه لفظ ﴿ مثل ﴾ د ﴿ شبیه ﴾ او ﴿ ذات ﴾ په معنی کښې هم راځی، او د مطلقا مشابهت د بیانولو دپاره هم استعمالیږی. (۵)

قوله: ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ: بیا زه د رسول الله ﷺ کس طرف ته اودریدم.
سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما ته دا علم نه وو چه د امام ښی طرف ته اودریدل پکار دی، ځکه چه ماشوم وو. دا هم ممکنه ده چه ابن عباس رضی الله عنهما دا خیال کړې وی چه د رسول الله ﷺ نه ښی طرف ته اودریدل به د ادب خلاف وی. (۶) والله اعلم

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۶
۲) پورته حوالاجات اوګورئ
۳) اوګورئ: شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۷۶
٤) صحیح البخاری ج ۱ ص ۳۰، کتاب الوضوء، باب قراء القران بعد الحدث وغیره
۵) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۶
٦) فتح الملهم ج ٤ ص ۱۸۰، کتاب صلاة المسافرین، باب صلاة النبی ﷺ ودعائه باللیل

قوله: وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ عَنْ شِمَالِهِ: کله به سفیان رحمه الله (دعن یساره په ځائې) عن شماله فرمائیلو
دا جمله د امام ابن المدینی رحمه الله د طرف نه مدرج ده. (۱)
شِمال بکسر الشین المعجمة ... ګس لاس ته او د شمال جهت ته وئیلې شی، او شَمال بفتح الشین المعجمة ... شمالی هوا ته وئیلې شی. (۲)
قوله: فَحَوَّلَنِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ: پس رسول الله ﷺ زه خپل ښی طرف ته راواړولم.
د سلمه بن کهیل رحمه الله په روایت کښې دی: «فاخذ باذنی، فادارنی عن یمینه» (۳)
حاصل دا دې چه رسول الله ﷺ زه د ښی طرف نه ګس طرف ته راواړولم، ځکه چه د مقتدی د یو کیدو په صورت کښې هغه د امام ښی طرف ته اودریدل پکار دی، وړاندې به انشاء الله په دې سلسله کښې اختلاف راشی.
قوله: ثُمَّ صَلَّى مَا شَاءَ اللَّهُ: بیا چه الله پاك ته څومره مونځ منظور وو هغه ئې اوکړو
قوله: اضْطَجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ: بیا رسول الله ﷺ سملاستو او اوده شو تردې چه خرړاړې ئې اوکړو
نفخ: نه مراد په خوب کښې خرړیدل دی، د خوب په حالت کښې انسان په زور زور سره ساه اخلی، د هغه د خولې نه د ساه اخستلو او خرړیدو آواز راځی دې ته «غطیط» او «خطیط» وئیلې شی. (٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته صوت الانف وئیلې دې، د لغت په کتابونو کښې د دې هیڅ وجود نه ملاویږی. (۵) والله اعلم
قوله: ثُمَّ أَتَاهُ الْمُنَادِي فَآذَنَهُ بِالصَّلَاةِ: بیا مؤذن راغلو او د مانځه دپاره ئې رسول الله ﷺ ته خبر ورکړو
قوله: فَقَامَ مَعَهُ إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ: رسول الله ﷺ هغه سره د مانځه دپاره پاسیدو، رسول الله ﷺ مونځ اوکړو او اودس ئې اونکړو.
د دې نه معلومه شوه چه نوم بذات خود ناقض وضوء نه دې، ګینې رسول الله ﷺ به چه کله د خوب نه پاسیدو نو اودس به ئې کولو، بلکه نوم د مظنه حدث کیدو د وجې نه ناقض

---

۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۶
۲) المصباح المنیر ج ۱ ص ۳۲۳، مادة: ش م ل
۳) صحیح البخاری ج ۲ ص ۹۳۵، کتاب الدعوات، باب الدعاء اذا تنبه باللیل، رقم ۶۳۱۶
٤) اوګورئ: النهایة لابن الاثیر ج ۱ ص ۵۰۶، مادة خطط، و ج ۲ ص ۳۱۱ مادة غطط
۵) قاله علی القاری رحمه الله فی مرقاة المفاتیح ج ۳ ص ۲٤۰، و ۲٤۱، کتاب الصلاة، باب صلاة اللیل

وضوء دي. (۱)

قوله: قُلْنَا لِعَمْرٍو إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَنَامُ عَيْنُهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ: مونږ عمرو بن دينار رحمه الله ته اووې چه خلق داسې وائی چه د رسول الله ﷺ سترګې به اوده وې او زړه مبارک به ئې بيدار وو.

دا د سفيان قول دې او دا حديث صحيح دې. (۲) پس سيده عائشه رضي الله عنها چه کله تپوس اوکړو «يا رسول الله اتنام قبل ان توتر؟» ايا تاسو د وترو نه مخکښې اوده کيږئ؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: «ياعائشة! ان عينى تنامان ولاينام قلبى» (۳) يعنى اې عائشه! زما دواړه سترګې خو اوده کيږي خو زما زړه نه اوده کيږي.

علامه خطابى رحمه الله فرمائى چه: «انما منع النوم قلبه ليعى الوحى اذا اوحى اليه فى منامه» (٤)

يعنى: رسول الله ﷺ ته د خوب په حالت کښې دا خبره ورکړې شوې ده چه د هغه زړه بيدار وى، چه که د خوب په حالت کښې د الله پاك د طرف نه وحى راشى نو هغې لره محفوظه کړى.

ايا د خوب په حالت کښې د زړه بيدارى د رسول الله ﷺ خصوصيت دې او که د ټولو انبياء کرام عليهم السلام دا حالت دې؟ دلته په حديث شريف کښې «ان عينى تنامان، ولاينام قلبى» (۵) نه دې دا خيال اونکړې شى چه دا صرف د رسول الله ﷺ خصوصيت دې، بلکه رسول الله ﷺ په بل روايت کښې دا واضح کړې دى چه دا خصوصيت ټولو انبياء کرام عليهم السلام ته حاصل دې.

په حديث اسراء کښې د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه: «وكذلك الانبياء، تنام اعينهم ولاتنام قلوبهم» (۶)

رسول الله ﷺ فرمائى: «انا معشر الانبياء تنام اعيننا ولاتنام قلوبنا» (۷)

يعنى زمونږ د انبياء عليهم السلام خصوصيت دا دې چه زمونږ سترګې اوده کيږى خو زمونږ زړونه نه اوده کيږى بلکه هغه بيدار وى.

---

۱) اوګورئ: فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۹، ورد المحتار ج ۱ ص ۱۰٤، نواقض الوضوء، والمغنى ج ۱ ص ۱۱۳، ومعالم السنن ج ۱ ص ۱٤۳، كتاب الطهارة، باب الوضوء من النوم.

۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۳۹، عمدة القارى ج ۲ ص ۲۵۶

۳) صحيح البخارى ج ۱ ص ۱۵٤، كتاب التهجد (الصلاة) باب قيام النبى ﷺ بالليل فى رمضان وغيره، رقم ۱۱٤۷ و ج ۱ ص ۲۶۹، كتاب صلاة التراويح (الصوم) باب فضل من قام رمضان، رقم ۲۰۱۳، و ج ۱ ص ۵۰٤، كتاب المناقب، باب كان النبى تنام عينه ولا ينام قلبه رقم ۳۵۶۹.

٤) اعلام الحديث ج ۱ ص ۲۳۳

۵) سبق تخريجه فى التعليقة السابقة.

۶) صحيح البخارى ج ۱ ص ۵۰٤، كتاب المناقب باب كان النبى ﷺ تنام عينه ولا ينام قلبه رقم ۳۵۷۰، و ج ۲ ص ۱۱۲۰، كتاب التوحيد، باب قوله تعالى «وكلم الله موسى تكليما» رقم ۷۵۱۷

۷) اخرجه ابن سعد فى طبقاته ج ۱ ص ۱۷۱، ذكر علامات النبوة بعد نزول الوحى على رسول الله ﷺ

پس امام ابن عبدالبر رحمه الله او امام نووی رحمه الله تصریح کړې ده چه دا د ټولو انبیاء علیهم السلام مشترک خصوصیت دې. (۱)

په لیلة التعریس کښې د مونځ د قضاء کیدو وجه : اوس دلته دا سوال دې چه که د انبیاء علیهم السلام صرف سترګې اوده کیږی او زړه ئې بیدار وی نو د رسول الله ﷺ په لیلة التعریس کښې د سحر مونځ ولې قضاء شو چه هغوی ته د سحر د راختلو پته او نه لګیده، تردې چه نمر راوختلو؟

د دې ډیر جوابات ورکړې شوې دی!

① مشهور جواب دا دې چه د رؤیت تعلق د سترګو سره دې، د زړه سره نه دې په دې وجه رسول الله ﷺ ته معلومات اونشو (۲)

② دویم جواب دا دې چه د رسول الله ﷺ به دوه حالتونه وو یو حال خو دا وو چه د هغوی زړه به نه اوده کیدو، هم دا ئې اغلب حال وو، او دویم حال ئې دا وو چه کله به ئې زړه هم اوده کیدلو او دا به کله کله وو، په لیلة التعریس کښې دا دویم صورت راپیښ شو. (۳)

③ دریم جواب دا دې چه ﴿ولاینام قلبی﴾ مطلب دا دې چه د انتقاض وضوء حال پټ نه پاتې کیږی، هسې خو مطلق خوب په زړه باندې هم راځی. (٤)

④ هم دې ته نزدې څلورم جواب دا ورکړې شوې دې چه د رسول الله ﷺ خوب به د دومره استغراق والا نه وو چه حدث ورته لاحق شوې وې. (۵)

⑤ بعض علماء کرام فرمائی چه د قلب د بیداریدو مطلب دا دې چه حضرات انبیاء علیهم السلام چه کوم خوبونه وینی هغه ﴿اضغاث احلام﴾ نه وی، څنګه چه انسان د بیدارئ په حالت کښې د واقعی څیزونو مشاهده کوی، هم دغه شان انبیاء علیهم السلام ته چه کوم څیز په خوبونو کښې په نظر راځی هغه واقعات وی.

---

۱) قال ابن عبدالبر فی الاستذکار ج ۲ ص ۹۷، ۹۸ : فی کتاب صلاة اللیل، باب صلاة النبی ﷺ فی الوتر : أما قوله صلی الله علیه و سلم جوابا لها إن عینی تنامان ولا ینام قلبی فتلک من علیاء مراتب الأنبیاء صلوات الله علیهم. وقال فی التمهید ج ۵ ص ۲۰۸ : وهذا علی العموم لأنه جاء عنه صلی الله علیه وسلم: "إنا معشر الأنبیاء تنام أعیننا ولا تنام قلوبنا". ولا یجوز أن یکون مخصوصا بذلک لأنها خصلة لم یعدها فی الست التی أوتیها ولم یؤتها أحد قبله من الأنبیاء.

وقال النووی رحمه الله فی شرح صحیح مسلم ج ۶ ص ۲۶۳، فی کتاب صلاة المسافرین، باب صلاة اللیل وعدد رکعات النبی ﷺ فی اللیل : قوله صلی الله علیه وسلم : (إن عینی تنامان ولا ینام قلبی) هذا من خصائص الأنبیاء صلوات الله وسلامه علیهم.

۲) اوګورئ : شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۶ ص ۲۶۳، کتاب صلاة المسافرین. باب صلاة اللیل وعدد رکعات النبی ﷺ فی اللیل، وسبل الهدی والرشاد ج ۱۱ ص ۲۹۵

۳) پورته حواله جات

٤) سبل الهدی والرشاد ج ۱۱ ص ۲۹۵، ۲۹۶

۵) پورته حواله

⑥ بعض علماء كرامو دا جواب كړي دي چه اصل كښې په رسول الله ﷺ باندې قصدا د الله پاك د طرف نه دا خوب اچولې شوې وو، چه مونږ لره د قضاء راګرځولو طريقه معلومه شي.

⑤ بعض حضراتو وئيلي دي چه اصل كښې چه د رسول الله ﷺ نه منقول دي چه ﴿تنام عينى ولا ينام قلبى﴾ دا عام او مطلق نه دې، بلكه رسول الله ﷺ چه به كله د يو څيز خيال په زړه كښې ساتلو سره اوده كيدو نو زړه به ئې بيدار وو او كه په اطمينان سره به فارغ القلب كيدو سره اوده شو نو بيا به پوره اوده كيدو.

قوله: قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ يَقُولُ: عمرو رحمه الله فرمائي چه ما د عبيد بن عمير رحمه الله نه داسې واوريدل!

عمرو بن دينار رحمه الله په تائيد كښې د عبيد بن عمير رحمه الله قول پيش كوي.

عبيد بن عمير: دا عبيد بن عمير بن قتاده بن سعد ليثى جندعى مكى رحمه الله دې، ابو عاصم د هغوى كنيت دې، د مكې مكرمې واعظ به بللې شو.(۱)

امام مسلم رحمه الله فرمائي چه دې د رسول الله ﷺ په زمانه كښې پيدا شوې وو. (۲)

بعض نورحضرات فرمائي چه هغوى ته د رسول الله ﷺ د رؤيت شرف هم حاصل شوې دې.(۳)

هغه د سيدنا ابى بن كعب، عبدالله بن حبشى، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن عمرو بن العاص، على بن ابى طالب، عمر بن الخطاب، ابو ذر غفارى، ابو سعيد خدرى، ابو موسى اشعرى، ابوهريره، عائشه، ام سلمه او خپل والد محترم عمير بن قتاده رضي الله عنهم نه روايت كوي.

د هغه نه په روايت كونكو كښې عبدالله بن عبيد، عطاء بن ابى رباح، ابن ابى مليكة، عمرو بن دينار، عبدالعزيز بن رفيع او ابو الزبير محمد بن مسلم رحمهم الله وغيره ډير حضرات دي. (۴)

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي: ﴿لله در ابن قتادة، ماذا يأتى به﴾(۵)

امام يحيى بن معين او امام ابو زرعه رحمهما الله فرمائي: ﴿ثقة﴾ (۶)

ابن سعد رحمه الله فرمائي ﴿وكان ثقة كثير الحديث﴾(۷)

---

۱) تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۲۲۳

۲) پورته حواله

۳) د امام بخارى رحمه الله طرف ته دا قول منسوب دې، اوګورئ: الاستيعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة ج ۲ ص ٤٤١. هم دغه شان اوګورئ اسد الغابة ج ۳ ص ٥٤٠، رقم ۳۵۱۲)

او امام مغلطائى رحمه الله فرمائي ينظر فيما نقله عن البخارى، فانى لم اره، وما ذكرنا عن البخارى يرده يقينا. اكمال تهذيب الكمال ج ۹ ص ۹۷، رقم ۳۵۳۱

٤) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۲۲٤

۵) اكمال تهذيب الكمال ج ۹ ص ۹۷، رقم ۳۵۳۱

۶) الجرح والتعديل ج ۵ ص ٤۷۹، رقم ۱۸۹۶، ۲۲۳۰

۷) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۵ ص ٤۶۳

امام عجلی رحمه الله فرمائی: ﴿ مکی تابعی ثقة ... وهو من کبار التابعین ﴾ (۱)

امام ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او لیکلې ئې دی ﴿ من افاضل اهل مکة ﴾ (۲) حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿ وکان من ثقات التابعین وائمتهم بمکة ﴾ (۳)

هم دغه شان هغه فرمائی ﴿ وکان ثقة اماما ﴾ (٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ مجمع علی ثقته ﴾ (۵)

عبید بن عمیر رحمه الله به په مکه مکرمه کښې وعظ او تذکیر کولو د هغوی مجلس کښې په دومره اثر وو چه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په شان بزرګ صحابی به د هغوی په مجلس کښې حاضریدلو. (۶)

امام عجلی رحمه الله لیکلې دی چه د هغوی په ګاونډ کښې یوه زنانه وه، چه هغې غیر معمولی حسن لرلو، یو کرت هغې په شیشه کښې ځان ته کتلو سره خپل خاوند ته اووې چه ایا داسې هم څوک کیدې شی چه دا مخ وینی او هغه پرې مئین نه شی؟ خاوند ورته اووې! او عبید بن عمیر داسې دې چه په هغه باندې ستا دا حسن نه شی اثر انداز کیدې، هغه زنانه په هغوی باندې د ازمیښت کولو دپاره د خپل خاوند نه اجازت طلب کړو او عبید بن عمیر رحمه الله ته تلو سره ئې خپل ځان د هغه د خدمت دپاره پیش کړو او دا اظهار ئې ورته اوکړو چه هغه د هغوی سره عشق کوی او ډیره ترې متاثره ده. امام عبید بن عمیر رحمه الله د دې په نتیجه کښې هغې ته ډیر په اثرناك انداز کښې نصیحت اوکړو، د دې واقعې نه روستو هغه زنانه کلی طور عبادت ته متوجه شوه. د هغې خاوند به وئیل چه ما سره عبید بن عمیر دا څه اوکړل؟ دا زما ښځه به هره شپه زما دپاره ناوې کیدله او اوس ترې نه عبید راهبه جوړه کړه. (۷)

د عبید بن عمیر رحمه الله احادیث په اصول سته کښې موجود دی. (۸)

هغه کله وفات شوې دې د یو قول مطابق د هغوی وفات د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه اګر مخکښې شوې دې. (۹) او د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما وفات د ۷۳ هجری په اخره یا د ۷۴ هجری په اولنۍ زمانه کښې شوې وو. (۱۰)

---

۱) معرفة الثقات ج ۲ ص ۱۱۸، رقم ۱۱۸۵، واکمال تهذیب الکمال ج ۹ ص ۹۷
۲) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۱۳۲
۳) سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۱۵۷
٤) تاریخ الاسلام للذهبی ج ۲ ص ۵۶٤، رقم ۶۶۵
۵) تقریب التهذیب ص ۳۷۷، رقم ٤۳۸۵
۶) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۲۲٤، ۲۲۵
۷) معرفة الثقات ج ۲ ص ۱۱۹، ۱۲۰، واکمال تهذیب الکمال ج ۹ ص ۹۷
۸) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۲۲۵
۹) پورته حواله
۱۰) تقریب التهذیب ص ۳۱۵، رقم ۳٤۹۰

او د یو بل قول مطابق د هغوی وفات په ۷۴ هجری کښې شوې وو. (۱)
امام ابن حبان رحمه الله د ۶۸ هجری قول نقل کړې دې. (۲) کوم چه د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د وفات کال دې. (۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة، ورضی عنه وارضاه.

قوله: رُؤْيَا الأَنْبِيَاءِ وَحْيٌ: د انبیاء علیهم السلام خوب وحی وی.
یعنی د حضرات انبیاء علیهم السلام قلب په دې وجه نه اوده کیږی چه په خوب کښې په هغوی باندې وحی نازلیږی او د وحی دپاره د هغه تلقی او وعی یعنی یادول ضروری وی، لهذا د هغوی زړونه بیدار ساتلې شی.

د ذکر شوی حدیث تخریج: ﴿ رؤیا الانبیاء وحی ﴾ دا حدیث د ابن عباس رضی الله عنهما نه مرفوعا نقل دې، امام طبرانی په المعجم الکبیر کښې او امام حاکم رحمه الله په مستدرک کښې د دې تخریج کړې دې. (۴)

﴿ثُمَّ قَرَأَ: إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ﴾(۵)
بیا عبید بن عمیر رحمه الله دا آیت کریمه تلاوت کړو چه: زه په خوب کښې وینم چه زه تا ذبح کوم.
وجه د استدلال دا ده چه که خوب وحی نه وې نو د ابراهیم علیه السلام دپاره به د سیدنا اسماعیل علیه السلام د ذبح کولو اقدام جائز نه وې او که په عالم رؤیا کښې د وحی په ذریعه اباحت نه وې نو سیدنا ابراهیم علیه السلام به د داسې اقدام دپاره تیاریدو نه، کوم چه په ظاهره کښې حرام فعل دې. په کوم کښې چه د قتل نفس سره سره قطع رحمی هم ده. (۶)
تنبیه داؤدی رحمه الله دلته دا وئیلې دی چه د عبید بن عمیر رحمه الله د قول سره د ترجمة الباب هیڅ تعلق نشته. (۷)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د ترجمۃ الباب د لاندې د راوړلی شوی حدیث د هر هر جزء سره د ترجمۃ الباب انطباق چا هم نه دې لازم کړې. د عبید بن عمیر رحمه الله د دې قول د حدیث الباب سره تعلق بالکل واضح دې او هم دا کافی ده. (۸)

---

۱) الکاشف ج ۱ ص ۶۹۱، رقم ۳۶۲۶
۲) مات قبل ابن عمر سنة ثمان وستين يقارب موته موت ابن عباس. الثقات ج ۵ ص ۱۳۲
۳) تقريب التهذيب ص ۳۰۹، رقم ۳۴۰۹
٤) المعجم الكبير ج ۱۲ ص ۵، رقم ۱۲۳۰۲، من احاديث سعيد بن جبير عن ابن عباس، قال الهيثمی فی مجمع الزوائد ج ۷ ص ۱۷۶، کتاب التعبير، باب فيما راه النبی صلی الله علیه وسلم فی المنام ... رواه الطبرانی عن شيخه عبد الله بن محمد بن ابی مريم وهو ضعيف، وباقی رجاله رجال الصحيح.
واخرجه الحاكم فی المستدرک ج ۲ ص ٤٦٨، کتاب التفسير، سورة الصافات رقم ۳۶۱۳/۷۵۰، و ج ٤ ص ٤۳۸، کتاب تعبير الرؤيا رقم ۸۱۹۷/ ٢٤
۵) الصافات: ۱۰۲
۶) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۷، وفضل الباری ج ۲ ص ۲۱۹
۷) فتح الباری ج ۱ ص ۲۳۹، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۷
۸) پورته حواله جات

خو حديث الباب ته كتل پكار دى چه د هغې انطباق د ترجمة الباب سره څنگه دې، نو د حديث د جملې «فتوضاء من شن معلق وضوءاً خفيفا» نه مطابقت بالكل واضح دې. والله اعلم

⑥ بَاب: إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ

د سابقه باب سره مناسبت: په مخكښې باب كښې د اودس د تخفيف ذكر وو په دې باب كښې په ظاهره د هغې مقابل صورت ذكر دې، دغه شان په دواړو كښې مناسبت واضح كيږى. (١)

د ترجمة الباب مقصد: بعض علماء كرام فرمائى چه يو سړې د مخكښې ترجمه الباب باب التخفيف فى الوضوء نه دا وهم كولې شى چه په اودس كښې تخفيف اولى دې، نو امام بخارى رحمه الله په ذكر شوې ترجمة الباب سره دا خبره بيان كړه چه د اودس دوه قسمونه دى، يو ادنى او يو اعلى، په دې كښې ادنى خو د تخفيف صورت دې او اعلى د اسباغ صورت دې. گويا مصنف رحمه الله د دې دواړو بابونو په ذريعه د اودس په دوه صورتونو باندې تنبيه كړې ده، په دې كښې د تخفيف والا صورت ادنى دې او د اسباغ والا صورت اعلى دې. (٢) والله اعلم

د اسباغ معنى او قسمونه: د اسباغ معنى په لغت كښې د اتمام راځى، وئيلې شى «شيءٌ سابغٌ اى كامل ووافٍ» هم دغه شان وئيلې شى: «اسبغ الله عليه النعمة اتمها» (٣)

امام شاه ولى الله دهلوى رحمه الله فرمائى چه د اسباغ څلور صورتونه دى.

① يو صورت فرض دې، هغه دا چه انسان د اودس د اندامونو استيعاب اوكړى، يعنى كوم اندامونه چه په اوبو سره وينځلې شى هغه دې پوره طريقې سره په اوبو باندې وينځى، چه هيڅ ځائې ئې باقى پاتې نه شى.

② دويم صورت مسنون دې، هغه دې تثليث.

③ دريم صورت ئې مستحب دې هغه دې اطالة الغرة والتحجيل.

④ څلورم صورت ئې د آدابونه دې او هغه دې انقاء يعنى مړلو سره خيرې وغيره صفا كول. (٤)

د ذكر شوې تعليق تخريج: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله نقل كړى دى چه دا تعليق امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله په صحيح سند سره متصلا نقل كړې دې. (٥)

حافظ رحمه الله په تغليق التعليق كښې عبد الرزاق عن ابن جريج اخبرنى نافع مولى ابن عمر په سند سره دا الفاظ نقل كړى دى: «وكان يرى الوضوء السابغ الانقاء» (٦)

---

١) عمدة القارى ج ٢ ص ٢٥٨
٢) اوگورئ لامع الدرارى مع الكنز المتوارى ج ٣ ص ١٤
٣) اوگورئ مختار الصحاح ص ٢٨٤، س ب غ
٤) اوگورئ: رسالة شرح تراجم ابواب البخارى ص ١٦
٥) فتح البارى ج ١ ص ٢٤٠، وعمدة القارى ج ٢ ص ٢٥٨
٦) تغليق التعليق ج ٢ ص ٩٩

مصنف عبدالرزاق کښې مونږ ته دا الفاظ ملاؤ نه شو او نه د امام بخاری رحمه الله نقل کړې شوې الفاظ: ﴿اسباغ الوضوء الانقاء﴾

خو په مصنف عبدالرزاق کښې یو بل روایت د دې مفهوم ملاؤ شو کوم چه هم په دې سند سره روایت شوې دې.

﴿ان ابن عمر کان فی توضئه ینقی رجلیه، وینظف اصابع یدیه مع اصابع رجلیه، ویتبع ذلك حتی ینقیه﴾(۱)
یعنی سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به په اودس کښې خپلې خپې صفا کولې، هم دغه شان به ئې د خپلو خپو د گوتو سره سره د خپلو لاسونو گوتې هم صفا کولې، دا کار به ئې مسلسل کولو، تردې چه ښه طریقې سره صفا شې.

د ذکر شوې تعلیق د ذکر کولو مقصد: امام بخاری رحمه الله د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما د اثر نقل کولو نه پس د ﴿اسباغ﴾ تفسیر کړې دې او دا ئې وئیلې دی چه د ﴿اسباغ﴾ نه مراد انقاء ده، دا معنی د ﴿تفسیر الشیٔ بلازمه﴾ د قبیل نه ده، ځکه چه کله انسان بار بار د اودس اندامونه وینځی نو انقاء به خپله حاصله شی. (۲)

علامه سندهی رحمه الله فرمائی ﴿اسباغ الوضوء الانقاء ای: لا الاکثار من الماء﴾(۳) یعنی د مصنف رحمه الله مقصد دا دې چه اصل اسباغ انقاء او تنظیف دې، صرف په کثرت سره اوبه بهیول نه دی. والله اعلم

امام ابن المنذر رحمه الله په صحیح سند سره نقل کړی دی چه سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به خپلې خپې اووۀ کرته وینځلې. (٤)

غالبا د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما د دې عمل وجه دا وه چه د هغه حضراتو عمومی عادت د خپې ابله تلو وو، بیا به ئې په خپو کښې خیرې زیات جمع کیدلو، په دې وجه به ئې په خپو وینځلو کښې مبالغه کوله. (۵)

خو په دې باندې اشکال دا دې چه د ﴿عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده﴾ په طریق سره نقل شوی روایت کښې دی چه ﴿فمن زاد علی هذا ... فقد اساء وظلم﴾(٦) لهذا سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به د درې کرتو نه زیات څنگه وینځلو؟

---

۱) مصنف عبد الرزاق ج ۱ ص ۲٤، کتاب الطهارة، باب غسل الرجلین، رقم ۷۳
۲) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۰
۳) حاشیة السندی علی البخاری ج ۱ ص ۷۳
٤) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۰
۵) پورته حواله
٦) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الاعتداء فی الوضوء، رقم (۱٤۰) وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی القصد وکراهة التعدی فیه، رقم (٤۲۲) و مسند احمد ج ۲ ص ۱۸۰، مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه، رقم ٦٦٤٤

د دې جواب دا کيدې شي چه هغوی ته به دا روايت نه وی رسيدلې.
دا هم ممکن ده چه د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما رائې دا وی چه انسان تثليث لره سنت او نه ګنړې او په هغې باندې اضافه کوی نو دا محل د وعيد دې او که څوک تثليث لره د سنت ګنړلو نه پس د انقاء دپاره په کثرت سره اوبه اچوی نو د وعيد هغې سره هيڅ تعلق نشته. (۱)

۱۳۹: ﴿حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ (۲) أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشِّعْبِ نَزَلَ فَبَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسْبِغْ الْوُضُوءَ فَقُلْتُ الصَّلَاةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ الصَّلَاةُ أَمَامَكَ فَرَكِبَ فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ ثُمَّ أُقِيمَتْ الصَّلَاةُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ ثُمَّ أُقِيمَتْ الْعِشَاءُ فَصَلَّى وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا﴾[۱۷۹، ۱۵۸۴، ۱۵۸۲، ۱۵۸۸]

رجال الحديث

① **عبدالله بن مسلمه** : دا مشهور محدث عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی حارثی بصری رحمه الله دې د هغوی حالات په كتاب الايمان، باب من الدين الفرار من الفتن ... د لاندې تير شوې دی. (۳)

② **مالک** : دا امام دار الهجرة مالك بن انس اصبحی مدنی رحمه الله دې، د هغوی حالات په كتاب الايمان، باب من الدين الفرار من الفتن د لاندې تير شوې دی. (٤)

---

۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۸

۲) قوله (عن اسامة بن زيد) الحديث اخرجه البخاری ايضا فی ج ۱ ص ۳۰، كتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه، رقم ۱۸۱، وفی ج ۱ ص ۲۲۶، كتاب الحج، باب النزول بين عرفة وجمع، رقم ۱۶۶۷، ۱۶۶۹، و ج ۱ ص ۲۲۷و كتاب الحج، باب الجمع بين الصلاتين بالمزدلفة، رقم ۱۶۷۲، ومسلم فی صحيحه، فی كتاب الحج، باب استحباب ادامة الحاج التلبية حتى يشرع فی رمی جمرة العقبة يوم النحر، رقم ۳۰۸۷، وباب الافاضة من عرفات الی المزدلفة ... رقم ۳۰۹۹- ۳۱۰۷، والنسائی فی سننه، فی كتاب المواقيت، باب كيف الجمع، رقم ۶۱۰، وفی كتاب مناسک الحج، باب رفع اليدين فی الدعاء بعرفة، رقم ۳۰۱٤، وباب فرض الوقوف بعرفة، رقم ۳۰۲۱، وباب كيف المسير من عرفة؟ رقم ۳۰۲۶، وباب النزول بعد الدفع من عرفة، رقم ۳۰۲۷، و ۳۰۲۸، وباب الجمع بين الصلاتين بالمزدلفة، رقم ۳۰۳٤، وباب الرخصة للضعفة ان يصلوا يوم النحر الصبح بمنى، رقم ۳۰۵٤، وابوداؤد فی سننه فی كتاب المناسک باب الدفعة من عرفة، رقم ۱۹۲۱، ۱۹۲۵، وابن ماجة فی سننه فی كتاب المناسک باب الدفع من عرفة رقم ۳۰۱۷، وباب النزول بين عرفات وجمع لمن كانت له حاجة رقم ۳۰۱۹، والدارمی فی سننه، فی كتاب مناسک الحج، باب الجمع بين الصلاتين بجمع رقم ۱۸۸۸ – ۱۸۸۹)

۳) كشف الباری ج ۲ ص ۸۰

٤) پورته حواله

③ موسی بن عقبه:دا امام المغازی موسی بن عقبه بن ابی عیاش قرشی اسدی مدنی رحمه الله دي. (۱)
هغوی سیدنا ابن عمر، سیدنا جابر، سیدنا انس، سیدنا سهل به سعد رضی الله عنهم لیدلي دی. (۲)
دي دام خالد رضی الله عنهما نه علاوه دعقلمه بن وقاص، ابوسلمه کریب، سالم بن عبدالله، عبدالرحمن بن هرمز الاعرج، نافع بن جبیر بن مطعم، نافع مولی ابن عمر، صالح مولی التؤامه، عروه بن الزبیر، عکرمه، ابن المنکدر، امام زهری او عبدالله بن دینار رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
د هغوی نه بکیر بن عبدالله بن الاشج، شعبه بن الحجاج، یحیی بن سعید الانصاری، ابن جریج، امام مالك، ابراهیم بن طهمان، ابن ابی الزناد، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، زهیر او ابو اسحاق فرزاری رحمهم الله وغیره ډیر حضرات روایت کوی. (۳)
امام ابن سعد رحمه الله یو ځائې کښې فرمائیلې دی ﴿ کان ثقة، قلیل الحدیث ﴾ په بل ځائې کښې فرمائی: ﴿ کان ثقة، ثبتا، کثیر الحدیث ﴾ (٤)
د امام مالك رحمه الله نه چه به کله تپوس اوشو چه د مغازی روایات د چا معتبر دی نو هغوی به فرمائیل چه ﴿ علیکم بمغازی موسی بن عقبة فانه ثقة ﴾ (۵)
هم دغه شان د هغوی نه منقول دی چه ﴿ من کان فی کتاب موسی بن عقبة قد شهد بدرا، فقد شهدها، ومن لم یکن فی کتاب موسی، فلم یشهد بدرا ﴾ (۶)
امام احمد، امام یحیی بن معین، ابو حاتم، عجلی او نسائی رحمهم الله فرمائی: ﴿ ثقة ﴾ (۷)
ابراهیم بن طهمان رحمه الله فرمائی: ﴿ ثقة ﴾ (۸)
خو امام یحیی بن معین رحمه الله نه منقول دی چه ﴿ روایته عن نافع فیها شیء ﴾ (۹)
هم دغه شان مفضل بن غسان د امام یحیی بن معین رحمه الله نه نقل کوی:
﴿ سمعت ابن معین یضعف موسی بعض الضعف ﴾ (۱۰)

---

۱) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۱۱۵، ۱۱۶
۲) پورته حواله
۳) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۱۱۶ تا ۱۱۸
٤) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۱۱۸
۵) پورته حواله
۶) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۱۱۹
۷) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۱۲۰، والعلل ومعرفة الرجال ج ۲ ص ۳۱، وتاریخ الدارمی ص ۲۰٤، رقم ۷۵۱، والجرح والتعدیل ج۸ ص۱۷۸، رقم ۱٤۰۰۱/۶۹٤، ومعرفة الثقات للعجلی ج۲ ص۳۰۵، رقم (۱۸۲۰)
۸) تهذیب التهذیب ج ۱۰ ص ۳۶۲
۹) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۱۲۱
۱۰) پورته حواله

هم دغه شان ابن عبد البر رحمه الله فرمائی ﴿ وليس موسى بن عقبة فى ابن شهاب حجة اذا خالفه غيره ﴾(۱) خو حقيقت دا دې چه امام يحيى بن معين رحمه الله د هغوی توثيق کړې دې او د هغوی توثيق مونږ شاته نقل کړې هم دې.

حافظ ذهبی رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د هغوی کوم تضعيف د يحيى بن معين رحمه الله نه منقول دې هغه مطلق نه دې، بلکه د امام مالك او عبيد الله بن عمر رحمهما الله په مقابله کښې دې، پس د ابن الجنيد په روايت کښې د امام يحيى بن معين رحمه الله قول نقل کړې شوې دې: ﴿ ليس موسى بن عقبة فى نافع شئ مثل عبيد الله بن عمر و مالك ﴾(۲)

هم دا حال د ابن عبد البر رحمه الله د قول هم اوګڼئ، يعنى چه کله يو طرف ته موسى بن عقبه وى او بل طرف ته د امام مالك او عبيد الله بن عمر په شان حضرات وى او د موسى بن عقبه د طرف نه د هغوی د روايت مخالفت بيا موندلې شى نو د موسى بن عقبه روايت به مرجوح وى، مطلقا غير محتج به ګنړل ئې صحيح نه دى.

هم دا وجه ده چه د امام بخارى رحمه الله سره ټول اصحاب ستة د هغوی روايات قبول کړې دى.(۳) بلکه په صحيح بخارى کښې د ﴿ موسى بن عقبة عن نافع ﴾ په طريق سره روايات موجود دى. (٤) د دې نه علاوه هم ډير روايتونه د موسى بن عقبة عن نافع په طريق سره موجود دى. د موسى بن عقبه رحمه الله وفات په ۱۴۱ هجرى کښې شوې دې. (۵)

④ **کريب مولى ابن عباس** : دا ابو رشدين کريب بن ابى مسلم قرشى هاشمى رحمه الله دې. د هغوی حالت په مخکښې باب، باب التخفيف فى الوضوء لاندې تير شوې دى.

⑤ **اسامة بن زيد رضی الله عنهما** : دا د رسول الله ﷺ محبوب، محبوب متبنى زيد بن حارثه او د رسول الله ﷺ د پالنه کونکې سيده ام ايمن رضی الله عنها خوئې سيدنا اسامه بن زيد بن حارثه بن شراحيل کلبى رضی الله عنه دې. (تهذيب الکمال ج ۲ ص ۳۳۸)

د هغه په کنيتونو کښې ډير اقوال دى، ابو محمد، ابو زيد، ابو يزيد، ابو حارثه. (۶)

---

۱) الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ۳۰۲، تحت ترجمة رقية رضى الله عنها بنت رسول الله ﷺ.

۲) سؤالات ابن الجنيد ص ۳۰۹، رقم ۱۵۱، هم دغه شان اوګورئ سير اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱۱۷، وهدى السارى ص ۶۲۹

۳) اوګورئ: هدى السارى ص ۶۲۹

٤) اوګورئ: صحيح البخارى ج ۱ ص ۷۰، کتاب الصلاة، باب المساجد التى على طرق المدينة رقم ٤٨٤، و ج ۱ ص ۷۲، کتاب الصلاة، باب بدون ترجمة، بعد الصلاة بين السوارى فى غير جماعة، رقم ۵۰۶، و ج ۱ ص ۹۱، ۹۲، کتاب الاذان، باب اذا حضر الطعام واقيمت الصلاة رقم ٦٧٤، و ج ۱ ص ۱۲۹، کتاب الصلاة، باب صلاة الخوف رجالا ورکبانا رقم ۹٤۳، و ج ۱ ص ۱٤۸، کتاب تقصير الصلاة، باب صلاة التطوع على الدواب رقم ۱۰۹۵، و ج ۱ ص ۱۷۷ کتاب الجنائز، باب الصلاة على الجنائز بالمصلى والمسجد. رقم ۱۳۲۹

۵) اوګورئ: الکاشف ج ۲ ص ۳۰۶، رقم ۵۷۱۷، وسير اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱۱۷

٦) پورته حواله

دي د رسول الله ﷺ نه علاوه د خپل والد محترم سيدنا زيد بن حارثه، سيدنا بلال او سيده ام سلمه رضي الله عنها نه روايت حديث كوي

د هغوى نه په صحابه كرام رضي الله عنهم كښې سيدنا ابوهريره او سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت كوي، د هغوى نه علاوه ترې په تابعينو كښې ابو وائل، ابو عثمان النهدي، عروة بن الزبير، ابو سلمة، ابو سعيد مقبري، عامر بن سعد، عطاء بن ابى رباح رحمهم الله وغيره حضرات روايت حديث كوي. (١)

د سيدنا اسامه بن زيد رضي الله عنهما فضائل او مناقب ډير دي! پس د هغه نه خپله روايت دې چه ﴿ أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنَ وَيَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُمَا فَأَحِبَّهُمَا ﴾ (٢)

يعنى: رسول الله ﷺ به اسامه او حسن رضي الله عنهما په خپل غيږ مبارك كښې كينول او فرمائيل به ئې چه اې الله! زما دوى سره مينه ده ته هم دوى سره مينه اوكړه.

رسول الله ﷺ چه كله سيدنا اسامه بن زيد رضي الله عنهما د يوې سريه امير جوړ كړو نو خلقو كښې ګنګوسې شروع شو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ أَنْ تَطْعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ وَايْمُ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَخَلِيقًا لِلْإِمَارَةِ وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ ﴾ (٣).

يعنى: كه ستاسو د اسامه رضي الله عنه په امارت كښې اشكال وى نو دا څه نوې خبره نه ده، د دې نه مخكښې د هغه د پلار د امارت په باره كښې هم ستاسو اشكال وو، او حال دا دې چه قسم په الله! هغه د امارت اهل وو او هغه زما په نزد د ټولو خلقو نه زيات محبوب وو، او اوس دې (اسامه رضي الله عنه) د هغه نه پس ماته د ټولو خلقو نه زيات محبوب دې.

د صحيح مسلم په روايت كښې په دې باندې اضافه ده: ﴿ فَأُوصِيكُمْ بِهِ فَإِنَّهُ مِنْ صَالِحِيكُمْ ﴾ (٤) يعنى زه تاسو ته هغه سره د نيك سلوك كولو وصيت كوم، ځكه چه هغه ستاسو د نيكانو خلقو نه دې.

د رسول الله ﷺ په نزد د هغه د محبوبيت دا حال وو چه د قريش په مخزومي خاندان باندې د حد د اجراء په سلسله كښې تشويش راغلو، د چا هم همت نه كيدو چه د رسول الله ﷺ سره خبره اوكړى. ټولو سوچ اوكړو چه رسول الله ﷺ سره صرف اسامه بن زيد رضي الله عنهما خبرې كولې شى، پس هغه د رسول الله ﷺ سره خبره اوكړه، رسول الله ﷺ د حدود الله په سلسله كښې د

---

١) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ، تهذيب الكمال ج ٢ ص ٣٣٨، ٣٤٠

٢) صحيح البخارى ج ١ ص ٥٣٠، كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ، باب مناقب الحسن والحسين رضي الله عنهما، رقم ٣٧٤٧

٣) صحيح البخارى ج ١ ص ٥٢٨، كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ، باب مناقب زيد بن حارثة، مولى النبى ﷺ رقم ٣٧٣٠.

٤) صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل زيدبن حارثة وابنه اسامة رضى الله عنهما، رقم 6265

چا د خبرې منلو نه صفا انکار اوکړو. (۱)
د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعا نقل دی چه ﴿ اسامة احب الناس الی ﴾ (۲) یعنی زما د ټولو نه زیاته مینه د اسامه رضی الله عنه سره ده.
سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی : ﴿ لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَبْغُضَ أُسَامَةَ بَعْدَمَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : مَنْ كَانَ يُحِبُّ اللهَ عَزَّوَجَلَّ وَرَسُولَهُ ، فَلْيُحِبَّ أُسَامَةَ ﴾ (۳) یعنی د رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې ارشاد چه څوك د الله پاك او د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره محبت لری هغه لره پکار دی چه د اسامه رضی الله عنه سره محبت کوی، اوریدلو نه پس د چا دپاره هیڅ ګنجائش نشته چه هغه اسامه ناخوښه اوګنړی.
د رسول الله صلی الله علیه وسلم په اسامه بن زید رضی الله عنهما او د هغه په صلاحیتونو باندې څومره اعتماد وو د دې اندازه د دې خبرې نه اولګوئ چه په غزوه موته کښې چه کله سیدنا جعفر بن ابی طالب، سیدنا زید بن حارثه او سیدنا عبدالله بن رواحه رضی الله عنهم پرله پسې شهیدان شو، د هغوی نه روستو سیدنا خالد بن ولید رضی الله عنه جهنډه اوچته کړه نو په دې موقع باندې رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: ﴿ فهلا الی رجل قتل ابوه ﴾ (٤)
یعنی عَلَم به هغه کس اخستلو دچا پلار چه به شهید شو.
دغه شان دې بالکل ځوان وو، صرف د اتلسو کالو وو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه د لښکر امیر جوړ کړو (۵)، لا روان شوې هم نه وو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم وفات شو، په دې لښکر کښې سیدنا عمر رضی الله عنه هم د هغوی ماتحت وو. (۶)
سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خلافت واګ سنبهالولو سره د سیدنا اسامه رضی الله عنه لښکر د خپل منزل طرف ته اولیږلو، خو سیدنا عمر رضی الله عنه ئې د سیدنا اسامة په اجازت سره ځان ته پاتې کړو. (۷)
سیدنا عمر رضی الله عنه به چه کله هم د سیدنا اسامة رضی الله عنه سره ملاویدو نو ﴿ السلام علیك یا ایها الامیر

---

۱) اوګورئ : صحیح البخاری ج ۱ ص ۵۲۸، کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم باب ذکر اسامة بن زید رضی الله عنهما رقم ۳۷۳۲، ۳۷۲۲
۲) المستدرک للحاکم ج ۳ ص ۶۸۹، کتاب معرفة الصحابة، باب ذکر اسامة بن زید، حب رسول الله صلی الله علیه وسلم رقم ۶۵۳۰، وقال صحیح علی شرط مسلم، ووافقه الذهبی، والمعجم الکبیر للطبرانی، ج ۱ ص ۱۵۹، رقم ۳۷۲
۳) مسند احمد ج ۶ ص ۱۵۶، ۱۵۷، رقم (۲۵۷٤۸) قال الهیثمی رواه احمد ورجاله رجال الصحیح، مجمع الزوائد ج ۹ ص ۲۸۶، کتاب المناقب، باب فی اسامة بن زید حب رسو ل الله صلی الله علیه وسلم
٤) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۲)
۵) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۰
۶) تهذیب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۱۱۵
۷) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۳

ورحمة الله﴾ به ئې فرمائيل او فرمائيل به ئې چه کله رسول الله ﷺ وفات شوې وو هغه وخت نه زما امير وې. (۱)

په يوه غزوه کښې سيدنا اسامه بن زيد رضي الله عنهما يو کافر اوليدو چه کافی مسلمانانو لره قتل کولو سره په منډه وو، سيدنا اسامه رضي الله عنه هغه گير کړو، هغه د توری ليدو سره ﴿لااله الاالله﴾ وئيلو سره د ځان د بچ کولو کوشش اوکړو، خو سيدنا اسامه رضي الله عنه هغه قتل کړو، رسول الله ﷺ په دې موقع باندې اوفرمائيل: اې اسامه! که هغه سړې د قيامت په ورځ باندې د ﴿لا اله الا الله﴾ سره راشي نو څه به کيږي؟ سيدنا اسامه رضي الله عنه سخت پښيمانه شو، استغفار ئې اوکړو او د رسول الله ﷺ نه ئې هم د دعا او استغفار درخواست اوکړو او د بيا دپاره ئې کلکه اراده اوکړه چه کله به هم په يو مسلمان باندې لاس نه اوچتوی. (۲)

د دې نه روستو په هيڅ قسم فتنه کښې شريک نه شو، تردې چه په يوه موقع باندې سيدنا علی رضي الله عنه هغوی ته اوفرمائيل او تپوس ئې ترې اوکړو چه مونږ خو تا د خپل کور د خلقو نه گڼړو خو تا زمونږ ملګرتيا اونکړه؟ سيدنا اسامه رضي الله عنه جواب ورکړو چه اې ابو الحسن! که تاسو د زمرې يوه ژامه اونيسئ نو زه به ئې پله اونيسم، او په مرگ او ژوند کښې به ستاسو ملګرتيا کوم، خو په کومه معامله کښې چه تاسو اخته شوی يئ قسم په الله! زه هغې کښې نه شم داخليدې، پس هغه هم د سيدنا سعد بن ابی وقاص، ابن عمر، محمد بن مسلمه رضي الله عنهم په شان د مشاجرات نه جدا شوې وو. (۳)

د سيدنا اسامه بن زيد رضي الله عنهما نه تقريبا يو سل اتويشت (۱۲۸) احاديث روايت شوې دی، د هغې نه متفق عليه احاديث پنځلس دی، او په شيخين کښې هر يو په دوه دوه احاديثو کښې متفرد دی. (٤)

اسامه رضي الله عنه په ۵۴ هجری کښې وفات شوې دې.(۵) رضی الله عنه وارضاه

قوله: أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: کريب مولی ابن عباس رضي الله عنهما سيدنا اسامه بن زيد رضي الله عنهما نه واوريدل.

قوله: دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشِّعْبِ نَزَلَ فَبَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسْبِغِ الْوُضُوءَ: رسول الله ﷺ د عرفات نه روان شو، تردې چه

---

۱) سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۱

۲) اوګورئ: صحيح البخاری ج ۲ ص ۶۱۲، کتاب المغازی، باب بعث النبی ﷺ اسامة بن زيد الی الحرقات من جهينة رقم ۴۲۶۹، وصحيح مسلم، کتاب الايمان، باب تحريم قتل الكافر بعد قوله: لا اله الا الله ...... رقم ۲۷۷ – ۲۷۹.

۳) اوګورئ: سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۰، ۵۰٤

٤) اوګورئ: تهذيب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۱۱٤، خو په دې کښې دی: اتفق البخاری ومسلم منها علی خمسة ... غالبا دا خمسة عشر دې، په غلطئ سره د عشر لفظ پاتې شوې دې.

۵) اوګورئ: الكاشف: ۱/ ۲۳۲، رقم (۲۶٤).

يوې درې ته اورسيدو نو راكوز شو او بول ئې اوكړل. بيا ئې اودس اوكړو او په اودس كښې ئې اسباغ اونكړو.

د توضاء ولم يسبغ الوضوء مطلب ؟ : رسول الله ﷺ اودس اوكړو او د اودس اسباغ ئې اونكړو، د اودس نه مراد څه دې؟ او د عدم اسباغ څه مطلب دې؟

په دې كښې د علماء كرامو ډير أقوال دى:

عيسى بن دينار او حافظ ابن عبدالبر رحمه الله خو فرمائى چه دلته د اودس نه مراد استنجاء ده.(۱) په دې صورت كښې به د ﴿لم يسبغ الوضوء﴾ مطلب دا وى چه رسول الله ﷺ د اودس اندامونه تر نه كړل.

خو په دې باندې اشكال دا دې چه چه لفظ ﴿وضوء﴾ د شريعت په اصطلاح كښې د مخصوص معنى دپاره استعماليږى بغير د يو صارف او قرينې نه د هغې د پريخودلو څه وجه نشته.

په دې وجه بعض علماء كرام فرمائى چه دلته د اودس نه مراد شرعى اودس دې، استنجاء نه ده، بس اسباغ نه ده كړې شوې، وړاندې ﴿ولم يسبغ الوضوء﴾ راغلې دې. د دې دواړو د يو ځائې كولو نه دا نتيجه راوځى چه رسول الله ﷺ ناقصه اودس اوكړو يعنى په ظاهره كښې ئې لاس خپې وينځل، حقيقة ئې بعض اندامونه وينځل او بعض نه، يا د اودس په اندامونو كښې چه د كوم استعياب ضرورت وو د هغه استعياب نه ئې كار وانخستلو. (۲)

په دې باندې دا اشكال دې چه هم دا حديث وړاندې په كتاب الحج كښې راروان دې په هغې كښې دى چه : ﴿فتوضاء وضوءا خفيفا﴾(۳) يعنى رسول الله ﷺ مختصر اودس اوكړو، د دې نه معلوميږى چه اودس پوره وو، خو مختصر وو.

هم په دې وجه ابن بطال رحمه الله فرمائى چه د ﴿توضاء ولم يسبغ الوضوء﴾ مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ اصطلاحى اودس كړې وو، خو اسباغ وضوء يعنى درې درې كرته وينځلو په ځائې ئې يو يو كرت په وينځلو باندې اكتفاء اوفرمائيله. (٤)

بعض حضراتو د ابن بطال رحمه الله د رائې په تائيد كښې د ﴿الصلاة يا رسول الله﴾ نه استدلال كړې دې چه رسول الله ﷺ چه كله اودس اوكړو نو عرض اوكړې شو چه مونځ اوكړئ، رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿الصلاة امامك﴾ يعنى مونځ به وړاندې كيږى. (۵)

خو علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه كيدې شى چه د دې معنى دا وى چه يا رسول الله ﷺ!

---

۱) اوګورئ : التمهيد ج ۱۳ ص ۱۵۸، حديث اول لموسى بن عقبة والاستذكار ج ۳ ص ۶۳۳، كتاب الحج، باب صلاة المزدلفة، وفتح البارى ج ۳ ص ۵۲۰، ۵۲۱، كتاب الحج باب النزول بين عرفة وجمع.

۲) اوګورئ : التمهيد ج ۱۳ ص ۱۵۸، ۱۵۹

۳) صحيح البخارى ج ۱ ص ۲۲۶، كتاب الحج، باب النزول بين عرفة وجمع، رقم ۱۶۶۹

٤) اوګورئ : شرح صحيح البخارى لابن بطال ج ۱ ص ۲۲۷، ۲۲۸

۵) شرح الكرمانى ج ۲ ص ۱۷۹

د مانځه وخت خو شوې دې لهذا تاسو پوره اودس ولې نه کوئ؟ (۱)
خو دا خبره بعيده ده، ځکه چه د روايت مطلب د هغې د نورو الفاظو نه په فهم کښې راځی، ځکه چه دلته خو ﴿توضاء ولم يسبغ الوضوء﴾ دې او بل ځائې کښې ﴿توضاء وضوءا خفيفا﴾ دې. (۲) دا دويم الفاظ د ړومبو الفاظ تشريح ده.

قوله: فَقُلْتُ الصَّلَاةَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ: ما عرض اوکړو يا رسول اللهﷺ مونځ اوکړئ.
﴿الصلاة﴾ مرفوع هم لوستلې کيدې شی، تقدير د عبارت به داسې وی ﴿حانت الصلاة﴾ يا ﴿حضرت الصلاة﴾ (۳)
دا منصوب هم لوستلې کيدې شی، يا د اغراء د وجې نه به نصب وی.(٤) تقدير د عبارت به داسې وی: ﴿الزم الصلاة﴾ يا ﴿اقم الصلاة﴾ يا عامل د نصب به محذوف وی ﴿اتريد الصلاة﴾ د دې تائيد د هغه طريق نه کيږی چه چه په هغې کښې دی ﴿يا رسول الله اتصلی؟﴾ (۵)

قوله: فَقَالَ الصَّلَاةُ أَمَامَكَ: رسول اللهﷺ اوفرمائيل: مونځ به وړاندې کيږی.
﴿الصلاة﴾ مبتدا دې او ﴿امامك﴾ د دې خبر دې. (۶)
مطلب دا دې چه مونځ به وړاندې په مزدلفه کښې کيږی، د دې مونځ محل مزدلفه دې.

د عرفات نه مزدلفې ته په راتلو کښې د مانځه حکم: د عرفات نه مزدلفې ته په راتلو کښې اصل حکم کوم چه متفق عليه دې هغه دا دې چه د ماښام او ماسخوتن مونځونه جمعا مزدلفې ته راتلوسره اوکړې شی، د ماښام مونځ دې نه په عرفات کښې ادا کړې شی او نه په لاره کښې.(۷)
خو که څوك د ماښام مونځ په لاره يا په عرفات کښې ادا کړی نو د هغه مونځ به صحيح وی که فاسد؟

امام ابوحنيفه او امام احمد رحمهما الله فرمائی چه د هغه مونځ فاسد دې او د هغه په ذمه باندې اعاده واجب ده، ترڅو پورې چه سحر نه وی راختلې، د طلوع فجر نه پس به ترې اعاده ساقط شی، ګويا دا فساد فساد موقوف دې. (۸)
امام مالكﷺ فرمائی چه بغير د عذر نه په لاره کښې د ماښام د مونځ ادا کول صحيح نه

---

۱) پورته حواله
۲) پورته حواله ذکر شوې ده.
۳) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۵۹
٤) پورته حواله
۵) صحيح البخاری ج ۱ ص ۳۰، کتاب الوضوء، باب الرجل يوضی صاحبه، رقم ۱۸۱
۶) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۰
۷) اوګورئ: المغنی لابن قدامة ج ۳ ص ۲۱۳، رقم ۲۵۲۰
۸) اوګورئ: المبسوط للسرخسی ج ٤ ص ۷۱، باب الخروج الی المنی، والدر المختار مع شرحه رد المحتار ج ۲ ص ۱۹۲.

دی، که بغیر د عذر نه ئې اوکړی نو مزدلفې ته تلو سره دې د هغې اعاده اوکړی او که د چا څه عذر وی یا ئې سورلئ ته څه عذر وی نو د شفق د غائب والی نه پس هر چرته مونځ ادا کولې شی. (۱)

امام ابویوسف، امام شافعیؒ او امام محمد رحمهم الله فرمائی چه اولی او افضل دا ده چه د ماښام مونځ دې په مزدلفه کښې ادا کړې شی، خو که څوک ئې په لاره کښې ادا کړی نو د هغه په ذمه به اعاده واجب نه وی. (۲) والله اعلم

قوله: فَرَكِبَ فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ: بیا په سورلئ باندې سور شو، چه کله مزدلفې ته راغلو نو راکوز شو او دوباره ئې اودس اوکړو او په اودس کښې ئې اسباغ اوکړه.

امام خطابی رحمه الله فرمائی چه د دې نه معلومیږی چه نفس اودس قربت او عبادت دې، برابره خبره ده که په مخکښې اودس سره څه مونځ کړې شوې وی یا نه وی کړې شوې. (۳)

د تجدید وضوء حکم: تجدید وضوء بالاتفاق مستحب یا مسنون دې، خو دا استحباب مطلقا نه دې بلکه په یو قید پورې مقید دې. بیا په دې کښې اختلاف دې چه هغه قید څه دې؟ په احنافو کښې د صاحب مراقی الفلاح رائې دا ده چه مجلس بدل شی. (٤)

صاحب د در مختار دا اختیار کړې دې چه د دې دارومدار په نیت باندې دې، که څوک د تجدید وضوء په نیت او قصد سره اودس کوی نو نه صرف دا چه څه کراهت پکښې نشته بلکه مندوب دې، او که بغیر د څه نیت نه اودس کوی نو کراهت دې. (۵)

ابن العماد رحمه الله د شرح مصابیح نه نقل کوی چه تجدید وضوء په هغه صورت کښې مستحب دې چه کله ئې په اودس سره یو مونځ کړې وی. (۶)

ددې تقاضه دا ده چه تبدل مجلس هم ناکافی دې بلکه په یو مونځ سره فصل ضروری دې. (۷)

خو علامه عبدالغنی نابلسی رحمه الله فرمائی چه «من توضأ علی طهر کتب له عشر حسنات» یعنی څوک چه د طهارت باوجود اودس کوی د هغه دپاره لس نیکئ لیکلې شی. دا حدیث مطلق

---

۱) انظر المدونة ج ۱ ص ٤۱۶، کتاب الحج الاول، رسم فیمن ادخل حجا علی حج، او عمرة علی عمرة، ومن صلی المغرب والعشاء قبل ان یاتی المزدلفة، والشرح الکبیر مع حاشیته الدسوقی علیه ج ۲ ص ۲۲۵، ۲۲۶.

۲) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۸ ص ۱٤۸، والمغنی لابن قدامة ج ۳ ص ۲۱٤، رقم ۲۵۲۳

۳) اوګورئ: اعلام الحدیث للخطابی ج ۱ ص ۲۳۶، وفتح الباری ج ۱ ص ۲٤۰.

٤) مراقی الفلاح مع حاشیة الطحطاوی ص ۸۲ فصل فی اوصاف الوضوء

۵) انظر: الدر المختار ج ۱ ص ۸۸، مطلب فی الوضوء علی الوضوء، قال ابن عابدین: لا باس به، وفیه اشارة الی ان ذلک مندوب، فکلمة لا باس وان کان الغالب استعمالها فیما ترکه اولی، لکنها قد تستعمل فی المندوب، کما صرح به فی البحر من الجنائز والجهاد، فافهم ... رد المحتار ج ۱ ص ۸۸

۶) رد المحتار ج ۱ ص ۸۸

۷) پورته حواله

دي، مفهوم ئې دا دي چه د مجلس يا صلاة وغيره په ذريعه باندې د فصل [illegible]
نشته، چونکه وضوء على وضوء مشروع ده، په دې وجه به دې ته اسراف نه وايو [illegible]
دريم ياڅلورم کرت باندې د مجلس يا صلاة دفصل نه بغير اودس کوی نودا به اسراف
مالکيان فرمائى چه که اول اودس ئې مرة مرة يا مرتين مرتين کړې وى، نو بيا خو بغير
تخلل عبادت نه دويم اودس کولې شي او که پوره يعنى د تثليث سره ئې اودس کړې وى نو
د دوباره اودس دپاره شرط دا دې چه يو داسې اودس اوکړى کوم چه په اودس باندې
موقوف وى، لکه مونځ فرض يا نفل، يا طواف، يا مس مصحف وغيره. (۲)
د شوافعو په دې سلسله کښې پنځه اقوال دى!
① که په اول اودس باندې فرض يا نفل څه مونځ ادا کړى نو دوباره اودس مستحب دې، ګينې نه دې، دا د ټولو نه اصح قول دې.
② که د فرض مونځ فصل وى نو دوباره اودس مستحب دې، ګينې نه دې.
③ که په اول اودس سره ئې څه عبادت مقصوده ادا کړې وى نو اودس مستحب دې، ګينې نه دې. ④ که په اول اودس سره ئې مونځ ادا کړې وى، يا ئې سجده تلاوت يا سجده شکر ادا کړې وى، يا ئې قران کريم راخستلو سره د هغې تلاوت کړې وى نو دوباره اودس مستحب دې ګينې نه دې.
⑤ د اودس تجديد بغير د څه عمل د فصل نه مستحب دې، خو امام نووى رحمه الله فرمائى چه دا په هغه صورت کښې ممکن دي چه کله د دوارو اودسونو ترمينځه دومره زمانه تيره شى کومه چه فاصل منلې کيدې شى، ګينې دا به د اودس د اندامونو په څلورم کرت باندې د وينځلو په حکم کښې شى او دا قول انتهائى غريب دې. (۳)
د حنابله په نزد دوه اقوال دى، يو قول چه کوم اصح دې هغه دا دې چه تجديد وضوء مستحب دې، دويم قول دا دې چه په دې کښې هيڅ فضيلت نشته. (٤)
تنبيه : حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلې دى چه رسول الله ﷺ چه د مزدلفې په شپه باندې په کومو اوبو سره اودس کړې وو هغه د زمزم وې، هم دغه شان ئې دا هم ليکلې دى چه امام عبدالله بن احمد بن حنبل رحمه الله په زيادات المسند کښې په حسن سند سره د سيدنا على رضي الله عنه حديث نقل کړې دې. په دې سره د هغه حضراتو ترديد راځى کوم چه وائى چه د زمزم اوبه سوا د څکلو نه د نورو مقصدونو دپاره نه شى استعمالولې. (۵)
حافظ رحمه الله چه د کوم روايت حواله ورکړې ده په هغې کښې د عرفات نه مزدلفې ته تلو سره په لاره کښې د زمزم په اوبو سره د اودس کولو ذکر نشته، بلکه روستو ئې د رمى جمرات او

---

۱) پورته حواله
۲) اوګورئ: الشرح الکبير مع حاشية الدسوقى ج ۱ ص ۲۰۵، فصل فى نواقض الوضوء
۳) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ٤٦٩، ٤٧٠
٤) اوګورئ: المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۹۶
۵) فتح البارى ج ۱ ص ۲٤۰

نحر نه فارغ کیدو سره چه کله د طواف زیارت دپاره راغلل او د طواف نه پس د زمزم کوهی ته ورغلل. د هغه وخت ذکر دې چه په دې موقع باندې رسول الله ﷺ زمزم هم اوڅکلې او په هغې سره ئې اودس هم اوکړو. (۱)

د زمزم په اوبو سره د اودس او د غسل کولو حکم جمهور علماء کرام د زمزم په اوبو سره اودس او غسل جائز ګڼړی، د امام احمد رحمه الله نه اصح روایت دې چه جائز دې، د دویم روایت مطابق کراهت دې.

ملا علی قاری رحمه الله فرمائی: ﴿ویجوز الاغتسال والتوضؤ بماء زمزم، ولایکره عند الثلاثة، خلافا لاحمد، علی وجه التبرك، ای لا باس بما ذکر، الا انه ینبغی ان یستعمله علی قصد التبرك بالمسح او الغسل، او التجدید فی الوضوء، ولا یستعمل الا علی شئ طاهر، فلا ینبغی ان یغسل به ثوب نجس، ولا ان یغسل به جنب، ولا محدث، ولا فی مکان نجس، ویکره الاستنجاء به، وکذا ازالة النجاسة الحقیقیة من ثوبه او بدنه، حتی ذکر بعض العلماء تحریم ذلك﴾(۲)

یعنی د زمزم په اوبو باندې د تبرك په طور د ائمه ثلاثه په نزد اودس او غسل کول جائز دی، په خلاف د امام احمد رحمه الله (د یو روایت مطابق) د هغوی په نزد کراهت دې. خو د زمزم اوبه د تبرك په قصد، د مسح، غسل او تجدید وضوء دپاره استعمالول پکار دی. هم دغه شان دې دا په پاکو څیزونو باندې استعمال کړې شی، لهذا په دې باندې نه خو ناپاك کپړې وینځل پکار دی او نه دې پرې یو جنبی یا محدث غسل کوی. هم دغه شان دې په ناپاك ځائې کښ هم استعمال نه کړې شی.

په تنویر الابصار او الدر المختار کښ دی: ﴿ویرفع الحدث بماء مطلق .... وماء زمزم بلا کراهة﴾(۳)
یعنی د رفع حدیث دپاره د ماء مطلق او ماء زمزم استعمالول جائز دی.

هم دغه شان ابن عابدین رحمه الله فرمائی: ﴿قوله: یکره الاستنجاء بماء زمزم، وکذا ازالة النجاسة الحقیقیة من ثوبه او بدنه، حتی ذکر العلماء تحریم ذلك﴾(٤)

یعنی د زمزم په اوبُو سره استنجاء کول مکروه دی، هم دغه شان د کپړې یا د بدن نه د نجاست حقیقیه د وینځلو دپاره ئې هم استعمال مکروه دې، تردې چه بعض علماء کرامو دې ته حرام وئیلې دی.

امام نووی رحمه الله فرمائی: ﴿واما زمزم، فمذهب الجمهور کمذهبنا، انه لایکره الوضوء والغسل به، وعن

---

۱) اوګورئ مسند احمد ج ۱ ص ۷۶. رقم ٥٢٤
۲) مناسک ملا علی القاری، المسمی: المسلک المتقسط فی المنسک المتوسط ص ٤٩٥. باب المتفرقات، فصل ویستحب الاکثار من شرب ماء زمزم.
۳) تنویر الابصار مع شرحه الدر المختار بهامش رد المحتار ج ۱ ص ۱۳۲. باب المیاه
٤) رد المحتار ج ۲ ص ۲۷۸. کتاب الحج

احمد رواية بكراهته ﴾(١)
يعنى د زمزم د اوبو په باره کښې د جمهورو مذهب زمونږ د مذهب په شان دې چه د دې نه په اودس او غسل کولو کښې هيڅ کراهت نشته، خو د امام احمدرحمه الله نه يو روايت د کراهت دې.
ابن قدامه رحمه الله فرمائى: ﴿ ولايكره الوضوء والغسل بماء زمزم.... وعنه يكره ﴾(٢)
يعنى د زمزم په اوبو سره اودس او غسل مکروه نه دې، د امام احمدرحمه الله نه يو روايت د کراهت دې. د فقه مالکى کتاب مواهب الجليل کښې دى :
﴿ أن ماء زمزم يتوضأ به وتزال به النجاسة ولا خلاف فيه إلا ما روى عن ابن شعبان من أنه قال لا تزال به النجاسة تشريفا له انتهى، ونحوه للشيخ يوسف بن عمر قلت: (القائل صاحب المواهب) : أما الوضوء به لمن كان طاهر الأعضاء فلا أعلم فى جوازه خلافا بل صرح باستحبابه غير واحد نقلا عن ابن حبيب وكذلك لا أعلم فى جواز الغسل به لمن كان طاهر الأعضاء خلافا بل صرح ابن حبيب أيضا باستحباب الغسل به ﴾(٣)
يعنى : د زمزم په اوبو سره اودس هم کيدلې شى او نجاستونه هم وينځلې کيدې شى، په دې کښې هيڅ اختلاف نشته، خو د ابن شعبان رحمه الله نه روايت دې، هغه فرمائى چه د زمزم په اوبو سره نجاست نه دى زائل کول پکار، دا د زمزم د اوبو اکرام دې، هم دا خبره شيخ يوسف بن عمررحمه الله هم کړې ده. زه وائم چه د چا اودس وى، د هغه دپاره د زمزم د اوبو نه د اودس په جواز کښې د چا هم اختلاف نشته، بلکه ډير حضرات د ابن حبيب رحمه الله نه استحباب نقل کړې دې، هم دغه شان چه کوم انسان طاهر الاعضاء وى، د هغه دپاره د غسل په جواز کښې هم څه اختلاف نشته، بلکه ابن حبيب رحمه الله د داسې انسان دپاره د غسل د مستحب کيدو تصريح کړې ده.
حاصل دا چه کوم انسان طاهر الاعضاء وى، د داسې انسان دپاره د زمزم په اوبو د اودس او د غسل په جائز کيدو کښې هيڅ اختلاف نشته، بعض حضراتو د داسې سړى دپاره د استحباب تصريح کړې ده.
خو د مالکيانو رحمهم الله په نزد اصل دا ده چه د ازاله حدث وخبث هر يو دپاره د استعمال گنجائش شته. (٤)
شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله فرمائى چه د زمزم په اوبو سره اودس خو کيدلې شى خو غسل کول ترې جائز نه دى. (٥)

---

١) المجموع ج ١ ص ٩١
٢) المغنى لابن قدامة ج ١ ص ٢٨
٣) مواهب الجليل شرح مختصر الخليل ج ١ ص ٦٤، باب يرفع الحدث وحكم الخبث
٤) اوگورئ: الموسوعة الفقهية الكويتية ج ١ ص ٩١، مادة ابار
٥) اوگورئ : الفتاوى الكبرى ج ٥ ص ٧٥، مسالة فى المصحف العتيق اذا تمزق ما يصنع به، رقم (١٠/١٠٣٦) هم دغه شان اوگورئ: مجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيمية ج ١٢ ص ٢٦.

ابن تیمیه رحمه الله د سیدنا عباس رضي الله عنه د اثر نه استدلال کوی، پس د هغوی نه د زمزم د اوبو په باره کښ منقول دی چه: ﴿لا احله لمغتسل، ولکن لشارب حل وبل﴾(۱)
یعنی زه دا د یو غسل کونکی دپاره جائز نه ګنړم، خو د څکلو دپاره حلال، مباح او شفاء ده.
جمهور د رسول الله ﷺ د واقعاتو نه استدلال کوی، پس د سیدنا علی رضي الله عنه حدیث تیر شوي دي. هم دغه شان په مسند حمیدی کښ د سیدنا وائل بن حجر رضي الله عنه روایت دې:
﴿اتى النبى ﷺ بدلو من زمزم، فشرب، ثم توضاء ومضمض ثم مجه فى الدلو مسكا او اطيب من المسك، واستنثر خارجا من الدلو﴾(۲)
یعنی: رسول الله ﷺ ته د زمزم د اوبو یوه بوقه راوړلې شوه، رسول الله ﷺ د هغې نه څکل اوکړل، بیا ئې د هغې نه اودس اوکړو، او د خپلې خولې مبارکې اوبه ئې په هغې کښ واچولې، هغه د مشکو په شان یا د هغې نه هم زیاتې خوشبوداري شوې، او د بوقې نه بهر ئې په پوزه کښ اوبه واچولې او ګزار ئې کړې.
هم دغه شان فاکهی رحمه الله په اخبار مکة کښ نقل کړې دی چه اهل مکة چه به کله مړی ته غسل ورکولو نو بیا به ئې د زمزم په اوبو سره دوباره غسل ورکولو. (۳)
سیده اسماء بنت ابی بکر رضي الله عنها خپل ځوئی سیدنا عبدالله بن زبیر رضي الله عنهما ته د زمزم په اوبو سره غسل ورکړې وو. (٤)
په مصنف ابن ابی شیبه کښ د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه یو اوږد حدیث روایت دې، په هغې کښ دی:
﴿ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا، فَرَقِيَ عَلَى ظَهْرِ الْكَعْبَةِ، فَأَذَّنَ بِالصَّلَاةِ، وَقَامَ الْمُسْلِمُونَ فَتَجَرَّدُوا فِي الْأُزُرِ، وَأَخَذُوا الدِّلَاءَ، وَارْتَجَزُوا عَلَى زَمْزَمَ يَغْسِلُونَ الْكَعْبَةَ، ظَهْرَهَا وَبَطْنَهَا، فَلَمْ يَدَعُوا أَثَرًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِلَّا مَحَوْهُ، أَوْ غَسَلُوهُ﴾ (۵)
یعنی: رسول الله ﷺ سیدنا بلال رضي الله عنه ته حکم ورکړو، هغه د کعبې چهت ته اوختلو او اذان ئې ورکړو، ټول مسلمانان صرف ازار تړلې، په باقی بدن باندې بربنډ حالت کښ په کار اخته شو، بوقه اخستلو سره ئې د زمزم نه اوبه راوړل شروع کړل، د زمزم نه به ئې اوبه راوړلو سره

---

۱) قوله حل وبل ... د حل معنی حلال او مباح ده او د لفظ بل په باره کښ وئیلې شوې دی چه دا لفظ د حل د تابع په طور استعمالولې شی، خو ائمه لغت په دې باندې اعتراض کړې دې چه د تابع په طور باندې استعمالیدونکې الفاظ په واو عطف سره نه استعمالیږی، لهذا وئیلې شی چه ﴿بل﴾ دقبیله حمیر د لغت مطابق د مباح په معنی کښ دې، یا دا ﴿بل من مرضه وابل﴾ نه ماخوذ دې، چه هغې معنی د شفا موندلو ده. ګویا د ﴿بل﴾ معنی دلته شفاء ده. والله اعلم
اوګورئ: البداية والنهاية ج ۲ ص ۲۶۹، ذكر تجديد حفر زمزم، والنهاية ج ۱ ص ۱۵۸، مادة: بلل
۲) مسند الحميدى ج ۲ ص ۱۳۶، رقم ۹۱۰، حديث وائل بن حجر الحضرمى
۳) اخبار مكة للفاكهى ج ۲ ص ٤۸، ذكر غسل اهل مكة الموتى بماء زمزم لبركته وفضله رقم ۱۱۲۲.
٤) پورته حواله
۵) المصنف لابن ابى شيبة ج ۲۰ ص ٤۷۹، ٤۸۰، كتاب المغازى، حديث فتح مكة، رقم ۳۸۰۷٤

رجزيه اشعار وئيل، په هغه اوبو سره ئې كعبه شريفه دننه، بهر نه وينځله، د مشركانو ئې يو نخښه هم پرينخودله چه هغه ئې ختمه كړې يا وينځلې نه وى.
بعض حضرات دا وائى چه رسول الله ﷺ د زمزم اوبه ضرورة استعمال كړې وې او دا ضرورى نه ده چه كومې اوبه د ضرورت په وخت مباح وى هغه دې په غير ضرورت كښې هم مباح وى.
خو په دې خبره كښې څه خاص وزن نشته، ځكه چه دا زيات نه زيات مباركې اوبه دى او د مباركو اوبو په استعمال كښې څه باك نشته، اوګورئ! صحابه كرام رضي الله عنهم هغه اوبه كومې چه د رسول الله ﷺ د ګوتو مباركو نه وتلې هغه ئې هم استعمال كړې دى. (١) او علماء كرامو تصريح كړې ده چه د ټولو نه افضل اوبه هغه دى كومې چه د رسول الله ﷺ د ګوتو د مينځ نه راوتلې دى تردې چه د زمزم د اوبو نه هم. (٢) د حافظ سيوطى رحمه الله شعر دې!

افضل المياه ماء قد نبع	من اصابع النبى المتبع
يليه ماء زمزم فبالكوثر	فنيل مصر ثم باقى الانهر(٣)

يعنى : د ټولو نه غوره اوبه هغه دى كومې چه د نبى متبع ﷺ (چه د هغه اتباع كولې شى) د ګوتو مباركو نه راوتلې دى، د هغې نه روستو د زمزم، بيا د كوثر او بيا د نيل سيند اوبه دى، د هغې نه روستو د باقى دريابونو.
هر چه د ابن تيميه رحمه الله د استدلال تعلق دې، پس امام نووى رحمه الله خو فرمائى! ﴿ ولم يصح ما ذكروه عن العباس، بل حكى عن ابيه عبد المطلب، ولوثبت عن العباس لم يجز ترك النصوص به ﴾(٤)
يعنى فقهاء كرام چه دا د سيدنا عباس رضي الله عنه اثر ﴿ لا احله لمغتسل، وهو لشارب حل وبل ﴾ نقل كوى. دا د هغوى نه ثابت نه دې. بلكه د هغوى د والد محترم قول دې او كه د عباس رضي الله عنه نه ثابت هم شى نو د دې اثر په وجه باندې به د نصوص پريخودل صحيح نه وى.
خو حقيقت دا دې چه دا قول نه صرف د عبدالمطلب دې، بلكه د سيدنا عباس او ابن عباس رضي الله عنهما نه هم ثابت دې، لكه چه حافظ ابن كثير رحمه الله د دې تصريح فرمائيلې ده. (٥)

---

١) پس د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې : ﴿ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَحَانَتْ صَلاَةُ الْعَصْرِ فَالْتَمَسَ النَّاسُ وَضُوءًا فَلَمْ يَجِدُوهُ فَأُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِوَضُوءٍ فِي إِنَاءٍ فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي ذَلِكَ الإِنَاءِ يَدَهُ ثُمَّ أَمَرَ النَّاسَ يَتَوَضَّئُونَ مِنْهُ - قَالَ أَنَسٌ - فَرَأَيْتُ الْمَاءَ يَنْبُعُ مِنْ تَحْتِ أَصَابِعِهِ فَتَوَضَّأَ النَّاسُ حَتَّى تَوَضَّئُوا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ ﴾ موطاء امام مالک ج ١ ص ٧١، كتاب الطهارة، باب جامع الوضوء، رقم ٦٨
٢) قال القسطلانى والزرقانى رحمهما الله : وهو اشرف المياه على الاطلاق، كما قاله البلقينى وغيره، شرح الزرقانى على المواهب اللدنية ج ٧ ص ٣، معجزة نبع الماء الطهور من بين اصابعه.
٣) اوګورئ : شرح الزرقانى على المواهب اللدنية ج ٧ ص ٣
٤) المجموع شرح المذهب ج ١ ص ٩١
٥) اوګورئ : البداية والنهاية ج ٢ ص ٢٦٩، ذكر تجديد حفر زمزم.

اصل کښې کله چه عبدالمطلب د زمزم کوهی کنستلو سره تجدید اوکړو نو هغه هلته یو حوض تیار کړو، په هغې کښې به پلار او څوئی یو ځائې کیدو سره د زمزم نه اوبه راویستلې، حاجیانو به ترې اوبه څکلې، خو د شپې به د قریشو بعض حاسدانو هغه ماتولو، سحر به بیا عبدالمطلب هغه برابرولو، چه کله دا سلسله اوږده شوه نو عبدالمطلب دعا اوکړه، په خوب کښې ورته تلقین اوشو چه دا دعا اوکړه ﴿ اللهم انی لا احلها لمغتسل، ولکن هی لشارب حل وبل ﴾ یعنی زه په دې باندې چاته د غسل کولو اجازت نه ورکوم، خو د څکلو والا دپاره حلال او مباح دی.(۱)

د عبدالمطلب نه روستو دا ذمه داری د څه مودې دپاره ابو طالب سره وه، بیا داسې اوشوه چه ابو طالب یو کال په معاشی تنګسیا کښې واقع شو، هغوی د خپل رور سیدنا عباس رضی الله عنه نه د راروان د حج موسم پورې د لس زره درهم قرض واخستلو، خو چه کله راروان کال راغلو نو د ابو طالب سره هیڅ نه وو، هغوی بیا د سیدنا عباس رضی الله عنه نه د څوارلس زره قرض مطالبه اوکړه، هغوی اووې چه په دې شرط سره ئې درکوم چه که په بل کال کښې دې ادا نه کړې شو نو د سقایه خدمت به ماته مستقلا راسپارې، چه کله بل کال راغلو نو د ابو طالب سره هیڅ نه وو، پس هغوی د سقایه خدمت سیدنا عباس رضی الله عنه ته اوسپارلو، د عباس رضی الله عنه نه پس دا خدمت سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما ته ملاؤشو، چه کله د عبدالمطلب نه پس د عباس او ابن عباس رضی الله عنهما دور راغلو نو هغوی هم په خپله زمانه کښې د عبدالمطلب شرط دوباره اولګولو. (۲)

خاص طور سیدنا عباس او ابن عباس رضی الله عنهما چه کوم شرط لګولې وو هغه د دې وجې نه هم وو چه هلته د عورت د ښکاره کیدلو ارتکاب کیدلو او خلقو هلته په بربنډه باندې غسل کولو، د هغه خرابۍ د لرې کولو دپاره هغوی هلته د غسل نه منع اوفرمائیله. (۳)

هم دغه شان دا هم ممکنه ده چه هغوی د مسجد د حرمت د وجې نه د غسل نه منع فرمائیلې وی. لکه چه د ابن ابی شیبه په روایت کښې دی: ﴿ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَا أُحِلُّهَا لِمُغْتَسِلٍ يَغْتَسِلُ فِي الْمَسْجِدِ، وَهِيَ لِشَارِبٍ وَمُتَوَضِّئٍ حِلٌّ وَبِلٌّ ﴾ (٤) یعنی زه د یو داسې غسل کونکی دپاره چه په مسجد کښې په زمزم سره غسل کوی حلال نه ګنړم، خو د څکلو والا دپاره او د اودس کونکی دپاره اجازت دی.

قوله: ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ: بیا د ماښام د مونځ اقامت اوکړې شو او د ماښام

---

۱) اخبار مکة للازرقی ج ۱ ص ۵۵۰، ما جاء فی حفر عبدالمطلب بن هاشم زمزم.

۲) اوګورئ: البدایة والنهایة ج ۲ ص ۲۶۹، ذکر تجدید حفر زمزم.

۳) اخبار مکة کښې په طریق د سفیان، زر بن حبیش رحمه الله فرمائی: ﴿ رأیت عباس بن عبد المطلب فی المسجد الحرام، وهو یطوف حول زمزم یقول: لا أحلها لمغتسل وهی لمتوضئ وشارب حل وبل. قال سفیان: یعنی لمغتسل فیها، وذلک أنه وجد رجلًا من بنی مخزوم، وقد نزع ثیابه، وقام یغتسل من حوضها عریانا ﴾ اخبار مکة للازرقی ج ۱ ص ۵۷۵، باب ما جاء فی تحریم العباس زمزم للمغتسل فیها.

٤) المصنف لابن ابی شیبة ج ۱ ص ۳۶۳ کتاب الطهارة، باب فی الوضوء فی المسجد، رقم ۳۸۷.

مونځ ئې ادا کړو.

قوله: ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ: بیا هر سړی په خپل خپل ځائې باندې اوښ کینولو.

علامه خطابی رحمه الله د دې نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه کوم دوه مونځونه جمع کیږی چه د هغې ترمینځه په څه معمولی عمل سره خلل واقع شی نو دا د جمع دپاره مانع نه دې، په دې شرط چه د دواړو مونځونو ترمینځه کلام بیا نه موندلې شی. (۱)

خو علامه کرمانی رحمه الله په دې باندې دا اعتراض کړې دې چه په دې کښې هیڅ فرق نشته چه فصل یسیر به مانع نه وی او فصل کثیر به مانع وی، بلکه مطلقا فصل مانع جمع نه دې. هم دغه شان هغه فرمائی چه د عدم کلام چه ئې کوم شرط لګولې دې هغه هم معتبر نه دې. (۲)

د علامه کرمانی رحمه الله خبره د کلام په سلسله کښې خو صحیح کیدې شی چه په عدم کلام باندې څه دلیل نشته.

خو د فصل یسیر وکثیر د فرق قید په دې خبره مبنی کیدې شی چه د اوښانو چو کول څه اوږد کار نه دې بلکه هر سړې په یو منټ کښې خپل اوښ کینولې او پاسولې شی، کیدې شی چه امام خطابی رحمه الله هم د دې معمولی عمل نه د عدم کلام استنباط هم کړې وی.

فصل بین الصلاتین المجموعتین قاطع جمع دې یا نه دې؟: کوم دوه مونځونه چه جمع کولې شی د هغې ترمینځه فصل قاطع دې یا نه دې؟ په دې کښې اختلاف دې. احناف مطلقا قاطع منی، صاحب هدایه فرمائی: ﴿ولا یتطوع بین الصلاتین تحصیلا لمقصود الوقوف ولهذا قدم العصر علی وقته فلو أنه فعل فعل مکروها وأعاد الأذان للعصر فی ظاهر الروایة خلافا لما روی عن محمد رحمه الله لأن الاشتغال بالتطوع أو بعمل آخر یقطع فور الأذان الأول فیعیده للعصر﴾ (۳)

یعنی د دوه مونځونو (په عرفات کښې د ماسپخین او مازیګر) ترمینځه به هیڅ قسم نقل نه شی کولې، چه د وقوف مقصد حاصل شی، هم په دې وجه باندې عصر د خپل وخت نه مقدم کړې شوې دې، که څوک د دوه مونځونو ترمینځه نفل مونځ اوکړی نو هغه د مکروه ارتکاب اوکړو. اوس د ظاهر الروایة مطابق به د عصر دپاره د مستقل اذان اعاده کوی، د امام محمد رحمه الله په دې باندې اختلاف دې، اعاده د اذان د وجې نه دا ده چه تطوع یا په بل څه عمل کښې مشغولیت د اول اذان د اتصال د پاره قاطع دې، په دې وجه د مازیګر دپاره مستقل اذن دې.

هم دغه شان فرمائی: ﴿ولا یتطوع بینهما لأنه یخل بالجمع ولو تطوع أو تشاغل بشیء أعاد الإقامة لوقوع الفصل وکان ینبغی أن یعید الأذان کما فی الجمع الأول بعرفة إلا أنا اکتفینا بإعادة الإقامة لما روی أن النبی

---

۱) اعلام الحدیث ج ۱ ص ۲۳۵، باب اسباغ الوضوء
۲) شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۷۹
۳) الهدایة ج ۲ ص ۱۹٤، کتاب الحج، باب الاحرام

عليه الصلاة والسلام صلى المغرب بمزدلفة ثم تعشى ثم أفرد الإقامة للعشاء ﴾ (۱)
يعنى : د دواړو مونځونو (ماښام او ماسخوتن) ترمينځه دې نفل نه کوی، ځکه چه دا د جمع دپاره مخل دې، که نفل مونځ ئې اوکړو يا ئې په يو څيز کښې مشغوليت اختيار کړو نو اوس چونکه فصل واقع شوې دې، لهذا د اقامت اعاده دې اوکړی، هسې کيدل خو داسې پکار وو چه څنګه په عرفات کښې د فصل د وجې نه د اذان اعاده کيږی هغه شان دلته هم اعاده کيدې، خو د ذکر شوې روايت مطابق صرف د اقامت په اعاده باندې اکتفاء اوکړې شوه.
مالکيان فصل مانع نه ګڼړی، خو مکروه ورته وائی، پس علامه دردير مالکی رحمه الله فرمائی :
﴿ ولا تنفل بينهما) أى يمنع بمعنى يكره فيما يظهر إذ لا وجه للحرمة قاله شيخنا، وكذا كل جمع يمنع فيه التنفل بين الصلاتين (ولم يمنعه) أى أن التنفل إن وقع لا يمنع الجمع ﴾ (۲)
يعنى د دواړو مونځونو ترمينځه به په نفل سره فصل نه شی کولې. يعنى داسې طريقې سره د فصل کولو نه به منع کولې شی، ظاهرا د دې مطلب دا دې چه فصل کول مکروه دی، ځکه چه د حرمت څه وجه نشته، لکه زمونږ شيخ فرمائی. هم دغه شان د هر جمع بين الصلاتين په موقع باندې فصل کولو ممنوع خو دی، خو مانع عن الجمع نه دی، يعنى که څوك نفل اوکړی نو جمع بين الصلاتين نه باطل کيږی.
علامه حطاب رعينى مالکی رحمه الله فرمائی : ﴿ قال فى الذخيرة: قال مالك: ولا يتنفل بين المغرب والعشاء ليلة الجمع، ...... وإذا قلنا لا يتنفل فتنفل فلا يمنع ذلك الجمع ﴾ (۳)
يعنى امام مالك رحمه الله فرمائی : د مزدلفې په شپه کښې به د ماښام او ماسخوتن ترمينځه نفل نه وی او که څوك نفل اوکړی نو دا د جمع بين الصلاتين دپاره مانع نه دې.
شوافع او حنابله د جمع تاخير په صورت کښې (لکه چه په مزدلفه کښې د ماښام او ماسخوتن ترمينځه جمع تاخير وی) فصل لره قاطع نه منی. خو د جمع تقديم په صورت کښې د شوافعو په نزد دواړه اقوال دی، خو د هغوی په نزد راجحه هم دا ده چه فصل طويل قاطع او مانع دې، د فصل يسير اعتبار نشته، بيا ئې د فصل يسير په مقدار کښې هم دوه اقوال دی، يو دا چه د اقامت په اندازه فصل يسير دې او دويم قول کوم چه راجح دې هغه دا دې چه د دې بنياد په عرف باندې دې. دحنابله په نزد هم د جمع تقديم په صورت کښې فصل طويل مانع دې اوفصل يسير معاف دې، دفصل طويل اويسير ترمينځه فرق په عرف باندې مبنى دې.(٤)

---

۱) الهداية ج ۲ ص ۲۰۲، كتاب الحج، باب الاحرام، ثم هذا الحديث المذكور قال الزيلعى عنه : غريب ... وهو فى البخارى عن ابن مسعود، فذكره. انظر النصب الراية ج ۳ ص ۷۰، كتاب الحج باب الاحرام، رقم ٤٢٦٣، ٤٢٦٤
۲) الشرح الكبير لدردير مع حاشية الدسوقى ج ۱ ص ۵۸۹، باب الصلاة، فصل فى احكام صلاة السفر
۳) مواهب الجليل ج ۲ ص ۵۱۶، كتاب الصلاة، فصل فى صلاة السفر.
٤) اوګورئ : المجموع شرح المهذب ج ٤ ص ۳۷۵، كتاب الصلاة، باب صلاة المسافر، فرع فى مذاهب العلماء فى الجمع فى السفر، والمغنى لابن قدامة ج ۲ ص ۶۰، ۶۱

قوله: ثُمَّ أُقِيمَتْ الْعِشَاءُ فَصَلَّى وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا: بيا د ماسخوتن د مانځه دپاره اقامت اوكړې شو، رسول الله ﷺ د ماسخوتن مونځ اوكړو، د ماسخوتن او د ماښام ترمينځه ئې بل يو مونځ هم اونكړو.
شاته د مذاهب د تفصيل نه به تاسوښه پوهه شوي يئ چه د صلاتين مجموعتين ترمينځه نقل كول د چا په نزد هم صحيح نه دى.

******

⑦ باب: غَسْلِ الْوَجْهِ بِالْيَدَيْنِ مِنْ غَرْفَةٍ وَاحِدَةٍ

د سابقه باب سره مناسبت : علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په مخكښ باب كښ د رسول الله ﷺ د اودس وصف ذكر شوې وو، په دې باب كښ هم دي چه ابن عباس رضي الله عنهما اودس اوكړو او وې فرمائيل : ﴿هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ﴾ يعنى ما رسول الله ﷺ هم دغه شان په اودس كولو باندې ليدلې دې. گويا په دې باب كښ هم د رسول الله ﷺ د اودس كيفيت بيان كړې شوې دې. (١)
شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه زما په نزد دا باب، د مخكښ باب تكمله ده، ځكه چه په مخكښ باب كښ د اسباغ الوضوء ذكر وو او په دې باب كښ دا بيان كړې شوې دى چه د اسباغ وضوء دپاره د استعانت باليدين ضرورت دې. (٢)
د ترجمة الباب مقصد : حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د امام بخارى رحمه الله مقصد په دې خبره باندې تنبيه كول دى چه اغتراف باليدين شرط نه دې، هم دغه شان د حديث ﴿ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يغسل وجهه بيمينه﴾(٣) د ضعف طرف ته اشاره ده. (٤)
علامه حليمى رحمه الله د دې دواړو روايتونو مطابق تطبيق كړې دې چه د اودس په وخت په لاس كښ د اوبه اخستلو دوه صورتونه وى، يو صورت خو دا دې چه لاس په لوښى كښ غوپه كړې شى او لپه ترې ډكه كړې شى او دويم صورت دا دې چه د لوټې وغيره نه په لاس كښ اوبه اچولو سره اوكړې شى، په كوم روايت كښ چه ﴿غسل الوجه باليمين﴾ راغلې دې د هغې تعلق د دې صورت ثانيه سره دې. يعنى رسول الله ﷺ چه به كله په لوټې وغيره سره اودس كولو نو صرف يمين به ئې استعمالولو او په كوم روايت كښ چه د دواړو لاسونو د

---

١) عمدة القارى ج ٢ ص ٢٦٢
٢) الكنز المتوارى ج ٣ ص ١٦
٣) اخرجه ابوداؤد فى كتاب المراسيل ص ١١١، رقم ٦ : ﴿قال حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الدِّمَشْقِيُّ أَبُو الْجَمَاهِرِ، أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ بِلَالٍ حَدَّثَهُمْ، حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسلم: كَانَ يَغْسِلُ وَجْهَهُ بِيَمِينِهِ﴾ وروى ايضاً عن عطاء بن يسار مرسلاً. انظر كنز العمال ج ٩ ص ٤٥٧، رقم ٢٦٩٥٠.
٤) فتح البارى ج ١ ص ٢٤١

استعمال ذكر دي د هغې تعلق د صورت اولى يعنى اغتراف من الاناء سره دې، يعنى كله چه به رسول الله ﷺ لاس داخلولو سره اوبه اخستلې او اودس به ئې كولو هغه وخت به ئې په دواړو لاسونو سره مخ مبارك وينځلو. (۱)

خو حافظ رحمه الله دې جمع او تطبيق ته بعيد وئيلې دى، ځكه چه د حديث سياق دا بيانوى چه رسول الله ﷺ په يو لاس سره اوبه واخستلې او بل لاس ئې ورسره يو ځائې كړو او مخ مبارك ئې وينځلو. (۲)

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى چه د ترجمة الباب مقصد دا دې چه اوبه په يوې لپې سره واخستې شى د دې نه زياتې نه، بيا دې په دواړو لاسونو سره مخ وينځلې شى، چه اوبه ضائع نه شى او په دې وجه د يو لاس په مقابله كښې په دوه لاسونو سره وينځل زيات اسان دى (۳)

د حضرت ګنګوهى رحمه الله د دې توجيه اختيارولو په صورت كښې نه خو اعتراض لازميږى كوم چه حافظ رحمه الله په حليمى رحمه الله كړې دې او نه په دواړو روايتونو كښې تعارض لازميږى، ځكه چه رسول الله ﷺ چه كله په ښى لاس سره مخ مبارك وينځلو نو غسل باليمين بيا موندلې شو، هر چه د ګس لاس تعلق دې نو هغه د يمين دپاره د اوبو د حفاظت او د اسباغ على الوجه دپاره معين دې. (٤) والله اعلم

۱۴۰: ﴿حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ بِلَالٍ يَعْنِي سُلَيْمَانَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (٥) أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَمَضْمَضَ بِهَا وَاسْتَنْشَقَ ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَجَعَلَ بِهَا هَكَذَا أَضَافَهَا إِلَى يَدِهِ الْأُخْرَى فَغَسَلَ بِهِمَا وَجْهَهُ ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُمْنَى ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرَى ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَرَشَّ عَلَى رِجْلِهِ الْيُمْنَى حَتَّى غَسَلَهَا ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً أُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا رِجْلَهُ يَعْنِي الْيُسْرَى ثُمَّ قَالَ هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ﴾

...

---

۱) پورته حواله

۲) پورته حواله

۳) لامع الدرارى مع كنز المتوارى ج ۳ ص ۱۵

٤) الكنز المتوارى فى معادن لامع الدرارى ج ۳ ص ۱۵، ۱۶

٥) قوله : عن ابن عباس الحديث اخرجه ابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب الوضوء مرتين، رقم ۱۳۷، وباب الوضوء مرة مرة، رقم ۱۳۸، والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب مسح الاذنين، رقم ۱۰۱، وباب مسح الاذنين مع الراس، وما يستدل به على انهما من الراس، رقم ۱۰۲، وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب المضمضة والاستنشاق من كف واحد، رقم ۴۰۳، وباب ما جاء فى الوضوء مرة مرة، رقم ٤۱۱.

رجال الحديث

① **محمد بن عبدالرحيم** : دا ابو يحيى محمد بن عبدالرحيم بن ابى زهير قرشى عدوى بغدادى رحمه الله دې. د بزازى د كسب د وجې نه ورته بزاز وئيلې شى، د هغوى لقب صاعقة دې.(۱)

هغه د ابو احمد الزبيرى، يونس بن محمد المؤدب، يزيد بن هارون، شبابه بن سوار، روح بن عباد، معلى بن منصور او ابو النضر رحمهم الله وغيره حضراتو نه روايت كوى.

د هغوى نه په روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداؤد، امام ترمذى، امام نسائى، ابوبكر بن ابى داؤد، يحيى بن صاعد او قاضى ابو عبدالله محاملى رحمهم الله وغيره نه علاوه ډير محدثين دى. (۲)

امام احمد، امام نسائى او ابو العباس السراج رحمهم الله فرمائى : «ثقة»(۳)

ابن صاعد رحمه الله فرمائى : «حدثنا ابويحيى الثقة الامين»(٤)

نصر بن احمد الكندى رحمه الله فرمائى : «كان من اصحاب الحديث المامونين»(۵)

خطيب بغدادى رحمه الله فرمائى : «وكان متقنا، ضابطا، عالما، حافظا»(۶)

امام ابن حبان رحمه الله هغه لره په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې او فرمائى : «وكان صاحب حديث يحفظ»(۷)

حافظ مزى رحمه الله فرمائى : «وكان احد الحفاظ المتقنين»(۸)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : «الامام الحافظ المتقن»(۹)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى : «حافظ ثبت»(۱۰)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : «ثقة حافظ»(۱۱)

---

۱) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۲۶ ص ۵، رقم ۵٤۱۷
۲) د شيوخ او تلامذه دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۲۶ ص ۵، ۶
۳) تاريخ بغداد ج ۳ ص ۱۶۷، رقم ۱۱۸۹
٤) پورته حواله
۵) پورته حواله
۶) تاريخ بغداد ج ۳ ص ۱۶۶، رقم ۱۱۸۹
۷) كتاب الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۱۳۲
۸) تهذيب الكمال ج ۲۶ ص ۵
۹) سير اعلام النبلاء ج ۱۲ ص ۲۹۵
۱۰) تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۳۱۲
۱۱) تقريب التهذيب ص ٤۹۳، رقم ۶۰۹۱

په ۱۸۵ هجری کښې پیدا شوې دې او په ۲۵۵ هجری کښې وفات شوې دې. (۱) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

② **ابو سلمه الخزاعي منصور بن سلمه** : دا ابو سلمه منصور بن سلمه بن عبدالعزيز بن صالح الخزاعي البغدادي رحمه الله دې. (۲)

هغه د عبد العزيز بن ابی سلمه، حماد بن سلمه، مالك بن انس، ليث بن سعد، قاضي شريك، سليمان بن بلال او هشيم رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.

د هغوی نه په روايت کونکو کښې امام احمد، محمد بن عبدالرحيم صاعقه، ابوبکر بن الصاغانی، عباس دوری، ابوامیه طرسوی او احمد بی ابی خیثمه رحمهم الله نه علاوه نور هم ډیر حضرات دی. (۳) امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی : ﴿ابوسلمة الخزاعی من متثبتی بغداد﴾(٤)

یعنی ابو سلمه الخزاعی رحمه الله د بغداد په مضبوطو خلقو کښې دې.

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة﴾(۵)

امام دار قطنی رحمه الله فرمائی : ﴿احد الثقات الحفاظ الرفعاء الذين كانوا يسئلون عن الرجال، ويؤخذ بقوله فيهم، اخذ عنه احمد بن حنبل ويحيى بن معين وغيرهما علم ذلك﴾(٦)

یعنی هغه د اوچتې درجې ثقه او حفاظو نه دې، د چا نه به چه د راویانو په باره کښې تپوس کیدلې شو او د راویانو په باره کښې د هغوی قول معتبر منلې شی، امام احمد بن حنبل او امام یحیی بن معین رحمهما الله دا فن د هغوی نه حاصل کړې وو.

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿وكان ثقة﴾(۷)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿الحافظ الناقد الحجة﴾(۸)

هم دغه شان هغه فرمائی : ﴿وكان من ائمة هذا الشان، بصيرا بالرجال والعلل﴾(۹)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة، ثبت، حافظ﴾(۱۰)

---

۱) تهذيب الكمال ج ۲۶ ص ۸
۲) تهذيب الكمال ج ۲۸ ص ۵۳۰
۳) د شيوخ او تلامذه د پاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۲۸ ص ۵۳۰، ۵۳۱
٤) الجرح والتعديل لابن ابی حاتم ج ۸ ص ۲۰۰، رقم ۱٤۰۷۰/۸٦۳
۵) تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۷۱، رقم ۷۰۵۱
٦) تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۷۲، رقم ۷۰۵۱
۷) الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۳٤۵
۸) سير اعلام النبلاء ج ۹ ص ۵٦۰
۹) سير اعلام النبلاء ج ۹ ص ۵٦۱
۱۰) تقريب التهذيب ص ۵۷٦، رقم ٦۹۰۱

امام ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښ ذكر كړې دې. (۱)
د صحيح قول مطابق په ۲۱۰ هجرى كښ هغه وفات شوې دې. (۲) رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

③ **ابن بلال (سليمان بن بلال)**: دا سيلمان بن بلال تيمى قرشى رحمه الله دې. د هغوى حالات په كتاب العلم كښ د باب طرح الامام المسالة على صاحبه ليختبر ما عندهم من العلم ... د لاندې تير شوې دى. (۳)
④ **زيد بن اسلم**: دا زيد بن اسلم قرشى عدوى مدنى رحمه الله دې. د هغوى حالات په كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر دون كفر د لاندې تير شوې دى. (٤)
⑤ **عطاء بن يسار**: دا ابو محمد عطاء بن يسار هلالى مدنى رحمه الله دې، د هغوى حالات هم په كتاب الايمان، باب كفران العشير وكفر دون كفر د لاندې تير شوې دى. (۵)
⑥ **ابن عباس رضي الله عنهما**: دا ترجمان القران سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې، د هغوى حالات په بدء الوحى كښ د څلورم حديث د لاندې او په كتاب الايمان كښ د باب كفران العشير وكفر دون كفر د لاندې تير شوې دى. (۶)

قوله: أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَمَضْمَضَ بِهَا وَاسْتَنْشَقَ: سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما اودس كولو سره مخ مبارك وينځلو، يوه لپه اوبه ئې واخستلې، په هغې سره ئې خولۀ كنګال كړه او په پوزه كښ ئې اوبه واچولې.
وړاندې د مضمضه په باره كښ مستقل باب راروان دې، په هغې باندې به كلام انشاء الله هم هلته كيږى.

قوله: ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَجَعَلَ بِهَا هَكَذَا أَضَافَهَا إِلَى يَدِهِ الْأُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا وَجْهَهُ: بيا ئې د اوبو يوه لپه واخستله او هغه ئې داسې كړه، هغې سره ئې بل لاس يو ځائې كړو او په دواړو لاسونو سره ئې خپل مخ وينځلو.
دا مقصود بالترجمه دې، يعنى په يو لاس سره ئې اوبه واخستلې او دويم لاس ئې د هغې سره يو ځائې كړو او مخ ئې وينځلو.

قوله: ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُمْنَى ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرَى: بيا ئې يو لپه اوبه واخستلې په هغې سره ئې خپل ښې لاس وينځلو، بيا

۱) الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۱۷۲
۲) تقريب التهذيب ص ۵۷۶، رقم ۶۹۰۱
۳) كشف البارى ج ۳ ص ۱۳۷
٤) كشف البارى ج ۲ ص ۲۰۳
۵) كشف البارى ج ۲ ص ۲۰٤
۶) كشف البارى ج ۱ ص ٤۳۵، و ج ۲ ص ۲۰۵

ئې يوه لپه اوبه واخستلې او په هغې سره ئې ګس لاس وينځلو.

قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ: بيا ئې په خپل سر باندې مسح اوکړه.

د دې نه بعض علماء كرامو په دې خبره استدلال كړې دې چه د سر د مسح دپاره په لاس كښې چه كومه ترى ده هم هغه كافى ده، د مستقل اوبو اخستلو ضرورت نشته، ځكه چه په هغې كښې د نوې اوبو اخستلو ضرورت نشته.

خو په دې روايت سره په دې باندې استدلال بعيد دې ځكه چه هم دا روايت په سنن ابى داؤد كښې راغلې دې، په هغې كښې د ماء جديد د اخستلو ذكر دې: «ثُمَّ قَبَضَ قَبْضَةً مِنَ الْمَاءِ، ثُمَّ نَفَضَ يَدَهُ، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا رَأْسَهُ وَأُذُنَيْهِ»(١) يعنى اوبه ئې واخستلې په لاس ئې اوشيندلې او بيا ئې په هغې سره د سر او غوږونو مسح اوكړه.

د دې نه معلومه شوه چه ابن عباس رضي الله عنهما د سر د مسح دپاره مستقل اوبه اخستلې وې.

ايا د سر د مسح دپاره نوې اوبه اخستل ضرورى دى؟: خو دا مسئله مختلف فيه ده چه د سر د مسح دپاره نوې اوبه اخستل ضرورى دى يا نه دى؟

مالكيان، شوافع او حنابله رحمهم الله وائى چه د سر د مسح دپاره د نوې اوبو اخستل ضرورى دى، د لاس په تر والى سره به مسح نه كيږى. (٢)

او احناف فرمائى چه د ماء جديد اخستل مستحب دى ضرورى نه دى، پس كه د لاسونو په لوندوالى سره ئې مسح اوكړه نو مسح به اوشى. (٣)

جمهور علماء كرام فرمائى چه په مسلم شريف كښې د عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه په روايت كښې راغلې دى «ومسح براسه بماء غير فضل يده»(٤) يعنى رسول الله ﷺ د خپل سر مسح د لاس نه بچ شوې اوبو لره پريخودلو سره په نورو باندې اوكړه.

---

١) سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب الوضوء مرتين رقم ١٣٧

٢) قال الشافعى رحمه الله تعالى: ويأخذ لكل عضو منه ماء غير الماء الذى اخذ للاخر، ولو مسح راسه بفضل بلل وضوء يديه او مسح راسه ببلل لحيته لم يجزئه، ولا يجزئه الا ماء جديد. كتاب الام ج ٢ ص ١٠١، كتاب الطهارة، باب النية فى الوضوء. وقال ابن قدامة: ولان البلل الباقى فى يده مستعمل، فلا يجزئ المسح به، المغنى ج ١ ص ٨٩ وقال فى مواهب الجليل: وسئل مالک عن مسح راسه بفضل ذراعيه قال: لا احب ذلک ... قال ابن رشد: اما مسح راسه بفضل ذراعيه فلا يجوز. وليس فى قول مالک لا احب ذلک دليل على الاجزاء، لانه يقول: لا احب فما لا يجوز عنه بوجه، لان العلماء يكرهون ان يقولوا! هذا حلال وهذا حرام، فيما طريقه الاجتهاد، ويكتفون بقولهم: اكرهه، ولا احبه، ولا باس به وما اشبه هذه الالفاظ، فيكتفى بذلک عن قولهم .. (ج ١ ص ٣٣٠) كتاب الطهارة، فصل فى فرائض الوضوء.

٣) قال فى الدر المختار مع تنوير الابصار فى سياق المكروهات الوضوء، وتثليث المسح بماء جديد، اما بماء واحد فمندوب او مسنون ... ج ١ ص ٩٨. وقال الحلبى فى شرح المنية: ولو توضاء ومسح ببلة بقيت على كفيه بعد الغسل يجوز مسحه. ص ١١٠.

٤) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب آخر فى صفة الوضوء، رقم (٥٥٩).

احناف فرمائی چه هم دا حدیث : ﴿ ابن لهيعة عن حبان بن واسع عن ابيه عن عبدالله بن زيد ﴾ په طریق سره نقل دې په هغې کښې دی!

﴿ان النبی صلی الله علیه وسلم توضاء، وانه مسح راسه بماء غبر فضل یدیه ﴾(۱)

یعنی رسول الله ﷺ اودس اوکړو او په باقی اوبو کومې چه د لاسونو د تر والی په صورت کښ وې په هغې باندې ئې د سر مسح اوکړه.

اولنۍ روایت کوم چه د عمرو بن الحارث عن حبان په طریق سره روایت شوې دې هغه سندا زیات قوی دې، هم دغه شان په دې وجه باندې هم هغې کښې قوت زیات دې چه د عبدالله بن زید ﷺ په روایت کښې هم د رسول الله ﷺ د سر د مسح دپاره د نوې اوبو اخستلو صراحت دې. (۲)

دویم روایت چه د کوم نه احناف استدلال کوی اګر چه د عمرو بن الحارث والا روایت په مقابله کښې ضعیف دې، خو د هغې شواهد موجود دی.

پس په سنن ابی داؤد کښې ﴿عن ابن عقیل عن الربیع ﴾ په طریق سره مروی دې، ﴿ ان النبی ﷺ مسح براسه من فضل ماء کان فی یده ﴾(۳)

هم دغه شان په دارقطنی کښې هم دې طریق سره روایت راغلې دې، چه د هغې الفاظ داسې دی ﴿ أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم تَوَضَّأَ وَمَسَحَ رَأْسَهُ بِبَلَلِ يَدَيْهِ ﴾ (٤)

یعنی رسول الله ﷺ اودس اوکړو او د دواړو لاسونو په لوندوالی سره ئې د سر مسح اوکړه.

د امام دارقطنی ﷫ د یو بل روایت الفاظ داسې دی ﴿ كَانَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم يَأْتِينَا فَيَتَوَضَّأُ فَيَمْسَحُ رَأْسَهُ بِمَا فَضَلَ فِي يَدَيْهِ مِنَ الْمَاءِ ﴾(۵)

یعنی رسول الله ﷺ به مونږ ته تشریف راوړلو، پس اودس به ئې کولو، د رسول الله ﷺ په لاس مبارك کښې چه به کومې اوبه بچ کیدلې په هغې باندې به ئې مسح کوله.

په دې روایاتو کښې عبدالله بن محمد بن عقیل راوی دې، هغه ډیرو محدثینو حضراتو ضعیف کړې دې (۶) خو امام ترمذی، امام بخاری، امام احمد ، امام اسحاق بن راهویه او

---

۱) انظر : جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء انه یاخذ لراسه ماء جدیدا، تحت رقم ۳۵

۲) اوګورئ: جامع الترمذی ... پورته حواله

۳) السنن لابی داؤد، کتاب الطهارة، باب صفة وضوء النبی ﷺ رقم ۱۳۰

٤) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۷، کتاب الطهارة، باب المسح بفضل الیدین رقم ۱

۵) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۷، کتاب الطهارة، باب المسح بفضل الیدین رقم ۲، وجامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء ان مفتاح اصلاة الطهور.

۶) اوګورئ : تحریر تقریب التهذیب ج ۲ ص ۲۶٤، رقم ۳۵۹۲، والسنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ۲۳۷، کتاب الطهارة، باب الدلیل علی انه یاخذ لکل عضو ماء جدیدا، ولا یتطهر بالماء المستعمل.

امام حمیدی رحمه الله به د هغوی نه احتجاج کولو. (۱)
چونکه د صحیح مسلم د عبدالله بن زید بن عاصم رضي الله عنه د حدیث او د احنافو د مستدل حدیث ترمینځه څه منافات نشته په دې وجه احنافو د دواړو احادیثو ترمینځه تطبیق کولو سره دواړه احادیث معمول به کړي دی چه د سر د مسح دپاره نوې اوبه اخستل مستحب دی او د لاسونو په لوندوالی بسره مسح کول جائز دی. (۲)
او د جمهورو مستدل د هغوی په مذهب باندې صراحة دلالت نه کوی! پس امام نووی رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث مهفوم بس صرف دومره دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د سر د مسح دپاره نوې اوبه واخستلې، د لاسونو په لوندوالی ئې اکتفاء اونکړه، د دې نه په دې خبره باندې استدلال نه شی کیدې چه د ماء مستعمل نه طهارت نه شی حاصلیدې، ځکه چه په دې حدیث کښې صرف دومره ذکر دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم نوې اوبه استعمال کړې، د دې نه دا نه لازمیږی چه نوې اوبه اخستل شرط هم وی. (۳)
هم دغه شان که د جمهورو مذهب اختیار کړې شی نو یو حدیث بالکلیه پاتې کیږی، او د احنافو په نزد دواړه احادیثو باندې عمل راځی. امام بیهقی رحمه الله د احنافو په مستدل روایت کښې د تاویل کولو کوشش کړې دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د مسح دپاره اوبه باقاعده اخستلې وې، د هغې نه پس ئې څه حصه توئې کړې او په باقی اوبو ئې مسح اوکړه. (٤)
خو اول خو دا تاویل غیر متبادر دې، د نورو توجیهاتو ضرورت خو هغه وخت وو چه کله دا ثابت شوې وې چه د سر دپاره نوې اوبه اخستل ضروری او شرط دی، په دې سلسله کښې د احادیث صحیحه نه استدلا ل شوې وې، خو داسې څه دلیل موجود نه دې، کوم چه په شرطیت باندې دلالت کوی او چه کوم حدیث موجود دې د هغې په باره کښې د شوافعو وکیل امام نووی رحمه الله فرمائی چه هغه د شرطیت دلیل نه شی جوړیدې، نو بیا د دویم مخالف روایت داسې خلاف ظاهر توجیه کولو څه ضرورت دې؟ والله اعلم

قوله: ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَرَشَّ عَلَى رِجْلِهِ الْيُمْنَى حَتَّى غَسَلَهَا: بیا ابن عباس رضي الله عنهما د اوبو یوه لپه واخستله او هغه ئې په ښۍ خپه باندې چهرکاؤ کړه، تردې چه هغه ئې وینځله.

---

۱) قال الترمذی: وعبد الله بن محمد بن عقیل هو صدوق و قد تکلم فیه بعض أهل العلم من قبل حفظه. قال أبو عیسی: و سمعت محمد بن اسماعیل یقول کان أحمد بن حنبل و اسحق بن ابراهیم و الحمیدی یحتجون بحدیث عبد الله بن محمد بن عقیل ... جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء ان مفتاح الصلاة الطهور. رقم ۳

۲) اوګورئ: اعلاء السنن ج ۱ ص ۶۰، کتاب الطهارة، باب کفایة البلة من فضل غسل الیدین فی مسح الراس، واستحباب الماء الجدید

۳) اوګورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۱۹، کتاب الطهارة، باب فی وضوء النبی صلی الله علیه وسلم

٤) قال البیهقی: وکانه اراد اخذ ماء جدیدا فصب بعضه ومسح راسه ببلل یدیه ... السنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ۲۳۷، کتاب الطهارة، باب الدلیل علی انه یاخذ لکل عضو ماء جدیدا، ولا یتطهر بالماء المستعمل.

گویا هغه په خپله خپه باندې دومره ترمکیا اوکړه چه د خپې وینځل بیا مونډلې شو. په دې کښې ظاهرا اشکال دې چه د ﴿ رش ﴾ معنی د چهړکاؤ کولو او د ترمکیا کولو راځی او د ﴿غسل﴾ معنی د وینځلو ده، چه د هغې دپاره د ﴿ اسالة الماء ﴾ مونډلې کیدل ضروری دی، نو ﴿ غسل﴾ لره د ﴿ رش ﴾ غایت څنګه منلې کیدې شی؟

د دې یو جواب خو دا ورکړې کیدې شی چه په ﴿ رش ﴾ د قطرات صغار کیدل ضروری نه دی، په دې کښې قطرات کبار هم کیدې شی، که د اوبو څاڅکی غټ وی او په هغې سره ترمکیا اوکړې شی نو په هغې باندې اطلاق خو به د ﴿ رش ﴾ کیږی خو د ﴿ غسل ﴾ حاصلیدل څه بعید نه دی.

داسې هم وئیلې کیدې شی چه دلته مجازا قطرات سائله ته ﴿ رش ﴾ وئیلې شوې وی.
هم دغه شان دا هم وئیلې کیدې شی چه د تکرار رش د وجې نه غسل حاصل شوې وی، که یو کرت د اوبو څاڅکی اوکړې شی نو پوره به نه تر کیږی، خو که بار بار پرې ترمکیا کوی نو پوره به تر شی او په دې سره به اسالة الماء هم حاصل شی. (۱)

د ابوداؤد د روایت توجیه : دلته د ابوداؤد په روایت کښې دی چه ﴿ فرش على رجله اليمنى وفيها النعل، ثم مسحها بيديه: يدٌ فوقَ القدمِ ويدٌ تحتَ النعل ﴾ (۲)
یعنی ابن عباس رضی الله عنهما په خپله ښئ خپه باندې ترمکیا اوکړه، په هغې کښې نعل وو، بیا ئې هغه په خپلو دواړو لاسونو سره مسح کړه، یو لاس ئې د خپو دپاسه وو او یو لاس ئې د نعل د لاندې.
د دې روایت نه معلومیږی چه سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما په خپو باندې ترمکیا اوکړه، په دې موقع باندې ئې یو لاس د خپې دپاسه وو او دویم د نعل د لاندې، چه د هغې نه معلومیږی چه د پوره خپې وینځل نه دی مونډلې شوې.
بعض حضراتو دا په مسح على الخف باندې محمول کړې دې. (۳) خو دا تاویل صحیح نه دې ځکه چه دلته د بخاری په روایت الباب او هم دغه شان د نسائی او د بیهقی په روایتونو کښې د غسل تصریح موجود ده. (٤)

---

۱) قال الحافظ رحمه الله قوله : فرش : ای سكب الماء قليلا قليلا الى ان صدق عليه مسمى الغسل، قوله : حتى غسلها : صريح فى انه لم يكتف بالرش. فتح البارى ج ۱ ص ۲٤۱
۲) سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب فى الوضوء مرتين رقم ۱۳۷
۳) قاله صاحب مرقاة الصعود ج ۱ ص ۱۱۷ : كتاب الطهارة، باب الوضوء مرتين مرتين، ت : محمد شايب شريف و ج ۱ ص ۲۱۵ ت : محمد اسحاق. انظر بذل المجهود ج ۱ ص ٦۰۵، كتاب الطهارة، باب فى الوضوء مرتين.
٤) اوګورئ : سنن النسائی، كتاب الطهارة، باب مسح الاذنين رقم ۱۰۱، وباب مسح الاذنين مع الراس ... رقم ۱۰۲، والسنن الكبرى للبيهقى ج ۱ ص ۵۳، كتاب الطهارة، باب غسل الوجه رقم ۲٤۳

لهذا بغير د څه دليل او قرينې نه په مسح باندې د، محمول کولو هيڅ جواز نشته. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته ﴿تحت النعل﴾ وئيلو سره مجازا ﴿تحت القدم﴾ مراد کړې شوې دې، ګينې که دا تاويل اونکړې شي نو دا روايت به شاذ منلو سره رد کولې شي، څکه چه په دې کښې هشام بن سعد دې کوم چه د اکثر علماء کرامو په نزد ضعيف دې. (۲)
د هغه د تفرداتو نه هم استدلال نه شي کيدې پاتې لا دا چه د ثقه راويانو مخالفت اوکړي. (فتح الباري ج ۱ ص ۲٤۱)

مولانا خليل احمد سهارنپوري رحمه الله فرمائي چه په قدم دپاسه چه کوم لاس دې په هغې باندې اصل کښې خپه وينځلې شي او د هغې په ذريعه پوره خپه مږلې شي چه پوره خپې ته اوبه اورسيږي، ګينې ظاهره ده چه په يوه لپه اوبو سره د پوره خپې استيعاب ممکن نه دې، هر چه د دويمې خپې تعلق دې کوم چه د نعل نه لاندې بيان کړې شوې دې، د هغې په غسل قدم کښې هيڅ دخل نشته، خو هغه د دې قدم د اوچتولو او اړانړه ورکولو دپاره استعماليدو، چه په هغې سره راوي دا خيال اوکړو چه په دې سره د قدم مسح کيدله. (۳)

قوله: ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً أُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا رِجْلَهُ يَعْنِي الْيُسْرَى ثُمَّ قَالَ هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ: بيا ابن عباس رضي الله عنهما په يوه لپه کښې اوبه واخستلې، او په هغې سره ئې خپله خپه يعنې ګسه خپه وينځله، بيا ئې اوفرمائيل: ما رسول الله ﷺ هم دغه شان په اودس کولو باندې ليدلې دې.

★★★★★★

⑧ بَابُ التَّسْمِيَةِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَعِنْدَ الْوِقَاعِ

په هر حال کښې او د جماع په وخت ﴿بسم الله﴾ لوستل: په دې ترجمة الباب کښې د ﴿وقاع﴾ ذکر د ﴿على كل حال﴾ نه پس د ذكر الخاص بعد العام د قبيل نه دې، چونکه په حديث پاك کښې د تسميه عند الوقاع ذکر وو او مصنف سره داسې روايت نه وو چه د هغې نه ئې خپله مدعا اخذ کړې وې نو د دې روايت نه ئې ترجمه اخذ کړه چه کله د وقاع (کوم ابعد الاحوال عن الذكر دې) په وخت ذکر مندوب دې نو په باقي احوال کښې به تسميه په طريقه اولى مندوب وي. (٤)

د مخکښې باب سره مناسبت: په ظاهره کښې دا باب دلته بې ربط دې، نه ئې د تير باب سره مناسبت شته او نه د وړاندې باب سره، ماقبل سره د بې ربطه کيدو وجه دا ده چه تسميه د

---

۱) بذل المجهود ج ۱ ص ٦۰۵
۲) انظر تحرير تقريب التهذيب ج ٤ ص ۳۹، رقم ۷۲۹٤
۳) بذل المجهود ج ۱ ص ٦۰۵
٤) اوګورئ: فتح الباري ج ۱ ص ۲٤۲، عمدة القاري ج ۲ ص ۲٦٦، وشرح تراجم ابواب البخاري للشاه ولي الله رحمه ص ۱٦، والكنز المتواري ج ۳ ص ۱۹

غسل وجه نه مقدم وی، لهذا دا اول راوړل پکار وو او د مابعد سره ئې د عدم مناسبت وجه دا ده چه وړاندې باب مايقول عند الخلاء نه د خلاء او استنجاء ابواب شروع کيږي، او د تسميه تعلق د اودس سره دې د خلا او استنجاء سره نه.

علامه کرمانی رحمه الله خو بس مختصر شان خبره کړې ده چه امام بخاری رحمه الله د ترتيب څه اهتمام او التزام نه دې کړې، ځکه چه د هغوی اصل مقصود احاديث صحيحه لره راجمع کول دی. (۱)

خو د علامه کرمانی رحمه الله دا خبره په فهم کښې نه راځی ځکه چه د وضع تراجم ابواب په سلسله کښې د امام بخاری رحمه الله ژور نظر او په دې ابواب او کتابونو کښې ترتيب او مناسبت معروف او مشهور څيز دې، تردې چه ﴿ فقه البخاری فی تراجمه ﴾ مشهور شو، بيا د هغوی په کتابونو او بابونو کښې د بې ربطه کيدو اعتراض څنګه کيدې شی؟

علامه عينی رحمه الله په بعض مقاماتو کښې دا رائې ظاهر فرمائيلې ده چه د ټولو بابونو مجموعی طور د اودس سره تعلق دې، لهذا دومره مناسبت کافی دې. (۲)

او په بعض مقاماتو کښې هغوی داسې جواب کړې دې چه امام بخاری رحمه الله کتاب الوضوء شروع کولو سره شپږ ابواب "ما جاء فی الوضوء"، "لا تقبل صلاة بغير طهور"، "فضل الوضوء"، "لا يتوضأ من الشك حتى يستيقن"، "التخفيف فی الوضوء" او "اسباغ الوضوء" تراجم قائم کړې دی، په دې کښې په يو کښې هم د اودس صفت او کيفيت نه دې ذکر شوې، د هغې نه پس ئې اووم باب "غسل الوجه باليدين من غرفة واحدة" قائم کړې دې، چه په هغې کښې د اودس کيفيت ذکر دې، او حال دا چه دا باب د ابواب الاستنجاء نه روستو ذکر کول پکار وو، خو هغوی دا باب دلته استطرادا او ضمنا قائم کړې دې. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې ابواب ترمينځه مناسبت ډير په تفصيل سره ذکر کړې دې چه د هغې خلاصه دا ده!

امام بخاری رحمه الله اول خو دا بيان کړه چه اودس فرض دې، بيا ئې دا بيان کړه چه شرط دې، بيا ئې د هغې فضيلت ذکر کړو، بيا ئې دا بيان کړه چه صرف په شك سره اودس نه واجب کيږي، بيا ئې دا بيان کړه چه په اودس کښې واجب درجه دا ده چه د اودس اندامونه تر کړې شی او کوم چه د دې نه زيات او په اسباغ کښې داخل دې هغه د فضيلت د باب نه دې او هم په دې کښې ﴿ غسل الوجه من غرفة واحدة ﴾ هم داخل دې، د هغې نه روستو ئې د تسميه ذکر اوفرمائيلو، اصل کښې په تسميه او غسل وجه کښې اقتران مطلوب دې چه د غسل وجه

---

۱) شرح الكرمانی ج ۲ ص ۱۸۳

۲) قال العينی رحمه الله : على ان المناسبة العامة موجودة بين الابواب كلها، لكونها من واد واحد. عمدة القاری ج ۲ ص ۲۶۲، باب غسل الوجه باليدين من غرفة واحدة.

۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۶۶

شروع دي د تسمیه نه بیا موندلې شي، په ذکر کښې د تسمیه مقدم کیدو او د غسل وجه د موخر کیدو څه اثر نه پریوځي، بس متوضي چه کله هم اودس کوی هغه لره د مخ د وینځلو سره بسم الله وئیل پکار دي. دغه شان د ماقبل سره مناسبت ښکاره شو.

او د مابعد سره ئې مناسبت دا دې چه څنګه تسمیه عند الوضوء مشروع ده، هم دغه شان تسمیه عند الخلاء هم مشروع ده، د هغې نه روستو ئې وړاندې ابواب الخلاء منعقد کړل(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله مناسبت خو بیان کړو خو په دې کښې څو اشکالات دي.

اول خو دا چه هغوی چه د تیر باب سره کوم جوړ بیان کړې دې په هغې کښې اشکال دا دې چه په تقدیم او تاخیر کښې چه هر کله څه باك نشته نو امام بخاری رحمه الله له پکار وو چه تسمیه ئې په شروع کښې ذکر کړې وې.

دویمه خبره دا چه حافظ رحمه الله فرمائي چه د تسمیه د غسل وجه سره اقتران مطلوب دې، دا هم قابل تسلیم خبره نه ده، ځکه چه متوضي چه کله د اودس دپاره کینې نو هغه د ټولو نه اول خپل لاس نه وینځي، بلکه اول لاس وینځي، بیا خوله کنګالوی او بیا پوزه کښې اوبه اچوی اوبیا مخ وینځي اودتسمیه اقتران د شروع سره کیدل پکار دي، نه د مخ وینځلو سره.

هم دغه شان هغوی چه د راروانو بابونو سره کوم مناسبت ذکر کړې دې په هغې کښې اشکال دا دې چه ستاسو تقریر به هغه وخت چلیدو چه کله امام بخاری رحمه الله د تسمیه علی الوضوء ذکر، عند الخلاء نه استدلال کولو سره ثابتولې، حال دا چه هغوی تسمیة علی الوضوء د ذکر عند الجماع نه ثابت کړې ده، لکه چه مونږ بالکل په شروع کښې ذکر کړې دی.

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائي چه دا ټول اشکال هغه وخت راځي چه کله د تسمیه نه مراد تسمیه علی الوضوء وی، د امام بخاری رحمه الله مقصد تسمیه علی الاستنجاء بیانول دی او د غسل الوجه بالیدین ترجمه مصنف رحمه الله د باب اسباغ الوضوء د تکملې په طور ذکر کړې ده، ځکه چه په دواړو لاسونو سره ښه طریقه باندې اسباغ راځي، لهذا په طور د تکمله ئې غسل الوجه بالیدین راوړلو سره دې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه په کومو اندامونو کښې دواړه لاسونه استعمالیدې شي لکه لاس هلته دواړه استعمالول پکار دی، ځکه چه په دې کښې اسباغ اسانه ده.

بیا د مصنف رحمه الله چونکه عادت دا دې چه کله مسئله یو کرت راشي نو بیا دوباره تکرار نه کوی، نو په دې وجه چه هر کله د غسل وجه بیان اوشو نو وړاندې تلو سره چه کله ئې د اودس ابواب قائم کړل نو هلته ئې دا مسئله دوباره ذکر نه کړه، چه تکرار لازم نه شي.

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره د سیدنا علی رضی الله عنه روایت مرفوعه "ستر ما بین اعین الجن وعورات بنی ادم اذا دخل احدهم الخلاء ان یقول بسم الله" (۲)

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۲

۲) جامع الترمذی، کتاب الجمعة، باب ما ذکر من التسمیة عند الخلاء، رقم ٦۰٦، وانظر سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما یقول الرجل اذا دخل الخلاء، رقم ۲۹۷.

طرف ته اشاره کړې ده او د هغې تقویت ئې فرمائیلې دی. (۱)
حضرت شیخ الحدیثؒ چه د ترجمې کوم غرض بیان کړې دې په دې باندې د بې ربطه کیدو او عدم مناسبت اشکال بالکل رفع کیږی خو یوه خبره بیا هم ذهن ته راځی او هغه دا چه تسمیه عند دخول الخلاء بالاتفاق مستحب ده، او د دې په مقابله کښې تسمیه د اودس په وخت کښې اهم هم ده او مختلف فیه هم. بله دا چه د محل سیاق او د مسئلې اهمیت خو دا غواړی چه دلته تسمیه علی الوضوء مراد وی، ځکه چه د بخاری ټولو شارحینو دلته تسمیه علی الوضوء مراد کړې ده، خپله امام بخاریؒ وړاندې د تسمیه علی الوضوء مستقبل هیڅ باب هم نه دې تړلې.

خو وئیلې کیدې شی چه امام بخاریؒ د غسل وجه بالیدین ترجمه خو د تکمیل اسباغ دپاره ذکر کړې وی او دا تسمیه په حقیقت کښې تسمیه علی الوضوء ده کومه چه دغسل وجه نه مخکښې کیدل پکار وو، خو د اسباغ د مناسبت د وجې نه ئې د غسل وجه بالیدین ترجمه مخکښې راوړه، د هغې نه روستو ئې د تسمیه عند الخلاء باب راوړلو، هم د دې نه تسمیة علی الوضوء هم ثابته شوه، چونکه یو کرت دا مسئله دلته راغلې وه، په دې وجه ئې وړاندې مکرر ذکر نه کړه، گویا تسمیه کومه چه د غسل وجه نه مخکښې ده، د هغې د شهرت په وجه باندې ئې په هغې باندې اکتفاء اوکړه او په مؤخر ذکر کولو کښې ئې هیڅ اشکال پیښ نه شو. والله اعلم

د ترجمة الباب مقصد : د دې تقریر په ضمن کښې د ترجمة الباب مقصد هم څه حده پورې واضح شو.

حاصل ئې دا دې چه عام طور سره شارحینو د دې باب مقصد تسمیه عند الوضوء بیان کړې دې، پس امام شاه ولی اللهؒ فرمائی چه چونکه د تسمیة علی الوضوء والا روایت د مؤلفؒ د شرط مطابق نه دې، په دې وجه د تسمیه علی الوضوء سنت کیدل ئې د حدیث الباب نه ثابت کړل، ځکه چه ﴿وقاع﴾ ابعد الاحوال عن ذکر الله... دې چه کله په هغې کښې تسمیه مستحب ده نو په اودس کښې به په طریق اولی مستحب وی.(۲)

او حضرت شیخ الحدیثؒ فرمائی چه د دې باب مقصد تسمیه عند الخلاء ده، هم په دې وجه ئې د دې نه روستو ابواب الخلاء ذکر کړې دی. (۳) والله سبحانه وتعالی اعلم

د تسمیه علی الوضوء حکم : د اودس په شروع کښې د بسم الله وئیلو څه حکم دې؟ په دې کښې د فقهاء کرامو اختلاف دې!

اهل ظواهر، امام اسحاق بن راهویه او د روایت مطابق امام احمدؒ د تسمیه د وجوب او فرضیت قائل دی.

---

۱) الکنز المتواری ج ۳ ص ۱۶ تا ۲۰
۲) اوگورئ رساله : شرح تراجم أبواب البخاری : ص: ۱۶.
۳) الکنز المتواری ج ۳ ص ۱۹

او د احناف، مالکیانو، شوافع او د امام احمد رحمه الله ظاهر مذهب دا دې چه تسمیه سنت ده یا مستحب ده. (۱)

صاحب هدایه فرمائی چه اصح دا ده چه تسمیه علی الوضوء مستحب ده. (۲) او ابن الهمام رحمه الله د وجوب قائل دې. (۳)

د قائیلین فرضیت دلائل او د هغې تجزیه: قائلین فرضیت د ډیرو احادیثو نه استدلال کوي!

①پس په سنن ابی داؤد وغیره کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه مرفوع روایت دې: ﴿لاصلاة لمن لا وضوء له، ولا وضوء لمن لم یذکر اسم الله تعالى علیه﴾(٤)

دا روایت د "یعقوب بن سلمة عن ابیه عن ابی هریرة" په طریق سره روایت شوې دې.(۵)

امام حاکم رحمه الله یعقوب بن سلمه لره یعقوب بن ابی سلمه الماجشون ګڼړلې دې، پس هغه فرمائی: ﴿وقد احتج مسلم بیعقوب بن ابی سلمة الماجشون، واسم ابی سلمة، دینار﴾(۶)

یعنی امام مسلم رحمه الله د یعقوب بن ابی سلمه الماجشون احادیث په طور د احتجاج او استدلال نقل کړې دی او د ابو سلمه نوم دینار دې.

خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿صوابه حدثنا یعقوب بن سلمة اللیثی عن ابیه عن ابی هریرة ... واسناده فیه لین﴾(۷)

یعنی دا یعقوب بن ابی سلمه الماجشون نه دې، بلکه یعقوب بن سلمه لیثی دې، هغه د خپل پلار نه او د هغه پلار د ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کوی، په دې سند کښې ضعف دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ادعی انه الماجشون، وصححه لذلك، والصواب انه اللیثی﴾(۸) یعنی امام حاکم رحمه الله دا دعوی کړې ده چه دا ماجشون دې، هم په دې وجه باندې هغوی حدیث ته صحیح وئیلې دې او صحیح دا ده چه هغه لیثی دې.

---

۱) اوګورئ: حاشیة ابن عابدین ج ۱ ص ۸۹، سنن الوضوء، وحاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر ج ۱ ص ۱۷۱، والمجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳۴۶، والمغنی ج ۱ ص ۷۳، والانصاف ج ۱ ص ۱۲۸، ونیل الاوطار ج ۱ ص ۱۵۰، باب التسمیة علی الوضوء.

۲) اوګورئ؛ الهدایة مع شرحه فتح القدیر ج ۱ ص ۲۰

۳) فتح القدیر ج ۱ ص ۲۰، ۲۱

٤) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب التسمیة علی الوضوء، رقم ۱۰۱، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التسمیة علی الوضوء، رقم ۳۹۳، ومستدرک الحاکم، ج ۱ ص ١٤٦، کتاب الطهارة رقم ٧٤/٥١٩.

۵) اوګورئ پورته حواله جات

٦) المستدرک ج ۱ ص ٤٦.

۷) تلخیص المستدرک ج ۱ ص ١٤٦

۸) التلخیص الحبیر ج ۱ ص ۱۲۳، کتاب الطهارة، باب سنن الوضوء رقم ۷۰

بیا امام ترمذی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله نه نقل کړي دی چه: ﴿ یعقوب بن سلمة مدنی، لایعرف سماع من ابیه، ولایعرف لابیه سماع من ابی هریرة ﴾(۱)
یعنی یعقوب بن سلمه مدنی راوی دې، خو نه خو د هغه د خپل پلار نه سماع معروف ده او نه د هغه د پلار د ابوهریره رضی الله عنه نه سماع معروف ده.
امام دارقطنی رحمه الله دا حدیث "ایوب عن یحیی بن ابی کثیر، عن ابی سلمة عن ابی هریرة رضی الله عنه" په طریق سره هم نقل کړې دې: ﴿ ماتوضاء من لم یذکر اسم الله علیه، وماصلی من لم یتوضاء ﴾(۲)
یعنی چا چه بسم الله او نه لوستله هغه اودس نه دې کړې او چا چه اودس اونکړو هغه مونځ نه دې کړې.
خو په دې طریق کښې انقطاع ده ځکه چه ایوب وائی چه ما د یحیی بن ابی کثیر نه صرف یو حدیث اوریدلې دې. (۳)
۞ امام ترمذی رحمه الله د سعید بن زید رضی الله عنه نه حدیث نقل کړې دې: ﴿ سمعت رسول الله ﷺ یقول: لاوضوء لمن لم یذکر اسم الله علیه ﴾(٤)
یعنی د هغه چا اودس نه کیږی چه بسم الله پرې او نه وائی.
امام ترمذی رحمه الله دامام بخاری رحمه الله نه نقل کوی: ﴿ لیس فی هذا الباب حدیث احسن عندی من هٰذا ﴾(۵)
یعنی زما په نزد په دې باب کښې د ذکر شوې حدیث نه غوره بل یو حدیث هم نشته.
امام احمد رحمه الله فرمائی: ﴿ لااعلم فی هذا الباب حدیثاله اسناد جید ﴾(۶)
یعنی په دې باب کښې ما ته داسې حدیث نه دې معلوم چه د هغې سند جید وی.
حافظ زیلعی رحمه الله فرمائی چه امام ابن القطان رحمه الله په خپل کتاب الوهم والایهام کښې فرمائی چه په دې کښې درې مجهول الحال اشخاص دی، یو د رباح راوی نیا، د هغې نه نوم معلوم دې او نه حال. (۷) بلکه دا چه سوا د دې یو حدیث نه چرته هم د هغې تذکره نه راځی.

---

۱) علل الترمذی الکبیر ص ۳۲، کتاب الطهارة، باب التسمیة عند الوضوء، هم دغه شان اوګورئ: مختصر سنن ابی داؤد للمنذری ج ۱ ص ۸۸، کتاب الطهارة باب فی التسمیة علی الوضوء.
۲) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۷۱، کتاب الطهارة باب التسمیة علی الوضوء رقم ۲
۳) السنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ٤٤، رقم ۱۹۶
٤) جامع الترمذی، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التسمیة علی الوضوء رقم ۲۵، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التسمیة علی الوضوء، رقم ۳۹۲.
۵) علل الترمذی الکبیر ص ۳۱، ۳۲، کتاب الطهارة، باب فی التسمیة عند الوضوء رقم ۱۶
۶) علل الترمذی الکبیر ص ۳۲، کتاب الطهارة، باب التسمیة عند الوضوء، رقم ۱۷
۷) قال الحافظ کذا قال ابن القطان فاما هی فقد عرف اسمها من روایة الحاکم ... (بقیه برصفحه آئنده

دویم راوی رباح دې، دا هم مجهول الحال دې، دریم ابو ثفال "بکسر الثاء المثلثة وخفة فاء" (١) دې دا هم مجهول الحال دې. (٢)
هم دا خبره ابو حاتم او ابوزرعه رحمهما الله فرمائي، پس امام ابن ابی حاتم رحمه الله چه کله د خپل والد محترم او ابو زرعه نه د دې حدیث په باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل :

﴿ لیس عندنا بذاك الصحیح، ابوثفال ورباح مجهول ﴾ (٣)
یعنی زمونږ په نزد دا روایت صحیح نه دې، ځکه چه ابوثفال او رباح مجهول دی.

امام بخاری رحمه الله فرمائی : ﴿ فی حدیثه نظر ﴾ (٤)

هم دغه شان امام بزار رحمه الله فرمائی : ﴿ ابوثفال مشهور، ورباح وجدته لا نعلمها رویا الا هذا الحدیث، ولاحدث عن رباح الا ابوثفال، فالخبر من جهة النقل لایثبت ﴾ (٥)
یعنی ابو ثفال خو مشهور دې، خو رباح او دهغه د نیا نه سوا د دې حدیث زمونږ د علم مطابق بل یو روایت هم نقل نه دې، هم دغه شان د رباح نه د ابوثفال نه علاوه بل چا روایت نه دې کړې، لهذا دا روایت د نقل د جهت نه ثابت نه دې.
بیا د دې روایت په سند کښې کافی اضطراب دې پس !

① وهیب او بشر بن المفضل وغیره د ﴿ عن عبدالرحمن بن حرملة، عن ابی ثفال المری، عن رباح بن عبدالرحمن، عن جدته، عن ابیها ﴾ په طریق سره روایت کړې دې.

② حفص بن میسره، ابو معشر او اسحاق بن حازم ﴿ عن عبدالرحمن بن حرملة، عن ابی ثفال عن رباح عن جدته انها سمعت ﴾ په طریق سره نقل کړې دې، په دې طریق کښې د "جدة رباح" د والد واسطه نشته.

③ دراوردی د "ابوثفال عن رباح عن ابن ثوبان" په طریق سره مرسلا نقل کړی دی.

④ صدقه مولی آل الزبیر د "ابوثفال عن ابی بکر بن حویطب" (ابوبکر بن حویطب پخپله رباح دې) په طریق سره مرسلا نقل کړې دې.

.....بقیه ازصفحه گذشته) ورواه البیهقی ایضا مصرحا باسمها، (قال البیهقی : جدة رباح هی اسماء بنت سعید بن زید بن عمرو بن نفیل، السنن الکبری ج ١ ص ٤٣، واما حالها فقد ذکرت فی الصحابة، وان لم یثبت لها صحبة، فمثلها لا یسئل عن حالها. التلخیص الخبیر ج ١ ص ١٢٧.
١) المغنی فی ضبط اسماء الرجال ص ١٤
٢) نصب الرایة ج ١ ص ٤ رقم ١٥ : قال البیهقی او ثفال المری یقال اسمه ثمامة بن وائل، وقیل ثمامة بن حصین، السنن الکبری ج ١ ص ١٤٣، کتاب الطهارة، باب التسمیة علی الوضوء رقم ١٩٤.
٣) علل الحدیث لابن ابی حاتم ج ١ ص ٥١، طبع قدیم و ج ١ ص ٢٦٣، طبع جدید، رقم ١٢٩.
٤) التلخیص الحبیر ج ١ ص ١٢٧، رقم ٧٠
٥) التلخیص الحبیر ج ١ ص ١٢٧

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی چه په دې کښې صحیح اولنې طریق دې. (۱)

③ امام ابن ماجه رحمه الله وغیره د ابو سعید خدری رضي الله عنه حدیث د "کثیر بن زید، عن ربیح بن عبدالرحمن بن ابي سعید، عن ابیه عن ابي سعید الخدری رضي الله عنه" په طریق سره نقل کړې دې: ﴿ ان النبی ﷺ قال: لا وضوء لمن لم یذکر اسم الله علیه ﴾(۲)

یعنی: رسول الله ﷺ اوفرمائیل څوک چه د اودس په وخت د الله پاك نوم وانه اخلی د هغه اودس نه کیږی.

امام احمد رحمه الله فرمائی: ﴿ احسن ما یروی فی هذا الحدیث کثیر بن زید ﴾(۳)

امام اسحاق بن راهویه رحمه الله فرمائی: ﴿ هو اصح ما فی الباب ﴾(٤)

یعنی په دې باب کښې د ټولو نه زیات صحیح هم دا حدیث دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله دې حدیث ته حسن وئیلې دې. (۵)

او حال دا چه امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله ربیح بن عبدالرحمن ته منکر الحدیث وئیلې دې. (۶)

امام احمد رحمه الله د هغه په باره کښې فرمائی: ﴿ لیس بمعروف ﴾(۷)

④ امام ابن ماجه او امام حاکم وغیره د سیدنا سهل بن سعد ساعدی رضي الله عنه نه مرفوعا نقل کړی دی چه: ﴿ لا صلاة لمن لا وضوء له، ولا وضوء لمن لم یذکر اسم الله علیه، ولا صلاة لمن لا یصلی علی النبی ﷺ، ولا صلاة لمن لا یحب الانصار ﴾(۸) دا روایت د "عبد المهیمن بن عباس بن سهل بن سعد الساعدی عن ابیه عن جده" په طریق سره نقل دې.

خو په دې طریق کښې عبدالمهیمن بن عباس دې، هغه ته امام بخاری رحمه الله منکر الحدیث وئیلې دې، امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿ لیس بثقة ﴾ او امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: ﴿ لیس بالقوی ﴾(۹)

خو د هغه متابعت د هغه رور ابی بن عباس کړې دې، کوم چه امام طبرانی رحمه الله په

---

۱) اوګورئ: العلل الواردة فی الاحادیث للدارقطنی ج ٤ ص ٤٣٣ تا ٤٣٥
۲) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التسمیة علی الوضوء رقم ۳۹۱
۳) المستدرک للحاکم ج ۱ ص ۱٤۷، رقم (۷۵/۵٤۰) کتاب الطهارة
٤) التلخیص الحبیر ج ۱ ص ۱۲۵
۵) نتائج الافکار ج ۱ ص ۲۲۹، باب ما یقول علی وضوئه.
۶) علل الترمذی الکبیر ص ۳۲، ومیزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۸، رقم ۲۷۲۷
۷) میزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۸، رقم ۲۷۲۷
۸) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة باب ما جاء فی التسمیة علی الوضوء، رقم ٤۰۰
۹) میزان الاعتدال ج ۲ ص ۶۷۱، رقم ۵۲۷۹

المعجم الکبیر کښې روایت کړې دې. (۱) ابی بن عباس اګر چه د بخاری په راویانو کښې دې. خو امام ابن معین رحمه الله د هغه تضعیف کړې دې او امام نسائی رحمه الله او دولابی رحمه الله فرمائی:

﴿لیس بالقوی﴾ او امام احمد رحمه الله فرمائی: ﴿منکر الحدیث﴾(۲)

⑤ سنن ابن ماجة، مسند بزار، مصنف ابن ابی شیبه او سنن دارقطنی کښې د سیده عائشه رضی الله عنها حدیث روایت شوې دې. ﴿کان النبی ﷺ اذا توضأ فوضع یدیه فی الاناء سمی الله﴾(۳)

یعنی رسول الله ﷺ چه به کله اودس شروع کولو نو ﴿بسم الله﴾ به ئې لوستله.
په دې حدیث کښې حارثه بن محمد نومې راوی دې او هغه ضعیف دې.

امام بزار رحمه الله فرمائی ﴿حارثة لین الحدیث﴾(٤)

امام بخاری رحمه الله ورته "منکر الحدیث" وئیلې دې. (۵)

هم دغه شان امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: ﴿ضعیف الحدیث، منکر الحدیث﴾(۶)

امام نسائی او علی بن الجنید رحمه الله فرمائی: ﴿متروك الحدیث﴾(۷)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی: ﴿واهی الحدیث﴾(۸)

امام ابن حبان رحمه الله فرمائی: ﴿ممن کثر وهمه، وفحش خطؤه، ترکه احمد ویحیی﴾(۹)
فرمائی چه امام احمد رحمه الله د اسحاق بن راهویه رحمه الله جامع پرانستلو، په هغې کښې اولنې حدیث د حارثه بن ابی الرجال نه وو، سخت خفه شو او وې فرمائیل: اول حدیث یکون فی الجامع عن حارثة؟ یعنی عجیبه خبره دا ده چه په دې کتاب کښې اولنې حدیث د حارثه نه نقل دې، او حال دا چه د اسحاق بن راهویه رحمه الله دعوی دا ده چه هغه په دې کتاب کښې د اصح ما فی الباب انتخاب کړې دې، او حال دا چه دا حدیث اضعف دې. (۱۰)

---

۱) المعجم الکبیر للطبرانی ج ۶ ص ۱۲۱، رقم ۵۶۹۹
۲) اوګورئ: میزان الاعتدال ج ۱ ص ۷۸ رقم ۲۷۳
۳) سنن ابن ماجة، کتاب الصلاة، باب اتمام الصلاة، رقم ۱۰۵۲، وکشف الاستار عن زوائد البزار ج ۱ ص ۱۳۷، باب التسمیة علی الوضوء رقم ۲۶۱، ومصنف ابن ابی شیبة ج ۱ص ۲۳۰، کتاب الطهارة، باب فی التسمیة فی الوضوء رقم ۱۶، وسنن الدارقطنی ج ۱ ص ٤.
٤) کشف الاستار ج ۱ ص ۱۳۷، رقم ۲۶۱
۵) التاریخ الکبیر ج ۳ ص ۹٤، رقم ۳۲۷
۶) الجرح والتعدیل ج ۳ ص ۲۷۰، رقم ۱۱۳۸/۳٤۳۱
۷) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۱۶۵، ۱۶۶
۸) الجرح والتعدیل ج ۳ ص ۲۷۰، رقم ۱۱۳۸/۳٤۳۱
۹) کتاب المجروحین لابن حبان ج ۱ ص ۳۳۱، رقم ۲۷۸
۱۰) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۱۶۶

⑥ امام طبرانی رحمه الله په خپل "المعجم الکبیر" او "کتاب الدعاء" کښې، ابوبشر الدولابی رحمه الله په خپل کتاب "الاسماء والکنی" کښې او حافظ ابو نعیم رحمه الله په "معرفة الصحابة" کښې د سیدنا ابی سبره جهنی رضی الله عنه مرفوع حدیث نقل کړې دې!

﴿ الا لا صلاة الا بوضوء، ولا وضوء لمن لم یذکر اسم الله علیه، الا ولا یؤمن بالله من لا یؤمن بی، ولا یؤمن بی الا من یعرف حق الانصار ﴾(۱)

یعنی بغیر د اودس نه مونځ نه کیږی او څوک چه بسم الله اونه وائی د هغه اودس نه کیږی، څوک چه په ما باندې ایمان نه لری د هغه په الله پاك ایمان نشته او څوک چه د انصارو حق نه ادا کوی د هغه په ما باندې ایمان نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا روایت ابو القاسم بغوی رحمه الله د یحیی بن عبد الله بن یزید بن عبد الله بن انیس په واسطې سره نقل کړې دې، په دې کښې عیسی بن سبرة دې، هغه ته امام بغوی رحمه الله منکر الحدیث وئیلې دې. (۲)

⑦ حافظ ابو موسی مدینی په "معرفة الصحابة" کښې هم دا حدیث د ام سبره رضی الله عنها نه هم روایت کړې دې، خو حافظ رحمه الله فرمائی چه دا ضعیف دې. (۳)

⑧ امام ابن عدی رحمه الله په "الکامل" کښې د ﴿ عیسی بن عبدالله، عن ابیه، عن جده ﴾ په طریق سره د سیدنا علی رضی الله عنه نه حدیث نقل کړې دې.

﴿ قال رسول الله ﷺ: لا صلاة لمن لا وضوء له ولا وضوء لمن لم یذکر اسم الله علیه ﴾(٤)

د دې د سند په باره کښې امام ابن عدی رحمه الله فرمائی!

﴿ وبهذا الاسناد احادیث حدثناه ابن مهدی، لیست بمستقیمة ﴾(۵) یعنی په دې سند سره امام ابن مهدی رحمه الله مونږ ته ډیر احادیث اورولې دی، دا صحیح نه دی.

امام دارقطنی رحمه الله د عیسی بن عبد الله په باره کښې فرمائی: ﴿ متروك الحدیث ﴾(۶)

امام ابن حبان رحمه الله فرمائی: ﴿ یروی عن ابائه اشیاء موضوعة، لا یحل الاحتجاج به، کانه کان یهم ویخطئ،

---

۱) المعجم الکبیر للطبرانی ج ۲۲ ص ۲۹۶، رقم ۷۵۵، وکتاب الدعاء ج ۱ ص ۹۷۲، باب القول عند افتتاح الوضوء، رقم ۳۸۱، وکتاب الاسماء والکنی للدولابی ج ۱ ص ۳۶، ومعرفة الصحابة لابی نعیم ج ٤ ص ٤۸۶، رقم ۶۸۷۲

۲) اوګورئ: نتائج الافکار ج ۱ ص ۲۳٤، باب ما یقول علی وضوئه

۳) اوګورئ: التلخیص الحبیر ج ۱ص ۱۲۸

٤) الکامل لابن عدی ج ۵ ص ۲٤۳، ترجمة عیسی بن عبدالله بن محمد بن عمر بن علی بن ابی طالب

۵) پورته حواله اوګورئ

٦) لسان المیزان ج ٤ ص ۳۹۹، طبع قدیم، و ج ۶ ص ۲۶۹، طبع جدید، تحقیق شیخ عبد الفتاح ابو غده رحمه الله تعالی رقم ۵۹۳٤

حتى كان يجئ بالاشياء الموضوعة عن اسلافه، فبطل الاحتجاج بما يرويه ﴾(١)
يعنى دې د خپل پلار نيكه نه موضوع روايات نقل كوى، اصل كښې د وهم او د خطاء د زياتيدو د وجې نه هغه د خپلو مشرانو نه موضوع روايات راوړى، په دې وجه د هغه د رواياتو نه احتجاج كول صحيح نه دى.

او امام ابن عدى رحمه الله فرمائى : ﴿ وعامة مايرويه لايتابع عليه ﴾(٢)

⑨ ابو موسى المدينى رحمه الله په معرفة الصحابة كښې د ﴿ عبدالملك بن حبيب الاندلسى، عن اسد بن موسى، عن حماد بن سلمة، عن ثابت ﴾ په طريق سره د سيدنا انس رضي الله عنه مرفوع روايت نقل كړې دې!

﴿ لا ايمان لمن لم يؤمن بى، ولا صلاة الا بوضوء، ولا وضوء لمن لم يسم الله ﴾(٣)
يعنى څوك چه په ما باندې ايمان نه راوړى د هغه ايمان نشته، او بغير د اودس نه مونځ نشته او څوك چه بسم الله نه وائى د هغه اودس نشته.

په دې سند كښې د عبدالملك بن حبيب اندلسى په باره كښې حافظ رحمه الله فرمائى : ﴿ شديد الضعف ﴾(٤)

حاصل دا دې چه د تسميه على الوضوء د وجوب په سلسله كښې چه څومره هم روايتونه دى هغه ټول ضعيف اومتكلم فيه دى، خو په دې سلسله كښې مجموعى طور سره چونكه په ډيرو احاديثو كښې د تسميه ذكر دې، په دې وجه يو قسم قوت ضرور حاصليږى!
پس حافظ منذرى رحمه الله فرمائى :

﴿ وفى الباب احاديث كثيرة، لا يسلم شئ منها من مقال، ولا شك ان الاحاديث التى وردت فيها وان كان لا يسلم شئ منها عن مقال، فانها تتعاضد بكثرة طرقها، وتكتسب قوة ﴾(٥)
يعنى په دې باب كښې ډير احاديث دى، خو په هغې كښې يو حديث هم د مقال نه خالى نه دې، او په دې خبره كښې هم څه شك نشته چه په كومو احاديثو كښې چه تسميه راغلې ده، اګر چه هغه د كلام نه خالى نه دى، خو هغه د كثرت د وجې نه د يو بل دپاره د تقويت باعث دى او په هغې كښې يو قسم تقويت پيدا كيږى.

هم دغه شان حافظ رحمه الله فرمائى: ﴿ والظاهران مجموع الاحاديث يحدث منها قوة تدل على ان له اصلا ﴾(٦)

---

١) كتاب المجروحين ج ٢ ص ١٠٣، رقم ٧٠٧
٢) الكامل ج ٥ ص ٢٤٥
٣) التلخيص الحبير ج ١ ص ١٢٨
٤) پورته حواله، د هغوى په باره كښې تفصيلات اوګورئ : لسان الميزان ج ٤ ص ٥٩، طبع قديم، و ج ٥ ص ٢٥٥ طبع جديد، رقم ٤٩٠١
٥) الترغيب والترهيب ج ١ ص ٩٨، الترهيب من ترك التسمية على الوضوء عامدا، رقم ٣١٥
٦) التلخيص الحبير ج ١ ص ١٢٨

يعنى ظاهره دا ده چه د مجموعى احاديثو نه قوت حاصليږى او په دې خبره باندې دال دى چه د دې څه اصل ضرور شته.

د قائلين سنيت او استحباب موقف: جمهور علماء كرام كوم چه د فرضيت نه دى قائل هغوى د تسميه على الوضوء د احاديثو په سلسله كښې فرمائى چه دا احاديث يا خو قولى دى يا فعلى دى!

هر چه د فعلى احاديثو تعلق دې نو هغه په دوام باندې دال نه دى لهذا د هغې نه سنيت هم نه شى ثابتيدلې پاتې دا چه فرضيت ترې ثابت شى.

او هر چه د قولى احاديثو تعلق دې نو د هغې په سندونو كښې كلام دې، بيا دا اخبار احاد دى، چه د هغې نه په كتاب الله باندې زيادت نه شى كيدې.

د دې نه علاوه چه په كومو احاديثو كښې د ﴿لاوضوء﴾ الفاظ راغلي دى په هغې كښې په نفى په نفى كمال باندې محمول كولې شى، لهذا د هغې نه به زيات نه زيات سنيت ثابتيږى. (۱)

والله اعلم

د قائلين سنيت استدلال هم د دې احاديثو نه دې كوم چه مونږ په تفصيل سره پورته ذكر كړې دې، دا احاديث اگر چه متكلم فيه دى خو پورته مونږ دا بيان كړې ده چه د كثرت طرق د وجې نه په دې كښې يو قسم قوت پيدا شوې دې، لهذا تسميه سنت ده.

او د استحباب قائلين دې خبرې ته گورې چه سنت وئيلې شى ﴿ ماواظب عليه رسول الله ﷺ مع الترك احيانا ﴾ يعنى سنت به هغه عمل ته وئيلې شى چه رسول الله ﷺ پرې اكثر اوقات پابندى كړې وى او كله كله ئې ترك كړې وى. تسميه على الوضوء د دې درجې عمل نه دې، څكه چه په دې باندې مواظبت ثابت نه دې. (۲)

خو د سنتيت قائلين وائى چه سنت چه څنگه په فعل سره ثابتيږى هم دغه شان په قول سره هم ثابتيږى. (۳) د دې نه علاوه علامه عينى رحمه الله فرمائى چه تسميه ته صرف مستحب څنگه وئيلې كيدې شى، چه هر كله د تسميه په باره كښې قولى او فعلى ډير احاديث راغلي دى.؟(٤)

د امام ابن الهمام رحمه الله موقف: امام ابن الهمام رحمه الله په فتح القدير كښې د ټولو دلائلو تجزيه كولو سره ثابته كړې ده چه هر كله د تسميه احاديث په كثرت سره ثابت دى، د هغې په معارضه كښې څه نص نشته نو هغه په نفى كمال باندې ولې محمول كولې شى، براه راست پرې د وجوب اثبات ولې نه شى كيدې؟ هغوى دا خپل موقف ډير مدلل ذكر كړې دې. (۵)

---

۱) اوگورئ: شرح معانى الاثار مع نثر الازهار ج ۱ ص ۵۰، ۵۱، كتاب الطهارة، باب التسمية على الوضوء، والبناية للعينى ج ۱ ص ۱۹٤، والسعاية ج ۱ ص ۱۰۹، ۱۱۰

۲) اوگورئ: السعاية ج ۱ ص ۱۱۰، والبناية ج ۱ص ۱۹۷

۳) اوگورئ: السعاية ج ۱ ص ۱۱۰

٤) البناية ج ۱ ص ۱۹۸

۵) اوگورئ: فتح القدير ج ۱ ص ۲۰، ۲۱

علامه عبد الحى لكهنوى رحمه الله فرمائي : ﴿ وهذا كلام حسن، ينبغى ان يعول عليه ﴾(١) دا يو ښه كلام دې د دې طرف ته رجوع او اعتماد كيدل پكار دى.

خو علامه شامى رحمه الله فرمائي : ﴿ كلام البحر صريح فى ان المحقق ابن الهمام من اهل الترجيح، حيث قال عنه : انه اهل للنظر فى الدليل، وحينئذ قلنا اتباعه فيما يحققه ويرجحه من الروايات او الاقوال، ما لم يخرج عن المذهب، فان له اختيارات خالف فيه المذهب، فلا يتابع عليها، كما قاله تلميذه العلامة قاسم ﴾(٢)

يعنى د صاحب بحر د تصريح مطابق محقق ابن الهمام د اهل ترجيح نه دې، پس صاحب بحر فرمائي چه هغه په دليل كښ د نظر كولو اهل دې. لهذا ابن الهمام چه كومو رواياتو او اقوالو ته ترجيح وركړې زمونږ دپاره د هغې د اتباع ګنجائش شته، په دې شرط چه د مذهب نه خارج څه خبره نه وى، ځكه چه د هغوى بعض اختيارات او تفردات دى كوم چه د مذهب خلاف دى، په هغې كښ د هغوى اتباع نه شئ كيدې، لكه چه د هغوى شاګرد قاسم بن قطلوبغا تصريح كړې ده.

١٤١ : ﴿ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (٣) يَبْلُغُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ بِاسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا فَقُضِيَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ ﴾ ٣٠٩٨، ٣١٠٩، ٤٨٧٠، ٢٠٢٥، ٢٩٢١]

رجال الحديث

① على بن عبدالله : دا امير المومنين فى الحديث امام على بن عبد الله بن جعفر بن نجيح سعدى بصرى المعروف بابن المدينى رحمه الله دې. د هغوى حالات په كتاب العلم (باب الفهم فى العلم) د لاندې تير شوې دى. (٤)

---

١) السعاية ج ١ ص ١١٠

٢) شرح عقود رسم المفتى ص ١٢٦، مطلب : المحقق ابن الهمام وتلميذه العلامة قاسم من اهل الاجتهاد لا صاحب البحر

٣) قوله عن ابن عباس : الحديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه ج ١ ص ٤٦٣ و ٤٦٤، كتاب بدء الخلق، باب صفة ابليس وجنوده، رقم ٣٢٧١ و ٣٢٨٣، وج ٢ ص ٧٧٦، كتاب النكاح، باب ما يقول الرجل اذا اتى اهله، رقم ٥١٦٥، و ج ٢ ص ٩٤٥، كتاب الدعوات، باب ما يقول اذا اتى اهله رقم ٦٣٨٨، وج ٢ ص ١١٠٠، كتاب التوحيد، باب السؤال باسماء الله تعالى، والاستعاذة بها، رقم ٧٣٩٦، ومسلم فى صحيحه، كتاب النكاح، باب ما يستحب ان يقوله عند الجماع، رقم ٣٥٣٣، ٣٥٣٤، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب النكاح، باب فى جامع النكاح، رقم ٢١٦١، والترمذى فى جامعه، فى كتاب النكاح، باب فى جامع النكاح، رقم ٢١٦١، والترمذى فى جامعه، فى كتاب النكاح، باب ما يقول اذا دخل على اهله، رقم ١٠٩٢، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب النكاح، باب ما يقول الرجل اذا دخلت عليه اهله، رقم ١٩١٩.

٤) كشف البارى ج ٣ ص ٢٩٧

② جریر : دا جریر بن عبدالحمید بن قرط ضبی رازی رحمه الله دې. د هغوی حالات په کتاب العلم. "باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة" د لاندې تیر شوې دی. (۱)

③ منصور : دا مشهور محدث منصور بن المعتمر السملی الکوفی رحمه الله دې. د هغوی حالات په کتاب العلم "باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة" د لاندې تیر شوې دی. (۲)

④ سالم بن ابی الجعد : دا سالم بن ابی الجعد کوفی رحمه الله دې، ولاء اشجعی بللې شی، د ابو الجعد نوم رافع دې. (۳)

دې د سیدنا ثوبان رضی الله عنه مولی رسول الله صلی الله علیه وسلم، سیدنا جابر، سیدنا ابن عباس، سیدنا نعمان بن بشیر، سیدنا عبدالله بن عمرو، سیدنا عبدالله بن عمر او سیدنا انس بن مالک رضی الله عنهم وغیره نه روایت کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې د هغه ځوئې حسن، حکم بن عتیبه، عمرو بن دینار، عمرو بن مرة، ابو اسحاق السبیعی، امام اعمش، منصور بن المعتمر او موسی بن المسیب رحمهم الله وغیره حضرات دی. (٤)

دې د سیدنا عمر، سیدنا عثمان، سیدنا علی رضی الله عنهم نه روایت کوی خو هغه مراسیل دی، هم دغه شان د سیدنا ابن مسعود او سیده عائشه صدیقه رضی الله عنهما سره هم د هغوی ملاقات نه دې شوې، د هغوی ملاقات د سیدنا ابو الدرداء او سیدنا ثوبان رضی الله عنهما سره هم نه دې شوې. (۵)

امام یحیی بن معین، امام ابوزرغه او امام نسائی رحمهم الله فرمائی : ﴿ثقة﴾(۶)

ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿کان ثقة کثیر الحدیث﴾(۷)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿کوفی تابعی ثقة﴾(۸)

ابن خلفون رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۹)

ابن حبان رحمه الله هم هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۱۰)

---

۱) کشف الباری ج ۳ ص ۲۶۸
۲) کشف الباری ج ۳ ص ۲۷۰
۳) تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۱۳۰
٤) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۱۳۱، ۱۳۲، وسیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۰۸، ۱۰۹
۵) اوګورئ : اکمال تهذیب الکمال لمغلطائی ج ۵ ص ۱۸۰، ۱۸۱
٦) تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۱۳۲، والجرح والتعدیل ج ٤ ص ۱۷۶، رقم (۷۹۵/۵۹۱٤)
۷) الطبقات لابن سعد ج ۶ ص ۲۹۱
۸) معرفة الثقات للعجلی ج ۱ ص ۳۸۲، رقم ۵۳۸، واکمال تهذیب الکمال ج ۵ ص ۱۸۱
۹) اکمال تهذیب الکمال ج ۵ ص ۱۸۲
۱۰) الثقات لابن حبان ج ٤ ص ۳۰۵

حافظ ذهبي رحمه الله د هغوی په باره کښ ليکلي دي : ﴿ الفقيه، احد الثقات ﴾(١)

هم دغه شان امام ذهبي رحمه الله فرمائي : ﴿ من ثقات التابعين ﴾(٢)

ابراهيم الحربي رحمه الله فرمائي : ﴿ مجمع على ثقته ﴾(٣) خو هغه به د خپل ثقاهت او امام باوجود تدليس او ارسال کولو ، پس حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي : ﴿ فهو صاحب تدليس ﴾(٤)

هم دغه شان امام ذهبي رحمه الله دا هم فرمائي چه : ﴿ من ثقات التابعين، لکنه يدلس ويرسل ﴾(٥)
حافظ ابن حجر رحمه الله هغه په طبقات المدلسين کښ په دويمه طبقه کښ ذکر کړې دې، دا د هغه حضراتو طبقه ده چه د هغوی تدليس هم کم وي او هغه چه کله تدليس کوي نو هغه د ثقه نه کوي، پس د داسې حضراتو د امامت او جلالت شان باوجود ائمه کرامو د هغوی احاديث سره د هغوی د تدليس نه په خپل صحاح کښ قبول کړې دي. (٦)

د هغوی وفات په ١٠٠ هجری کښ يا د هغې نه مخکښ يا روستو شوې دې. (٧) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑤ **کريب** : دا ابو رشدين کريب بن ابی مسلم قرشي هاشمي مولی عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. د هغوی حالات هم په دې جلد کښ د باب التخفيف في الوضوء د لاندې تير شوې دي.

⑥ **سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما** : د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات په بدء الوحی کښ د څلورم حديث د لاندې، او هم دغه شان په کتاب الايمان کښ د باب کفران العشير وکفر دون کفر د لاندې تير شوي دي. (٨)

قوله: يَبْلُغُ النَّبِيَّ بِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما به دا حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ته رسولو سره بيانولو!
مطلب دا چه دا حديث مرفوع دې، په ابن عباس رضي الله عنهما باندې موقوف نه دې، خو ابن عباس رضي الله عنهما دا حديث د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه براه راست اوريدلې وو که د بل چا په واسطه؟ چونکه د دې تصريح نشته، په دې وجه په دې صيغې سره بيان کړې شو. (٩)

---

١) سير اعلام النبلاء ج ٥ ص ١٠٨
٢) ميزان الاعتدال ج ٢ ص ١٠٩
٣) اکمال تهذيب الکمال ج ٥ ص ١٨٢
٤) سير اعلام النبلاء ج ٥ ص ١٠٨
٥) ميزان الاعتدال ج ٢ ص ١٠٩
٦) اوګورئ : تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس ص ٣١، رقم ٤٨
٧) اوګورئ : تقريب التهذيب ص ٢٢٦، رقم ٢١٧٠
٨) اوګورئ : کشف الباری ج ١ ص ٤٤٥، و ج ٢ ص ٢٠٥
٩) اوګورئ : شرح الکرمانی ج ٢ ص ٨٣، وعمدة القاری ج ٢ ص ٢٦٧

دلته د دې صيغې ﴿ يبلغ به ﴾ په شان نورې هم ډير صيغې استعماليږي ﴿ يرفع الحديث، يرويه، ينميه، رواية، رواه ﴾ كه دا الفاظ تابعي يا د هغه نه لاندې څوك نقل كړي نو دا د مرفوع حكمي په درجه كښې دې او كه يو صحابي دا الفاظ ذكر كړي نو بيا خو بالكل د صريح په حكم كښې دې. (۱)

قوله: قَالَ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ بِاسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا فَقُضِيَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ: يعنى: په تاسو كښې كه څوك خپلې بيبى ته راشي نو دا دعا اوائي: بسم الله! د الله پاك په نوم سره دا عمل كوم، اې الله! شيطان زمونږ نه لرې كړه او څه چه ته مونږ ته راكوې د هغه (اولاد) نه شيطان لرې كړه.

امام غزالي رحمه الله فرمائي چه مستحب دا ده چه ﴿ بسم الله ﴾ اولولي بيا سورة اخلاص اولولي، بيا تكبير او تهليل اوائي او ﴿ بسم الله العلي العظيم، اللهم اجعلها ذرية طيبة ان كنت قدرت ان تخرج ذلك من صلبي ﴾ دې اولولي. (۲)

يعنى اې الله! كه تا زما د شا نه د ذريت پيدا كولو فيصله كړې وى نو دا پاك ذريت جوړ كړه

د دعا لوستلو وخت: دا دعا به څه وخت لولي؟ د حديث الباب د اطلاق نه فهم كښې راځي چه د جماع په شروع كښې به ئې د كشف عورت نه پس لولي، د دې تائيد د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د اثر نه كيږي!

﴿ عَنْ عَلْقَمَةَ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ كَانَ إِذَا غَشِيَ أَهْلَهُ فَأَنْزَلَ قَالَ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيمَا رَزَقْتَنَا نَصِيبًا ﴾ (۳)

يعنى كله چه به هغه د خپلې بيبى سره جماع كوله او انزال به ئې اوشو نو وئيل به ئې: اې الله! څه چه ته مونږ ته راكوې په هغې كښې د شيطان حصه مه كوه.

خو نور علماء كرام فرمائي چه د جماع په وخت دې د عورت ښكاره كولو نه مخكښې مخكښې دا دعا اولوستلې شي. (٤) پس په صحيحين كښې په يو بل طريق كښې د ﴿ اذا اتى اهله ﴾ په ځائې د ﴿ اذا اراد ان ياتى اهله ﴾ (٥) الفاظ راغلې دى.

---

۱) اوګورئ: نزهة النظر فى توضيح نخبة الفكر ص ۱۰۵، وعلوم الحديث لابن الصلاح ص ٤٦، وفتح المغيث ج ۱ ص ۲۱۸، ۲۲۰، الفرع الرابع من الفروع السبعة بعد بحث المقطوع.

۲) احياء علوم الدين ص ۵۰۶، كتاب اداب النكاح، العاشر: فى اداب الجماع

۳) مصنف ابن ابى شيبة ج ۹ ص ۳۳۵، كتاب النكاح، باب ما يومر به الرجل اذا دخل على اهله، رقم ۱۷٤۳۹، و ج ۱۵ ص ۳۵۱، كتاب الدعاء، باب ما يدعو به الرجل اذا دخل على اهله، رقم ۳۰۲۵۳

٤) اوګورئ: اتحاف السادة المتقين ج ۶ ص ۱۷۳، كتاب اداب النكاح

۵) صحيح البخارى ج ۲ ص ۹٤۵، كتاب الدعوات، باب ما يقول اذا اتى اهله، رقم (۶۳۸۸)، وصحيح مسلم، كتاب النكاح، باب ما يستحب ان يقوله عند الجماع رقم ۳۵۳۳.

او هر چه د ابن مسعود رضی الله عنه د اثر تعلق دې نو هغه د انزال نه پس د جامو د اغوستلو نه پس حالت باندې محمول کيدلې شی. والله اعلم

قوله: فَقُضِيَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ: بيا د هغوی دواړو ترمينځه اولاد مقدر شی نو هغه ته شيطان ضرر نه شی رسولې.

د ﴿قضی﴾ ډير معانی دی. دلته د ټولو نه غوره د تقدير معنی ده، ځکه چه د صحيح مسلم په حديث کښې ﴿فانه ان يقدر بينهما ولد فی ذلك﴾ (۱) الفاظ راغلې دی.

د دې نه علاوه د حکم په معنی کښې هم کيدلې شی. (۲)

بيا دلته ﴿فقضی بينهما﴾ د اکثر حضراتو په نزد د تثنيه په ضمير سره دې، او د حموی او مستملی په نسخو کښې ﴿فقضی بينهم﴾ د جمع صيغې سره راغلې دې، د تثنيه والا نسخه راجحه ده، خو جمع هم په تثنيه باندې محمول کيدلې شی، ځکه چه اقل د جمع دوه دی. (۳)

د لم يضره څه مطلب دې؟ : د عدم اضرار شيطان يو مطلب خو دا دې چه د شيطان به په هغه باندې تسلط نه حاصليږی. يعنی د الله پاك د نوم د اخستلو د وجې نه به هغه ماشوم د الله پاك په محفوظ بندګانو کښې شی چه په هغه باندې د انسان وس نه چليږی، لکه د الله پاك ارشاد دې ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ (۴) (يعنی زما په په بندګانو باندې ستا تسلط نشته، دا امکان هم ذکر کړې شوې دې چه د دې نه دې عموم مراد واخستلې شی، يعنی شيطان به هغه ته هيڅ قسم ضرر او نه رسوی. خو په دې صورت کښې به د هغه ماشوم د هميشه دپاره معصوم کيدل لازم شی، ظاهره ده چه دا خبره صحيح نه ده.

په دې وجه علماء کرام فرمائی چه د دې عموم نه مراد اخستلو په ځائې خصوص مراد کړې شی. يعنی شيطان هغه ته ضرر عقلی يا بدنی کښې نه شی اخته کولې چه شيطان په هغه باندې اثر انداز شی چه هغه مخبوط العقل جوړ کړی، يا هغه ته بدنی طور نقصان اورسوی.

يو احتمال دا هم بيان کړې شوې دې چه د پيدائش په وخت به هغه ماشوم ته د شيطان د مس نه حفاظت حاصل شی.

خو دا خبره دهغه حديث منافی ده چه په هغې کښې ذکر دی چه د شيطان د مس نه سوا د مريم او د هغه د ځوئی سيدنا عيسی علیه السلام نه بل چاته هم استثناء نشته. (۵)

---

۱) صحيح مسلم. كتاب النكاح. باب ما يستحب ان يقوله عند الجماع رقم ۳۵۳۳.

۲) اوګورئ: شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۸۳، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۶۸.

۳) فتح البارى ج ۱ ص ۲۴۲

۴) سورة الحجر : ۴۲

۵) قال ابوهريرة رضی الله عنه : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : ما من بنی ادم مولود الا يمسه الشيطان حين يولد، فيستهل صارخا من مس الشيطان، غير مريم وابنها. صحيح البخارى ج ۱ ص ۴۸۸، كتاب احاديث الانبياء، باب قول الله تعالى : ﴿ واذكر فى الكتاب مريم ﴾ رقم ۳۴۳۱

داؤدی رحمه الله فرمائی چه د دې ضرر نه د کفر په فتنه کښې اخته کول مقصود دی، یعنی که د جماع په وخت ئې دعا اولوستلې نو هغه ماشوم به د شیطان د اغوا او تضلیل کښې اخته کیدو سره په کفر کښې د واقع کیدو نه بچ شي.
ګویا د دې دعا د لوستلو دپاره دا ډیر لوئې بشارت دې چه دا ماشوم توحید او ایمان باندې مری. یو مطلب دا هم بیان کړې شوې دې چه که سړې د جماع په وخت تسمیه اونه لولی نو شیطان به دهغه ذکر سره یوځائې کیدو باندې په جماع کښې شریک شي. (۱)
د دې نه معلومه شوه چه که بسم الله اولولی نو د شیطان د مشارکت نه به ئې حفاظت اوشی او د شیطان د عدم مشارکت فائده ظاهره ده چه د ماشوم طرف ته به عائد وی. (۲)
فائده: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه هغوی یوه نسخه لیدلې دې چه د فربری رحمه الله مخکښې لوستلې شوې وو، په دې کښې دا اضافه ده:
﴿ قیل لابی عبدالله: فان لم یعرف بالعربیة ایقول بالفارسیة؟ قال نعم ﴾ (۳)
یعنی د امام بخاری رحمه الله نه تپوس اوشو چه یو سړی له عربی نه ورځی نو ایا هغه ته به دا دعا په فارسئ کښې د وئیلو اجازت وی؟ وې فرمائیل: او! **والله سبحانه وتعالی اعلم**

⑨ باب: مَا یَقُولُ عِنْدَ الخَلَاءِ

قوله: خلاء: خالی فضاء ته وئیلې شی، روستو ئې د قضاء حاجت او اودس په ځائې اطلاق شروع شو (٤)
دلته عبارت مقدر دې، د عبارت تقدیر داسې دې چه: **﴿ ما یقول عند ارادة الدخول فی الخلاء ﴾** دا په هغه صورت کښې دې چه کله بیت الخلاء جوړه وی او که بیت الخلاء جوړه نه وی نو بیا هیڅ تقدیر ته ضرورت نشته. (۵)
د مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل واضح دې، ځکه چه په دواړو بابونو کښې د دعا د لوستلو ذکر دې. (٦)
د ترجمة الباب مقصد: په ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله مقصد دعا لره بیانول دی

---

۱) کما اورد الطبری بسنده عن مجاهد قال: اذا جامع الرجل ولم یسم انطوی الجان علی احلیله فجامع معه. جامع البیان للطبری ۲۲/۲٤۸، تحت قوله تعالی فی سورة الرحمن: ﴿ لم یطمثهن انس قبلهم ولا جآن ﴾
۲) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲٦۹، واتحاف السادة المتقین ج ٦ ص ۱۷٤، وسبل السلام ج ۳ ص ۳۹۰. کتاب النکاح، باب عشرة النساء رقم ۹٦۰.
۳) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۲، وشرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۸۳، وفیه قیل لابی عبید بدل ابی عبید الله فانتبه.
٤) اوګورئ: تاج العروس ج ۳۸ ص ۱۳، ۱٤، مادة: خلو
۵) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۲
٦) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۷۰

كومه چه بيت الخلاء ته د تلو نه مخكښ لوستلې شي، دا دعا بالاتفاق مستحب ده. (١)

١٤٢: ﴿حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (٢) يَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ. تَابَعَهُ ابْنُ عَرْعَرَةَ عَنْ شُعْبَةَ وَقَالَ غُنْدَرٌ عَنْ شُعْبَةَ إِذَا أَتَى الْخَلَاءَ وَقَالَ مُوسَى عَنْ حَمَّادٍ إِذَا دَخَلَ وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ﴾ [٥٩٢٣]

رجال الحديث

① **ادم**: دا ابو الحسن آدم بن ابى اياس عبد الرحمن العسقلانى رحمه الله دې، د هغوى حالات په كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده د لاندې تير شوې دى. (٣)

② **شعبة**: دا امير المومنين فى الحديث امام شعبه بن الحجاج عتكى بصرى رحمه الله دې. د هغوى حالات هم په مذكوره كتاب او باب كښې تير شوې دى. (٤)

③ **عبدالعزيز بن صهيب**: دا عبد العزيز بن صهيب بنانى بصرى رحمه الله دې. د هغوى حالات په كتاب الايمان، باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان د لاندې تير شوې دى. (٥)

④ **سيدنا انس** رضي الله عنه: د سيدنا انس رضي الله عنه حالات هم په كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه د لاندې تير شوې دى. (٦)

قوله: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ: رسول الله صلى الله عليه وسلم چه به كله بيت الخلاء ته داخليدو نو دا دعا به ئې لوستله.

---

١) اوګورئ: حاشية ابن عابدين ج ١ ص ٨١، سنن الوضوء، ومواهب الجليل ج ١ ص ٣٩٢، كتاب الطهارة، فصل فى اداب قضاء الحاجة، وحاشية الدسوقى على الشرح الكبير ج ١ ص ١٧٧، فصل فى ندب لقضاء الحاجة، والمجموع ج ٢ ص ٧٣، ٧٤ و ٧٩، باب الاستطابة، والمغنى ج ١ ص ١٠٩، فصول فى اداب التخلى.

٢) قوله: انسا رضى الله تعالى عنه الحديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه ج ٢ ص ٩٣٦، كتاب الدعواتو باب الدعاء عند الخلاء رقم ٦٣٢٢، ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحيض، باب ما يقول اذا اراد دخول الخلاء، رقم ٨٣١، ٨٣٢، والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب القول عند دخول الخلاء رقم ١٩، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب ما يقول الرجل اذا دخل الخلاء، رقم ٤، ٥، والترمذى فى جامعه، فى كتاب الطهارة، باب ما يقول اذا دخل الخلاء رقم ٥، ٦، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب ما يقول الرجل اذا دخل الخلاء رقم ٢٩٨.

٣) كشف البارى ج ١ ص ٦٧٨

٤) يورته حواله

٥) كشف البارى ج ٢ ص ١٢

٦) كشف البارى ج ٢ ص ٤

دا دعا به په هر هغه ځائې کښې لوستلې شي چرته چه قضاء حاجت کولې شي برابره خبره ده که هغه ځائې د قضاء حاجت دپاره باقاعده جوړکړې شوې وي يا خالي ځائې وي.
امام ابوداؤد رحمه الله د سيدنا زيد بن ارقم رضي الله عنه نه يو مرفوع حديث نقل کړې دې!
﴿ ان هذه الحشوش محتضرة، فاذا اتى احدكم الخلاء فليقل : اعوذ بالله من الخبث والخبائث ﴾(۱)
يعنې د قضاء حاجت دپاره جوړ شوي دا ځايونه داسې دي چه په دې کښې جنات او شيطانان حاضر وي. لهذا کله چه په تاسو کښې څوك هلته ځي نو دا دعا دې اولولي
د دې حديث نه معلومه شوه چه دا دعا به صرف په هغه مواضع او ځايونو کښې وئيلې شي کوم چه د قضاء حاجت دپاره جوړ کړې شوې دي.
خو راجحه دا ده چه چرته هم انسان د قضاء حاجت دپاره کيني برابره خبره ده که هغه ځايونه د قضاء حاجت دپاره وي يا ميدان او ځنګل وي، په هر صورت کښې به دا دعا لوستلې شي، ځکه چه د دې مقصد تعوذ من شر الشيطان دې، او شيطانان چه څنګه په بيوت الخلاء کښې نقصان رسوي دغه شان بهر هم رسوي، پس د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په يو حديث کښې دي!
﴿ ومن اتى الغائط فليستتر، فان لم يجد الا ان يجمع کثيبا من رمل، فليستدبره، فان الشيطان يلعب بمقاعد بنى ادم ﴾(۲) يعنې څوك چه د قضاء حاجت دپاره ځي هغه له پکار دي چه ښه پرده اوکړي، که د شړو د ډهيرکې د جمع کولو نه علاوه بل څه صورت او نه مومي نو دغه شان کولو سره دې هغې ته شا کړي. ځکه چه شيطان د انسان د مقعد سره لوبې کوي.
معلومه شوه چه د شيطان اثرات هر ځائې کښې وي، په دې وجه دعا به هم په هره موقع باندې کولې شي.
دا دعا به کله لوستلې شي؟ : د جمهور علماء کرامو او ائمه اربعه په نزد چرته چه بيت الخلاء جوړه وي هلته هغې ته د داخليدو نه مخکښې مخکښې او چرته چه جوړه نه وي هلته د کيناستلو نه مخکښې، يعنې د کپړو د اوچتولو نه مخکښې به دا دعا لوستلې شي، بيت الخلاء ته د داخليدو نه پس، هم دغه شان د جامو د ويستلو نه پس به په ژبې سره دا الفاظ نه شي ادا کولې، په داسې صورت کښې به ئې د جمهورو په نزد په زړه کښې لولي، په ژبې سره به تلفظ نه شي کولې.
او امام ابن سيرين او امام ابراهيم نخعي رحمهما الله فرمائي چه په بيت الخلاء کښې دننه، يا د کشف عورت نه پس د دعا په لوستلو کښې هيڅ باك نشته. (۳)

---

۱) سنن ابى داؤد فى كتاب الطهارة، باب ما يقول الرجل اذا دخل الخلاء، رقم ۶
۲) سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب الاستتار فى الخلاء رقم ۳۵
۳) قال ابن عابدين : الظاهر انه يسمى قبل رفع ثيابه ان كان فى غير المكان المعد لقضاء الحاجة، والا فقبل دخوله، فلو نسى فيهما سمى قلبه، ولا يحرک لسانه، تعظيما لاسم الله تعالى، رد المحتار ج ۱ ص ۸۱، سنن الوضوء، وانظر المواهب الجليل ج ۱ ص ۳۹۲، كتاب الطهارة، فصل فى اداب قضاء الحاجة، وحاشية الدسوقى على الشرح الكبير، ج ۱ ص ۱۷۷، فصل فى ندب لقضاء الحاجة، والمجموع ج ۲ ص ۷۳، ۷۴ و ۷۹، باب الاستطابة، والمغنى ج ۱ ص ۱۰۹، فصول فى اداب التخلى.

د مجوزينو دلائل او د مانعينو جواب : مجوزين فرمائي چه دالله پاك ارشاد دې ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ﴾(۱)
د دې آيت كريمه په رڼا كښې هره كلمه او هره دعا د الله پاك طرف ته خيژي، لهذا بيت الخلاء كښې دننه په لوستلو كښې هيڅ باك نشته.

هم دغه شان سيده عائشه رضي الله عنها فرمائي چه : ﴿كان النبي ﷺ يذكر الله على كل احيانه﴾(۲)
يعني رسول الله ﷺ به په هر حال كښې د الله پاك ذكر كولو.

په دې حديث كښې د ﴿على كل حال﴾ په عموم كښې قضاء حاجت هم داخل دې، لهذا د قضاء حاجت په موقع باندې هم دا دعا لوستلې كيدې شي.

جمهور علماء كرام فرمائي چه په آيت كريمه كښې د ﴿صعود﴾ نه مراد قبوليت دې.(۳)

هم دغه شان په روايت كښې د ﴿احيان﴾ نه مراد هغه عموم نه دې كوم چه تاسو اخلئ، بلكه د ﴿احيانه﴾ ضمير د ذكر طرف ته راجع دې د رسول الله ﷺ طرف ته نه، مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ به په هغه تولو احيان او اوقات كښې ذكر كولو په كومو كښې چه ذكر مناسب دې.
يا د دې نه مراد عموم احوال دې، يعني رسول الله ﷺ به طاهرا، محدثا، قائما، قاعدا، مضجعا او ماشيا په هر حالت كښې د الله پاك ذكر كولو.
يا د دې ذكر نه مراد ذكر قلبي هم كيدې شي، يعني رسول الله ﷺ به هر وخت په ذكر لساني كښې مشغول وو، يو وخت به هم ترې غافل نه وو، خو چرته چه به ذكر لساني نه شو كيدې هلته به ئې صرف ذكر قلبي كولو او د ذكر قلبي په صورت كښې هيڅ حال او وخت مستثنى نه وي. هر وخت كم از كم ذكر قلبي ضرور كيږي. (۴)

قوله: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ: اې الله! زه د مذكر شيطانانو او مؤنث شيطانانو د شر نه ستا پناه غواړم.

قوله: الخبث: د باء په ضمې سره دې، په باء باندې سكون هم لوستلې شوې دې، پس دواړو

---

۱) فاطر ص ۱۰
۲) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب ذكر الله تعالى فى حال الجنابة وغيرها، رقم ۸۲۶، وسنن ابى داؤدو كتاب الطهارة، باب فى الرجل يذكر الله تعالى على غير طهر، رقم ۱۸
۳) انظر الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۱۴ \ ۳۲۹، سورة فاطر، وقال المحلي: اليه يصعد الكلم الطيب: يعلمه، وقال الصاوي: أشار بذلك الى أن فى الكلام مجازاً، فالصعود مجاز عن العلم، كما يقال: ارتفع الأمر الى القاضي. يعني علمه. عبر عنه بالصعود. اشارة لقبوله. لأن موضع الثوب فوق، وموضع العذاب أسفل..... انظر تفسير الجلالين مع حاشية الصاوي: ۳ \ ۲۷۶.
۴) اوګورئ : شرح النووي على صحيح مسلم ج ۴ ص ۲۹۱، كتاب الطهارة، باب ذكر الله تعالى فى حال الجنابة وغيرها، وبذل المجهود ج ۱ ص ۲۲۷، ۲۲۸

طريقو سره روايۀ لوستل ثابت دى. (۱)
البته امام خطابي رحمه الله د باء سكون ته د محدثينو غلطى وئيلې ده. (۲)
خو امام نووى رحمه الله وغيره مختلف حضراتو د هغوى ترديد كړې دې او فرمائى چه د سكون انكار صحيح نه دې، ځکه چه په داسې كلماتو كښې اهل عرب تحفيفا سكون هم لولى، پس «كتب، رسل، عنق، اذن» او په داسې الفاظو كښې اهل عربيت تصريح كړې ده چه په دواړو طريقو سره لوستل ئې صحيح دى (۳)
امام نووى رحمه الله فرمائى چه كيدې شى امام خطابي رحمه الله د هغه خلقو تغليط كړې وى كوم چه په دې لفظ كښې سكون ته اصل وائى، كه دا خبره وى نو د هغوى خبره به صحيح وى، خو عبارت به مبهم او موهم وى. (٤)
علامه فيومى رحمه الله فرمائى چه دا لفظ به د باء په ضمې سره لوستلې شى او د باء په سكون سره د قبيله بنو تميم لغت دې، لهذا دغه شان ئې هم لوستلې شى. (۵)
امام ابوعبيد رحمه الله هم دا په سكون د باء سره روايت كړې دې. (۶)

«خبائث» د «خبيثة» جمع ده.

د «الخبث» او «الخبائث» نه څه مراد دې؟: امام خطابي رحمه الله فرمائى چه د دې نه مراد «ذكران الشياطين واناثهم» مراد دى. (۷)

اصل كښې د «خبث» معنى د شر او كفر ده، بعض حضرات فرمائى چه د «خبث» نه مراد شياطين او د «خبائث» نه مراد معاصى دى.

د «خبث» بالضم نه مذكر شياطين او د «خبائث» نه مونث شياطين مراد كړې شوې دى او كه «خبث» په سكون سره وى نو په دې كښې په د شر او كفر معنى وى او د خبائث نه به ټول خبيث څيزونه او احوال خبيثه مراد وى، په دې وجه د بالضم په مقابله كښې په بالسكون كښې عموم زيات دې، مذكر او مؤنث شياطين هم په دې كښې داخليږى او نور خبائث هم.

ابن الاعرابى رحمه الله فرمائى چه د عربو په كلام كښې «خبث» هر ناخوښه او مكروه څيز ته وئيلې شى، كه په كلام كښې دننه خبث وى نو كنځل مراد دى، كه ملل په دې متصف كړې

---

۱) شرح النووى على صحيح مسلم ج ٤ ص ۲۹۳، كتاب الطهارة، باب ما يقول اذا اراد دخول الخلاء
۲) اصلاح غلط المحدثين ص ٤۸، ٤۹، ومعالم السنن ج ۱ ص ۱۶، كتاب الطهارة، باب ما يقول اذا دخل الخلاء.
۳) شرح النووى على صحيح مسلم ج ٤ ص ۲۹۳، كتاب الطهارة، باب ما يقول اذا اراد دخول الخلاء
٤) پورته حواله
۵) المصباح المنير للفيومى ج ۱ ص ۱۶۲، مادة : خبث
۶) انظر غريب الحديث لابى عبيد القاسم بن سلام ج ۱ ص ٤۱۶، واصلاح غلط المحدثين ص ٤۸، ٤۹
۷) معالم السنن ج ۱ ص ۱۶، كتاب الطهارة، باب ما يقول اذا دخل الخلاء.

شي نو مراد به ترې كفر وي، كه مطعومات پرې متصف كړې شي نو مراد به ترې حرام وي، كه د مشروبات دپاره استعمال كړې شي نو د دې نه به ضار يغنى نقصان وركونكې معنى اخستلې شي. (١) والله اعلم

دا دعا بالاتفاق مستحب ده او بيت الخلاء ته د تلو په مجمع عليه ادابو كښې ده. (٢) رسول الله ﷺ به د تعبد په طور لوستله، ځكه چه هغه د شيطان د شر نه محفوظ وو، د امت د تعليم دپاره به ئې ځائې په ځائې لوستله. صلى الله عليه وسلم

فائده د ابن عساكر رحمه الله په نسخه كښې دلته دا عبارت هم دې: ﴿ قال ابوعبدالله يعنى البخارى ويقال الخبث ﴾ يعنى امام بخارى رحمه الله فرمائى چه دا لفظ د باء په سكون سره هم لوستلې شوې دې. اوس كه د باء سكون د ضمې نه تخفيف كولو سره لوستلې شوې وى نو د هغې معنى تفصيلا تيرې شوې او كه د دې نه مخفف نه وى نو بيا دا د شر او كفر په معنى كښې دې، لكه چه د ابن الاعرابى رحمه الله په حوالې سره تفصيل بيان كړې شوې دې. (٣)

﴿ تَابَعَهُ ابْنُ عَرْعَرَةَ عَنْ شُعْبَةَ وَقَالَ غُنْدَرٌ عَنْ شُعْبَةَ إِذَا أَتَى الْخَلَاءَ وَقَالَ مُوسَى عَنْ حَمَّادٍ إِذَا دَخَلَ وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ ﴾

د ذكر شوې تعليقاتو د ذكر كولو مقصد: دلته امام بخارى رحمه الله په درې قسمه رواياتو كښې فرق او تطبيق كول غواړى.

په يو روايت كښې د ﴿ اذا دخل ﴾ الفاظ دى، په بل روايت كښې د ﴿ اذا اتى الخلاء ﴾ الفاظ دى او په دريم روايت كښې د ﴿ اذا اراد ان يدخل ﴾ الفاظ دى.

د ادم عن شعبة په طريق كښې د ﴿ اذا دخل الخلاء ﴾ الفاظ راغلې دى، محمد بن عرعره د ادم متابعت تامه كړې دې او بعينه هم دا الفاظ ئې نقل كړې دى.

او د موسى بن حماد عن عبد العزيز بن صهيب په طريق سره هم دا الفاظ نقل دى، خو دا متابعت قاصره دې.

د دې طرق په مقابله كښې د غندر عن شعبة په طريق كښې د ﴿ اذا دخل الخلاء ﴾ په ځائې ﴿ اذا اتى الخلاء ﴾ الفاظ دى. په دواړو كښې فرق واضح دې چه ﴿ دخل ﴾ په ظاهره كښې د هغه مواضع سره خاص دې كوم چه د قضاء حاجت دپاره جوړ كړې شوې وى او ﴿ اتى ﴾ د خپل عموم د وجې نه بيوت الخلاء او ميدان ټولو ته شامل دې.

بيا روايت ﴿ اذا دخل ﴾ يا ﴿ اذا اتى ﴾ دواړه قسمه روايتونو نه واضح نه دې چه آيا دا دعا به د داخليدو نه پس لوستلې شى يا د هغې نه مخكښې.

---

١) پورته حواله اوګورئ
٢) شرح النووى على صحيح مسلم ج ٤ ص ٢٩٤، كتاب الطهارة، باب ما يقول اذا اراد دخول الخلاء
٣) اوګورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٤٣

خو ﴿ سعید بن زید عن عبد العزیز ﴾ په طریق سره الفاظو دا هم واضحه کړه چه دلته د دخول اراده مراد ده، ځکه چه الفاظ دی: ﴿ اذا اراد ان یدخل ﴾ والله اعلم

د مذکوره متابعات او تعلیقات تخریج

① **ابن عرعره عن شعبه**: دا روایت امام بخاری رحمه الله وړاندې په کتاب الدعوات باب الدعاء عند الخلاء کښې تخریج کړې دې. (۱)

② **وقال غندر عن شعبه**: حافظ او علامه عینی رحمهما الله فرمائی چه دا روایت ﴿ غندر عن شعبة عن عبد العزیز ﴾ په طریق سره په مسند بزار کښې بعینه هم په دې الفاظو سره مروی دی او په مسند احمد کښې د ﴿ اذا اتی الخلاء ﴾ په ځائې ﴿ اذا دخل ﴾ الفاظ دی. (۲)

خو سره د تتبع او تلاش نه مونږ ته په مسند بزار کښې دا روایت ملاؤ نه شو، او په مسند احمد کښې بعینه هم دا الفاظ یعنی ﴿ اذا اتی الخلاء ﴾ الفاظ په ذکر شوی سند سره موجود دی(۳)

③ **موسی عن حماد**: ﴿ موسی بن اسماعیل التبوذکی عن حماد، عبد العزیز بن صهیب عن انس ﴾ په طریق سره دا روایت امام بیهقی رحمه الله په السنن الکبری کښې موصولا نقل کړې دې. (٤)

④ **سعید بن زید، حدثنا عبدالعزیز**: دا روایت امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې موصولا تخریج کړې دې، پس فرمائی: ﴿ حدثنا ابو النعمان، حدثنا سعید بن زید، حدثنا عبد العزیز بن صهیب قال حدثنی انس قال: کان النبی ﷺ اذا اراد ان یدخل الخلاء قال.. ﴾(۵)

دا سعید بن زید د مشهور محدث حماد بن زید بن درهم رور دې، په هغه باندې اګر چه بعض حضراتو کلام کړې دې او حافظ ابن حجر رحمه الله هغه ته ﴿ صدوق له اوهام ﴾(۶) وئیلې دی خو د امام بخاری رحمه الله سره سره ډیر محدثینو د هغه تعدیل او توثیق کړې دې. (۷) کما سیأتی ترجمته ان شاء الله تعالی

د دې نه علاوه په سنن کبری کښې د دې متابع روایت هم موجود دې. (۸)

---

۱) اوګورئ: صحیح البخاری ج ۲ ص ۹۳۶، رقم ۶۳۲۲

۲) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲٤٤، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۷۲

۳) اوګورئ: مسند احمد ج ۳ ص ۲۸۲، رقم ۱٤۰٤٤، مسند انس بن مالک رضی الله عنه.

٤) اوګورئ: السنن الکبری للبیهقی ج ۱ص ۹۵، طبع قدیم و ج ۱ ص ۱۵٤ طبع جدید، رقم ٤۵۲

۵) الادب المفرد ص ۲٤۰، کتاب الاذکار، باب دعوات النبی ﷺ رقم ۶۹۲

۶) تقریب التهذیب ص ۲۳۶، رقم ۲۳۱۲

۷) اوګورئ. تحریر تقریب التهذیب ج ۲ ص ۲۹ و ۳۰، رقم ۲۳۱۲

۸)قال البیهقی رحمه الله: ثنا مسدد، ثنا عبدالوارث، عن عبدالعزیز، عن انس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان اذا اراد الخلاء قال...السنن الکبری للبیهقی ج۱ ص ۹۵، طبع قدیم ج ۱ ص ۱۵٤، طبع جدید رقم ٤۵۳

رجال الحديث

① **محمد بن عرعوه** : دا محمد بن عرعره بن البرند القرشى السامى رحمه الله دې، د هغه حالات په كتاب الايمان، باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهولا يشعرد لاندې تير شوې دى. (١)

② **شعبة** : دا امير المومنين فى الحديث امام شعبه بن الحجاج عتكى بصرى رحمه الله دې. د هغوى حالات هم په مذكوره كتاب او باب كښې تير شوې دى. (٢)

③ **غندر** : دا ابو عبدالله محمد بن جعفر المعروف بغندر الهذلى رحمه الله دې، د هغه حالات په كتاب الايمان د باب ظلم دون ظلم د لاندې تير شوې دى. (٣)

④ **موسى** : دا ابو سلمه موسى بن اسماعيل تبوذكى بصرى رحمه الله دې. د هغوى حالات په كتاب بدء الوحى كښې د څلورم حديث د لاندې مختصر او په كتاب العلم كښې د باب من اجاب الفتيا باشارة اليد والراس د لاندې تفصيلا ذكر شوې دى. (٤)

⑤ **حماد** دا امام ابو سلمه حماد بن سلمه بن دينار الربعى البصرى رحمه الله دې. (٥)

هغه د ايوب سختيانى، ثابت بنانى، حماد بن ابى سليمان، حميد الطويل، خالد الحذاء، ربيعه بن ابى عبدالرحمن، زيد بن اسلم، د خپل والد سلمه بن دينار، سليمان التيمى، سهيل بن ابى صالح، عبدالعزيز بن صهيب، عمرو بن دينار المكى، محمد بن اسحاق، هشام بن حسان او ابو التياح يزيد بن حميد الضبعى رحمهم الله وغيره روايت كوى.

دهغه نه په روايت كونكو كښې ادم بن ابى اياس، روح بن عباده، سفيان الثورى، (وهومن اقرانه)، سليمان بن حرب، ابوداؤد طيالسى، امام شعبه، (وهو اكبر منه) امام عبدالله بن مبارك، عبدالله بن مسلمه القعنبى، امام عبدالرحمن بن مهدى، عبد الصمد بن عبدالوارث، عبد الملك بن عبدالعزيز بن جريج، عفان بن مسلم، امام ابو نعيم، امام مالك بن انس (وهومن اقرانه)، ابو النعمان بن الفضل عارم، ابو سلمه موسى بن اسماعيل تبوذكى، نضر بن شميل، امام وكيع، امام يحيى بن سعيد القطان او يزيد بن هارون رحمهم الله په شان ډير اساطين حديث شامل دى. (۶) دې د حميد الطويل رحمه الله خورئې دې. (٧)

---

١) كشف البارى ج ٢ص ٥٥٧
٢) كشف البارى ج ١ ص ۶٧٨
٣) كشف البارى ج ٢ ص ٢٥٠
٤) كشف البارى ج ١ ص ٤٣٣، ج ٣ ص ٤٧٧
٥) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ٧ ص ٢٥٣، رقم ١٤٨٢
٦) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ٧ ص ٢٥٤ تا ٢٥٩
٧) تهذيب الكمال ج ٧ ص ٢٥٩

امام احمد رحمه الله فرمائی: ﴿حماد بن سلمة اثبت الناس فی حمید الطویل، سمع منه قدیما﴾(١)
یعنی حماد بن سلمه د خپل ماما حمید الطویل په راویانو کښې د ټولو نه مضبوط دې، د هغوی نه د هغه سماع قدیم ده.

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: ﴿حماد بن سلمة ثقة﴾(٢)

هم دغه شان هغه فرمائی: ﴿اثبت الناس فی ثابت البنانی حماد بن سلمة﴾(٣)

امام ابن المدینی رحمه الله فرمائی: ﴿لم یکن فی اصحاب ثابت اثبت من حماد بن سلمة﴾(٤)

هم دغه شان فرمائی: ﴿هو عندی حجة فی الرجال، وهو اعلم الناس بثابت البنانی وعمار بن ابی عمار، ومن تکلم فی حماد فاتهموه فی الدین﴾(٥) یعنی هغه زما په نزد په (علم) رجال کښې حجت دې، د ثابت بنانی او عمار بن ابی عمار نه په روایت کونکو کښې د ټولو نه زیات علم والا دې، څوک چه په هغه باندې کلام کوی هغه دینی اعتبار سره متهم اوګڼړئ.

حجاج بن منهال رحمه الله فرمائی: ﴿حدثنا حماد بن سلمة، وکان من ائمة الدین﴾(٦)

امام عبد الرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی: ﴿حماد بن سلمة صحیح السماع، حسن اللقی، ادرک الناس، لم یتهم بلون من الالوان، ولم یلتبس بشئ، احسن ملکة نفسه ولسانه، ولم یطلقه علی احد، ولا ذکر خلقا بسوء، فسلم، حتی مات﴾(٧)
یعنی حماد بن سلمه صحیح السماع دې، د مشائخو سره د هغه ښه ملاقاتونه دی، لوئې لوئې خلق ئې موندلې دی، په هیڅ قسم عیب سره متهم شوې نه دې، نه په یو څیز کښې ملوث شوې دې، په خپل نفس او ژبه باندې ئې ښه قابو بیا موندلې دې، د چا په باره کښې ئې خپله ژبه بې ځایه نه ده سپړدلې، د چا ئې په عیب سره ذکر نه دې کړې، پس د هر عیب نه صحیح سلامت پاتې کیدو سره رخصت شو.

امام عبد الله بن المبارک رحمه الله فرمائی: ﴿دخلت البصرة، فما رایت احدا اشبه بمسالك الاول من حماد بن سلمة﴾(٨) یعنی زه بصرې ته داخل شوم نو د حماد بن سلمه نه مې زیات د سلفو په لاره باندې روان څوک بیا نه موندل

---

١) پورته حواله
٢) تهذیب الکمال ج ٧ ص ٢٦٢
٣) پورته حواله
٤) تهذیب الکمال ج ٧ ص ٢٦٣
٥) سیر اعلام النبلا. ج ٧ ص ٤٤٦
٦) تهذیب الکمال ج ٧ ص ٢٦٣
٧) تهذیب الکمال ج ٧ ص ٢٦٣، ٢٦٤
٨) تهذیب الکمال ج ٧ ص ٢٦٤

ابن سعد رحمه الله فرمائی ﴿ وكان حماد بن سلمة ثقة كثير الحديث ﴾(١)

وهيب رحمه الله فرمائي : ﴿ كان حماد بن سلمة سيدنا، وكان حماد اعلمنا ﴾(٢)

امام ابن القطان رحمه الله فرمائي : ﴿ هو احد الاثبات فى الحديث، ومتحقق بالفقه، ومن اصحاب العربية الاول ﴾(٣) يعنى هغه په علم حديث كښې د اثبات نه وو، په فقه كښې محقق او په اولين اصحاب عربيت كښې وو.

ابو الفتح ازدى رحمه الله فرمائي : ﴿ هو امام فى الحديث وفى السنة، صدوق، حجة، من ذكره بشيئ والله يريد شينه، وهو مبرا عنه ﴾(٤) يعنى هغه په حديث او سنت كښې امام، صدوق او حجت دي، څوك چه په هغه پاندې طعن كولو سره څۀ كلام كوى هغه د هغې نه برى دې.

ساجى رحمه الله فرمائي : ﴿ كان رجلا حافظا، ثقة، مامونا، لايطعن عليه الاضال مضل ﴾(٥)
يعنى هغه حافظ. ثقه او مامون وو. په هغه باندې صرف گمراه يا گمراه كونكې انسان طعن كولې شى.

امام عجلى رحمه الله فرمائي : ﴿ ثقة، رجل صالح، حسن الحديث ﴾(٦)

ابن عيينه رحمه الله فرمائي : ﴿ عالم بالله، عالم بالعلم ﴾(٧)
حماد بن سلمه د علم حديث سره سره د فقه او عربيت هم امام وو.

امام يونس رحمه الله فرمائي : ﴿ من حماد بن سلمة تعلمت العربية ﴾(٨)
يحيى يزيدى په خپله مرثيه كښې وائى :

الطالب النحو الافابكه بعد ابى عمرو وحماد (٩)

يعنى اې د نحو طالب علمه! د ابو عمرو او حماد نه پس اوس په نحو باندې اوژاړه.
د نحو امام سيبويه د عربيت د علم د حاصلولو نه مخكښې د حماد مجلس ته تللو، يو كرت ئې د هغه د مستملى په حيثيت سره خلقو ته د هغه حديث رسولو چه شيخ اوفرمائيل : ﴿ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما احد من اصحابى الا وقد اخذت عليه الا ابا الدرداء ﴾ امام سيبويه املاء

---

١) طبقات ابن سعد ج ٧ ص ٢٨٢
٢) الجرح والتعديل ج ٣ ص ١٥٥، رقم ٢٦٣/٢٩١٦
٣) اكمال تهذيب الكمال ج ٤ ص ١٤٤
٤) پورته حواله
٥) پورته حواله
٦) معرفة الثقات للعجلى ج ١ ص ٣١٩، ٣٢٠، رقم ٣٥٤، واكمال تهذيب الكمال ج ٤ ص ١٤٥
٧) اكمال تهذيب الكمال ج ٤ ص ١٤٧
٨) سير اعلام النبلاء ج ٧ ص ٤٥٠
٩) اكمال تهذيب الكمال ج ٤ ص ١٤٣

کولو سره اوئیل : ﴿ لیس ابو الدرداء ﴾ شیخ ورته فورا لقمه ورکړه چه سیبویه! تا غلطی اوکړه،
دا ﴿ لیس ابا الدرداء ﴾ دې، سیبویه اووې دا علم حاصلول ضروری دی، چه د هغې د حصول نه پس څوك غلطی نه شی راویستلې. پس د هغې نه روستو هغه د نحو په طلب کښې اولګیدو او د امام خلیل نحوی رحمه الله شاګردی ئې اختیار کړه. (١)
د ابن القطان رحمه الله قول مخکښې تیر شوې شوې دې!

﴿ هو احد الاثبات فی الحدیث، ومتحقق بالفقه، ومن اصحاب العربیة الاول ﴾
د علم او فن د دومره اوچت مقام سره سره امام حماد بن سلمه رحمه الله د اعلی درجې عبادت ګزار او د ورع او تقوی سره هم متصف وو.
د هغه د عبادت اندازه تاسو د دې نه اولګوئ چه امام عبد الرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی که حماد بن سلمه رحمه الله ته اوئیلې شی چه ستاسو مرګ به صبا له واقع کیږی نو هغوی سره به په عبادت کښې د مزید اضافې دپاره هیڅ نه وی. (٢)
عفان رحمه الله فرمائی : د حماد بن سلمه نه زیات عبادت ګزار خو ما لیدلې دې خو د هغه په شان د خیر کارونو لره په پابندئ سره کونکې، د قران کریم تلاوت کونکې او اخلاص سره هر کار انجام ته رسونکې ما بل څوك نه دې لیدلې. (٣)
د وخت قدر څنګه کولې شی؟ د دې خبرې اندازه د دې نه اولګوئ چه موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله فرمائی چه که زه اوایم چه ما کله هم حماد په خندا باندې نه دې لیدلې نو زه به په خپله خبره کښې رشتینې یم ځکه چه هغه به همیشه په څه نه څه کار کښې مشغول وو، یا خو به ئې حدیث اورولو یا به ئې تلاوت کولو، یا به په تسبیح او تهلیل کښې مشغول شو، یا به په مانځه کښې وو، خپله ټوله ورځ هغوی دغه شان تقسیم کړې وه. (٤)
ابن حبان رحمه الله فرمائی : ﴿ وکان من العباد المجابین الدعوة ﴾ (٥)
یعنی د هغوی شمیر په مستجاب الدعوات عبادت کونکو کښې کیدو.
د امام حماد بن سلمه رحمه الله په حفظ او اتقان او جلالت شان باندې اتفاق دې، شاته چه کوم د ائمه جرح وتعدیل اقوال نقل کړې شوې دی، د هغې ټولو نه دا خبره واضحه کیږی.
خو د هغوی په احادیثو کښې څه غرائب او اوهام موندلې شی، چه د هغې نه ډیر امام ابن عدی رحمه الله په خپل کتاب کښې نقل کړې دی. (٦)

---

١) اوګورئ : اکمال تهذیب الکمال ج ٤ ص ١٤٣، والجامع لاخلاق الراوی واداب السامع : ج ٢ ص ٨٤، اتباع المستملی لفظ الحدیث رقم ١٢٢٤
٢) سیر اعلام النبلاء ج ٧ ص ٤٤٧
٣) پورته حواله
٤) سیر اعلام النبلاء ج ٧ ص ٤٤٧، ٤٤٨
٥) الثقات لابن حبان ج ٦ ص ٢١٦
٦) اوګورئ : الکامل لابن عدی ج ٢ ص ٢٥٩ تا ٢٦٦

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي : ﴿ وکان ثقة له اوهام ﴾(۱)

هم دغه شان هغه فرمائي : ﴿ وله اوهام في سعة ما روى ﴾(۲)

بل ځائې کښې فرمائي : ﴿ امام ثقة، له اوهام وغرائب ﴾(۳)

ابن سعد فرمائي: ﴿ وربما حدث بالحديث المنكر ﴾(۴)

د حماد بن سلمه رحمه الله په باره کښې محدثينو دا هم تصريح کړې ده چه په اخر عمر کښې د هغوی په حافظه کښې معمولي بدلون راغلې وو، خو دا تغير د اختلاط حد ته نه وو رسيدلې.

هم دا وجه ده چه هغه لره ابن الکيال په خپل کتاب الکواکب النيرات کښې، حافظ علائي رحمه الله په خپل کتاب کتاب المختلطين کښې، او هم دغه شان برهان حلبي رحمه الله په خپل کتاب الاغتباط بمن رمي بالاختلاط کښې نه دې ذکر کړې.

خو د دې کتابونو محققينو د تتمه او محلق په طور د هغوی تذکره کړې ده. (۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي : ﴿ احد الائمة الاثبات، الا انه ساء حفظه في الاخر ﴾(۶)

يعني هغه د ثبت ائمه کرامو نه يو دې خو په اخره کښې د هغوی حافظه خرابه شوې وه.

امام بيهقي رحمه الله په خلافيات کښې ليکلي دي!

﴿ هو احد الائمة المسلمين، الا انه لما طعن في السن، ساء حفظه، فلذلك ترك البخاري الاحتجاج بحديثه، واما مسلم فانه اجتهد واخرج من حديثه عن ثابت ما سمع منه قبل تغيره، وما سوى حديثه عن ثابت لايبلغ اكثر من اثني عشر حديثا، اخرجها في الشواهد دون الاحتجاج، واذا کان الامر على هذا فالاحتياط لمن راقب الله تعالى، لايحتج بحديثه بما يجد في حديثه مما يخالف الثقات ﴾(۷)

يعني حماد بن سلمه د ائمة المسلمين يو امام دې، خو چه عمر ئې زيات شو نو حافظه ئې خرابه شوه، هم په دې وجه امام بخاري رحمه الله د هغه په حديث سره احتجاج نه دې کړې، او امام مسلم رحمه الله د هغه صرف هغه احاديث تخريج کړې دی کوم چه هغه د ثابت رحمه الله نه د تغير نه مخکښې روايت کولو د هغه احاديثو نه علاوه ئې د نورو نه څو احاديث په طور د استشهاد تخريج کړې دی بغير د احتجاج کولو نه، د داسې احاديثو تعداد په د دولسو نه زيات نه

---

۱) ميزان الاعتدال ج ۱ ص ۵۹۰

۲) سير اعلام النبلاء ج ۷ ص ٤٤٦

۳) المغني في الضعفاء ج ۱ ص ۱۷۱۱

٤) الطبقات لابن سعد : ۷\ ۲۸۲.

۵) اوګورئ : الکواکب النيرات ص ٤٦۰، ٤٦۱، محلق اولو ونهاية الاغتباط ص ۹۶، وکتاب المختلطين للعلائي ص ۲۵، ۲۶

٦) هدي الساري ص ۵۶۷

۷) اکمال لتهذيب الکمال لمغلطائي ج ۵ ص ۱٤۵

وی، چه کله د هغه دا حال دي نو څوك چه د الله پاك نه ویره کوی د هغه دپاره احتیاط دا دي چه د هغوی د داسي احادیثو نه استدلال او احتجاج اونکړي شی چه په کومو کښې هغه د ثقات راویانو مخالفت کوی

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ استشهد به البخاری تعلیقا، ولم یخرج له احتجاجا، ولا مقرونا، ولا متابعة الافی موضع واحد، قال فیه : قال لنا ابو الولید، حدثنا حماد بن سلمة فذكره، وهو فی كتاب الرقاق، وهذه الصیغة یستعملها البخاری فی الاحادیث الموقوفة وفی المرفوعة أیضا إذا كان فی إسنادها من لا یحتج به عنده واحتج به مسلم والأربعة لكن قال الحاكم لم یحتج به مسلم إلا فی حدیث ثابت عن أنس وأما باقی ما أخرج له فمتابعة زاد البیهقی أن ما عدا حدیث ثابت لا یبلغ عند مسلم اثنی عشر حدیثا والله أعلم ﴾(۱)

یعنی امام بخاری رحمه الله د حماد بن سلمه رحمه الله روایت تعلیقا په طور د استشهاد ذکر کړې دي، هغه هم صرف په یو مقام باندې، د هغه نه علاوه ئې په یو ځائي کښې هم د هغه روایات احتجاجا، یا متابعة، یا مقرونا نه دی ذکر کړی، چرته چه ئې د هغه روایات نقل کړی دی په هغې کښې ئې هم د ﴿ قال لنا ﴾ الفاظ سره نقل کړې دي او دا صیغه امام بخاری رحمه الله د احادیث موقوفه په باره کښې ذکر کوی، یا بیا د داسې مرفوع احادیثو دپاره چه د هغې په سندونو کښې یو سړې د هغه په نزد د احتجاج قابل نه وی.

او د امام حماد بن سلمه رحمه الله نه امام مسلم او اصحابه سنن اربعه احتجاج کړې دي، خو امام حاکم رحمه الله فرمائی چه امام مسلم رحمه الله هم د حماد د صرف هغه روایاتو انتخاب کړې دې کوم چه هغه د ﴿ ثابت عن انس ﴾ په طریق سره نقل کوی، باقی روایات ئې متابعة تخریج کړې دی، امام بیهقی رحمه الله په دې باندې زیاتی دا خبره ارشاد فرمائیلې ده چه د داسې زائد روایاتو تعداد د دولسو نه زیات نه دې.

حافظ رحمه الله په کتاب الرقاق کښې د ذکر شوي مقام معلق کیدل نه بلکه موصول کیدو ته راجع وئیلې دی، ځکه چه دلته د ﴿ قال لنا ﴾ په صیغې سره دې او په دې سره مقصود دا دې چه حافظ مزی رحمه الله چه د هغوی په ترجمه کښې کوم د ﴿ خت ﴾ یعنی ﴿ البخاری تعلیقا ﴾ علامت لیکلې دې (۲) هغه صحیح کیدل نه دی پکار، بلکه دا حدیث موصول دې. (۳)

حاصل دا چه حماد بن سلمه رحمه الله د کتب خمسه د رجال نه دې، د صحیح بخاری د رجال نه نهٔ دې.

امام ابن حبان رحمه الله په دې باندې د سختې ناراضګئ اظهار کړې دې، پس هغه فرمائی!

﴿ ولم ینصف من جانب حدیثه واحتج بأبی بكر بن عیاش فی كتابه وبابن اخی الزهری وبعبد الرحمن بن عبد الله

---

۱) هدی الساری ص ۵٦۷، ۵٦۸

۲) اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۷ ص ۲۵۳، رقم ۱۴۸۲

۳) قال الحافظ رحمه الله: قوله : قال لنا ظاهر فی الوصل وان كان بعضهم قال انها للاجازة أو للمناولة أو للمذاكرة فكل ذلک فی حكم الموصول. فتح الباری ج ۱۱ ص ۲۵٦، كتاب الرقاق، باب ما یتقی من فتنة المال

بن دينار فإن كان تركه إياه لما كان يخطئ فغيره من أقرانه مثل الثوري وشعبة ودونهما وكانوا يخطئون فإن زعم أن خطأه قد كثر من تغير حفظه فقد كان ذلك في أبي بكر بن عياش موجودا وأنى يبلغ أبو بكر حماد بن سلمة ولم يكن من أقران حماد مثله بالبصرة في الفضل والدين والعلم والنسك والجمع والكتبة والصلابة في السنة والقمع لأهل البدعة ولم يكن يثلبه في أيامه إلا قدري أو مبتدع جهمي لما كان يظهر من السنن الصحيحة التي ينكرها المعتزلة وأنى يبلغ أبو بكر بن عياش حماد بن سلمة في إتقانه أو في جمعه أم في علمه أم في ضبطه » (١)

يعنى د هغه د احاديثو نه چه چا احتراز كړې دې هغه د انصاف نه كار نه دې اخستلې، حال دا چه هغوى د ابوبكر بن عياش، ابن اخى الزهرى، عبدالرحمن بن عبدالله بن دينار نه احتجاج كړې دې.

كه حماد بن سلمه لره هغوى د هغه د خطاګانو د وجې نه پريخودلې دې نو د امام سفيان ثورى، امام شعبه او د هغوى نه علاوه د هغه د نورو همزولو نه هم خطاء واقع شوې ده.

او كه دا دعوى ده چه د هغه غلطيانې د حافظې د تغير د وجې نه دى نو دا خبره په ابوبكر بن عياش كښې هم ده، او حال دا چه ابوبكر بن عياش د حماد بن سلمه درجې ته نه شى رسيدلې، د حماد بن سلمه اقران په بصره كښې د فضل، دين، علم، عبادت، جمع حديث، كتابت حديث او په سنت كښې تصلب او د اهل بدعت د بيخ ويستلو په اعتبار سره څوك هم د هغوى برابر نه وو. د هغوى په زمانه كښې چونكه هغوى د صحيح عقائد او سنتو اظهار كولو، چه د هغې نه به معتزله انكار كولو، په دې وجه په هغوى باندې عيب لګونكې به څوك قدرى يا جهمى مبتدع وو. ابوبكر بن عياش د حماد بن سلمه ضبط او اتقان، جمع حديث او د علم پوخ والى ته نه شى رسيدلې.

تنبيه : د حماد بن سلمه رحمه الله د ورع، تقوى او تدين وعبادت په باره كښې تاسو په مخكښې صفحاتو كښې لوستلې دى!

د دې ټولې تقوى او تدين او تورع باوجود د هغوى نه د امام الائمه، سراج الامة ابو حنيفة النعمان عليه الرحمة والرضوان په شان كښې داسې اقوال منقول دى كوم چه د هغه د شان عالى سره هرګز شايان نه دى، بلكه د هغوى اقوالو لره به په اول كرت لوستلو سره سليم العقل انسان وائى چه دا اقوال د هغه بالكل نه شى كيدې!!! خو دا هم حقيقت دې چه مؤرخين خاص طور سره په امام ابو حنيفه رحمه الله باندې خاص كرم كونكې، امام خطيب بغدادى رحمه الله دا اقوال نقل كړى دى. (٢)

د دې قسم ټولو اقوالو په باره كښې اول خو زمونږ ګمان هم دا دې چه د هغه په شان بزرګانو ته د هغې نسبت صحيح نه دې، او كه ثابت هم شى نو د امام صاحب رحمه الله د شان او درجې د الله پاك په نزد د اوچتيدو سبب دې.

---

١) الثقات لابن حبان ج ٦ ص ٢١٦، ٢١٧، وانظر الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان ج ١ ص ١٤١ تا ١٤٣

٢) اوګورئ : تاريخ بغداد ج ١٣ ص ٣٩٠، ٣٩١، ٤٠٦، ٤٠٧

كفرائرالحسناء قلن لوجهها حسداوبغضا انه لدميم

د ښکلي او ډولي ښځې بنې د حسد او بغض د وجې نه د هغې صورت بدرنګ بيانوی.
د دې اقوالو او د دې په شان نورو هفواتو دندان شکن جواب د دې دوران محقق، علامه محمد زاهدی الکوثری رحمه الله ورکړې دی، د هغه د کتاب تانيب الخطيب على ما ساقه فى ترجمة ابى حنيفة من الاكاذيب.... مطالعه دې ضرور اوکړې شی. (۱)
علامه قاسم بن قطلوبغا رحمه الله د هم داسې خلقو په باره کښې فرمائيلې دی:

كذب الذى نسب المأثم للذى قاس المسائل بالكتاب وبالاثر
ان الكتاب وسنة المختار قد دلّا عليه فدع مقالة من فشر (۲)

هغه سړې دروغ وائی کوم چه د هغه سړی طرف ته د ګناه نسبت کوی چا چه د کتاب او سنت په بنياد باندې د قياس نه کار اخستلې دې، بيشکه د کتاب الله او سنت رسول ﷺ د داسې قياس په صحت باندې دال دی، لهذا د بکواس کونکی اقوال پرېږده.
يو اهم فائده: حماد بن سلمه او حماد بن زيد رحمهما الله د شيوخ او تلامذه په اعتبار سره کافی اشتراك لری، په داسې صورت کښې که څوك د حماد نه روايت کوی او د والد وغيره نوم ذکر نه کړی نو هلته د قرائن ضرورت راځی چه دلته کوم حماد مراد دې.
په دې سلسله کښې حافظ مزی رحمه الله څه منضبط کلام کړې دې. (۳) کوم چه حافظ ذهبی رحمه الله لږ په تفصيل سره ليکلې دې.
حاصل د هغې دا دې چه ددې دواړو په مشترك شيوخ کښې انس بن سيرين، ايوب سختيانی، الازرق بن قيس، اسحاق بن سويد، برد بن سنان، بشر بن حرب، بهز بن حکيم ثابت بنانی، الجعد ابو عثمان، حميد الطويل، خالد الحذاء، داؤد بن ابی هند، سعيد بن اياس الجريری، شعيب بن الحجاب، عاصم بن ابی النجود، عبدالله بن عون، عبيدالله بن ابی بکر بن انس، عبيدالله بن عمر، عطاء بن السائب، علی بن زيد، عمرو بن دينار، محمد بن زياد، محمد بن واسع، مطر الوراق، ابو جمره الضبعی، هشام بن عروه، هشام بن حسان، يحيی بن سعيد الانصاری، يحيی بن عتيق او يونس بن عبيد رحمهم الله شامل دی.
او د هغوی په مشترك شاګردانو کښې عبدالرحمن بن مهدی، وکيع بن الجراح، عفان بن مسلم، حجاج بن منهال، سليمان بن حرب، شيبان بن فروخ، عبدالله بن مسلمة القعنبی،

---

۱) په امام ابوحنيفه رحمه الله باندې د لګيدلې بهتانونو او الزاماتو د ترديد دپاره زمونږ د شيخ، محدث شهير، مدقق کبير، شيخ عبدالفتاح ابو غده رحمه الله جامع کلام دې ضرور مطالعه کړې شی، کوم چه هغه د امام ابن عبدالبر د کتاب "الانتقاء فی فضائل الائمة الثلاثة الفقهاء" په حاشيه باندې ليکلې دی، دا کلام د کتاب د صفحه ۲۳۰ نه تر ۲۵۵ پورې خور شوې دی.
۲) اوګورئ: تأنيب الخطيب، ص: ۱۹۰، قال الزبيدی فی تاج العروس (۱۱۳\۳۲۴): الفشار: كغراب، (الذی تستعمله العامة بمعنى الهذيان)، وكذا التفشير، (ليس من كلام العرب)، وانما هو من استعمال العامة....
۳) تهذيب الکمال ج ۷ ص ۲۶۹

عبد الله بن معاويه جهمی، عبد الاعلی بن حماد، ابو النعمان محمد بن الفضل عارم، موسی بن اسماعیل (دې د حماد بن زید نه صرف يو حديث روايت كوى) مؤمل بن اسماعيل، هدبة بن خالد، يحيى بن حسان، يونس بن محمد المؤدب رحمهم الله وغيره دى.
هغه حفاظ چه د حماد بن سلمه سره مختص دى او د هغه نه په كثرت سره روايت كوى هغه بهز بن اسد، حبان بن هلال، حسن بن اشیب او عمرو بن عاصم دى.
او كوم چه د حماد بن زید سره مختص دی، حماد بن سلمه ته نه دی رسیدلی هغه امام علی بن المدینی، احمد بن عبده، احمد بن المقدام، بشر بن معاذ العقدی، خالد بن خداش، خلف بن هشام، زكريا بن عدی، سعید بن منصور، ابو الربيع الزهراني القواريرى، عمرو بن عون، قتيبه بن سعيد، محمد بن ابی بكر المقدمی، لوین، محمد بن عيسى بن الطباع، محمد بن عبيد بن حساب، مسدد، يحيى بن حبيب او يحيى بن يحيى تميمى نه علاوه نور د هغوی څه اقران دی.
كه د دې حضراتو نه څوك يا د هغوى د طبقې يو سړې د حماد نه مبهمًا روايت كوى نو حماد بن زيد به مراد وى ځكه چه د دې طبقې حماد بن سلمه نه دې موندلې.
هم دغه شان كه په مشترك شاګردانو كښې چا په ابهام سره ﴿حدثنا حماد﴾ اووې او د والد وغيره نوم ئې وانخستلو نو د حماد شيخ ته به كتلې شى چه هغه څوك دې؟ كه شيخ ئې هم مشترك وى نو په دې كښې به تردد او توقف كولې شى او كه شيخ د يو سره مختص وى نو په هغې سره به د حماد تعيين كولې شى.
بيا د عفان بن مسلم عادت دې چه كله هم هغه د حماد بن زيد نه روايت كوى نو د پلار نوم ئې ذكر كوى او حماد بن زيد وائى، خو ډيره كرته د حماد بن سلمه نه روايت كولو سره مطلقا حماد وائى. د پلار نوم ئې نه ذكر كوى، بعينه هم دغه شان حجاج بن منهال او هدبه بن خالد هم كوى. او د سليمان بن حرب او عارم حال د دې برعكس دې چه كله هم هغه ﴿حدثنا حماد﴾ وائى نو په دې سره حماد بن زيد مقصود وى، نه حماد بن سلمة.
بيا موسى بن اسماعيل تبوذكى خو د حماد بن سلمه خصوصى راوى دې، لهذا كه هغه ﴿حدثنا حماد﴾ اوائى نو په دې سره به د هغوى مراد صرف او صرف ﴿حماد بن سلمه﴾ وى.
او كه سند د هر قسم قرينې نه خالى وى (او داسې ډير كم كيږى) نو په دې صورت كښې څه قطعى خبره نه شى كيدې چه دلته حماد بن زيد مراد دې يا حماد بن سلمه، بلكه تردد او توقف به كولې شى، يا به وئيلې شى چه دا حديث على الاقل د امام مسلم د شرط مطابق دې، ځكه چه امام مسلم رحمه الله د دواړو نه احتجاج كړې دې.
هم دغه شان اشتباه د سفيانين يعنى سفيان ثورى او سفيان بن عيينه ترمينځه هم كيږى.
دلته هم دغه شان خان پوهه كول پكار دى چه د امام سفيان ثورى رحمه الله اصحاب قدماء او مشران دى او د ابن عيينه اصحاب كشران دى.
لهذا كه په قدماء او مشرانو كښې يو سړې مثلا امام وكيع، عبد الرحمن بن مهدى، فريابى او ابو نعيم رحمهم الله ﴿حدثنا سفيان﴾ اوائى نو مراد به سفيان ثورى وى، د دې طبقې حضرت كه د

ابن عیینه نه حدیث روایت کوی نو هغوی وضاحت کولو سره بیانوی.
او پاتې شو هغه چه د هغوی د سفیان ثوری سره لقاء نه ده ثابت نو په داسې صورت کښې ظاهره ده چه د «حدثنا سفیان» نه به ابن عیینه مراد وی، په دې کښې هیڅ اشتباه نه پاتې کیږی. (۱) والله اعلم وعلمه اتم واحکم

یوه بله فائده: امام احمد بن حنبل او عبدالله بن معاویه رحمهما الله نه منقول دی چه د حماد بن سلمه بن دینار او حماد بن زید بن درهم ترمینځه هم هغه تفاضل دې کوم چه د دینار په درهم باندې دې. یعنی حماد بن سلمه د حماد بن زید نه افضل دې.
خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی چه دا افضلیت په تدین او جلالت شان کښې خو ممکن دې، او هر چه د اتقان او ضبط تعلق دې، نو په دې کښې حماد بن زید د حماد بن سلمه نه فائق دې، حماد بن زید د تثبت په اعتبار سره د امام مالک رحمه الله برابر دې. (۲)

د حماد بن سلمه رحمه الله وفات په ۱۶۷ هجری کښې شوې دې. (۳) رحمه الله رحمة واسعة

⑥ **سعید بن زید**: دا ابو الحسن سعید بن زید بن درهم ازدی بصری رحمه الله دې. (۴)
دا د مشهور محدث حماد بن زید بن درهم رحمه الله رور دې. (۵)
هغه د ایوب سختیانی، الجعد بن ابی عثمان، سنان بن ربیعه، عبدالعزیز بن صهیب، علی بن زید بن جدعان، عمرو بن خالد النکری، لیث بن ابی سلیم او هشام بن حسان رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
د هغوی نه په روایت کونکو کښې اسد بن موسی، حبان بن هلال، حسن بن موسی الاشیب، عبدالله بن المبارک، سلیمان بن حرب، ابو عاصم النبیل، عفان بن مسلم، محمد بن الفضل عارم، ابو سلمه موسی بن اسماعیل او یزید بن هارون رحمهم الله وغیره دی. (۶)

امام احمد رحمه الله فرمائی: «لیس به باس»(۷)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: «ثقة»(۸)

مسلم بن ابراهیم رحمه الله فرمائی: «سعید بن زید ابوالحسن صدوق حافظ»(۹)

---

۱) اوگورئ: سیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۴۶۴ تا ۴۶۶، نهایة ترجمة حماد بن زید
۲) اوگورئ: میزان الاعتدال ج ۱ ص ۴۹۲، وسیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۴۴۷
۳) سیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۴۵۳
۴) تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۴۴۱، ۴۴۲، رقم ۲۲۷۶
۵) پورته حواله
۶) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوگورئ: تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۴۴۲، ۴۴۳
۷) تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۴۴۳
۸) پورته حواله
۹) پورته حواله

سليمان بن حرب رحمه الله فرمائی : ﴿ كان ثقة ﴾ (۱)

ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿ كان ثقة ﴾ (۲)

حبان بن بلال رحمه الله فرمائی : ﴿ وكان حافظا صدوقا ﴾ (۳)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة ... بصری ﴾ (٤)

ابن السكری رحمه الله فرمائی : ﴿ بصری ثقة ﴾ (۵)

علی بن المدینی رحمه الله فرمائی : ﴿ سمعت يحيى بن سعيد يضعفه جدا في الحديث ﴾ (۶)

امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿ ليس بالقوي ﴾ (۷)

عباس دوری د امام یحیی بن معین رحمه الله نه نقل کوی!

﴿ سعيد بن زيد اخو حماد بن زيد ليس بقوي، قلت يحتج بحديثه ؟ قال يكتب حديثه ﴾ (۸)

یعنی د هغوی احادیث د احتجاج په طور نه شی پیش کیدې، خو د هغوی احادیث د اعتبار دپاره لیکلې کیدې شی.

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی : ﴿ ضعيف ﴾ (۹)

امام جوزجانی رحمه الله فرمائی : ﴿ يضعفون حديثه، وليس بحجة ﴾ (۱۰)

امام ابوبکر رحمه الله فرمائی : ﴿ لين ﴾ (۱۱) هم دغه شان هغه فرمائی : ﴿ لم يكن له حفظ ﴾ (۱۲)

امام ابن عدی رحمه الله فرمائی : ﴿ لسعيد بن زيد غير ما ذكرت احاديث حسان، وليس له متن منكر لا يأتي به غيره، وهو عندي في جملة من ينسب الى الصدق ﴾ (۱۳)

---

۱) الجرح والتعديل ج ٤ ص ۲۱، رقم ۸۷/۵۶۰۶

۲) الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۲۸۷

۳) اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۲۹۶

٤) معرفة الثقات للعلجلي ج ۱ ص ۳۹۹، رقم ۵۹۰

۵) ا اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۲۹۶

۶) تهذيب التهذيب ج ٤ ص ۳۲

۷) تهذيب الكمال ج ۱۰ ص ٤٤٤

۸) الجرح والتعيدل ج ٤ ص ۲۱، رقم (۸۷/۵۲۰۶)

۹) اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۲۹۶

۱۰) تهذيب الكمال ج ۱۰ ص ٤٤۳

۱۱) اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۲۹۵

۱۲) تهذيب التهذيب ج ٤ ص ۳۳

۱۳) الكامل لابن عدی ج ۳ ص ۳۷۸

يعنې سعيد بن زيد د ذكر شوي رواياتو نه علاوه نور احاديث هم دي، كوم چه حسان دي، هغوی سره داسې څه منكر متن نشته كوم چه بل څوك نه روايت كوی، هغه زما په نزد د صدق طرف ته منسوب خلقو كښې دې.

ابن حبان رحمه الله فرمائي : ﴿ وكان صدوقا حافظا ممن كان يخطئ في الاخبار، ويهم في الآثار، حتى لايحتج به اذا انفرد ﴾(۱) يعنې دا صدوق او حافظ دې، خو په روايات او اثار كښې پرې وهم راځي او غلطي كوی، لهذا كه منفرد وی نه بيا به ترې احتجاج نه شي كولې.

د هغه روايات امام بخاري رحمه الله استشهادا اخستلي دی، او د نسائي نه علاوه ئې باقي تولو حضراتو روايات تخريج كړې دی، امام بخاري رحمه الله هم د هغه روايات په الادب المفرد كښې قبول كړې دی. (۲) په ۱۶۷ هجري كښې دحمادبن سلمه رحمه الله نه مخكښې هغه وفات شوې دې (۳) رحمه الله رحمة واسعة

۱۰ بَاب وَضْعِ الْمَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ

د مخكښې باب سره مناسبت : د دې باب د مخكښې باب سره مناسبت واضح دې، اولنې باب ﴿ باب مايقول عند الخلاء ﴾ دې او دا دويم ﴿ باب وضع الماء عند الخلاء ﴾ دې، ددواړو تعلق د خلاء سره دې. (٤)

د ترجمة الباب مقصد : د امام بخاري رحمه الله د ترجمة الباب نه مقصد دا دې چه د بيت الخلاء سره دې اوبه كيخودلې شي.

خو سوال دا دې چه اوبه به د څه دپاره كيخودلې شي؟

عام شراح كرام حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمهما الله وغيره خو فرمائي چه د بيت الخلاء نه د راوتلو نه پس ئې انسان د اودس دپاره استعمال كړې شي. (۵)

خو ابن بطال او شيخ الحديث رحمهما الله فرمائي چه د دې مقصد دا دې چه انسان د بيت الخلاء نه راوتلو سره فورا د استنجاء دپاره هغه استعمال كړی. (۶)

ددې حضراتو وينا دا ده چه كه دا اوبه د اودس دپاره وې نو بيت الخلاء سره ئې د ږدلو ضرورت څه وو؟ (۷)

خو د فريق اول د طرف نه دا وئيلې كيدې شي چه د اوبو لټون ته حاجت رانشي، او فورا ئې

---

۱) كتاب المجروحين لابن حبان ج ۱ ص ۴۰۱، ۴۰۲، رقم (۳۸۸)
۲) تهذيب الكمال ج ۱۰ ص ٤٤٤
۳) كتاب المجروحين: ۱/ ۴۰۲، رقم (۳۸۸)
٤) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۷۳
۵) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ٢٤٤، و عمدة القاری ج ۲ ص ۲۷۳
۶) شرح صحيح البخاری لابن بطال ج ۱ ص ۲۳۵، والكنز المتواری ج ۳ ص ۲۳
۷) اوګورئ: الكنز المتواری ج ۳ ص ۲۳

واخلى او د اودس دپاره ئې استعمال كړي او كه په دې سره مقصود استنجاء بالماء وى نو بيا به اشكال وى چه د استنجاء بالماء باب وړاندې راروان دې.
حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله د دې جواب كړې دې چه دلته ترجمه شارحه ده، مستقلا نه ده، ځكه چه د استنجاء بالماء مسئله د سلف ترمينځه مختلف فيه پاتې شوې ده، په دې وجه ئې هغه وړاندې مستقلا ذكر كړې ده. (١)
د احتمال په درجه كښې دا هم وئيلې كيدې شى چه امام بخارى رحمه الله دې خبرې طرف ته اشاره كړې وى چه كه په اوبو سره استنجاء كوى نو چه هم هلته اونكړې شى چرته چه انسان قضاء حاجت كړې دې، بلكه بهر دې اوكړې شى چه ګندګى نه خوريږى، پس شافعيه په خپلو كتابونو كښې ليكلې دى چه د قضاء حاجت په محل كښې د اوبو استعمالول مكروه دى. (٢)
خو دا كراهت په هغه صورت كښې دې چرته چه د اوبو د استعمالولو مستقل ځائې نه وى جوړ شوې، كه ځائله په بيوت الخلاء كښې د اوبو د استعمال ځائې جوړ شوې وى نو بيا په استعمال كښې هيڅ باك نشته، دا خو نه شى وئيلې كيدې چه هم دا د امام بخارى رحمه الله مقصد دې. خو دا وئيلې كيدې شى چه د دې نه اشاره كيدې شى.

١٤٣ : ﴿حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ قَالَ حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (٣) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْخَلَاءَ فَوَضَعْتُ لَهُ وَضُوءًا قَالَ مَنْ وَضَعَ هَذَا فَأُخْبِرَ فَقَالَ اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ﴾ [ر : ٧٥]

رجال الحديث

① **عبد الله بن محمد** : دا ابو جعفر عبدالله بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن اليمان بن اخنس الجعفى البخارى المسندى رحمه الله دې. د هغه مختصر حالات په كتاب الايمان كښې د باب امور الايمان د لاندې تير شوې دى. (٤)
② **هاشم بن القاسم** : دا ابو النضر هاشم بن القاسم الليثى البغدادى رحمه الله دې، اصل كښې د خراسان دې. لقب ئې قيصر دې.(٥)
هغه د ابن ابى ذئب، شعبة، حريز بن عثمان، عكرمة بن عمار، عبدالعزيز بن ماجشون، شيبان نحوى، سليمان بن مغيرة، ليث بن سعد او ابو معشر سندى عبيد الله الاشجعى رحمهم الله

---

١) پورته حواله
٢) قال النووى رحمه الله : ويويد هذا قولهم إذا اخرج أحدنا من الغائط أحب أن يستنجى بالماء فهذا يدل على أن استنجاءهم بالماء كان بعد خروجهم من الخلاء والعادة جارية بانه لا يخرج من الخلاء الا بعد التمسح بماء أو حجر: وهكذا المستحب أن يستنجى بالحجر فى موضع قضاء الحاجة ويؤخر الماء إلى أن ينتقل إلى موضع آخر والله أعلم. المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ١٠٠
٣) قدسبق تخريجه فى كشف البارى ج ٣ ص ٢٥٦، كتاب العلم، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم ... اللهم علمه الكتاب
٤) كشف البارى ج ١ ص ٦٥٧
٥) اوګورئ: تهذيب الكمال: ١٣٠/٣٠ و ١٣١، رقم (٦٥٤٠)

وغیره نه روایت حدیث کوی
سفیان ثوری رحمه الله ئې په مکه کښې لیدلی دې خو د هغه نه ئې سماع نشته.
د هغه نه په روایت کونکو کښې امام احمد بن حنبل، علی بن المدینی، یحیی بن معین، اسحاق بن راهویه، ابن ابی شیبة، عمرو بن محمد الناقد، یعقوب بن شیبه، عباس الدوری رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی. (۱)

امام احمدبن حنبل رحمه الله به فرمائیل: «ابو النضر شیخنا، من الامرین بالمعروف والناهین عن المنکر»(۲) هم دغه شان هغه فرمائی: «ابوالنضر من مثبتی بغداد»(۳)

امام یحیی بن معین، علی بن المدینی او ابن سعد رحمهم الله فرمائی: «ثقة»(٤)

امام عجلی رحمه الله فرمائی: «صاحب سنة، ثقة، وکان اهل بغداد یفخرون به»(۵)

ابو حاتم رحمه الله فرمائی «صدوق»(۶)

ابن قانع رحمه الله فرمائی: «ثقة»(۷)

حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمائی: «اثنی علیه علی، واحمد، واتفقوا علی انه صدوق ثقة»(۸)

امام نسائی رحمه الله فرمائی: «لاباس به»(۹)

امام حاکم رحمه الله فرمائی: «حافظ ثبت فی الحدیث»(۱۰)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة ثبت»(۱۱)

په ۲۰۷ هجری کښې ئې ددرې اویاکالو په عمر کښې وفات موندلې دې(۱۲) رحمه الله رحمة واسعة

...

---

۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۳۰ ص ۱۳۱، ۱۳۳، وسیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۵٤۶
۲) تهذیب الکمال ج ۳۰ ص ۱۳۳
۳) تهذیب الکمال ج ۳۰ ص ۱۳٤
٤) اوګورئ: تاریخ عثمان الدارمی ص ۲۲۵، رقم ۸۵۸، والجرح والتعدیل ج ۹ ص ۱۳۰، رقم (۱۶۱۰۱ ٤٤۶) وطبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۳۵.
۵) معرفة الثقات للعجلی ج ۲ ص ۳۲۳، رقم ۱۸۷۹، وتهذیب الکمال ج ۳۰ ص ۱۳۵
۶) الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۱۳۰، رقم (٤٤۶/۱۶۱۰۱)
۷) اکمال تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۱۲۱، رقم ٤۹۱۶
۸) پورته حواله
۹) کمال تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۱۲۲، رقم ٤۹۱۶
۱۰) پورته حواله
۱۱) تقریب التهذیب ص ۵۷۰، رقم ۷۲۵۶
۱۲) پورته حواله

③ ورقاء: دا ابو بشر ورقاء بن عمر بن كليب يشكري، شيباني، كوفي رحمه الله دي. (۱)
هغه د زيد بن اسلم، سماك بن حرب، سمى مولى ابى بكر بن عبدالرحمن، شعبه بن الحجاج، (وهو من اقرانه)، عاصم بن ابى النجود، عبد الله بن دينار، عبيد الله بن ابى يزيد، عطاء بن السائب، عمرو بن دينار، منصور بن المعتمر، ابو اسحاق السبيعى، ابو الزبير مكى، ابو الزناد او ابو طواله انصارى رحمهم الله وغيره نه روايت حديث كوى.
د هغه نه په روايت كونكو كښې ادم بن ابى اياس، بقيه بن الوليد، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن المبارك، شبابه بن سوار، ابو نعيم الفضل بن دكين، معاذ بن معاذ العنبرى، وكيع بن الجراح، يزيد بن هارون او ابوداؤد طيالسى رحمهم الله وغيره حضرات دى. (۲)
محمود بن غيلان د ابوداؤد طيالسى نه نقل كوى چه ماته امام شعبه رحمه الله اوفرمائيل:

﴿عليك بورقاء، فانك لاتلقى بعده مثله حتى ترجع، قال محمود: قلت لابي داؤد: اى شئ يعني بقوله؟ قال: افضل واورع وخير منه﴾(۳)
يعنى ته ورقاء لازم اونيسه؛ ځكه چه كه ته تول سفر كولو سره راواپس شې نو بيا به هم تاته د هغه په شان شخصيت ملاؤ نه شى. محمود بن غيلان د ابوداؤد طيالسى نه تپوس اوكړو چه د دې مطلب څه دې؟ وې فرمائيل: چه د هغه په شان افضل، متقى او غوره انسان به درته ملاؤ نه شى.

امام احمد رحمه الله فرمائى: ﴿ثقة، صاحب سنة﴾(٤)

امام يحيى بن معين هغه ته ﴿ثقة﴾او ﴿صالح﴾وئيلې دې. (۵)

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى: ﴿ورقاء صاحب سنة، الا ان فيه ارجاءا﴾(٦)
ابن ابى حاتم رحمه الله چه كله د خپل پلار نه د هغه په باره كښې تپوس اوكړو نو وې فرمائيل:
﴿شعبة يثنى عليه، وكان صالح الحديث﴾(۷)
ابن شاهين رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې او فرمائى چه امام وكيع رحمه الله هغه ته ﴿ثقة﴾وئيلې دې. (۸) امام عقيلى رحمه الله فرمائى: ﴿تكلموا فى حديثه عن منصور﴾(۹)

---

۱) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ٤۳۳، رقم ٦٦۸٤
۲) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ٤۳۳، ٤۳٤
۳) تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ٤۳٤
٤) تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ٤۳۵
۵) پورته حواله
٦) سؤالات ابى عبيد الاجرى ج ۱ ص ۲۰۰، رقم ۱٦٦
۷) الجرح والتعديل ج ۹ ص ٦٦، رقم ۲۱٦/۱۵۸۷۱
۸) اكمال تهذيب الكمال ج ۱۲ ص ۲۱۲، رقم ۵۰۱۸
۹) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۱۲، رقم ۵۰۱۸.

يعنى هغه چه كوم احاديث د منصور بن المعتمر نه نقل كړې دى په هغې كښې محدثينو كلام كړې دې.

امام ابن عدى رحمه الله فرمائى چه: ﴿ روى احاديث غلط فى اسانيدها، وباقى احاديثه لا باس به ﴾ (١)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام يحيى بن معين رحمه الله هغه مطلقا ثقه ګڼلې دې. (٢)
بيا حضرات شيخين رحمهما الله د هغه نه داسې څه روايت نه دې اخستلې كوم چه هغه د منصور بن المعتمر نه نقل كوى. (٣)

هغه د ټولو اصحاب ستة په نزد محتج به دې. (٤) رحمه الله رحمة واسعة

⑩ **عبيد الله بن ابى يزيد**: دا عبيد الله بن ابى يزيد مكى رحمه الله دې. (٥)

دې د سيدنا ابن عباس، ابن عمر، ابن الزبير او حسين بن على رضى الله عنهم نه علاوه د سباع بن ثابت، نافع بن جبير، مجاهد بن جبر، عبيد بن عمير او د خپل پلار ابو يزيد رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

د هغه نه په روايت كونكو كښې ابن جريج، شعبه بن الحجاج، ورقاء بن عمر، حماد بن زيد او سفيان بن عيينه رحمهم الله وغيره دى. (٦)

امام يحيى بن معين، على بن المدينى، عجلى، ابوزرعه او نسائى رحمهم الله فرمائى: ﴿ ثقة ﴾ (٧)

ابن سعد رحمه الله فرمائى ﴿ وكان ثقة، كثير الحديث ﴾ (٨)
ابن خلفون رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٩)
ابن حبان رحمه الله هم هغه په خپل كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (١٠)
اصحاب اصول ستة د هغه احاديث اخستلې دى. (١١) په ١٢٠ هجرى كښې هغه وفات شوې دې، د شپږ اتيا كالو په عمر كښې. (١٢) رحمه الله رحمة واسعة

---

١) الكامل فى ضعفاء الرجال ج ٧ ص ٩٢
٢) هدى السارى ص ٤٤٩
٣) هدى السارى ص ٤٥٠
٤) پورته حواله
٥) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ١٩ ص ١٧٨، رقم ٣٦٩٧
٦) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ١٩ ص ١٧٨، ١٧٩
٧) اوګورئ: الجرح والتعديل ج ٥ ص ٣٩٩، رقم ١٥٩٤/٨٩٢٨، وتهذيب الكمال ج ١٩ ص ١٧٩
٨) الطبقات لابن سعد ج ٥ ص ٤٨١
٩) اكمال تهذيب الكمال ج ٩ ص ٧٧، رقم ٣٥٠٣
١٠) الثقات لابن حبان ج ٥ ص ٧٣
١١) تهذيب الكمال ج ١٩ ص ١٧٩
١٢) پورته حواله، وسير اعلام النبلاء ج ٥ ص ٢٤٢

فائده : د عبیدالله بن ابی یزید د پلار ابو یزید کنیت معروف دې، د نوم علم ئې نشته، د کشمهینی په روایت کښې د ابویزید په ځائې ابو زائده راغلې دې، دا غلط دې. (۱)

⑤ **سیدنا عبدالله بن عباس** رضی الله عنهما : د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات په **بدء الوحی** کښې د څلورم حدیث د لاندې، او هم دغه شان په **کتاب الایمان، باب کفران العشیر وکفر دون کفر** د لاندې تیر شوې دی. (۲)

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْخَلَاءَ فَوَضَعْتُ لَهُ وَضُوءًا : رسول الله ﷺ بیت الخلاء ته داخل شو، ما ورله د استنجاء یا اودس د پاره اوبه کیخودلې.

قوله: قَالَ مَنْ وَضَعَ هَذَا: رسول الله ﷺ تپوس اوکړو دا اوبه چا کیخودلې دی؟

قوله: فَأُخْبِرَ: رسول الله ﷺ ته خبر ورکړې شو.

یعنی ورته اوئیلې شو چه ابن عباس رضی الله عنهما کیخودلې دی. دا خبر ورکونکې ام المومنین سیده میمونه رضی الله عنها وه، لکه چه د مسند احمد او صحیح ابن حبان په روایت کښې د دې تصریح موجود ده. (۳)

قوله: فَقَالَ اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ : رسول الله ﷺ په دعا کښې اوفرمائیل : اې الله! هغه ته د دین پوهه او پوخ والې ورکړه.

سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ډیر په عقلمندئ سره دا خدمت کړې وو، چه کله هغه بالکل ماشوم وو. رسول الله ﷺ د هغه د هوښیارتیا او عقلمندئ په مناسبت سره هغه ته دعا اوکړه، شاته په **کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ اللهم علمه الکتاب** ... د لاندې د حدیث الباب مکمل تشریح تیره شوې ده. (٤)

⑪ بَاب لَا تُسْتَقْبَلُ الْقِبْلَةُ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ إِلَّا عِنْدَ الْبِنَاءِ جِدَارٍ أَوْ نَحْوِهِ

د مخکښې باب سره مناسبت : په مخکښې باب کښې د **وضع الماء عند الخلاء** ذکر وو، په دې باب کښې د خلاء د آدابو نه د یو ادب ذکر دې، په دواړو بابونو کښې مناسبت واضح دې.

د ترجمة الباب مقصد : په ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله مقصد هم واضح دې چه د غائط او بول په موقع دې استقبال قبله اونکړې شی.

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۳

۲) اوګورئ کشف الباری ج ۱ ص ٤٤٥، و ج ۲ ص ۲۰۵

۳) اوګورئ : مسند احمد ج ۱ ص ۳۲۸، رقم (۳۰۳۳)، و ج ۱ ص ۳۳۵، رقم ۳۱۰۲، مسند عبد الله بن عباس رضی الله تعالی عنهما، والاحسان بترتیب صحیح ابن حبان ج ۱۰ ص ۹۸، ذکر وصفه الفقه والحکمة اللذین دعا المصطفی ﷺ لابن عباس بهما، رقم (۷۰۱۵)

٤) اوګورئ : کشف الباری ج ۳ ص ۳۷۰ تا ۳۷۳، فراجعه ان شئت

په ترجمة الباب کښې د الا عند البناء استثناء : امام بخاري رحمه الله چه دلته کوم ترجمة الباب قائم کړې دې هغه ئې د «الاعند البناء، جدار او نحوه» د استثناء سره مقيد کړې دې، او حال دا چه حديث الباب مطلق دې، په دې کښې داسې هيڅ قيد نشته، سوال دا دې چه امام بخاري رحمه الله دا قيد ولې اولګولو؟

امام اسماعيلي رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله لفظ «غائط» کوم چه اګر چه په مجازي معنی کښې مستعمل دې، خو دلته ئې د هغې د حقيقي معنی لحاظ ساتلو سره قيد لګولې دې، ځکه چه د غائط لغوی معنی د «المكان المطمئن من الارض فى الفضاء» ده، يعنې په خالي ځائې کښې چه کوم هوار ځائې وی هغې ته غائط وائی، چونکه د غائط په معنی حقيقي کښې «فضاء» او خالي ځائې کيدل ملحوظ دې، په دې وجه حديث الباب، چه مطلق دې، په دې کښې به هم د دې معنی لحاظ ساتلې شی، او مطلب به دا وی چه کله خالي ځائې وی نو هلته دې استقبال قبله اونکړې شی، د دې مفهوم مخالف هم دا راوځی چه که آبادی وی يا يو ديوال وغيره حائل وی نو هلته استقبال قبله کيدلې شی. (۱)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا د ټولو نه قوی جواب دې. (۲)

خو علامه عيني رحمه الله فرمائي چه هرکله د «غائط» لغوی معنی مهجورشوه اودا د «نجس خارج» په معنی کښې استعماليدل شروع شو نو دا حقيقت عرفيه دې، د دې په مقابله کښې حقيقت لغويه مهجور شوې دې، لهذا د دې حقيقت لغويه د معنی لحاظ څنګه اوساتلې شی؟(۳)
دويم جواب علامه ابن بطال رحمه الله ورکړې دې، هغه فرمائي چه دا استثناء د حديث الباب د الفاظو نه نۀ ده بلکه په وړاندې باب کښې د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما د حديث نه ماخوذ ده. (٤)
خو علامه عيني رحمه الله فرمائي چه که هم دا خبره وه نو د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما دا حديث د وړاندې باب په ځائې هم په دې باب کښې د سيدنا ابو ايوب انصاری رضي الله عنه د حديث نه پس ذکر کول پکار وو. (۵)

دريم جواب دا کړې شوې دې چه د استقبال قبله تحقق په فضاء او خالي ځايونو کښې ممکن دې، د آبادئ او کورونو ترمينځه استقبال قبله نه متحقق کيږی، ځکه چه د آبادئ ترمينځه چه کوم څيز حائل جوړيږی، استقبال به هم د هغې طرف ته منسوب کولې شی، مثلا وئيلې به شی چه استقبل الجدار، واستقبل البناء، وغيره. (۶)

---

۱) فتح الباري ج ۱ ص ۲٤۵
۲) پورته حواله
۳) عمدة القاري ج ۲ ص ۲۷۵
٤) شرح صحيح البخاری لابن بطال ج ۱ ص ۲۳۸
۵) عمدة القاري ج ۲ ص ۲۷۵
۶) فتح الباري ج ۱ ص ۲٤۵

خو دا جواب هم کمزوري دي، ځکه چه کله هم یو سړی د کعبې طرف ته متوجه کیږی نو هغه ته مستقبل الکعبة وئیلي شی، که په ابادئ کښې دننه وی یا په صحرا کښې وی، اګر چه په ابادو او کورونو کښې ابادی د هغه او د قبلې ترمینځه حائل وی او په صحراګانو کښې د غرونو او ډهیرکو وغیره حائل وی. (۱)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه بهتر جواب دا دې چه داسې اوئیلې شی چه حدیث الباب د امام بخاری رحمه الله په نزد عام مخصوص منه البعض دې، په دې وجه دا استثناء ذکر کړې شوه. (۲) والله اعلم

۱۴۴ : ﴿حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ (۳) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَى أَحَدُكُمُ الْغَائِطَ فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يُوَلِّهَا ظَهْرَهُ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا﴾ [۳۸۲]

رجال الحدیث

① **ادم** : دا ابو الحسن ادم بن ابی ایاس عبد الرحمن العسقلانی رحمه الله دې. د هغوی حالات په کتاب الایمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده د لاندې تیر شوي دی. (۴)

② **ابن ابی ذئب** : دا امام محمد بن عبدالرحمن بن المغیرة بن الحارث بن ابی ذئب قرشی عامری مدنی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب العلم کښې د باب حفظ العلم د لاندې تیر شوي دی (۵)

③ **الزهری** : دا امام محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری مدنی رحمه الله دې، د هغوی حالات په (بدء الوحی) کښې د دریم حدیث د لاندې تیر شوي دی. (۶)

---

۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۷۶

۲) پورته حواله

۳) قوله : عن ابی ایوب الانصاری رضی الله عنه الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی صحیحه ج ۱ ص ۵۷ کتاب الصلاة، باب قبلة اهل المدینة، واهل الشام والمشرق .... رقم ۳۹۴، ومسلم فی صحیحه، فی کتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۰۹، والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب النهی عن استقبال القبلة عند الحاجة رقم (۲۰)، وباب النهی عن استدبار القبلة عند الحاجة رقم ۲۱، وباب الامر باستقبال المشرق او المغرب عند الحاجة. رقم ۲۲. وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عند قضاء الحاجة. رقم ۹. والترمذی فی جامعه فی کتاب الطهارة، باب فی النهی عن استقبال القبلة بغائط او بول رقم ۸. وابن ماجة فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب النهی عن استقبال القبلة بالغائط والبول، رقم ۳۱۸.

۴) کشف الباری ج ۱ ص ۶۷۸

۵) کشف الباری ج ٤ ص ٤٤٢

۶) کشف الباری ج ۱ ص ۳۲۶

④ **عطاء بن يزيد الليثى**: دا ابو محمد يا ابو يزيد عطاء بن يزيد الليثى، ثم الجندعى المدنى، ثم الشامى رحمه الله دي. (۱)

هغه د سيدنا تميم الدارى، ابوهريره، ابو سعيد خدرى، ابو ايوب انصارى، ابو ثعلبه الخشنى رضي الله عنهم نه علاوه د حمران بن ابان مولى عثمان بن عفان او عبيد الله بن عدى رحمهم الله نه روايت حديث كوى

د هغه نه په روايت كونكو كښې امام زهرى، د هغه خپل ځوئې سليمان بن عطاء بن يزيد، ابو عبيد حاجب سليمان بن عبد الملك، ابو صالح السمان، سهيل بن ابى صالح، جميل بن ابى ميمونه او هلال بن ميمون الرملى رحمهم الله نه روايت كوى. (۲)

امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى: ﴿ وكان ثقة ﴾(۳)

امام نسائى رحمه الله فرمائى: ﴿ شامى ثقة ﴾(٤)

امام ابن معين رحمه الله فرمائى: ﴿ ثقة ﴾(۵)

امام عجلى رحمه الله فرمائى: ﴿ تابعى، ثقة ﴾(٦)

ابن سعد رحمه الله فرمائى: ﴿ وهو كثير الحديث ﴾(۷)

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (۸)

د اتيا كالو په عمر كښې ئې په ۱۰۵ هجرى كښې وفات شوې دې. (۹) رحمه الله رحمة واسعة

⑤ **سيدنا ابو ايوب انصارى** رضي الله عنه: دا د رسول الله ﷺ كوربه (ميلمستيا كونكې)، سيدنا ابو ايوب خالد بن زيد بن كليب بن ثعلبه بن عبد عوف بن غنم الانصارى النجارى الخزرجى رضي الله عنه دې (۱۰)

سيدنا ابو ايوب انصارى رضي الله عنه په بيعت عقبه ثانيه كښې شريك وو، د غزوه بدر سره سره په ټولو غزواتو كښې هم شريك وو. (۱۱) د رسول الله ﷺ د استوګنې ځائې چه ترڅو پورې جوړ

---

۱) تهذيب الكمال ج ۲۰ ص ۱۲۳
۲) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۲۰ ص ۱۲۳، ۱۲٤
۳) الجرح والتعديل ج ٦ ص ٤۳۸، رقم (۱۸٦٦/۱۱۱۱٦)
٤) تهذيب الكمال ج ۲۰ ص ۱۲٤
۵) تعليقات تهذيب الكمال ج ۲۰ ص ۱۲٤
٦) معرفة الثقات للعجلى ج ۲ ص ۱۳۷، رقم ۱۲٤٤
۷) الطبقات لابن سعد ج ۵ ص ۲٤۹
۸) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۰۰
۹) پورته حواله
۱۰) تهذيب الكمال ج ۸ ص ٦٦
۱۱) پورته حواله

شوې نه وو ، درسول الله ﷺ د میلمستیا شرف سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه ته حاصل وو.(۱)

هغه د رسول الله ﷺ نه علاوه د سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه حدیث روایت کوی، د هغوی نه په روایت کونکو کښې سیدنا براء بن عازب، سیدنا جابر بن سمرة، سیدنا مقدام بن معدیکرب، سیدنا ابو امامه الباهلی، سیدنا زید بن خالد الجهنی، سیدنا عبدالله بن عباس او سیدنا عبدالله بن یزید خطمی رضی الله عنهم دی.
او په تابعینو کښې تړې سعید بن المسیب، سالم بن عبدالله بن عمر، عروة بن الزبیر، عطاء بن یزید اللیثی رحمهم الله وغیره یو ګڼړ تعداد روایت کوی. (۲) رسول الله ﷺ د هغه او د سیدنا مصعب بن عمیر رضی الله عنهما ترمینځه د مواخات رشته قائم کړې وه.(۳)
سیدنا علي رضی الله عنه هغه په مدینه منوره باندې خپل نائب جوړ کړې وو ، روستو سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه هم عراق ته لاړو او د سیدنا علی رضی الله عنه په ملګرتیا کښې ئې د خوارجو خلاف په قتال کښې شرکت اوکړو. (٤)
د رسول الله ﷺ په ګیره مبارکه کښې هغه څه څیز اولیدو ، هغه ئې ترې راویستلو، رسول الله ﷺ هغه ته دعا اوکړه : ﴿لا یصیبك السوء یا ابا ایوب﴾ اې ابو ایوب! تاته به هیڅ قسمه بدی نه رسیږی. (۵)

تول ژوند ئې جهاد کړې دې، فرمائیل به ئې چه الله پاك فرمائی : ﴿ انفروا خفافا وثقالا ﴾(۶) (یعنی که خفیف یئ که ثقیل، په هر حال کښې د جهاد دپاره اوځئ) زه د دې دواړو احوالو نه خالی نه یم لهذا جهاد به کوم. (۷)
چه کله ئې د وفات وخت نزدې راغلو نو هغه وخت هم هغه د یزید بن معاویه په مشرئ کښې په قسطنطنیه کښې په جهاد کښې مصروف وو، په دې موقع باندې هغوی وصیت اوکړو چه کله زه مړ شم نو زما بدن د کوم ځائې پورې چه اوړلې شئ یوسئ او چه کله د دشمنانو په مقابله کښې صفونه جوړ کړئ نو په خپلو خپو کښې مې دفن کړئ.
پس د هغوی د وصیت مطابق هغه عمل اوکړې شو، نن هم د هغوی مزار شریف ته هر عام او خاص راځی، چه خلق د هغوی په برکت او توسل سره د الله پاك نه باران طلب کوی نو باران کیږی. (۸)

---

۱) پورته حواله
۲) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۸ ص ۶۷، ۶۸
۳) الاصابة ج ۱ ص ۴۰۵
٤) پورته حواله
۵) پورته حواله
٦) التوبة : ٤١
۷) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ٤٠٤، ٤٠٥
۸) اوګورئ : سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ٤١٠، والاصابة ج ۱ ص ٤٠٥

د رسول الله ﷺ سره د هغوی معامله څنګه وه او د هغوی دعزت او ناموس به ئې څومره لحاظ ساتلو د دې خبرې اندازه د دې نه اولګوئ چه یو کرت د هغوی بیبی هغه ته اووې چه خلق د سیده عائشه رضی الله عنها په باره کښې خبرې کوې، د دې تاسو ته علم شته؟ سیدنا ابو ایوب رضی الله عنه زر جواب ورکړو! او ولې راته نشته! دا ټول دروغ دی، بیا ئې ترې تپوس اوکړو اې ام ایوب! که د عائشې رضی الله عنها په ځائې ته وې نو آیا دا فعل ستا نه کیدې شی؟ بی بی ورته اووې: ﴿لاوالله﴾ کله هم نه! وې فرمائیل: قسم په الله! عائشه ستا نه ډیره غوره ده! د هغې نه دا حرکت څنګه کیدې شی! پس الله پاك د ابوایوب رضی الله عنه په شان حضراتو په باره کښې فرمائی: ﴿لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ﴾ (۱) (یعنی مومنانو سړو او مومنانو ښځو په دې اوریدلو سره په خپلو ځانونو باندې د خیر ګمان ولې اونکړو او دا ئې ولې او نه وئیل چه دا ښکاره بهتان دې. (۲)

د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه نه یو نیم سل احادیث روایت شوې دی، د هغې نه اووه احادیث متفق علیه دی، او امام بخاری رحمه الله په یو خدیث سره او امام مسلم رحمه الله په پنځه احادیثو سره متفرد دی. (۳)

په ۵۰ هجری، ۵۱ هجری یا ۵۲ هجری کښې د جهاد په حالت کښې وفات شو، د اکثر حضراتو په نزد دا اخری قول راجح دې. (٤) والله اعلم... رضی الله عنه وارضاه، واجزل مثوبته

په ذکر شوې مسئله کښې د امام بخاری رحمه الله رجحان: د استقبال او استدبار مسئله مختلف فیه ده، وړاندې به ان شاء الله تفصیل راشی.

خو دلته په یوه خبره باندې ځان پوهه کول پکار دی چه د امام بخاری رحمه الله په دې سلسله کښې رجحان کوم طرف ته دې؟

د ترجمة الباب د الفاظو نه معلومیږی چه د هغوی په نزد دلته د قضاء حاجت په وخت استقبال فی الفضاء ممنوع دې، او استقبال فی البناء وعند الساتر جائز دې. د استدبار سره بخاری هیڅ تعرض نه دې کړې.

او! که د مفهوم مخالف اعتبار اوکړې شی، لکه چه د جمهورو رائې ده، نو دا به وائی چه امام بخاری رحمه الله استدبار ته هم جائز وائی. والله اعلم

مسئله استقبال واستدبار قبله: په دې مسئله کښې علماء د علماء کرامو اته اقوال دی، د دې نه مشهور درې اقوال دی، اول هغه څلور مشهور اقوال بیانولې شی.

---

۱) النور: ۱۲

۲) تهذیب الکمال ج ۸ ص ۶۸، ۶۹

۳) اوګورئ: تهذیب الاسماء واللغات ج ۲ ص ۱۷۷، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۷۶، وخلاصة الخزرجی ص ۱۰۰، وسیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۴۰۳، خو په سیر اعلام النبلاء کښې د ټولو احادیثو تعداد د یو نیم سلو په ځائې یو سل پنځه پنځوس ذکر دې. والله اعلم

٤) اوګورئ: الاصابة ج ۱ ص ۴۰۵

① **المنع مطلقا** : يعنى استقبال قبله او استدبار قبله، كه په بنيان كښې وى يا په صحرا كښې وى، بهر صورت ممنوع او ناجائز دى.
سيدنا ابو ايوب انصارى، سيدنا ابوهريره، سيدنا عبدالله بن مسعود، سيدنا سراقة بن مالك رضي الله عنهم نه علاوه عطاء، مجاهد، ابراهيم نخعى او امام اوزاعى رحمهم الله هم د دې قائل دى.
د امام ابوحنيفه، سفيان الثورى او د يو روايت مطابق د امام احمد رحمه الله هم مذهب دا دې!
په شافعيه كښې ابوثور، په مالكيانو كښې ابن العربى، په حنابله كښې ابن القيم او په ظاهريه كښې ابن حزم رحمه الله هم دا مذهب راجح كړې دې او هم دا ئې اختيار كړې دې. (۱)
② **الجواز مطلقا** : يعنى استقبال او استدبار قبله، كه په صحرا كښې وى يا په بنيان كښې، مطلقا جائز دې. د عروه بن الزبير، ربيعه الرائى او داؤد ظاهرى هم دا مسلك دې. (۲)
③ **التفرقة بين الصحارى والبنيان** : يعنى په ښكاره فضاء كښې چرته چه يو څيز ساتر او حائل نه وى، ممنوع دې او چرته چه ابادى وى، يا يو څيز ساتر او حائل وى نو ممنوع نه دې.
د امام شافعى، امام مالك او د يو روايت مطابق امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دا مذهب دې، د ابن عباس، ابن عمر رضي الله عنهم، امام شعبى او امام اسحاق بن راهويه رحمهما الله تعالى نه هم دا مذهب روايت شوې دې. (۳)
بيا د ساتر او حائل په باره كښې د شوافع په نزد باندې تفصيل دا دې چه قضاء حاجت كونكې سرې ساتر وغيره سره دومره نزدې كيناستلو چه د هغه او د ديوال ترمينځه ذراع يا د دې نه كمه فاصله وى او د هغې اوچت والې كم از كم د موخرة الرحل برابر وى.
كه قضاء حاجت كونكې او حائل د ديوال ترمينځه د درې ذراع نه زياته فاصله وى، يا د حائل اوچتوالې ﴿ موخرة الرحل ﴾ نه كم وى نو په دې صورت كښې استقبال او استدبار قبله حرام دې، خو كه يو ځائې د قضاء حاجت دپاره مستقلا جوړ كړې شوې وى نو په دې كښې هيڅ شرط نشته، فقهاء شافعيه وائى چه كه قضاء حاجت صحرا كښې وى او دې سړى يو څيز ساتر جوړ كړې وى نو د ذكر شوې شرطونو (يعنى ساتر او قضاء حاجت كونكې ترمينځه د

---

۱) اوګورئ: البحر الرائق ج ۲ ص ۵۹، كتاب الصلاة، فصل كره استقبال القبلة بالفرج، والبناية ج ۲ ص ۴۶۶ - ۴۶۸، والدر المختار مع رد المحتار ج ۱ ص ۲۵۱، والمغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۰۷، فصول فى اداب التخلى، والانصاف للمرداوى ج ۱ ص ۱۰۰، ۱۰۱، وعمدة القارى ج ۲ ص ۲۷۷، وعارضة الاخوذى ج ۱ ص ۲۷، كتاب الطهارة، باب الرخصة، فى ذلك، وزاد المعاد ج ۲ ص ۳۸۴ – ۳۸۶، فصل فى هديه صلى الله عليه وسلم فى الذكر عند دخوله الخلاء، والمحلى لابن حزم ج ۱ ص ۱۹۳ – ۱۹۹، كتاب الطهارة رقم ۱۴۶.
۲) اوګورئ: المحلى ج ۱ ص ۱۹۴، والمجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۸۱، فرع فى المذاهب العلماء فى استقبال القبلة واستدبارها، والمغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۰۷
۳) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۸۱، والمغنى ج ۱ ص ۱۰۷، ومواهب الجليل ج ۱ ص ۴۰۴، فصل : اداب قضاء الحاجة، وبداية المجتهد ج ۲ ص ۹۵- ۹۹، الباب السادس فى اداب الاستنجاء (اخر كتاب الطهارة قبيل كتاب الصلاة.

درې ذراع نه زياته فاصله نه وى او اوچتوالې د ﴿ موخرة الرحل ﴾ سره برابر وى، موندلې كيدو په صورت كښې به حرمت نه وى.
ګويا اصل مدار ساتر باندې دې، چرته چه د دواړو شرطونو سره ساتر اوموندلې شو، كه ابادى وى او كه صحرا، حرمت به نه وى او چرته چه په دې دواړو شرطونو كښې يو شرط فوت كيږى نو حرمت به وى، كه صحرا وى يا بنيان.
البته په شافعيه كښې علامه ماوردى او رويانى دوه وجوه ذكر كړې دې، يو خو هم دا وجه ده، كومه چه مونږ ذكر كړې ده، دويمه وجه دا ده چه په بنيان كښې مطلقا بغير د شرط نه جائز دې، او په صحرا كښې اګر چه ساتر ته نزدې ولې نه كينى، مطلقا حرام دې.
امام نووى رحمه الله فرمائى چه اوله وجه صحيح ده. (۱)
د ساتر په باره كښې چه كوم تفصيل شوافع ذكر كړې دې، د مالكيانو او حنابله په نزد دلته هم فى الجمله ملحوظ دې، خو څومره په تفصيل سره چه امام نووى رحمه الله ذكر كړې دې، دومره تفصيل د هغوى په نزد نه ملاويږى. (۲)

④ **عدم جواز الاستقبال مطلقا وجواز الاستدبار مطلقا** : يعنى استقبال قبله صحرا كښې وى يا په آبادئ كښې، مطلقا ناجائز دې او استدبار مطلقا يعنى په دواړو ځايونو كښې جائز دې. دا د امام ابوحنيفه او امام احمد رحمهما الله يو روايت دې. (۳)

⑤ **النهى للتنزيه** : يعنى د استقبال او استدبار قبله نه ممانعت تنزيها دې، تحريما نه دې، دا د امام ابوحنيفه، امام احمد او د ابو ثور يو روايت دې. (٤)

⑥ **جواز الاستدبار فى البنيان فقط** : يعنى په آبادئ كښې دننه صرف استدبار جائز دې، استقبال جائز نه دې، هم دغه شان په صحرا كښې نه استقبال جائز دې او نه استدبار، دا د امام ابويوسف رحمه الله نه روايت دې. (۵)

⑦ **التحريم مطلقا حتى فى القبلة المنسوخة** : يعنى استقبال او استدبار نه صرف د كعبې طرف ته جائز نه دې، بلكه د قبله منسوخه بيت المقدس استقبال او استدبار هم ناجائز دې.

دا د ابراهيم نخعى او ابن سيرين رحمهما الله تعالىٰ نه منقول دې. (۶)

---

۱) د ټولو تفصيلاتو دپاره اوګورئ : المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۷۸، ۷۹
۲) اوګورئ : الشرح الكبير للدردير ج ۱ ص ۱۰۸، ۱۰۹، وحاشية الدسوقى على الشرح الكبير ج ۱ ص ۱۸۰، ۱۸۱. ومواهب الجليل ج ۱ ص ۴۰۳، ٤٠٤، والانصاف للمرداوى ج ۱ ص ۱۰۱، ۱۰۲، هم دغه شان اوګورئ: اوجز المسالک ج ٤ ص ۱۶۳، كتاب القبلة، باب النهى عن استقبال القبلة والانسان على حاجته.
۳) اوګورئ : البناية للعينى ج ۲ ص ٤۶۶، والانصاف للمرداوى ج ۱ ص ۱۰۱
٤) اوګورئ : البناية للعينى ج ۲ ص ٤۶۸، والانصاف للمرداوى ج ۱ ص ۱۰۱، واوجز المسالک ج ٤ ص ۱۶۲، ونيل الاوطار ج ۱ ص ۸۹ باب نهى المتخلى عن استقبال القبلة واستدبارها.
۵) اوګورئ : نيل الاوطار ج ۱ ص ۸۹، باب نهى المتخلى عن استقبال القبلة واستدبارها، واجز المسالک ج ٤ ص ۱۶۲
۶) پورته حواله جات

⑧ **اختصاص التحریم باهل المدینة** : یعنی دا حکم چه استقبال او استدبار د کعبې دې اونکړې شی، د اهل مدینه او په دې جهت کښې د اوسیدونکو سره مختص دې، د کومو خلقو قبله چه د مشرق یا مغرب طرف ته وی د هغوی دپاره استقبال او استدبار جائز دې، دا د ابو عوانه رحمه الله قول دې (۱)

د احنافو وغیره استدلال : د اول مذهب والو د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د روایت الباب وغیره نه استدلال کړې دې.

② په صحیح مسلم کښې د ابوهریره رضی الله عنه نه مرفوعا روایت دې ﴿ اذا جلس احدکم علی حاجته، فلا یستقبل القبلة ولایستدبرها ﴾ (۲)

یعنی چه کله په تاسو کښې څوک د قضاء حاجت دپاره کینی نو نۀ دې قبلې ته مخ کوی او نه دې ورته شا کوی.

③ هم دغه شان احنافو وغیره په خپل مذهب باندې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت مرفوعه باندې هم استدلال کړې دې، کوم چه امام نسائی، امام ابوداؤد، امام ابن ماجه او امام احمد رحمهم الله وغیره تخریج کړې دې.

﴿ انما انالکم مثل الوالد، اعلمکم اذا ذهب احدکم الی الخلاء فلا یستقبل القبلة ولایستدبرها ﴾ (۳)

یعنی زه ستاسو د پلار په شان یم، د پلار په شان درته ښودنه کوم، چه کله په تاسو کښې څوک د قضاء حاجت دپاره ځی نو نه دې قبلې ته مخ کوی او نه د ورته شا کوی.

④ دې حضراتو د سیدنا سهل بن حنیف رضی الله عنه د روایت نه هم استدلا ل کړې دې، کوم چه امام دارمی، امام احمد او امام حاکم رحمهم الله تخریج کړې دې.

﴿ قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَنْتَ رَسُولِي إِلَى مَكَّةَ فَأَقْرِئْهُمْ مِنِّي السَّلَامَ، وَقُلْ لَهُمْ : إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُكُمْ بِثَلَاثٍ : لَا تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ، وَإِذَا تَخَلَّيْتُمْ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ، وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا، وَلَا تَسْتَنْجُوا بِعَظْمٍ وَلَا بِبَعْرٍ ﴾ (اللفظ للحاکم) (٤)

یعنی : ما ته رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه ته د مکې والو طرف ته زما استاذې ئې، هغوی ته

---

۱) پورته حوالہ جات

۲) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۱۰

۳) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب النهی عن الاستطابة بالروث، رقم ۴۰، وسنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عندقضاء الحاجة، رقم ۸، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالحجارة، والنهی عن الروث والرمة، رقم ۳۱۳، ومسند احمد: ۱۲\۲۴۷، رقم (۷۳۶۲، و: ۱۲\۲۵۰، رقم (۷۴۰۳)

٤) المستدرک للحاکم ج ۳ ص ۴۱۲، طبع قدیم ج ۳ ص ۴۶۶، طبع جدید، کتاب معرفة الصحابة، باب ذکر مناقب سهل بن حنیف الانصاری، وکنیته ابو ثابت رضی الله عنه، رقم ۵۷۴۳، وسنن االدارمی ج ۱ ص ۱۷۸، کتاب الطهارة، باب النهی عن استقبال القبلة بغائط او بول، رقم ۶۶۴، ومسند احمد ج ۳ ص ۴۸۷، رقم ۱۶۰۸۰.

زما سلام اورسوه او ورته اوایه چه رسول الله ﷺ تاسو ته د دري خبرو حکم درکوی، په خپلو پلارانو نیکونو قسمونه مه خورئ، چه کله د حاجت دپاره ځائې نو د قبلې طرف ته استقبال او استدبار مه کوئ او په هډوکې یا خشترو سره استنجاء مه کوئ.

د دې روایت په سند کښې عبدالکریم بن ابي المخارق دې، کوم چه متفق علیه ضعیف دې. (۱) اګرچه امام مالك (رح) دهغوی نه په مؤطا کښې روایت کړې دې. (۲)

خو چونکه دا د حدیث ابي ایوب رضی الله عنه دپاره د شاهد په درجه کښې دې په دې وجه دا ضعف قابل تحمل دې، هم دا وجه ده چه حافظ ذهبی رحمه الله په دې حدیث باندې سکوت اختیار کړې دې. (۳)

⑤ امام طبرانی رحمه الله په المعجم الکبیر کښې د سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه مرفوع حدیث نقل کړې دې: ﴿إِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمُ الْخَلَاءَ، فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يَسْتَدْبِرْهَا﴾ (٤)

یعنی په تاسو کښې چه څوك د خپل حاجت دپاره ځی نو نه دې د قبلې طرف ته مخ کوی او نه دې ورته شا کوی.

په دې روایت کښې د واقدی واسطه ده، چه ضعیف دې، خو د شاهد جوړیدو دپاره کافی دې. (۵)

د مجوزینو دلائل او د هغې جوابات: د مجوزینو د ټولو نه اهم دلیل د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت دې. هغه فرمائی ﴿لَقَدِ ارْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ لَنَا فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى لَبِنَتَيْنِ مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ﴾ اللفظ للبخاری (۶)

یعنی زه یوه ورځ د خپل کور چهت باندې اوختلم، ما رسول الله ﷺ په دوه ښختو باندې د حاجت دپاره د بیت المقدس طرف ته مخ کولو سره ناست اولیدو.

---

۱) اوګورئ: تقریب التهذیب ص ۳۶۱، رقم ٤۱۵۶

۲) قال یحیی بن معین: کل من روی عنه مالك بن أنس فهو ثقة، الا عبدالکریم البصری أبو أمیة، اوګورئ اسعاف المبطأ، ص:۹، وانظر التعلیق الممجد: ۱۳۱۲، باب تأخیر الوتر.

۳) اوګورئ: تلخیص المستدرک المطبوع مع المستدرک للحاکم ج ۳ ص ٤۱۲، کتاب معرفة الصحابة، باب ذکر مناقب سهل بن حنیف الانصاری رضی الله عنه

٤) المعجم الکبیر للطبرانی ج ۶ ص ۱۲۸، رقم ۵۷۳۵

۵) اوګورئ مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۵٤، رقم ۱۰۱۱

۶) صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۶، کتاب الوضوء باب من تبرز علی لبنتین، رقم ۱٤۵، و ج ۱ ص ۲۷، کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت رقم ۱٤۸، وباب بدون ترجمة (بعد الباب المذکور) رقم ۱٤۹، و ج ۱ ص ٤۳۷، کتاب فرض الخمس، باب ما جاء فی بیوت ازواج النبی ﷺ، وما نسب من البیوت الیهن، رقم ۳۱۰۲، وصحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستطابة، رقم ۶۱۱، ۶۱۲، وسنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک فی البیوت، رقم ۲۳، وسنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک، رقم ۱۲، وجامع الترمذی، کتاب الطهارة، باب ما جاء من الرخصة فی ذلک، رقم ۱۱، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک فی الکنیف، واباحته، دون الصحاری، رقم ۳۲۲، ۳۲۳

ددې روايت نه قائلين جوازاستقبال واستدبار مطلقا ، قائلين جواز فى البنيان، قائلين جواز استدبار مطلقا ،قائلين جوازاستدبارفى البنيان اوقائلين كراهت تنزيهيه استدلال كوى.
خو د دې روايت نه استدلال د سيدنا ابوايوب انصارى رضي الله عنه د روايت په مقابله كښې كمزورې دې. د دې وجه دا ده چه په دې حديث كښې باوجود د صحيح كيدو نه د مختلفو احتمالاتو گنجائش دې.
يو احتمال خو دا دې چه رسول الله ﷺ په اصل كښې مستدبر قبله نه وى، خو د ابن عمر رضي الله عنهما په ليدو باندې د حياء د تقاضه د وجې نه ئې خپل هيئت بدل كړې وى، د دې هنگامى بدلون د وجې نه معمولى استدبار متحقق شو
دويم احتمال دادې چه رسول الله ﷺ مكمل طور باندې مستدبر الى القبله نه وى، بلكه د كعبې نه ئې معمولى انحراف كړې وى چه دغه انحراف حضرت ابن عمر رضى الله عنهما د لرې نه معلوم نه كړې شو.
دريم احتمال دادې چه دا د رسول الله ﷺ خصوصيت وى، د دې خبرې تائيد د دې نه كيږى چه د علماء كرامو يو جماعت تصريح كړې ده چه د رسول الله ﷺ فضلات پاك وو. (۱) لهذا بعيده نه ده چه رسول الله ﷺ د دې حكم نه مستثنى وى.
دلته دا خبره هم قابل غور ده چه كه په دې عمل سره د رسول الله ﷺ مقصود د استدبار اجازت وركول وې نو د يو پټ عمل په ذريعه د هغې د تعليم په ځائې به ئې په واضح الفاظو كښې د ټول امت مخكښې دا حكم بيان فرمائيلې وې لكه چه د سيدنا ابو أيوب انصارى رضي الله عنه وغيره نورو حضراتو صحابو رضي الله عنهم په روايت كړې شوې دې.
د دې نه معلومه شوه چه د حديث ابن عمر نه د سيدنا ابو ايوب انصارى رضي الله عنه د روايت خلاف څه تشريعى حكم مستنبط كول صحيح نه دى. (۲)
بيا دابن عمر رضي الله عنهما په حديث كښې صرف دومره خبره ده چه ما رسول الله ﷺ د بيت المقدس طرف ته رخ كولو سره ناست اوليدو ، په دې كښې د بنيان او صحرا تفريق نه معلوميږى، لهذا كوم حضرات چه د بنيان او صحرا په بنيادباندې فرق كوى دهغوى استدلال ددې نه نه تام كيږى.

---

۱) اوگورئ : اعانة الطالبين ج ۱ ص ۹۹

۲) قال ابن العربى فى عارضة الاحوذى ج ۱ ص ۲۷، ابواب الطهارة، باب الرخصة فى ذلک، وحديث ابن عمر لا يعارضه، ولا حديث جابر لاربعة اوجه : احدها : انه قول وهذان فعلان ولا معارضة بين القول والفعل، الثانى : ان الفعل لا صيغة له، وانما هو حكاية حال، وحكايات الاحوال معرضة للاعذار والاسباب، والاقوال لا محتمل فيها من ذلک، الثالث: ان القول شرع مبتدا، وفعله عادة، والشرع مقدم على العادة، الرابع ان هذا الفعل لو كان شرعا لما تستر به.

وقال ابن القيم فى زاد المعاد ج ۲ ص ۳۸۶، فصل في هديه ﷺ في الذكر عند دخول الخلاء : وهذا يحتمل وجوهاً ستة: نسخ النهى به، وعكسه، وتخصيصه به صَلَّى اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وتخصيصه بالبنيان، وأن يكونَ لعذر اقتضاه لمكان أو غيره، وأن يكون بياناً، لأن النهى ليس على التحريم، ولا سبيلَ إلى الجزم بواحد من هذه الوجوه على التعيين.

د دې په جواب کښې شوافع وغیره، کوم چه د تفریق قائل دی د سیدنا ابن عمر رضي الله عنهما یو اثر پیش کوی. ﴿عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ذَكْوَانَ، عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ، ثُمَّ جَلَسَ يَبُولُ إِلَيْهَا، فَقُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، أَلَيْسَ قَدْ نُهِيَ عَنْ هٰذَا؟ قَالَ: بَلٰى إِنَّمَا نُهِيَ عَنْ ذٰلِكَ فِي الْفَضَاءِ، فَإِذَا كَانَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ شَيْءٌ يَسْتُرُكَ فَلَا بَأْسَ﴾ (۱)

یعنی ما سیدنا ابن عمر رضي الله عنهما اولیدو چه هغه خپله سورلئ قبلې ته مخامخ کینوله او بیا ئې د هغې طرف ته بتیازې اوکړې، ما عرض اوکړو اې ابو عبدالرحمن! ایا دا کار منع کړې شوې نه دې؟ هغوی اوفرمائیل: ولې نه! خو دا ممانعت په ښکاره فضاء کښې دې، که ستا او د قبلې ترمینځه یو څیز وی نو بیا هیڅ باك نشته.

د مانعین د طرف نه د دې مختلف جوابات کړې شوې دی.

خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله د دې دا جواب کړې دې چه دا روایت ضعیف دې، ځکه چه د دې راوی حسن بن ذکوان دې، چاته چه محدثینو ضعیف وئیلې دې. (۲) لهذا دا روایت قابل استدلال نه دې. (۳)

خو دا جواب تسلی بخش نه دې ځکه چه حسن بن ذکوان یو مختلف فیه راوی دې، د هغه چه یو طرف ته علماء کرامو تضعیف کړې دې نو بل طرف ته ئې توثیق هم کړې دې، هم ددې اقوالو د وجې نه حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿وهو صالح الحديث﴾(٤)

ابن عدی رحمه الله فرمائی: ﴿يروي أحاديث لا يرويها غيره، على أن يحيى بن سعيد وابن المبارك قد رويا عنه كما ذكرته، وناهيك للحسن بن ذكوان من الجلالة أن يرويا عنه، وأرجو أنه لا بأس به﴾ (۵)

یعنی حسن بن ذکوان داسې روایتونه نقل کوی کوم چه بل څوك نه روایت کوی، د دې باوجود د یحیی بن سیعد او عبدالله بن مبارك رحمهما الله په شان بزرګانو د هغه نه حدیث روایت کړې دې، هم دا د هغه د جلالت شان دپاره کافی ده، زما امید دې چه هغه ﴿لا بأس به﴾ دې.

علامه ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۶)

---

۱) السنن لابی داؤد، کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم ۱۱، والمستدرک للحاکم ج ۱ ص ۱۵٤، طبع قدیم ج ۱ ص ۲۵۶، طبع جدید، کتاب الطهارة، رقم ۵۵۱، والسنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ۹۲، طبع قدیم و ج ۱ ص ۱٤۹، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک فی الابنیة رقم ٤۳۸، وسنن الدارمی ج ۱ ص ۵۸، کتاب الطهارة، باب استقبال القبلة فی الخلاء.

۲) د حسن بن ذکوان په باره کښې د محدثینو د اقوالو دپاره اوګورئ: تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲٤۱

۳) اوګورئ: بذل المجهود ج ۱ ص ۲۰۱، کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عند قضاء الحاجة.

٤) میزان الاعتدال ج ۱ ص ٤۸۹، رقم ۱۸٤٤

۵) الکامل لابن عدی ج ۲ ص ۳۱۷

۶) الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۱۶۳، رقم ۷۱۶۹

هم په دې وجه باندې حافظ ابن حجر رحمه الله په التلخيص الحبير کښې په دې باندې سکوت فرمائيلې دې، کوم چه د دې د حسن کېدو دليل دې، (۱) امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: ﴿هذا صحيح کلهم ثقات﴾ (يعنی دا روايت صحيح دې، او د دې ټول راويان ثقه دی) فرمائيلې دی. (۲) امام ابن الجارود رحمه الله دا په المنتقی کښې تخريج کړې دې. (۳) او دا خبره معروف ده چه ابن الجارود رحمه الله په دې خپل کتاب کښې صحيح احاديث نقل کوی.

د دې صحيح جواب هم دا دې چه دا د ابن عمر رضي الله عنهما خپل عمل دې، کوم چه د احاديث مرفوعه په مقابله کښې حجت نه دې، په احاديث مرفوعه کښې د دې تفريق هيڅ بنياد نه دې ذکر شوې.

البته د ابن عمر رضي الله عنهما د حديث ﴿لَقَدِ ارْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ لَنَا ...﴾ د معروف طرق نه خو تفريق نه مفهوم کيږی، خو هم د دې حديث د طحاوی او ابن خزيمه په روايت کړې شوې طرق کښې د ﴿بناء﴾ او ﴿ساتر﴾ کيدل په فهم کښې راځی، پس د امام طحاوی رحمه الله الفاظ دی چه ﴿يقضى حاجته محجوبا عليه بلبن﴾ (۴) يعنی رسول الله ﷺ په ښختو سره کړې شوې حجاب کښې قضاء حاجت فرمائيلو، او د ابن خزيمه الفاظ داسې دی: ﴿فاشرفت على النبی ﷺ وهو على خلائه﴾ يعنی ما رسول الله ﷺ په بيت الخلاء کښې اوليدو. که تفريق بين البنيان والصحاری ثابت هم شی نو بيا هم د دې احتمالاتو د وجې نه کوم چه مونږ مخکښې ذکر کړې دی، د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما دا حديث د سيدنا ابو ايوب انصاری رضي الله عنه د حديث په مقابله کښې مرجوح دې. په وړاندې باب کښې د دې څه تفصيل راروان دې

د دې نه علاوه که په دې جهت کښې غور اوکړې شی چه د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما د اجتهاد مطابق که د استقبال قبله ممانعت په دې خبره باندې موقوف وی چه د متخلی او کعبې ترمينځه څوک حائل موجود نه وی نو دا قسم استقبال خو صرف په حرم شريف کښې ناست ممکن دې، ځکه چه څه نه څه آبادی يا غر وغيره خو په مينځ کښې ضرور خائل کيږی، لهذا د دې تقاضه دا ده چه په صحرا وغيره کښې هم استقبال جائز وی، او حال دا چه دا خبره خپله د شوافع وغيره د مسلك خلاف ده.

د دې په جواب کښې بعض شوافع وائی چه دا دې حکم علت احترام کعبه نه دې بلکه احترام مصلين دې، پس ابو اسحاق شيرازی په ابادئ کښې جواز ثابتولو سره فرمائی: ﴿ولان فی

---

۱) التلخيص الحبير ج ۱ ص ۱۰۴، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۱۲۹

۲) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۵۸، کتاب الطهارة، باب استقبال القبلة فی الخلاء.

۳) المنتقی ج ۱ ص ۲۱، کتاب الطهارة، باب استقبال القبلة للغائط والبول والاستنجاء. رقم ۳۲

۴) شرح معانی الاثار للطحاوی: ۲/۱ ۳۷۰، کتاب الکراهة، باب استقبال القبلة ۳۰۱ بالفروج للغائط والبول.

الصحراء خلقا من الملائکة والجن یصلون، فیستقبلهم بفرجه ولیس ذلك في البنیان ﴾(۱) یعني چونکه په صحرا کښې د ملائکو او جناتو نه ډېر مخلوق وي او هغوی مونځ کوي، د هغوی طرف ته به د شرم گاه رخ کول لازم شي او دا خبره په بنیان کښې نشته.
خو دا خبره صحیح نه ده او دا علت محل نظر دې، ځکه چه د ممانعت په ټولو احادیثو کښې د قبله لفظ راغلې دې، چه د هغې نه ظاهره هم دا ده چه دا حکم د احترام قبله په بنیاد باندې ورکولې شي.
دویم که د احترام مصلین اعتبار اوکړې شي نو په یو طرف کښې به هم د قضاء حاجت اجازت نه وي ځکه چه په هر طرف کښې د مصلین د وجود امکان شته.
دریم که دا حکم صحیح اومنلې شي نو بیا هم د امام شافعي رحمه الله په مسلك باندې د دې علت تطبیق نه کیږي. ځکه چه په آبادئ کښې د مصلین موجودګی د صحرا په نسبت زیاته محتمل ده. لهذا په آبادئ کښې هم استدبار او استقبال جائز کیدل نه دي پکار.
هم دا وجه ده چه امام نووي رحمه الله دا علت ضعیف کولو سره رد کړې دې، پس هغه فرمائی؛

﴿قول المصنف ولان في الصحراء خلقا من الملائکة والجن یصلون هکذا قاله اصحابنا واعتمدوه ورواه البیهقی باسناد ضعیف عن الشعبي التابعي من قوله وهو تعلیل ضعیف فانه لوتعد قریبا من حائط واستقبله وورائه فضاء واسع جاز بلا شك صرح به امام الحرمین والبغوي وغیرهما ویدل علیه ما قدمناه عن ابن عمر انه أناخ راحلته وبال إلیها فهذا یبطل هذا التعلیل فانه لوکان صحیحا لم یجز في هذه الصورة فانه مستدبر الفضاء الذی فیه المصلون ولکن التعلیل الصحیح أن جهة القبلة معظمة فوجب صیانتها في الصحراء ورخص فیها في البناء للمشقة وهذا التعلیل، اعتمده القاضي حسین والبغوي والروياني وغیرهم والله أعلم ﴾(۲)

یعني دمصنف دا وینا چه په صحرا کښې ملائك او جنات وي، کوم چه مونځ کوي، پس هم دا خبره زمونږ نورو اصحابو کړې ده او په دې باندې هغوی اعتماد کړې دې، بیهقي هم د امام شعبي رحمه الله نه د هغه قول په ضعیف سند سره نقل کړې دې، خو دا علت ضعیف دې، ځکه چه امام الحرمین او امام بغوي تصریح کړې ده چه که څوك یو دیوال ته نزدې د هغې طرف ته رخ کولو سره کینی او په هغه دیوال پسې وسیع فضاء وي نو دا صورت بیشکه جائز دې، د ابن عمر رضي الله عنهما واقعه هم په دې باندې دلالت کوي چه هغه خپله سورلئ کینوله او د هغې طرف ته مخ کولو سره ئې متیازې اوکړې، په دې سره مذکوره علت بالکل باطل کیږي، ځکه چه که دا علت صحیح وې نو ذکر شوې صورت اختیارول به صحیح نه وې، ځکه چه هغه د فضاء طرف ته شا کړې وه، چرته چه یقینا مصلین موجود وو.
په دې سلسله کښې صحیح او برابر تعلیل دا کیدې شي چه خپله جهت د قبلې معظم او محترم دې. په دې وجه په صحرا کښې د هغې خیال ساتل واجب شو، خو په بنیان او ابادئ

---

۱) اوګورئ المهذب مع شرح المجموع ج ۲ ص ۷۸
۲) المهذب ج ۲ ص ۸۳

کښې چونکه د دې اهتمام ساتل د مشقت باعث دی په دې وجه هلته رخصت ورکړې شو، په دې علت باندې قاضی حسین، بغوی او رویانی وغیره اعتماد کړې دې. والله اعلم

② د مجوزینو دویم دلیل د سیدنا جابر رضی الله عنه حدیث دې!

﴿ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْحَاقَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبَانَ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ نَهَى نَبِيُّ اللهِ صلى الله عليه وسلم أَنْ نَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ بِبَوْلٍ فَرَأَيْتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْبَضَ بِعَامٍ يَسْتَقْبِلُهَا ... اللفظ لابی داود ﴾(۱)

یعنی: رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ د دې خبرې نه منع اوفرمائیلو چه مونږ د متیازو په موقع باندې قبلې ته مخ کولو سره کینو، بیا ما هغوی د وفات نه یو کال مخکښې اولیدل چه رسول الله صلی الله علیه وسلم قبلې ته مخ کولو سره ناست وو.

د دې روایت نه مطلقا اجازت ورکونکو حضراتو استدلال کړې دې، هم دغه شان هغه حضراتو هم کوم چه صرف په بنیان کښې د جواز قائل دی.

بعض حضراتو دا روایت هم سندا کلام کولو سره د رد کولو کوشش کړې دې، پس حافظ ابن عبدالبر او ابن حزم رحمهما الله تعالی فرمائی چه په دې روایت کښې ابان بن صالح نومې راوی دې او هغه ضعیف دې. (۲)

هم دغه شان په دې روایت کښې محمد بن اسحاق هم دې، په چا چه امام مالک رحمه الله کلام کړې دې! (۳)

خو دا دواړه خبرې صحیح نه دی! هر چه د ابان بن صالح تعلق دې، نو د ابن حزم او ابن عبدالبر نه مخکښې چا هم په هغه باندې کلام نه دې کړې بلکه ټولو د هغه توثیق کړې دې.(۴)

پس یحیی بن معین، امام عجلی، یعقوب بن شیبه سدوسی، ابو زرعه رازی، ابو حاتم رازی او امام نسائی رحمهم الله هغه ته ثقه وئیلې دې. (۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ وثقه الائمة، ووهم ابن حزم فجهله، وابن عبد البر فضعفه ﴾(۶)

یعنی ائمه کرامو د هغه توثیق کړې دې، ابن حزم ته وهم راغلې دې چه هغه ورته مجهول

---

۱) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک، رقم ۱۳، وجامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء من الرخصة فی ذلک، رقم ۹، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک فی الکنیف، واباحته دون الصحاری رقم ۳۲۵

۲) ابن عبدالبر په التمهید ج ۱ ص ۳۱۲ کښې فرمائی: لان ابان بن صالح الذی یرویه ضعیف، هم دغه شان ابن حزم رحمه الله په المحلی ج ۱ ص ۱۹۸، مسالة: ولا یجوز استقبال القبلة ولا استدبارها للغائط والبول کښې فرمائی: واما حدیث جابر فانه من روایة ابان بن صالح ولیس بالمشهور.

۳) قال ابن حبان: وقد تکلم فی ابن اسحاق رجلان هشام بن عروة و مالک بن انس، واما مالک قال هذا دجال من الدجاجلة، یروی عن الیهود، الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۳۸۲

۴) اوګورئ: تعلیقات الشیخ احمد شاکر رحمه الله تعالی علی المحلی ج ۱ ص ۱۹۸

۵) اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۲ ص ۱۰، ۱۱

۶) تقریب التهذیب ص ۸۷ رقم ۱۳۷

وئیلې دې او د ابن عبدالبر نه غلطی شوې ده چه هغه ورته ضعیف وئیلې دې.
هر چه د محمد بن اسحاق تعلق دې نو اول خو د امام مالک رحمه الله قول علماءکرامو په معاصرتی اختلاف باندې محمول کړې دې او چا هم نه دې قبول کړې، د دې نه علاوه روستو د دواړو خپل مینځ کښې منافرت هم ختم شوې وو. (۱)
خو په هغه باندې چه کوم کلام کړې شوې دې د هغې حاصل دا راوځی چه هغه کم از کم په حسان راویانو کښې دې، چونکه هغه به تدلیس هم کولو په دې وجه د هغه عنعنه قبول نه ده.(۲)
دلته اگر چه حدیث په عنعنه سره راغلې دې خو د بیهقی په بعض طرق کښې د تحدیث په صیغې سره راغلې دې. په دې وجه د تدلیس احتمال هم باقی نه پاتې کیږی. (۳)
هم دا وجه ده چه امام ترمذی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله نه د دې حدیث په باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل: ﴿حدیث صحیح﴾(٤)

---

۱) اوگورئ: الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۳۸۲، وقال الذهبی فی تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۷۳: وكان احد اوعية العلم، حبرا فی معرفة المغازی والسير، وليس بذاک المتقن، فانحط حديثه عن رتبة الصحة، وهو صدوق فی نفسه، مرضی، وقال احمد بن حنبل: حسن الحديث.
وقال الخطيب فی تاريخ بغداد ج ۲ ص ۲۱: وقد امسک عن الاحتجاج بروايات ابن اسحاق غير واحد من العلماء لاسباب منها: انه كان يتشيع وينسب الى القدر، ويدلس فی حديثه، فاما الصدق فليس بمدفوع عنه.
۲) قال صاحبا التحرير: اما التشيع والقدر فلا يؤثر فی عدالته، واما التدليس فيؤثر فما رواه بالعنعنة ضعيف، وما صرح فيه بالتحديث فقوی. تحرير تقريب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۲.
۳) السنن الكبرى للبيهقی ج ۱ ص ۹۲، قال الزيلعی فی نصب الراية ج ۲ ص ۱۰۵: وأخرجه ابن حبان فی "صحيحه" فی القسم الثانی، والحاكم فی "المستدرک". والدارقطنی، ثم البيهقی فی "سننهما"، وعندهم الأربعة: حدثنی أبان بن صالح، فزالت تهمة التدليس، وانظر المستدرک للحاكم ج ۱ ص ۲۵۷، كتاب الطهارة، والمنتقى لابن الجارود ج ۱ ص ۲۰، باب القول عند دخول الخلاء رقم ۳۱، وصحيح ابن حبان ج ٤ ص ۲۶۹، ذكر الخبر الدال على ان الزجر من استقبال القبلة واستدبارها ... رقم ۱٤۲۰، وسنن الدارقطنی ج ۱ ص ۵۸، باب استقبال القبلة فی الخلاء رقم ۲، مسند احمد ج ۳ ص ۳۶۰، رقم ۱٤۹۱۵
٤) كذا فی نصب الراية ج ۲ ص ۱۰۵، رقم ۲۳۰٤، وفی علل الترمذی ج ۱ ص ۲۳: حدثنا قتيبة، حدثنا ابن لهيعة، عن أبی الزبير، عن جابر، عن أبی قتادة، أنه رأى النبی صلى الله عليه وسلم يبول مستقبل القبلة، حدثنا محمد بن بشار، حدثنا وهب بن جرير، حدثنا أبی، عن محمد بن إسحاق، عن أبان بن صالح، عن مجاهد، عن جابر، قال: نهى النبی صلى الله عليه وسلم أن نستقبل القبلة ببول، فرأيته قبل أن يقبض بعام يستقبلها.سألت محمدا عن هذا الحديث،فقال:رواه غير واحد،عن محمدبن إسحاق، قال أبو عيسى: والحديث الأول حديث جابر، عن أبی قتادة ليس بمحفوظ، قلت: لم ينقل عن البخاری تصحيح حديث جابر صريحا، وانما قال: رواه غير واحد عن محمد بن اسحاق، وكذلک الترمذی انما رجح حديث محمد بن اسحاق على حديث ابن لهيعة، ولم يصحح الحديث، بل قال فی جامعه: حسن غريب ... وقال ايضا: حديث جابر عن النبی صلى الله عليه وسلم اصح من حديث ابن لهيعة، انظر جامعه، ابواب الطهارة، باب من الرخصة فی ذلک رقم ۹، ۱۰

هم دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی د سیدنا جابر رضی الله عنه دا روایت امام احمد، بزار، ابوداؤد، ترمذی، ابن ماجه، ابن الجارود، ابن خزیمه، ابن حبان، حاکم او دارقطنی رحمهم الله تخریج کړې دې، امام بخاری رحمه الله ورته صحیح وئیلې دې لکه امام ترمذی رحمه الله د هغه نه نقل کړل، خپله امام ترمذی او امام بزار د دې تحسین کړې دې، ابن السکن دې ته صحیح وئیلې دې، خو د محمد بن اسحاق د عنعنه د وجې نه امام نووی رحمه الله توقف کړې دې، حال دا چه د امام احمد رحمه الله وغیره په روایاتونو کښې د تحدیث صراحت موجود دې، ابن عبدالبر د ابان بن صالح د وجې نه دې حدیث ته ضیعف وئیلې دې، دا د هغه وهم دې، ځکه چه ابان بالاتفاق ثقه دې او ابن حزم د ابان د مجهول کیدو دعوی کړې ده چه غلطه ده. (۱)

د پورته ټولو تفصیلاتو نه دا خبره معلومه شوه چه د سند په بنیاد باندې دا حدیث رد کول صحیح نه دی.

خو د دې په راویانو باندې د کلام کیدو د وجې نه په سند کښې د یوې درجې ضعف پیدا شوې دې. او د ناسخ دپاره دا ضروری ده چه هغه د قوت په اعتبار سره د منسوخ برابر وی یا د هغه نه زیات وی، دلته د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه حدیث د هغې په مقابله کښې ډیر اوچت دې، لهذا حدیث جابر د حدیث ایوب دپاره ناسخ نه شی جوړیدې.

د دې نه علاوه دلته هم هغه ټول احتمالات موجود دی، کوم چه د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما د روایت د لاندې بیان شوې دی!

هم دا وجه ده چه خپله حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «فی الاحتجاج به نظر، لانها حکایة فعل لاعموم لها، فیحتمل ان یکون لعذر، ویحتمل ان یکون فی بنیان ونحوه» (۲)

یعنی د دې حدیث نه دلیل نیول محل نظر دی، ځکه چه دا یوه واقعه جزئیه ده چه د هغې څه عام حکم نه وی، په دې کښې دا احتمال هم کیدې شی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د څه عذر د وجې نه داسې کړې وی او دا احتمال هم ممکن دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په آبادئ کښې دننه وو.

حافظ ابن القیم رحمه الله د دې حدیث په احتمالاتو باندې هم ډیر په تفصیل سره کلام کړې دې او په دې خبره ئې جزم کړې دی چه د داسې محتمل روایاتو په بنیاد باندې د نهی صحیح او صریح احادیث نه شی پریخودلې کیدې. (۳)

③ د مجوزینو دریم دلیل د سیده عائشه رضی الله عنها روایت دې!

«قَالَتْ: ذُكِرَ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْمٌ يَكْرَهُونَ أَنْ يَسْتَقْبِلُوا بِفُرُوجِهِمُ الْقِبْلَةَ، فَقَالَ: أُرَاهُمْ قَدْ فَعَلُوهَا، اسْتَقْبِلُوا بِمَقْعَدَتِي الْقِبْلَةَ» (۴)

یعنی: د رسول الله صلی الله علیه وسلم وړاندې د څه خلقو تذکره اوکړې شوه چه هغوی په خپلو شرمګاهونو

---

۱) التلخیص الحبیر ج ۱ ص ۱۰۴، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۱۲۸
۲) التلخیص الحبیر ج ۱ ص ۱۰۴، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۱۲۸
۳) اوګورئ: زادالمعاد فی هدی خیر العباد ج ۲ ص ۳۵۸، فصل فی هدیه صلی الله علیه وسلم فی الذکر عند دخوله الخلاء
۴) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی ذلک فی الکنیف واباحته، دون الصحاری رقم ۳۲۴

سره قبلې ته مخامخ كيناستل مكروه ګڼړل، رسول اللهﷺ اوفرمائيل : ښهه چه هغه خلقو داسې كړي دي؟ زما مقعد قبلې ته مخامخ كړئ.
د دې حديث نه د استقبال او استدبار مطلقا مجوزين استدلا ل كوي، هم دغه شان صرف په بنيان كښې د جواز قائلين هم ترې استدلال كوي.
خو د دې په سند او متن دواړو كښې كلام كړې شوې دې، پس علماء كرامو دا روايت معلول كړې دې او وئيلي ئې دي چه په دې كښې اضطراب، وقف، ضعف راوي، نكارت او د انقطاع علتونه موندلې شي، بيا د دې ټولو نه علاوه د نسخ هم احتمال دې.
هر چه د اضطراب تعلق دې نو امام ترمذیؒ فرمائي !

﴿ فسألت محمدا عن هذا الحديث فقال : هذا حديث فيه اضطراب .... ﴾
يعنی ما د امام بخاریؒ نه د دې حديث په باره كښې تپوس اوكړو نو هغه اوفرمائيل چه دا داسې حديث دې چه په دې كښې اضطراب دې.
د دې لړ شان تفصيل دا دې چه دا روايت په لاندې ذكر شوې طريقو سره روايت دې!

① ﴿ عن خالد الحذاء، عن عراك، عن عائشة موقوفا ﴾

② ﴿ عن خالد الحذاء، عن خالد بن ابي الصلت، عن عراك، عن عائشة ﴾

③ ﴿ عن خالد الخذاء، عن خالد بن ابي الصلت عن عراك، عن عمر بن عبد العزيز، عن عائشة ﴾

④ په بعض طرق كښې د دې برعكس ﴿ عن عمر بن عبد العزيز عن عراك عن عائشة ﴾ ذكر دې.

⑤ ﴿ عن عراك، عن عروة، عن عائشة ﴾

⑥ ﴿ عن عراك، عن عمرة، عن عائشة ﴾(١)
وقف : بيا په دې طرق كښې بعض طرق مرفوع دي او بعض پكښې موقوف دي.
بيا د وقف په باره كښې امام بخاریؒ فرمائي : ﴿ والصحيح عن عائشة من قولها ﴾(٢) يعنی د دې حديث موقوف كيدل صحيح دي.
هم دغه شان امام ابن ابی حاتمؒ په كتاب العلل كښې فرمائي : ﴿ عراك بن مالك عن عروة عن عائشة موقوف وهذا اشبه ﴾(٣)
يعنی د دې روايت موقوف كيدل اشبه او اقرب الی الصواب دې.
ضعف راوي : په دې روايت كښې خالد بن ابی الصلت راوي دې، د هغه په باره كښې عبد الحقؒ فرمائي : ﴿ ضعيف ﴾(٤)

---

١) د دې ټولو طرقو د تفصيل دپاره اوګورئ: تعليقات نصب الراية ج ٢ ص ١٠٦
٢) علل الترمذی ج ١ ص ٢٤، الرخصة فی استقبال القبلة بغائط او بول
٣) كتاب العلل لابن ابی حاتم ج ١ ص ٢٢٧، علل اخبار رويت فی الطهارة
٤) اوګورئ : تعليقات نصب الراية ج ٢ ص ١٠٦

ابن القیم رحمه الله هم هغه ته ضعیف وئیلي دي. (۱)

ابن حزم رحمه الله فرمائی : ﴿ مجهول لایدری من هو ﴾ (۲)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿ لایکادیعرف ﴾ (۳)

نکارت : حافظ ذهبی رحمه الله دې حدیث ته منکر وئیلي دي. (٤)

انقطاع : د دې حدیث سند منقطع دې، پس د امام احمد رحمه الله مخکښې چه کله دا بیان کړې شو چه عراك بن مالك دا حدیث ﴿ سمعت عائشة ﴾ وئیلو سره اوروی نو هغوی په دې نکیر اوفرمائیلو او وې فرمائیل : ﴿ من این سمع عراك من عائشة؟ انما یروی عن عروة عنها ﴾ یعنی عراك د عائشې رضی الله عنها نه چرته واوریدو؟ هغه خو د عروة رحمه الله په واسطې د عائشې رضی الله عنها نه روایت کوی. (۵)

هم دغه شان د ابن القیم رحمه الله تحقیق هم دا دې چه د عراك او د عائشې رضی الله عنها ترمینځه سندا انقطاع ده. (۶)

موسی بن هارون رحمه الله فرمائی : ﴿ لانعلم لعراك سماعا من عائشة ﴾ (۷)

نسخ : هر چه د نسخ د احتمال تعلق دې، پس ابن حزم رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث د سیاق نه صفا معلومیږی چه دا حدیث د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د حدیث نه مقدم دې، ځکه چه په دې حدیث کښې دا منقول دی چه کله د رسول الله صلی الله علیه وسلم ته ذکر کړې شو چه صحابه کرام استقبال قبله بالفرج مکروه ګنړی نو رسول الله صلی الله علیه وسلم پرې د تعجب اظهار اوفرمائیلو، که د ممانعت حکم مخکښې راغلي وې نو د اظهار تعجب هیڅ معنی نه وه، لهذا دا حدیث منسوخ خو کیدې شی ناسخ هرګز نه شی کیدې. (۸)

بعض حضراتو د دې ټولو اعتراضاتو د جواب ورکولو کوشش کړې دې او د دې ثابتولو کوشش ئې کړې دې چه د دې حدیث نه احتجاج کیدلې شی. (۹)

خو حقیقت دا دې چه په دې حدیث کښې څومره کلام شوې دې، که هغه ټول کلام مرتفع هم شی نو بیا هم د دهٔ مقام د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د مرفوع، صحیح او صریح حدیث په مقابله کښې کم وی، لهذا په دې حدیث باندې به عمل کول صحیح نه وی.

---

۱) قال ابن القیم : وله علة اخری وهی ضعف خالد بن ابی الصلت. زاد المعاد ج ۲ ص ۳۵۱
۲) المحلی لابن حزم ج ۱ ص ۱۹۶
۳) میزان الاعتدال ج ۱ ص ۶۳۲، رقم ۲۴۳۲
٤) پورته حواله
۵) نصب الرایة ج ۲ ص ۱۰۶
۶) زاد المعاد ج ۲ ص ۳۵۱
۷) تعلیقات نصب الرایه ج ۲ ص ۱۰۶
۸) اوګورئ : المحلی لابن حزم ج ۱ ص ۱۹۷، ۱۹۸
۹) د تفصیل دپاره اوګورئ : تعلیقات الشیخ احمد شاکر علی المحلی لابن حزم ج ۱ ص ۱۹۷

تنبیه : د سیدنا معقل بن ابی معقل اسدی رضی الله عنه روایت دې!

﴿نهی رسول الله ﷺ ان نستقبل القبلتین ببول او غائط﴾(۱) یعنی رسول الله ﷺ د بول او غائط په موقع باندې د دواړو قبلو طرف ته د مخ کولو نه منع فرمائیلې ده.

د دې حدیث نه محمد بن سیرین رحمه الله استدلال کوی چه د کعبې نه علاوه د بیت المقدس طرف استدبار او استقبال هم مکروه دې. (۲)

جمهور د دې یو جواب دا ورکوی چه د دواړو استقبال او استدبار په یو وخت ناجائز نه دې، بلکه په طریقه د بدایة دې، چه کله بیت المقدس قبله وه نو د هغه د استدبار او استقبال ممانعت وو او چه کله کعبه شریفه قبله شوه نو د هغې د استدبار او استقبال ممانعت شو، هم د دې نه راوی په ﴿قبلتین﴾ سره تعبیر کړې دې.

دویم جواب دا ورکوی چه دا روایت د اهل مدینه سره خاص دې، ځکه چه د اهل مدینه دپاره د بیت المقدس استقبال د کعبې استدبار لره او د هغې استدبار د کعبې استقبال لره مستلزم وو، ځکه چه د مدینې منورې نه بیت المقدس په شمال کښې دې او کعبه ترې په جنوب کښې ده. که د مدینې منورې اوسیدونکو ته د بیت المقدس طرف ته د مخ کولو او شا کولو اجازت ورکړې شوې وې نو د کعبې استدبار او استقبال به ضرور لازمیدو. (۳)

د دې نه علاوه د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه روایت د سیدنا معقل رضی الله عنه د روایت په مقابله کښې اصح دې، بل هغه صریح او معلوم السبب هم دې، په دې وجه به ترجیح د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه روایت ته وی. والله اعلم

هر چه د ابو عوانه اسفرائنی رحمه الله تعلق دې، چه وائی چه د استقبال او استدبار قبله دا حکم د اهل مدینه او د هغې په جهت کښې د اوسیدونکو سره خاص دې، د باقی خلقو چه د هغوی قبله مشرق یا مغرب طرف ته وی د هغوی دپاره استقبال او استدبار جائز دې، پس د هغوی د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د حدیث الباب د یو طریق نه دې چه په هغې کښې ارشاد دې:

﴿اذا اتی احدکم الغائط فلا یستقبل القبلة، ولا یولها ظهره، شرقوا او غربوا﴾(۴)

---

۱) الحدیث، اخرجه ابوداؤد، فی کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عند قضاء الحاجة رقم ۱۰، وابن ماجة، فی کتاب الطهارة، باب النهی عن استقبال القبلة بالغائط والبول رقم ۳۱۹.

۲) اوګورئ : بذل المجهود ج ۱ ص ۱۹۹، کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عند قضاء الحاجة

۳) پورته حواله

۴) صحیح البخاری، کتاب الوضوء، باب لا تستقبل القبلة بغائط ولا بول الا عند البناء ... رقم ۱۴۴، وکتاب الصلاة، باب قبلة اهل المدینة واهل الشام والمشرق .... رقم ۳۹۴، وصحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۰۹، وسنن النسائی، کتاب الطهارة، باب النهی عن استدبار القبلة عند الحاجة، رقم ۲۱، وسنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب کراهیة استقبال القبلة عند قضاء الحاجة رقم ۹، وجامع الترمذی ابواب الطهارة، باب فی النهی عن استقبال القبلة بغائط او بول، رقم ۸، وسنن ابن ماجة کتاب الطهارة وسننها، باب النهی عن استقبال القبلة بالغائط والبول رقم ۳۱۸.

خو جمهور د حديث بنيادي حكم د استقبال او استدبار قبله ممانعت عام گنړي او ﴿شرقوا او غربوا﴾ لره د اهل مدينه سره خاص کوي، ځکه چه د اهل مدينه قبله په جنوب کښې ده، د مشرق او مغرب طرف ته نه ده.

قوله: قال رسول الله ﷺ اذا اتى احدكم الغائط، فلا يستقبل القبلة ولا يولها ظهره: رسول الله ﷺ فرمائي: چه کله په تاسو کښې څوك د قضاء حاجت دپاره راشي نو هغه دې د قبلې طرف ته رخ نه کوي او نه دې د هغې طرف ته خپله شا راړوي.

﴿ولا يستقبل﴾ کښې ﴿لا﴾ ناهيه ده او ﴿القبلة﴾ کښې الف لام عهدي دې، د دې نه مراد کعبه ده. (۱)

په ﴿لايولها﴾ کښې ﴿لايول﴾... ولى يولى تولية د نهي صيغه ده، چه د هغې معنى د شا اړولو ده.

په مسلم شريف کښې د ﴿ولايولها ظهره﴾ په ځائې ﴿ولاتستدبروها﴾ الفاظ دي. (۲)

په مسلم شريف کښې د دې نه روستو د ﴿ببول ولاغائط﴾ اضافه هم ده. (۳) د دې ﴿غائط﴾ نه به نجاست خارجه مراد کولې شي او د ﴿اذا اتى احدكم الغائط﴾ نه مراد به بيت الخلاء او د قضاء حاجت ځائې وي. (٤)

بيا د ﴿ببول او غائط﴾ د قيد نه د سبب نهي پته لګي چه د دې علت احترام قبله ده، ګويا د قبلې اکرام دا دې چه د هغې طرف ته په نجاست سره مواجهت او نه مونډلې شي، د دې تائيد دسيدنا جابر رضي الله عنه د حديث نه هم کيږي چه د هغې الفاظ داسې دي: ﴿اذا اهرقنا الماء﴾(۵) بعض حضراتو د نهي علت کشف عورت وئيلې دې، که دا علت اومنلې شي نو بيا به په يو حال کښې هم د قبلې طرف ته کشف عورت جائز نه وي، پس د بيبي سره د وطى په صورت کښې به هم قبلې ته مخ کول جائز نه وي. (۶)

د کشف عورت د علت کيدو يو قول د مالکيانو دې، کوم چه ابن شاش مالکي رحمه الله نقل کړې دې. (۷) کيدې شي چه د دې حضراتو دليل هغه روايت وي په کوم کښې چه ارشاد دې!

---

۱) اوګورئ: فتح البارى ج ۱ ص ۲۴۶

۲) اوګورئ: صحيح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۰۹

۳) پورته حواله

٤) فتح البارى ج ۱ص ۲۴۶

۵) پوره حديث داسې دې: ﴿عن جابر بن عبد الله الأنصارى قال: كان رسول الله صلى الله عليه و سلم قد نهانا عن أن نستدبر القبلة أو نستقبلها بفروجنا إذا أهرقنا الماء قال ثم رأيته قبل موته بعام يبول مستقبل القبلة. مسند احمد ج ۳ ص ۳۶۰، رقم ۱۴۹۳۳

٦) فتح البارى ج ۱ص ۲۴۶

۷) پورته حواله

﴿ لا تستقبلوا القبلة بفروجكم، ولا تستدبروها ﴾(۱)
يعنى په خپلو شرمګانو سره نه د قبلې طرف ته مه مخ کوئ او مه ورته شا کوئ.
خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا حديث هم د قضاء حاجت په حال باندې محمول کول پکار دى، چه په دوارو روايتونو کښې تطبيق پيدا شى. (۲) والله اعلم

⑫ بَاب مَنْ تَبَرَّزَ عَلَى لَبِنَتَيْنِ

په دوه ښختو باندې د قضاء حاجت کولو حکم: ﴿ تبرز ﴾ د باب تفعل نه د ﴿ تغوط ﴾ يعنى قضاء حاجت کولو په معنى کښې دې. اصل کښې ﴿ تبرز ﴾ خروج الى البزار يعنى د وسيع فضاء طرف ته وتلو ته وئيلې شى، بيا مجازا د قضاء حاجت دپاره استعمال شو. (۳)

﴿ لبنتين ﴾ د ﴿ لبنة ﴾ تثنيه ده. ﴿ لبنة ﴾ د لام په فتحې او د باء په کسرې سره لوستلې شى. دا د لام په فتحې او د باء په سکون سره هم لوستل جائز دى، هم دغه شان ئې د لام په کسرې او د باء په سکون سره هم لوستل صحيح دى. (٤)
علامه عينى رحمه الله فرمائى چه کوم لفظ هم مفتوح الاول او مکسور الثانى وى په هغې کښې دا درې واړه لغات صحيح دى، هم دغه شان که د هغه دويم يا دريم حرف د حروف حلقى نه وى نو هغه د اول او ثانى په کسرې سره هم لوستلې شو لکه: ﴿ فَخِذ ﴾ لره ﴿ فَخْذ ﴾، ﴿ فِخِذ ﴾ او ﴿ فِخْذ ﴾ هم لوستلې شى. (۵) ﴿ لبنة ﴾ کچه ښختې ته وئيلې شى چه په اور کښې نه وى پخ کړې شوې، په اور کښې د پخولو نه پس ورته ﴿ آجُر ﴾ وئيلې شى. (۶)
د مخکښې باب سره مناسبت په مخکښې باب کښې د استقبال او استدبار قبله مطلقا ممانعت ذکر وو، په دې باب کښې د هغې تخصيص ذکر دې، دغه شان په دوارو کښې مناسبت واضح دې. (۷)
د ترجمة الباب مقصد: شاه ولى الله رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د ﴿ تبرز على لبنتين ﴾ جواز بيانول غواړى. (۸)

---

۱) اخرجه احمد فى مسنده من حديث ابى ايوب الانصارى رضى الله عنه ج ۵ ص ٤١٩، رقم ۲۳۹۵۵، والطبرانى فى معجمه ج ٤ ص ١٤١، احاديث رافع بن اسحاق بن طلحة مولى الشفاء، رقم ۳۹۳۲
۲) فتح البارى ج ۱ص ۲٤۶
۳) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۷۹
٤) اوګورئ: النهاية ج ۲ ص ۵۸۵، وتاج العروس ج ۳۶ ص ۸۷
۵) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۷۹، وتاج العروس ج ۹ ص ٤٤۹، ٤۵۰، مادة : فخذ
۶) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۷۹
۷) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۷۹
۸) رسالة تراجم ابواب البخارى ص ۱۶

حضرت گنګوهي رحمه الله فرمائی چه د دې باب د لاندې چه کوم روایت راوړلې شوې دې دا په اصل کښې د باب سابق سره متعلق روایت دې، خو چونکه دا روایت یوې مستقل مسئلې لره هم متضمن دې هغه دا چه د قضاء حاجت په وخت په څه اوچت ځائې باندې کیناستل پکار دی، چه د نجاست د لګیدلو نه بچ شی، په دې مسئله باندې د تنبیه کولو دپاره ئې د ﴿باب من تبرز علی لبنتین﴾ باب قائم کړې دې، ګویا امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی چه ذکر شوې روایت د مخکښې باب په مضمون او مقصود باندې د مشتمل کیدو نه علاوه د قضاء حاجت دپاره د کیناستلو په ادب باندې هم مشتمل دې، دا یوه لویه فائده ده او دغه شان امام بخاری رحمه الله اکثر کوی. (۱)

حاصل دا دې چه امام بخاری رحمه الله په اصل کښې د مخکښې باب تخصیص کول غواړی، هم دغه شان د هغې سره سره په یوه فائده جدیده باندې متنبه کول غواړی.

خو حضرت ګنګوهي رحمه الله دا د باب فی باب د قبیل نه منی او دا فرمائی چه لا د مخکښې باب مضمون نه دې ختم شوې، په اول باب کښې چه کوم تعمیم مقصود وو د هغې تخصیص د امام بخاری رحمه الله مقصود دې، خو چونکه دا حدیث یوې نوې فائدې لره هم متضمن دې، په دې وجه ئې په دې باندې نوې عنوان قائم کړو. والله اعلم

په مخکښې باب کښې دا خبره هم ذکر شوې ده چه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حدیث، هم دغه شان د دې قسم نور آثار مخې ته ږدلو سره امام بخاری رحمه الله د ﴿باب لاتستقبل القبلة بغائط اوبول الاعند البناء جدار او نحوه﴾ استثناء کړې ده. (۲)

خو په دې باندې اشکال دا وو چه بیا د ځانله ځانله ترجمه قائمولو څه فائده نشته، ځکه چه دا تراجم خو دعاوی وی. د دې د لاندې چه کوم روایتونه راوړلې شی هغه د هغې دلیلونه وی، نو مطلب دا راوتلو چه دا ځانله ځانله مسائل دی، د دې ځانله ځانله دلائل ذکر کوی، حال دا چه د دې دلیل تعلق د مخکښې باب سره پیدا شو.

د دې جواب شاته ذکر شو چه ﴿باب من تبرز علی لبنتین﴾ مستقل ترجمه نه ده، بلکه د تنبیه علی الفائدة په طور ترجمه قائم کړې شوې ده او د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما دا روایت د ﴿لا تستقبل القبلة...﴾ سره متعلق دې. والله اعلم

•••

۱) لامع الدراری مع الکنز المتواری ج ۳ ص ۲٤، ۲۵
۲) شرح صحیح البخاری لابن بطال ج ۱ ص ۲۳۸

۱۴۵ : ﴿حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَمِّهِ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ(۱) أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ فَلَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ لَقَدِ ارْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ لَنَا فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى لَبِنَتَيْنِ مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ وَقَالَ لَعَلَّكَ مِنَ الَّذِينَ يُصَلُّونَ عَلَى أَوْرَاكِهِمْ فَقُلْتُ لَا أَدْرِي وَاللّٰهِ قَالَ مَالِكٌ يَعْنِي الَّذِي يُصَلِّي وَلَا يَرْتَفِعُ عَنِ الْأَرْضِ يَسْجُدُ وَهُوَ لَاصِقٌ بِالْأَرْضِ﴾ [۱۴۷ ، ۱۴۸ ، ۲۹۳۵]

رجال الحديث

① **عبد الله بن يوسف** : دا مشهور امام او محدث ابو محمد عبدالله بن يوسف تنيسى كلاعى دمشقى رحمه الله دي. د هغه حالات په كتاب بدء الوحى كښ د دويم حديث د لاندې مختصرا او په كتاب العلم كښ د باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب د لاندې تفصيلا تير شوې دى. (۲)

② **مالک** : دا امام دار الهجرة مالك بن انس اصبحى مدنى رحمه الله دې، د هغوى حالات د كتاب بدء الوحى په دويم حديث كښ او په كتاب الايمان، باب من الدين الفرار من الفتن د لاندې تير شوې دى. (۳)

③ **يحيى بن سعيد** : دا مشهور تابعى محدث امام يحيى بن سعيد انصارى مدنى رحمه الله دې. د هغه حالات هم د بدء الوحى د اولنى حديث د لاندې مختصرا او په كتاب الايمان كښ د باب صوم رمضان احتسابا من الايمان د لاندې لږ په تفصيل سره ذكر شوې دى. (٤)

④ **محمد بن يحيى بن حبان** : دا محمد بن يحيى بن حبان (بفتح الحاء والباء الموحدة المشددة وبعدها الف ونون) بن منقذ انصارى نجارى مدنى رحمه الله دې، ابو عبدالله ئې كنيت دې. (۵)
دا د سيدنا حبان بن منقذ رضي الله عنه نمسې دې، د چا په باره كښ چه راځى چه هغه به په بيوع كښ

۱) قوله عن عبد الله بن عمر : الحديث اخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۱۲ والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب الرخصة فى البيوت رقم ۲۳، وابوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب الرخصة من ذلک رقم ۱۲، والترمذى فى جامعه فى ابواب الطهارة باب ما جاء من الرخصة فى ذلک رقم ۱۱، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الطهارة باب الرخصة فى ذلک فى الكنيف واباحته دون الصحارى، رقم ۳۲۲، ۳۲۳.

۲) اوګورئ : كشف البارى ج ۱ ص ۲۸۹، و ج ٤ ص ۱۱۳

۳) اوګورئ : كشف البارى ج ۱ ص ۲۹۰، ج ۲ ص ۸۰

٤) اوګورئ : كشف البارى ج ۱ ص ۲۳۸، و ج ۲ ص ۳۲۱

۵) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۲۶ ص ۶۰۵و ۶۰۶

نقصان کولو، رسول الله ﷺ هغه ته تلقین اوکړو چه کله هم یو څیز اخلې نو «لاخلابة»(۱) وایه. (۲) په ۴۷ هجری کښې وفات شوی دی. (۳)

دې د سیدنا ابن عمر، رافع بن خدیج، انس بن مالك، عبدالله بن محیریز او دخپل تره واسع بن حبان رضی الله عنهم نه علاوه دا ډیرو حضراتو نه روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام ربیعة الرائی، لیث بن سعد، محمد بن عجلان، عمرو بن یحیی المازنی، ابن اسحاق او امام مالك رحمهم الله وغیره دی. (٤)

امام ابن معین، امام ابو حاتم او امام نسائی رحمهم الله هغه ته «ثقة» وئیلې دی. (۵)

امام ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۶)

امام عجلی رحمه الله فرمائی: «مدنی ثقة»(۷)

امام واقدی رحمه الله فرمائی: «كانت له حلقة فی مسجد المدینة، وکان یفتی، وکان ثقة کثیر الحدیث»(۸)

یعنی په مسجد نبوی ﷺ کښې به د هغه باقاعده حلقه وه، هغه به فتوې ورکولې او ثقه وو، د هغه احادیث ډیر زیات دی.

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «الامام الفقیه الحجة ....» هم دغه شان هغه فرمائی: «وهو امام مجمع علی ثقته»(۹) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة فقیه»(۱۰)

په ۱۲۱ هجری کښې د ۷۴ کالو په عمر کښې وفات شوې دې. (۱۱) رحمه الله رحمة واسعة

⑤ واسع بن حبان: دا واسع بن حبان بن منقذ انصاری نجاری مدنی رحمه الله دې.

امام بغوی رحمه الله هغه په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې شمار کولو سره لیکلې دی:

---

۱) انظر صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۸٤، کتاب البیوع، باب ما یکره، من الخداع فی البیع رقم ۲۱۱۷، وصحیح مسلم، کتاب البیوع، باب من یخدع فی البیع رقم ۳۸۶۰

۲) سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۸۶

۳) پورته حواله

٤) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال ج ۲۶ ص ۶۰۶، ۶۰۷، وسیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۸۶، ۱۸۷

۵) الجرح والتعدیل ج ۸ ص ۱٤۲، رقم (۵۳۹/۱۳۸۵۶)، وتهذیب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۹٤، ۹۵، تهذیب الکمال ج ۲۶ ص ۶۰۷

۶) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۳۷۶، ۳۷۷

۷) معرفة الثقات للعجلی ج ۲ ص ۲۵۶، رقم ۱۶۵۹، وتعلیقات تهذیب الکمال ج ۲۶ ص ۶۰۷

۸) تهذیب الکمال ج ۲۶ ص ۶۰۷

۹) سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۸۶، ۱۸۷

۱۰) تقریب التهذیب ص ۵۱۲، رقم ۶۳۸۱

۱۱) هذیب الکمال ج ۲۶ ص ۶۰۷

﴿في صحبته مقال﴾(۱) يعني د هغه په صحابي كيدو كښ كلام دې.

او عدوي رحمه الله فرمائي: ﴿شهد بيعت الرضوان والمشاهد بعدها، وقتل يوم الحرة﴾(۲)
يعني د بيعت الرضوان (صلح حديبيه) په موقع باندې حاضر وو.
ابو موسى مدائني رحمه الله هم هغه په صحابه كرامو كښ شمار كړې دې. (۳)
خو حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب كښ اول جزما ﴿صحابي ابن صحابي﴾ فرمائيلې دي، بيا فرمائي: ﴿بل ثقة﴾(٤)

او خپله په الاصابة كښ د عدوي ترديد كولو سره ليكي: ﴿قلت: وهذا غير الراوي فيما اظن، لانه مشهور في التابعين، وحديثه في صحيح مسلم وقد فرق بينهما ابن فتحون في ذيل الاستيعاب﴾(۵)
يعني عدوي چه د كوم سړي په باره كښ فرمائي هغه زما د خيال مطابق د دې راوي نه علاوه بل سړې دې، ځكه چه د هغه سړي په تابعينو كښ شمار كيدل مشهور دي، د هغه احاديث په صحيح مسلم كښ دي، ابن فتحون په﴿ذيل الاستيعاب﴾كښ د دواړو ترمينځه تفريق كړې دې.

هم دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله د واسع بن حبان رحمه الله تذكره په خپل كتاب الاصابة كښ په القسم الرابع كښ هم كړې ده، په دې كښ هغه په امام بغوي رحمه الله باندې رد كړې دې، هغوى چه كوم واسع بن حبان ته صحابي وئيلې دې، د هغه وهم ئې هلته بيان كړې دې. (۶)
علائي رحمه الله فرمائي: ﴿ذكره الصغاني فيمن في صحبته نظر، ولا وجه لذلك، فانه تابعي قطعا، قاله ابوزرعة والجماعة﴾(۷)
يعني هغه لره صغاني په هغه خلقو كښ شمار كړې دې چه د هغه په صحابي كيدو كښ كلام دې. او حال دا دې چه د دې هيڅ بنياد نشته، ځكه چه هغه قطعي طور سره تابعي دې، ابوزرعه او هم دغه شان يو جماعت دغه شان وئيلې دي.
دې د سيدنا جابر، سيدنا رافع بن خديج، سعد بن المنذر، عبدالله بن زيد بن عاصم مازني، عبدالله بن عمر، قيس بن اقى صعصعه انصاري، وهب بن حذيفه غفاري او ابو سعيد خدري رضي الله عنهم نه روايت كوي.

---

۱) اوګورئ: تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۱۰۲
۲) الاصابة ج ۳ ص ۶۲۷، القسم الاول
۳) اكمال تهذيب الكمال لمغلطائي ج ۱۲ ص ۱۹۸، رقم ۵۰۰۰
٤) تقريب التهذيب ص ۵۷۹، رقم ۷۳۸۰
۵) الاصابة ج ۳ ص ۶۲۷، القسم الاول
۶) الاصابة ج ۳ ص ۶٤۶، القسم الرابع
۷) جامع التحصيل في احكام المراسيل ص ۲۹۵، رقم ۸۵٤

د هغه نه د هغه خوئې حبان بن واسع بن حبان او ورارهٔ محمد بن يحيى بن حبان ﷺ روايت کوی. (۱)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی: ﴿مدنی ثقة﴾(۲)

امام عجلی رحمه الله فرمائی: ﴿مدنی، تابعی، ثقة﴾(۳)

حافظ ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (٤)

حافظ ذهبی رحمه الله هم هغه ثقه شمار کړې دې. (۵)

د هغه احاديث د اصول ستهٔ تولو حضراتو اخستلې دی. (۶) رحمه الله رحمة واسعة

⑥ **عبدالله بن عمر**: د سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الايمان کښې د باب الايمان وقول النبی ﷺ بنی الاسلام علی خمس د لاندې تير شوې دی. (۷)

قوله: عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: د سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روايت دې چه هغه فرمائی!

د ﴿يقول﴾ ضمير د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما طرف ته راجع دې نه د واسع بن حبان رحمه الله طرف ته، (۸) علامه کرمانی رحمه الله دا د واسع بن حبان رحمه الله طرف ته راجع کړې دې. (۹)

په صحيح مسلم کښې دی: ﴿عَنْ عَمِّهِ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ قَالَ كُنْتُ أُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ مُسْنِدٌ ظَهْرَهُ إِلَى الْقِبْلَةِ فَلَمَّا قَضَيْتُ صَلَاتِي انْصَرَفْتُ إِلَيْهِ مِنْ شِقِّي فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ يَقُولُ نَاسٌ﴾(۱۰)

يعنی واسع بن حبان رحمه الله فرمائی چه ما په مسجد کښې مونځ کولو، او سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د قبلې طرف ته شا کولو سره ناست وو، چه کله ما مونځ پوره کړو نو زه د خپل طرف نه پاسيدم او د هغوی خواته ورغلم، سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما او فرمائيل چه څه خلق وائی..

د دې نه صراحة معلومه شوه چه د بخاری په روايت کښې د ﴿انه كان يقول﴾ ضمير سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما طرف ته راجع دې، د واسع طرف ته نه دې، د دې نه روستو چه په ﴿فقال

---

۱) د شيوخ او تلاميذ د پاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۳۹۷
۲) تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۳۹۷
۳) معرفة الثقات للعجلی ج ۲ ص ۳۳۸، رقم ۱۹۲۵
٤) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ٤۹۸
۵) الكاشف ج ۲ ص ۳٤۶، رقم ۶۰۲۶
۶) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۳۹۷
۷) كشف الباری ج ۱ ص ۶۳۷
۸) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۷
۹) شرح الكرمانی ج ۲ ص ۱۹۰
۱۰) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۱۱

عبدالله بن عمر لقد ارتقیت ﴾ کښې کومه فاء ده هغه د جواب دپاره نه ده بلکه سببیه ده، ګویا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د هغه حضراتو قول د انکار په طور نقل کړو، بیا ئې د انکار د سبب دپاره د ﴿ فقال عبدالله بن عمر: لقد ارتقیت... ﴾ ذکر کړو.

قوله: إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ فَلَا تَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ: څه خلق وائی چه کله تاسو د خپل حاجت دپاره کینئ نو نۀ د قبلې طرف ته مخ کوئ او نه د بیت المقدس طرف ته.

سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په دې سره هغه خلق مراد کړې دی کوم چه د عموم نهی قائل دی، لکه سیدنا ابو ایوب انصاری، سیدنا ابوهریره او سیدنا معقل اسدی رضی الله عنهم وغیره. (۱)

دې حضراتو به وئیل چه د قضاء حاجت په وخت کښې د کعبې استدبار او استقبال مطلقا ناجائز دې، سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما د هغوی په مطلق دعوی باندې نکیر اوکړو او دلیل ئې دا پیش کړو چه ما خپله رسول الله ﷺ په کور کښې ناست د کعبې طرف ته شا کولو سره په قضاء حاجت کولو باندې لیدلې دې. معلومه شوه چه ممانعت مطلق او عام نه دې بلکه په دې کښې خصوصیت او قید دې، پس د ابن عمر رضی الله عنهما شمیر د تفصیل مذهب په قائلینو کښې کیږي، لکه چه په مخکښې باب کښې تفصیل تیر شو.

قوله: لَقَدْ ارْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ لَنَا: زه یوه ورځ د خپل کور په چهت باندې اوختلم.

د دې نه معلومه شوه چه ابن عمر رضی الله عنهما د خپل کور چهت ته ختلې وو، او وړاندې په حدیث ﴿باب التبرز فی البیوت﴾ کښې هم دا حدیث راروان دې، په هغې کښې دی ﴿ ارتقیت فوق ظهر بیت حفصة ﴾ (۲) یعنی زه د سیده حفصه رضی الله عنها د کور په چهت باندې اوختلم، د دې نه معلومه شوه چه کور د سیده حفصه رضی الله عنها وو، نه د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما.

حافظ ابن حجر او د هغه په اتباع کښې شیخ الاسلام زکریا انصاری او قسطلانی رحمهم الله فرمائی چه کیدې شي چه د مختلف زمانو په اعتبار سره دا نسبت کړې شوې وی، اول دا کور د سیده حفصه رضی الله عنها په قبضه کښې وو، روستو د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما په قبضه کښې راغلې وو، ځکه چه هغه د سیده حفصه رضی الله عنها حقیقی رور وو، د څه حاجب د نه کیدو د وجې نه به د سیده حفصه رضی الله عنها میراث د هغه طرف ته منتقل شوې وو، ګویا د ماضی په نسبت سره د سیده حفصه رضی الله عنها طرف ته نسبت اوکړې شو او د مآل په اعتبار سره ئې خپل ځان طرف ته نسبت اوکړو. (۳)

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲۴۷

۲) صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۷، رقم ۱۴۸

۳) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۴۷، وتحفة الباری ج ۱ص ۱۵۸، کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت، وارشاد الساری ج ۱ ص ۲۳۸، کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت.

خو په دې كښې اشكال دا دې چه دې ټولو شارحينو په ابواب الخمس كښې تلو سره دا تصريح كړې ده چه رسول الله ﷺ چه ازواج مطهرات ته كوم كورونه وركړې وو هغه ئې د سكنى په طور وركړې وو ، هم دا وجه ده چه د هغوى د وفات نه پس دا كورونه د هغوى د وارثانو طرف ته منتقل نه شو. (١)

لهذا صحيح جواب دا دې چه سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما چه د بيت اضافت سيده حفصه رضي الله عنها ته كړې دې هغه په حقيقت باندې حمل دې او چه خپل طرف ته ئې كړې دې نو هغه په مجاز باندې محمول دې، ګويا خپل طرف ته ئې نسبت په دې وجه اوكړو چه د خپلو خپلوانو څيز مجازا خپل طرف ته منسوب كولې شى. والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى لَبِنَتَيْنِ مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ: ما رسول الله ﷺ اوليدو چه هغه د خپل حاجت دپاره په دوه ښختو باندې د بيت المقدس طرف ته مخ كړې ناست دې.

بعض حضرات د دې حديث نه د استقبال او استدبار قبله په مطلقا جواز باندې استدلال كړې دې، پس د هغوى وينا ده چه په دې حديث كښې دا حتمال دې چه هغه رسول الله ﷺ په ښكاره فضاء كښې ليدلې وى، او هر چه په ﴿لبنتين﴾ باندې د ليدلو تعلق دې، پس دا د ﴿بناء﴾ په موجود كيدو باندې دال نه دې، ځكه چه عين ممكنه ده چه رسول الله ﷺ په ﴿لبنتين﴾ باندې د زمكې نه د مرتفع كيدو دپاره ناست وى. (٢)

خو دا استدلال د څو وجو نه كمزورې دې، اول په دې وجه د شرح معانى الاثار په يو روايت كښې ﴿يقضى حاجته محجوبا عليه بلبن﴾(٣) (يعنى ما رسول الله ﷺ اوليدو چه قضاء حاجت ئې فرمائيلو په داسې طريقه چه په ښختو سره ئې پرده كړې وه، الفاظ راغلې دى.

هم دغه شان حكيم ترمذى رحمه الله په صحيح سند سره هم دا حديث نقل كړې دې، چه د هغې الفاظ داسې دى : ﴿فرايته فى كنيف﴾(٤) ما رسول الله ﷺ په بيت الخلاء كښې اوليدو.

---

١) اوګورئ : فتح البارى ج ٦ ص ٢١١، كتاب فرض الخمس، باب ما جاء فى بيوت ازواج النبى ﷺ وما نسب من البيوت اليهن، وتحفة البارى ج ٣ ص ٥٣٧، وارشاد السارى ج ٧ ص ١٧، طبعة دار الكتب العلمية

٢) اوګورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٤٧

٣) شرح معانى الاثار ج ٢ ص ٣٧٠، كتاب الكراهة، باب استقبال القبلة بالفروج للغائط والبول

تنبيه: حافظ رحمه الله دا حديث د ابن خزيمه په حوالې سره نقل كړې دې، ليكن احقر ته د تتبع او تلاش باوجود په صحيح ابن خزيمه كښې دا حديث ملاؤ نه شو اوګورئ: فتح البارى: ١ / ٢٤٧.

٤) نقله الحافظ عنه فى الفتح ج ١ ص ٢٤٧، ولكنى لم اجده فى نوادر الاصول له، الا ان البيهقى اخرج عن ابن عمر : دخلت بيت حفصة، فحانت منى التفاتة، فرايت كنيف رسول الله ﷺ مستقبلا القبلة .... انظر السنن الكبرى ج ١ ص ١٥١، من الطبعة الجديدة، و ج ١ ص ٩٣، من الطبعة القديمة، كتاب الطهارة، باب الرخصة فى ذلك فى الابنية، رقم ٤٤٢.

د ابن خزيمه په روايت کښې دی ﴿ فاشرفت على النبى ﷺ وهو على خلائه ﴾ (١)
د دې رواياتو نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ بالکل په ښکاره فضاء کښې نه وو ناست بلکه په ابادئ کښې دننه ناست وو.
دويم : سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما خپله په ښکاره فضاء د استقبال قبله د ممانعت قائل دې، مګر دا چه څۀ ساتر وی، لکه چه د ابوداؤد وغيره په روايت کښې تصريح ده. (٢) لهذا که رسول الله ﷺ په ښکاره فضاء کښې وې نو عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به هم د مطلقا جواز قائل وې، د استقبال د ممانعت قول به ئې نه اختيارولې. (٣)
ابن القصار رحمه الله فرمائی چه دلته دا سوال پيدا کيدې شی چه سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما قصدا رسول الله ﷺ ته څنګه اوکتل؟ د دې د جواز څۀ صورت دې؟
خو د دې جواب دا دې چه ابن عمر رضی الله عنهما قصدا رسول الله ﷺ ته نه دی کتلی، بلکه ناڅاپی ئې پرې نظر پريوتلې دې، لکه چه د بيهقی په روايت کښې دی : ﴿ فحانت منى التفاتة ﴾ (٤) يعنی زما توجه اتفاقی هغه طرف ته لاړه. خو چه کله ئې بغير د قصد نه په دې حال کښې اوليدو نو هغوی اوغوښتل چه دا کتل هم د شرعی فائدې نه خالی نه وی، دغه شان هغه دا حکم شرعی مستنبط کولو سره بيان کړو او دغه شان کتل په دې وجه ممکن شو چه هغه د رسول الله ﷺ شا ته کتل، د دې نه د هغه د اتباع سنت سخت شوق معلوميږی. (٥)
د ائمه ثلاثه استدلال او د احنافو جواب : د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما د دې حديث نه ائمه ثلاثه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه که يو سړې په آبادئ کښې قضاء حاجت کوی نو د هغه دپاره د استقبال او استدبار ګنجائش شته، که په ښکاره فضاء کښې وی نو بيا ورله ګنجائش نشته.
په مخکښې باب کښې په دې حديث باندې کافی کلام تير شوې دې، خو دلته د خلاصې په طور د احنافو د ترجيح وجوه ذکر کولې شی
① د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما دا روايت مبيح دې، او د سيدنا ابو ايوب انصاری رضی الله عنه روايت محرم دې، د مبيح او محرم د تعارض په صورت کښې محرم ته ترجيح حاصله وی.

---

١) صحيح ابن خزيمة ج ١ ص ٤٦، کتاب الوضوء، باب ذکر الخبر المفسر للخبرين، انما نهى عن إستقبال القبلة رقم ٥٩
٢) عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ ، قَالَ : رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ ، ثُمَّ جَلَسَ يَبُولُ إِلَيْهَا ، فَقُلْتُ : يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، أَلَيْسَ قَدْ نُهِيَ عَنْ هَذَا ؟ قَالَ : بَلَى إِنَّمَا نُهِيَ عَنْ ذَلِكَ فِي الْفَضَاءِ ، فَإِذَا كَانَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ شَيْءٌ يَسْتُرُكَ فَلَا بَأْسَ. السنن لابى داؤد، کتاب الطهارة، باب کراهية استقبال القبلة عند قضاء الحاجة. رقم ١١. وانظر المستدرک للحاکم ج ١ ص ٢٥٦، کتاب الطهارة، رقم ٥٥١
٣) فتح البارى ج ١ ص ٢٤٧
٤) السنن الکبرى ج ١ ص ١٥١، من الطبعة الجديدة، و ج ١ ص ٩٣، من الطبعة القديمة، کتاب الطهارة، باب الرخصة فى ذلک فى الابنية. رقم ٤٤٢
٥) اوګورئ : شرح ابن بطال ج ١ ص ٢٣٨، فتح البارى ج ١ ص ٢٤٧، ٢٤٨

② د ابن عمر رضي الله عنهما دا روايت فعلي دې، د ابو ايوب انصاري رضي الله عنه روايت قولي دې، د قولي او فعلي روايتونو په تعارض کښې قولي ته ترجيح حاصله وي.

③ د ابن عمر رضي الله عنهما په نقل کړې روايت کښې د رسول الله ﷺ د يو فعل خاص ذکر دې، او قول عام دې، په فعل خاص کښې احتمالات کيدې شي، لهذا د هغې په مقابله کښې قول عام ته چه حيثيت ئې د قاعده کليه په شان دې، هغې ته به ترجيح ورکولې شي.

④ حجت افعال تشريعيه دي، نه عمومي افعال، افعال تشريعيه د ستر او خفاء سره نه شي ادا کيدلې، د ابن عمر رضي الله عنهما د بيان مطابق د رسول الله ﷺ دا فعل د ستر سره وو، معلومه شوه چه دا تشريعي فعل نه دې.

⑤ په دغه شان روايت کولو کښې سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما متفرد دې، او د هغوی په مقابله کښې تقريبا د ټولو صحابه کرامو عمل هم هغه وو کوم چه سيدنا ابو ايوب انصاري رضي الله عنه بيان فرمائی، پس دهغوی په يو روايت کښې دی!

﴿ فوجدنا مراحيض قد بنيت قبل الكعبة، فكنا ننحرف عنها ونستغفر الله ﴾ (۱)

يعني مونږ داسې بيوت الخلاء بيا موندلې کومې چه قبله رخ جوړې شوې وې، پس مونږ به په هغې کښې کاږه کيناستلو او په دې به مو هم استغفار کولو.

⑥ د رسول الله ﷺ په فعل کښې دا هم احتمال دې چه د کشف په طور ئې بيت الله شريف مخې ته وي، په دې وجه هغه عين د جهت کعبه نه منحرف کيدو سره ناست وي، د کوم چه سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما ادراك اونکړې شو.

⑦ کيدې شي چه د استقبال او استدبار قبله جواز د رسول الله ﷺ خصوصيت وي، چه د هغې دليل دا دې چه په ﴿ اذا اتيتم الغائط فلا تستقبلوا القبلة ولا تستدبروها ﴾ کښې خطاب امت ته دې، لهذا امت له په دې باندې عمل پکار دې، پاتې شو د رسول الله ﷺ فعل نو هغه د دې نه مستثنی دې.

⑧ حديث د ابو ايوب انصاري رضي الله عنه معلوم السبب دې، د ممانعت وجه احترام قبله ده، ﴿ فلا تستقبلوا القبلة ولا تستدبروها ﴾ په دې باندې دال دې، او د ابن عمر رضي الله عنهما حديث غير معلوم السبب دې، نو اعتبار به د معلوم السبب وي نه د غير معلوم السبب.

⑨ د رسول الله ﷺ فضلات طاهر دي، په داسې صورت کښې به احترام کعبه نه متاثر کيږي او اصل مناط هم دا احترام قبله ده.

⑩ د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما نظر پرې ناڅاپه پريوتلې وو او د لږ وخت دپاره وو، څکه چه په دې صورت کښې څوك په غور سره نه شي کتلې، نو په دې کتلو کښې غلطي ممکن ده، بله دا چه

۱) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب کراهية استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم ۹، والاحسان بترتيب صحيح ابن حبان، بتحقيق الارنؤوط ج ٤ ص۲۶۳، کتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۱۴۱۶، والسنن الکبری للبيهقي ج ۱ ص ۹۱، کتاب الطهارة، باب النهي عن استقبال القبلة واستدبارها لغائط او بول، رقم ۴۳۳

په داسې حالت کښې يقينا چه کوم کس ته کتلي کيږي هغه په خپل وخت باندې برقرار نه شي پاتې کيدې، په دې وجه وئيلې کيدې شي چه رسول الله ﷺ به هم خپل هيئت بدل کړې وی، چه د هغې نه ابن عمر رضي الله عنهما مخصوص جهت فهم کړلو.(۱) والله اعلم

قوله: وَقَالَ لَعَلَّكَ مِنَ الَّذِينَ يُصَلُّونَ عَلَى أَوْرَاكِهِمْ؟: کيدې شی چه ته د هغه خلقو نه ئې چه په خپلو کوناټو سره مونځ کوی.

د ﴿قال﴾ ضمير د ابن عمر رضي الله عنهما طرف ته راجع دې او د ﴿لعلك﴾ خطاب د واسع بن حبان سره دې. (۲).

﴿اوراك﴾ د ﴿ورك﴾ جمع ده کوناټی ته وئيلې شی. (۳)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د ابن عمر رضي الله عنهما مقصد دا دې چه کوم سړې په خپل اوراك باندې مونځ کوی يعنی په سجده کښې خپل کوناټی د زمکې نه نهٔ اوچتوی، لکه چه هغه د سنت نه ناخبره دې هم دغه شان هغه سړې هم د سنت نه نهٔ دې خبر کوم چه مطلقا د استدبار او استقبال نه منع کوی هغه هم د سنت نه ناخبره دې، حاصل دا شو چه آيا ته د هغه خلقو نه ئې کوم چه د سنت صلاة نه د ناخبرئ سره سره د سنت استنجاء نه هم ناخبره دی؟

خو حافظ ابن حجر رحمه الله د دې معنی ترديد کړې دې، فرمائی چه اول خو په دې کښې تکلف دې، بيا واسع د ابن عمر رضي الله عنهما نه څهٔ تپوس نه دې کړې چه د هغه طرف ته د ناخبرئ څه نسبت اوکړې شی، د دې نه علاوه دا څه ضروری ده چه کوم سړې د سنت صلاة نه ناخبره وی هغه دې د سنت خلاء نه هم ناخبره وی. (٤)

په دې وجه حافظ رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې د دې يوه بله معنی ده، کومه چه د مسلم شريف د روايت نه په فهم کښې راځی، امام مسلم رحمه الله روايت نقل کړې دې، واسع بن حبان رحمه الله فرمائی ﴿ كُنْتُ أُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ مُسْنِدٌ ظَهْرَهُ إِلَى الْقِبْلَةِ فَلَمَّا قَضَيْتُ صَلَاتِي انْصَرَفْتُ إِلَيْهِ مِنْ شِقِّي فَقَالَ عَبْدُ اللهِ يَقُولُ نَاسٌ ﴾(٥)

يعنی: ما په مسجد کښې مونځ کولو، او سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما د قبلې طرف ته شا کولو سره ناست وو، چه کله ما مونځ پوره کړو نو زه د خپل طرف نه پاسيدم او د هغوی خوا ته ورغلم، سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما اوفرمائيل چه څه خلق وائی..

گويا ابن عمر رضي الله عنهما په هغه کښې د سجدې په حالت کښې څه خبره اوليده، کومه چه ئې صحيح

---

۱) دټول تفصيل دپاره اوګورئ: الكنز المتوارى: ۲۷/۳ و ۲۸

۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲٤۸

۳) قال المطرزى فى المغرب ج ۲ ص ۳۵۱ : الوركان ... هما فوق الفخذين كالكتفين فوق العضدين .... وكذلك فى المصابيح المنير للفيومى ج ۲ ص ۲۵۶

٤) فتح البارى ج ۱ ص ۲٤۸

۵) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۶۱۱

طریقې سره په فهم کښې نه وه راغلې، ﴿لعلك﴾ وئیلو سره ترې ابن عمر رضي الله عنهما د دې په باره کښې تپوس اوکړو.

حاصل د دې دا دې چه عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د خلقو نه د استدبار او استقبال قبله مسئله تازه تازه اوریدلې وه، د هغې په باره کښې هغوی اوغوښتله چه خپلو شاګردانو ته صحیح مسئله بیان کړی، خو هغوی واسع ته د بیانولو نه مخکښې اول د هغه د یو عمل اصلاح اوکړه، د هغې نه روستو ئې ورته دا مسئله بیان کړه، او واسع ورته بیانولو سره د مسئلې خبره کومه چه مرفوعا ثابته ده، اول بیان کړه او خپله خبره کومه چه مظنون ده هغه ئې روستو بیان کړه.(۱)

یا داسې وئیلې کیدې شی چه ابن عمر رضي الله عنهما د واسع په مانځه کښې څه محسوس کړل او په هغې باندې ئې د تنبیه کولو اراده اوفرمائیله، خو اول ئې ورته مرفوع حدیث واورولو او د هغې نه روستو ئې چه په کومه خبره تنبیه کول غوښتل د هغې طرف ته ئې اشاره اوفرمائیله. ﴿لَعَلَّكَ مِنَ الَّذِينَ يُصَلُّونَ عَلَى أَوْرَاكِهِمْ﴾ والله اعلم

په مذکوره جمله او حدیث مرفوعَ کښې مناسبت : په دې جمله او حدیث مرفوع کښې مناسبت هم پیدا کیدې شی. د دې صورت دا دې چه په اصل کښې چه کوم خلق علی الاطلاق د استدبار او استقبال نه منع کوی غالبا په هغې کښې بعض غلاة د حد نه تجاوز کوی، داسې چه هغوی په مانځه کښې په سجده کښې خپله شا او کوناټې نه اوچتوی، په دې ویرې سره چه که سجده کوناټو لره اوچتولو سره اوکړې شوه نو د قبلې استدبار به لازم شی، ځکه چه په مانځه کښې څلور حالتونه دی، قیام، رکوع، سجود او قعود په دې کښې په درې حالتونو کښې خو استدبار نه راځی، خو په سجده کښې د استدبار امکان وی، لهذا د دې نه د بچ کیدو د پاره به ئې په اوراك باندې سجده کوله.

اوس مطلب دا دې چه ایا ته هم د هغه غلاة نه ئې کوم چه مطلقا د استقبال او استدبار نه منع کوی، تردې چه په خپلو اوراك باندې سجده کوی.(۲) والله اعلم

قوله: فَقُلْتُ لَا أَدْرِي وَاللَّهِ: ما عرض اوکړو قسم په الله! ما ته هیڅ علم نشته.

د واسع خیال چونکه د دې قسم څه څیز طرف ته نه وو. په دې وجه هغه اووې چه ما ته خو هیڅ علم نشته چه زه به د هغوی نه یم یا نه. (۳)

قوله: قَالَ مَالِكٌ يَعْنِي الَّذِي يُصَلِّي وَلَا يَرْتَفِعُ عَنِ الْأَرْضِ يَسْجُدُ وَهُوَ لَاصِقٌ بِالْأَرْضِ: امام مالك رحمه الله فرمائی چه د دې نه مراد هغه سړې دې، کوم چه مونځ داسې کوی چه د زمکې نه بالکل پاسیږی نه، یعنی سجده په داسې حال کښې کوی چه کوناټې ئې په زمکه پورې لګیدلې وی.

---

۱) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۴۸

۲) پورته حواله

۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۱

دا امام مالک رحمه الله د ﴿ الذین یصلون علی او راکهم ﴾ تفسیر بیان او فرمائیلو.

حاصل دا دې چه امام مالک رحمه الله فرمائی چه د ﴿ الذین یصلون علی او راکهم ﴾ نه مراد هغه خلق دی کوم چه مونځ کوی او د سجدې په حالت کښې کوناتې نه اوچتوی، په زمکه پورې لګیدلې سجده کوی. (۱)

د امام مالک رحمه الله دا قول که د امام بخاری رحمه الله نقل کړې شوې وی نو تعلیق دې او که د عبدالله بن یوسف تنیسی شیخ بخاری نقل کړې شوې وی نو د ذکر شوې سند د لاندې داخل دې. (۲) والله اعلم

⑬ بَابُ خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْبَرَازِ

دا باب د زنانو د فضاء واسع طرف ته د وتلو په بیان کښې دې.

د لفظ براز تحقیق : ﴿ البراز ﴾ په باء موحده سره لوستلې شی، فضاء واسع ته وئیلې شی، د دې نه کنایة قضاء حاجت مراد اخستلې شی، لکه خلاً وئیلو سره کنایة قضاء حاجت مراد اخستلې شی. (۳)

امام خطابی رحمه الله فرمائی چه دا لفظ اکثر راویان د باء په کسرې سره لولی، چه غلط دې، ﴿براز ﴾ د باء په کسرې سره خو د ﴿ مبارزت فی الحرب ﴾ (په جنګ کښې د مقابلې) دپاره استعمالیږی. (٤) خو نورو لغویانو دا تخطئه نه ده قبوله کړې، پس جوهری فرمائی چه!

﴿ والبراز ایضا کنایة عن ثفل الغذا وهو الغائط ﴾ (۵) یعنی براز چه څنګه د مبارزت فی الحرب دپاره استعمالیږی هم دغه شان د قضاء حاجت دپاره هم استعمالیږی.

حافظ رحمه الله فرمائی چه د ﴿ براز ﴾ بفتح الباء اطلاق په واسع فضاء باندې کیږی، که د دې نه خارج کیدونکې څیز مراد واخستلې شی نو دا به ﴿ اطلاق اسم المحل علی الحال ﴾ د قبیل نه وی او که ﴿ براز ﴾ په کسرې د باء سره وی نو نفس خارجه به ترې مراد اخلو. (۶) والله اعلم

د مخکښې باب سره مناسبت : د دې باب د مخکښې سره مناسبت ښکاره دې چه په مخکښې باب کښې د تبرز حکم راغلې دې او په دې باب کښې د براز حکم مذکور دې. (۷)

---

۱) اوګوره . فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۸، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۱
۲) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۱
۳) اوګورئ : فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۹
٤) معالم السنن ج ۱ ص ١٤، کتاب الطهارة، باب التخلی عند قضاء الحاجة
۵) الصحاح ج ۳ ص ٦٨٤، قال الزبیدی : هکذا صرح به النووی فی تهذیبه، وابن درید، تاج العروس ج ۱۵ ص ۲۵، ۲۶
٦) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۹
۷) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۲

د ترجمة الباب مقصد : علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې ذکر شوې ترجمې سره دې خبرې طرف ته اشاره کوی چه زنانه به په شروع شروع کښې چه په کورونو کښې د بیت الخلاء انتظام نه وو بهر وتلې، دغه شان هغوی ته د وتلو اجازت ورکړې شوې وو، روستو چه کله په کورونو کښې انتظام پیدا شو نو د زنانو د هغې دپاره وتل ممنوع شو، کوم چه په وړاندې باب کښې بیان کړې شوې دې. (۱)

شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چه د زنانو دپاره چونکه ستر او حجاب مطلوب دې، پس په قران کریم کښې دی : ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ﴾(۲)

یعنی په خپلو کورونو کښې ایسارې اوسیږئ، په جاهلیت اولی کښې چه به څنګه زنانه وتلې هغه شان بې پردې مه اوځئ.

د دې تقاضه دا وه چه زنانه مطلقا د کورونو نه نۀ اوځی، نه د قضاء حاجت دپاره او نه د بل څه کار دپاره، لکه چه د وړاندې باب د حدیث الفاظ دا بیانوی : ﴿قد اذن ان تخرجن فی حاجتکن﴾ یعنی تاسو ته اجازت درکړې شوې دې چه د خپل حاجت دپاره وتلې شې، د دې حدیث د ظاهر نه معلومیږی چه زنانه مطلقا منع کړې شوې وې، د کوم چه اوس اجازت ورکولې شی. اوس د ترجمة الباب په ذریعه امام بخاری رحمه الله د هغې جواز بیانول غواړی.

د دې تقریر په صورت کښې به د باب د اولنی حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت نه وی، خو په طور د تمهید او مقدمه دا حدیث دلته راوړلې شوې دې، د ترجمة الباب سره مناسب دویم حدیث دې، ځکه چه په حدیث کښې د آیت حجاب د نزول ذکر دې، غالبا د آیت کریمه نه مراد هم دا ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ...﴾ والا آیت دې، د دې ایت کریمه نه مخکښې د حجاب حکم نازل شوې وو، ګویا د دې آیت کریمه د نازلیدو نه پس د زنانو وتل مطلقا منع شو او ظاهره دا ده چه د رسول الله ﷺ ازواج هم د دې تکلیف او حرج عظیم اظهار اوکړو، په دې باندې د هغوی د حاجات ضروریه دپاره د وتلو اجازت ورکړې شو، چه د هغې ذکر د باب په دویم حدیث کښې دې (۳)

۱) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۲
۲) الاحزاب : ۳۳
۳) اوګورئ : الکنز المتواری ج ۳ ص ۲۹

۱۴۶: ﴿حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ (۱) أَنَّ أَزْوَاجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّ يَخْرُجْنَ بِاللَّيْلِ إِذَا تَبَرَّزْنَ إِلَى الْمَنَاصِعِ وَهُوَ صَعِيدٌ أَفْيَحُ فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْجُبْ نِسَاءَكَ فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ زَوْجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي عِشَاءً وَكَانَتِ امْرَأَةً طَوِيلَةً فَنَادَاهَا عُمَرُ أَلَا قَدْ عَرَفْنَاكِ يَا سَوْدَةُ حِرْصًا عَلَى أَنْ يَنْزِلَ الْحِجَابُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ﴾

رجال الحديث

① **يحيى بن بكير** : دا ابو زكريا يحيى بن عبدالله بن بكير قرشي مخزومي مصري رحمه الله دي، د هغوی تذکره په ﴿بدء الوحی﴾ د دريم حديث د لاندې تيره شوې ده. (۲)

② **الليث بن سعد** : دا امام ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمي مصري رحمه الله دي. د هغه حالات په بدء الوحی کښې د دريم حديث د لاندې تير شوې دی. (۳)

③ **عقيل** : دا عقيل بن خالد بن عقيل ايلي رحمه الله دي، د هغه حالات په بدء الوحی کښې د دريم حديث د لاندې ډير مختصر او په كتاب العلم کښې د باب فضل العلم د لاندې لږ په تفصيل سره تير شوي دی. (٤)

④ **ابن شهاب** : دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهري مدني رحمه الله دي، د هغوی حالات په (بدء الوحی) کښې د دريم حديث د لاندې تير شوې دی. (۵)

⑤ **عروة** : دا د عائشې رضي الله عنها خورئي عروه بن الزبير رحمه الله دي، د هغه حالات مختصرا په بدء الوحی کښې د دويم حديث د لاندې او په تفصيل سره په كتاب الايمان کښې د باب احب الدين الى الله ادومه د لاندې تير شوې دی. (۶)

---

۱) قوله عن عائشة رضى الله تعالى عنها الحديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه ج ۱ ص ۲۶ فى نفس الكتاب والباب رقم ۱۴۷، وفى ج ۲ ص ۷۰۷، كتاب التفسير، سورة الاحزاب، باب قوله : ﴿ يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا بيوت النبى ﴾ رقم ۴۷۹۵، وفى ج ۲ ص ۷۸۸، كتاب النكاح، باب خروج النساء لحوائجهن رقم ۵۲۳۷، وفى ج ۲ ص ۹۲۲، كتاب الاستيذان، باب اية الحجاب رقم ۶۲۴۰، ومسلم فى صحيحه فى كتاب السلام، باب اباحة الخروج للنساء لقضاء الحاجة الانسان رقم ۵۶۶۸- ۵۶۷۲

۲) كشف البارى ج ۱ ص ۳۲۳

۳) كشف البارى ج ۱ ص ۳۲٤

٤) كشف البارى ج ۱ ص ۳۲۵، و ج ۳ ص ٤۵۵

۵) كشف البارى ج ۱ ص ۳۲۶

۶) كشف البارى ج ۱ ص ۲۹۱، و ج ۲ ص ٤۳۶

⑥ **عائشة**: د ام المومنين سيده عائشه رضي الله عنها حالات په بدء الوحی کښې د دويم حديث د لاندې تير شوي دي (۱)

قوله: أَنَّ أَزْوَاجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّ يَخْرُجْنَ بِاللَّيْلِ إِذَا تَبَرَّزْنَ إِلَى الْمَنَاصِعِ وَهُوَ صَعِيدٌ أَفْيَحُ: د رسول الله ﷺ بيبيانې به د شپې د مناصع طرف ته وتلې او هغه فراخه ميدان وو.

د مناصع، صعيد او افيح لغوی تحقيق: مناصع د منصع (بروزن مقعد) جمع ده، نصوع وئيلې شي خالص کيدو ته، وئيلې شي: ﴿ابيض ناصع﴾ هم دغه شان وئيلې شي ﴿اصفر ناصع﴾ يعنی خالص سپين او خالص زيړ.

﴿مناصع﴾ د قضاء حاجت ځايونو ته وئيلې شي، ازهری لغوی فرمائی: ﴿اری المناصع موضعا بعينه خارج المدينة، وکن النساء يتبرزن اليه بالليل﴾(۲)

يعنی زما په خيال مناصع د مدينې منورې نه بهر مخصوص ځائې دې، هلته به زنانه د شپې د قضاء حاجت دپاره وتلې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا د بقيع په طرفونو کښې معروف ځايونه دی، داؤدی رحمه الله فرمائی چه دې مقاماتو ته مناصع په دې وجه اوئيلې شو چه دلته انسان خالص يعنی يواځې کيږی (۳) والله اعلم

﴿صعيد﴾ زمکی ته وئيلې شی. (٤) ﴿افيح﴾ دا د ﴿فيح﴾ نه د صفت صيغه ده، ﴿الفَيْحُ والفَيَحُ: السعة والانتشار، والافيح والفياح: کل موضع واسع، يقال بحر افيح﴾(۵)

د ﴿صعيد افيح﴾ معنی شوه وسيع زمکه او فراخه ميدان.

قوله: وهو صعيد افيح: يعنی مناصع يو فراخه زمکه وه، دا ممکنه ده چه عائشې رضي الله عنها تفسير بيان کړې وی، او دا هم کيدې شی چه دا تفسير د عروه رحمه الله يا په لاندې راويانو کښې د چا طرف نه وی. (۶) امام زهری رحمه الله عام طور سره دغه شان تفسير بيانوی، په دې وجه عين ممکنه ده چه د هغوی د طرف نه وی

---

۱) کشف الباری ج ۱ ص ۲۹۱

۲) د دې ټولو تفصيلاتو دپاره اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۳، وتاج العروس ج ۲۲ ص ۲۵۹

۳) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۹

٤) اوګورئ: تاج العروس ج ۸ ص ۲۸۳

۵) اوګورئ: تاج العروس ج ۷ ص ۳۲

٦) فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۹

قوله: فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْجُبْ نِسَاءَكَ فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ: سیدنا عمر رضی الله عنه به رسول الله ﷺ ته وئیل چه یا رسول الله ﷺ خپلې بیبیانې په پرده کښې کړه، خو رسول الله ﷺ به داسې نه کول اصل کښې رسول الله ﷺ د خپل طرف نه داسې کول نه غوښتل، په دې وجه ئې د وحی انتظار کولو

قوله: فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ زَوْجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي عِشَاءً وَكَانَتِ امْرَأَةً طَوِيلَةً: پس سوده بنت زمعه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ زوجه مطهره یوه شپه د ماسخوتن په وخت اووتله، او هغه لوړه زنانه وه.

قوله: فَنَادَاهَا عُمَرُ أَلَا قَدْ عَرَفْنَاكِ يَا سَوْدَةُ حِرْصًا عَلَى أَنْ يَنْزِلَ الْحِجَابُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ: سیدنا عمر رضی الله عنه هغې ته آواز اوکړو چه اې سوده! مونږ ته اوپیژندلې! په دې امید ئې اووې چه حجاب نازل شي.

مقصد دا وو چه په سیده سوده رضی الله عنها باندې بده اولګی، هغه به رسول الله ﷺ ته عرض اوکړی او الله پاك به د حجاب حکم نازل کړی، ځکه چه د رسول الله ﷺ په ذهن کښې خو به دا خبره راشی چه عمر خو هم دغه شان وئیلې وو، خو ممکنه ده چه نور خلق ورته په بد نظر اوګوری.

قوله: فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ: الله پاك د حجاب آیت نازل کړو.

د ایت حجاب نه کوم ایت کریمه مراد دې : علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د حجاب په آیت کښې درې احتمالات دی.

① کیدې شی چه دا آیت کریمه : ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ﴾(۱) مراد وی.

ترجمه : اې ایمان والو! د نبی ﷺ کور ته مه ورځئ، مګر هغه وخت چه تاسو ته د خوراك اجازت اوکړې شی، په داسې طریقه چه د هغې د تیارئ انتظار نه کوئ، خو چه کله تاسو اوغوښتلې شئ نو بیا ځئ، بیا چه کله خوراك اوکړئ نو پاسیږئ او ځئ او په خبرو کښې د کیناستلو شوق مه کوئ، دا خبره په رسول الله ﷺ باندې بده لګی، پس هغه ستاسو نه حیاء کوی او الله پاك د حق د بیانولو نه حیاء نه کوی، (د اوس نه تاسو ته دا حکم کولې شی چه د رسول الله ﷺ بیبیانې به ستاسو نه پرده کوی)، نو چه کله تاسو د هغوی نه څه څیز غواړئ نو

---

۱) الاحزاب : ۵۳

د پردې نه بهر غواړئ دا ستاسو او د هغوی د زړونو دپاره ډیره پاکه خبره ده.

④ دویم احتمال دا دې چه د دې نه مراد د الله پاك ارشاد: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾(۱) وی.

یعنی اې نبی ﷺ! خپلو بیبیانو، لونړو او د مومنانو زنانو ته اوایه چه راښکته کړی په خپل ځان باندې خپلې څادرې، د دې نه به ئې زر پیژندګلو کیږی پس هغوی ته به تکلیف نه شی ورکولې.

③ دریم احتمال دا دې چه کیدې شی چه آیت کریمه: ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾(۲) مراد وی.

یعنی تاسو مسلمانانو زنانو ته اوایئ چه خپلې سترګې ښکته ساتی او د خپلو شرمګاهونو حفاظت کوی او خپل ډول نه ښکاره کوی، مګر هغه چه د هغې نه ښکاره وی او خپلې لوپټې دې په خپلو سینو باندې دپاسه اچوی.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د آیت الحجاب نه یا خو جنس مراد واخلئ نو دا ذکر شوې درې واړه آیتونه به کښ داخل وی او که عهد اومنلې شی نو د دې نه به یو آیت کریمه مراد وی. (۳)

خو صحیح دا ده چه د دې نه اولنې آیت کریمه مراد دې، ځکه چه د ابوعوانه په یو روایت کښ د دې تصریح موجود ده: ﴿فانزل الله الحجاب: يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ﴾(٤)

حافظ ابن کثیر رحمه الله هم دا حدیث د دې آیت کریمه د لاندې ذکر کړې دې. (۵)

د سیده سودة رضی الله عنها واقعه د حجاب د نزول نه مخکښ شوې وه یا روستو؟: د دې نه پس دلته په دې ځان پوهه کړئ چه دا روایت امام بخاری رحمه الله په دوه طریقو سره نقل کړې دې؛

یو په طریق د ﴿ابن شهاب، عروة عن عائشة﴾

دویم طریق ﴿هشام بن عروة عن عروة عن عائشة﴾

د ابن شهاب په طریق کښ خو دا دی چه سیده سوده رضی الله عنها اووتله او عمر رضی الله عنه پرې آواز اوکړو د دې نه روستو الله پاك د حجاب آیت نازل کړو. (۶)

---

۱) الاحزاب: ۵۹

۲) النور: ۳۱

۳) اوګورئ: شرح الکرمانی ج ۲ ص ۱۹۲، ۱۹۳

٤) پورته حواله

۵) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲٤۹، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۸٤

احقر ته په مستخرج د ابو عوانه کښ د تتبع او تلاش باوجود دا روایت ملاؤ نه شو، خو د سیدنا انس رضی الله عنه حدیث موجود دې، کوم چه د سیده زینب رضی الله عنها د ولیمې سره متعلق دې، اوګورئ: ج ۳ ص ۵۸، کتاب النکاح، باب الخبر الموجب اتخاذ الولیمة اذا بنی الرجل باهله ... رقم ٤۱۸۰.

٦) اوګورئ حدیث الباب او هم دغه شان: کتاب الاستیذان باب آیت الحجاب رقم ٦۲٤۰

او د هشام په طريق کښې دی چه ﴿ خرجت سودة بعد ما ضرب الحجاب ﴾(۱) يعنى سوده ﷞ د حجاب د نازليدو نه روستو اوتله دغه شان په دواړو طريقو کښې تعارض راځى.

حافظ ابن کثير ﷫ فرمائى! ﴿ هكذا وقع فى هذه الرواية، والمشهور ان هذا كان بعد نزول الحجاب، كما رواه الامام احمد، والبخارى ومسلم ﴾(۲)

يعنى اګر چه د ابن شهاب په روايت کښې داسې راغلى دى، خو مشهوره دا ده چه دا د نزول حجاب نه روستو واقعه ده، لکه چه د امام احمد، بخارى او مسلم په روايت کښې دى.

ګويا ابن کثير ﷫ د هشام روايت ته د زهرى په مقابله کښې ارجح وئيلې دې ځکه چه هغه زيات مشهور دې.

علامه کرمانى ﷫ فرمائى چه کيدې شى دا واقعه دوه کرته پيښه شوې وى. (۳)

حافظ ابن حجر ﷫ فرمائى چه په دواړو ځايونو کښې د حجاب نه مراد جدا جدا معنى ده، دلته چه کوم ﴿ احجب نساءك ﴾ راغلې دې د دې معنى ده : ﴿ امنعهن من الخروج من بيوتهن ﴾ يعنى تاسو هغوى د کور د وتلو نه منع کړئ، ځکه چه سيدنا عمر ﷜ د رسول الله ﷺ نه دا درخواست د نزول حجاب نه پس کوى، مطلب دا دې چه د حجاب الوجوه د نازليدو نه پس د سيدنا عمر ﷜ خواهش وو چه نره پابندى پرې اولګولې شى چه د هغوى په جوثه هم د چا نظر نه پريوځى. په دې وجه هغه عرض اوکړو ﴿ احجب نسائك ﴾ چه حضور ﷺ تاسو بيبيانې په پرده کښې اوساتئ!

دويم احتمال دا دې چه ﴿ احجب نسائك ﴾ کښې د ﴿ حجاب ﴾ نه ﴿ ستر الوجوه ﴾ مراد وى او مطلب دا وى چه سيدنا عمر ﷜ اول دا درخواست پيش کړو چه د ستر الوجوه حکم اوکړې شى، چه کله دا منظور شو نو د هغې نه روستو د سيدنا عمر ﷜ دا خواهش وو چه د ازواج مطهرات په بدن باندې او د هغوى په جوثه باندې هم د چا نظر او نه لګى، په دې وجه هغوى عرض اوکړو چه دا اشخاص دې مستور کړې شى، خو د دې حکم نازل نه شو. (٤)

خو په دې کښې اشکال دا دې چه که دې ترتيب ته اوکتلې شى نو بيا به دا هم منو چه د سيده سودة ﷞ دا واقعه دوه کرته پيښه شوې ده، لکه چه علامه کرمانى ﷫ احتمالا ذکر کړې دى، چه يو کرت اووتله نو د مخ حجاب ئې نازل شو، په دويم کرت اوتله نو سيدنا عمر ﷜ : حجاب الاشخاص په غرض سره هغې ته دوباره آواز ورکړو، خو حجاب الاشخاص نازل نه شو. خو په رسول الله ﷺ باندې د ﴿ قد اذن ان تخرجن لحاجتكن ﴾(۵) وحى غير متلو نازله شوه.

---

۱) اوګورئ : کتاب التفسير، سورة الاحزاب باب قوله ﴿ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ ﴾ رقم ٤٧٩٥

۲) تفسير ابن کثير ج ۶ ص ٤٥٤

۳) شرح الکرمانى ج ۱۷، ص ٥٤، کتاب التفسير، سورة الاحزاب باب قوله ﴿ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ ﴾

٤) اوګورئ : فتح البارى ج ۱ ص ۲٤۹

۵) د باب دويم حديث

د تعدد دا قصه بعيده معلوميږي چه د سيده سوده رضي الله عنها سره دې يو شان قصه دوه کرته پيښه شوې وی، پس وئيلې کيدې شی چه سيدنا عمر رضي الله عنه د ستر الوجوه خواهش ظاهرولو او رسول الله ﷺ ته به ئې ﴿احجب نسائك﴾ وئيلو، رسول الله ﷺ به د الله پاك د حكم په انتظار كښ نه منلو. خو بيا الله پاك د دې حكم نازل کړو، د سيدنا عمر رضي الله عنه خواهش نور هم زيات شو چه د هغې جوثې هم ظاهرې نه شی او د جوثو د حجاب حکم هم اوشی، رسول الله ﷺ به د وحی په انتظار كښ هغه هم نه منله، تردې چه د سيده سوده رضي الله عنها د وتلو قصه پيښه شوه.
په دې صورت كښ اگر چه تعدد د قصې لازم نه شو، خو په دې كښ اشكال دا دې چه په دې طريق كښ د سيده سوده رضي الله عنها د وتلو نه پس ﴿ فانزل الله الحجاب ﴾ ذكر دې، د دې معنی خو دا شوه چه روستو د حجاب الاشخاص حکم هم راغلو، لهذا د حافظ دا خبره به څنګه صحيح وی چه د حجاب الاشخاص حکم نازل نه شو بلکه د ﴿ قد اذن ... ﴾ حکم راغلو؟
شيخ الحديث رحمه الله فرمائی چه په ﴿ بعد ما ضرب الحجاب ﴾ كښ د حجاب نه مراد حجاب الوجوه دې او په حديث الباب كښ د ﴿ فانزل الله الحجاب ﴾ نه مراد ﴿ وقرن في بيوتكن ﴾ والا آيت دې.
گويا سيدنا عمر رضي الله عنه اول د حجاب الوجوه درخواست کړې وو، چه کله دا حکم اوشو او د هغې نه روستو سيده سوده اوتله نو د سيدنا عمر رضي الله عنه خواهش وو چه حجاب الاشخاص نازل شی، دهغې نه روستو د ﴿ وقرن في بيوتكن ﴾ والا آيت کريمه نازل شو(۱) والله سبحانه وتعالى اعلم
﴿ وحَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ(۲) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَدْ أُذِنَ أَنْ تَخْرُجْنَ فِي حَاجَتِكُنَّ قَالَ هِشَامٌ يَعْنِي الْبَرَازَ ﴾ [۴۵۱۷، ۴۹۳۹، ۵۸۸۲]

رجال الحديث

① **زكريا**: دلته زكريا مبهم دې، ددې نه مراد څوك دې؟ د دې د تعيين دپاره ځان پوهه کړئ چه زكريا نومې د امام بخاری رحمه الله براه راست څلور استاذان دی.
يو زكريا بن عدی التميمی الكوفی دې، دا د امام بخاری رحمه الله براه راست استاذ خو دې، خو په صحيح بخاری كښ ئې د هغه نه بغير د واسطې نه روايت نه دې اخستلې، بلكه بالواسطه روايات ئې ترې اخستلې دې. (۳)

---

۱) الكنز المتواری ج ۳ ص ۳۰
۲) د دې حديث د تخريج دپاره د مذكوره باب اولنی حديث اوگورئ.
۳) قال الذهبی: وعنه (ای روی عنه) الدارمی، وابو اميه والبخاری لكن فی صحيحه بواسطة (والواسطة هو محمد بن عبدالرحيم المعروف بصاعقة. انظر صحيح البخاری ج ۱ ص ۳۸۳، كتاب الوصايا، باب الوصية بالثلث، رقم ۲۷۴۴، و ج ۲ ص ۵۷۸، كتاب المغازی، باب غزوة احد، رقم ۴۰۴۲، الكاشف للذهبی ج ۱ ص ۴۰۵، رقم ۱۶۴۵.

حافظ ابن حجر رحمه الله زکریا بن یحیی بن زکریا بن ابی زائده هم د بخاری په رجال کښې شمار کړې دې (۱) خو په صحیح بخاری کښې د هغه روایت ثبوت ته نه دې رسیدلې، په دې وجه امام مزی رحمه الله د هغه تذکره نه ده کړې. (۲)

دریم زکریا بن یحیی بن صالح البلخی اللؤلؤی رحمه الله دې. (۳)

څلورم زکریا بن یحیی ابو السکین الطائی رحمه الله دې. (٤)

علامه عینی رحمه الله د حدیث الباب په تذکره رجال کښې زکریا بن یحیی بن صالح البلخی تذکره کولو سره متعین کړې دی چه دلته بلخی مراد دې. (۵)

او حافظ رحمه الله په فتح الباری کښې په دې مقام باندې مبهمه شان خبره کړې ده چه دلته زکریا بن یحیی مراد دې، د بلخی یا طائی یا بل چا تعیین ئې نه دې کړې (۶) خو په هدی الساری کښې هغوی لږ شان تفصیل ذکر کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه امام بخاری رحمه الله په باب العیدین کښې «حدثنا زکریا بن یحیی ابو السکین، حدثنا المحاربی» په طریق سره حدیث نقل کړې دې (۷) او په «خروج النساء البراز» کښې ئې «حدثنا زکریا قال حدثنا ابو اسامة» په طریق سره روایت راوړې دې (۸) دلته په طائی او بلخی کښې هر یو مراد کیدلې شی.

هم دغه شان امام بخاری رحمه الله په «باب اذا لم یجد ماء ولا ترابا»، و«باب الجمعة»، او«باب الخیمة فی المسجد» او «باب مرجع النبی ﷺ من الاحزاب» کښې د «حدثنا زکریا بن یحیی، حدثنا عبد الله بن نمیر» طرق ذکر کړې دی. (۹)

کلاباذی رحمه الله فرمائی چه په دې مقاماتو کښې بلخی مراد دې او ابو احمد بن عدی رحمه الله فرمائی چه زکریا بن یحیی بن زکریا بن ابی زائده کوفی مراد دې، امام دارقطنی رحمه الله هم زکریا بن یحیی بن زکریا بن ابی زائده کوفی د بخاری په رجال کښې شمار کړې دې.

---

۱) تقریب التهذیب ص ۲۱۶، رقم ۲۰۳۰، وتهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۳۵

۲) انظر تعلیقات تحریر تقریب التهذیب ج ۱ ص ٤۱۷، رقم ۲۰۳۰

۳) اوګورئ: الکاشف ج ۱ ص ٤۰۶، رقم ۱۶٤۹

٤) اوګورئ: الکاشف ج ۱ ص ٤۰۶، رقم ۱۶۵۲

۵) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۵

۶) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۰

۷) اوګورئ: صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۳۲، کتاب العیدین، باب ما یکره من حمل السلاح فی العید والحرم رقم ۹۶۶

۸) صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۶، کتاب الوضوء، باب خروج النساء الی البراز رقم ۱٤۷

۹) صحیح البخاری ج ۱ ٤۸، کتاب التیمم، باب اذا لم یجد ماء ولا ترابا رقم ۳۳۶، و ج ۱ ص ۶۶، کتاب الصلاة، باب الخیمة فی المسجد للمرضی وغیرهم رقم ٤۶۳، و ج ۱ ص ۹٤، کتاب الاذان باب من قام الی جنب الامام لعلة، رقم ۶۸۳، و ج ۱ ص ۵۵۲، کتاب المناقب، باب هجرة النبی ﷺ واصحابه الی المدینة، رقم ۳۹۰۱، و ج ۲ ص ۲۹۱، کتاب المغازی، باب مرجع النبی ﷺ من الاحزاب .... رقم ٤۱۲۲.

حافظ رحمه الله فرمائی چه يو امكان دا هم دې چه په دې ټولو مقاماتو كښې د بلخی په ځائې طائی مراد وی، (۱) ځكه چه هغه هم د ابن نمیر نه روایت كوی.

خو امام بخاری رحمه الله د عیدین په ابواب كښې زكریا بن یحیی ته ﴿ ابوالسكين الطائی ﴾ وئیلو سره متعین او متميز كول د دې خبرې قرینه ده چه په نورو مقاماتو كښې مراد طائی نه دې.(۲)
په ظاهره كښې دلته طائی مراد نه دې ځكه چه محققینو تصریح كړې ده چه د طائی په صحیح بخاری كښې د عیدین والا حدیث نه علاوه بل يو روايت هم نشته. (۳)
هم دغه شان حافظ رحمه الله په هدی الساری كښې په يو مقام كښې تصریح كړې ده چه د ابو السكين طائی نه امام بخاری رحمه الله صرف يو حدیث اخستلې دې. (٤)
بهرحال دلته په بلخی او طائی كښې راجح بلخی دې طائی نه دې، د طائی تذكره خو به ان شاء الله په خپل مقام كښې راشی، دلته د بلخی تذكره كولې شی.
دا زكريا بن يحي بن صالح بن سليمان بن مطر البلخی اللؤلؤى دې، هغه ته زكريا بن ابی زكريا هم وئیلې شی، د هغه كنیت ابو یحیی دې،(۵) ابن منده د هغه كنیت ابو محمد بیان كړې دې. (۶) دې د ابو مطیع بلخی، الحكم بن المبارك، ابو اسامه حماد بن اسامه، خلف بن ایوب، سعید بن سلیمان، عبد الله بن نمیر، القاسم بن الحكم العرنی، ابوبكر محمد بن ابی عتاب الاعین او وكیع بن الجرح رحمهم الله نه روایت حدیث كوی.
د هغه نه امام بخاری، احمد بن سیار مروزی، اسماعیل بن محمد بن ابی كثیر القاضی، جعفر بن محمد بن الحسن الفریابی، عبد الصمد بن سلیمان بلخی او ابو سعد یحیی بن منصور هروی رحمهم الله حدیث نقل كوی.(۷)

قتیبه بن سعید رحمه الله د خپلو شاګردانو په باره كښې فرمائی : ﴿ فتيان خراسان اربعة، زكريا بن يحيى اللؤلؤى، والحسن بن شجاع، وعبد الله بن عبدالرحمن السمرقندى، ومحمد بن اسماعيل البخارى ﴾(۸)

---

۱) جزم بذلك صاحب الزهرة، ومال الى ذلك الباجى فى رجال البخارى، قاله الحافظ فى فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١، كتاب التيمم، باب اذا لم يجد ماء ولا ترابا
۲) او ګورئ: هدى السارى ص ۲۳۱، الفصل السابع فى تبيين الاسماء المهملة التى يكثر اشتراكها
۳) قال ابن رجب : زكريا بن يحيى أبو السكين الطائى الكوفى ، روى عنه البخارى هذا الحديث ، ولم يرد عنه فى ((كتابه)) ، ولم يخرج له أحد من أهل الكتب الستة سواه. فتح البارى لابن رجب ج ۸ ص ٤٥٥، ابواب العيدين، باب ما يكره من حمل السلاح فى العيد والحرم، رقم ۹۶۷
٤) هدى السارى ص ٤٠٣، الفصل التاسع فى سياق اسماء من طعن فيه من رجال هذا الكتاب
۵) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۳۷۸
۶) اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۷۰، رقم ۱۶۷۶
۷) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۳۷۸، ۳۷۹
۸) او ګورئ تذكرة الحفاظ ج ۲ ص ۵۱۷، ۵۱۸، وتهذيب الكمال ج ۹ ص ۳۷۹

يعنى د خراسان باكماله شخصيات څلور دى، دهغوى نه يو زكريا بن يحيى لؤلؤى دې.
حافظ ذهبى رحمه الله د هغه په باره كښې فرمائى : ﴿ الحافظ، الفقيه، الحجة، ابويحيى البلخى، احد الاعلام﴾(۱)

هم دغه شان فرمائى : ﴿ امام مصنف فى السنة ﴾(۲)

مسلمه بن قاسم اندلسى رحمه الله فرمائى : ﴿ ثقة ﴾(۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ ثقة حافظ ﴾(٤)
ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې او ليكلې ئې دى

﴿ وكان صاحب سنة وفضل، ممن يرد على اهل البدع ﴾(۵)
يعنى د سنت پابند وو، صاحب فضيلت وو او په اهل بدعت به ئې رد كولو
په ذى الحجة يا محرم ۲۳۰ يا ۲۳۲ هجرى كښې وفات شوې دې. (۶) مغلطائى رحمه الله د ابن حبان رحمه الله نه د ۲۳۵ هجرى قول هم نقل كړې دې. (۷) رحمه الله رحمة واسعة
④ **ابو اسامة** : دا ابو اسامه حماد بن اسامه بن زيد قرشى كوفى رحمه الله دې. د هغه حالات په كتاب العلم باب فضل من علم وعلم د لاندې تير شوې دى. (۸)
③ **هشام بن عروه** : دا هشام بن عروه بن الزبير بن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دې، د هغه حالات په كتاب بدء الوحى كښې د دويم حديث د لاندې مختصرا او په كتاب الايمان كښې د باب احب الدين الى الله ادومه د لاندې تفصيلاً تير شوې دى. (۹)
④ **عروة** دا مشهور تابعى عروه بن الزبير بن العوام قرشى اسدى مدنى رحمه الله دې. د هغه حالات مختصرا په بدء الوحى كښې د دويم حديث د لاندې او په تفصيل سره په كتاب الايمان كښې د باب احب الدين الى الله ادومه د لاندې تير شوې دى. (۱۰)

۱) اوګورئ: تذكرة الحفاظ ج ۲ ص ۵۱۷
۲) الكاشف ج ۱ ص ٤۰۶
۳) اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۷۰
٤) تقريب التهذيب ص ۲۱۶، رقم ۲۰۳۱
۵) الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۲۵٤، رقم ۱۳۲۹۹
۶) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۳۷۹
۷) اكمال تهذيب الكمال ج ۵ ص ۷۰
۸) كشف البارى ج ۳ ص ٤۱٤
۹) كشف البارى ج ۱ ص ۲۹۱، و ج ۲ ص ٤۳۲
۱۰) كشف البارى ج ۱ ص ۲۹۱، و ج ۲ ص ٤۳۶

⑤ **عائشة**: د ام المومنين سيده عائشه رضي الله عنها حالات په بدء الوحی کښې د دويم حديث د لاندې تير شوي دي. (۱)

قوله: قَدْ أُذِنَ أَنْ تَخْرُجْنَ فِي حَاجَتِكُنَّ: تاسو ته د خپل حاجت د پوره کولو اجازت درکړې شو.

دا حديث په کتاب التفسير کښې په تفصيل سره را روان دې. (۲)

حاصل دا دې چه د حجاب د حکم د نازليدو نه پس سيده سوده رضي الله عنها د حاجت دپاره اووتله، سيدنا عمر رضي الله عنه د هغې په ليدو باندې آواز ورکړو چه ته پيژندلې کيږې، پټيدې نه شې، هغه واپس راغله او رسول الله صلی الله علیه وسلم ته ئې شکايت اوکړو، هغه وخت دا حکم نازل شو چه زنانو ته د خپل حاجت دپاره د وتلو گنجائش دې.

د احاديثو نه مستنبط څو فوائد: د دې ذکر شوي باب د احاديثو نه علماء کرامو ډير فوائد مستنبط کړې دی چه د هغې نه څو دا دی!

① يوه دا چه د سيدنا عمر رضي الله عنه د مقام او مرتبې نه ظاهريږی چه د هغه په موافقت کښې آيتونه نازل شو. علامه عيني رحمه الله په دې مقام باندې د سيدنا عمر رضي الله عنه موافقات ذکر کړې دی. (۳)

② د دې نه يوه خبره دا مستنبط کړې شوې ده چه ضرورة د سړو د زنانو سره په لاره کښې خبرې اترې جائز دی

③ دريمه فائده دا بيان کړې شوې ده چه انسان خپلې مور ته هم وعظ او نصيحت کولې شی، سيده سوده رضي الله عنها ام المومنين ده، سيدنا عمر رضي الله عنه هغې ته نصيحت اوکړو.

④ څلورمه فائده ئې دا ذکر کړې ده چه که د خير خواهئ اراده وی نو په نصيحت کښې لږه شان سختی هم جائز ده.

⑤ د دې حديث نه معلومه شوه چه عمر رضي الله عنه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته درخواست اوکړو چه ﴿احجب نساءك﴾ چه تاسو امهات المومنين ته د حجاب حکم اوکړئ. رسول الله صلی الله علیه وسلم باوجود د دې چه خير په حجاب کښې دې د وحی انتظار اوکړو، چه کله وحی نازله شوه نو رسول الله صلی الله علیه وسلم بيا حکم ورکړو، معلومه شوه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په امور شرعيه کښې د وحی انتظار کولو.

⑥ يوه فائده ترې دا مستنبط کړې شوې ده چه زنانو دپاره څنگه چه د بول براز د حاجت دپاره د وتلو اجازت ورکړې شوې دې، هم دغه شان د بل څه ضرورت دپاره هم ورله د وتلو گنجائش دې، پس د رسول الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کښې به په عيدين وغيره کښې زنانه وتلې، خو نن

---

۱) کشف الباري ج ۱ ص ۲۹۱ تا ۲۹۵

۲) اوگورئ: صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۰۷، کتاب التفسير، سورة الاحزاب، باب قوله: ﴿يا ايها الذين امنوا لا تدخلوا بيوت النبی﴾ رقم ۴۷۹۵

۳) اوگورئ: عمدة القاري ج ۲ ص ۲۸۴، ۲۸۵

صبا چونکه د سختيږ فتنې دور دې، فساد عام دې، په دې وجه د ضرورت شديده شرعيه نه بغير د وتلو اجازت نه شي ورکولې کيدې. (۱) والله اعلم

قوله: قال هشام: يعني البراز: هشام رحمه الله فرمائی (چه حاجت دپاره د وتلو نه مراد) د قضاء حاجت دپاره وتل مراد دی.

دا ﴿قال هشام﴾ يا خو د امام بخاری رحمه الله د طرف نه تعليق دې، يا د امام بخاری رحمه الله د شيخ ابو اسامه مقوله ده. (۲) والله اعلم وعلمه اتم واحکم

⑭ بَابُ التَّبَرُّزِ فِي الْبُيُوتِ

د مخکښ باب سره مناسبت : د دې باب د مخکښ باب سره مناسبت ښکاره دې، په مخکښ باب کښ ﴿خروج الى البراز﴾ ذکر شوې دې او په دې باب کښ ﴿تبرز فى البيوت﴾ (۳)

د ترجمة الباب مقصد : حافظ ابن حجر رحمه الله د دې باب مقصد بيان کړې دې چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه په خروج النساء الى البراز کښ استمرار پاتې نه شو، بلکه په کورونو کښ چه کله بيوت الخلاء جوړې کړې شوې نو بهر ته د وتلو د ضرورت نه کيدو د وجې ازواج مطهرات رضى الله عنهن ته استغناء حاصله شوه، خاص ضرورت که پيښ شي نو هغه جدا خبره ده. (٤)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په شروع کښ چه کله په کورونو کښ بيت الخلاء نه وې جوړې شوى. ازواج مطهرات او نورې زنانه به د قضاء حاجت دپاره بهر وتلې او چه کله بيت الخلاء جوړه شوه نو ممانعت اوکړې شو، الا لضرورة شرعية. (۵)

شيخ الحديث رحمه الله هم د دې حضراتو بيان کړې غرض لره راجح کولو سره فرمائيلې دى چه د دې حضراتو د بيان حاصل دا راوځى چه تبرز فى البيوت مندوب دې، ځکه چه په دې سره په تستر کښ زيات مدد ملاويږى، زما په نزد د ترجمې غرض هم دا راجح دې، امام بخارى رحمه الله د دې اولويت طرف ته اشاره کولو دپاره دا باب ﴿باب خروج النساء الى البراز﴾ نه پس راوړې دې، هر چه د خروج د جواز تعلق دې، پس هغه د مخکښ حديث ﴿قد اذن﴾ نه معلوم شوې دې. (۶)

---

۱) د دې ټولو فوائدو دپاره اوګورئ: عمدة القارى ج ۲ ص ۲۸٤، ۲۸۵. وفتح البارى ج ۱ ص ۲۵۰،
۲) شرح الکرمانى ج ۲ ص ۱۹۳، وعمدة القارى ج ۲ ص ۲۸۵
۳) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۸۵
٤) فتح البارى ج ۱ ص ۲۵۰
۵) عمدة القارى ج ۲ ص ۱۸۵
٦) اوګورئ: الکنز المتوارى ج ۳ ص ۳۳

شیخ الحدیث رحمه الله مزید فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د ﴿ فانزل الله اية الحجاب ﴾ والا روایت نه پس دا باب متصلا راوړي دي، په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه په کورونو کښې د بیوت الخلاء تیاری د آیت حجاب د نزول نه پس شوې ده. والله اعلم

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه چونکه په کورونو کښې د قضاء حاجت کولو په صورت کښې د نجاست سره قرب او ملابست دې، کیدې شی چه څوك د دې وجې نه د کراهت په توهم کښې پریوځی، په دې وجه د داسې توهم د تردید دپاره امام بخاری دا باب قائم فرمائیلو سره د دې جواز بیان فرمائیلې دې، خو چونکه نظافت او طهارت شرعا مطلوب دې، په دې وجه د کور نه دا نجاست زر تر زره د لرې کولو فکر کیدل پکار دی، داسې چه په دې کښې تکثیر ته هم خبره او نه رسیږی، د دې اهتمام کول پکار دی. (۱)

د دې وجوهاتو نه علاوه زما خیال دا دې چه امام بخاری رحمه الله دلته دوه ترجمې قائم کړې دی، یو باب خروج النساء الی البراز او دویم باب التبرز فی البیوت ... په دې دواړو کښې امام بخاری رحمه الله د دواړو صورتونو جواز بیان کړې دې، یعنی د قضاء حاجت دپاره بهر هم تلې شی او په کورونو کښې ئې هم کولې شی

خو امام بخاری رحمه الله په باب خروج النساء الی البراز کښې خاص طور د زنانو ذکر کړې دې، په دې وجه د هغوی معامله په ستر باندې مبنی ده او د هغوی دپاره په ﴿ وقرن فی بیوتکن ﴾(۲) کښې د قرار فی البیوت حکم دې، نو کیدې شی چه څوك دا خیال اوکړی چه هغوی قضاء حاجات دپاره د بهر تلو اجازت نشته، په دې وجه ئې خاص طور د زنانو خروج الی البراز ثابت فرمائیلې دې او چه کله د زنانو دپاره د وتلو جواز راوتلو نو د سړو دپاره په طریق اولی ثابت شو

او امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه کښې باب التبرز فی البیوت فرمائیلې دې، په دې کښې ئې د یو صنف قید نه دې لګولې، بلکه د دې الفاظ ئې عام ساتلې دی، چه دا معلومه شی چه تبرز فی البیوت صرف د زنانو دپاره نه دې، بلکه سړی هم په کور کښې قضاء حاجت کولې شی، پس په حدیث الباب کښې هم دا روایت دې او چه کله په کور کښې قضاء حاجت کولې شی نو زنانه، چه د چا معامله په ستر باندې مبنی ده، په درجه اولی کولې شی، امام بخاری رحمه الله ترجمه عام ساتلو سره د سړو دپاره په کور کښې قضاء حاجت لره نصاً او د زنانو دپاره قضاء حاجت اولوية ثابت کړې دې. والله اعلم

۱) اوګورئ: لامع الدراری مع الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۳، ۳٤
۲) الاحزاب: ۳۳

۱۴۸/۱۴۷ : ﴿حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ (۱) قَالَ ارْتَقَيْتُ فَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ حَفْصَةَ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْضِي حَاجَتَهُ مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ مُسْتَقْبِلَ الشَّامِ﴾

رجال الحديث

① **ابراهيم بن المنذر** : دا ابراهیم بن المنذر بن المغیرة قرشی اسدی حزامی مدنی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب العلم ﴿باب من سئل علما وهو مشتغل فی حدیثه﴾ د لاندې تیر شوې دی. (۲)

② **انس بن عیاض** : دا انس بن عیاض بن ضمرة اللیثی المدنی رحمه الله دې. (۳) د هغه د نیکه نوم بعض حضراتو هم دا ضمره وئیلې دې او بعض ﴿جعدبة﴾ او بعض ﴿عبدالرحمن﴾ وئیلي دې. (٤) ابو ضمره د هغه کنیت دې. (۵)

دا د شریك بن ابی نمر، ابو حازم، ربیعه، هشام بن عروه، موسی بن عقبه، سهیل بن ابی صالح، صالح بن کیسان، صفوان بن سلیم، عبید الله بن عمر رحمهم الله وغیره ډیرو حضراتو نه روایت کوی

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام احمد، امام شافعی، عبدالله بن وهب، عبدالله بن مسلمه قعنبی، علی بن المدینی، قتیبه بن سعید، ابراهیم بن المنذر، امام حمیدی، عبدالله بن نمیر، یونس بن عبد الاعلی او زبیر بن بکار رحمهم الله وغیره دی. (۶)

ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿وكان ثقة كثير الحديث﴾ (۷)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة﴾ (۸)

هم دغه شان هغه فرمائی : ﴿صويلح﴾ (۹)

امام ابو زرعه او امام نسائی رحمهما الله فرمائی : ﴿لا بأس به﴾ (۱۰)

---

۱) قد مر تخریج هذا الحدیث قبل باب فی باب من تبرز علی لبنتین، فعد الیه ان شئت
۲) کشف الباری ج ۳ ص ۵۸
۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۶
٤) اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۳ ص ۳۴۹
۵) پورته حواله
۶) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۳ ص ۳۴۹ تا ۳۵۱
۷) الطبقات لابن سعد ج ۵ ص ۴۳۶
۸) وذلک فیما رواه الدوری عنه، انظر تهذیب الکمال ج ۳ ص ۳۵۱
۹) وذلک فیما رواه اسحاق بن منصور عنه، انظر تهذیب الکمال ج ۳ ص ۳۵۱
۱۰) تهذیب الکمال ج ۳ ص ۳۵۱

علامه باجي رحمه الله د امام ابو زرعه رحمه الله نه ﴿ثقة﴾ نقل کړې دې. (۱)

مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائي : ﴿بصری، ثقة﴾ (۲)

ابن شاهين رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۳)

ابن عدي رحمه الله فرمائي : ﴿ابوضمرة ثقة﴾ (٤)

امام مالک رحمه الله د هغه ډير تعريف کړې دې! (۵)

يونس بن عبد الاعلى رحمه الله فرمائي : ﴿ما رايت احدا لقينا احسن خلقا ولا اسمح بعلمه من انس بن عياض، ولقد قال لنا مرة : والله! لو تهيالي ان احدثكم بكل ما عندي في مجلس واحد لحدثتكموه﴾ (۶)

يعنې ما چه د څومره خلقو نه علم حاصل کړې دې، په هغوی کښې ما د انس بن عياض رحمه الله نه زيات خوش اخلاقه او خپل علم له ډير زيات خورونکې نه دې ليدلې، يو کرت هغه اوفرمائيل : قسم په الله! که زما په وس کښې دا خبره وه چه څه ما سره دی هغه په يو مجلس کښې زه تاسو ته درکړم نو دا به مې هم کړې وو.

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۷)

د هغه وفات امام ابن حبان رحمه الله ۱۸۰ هجری بيان کړې دې. (۸) ابن منجويه هم يو قول دا نقل کړې دې. (۹) او عبد الرحمن بن ابراهيم دحيم وائي چه په ۱۹۹ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۱۰)

امام بخاري رحمه الله او نور محققين فرمائي چه په ۲۰۰ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۱۱) رحمه الله رحمة واسعة

③ **عبيد الله** : دا امام عبيد الله بن عمرو بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رضي الله عنه دې. (۱۲) دا ام خالد بنت خالد صحابيه رضي الله عنها نه روايت کوي، د هغې نه علاوه د سالم بن عبد الله بن

---

۱) التعديل والتجريح ج ۱ ص ۳۹۱، رقم ۱۰۰
۲) اكمال تهذيب الكمال ج ۲ ص ۲۷۸، رقم ۶۰۲
۳ اكمال تهذيب الكمال ج ۲ ص ۲۷۹، رقم ۶۰۲
٤) تاريخ مدينة دمشق ج ۹ ص ۳۳۱
۵) نقله مغلطائي عن كتاب الثقات لابن شاهين، انظر اكمال تهذيب الكمال ج ۲ ص ۲۷۹
۶) تاريخ مدينة دمشق ج ۹ ص ۳۳۱
۷) اوګورئ : الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۷۶، رقم ۶۷۹۸
۸) اوګورئ : الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۷۶، ومشاهير علماء الامصار ج ۱ ص ٤۲
۹) اوګورئ : رجال مسلم لابن منجويه ج ۱ ص ۶۷
۱۰) تاريخ مدينه دمشق ج ۹ ص ۲۳۲
۱۱) اوګورئ : التاريخ الكبير ج ۲ ص ۳۲
۱۲) اوګورئ : عمدة القاري ج ۲ ص ۲۸۶، وتهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۱۲٤

عمر، قاسم بن محمد و نافع، سعید مقبری، حبیب بن عبدالرحمن، عطاء بن ابی رباح، عمرو بن شعیب، زهری، وهب بن کیسان، عبدالله بن دینار، عبدالرحمن بن القاسم، ثابت البنانی، ابو الزناد، سهیل بن ابی صالح او عمرو بن دینار رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې ابن جریج، معمر، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، شعبه، عبدالله بن نمیر، علی بن مسهر، عبدالله بن المبارك، ابن الماجشون، معتمر بن سلیمان، یحیی بن سعید انصاری، یحیی القطان او ابو اسحاق فرازی رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی.(۱)

د یحیی بن سعید مخکښې چه کله دا اوئیلې شو چه ﴿مالك اثبت فی نافع من عبیدالله بن عمر﴾ نو هغه خفه شو او وې فرمائیل: ﴿هو اثبت من عبیدالله؟﴾
آیا مالك د عبدالله په مقابله کښې اثبت دې؟ داسې نه ده! (۲)
امام احمد رحمه الله عبید الله بن عمر ته په امام مالك او ایوب (سختیانی) رحمهم الله باندې ترجیح ورکولو سره فرمائی: ﴿عبیدالله اثبتهم، واحفظهم، واکثرهم روایة﴾(۳)
امام ابن معین رحمه الله فرمائی: ﴿عبیدالله بن عمر من الثقات﴾(٤)
امام ابو زرعه او امام ابو حاتم رحمهما الله فرمائی: ﴿ثقة﴾(۵)
امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿ثقة، ثبت﴾(۶)
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او فرمائی:
﴿وكان من سادات اهل المدينة، واشراف قريش، فضلا، وعلما، وعبادة، وشرفا، وحفظا واتقانا﴾(۷)
ابن منجویه رحمه الله هم بعینه هم دا الفاظ ذکر کړې دی. (۸)
احمد بن صالح رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة، ثبت، مامون، لیس احد اثبت فی حدیث نافع منه﴾(۹)
ابن خلفون رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او ابن النمیر، ابن عبدالرحیم او ابو جعفر السبتی رحمهم الله وغیره نه ئې هم د هغه توثیق نقل کړې دې. (۱۰)
ابن شاهین رحمه الله په خپل کتاب الثقات کښې فرمائی: ﴿عبیدالله بن عمر، عن القاسم بن محمد،

---

۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۱۲٤ تا ۱۲۷
۲) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۱۲۷
۳) پورته حواله
٤) پورته حواله
۵) الجرح والتعدیل ج ۶ ص ۳۲۶، رقم ۱۵٤۵
٦) تهذیب الکمال ۱۹ ص ۱۲۸
۷) الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۱٤۹
۸) رجال صحیح مسلم ج ۲ ص ۱۲، ۱۳، رقم ۱۰۲۶
۹) اکمال تهذیب الکمال ج ۹ ص ۵٤
۱۰) پورته حواله

والقاسم بن محمد عن عائشة مشبك بالذهب ﴾(۱) دا سند پیللي شوې سرهٔ زر دی.

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی : ﴿ عبید الله بن عمر عن القاسم بن محمد عن عائشة، الذهب المشبك بالدر ﴾(۲)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿ مدنی، ثقة، ثبت ﴾(۳)

حافظ خلیلی رحمه الله فرمائی : ﴿ حافظ، متقن، متفق علیه، روی عنه الائمة الکبار ﴾(٤)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة، ثبت، قدمه احمد بن صالح علی مالك فی نافع، وقدمه ابن معین فی القاسم عن عائشة، علی الزهری عن عروة عنها ﴾(۵)

یعنی هغه ثقه او ثبت دي، احمد بن صالح د نافع په روایاتو کښې هغه ته په امام مالك رحمه الله باندې فوقیت ورکړې دې، او امام ابن معین د قاسم عن عائشه په سند سره روایت شوې احادیثو ته د زهری عن عروه عن عائشه په سند سره نقل شوې احادیثو باندې ترجیح ورکړې ده.

تنبیه : صاحب ترجمه عبید الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب قرشی مدنی عمری دې، او د هغه مشر رور عبدالله بن عمر بن حفص بن عمری دې، دې هم د صحیح مسلم او د سنن اربعه په راویانو کښې دې، دواړو ته عمری وئیلې شی، په دوی کښې عبید الله مصغرا ثقه او متقن دې، او عبدالله مکبرا ضعیف دې (۶)

په ۱۴۵ یا ۱۴۷ هجری کښې وفات شوې دې. (۷) رحمه الله رحمة واسعة

④ **محمد بن یحیی بن حبان** : دا محمد بن یحیی بن حبان بن منقذ نجاری مدنی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب الوضوء باب من تبرز علی لبنتین کښې تیر شوي دی.

⑤ **واسع بن حبان** : دا واسع بن حبان بن منقذ نجاری مدنی رحمه الله دې. د هغه حالات هم په کتاب الوضوء باب من تبرز علی لبنتین کښې تیر شوې دی.

⑥ **عبد الله بن عمر رضی الله عنهما** : د سیدنا عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان کښې د باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم بنی الاسلام علی خمس د لاندې تیر شوې دی. (۸)

---

۱) تاریخ اسماء الثقات لابن شاهین ص ۱۶۳، رقم ۹۴۶
۲) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۱۲۸
۳) الثقات للعجلی ج ۲ ص ۱۱۲، رقم ۱۱۶۶
٤) الارشاد فی معرفة علماء الحدیث : ج ۱ ص ۲۹۳، رقم ۱۳۸
۵) تقریب التهذیب ص ۳۷۳، رقم ۴۳۲۴
۶) تقریب التهذیب ص ۳۱۴، رقم ۳۴۸۹
۷) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۱۲۹
۸) کشف الباری ج ۱ ص ۶۳۷

قوله: ارْتَقَيْتُ فَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ حَفْصَةَ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْضِي حَاجَتَهُ مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ مُسْتَقْبِلَ الشَّامِ: سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائی چه زه د خپلو بعض كارونو دپاره د سيده حفصه رضي الله عنها د كور په چهت باندې اوختلم. ما رسول الله ﷺ اوليدو چه هغه د قبلې طرف ته شا كړې او د شام طرف ته مخ كړې قضاء حاجت فرمائی

په دې روايت كښې د ﴿فوق ظهر بيت حفصة﴾ تصريح ده، هم د دې باب په وړاندې روايت كښې ﴿على ظهر بيتنا﴾ الفاظ راغلې دی. د داسې تعارض دفيعه مونږ په تير شوی باب ﴿باب من تبرز على لبنتين﴾ كښې د ﴿لقد ارتقيت يوما على ظهر بيت لنا﴾ په تشريح كښې كړې ده چه د هغې حاصل دادې چه د سيده حفصه رضي الله عنها طرف ته نسبت حقيقى دې او خپل طرف ته نسبت ئې مجازى دې.

د حديث پوره تشريح شاته په باب من تبرز على لبنتين د لاندې تير شوې دې.

۱۴۸ : ﴿حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ أَنَّ عَمَّهُ وَاسِعَ بْنَ حَبَّانَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ (۱) قَالَ لَقَدْ ظَهَرْتُ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى ظَهْرِ بَيْتِنَا فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدًا عَلَى لَبِنَتَيْنِ مُسْتَقْبِلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ﴾ [ر: ۱۴۵]

رجال الحديث

① **يعقوب بن ابراهيم** : دا ابويوسف يعقوب بن ابراهيم بن كثير بن زيد بن افلح العبدى الدورقى رحمه الله دې. د هغه حالات په كتاب الايمان كښې د باب حب الرسول ﷺ من الايمان د لاندې تير شوې دی (۲)

② **يزيد بن هارون** : دا يزيد بن هارون بن زاذی يا زاذان بن ثابت سلمى واسطى رحمه الله دې. ابو خالد د هغه كنيت دې. د هغه نيكهٔ زاذان د ام عاصم د زوجه عتبه بن فرقد مولى وو، هغې هغه لره ازاد كړې وو. دې د عاصم الاحول، يحيى بن سعيد الانصارى، سليمان التيمى، حميد الطويل، عمرو بن علقمه، عبدالله بن عون، شعبه بن الحجاج، سعيد بن ابى عروبه، محمد بن اسحاق او قيس بن الربيع رحمهم الله وغيره ډيرو حضراتو نه روايت كوی.

د هغه نه په روايت كونكو كښې امام على بن المدينى، امام احمد، ابوبكر بن ابى شيبه، زهير بن حرب، محمد بن عبدالله بن نمير، عباس الدورى، يعقوب الدورقى، امام دارمى، احمد بن الفرات، او ابو قلابه الرقاشى رحمهم الله وغيره حضرات دی. (۳)

---

۱) قد مر تخريج هذا الحديث تحت باب من تبرز على لبنتين ببسط وتفصيل.

۲ كشف البارى : ۲\۱۱.

۳) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۲۶۲ تا ۲۶۶، وسير اعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۵۹

امام احمد رحمه الله فرمائي : ﴿ كان حافظا متقنا للحديث، صحيح الحديث عن حجاج بن ارطاة، تاهرا لها، حافظا ﴾(۱) امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي : ﴿ ثقة ﴾ (۲)

امام على بن المديني رحمه الله فرمائي : ﴿ هو من الثقات ﴾(۳)

هم دغه شان هغه فرمائي : ﴿ ما رايت رجلا قط احفظ من يزيد بن هارون ﴾(٤)

امام عجلي رحمه الله فرمائي : ﴿ ثقة، ثبت في الحديث، وكان متعبدا متنسكا، حسن الصلاة جدا، كان قد عمي ﴾(۵)

امام ابو زرعه رحمه الله د ابن ابى شيبه رحمه الله نه نقل كوي : ﴿ ما رايت اتقن حفظا من يزيد بن هارون ﴾(۶)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائي : ﴿ والاتقان اكثر من حفظ السرد ﴾(۷) يعنى هغه ته چه سردا د حفظ حديث ملكه حاصله وه د دې نه هم زيات د هغه اتقان وو.

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي : ﴿ ثقة، امام، صدوق، لا يسال عن مثله ﴾(۸)

هشيم رحمه الله فرمائي : ﴿ ما بالمصرين مثل يزيد بن هارون ﴾(۹)

ابن سعد رحمه الله فرمائي : ﴿ كان ثقة، كثير الحديث ﴾(۱۰)

امام نووي رحمه الله فرمائي : ﴿ وهو احد الائمة المشهورين بالحديث والفقه والصلاح ﴾(۱۱)

هم دغه شان هغه فرمائي ﴿ واجمعوا على توثيقه وجلالته وحفظه وامامته ﴾(۱۲)

امام ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې او ليكلې ئې دي؛

﴿ كان من خيار عباد الله تعالى ممن يحفظ حديثه ﴾(۱۳)

---

۱) تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۲۶۶
۲) پورته حواله
۳) تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۲۶۷
٤) پورته حواله
۵) الثقات للعجلي ج ۲ ص ۳۶۸، رقم ۲۰۳۹
٦) تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۲۶۷
۷) پورته حواله
۸) الجرح والتعديل ج ۹ ص ۳۵۹، رقم ۱۲۵۷
۹) تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۲۶۷، والمراد بالمصرين الكوفة والبصرة... كما قال المحقق "السير" ج ۹ ص ۳۶۰
۱۰) الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۳۱٤
۱۱) تهذيب الاسماء واللغات ج ۲ ص ۱۶۳، رقم ۲۶۰
۱۲) پورته حواله
۱۳) الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۳۲، رقم ۱۱۸۲۳

زكريا بن يحيى رحمه الله فرمائى : كنا نسمع ان يزيد من احسن اصحابنا صلاة، واعلمهم بالسنة ﴾(۱)

د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه تپوس اوكړې شو ﴿ يزيد بن هارون له فقه؟ ﴾ يعنى آيا يزيد بن هارون رحمه الله فقيه وو؟ وې فرمائيل : ﴿ نعم! ما كان افطنه، واذكاه وافهمه ﴾(۲)

زعفرانى رحمه الله فرمائى : ﴿ ما رايت خيرا من يزيد ﴾(۳)

زياد بن ايوب رحمه الله فرمائى : ﴿ ما رايت له كتابا قط ولا حديثا الا حفظا ﴾(٤)
يعنى هغه به هميشه حديث په يادو اورولو ، كتاب به ئې مخې ته نه كيخودلو.

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى : ﴿ ثقة، وكان يعد من الامرين بالمعروف والناهين عن المنكر ﴾(۵)
يعنى هغه ثقه دې او شمير ئې په امر بالمعروف او نهى عن المنكر والو كښې كيږى.

ابن قانع رحمه الله فرمائى : ﴿ ثقة ﴾(۶)

يزيد بن هارون رحمه الله به عبادت ډير زيات كولو ، عفان رحمه الله فرمائى!

﴿ ما رايت عالما احسن صلاة من يزيد بن هارون، يقوم كانه اسطوانة، يصلى بين الظهر والعصر، وبين المغرب والعشاء، لم يكن يفتر عن صلاة الليل والنهار، هو وهشيم معروفان بطول صلاة الليل والنهار ﴾(۷)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : ﴿ الامام، القدوة، شيخ الاسلام..... الحافظ ﴾ هم دغه شان هغه فرمائى:
﴿ وكان راسا فى العلم والعمل، ثقة، حجة، كبير الشان ﴾(۸)

د يزيد بن هارون د حفظ او اتقان په باره كښې په ذكر شوې اقوالو باندې تاسو خبر شوئ، د دې باوجود چونكه هغه په اخرى عمر كښې نابينا شوې وو، په دې موقع باندې به چه يو سړى د هغه نه داسې حديث تپوسلو كوم چه به هغه ته معلوم نه وو نو خپلې وينځې ته به ئې فرمائيل، چه هغه ئې د كتاب نه راوباسى او ورياد ئې كړى، په دې وجه بعض دا عيب شمار كولو سره كلام كوى، پس يحيى بن معين رحمه الله تردې وئيلې دى چه :
﴿ يزيد ليس من اصحاب الحديث، لانه لا يميز، ولا يبالى عمن روى ﴾(۹)

---

۱) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۶۸
۲) پورته حواله
۳) پورته حواله
٤) پورته حواله
۵) پورته حواله
۶) پورته حواله
۷) تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۲۶۸
۸) سير اعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۵۸
۹) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۶۸

یعنی په یزید کښې د علماء حدیث خصوصیت نشته، ځکه چه هغه به تمیز نه کولو او د هغه به پرواه نه وه چه د چا نه روایت کوی.
د دې وجه دا ده چه متقدمینو به د معمولی تساهل نه هم احتراز کولو، چونکه د دې واقعې نه لازمیږي چه هغه به په خپله وینزه باندې اعتماد کولو او ظاهره ده چه په هغې کښې هغه اتقان او پوخ والې نه شی کیدې چه د اجزاء ترمینځه تمییز کولو سره حدیث راوباسی او وریاد ئې کړی، په دې وجه په دې عمل باندې تنقید شوې دې.
خو حقیقت دا دې چه دا عمل هیڅ قابل تلیین وتضعیف نه دې، د هغه د دې عمل د وجې نه د هغه یو حدیث ته متکلم فیه نه دې وئیلې شوې.(۱) د دې نه علاوه په دې امت کښې د زنانو او وینزو نه څومره داسې تیرې شوې دی د چا صلاحیتونه چه د پسخیدو قابل وو، که هغه خپله وینزه د دې قابله ګرځې وی نو په دې کښې د کلام او نقد کولو څه معنی؟
پس حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿ مابهذا العمل باس مع امانتهمن یلقنه، ویزید حجة بلا مثنویة ﴾(۲)
یعنی په دې عمل کښې هیڅ باك نشته، چه کله تلقین کونکې د امانت په صفت سره متصف وی، یزید بغیر د استثناء نه علی الاطلاق حجت دې.
هم دغه شان د امام یحیی بن معین رحمه الله نه نقل دی: ﴿ سماع یزید من ابن ابی عروبة ضعیف ﴾(۳)
یعنی د یزید د سعید بن ابی عروبة نه سماع ضعیف ده.
حافظ ذهبی رحمه الله په دې سلسله کښې فرمائی!
﴿ انما الضعف فیها من قبل سعید بن ابی عروبة، لانه سمع منه بعد التغیر ﴾(٤)
یعنی په یزید کښې هیڅ ضعف نشته، دا ضعف د سعید بن ابی عروبه د تغیر او اختلاط د وجې نه دې، ځکه چه د یزید سماع د سعید بن ابی عروبه نه د ابن ابی عروبه د تغیر نه پس شوې ده.
۲۰۶ هجری کښې په واسط کښې وفات شوې دې. (۵) رحمه الله رحمة واسعة
③ **یحیی**: دا امام یحیی بن سعید الانصاری رحمه الله دې. د هغه حالات هم د بدء الوحی د اولنی حدیث د لاندې مختصرا او په کتاب الایمان کښې د باب صوم رمضان احتسابا من الایمان د لاندې لږ په تفصیل سره ذکر شوې دی. (۶)

۱) پس خپله د ابن معین رحمه الله نه د هغوی په باره کښې توثیقات منقول دی، اوګورئ: معرفة الرجال عن یحیی بن معین لابن محرز ج ۱ ص ۱۰۴، رقم ٤٨٤
۲) سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۶۳
۳) سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۶۲
٤) سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۶۳
۵) سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۳۶۹
٦) اوګورئ: کشف الباری ج ۱ ص ۲۳۸، وج ۲ ص ۳۲۱

④ **محمد بن يحيى بن حبان** : د هغه حالات اوس شاته په كتاب الوضو كښې د باب من تبرز على لبنتين د لاندې تير شوي دي

⑤ **واسع بن حبان** : د هغه حالات هم په كتاب الوضو كښې د باب من تبرز على لبنتين د لاندې تير شوي دي.

⑥ **عبد الله بن عمر** : د سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان كښې د باب الايمان وقول النبي ﷺ بني الاسلام على خمس د لاندې تير شوي دي. (۱)

قوله: لَقَدْ ظَهَرْتُ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى ظَهْرِ بَيْتِنَا: سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چه زه يوه ورځ د خپل كور چهت ته اوختلم.

قوله: فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدًا عَلَى لَبِنَتَيْنِ مُسْتَقْبِلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ: ما رسول الله ﷺ اوليدو په دوه ښختو باندې د بيت المقدس طرف ته رخ كولو سره په ناسته اوليدو.

په دې روايت كښې صرف د ﴿مستقبل بيت المقدس﴾ الفاظ دي، او د دې نه په مخكښې روايت كښې د ﴿مستدبر القبلة﴾ الفاظ هم وو، په اولنى روايت كښې هغه تاكيدا ذكر كړې شوي دي، په دويم روايت كښې صرف په يوه جمله باندې اكتفاء كړې شوې ده، ځكه چه كوم سړې د بيت المقدس طرف ته مخ كولو سره كينې هغه به لازما د قبلې طرف ته شا كوي.

په اول روايت كښې د ﴿مستقبل الشام﴾ الفاظ دي، اوپه دې روايت كښې د ﴿مستقبل بيت المقدس﴾ الفاظ دي، دا روايت بالمعنى دې، دواړه په يو جهت كښې دي. (۲) والله اعلم وعلمه اتم واحكم

⑮ بَابُ الِاسْتِنْجَاءِ بِالْمَاءِ

د مخكښې باب سره مناسبت : د دې باب د مخكښې باب سره مناسبت بالكل واضح دې، ځكه چه په مخكښې باب كښې باب د ﴿تبرز﴾ يعنى د ﴿قضاء حاجت﴾ ذكر دې او په دې باب كښې د استنجاء ذكر دې. (۳)

د ترجمة الباب مقصد : حافظ ابن حجر، علامه عينى او نورو شارحينو رحمهم الله ليكلي دي چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې په هغه خلقو باندې رد كړې دې، چا چه به استنجاء بالماء ته مكروه وئيله. هم دغه شان په هغه خلقو باندې هم رد دې چا چه به دا دعوىٰ كوله چه د

---

۱) كشف البارى ج ۱ ص ۶۳۷
۲) اوګورئ: فتح البارى ج ۱ ص ۲۵۰، وعمدة القارى ج ۲ ص ۲۸۶، ۲۸۷
۳) عمدة القارى ج ۲ ص ۲۸۷

رسول الله ﷺ نه په اوبو سره استنجاء کول ثابت نه دی. (۱)

د استنجاء بالماء په حکم کښې د علماء کرامو اختلاف : ائمه اربعه او جمهور په دې متفق دی چه د استنجاء دپاره د اوبو استعمال نه صرف جائز بلکه مستحب دې. (۲)

خو د بعض حضرات صحابه او تابعین رضی الله عنهم نه د دې قولا یا فعلا انکار منقول دې.

پس امام ابن ابی شیبه رحمه الله د سیدنا حذیفه رضی الله عنه په باره کښې نقل کړې دی چه کله د هغه نه د استنجاء بالماء په باره کښې تپوس اوکړې شو نو وې فرمائیل : ﴿ اذن لا تزال یدی فی نتن ﴾ (۳)

یعنی بیا خو به زما لاس همیشه بدبویه وی.

هم دغه شان د ابن عمر رضی الله عنهما په باره کښې امام نافع رحمه الله فرمائی!

﴿ وکان ابن عمر لا یستنجی بالماء ﴾ (٤) یعنی ابن عمر رضی الله عنهما به په اوبو باندې استنجاء نه کوله.

سیدنا عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه یو سړې اولیدو چه د استنجاء دپاره ئې اوبه استعمالولې نو وې فرمائیل : ﴿ ماکنا نفعله ﴾ (۵)

د سلمه بن الاکوع رضی الله عنه په باره کښې د هغه مولی یزید فرمائی : ﴿ ان سلمة کان لا یستنجی بالماء ﴾ (٦)

د اسود او عبدالرحمن بن یزید رحمهما الله په باره کښې نقل دی!

﴿ کان الاسود وعبد الرحمن بن یزید یدخلان الخلاء، فیستنجیان باحجار، ولا یزیدان علیها، ولا یمسان ماء ﴾ (۷)

یعنی اسود او عبدالرحمن بن یزید به بیت الخلاء ته لاړل، په کانړو سره به ئې استنجاء اوکړه او د بل څیز اضافه به ئې نه کوله او نه به ئې اوبه استعمالولې.

---

۱ ، اوګورئ فتح الباری: ۲۵۱/۱، وعمدة القاری: ۲۸۷/۲، وتحفة الباری: ۱۵۹/۱، وارشاد الساری: ۲۳۸/۱، والکنز المتواری: ۳٤/۳.

۲) اوګورئ : بدائع الصنائع ج ۱ ص ۱۸۳، فصل فی سنن الوضوء، ومواهب الجلیل ج ۱ ص ٦۹، کتاب الطهارة، باب ما یرفع الحدیث وما حکم الخبث المطلق، والمجموع شرح المذهب ج ۱ ص ۱۰۰، والانصاف ج ۱ ص ۱۰٤، ۱۰۵

۳) المصنف لابن ابی شیبة ج ۲ ص ۱۷۱، کتاب الطهارة، باب من کان لا یستنجی بالماء ویجتزئ بالحجارة، رقم ۱٦٤٦

٤) المصنف لابن ابی شیبة ج ۲ ص ۱۷۵، کتاب الطهارة، باب من کان لا یستنجی بالماء ویجتزئ بالحجارة، رقم ۱٦۵۹

۵) المصنف لابن ابی شیبة ج ۱ ص ٤۱۹، کتاب الطهارة، باب من کان اذا بال لم یمس ذکره بالماء، رقم ۵۹٦، و ج ۲ ص ۱۷۲، کتاب الطهارة، باب من کان لا یستنجی بالماء ویجتزئ بالحجارة، رقم ۱٦۵۳

٦) المصنف لابن ابی شیبة ج ۲ ص ۱۷۵، کتاب الطهارة، باب من کان لا یستنجی بالماء ویجتزئ بالحجارة، ۱٦۵۷

۷) المصنف لابن ابی شیبة ج ۲ ص ۱۷۱، کتاب الطهارة، باب من کان لا یستنجی بالماء ویجتزئ بالحجارة، ۱٦٤۷

د امام سعيد بن المسيب رحمه الله مخكښ چه كله د استنجاء بالماء ذكر اوكړې شو نو هغه اوفرمائيل: ﴿ ذلك طهور النساء ﴾(١)

هم دغه شان هغه به فرمائيل: ﴿ انما ذلك وضوء النساء ﴾(٢) يعنى دا خو د زنانو د طهارت طريقه ده، د سړو نه ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن التين رحمه الله په حوالې سره نقل كړې دى چه امام مالك رحمه الله د دې خبرې نه انكار كړې دې چه رسول الله ﷺ د استنجاء دپاره د اوبو استعمال كړې وى. (٣)

دغه شان ئې د ابن حبيب مالكى نه نقل كړې دى چه هغوى به د استنجاء بالماء نه منع كوله، ځكه چه اوبه د مطعوماتو ځنې دى. (۴)

د دې دواړو نقلونو څه حيثيت دې؟ د دې ځائزه به مونږ روستو اخلو!

د جمهور علماء كرامو دلائل: خو حقيقت دا دې چه استنجاء بالماء نه صرف د جمهور صحابه كرام او تابعين، بلكه خپله د رسول الله ﷺ نه هم ثابته ده.

① سنن النسائى، جامع ترمذى، مسند احمد، او په صحيح ابن حبان وغيره كښې د سيده عائشه رضى الله عنها نه روايت دې! ﴿ مُرْنَ أَزْوَاجَكُنَّ أَنْ يَسْتَطِيبُوا بِالْمَاءِ، فَإِنِّي أَسْتَحْيِيهِمْ مِنْهُ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُهُ ﴾(اللفظ للنسائى)(٥)

يعنى عائشې رضى الله عنها څه زنانو ته اوفرمائيل چه خپلو خاوندانو ته په اوبو سره د استنجاء كولو او پاكى حاصلولو حكم كوئ، ماله براه راست د وئيلو نه حياء راځى، او رسول الله ﷺ به خپله داسې كول

② سيدنا انس رضى الله عنه په حديث الباب كښې د رسول الله ﷺ د استنجاء دپاره د اوبو استعمالول بيان كړې دى، پس په دې روايت كښې ډير طرق دى، په دې د الفاظو د فرق سره قدر مشترك هم دا دې چه رسول الله ﷺ د استنجاء نه پس اوبه استعمال كړې.

---

١) المصنف لابن ابى شيبة ج ٢ ص ١٧١، كتاب الطهارة، باب من كان لا يستنجى بالماء ويجتزئ بالحجارة، رقم ١٦٤٨

٢) الموطاء، كتاب الطهارة، باب جامع الوضوء رقم ٦٤

٣) فتح البارى ج ١ ص ٢٥١

٤) حواله بالا.

٥) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء، رقم ٤٦، وجامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء، رقم ١٩، ومسند احمد ج ٦ ص ٩٥، رقم ٢٥١٤٦، و ج ٦ ص ١١٣، رقم ٢٥٣٣٢، و ج ٦ ص ١١٤، رقم ٢٥٣٤٧، و ج ٦ ص ١٢٠، رقم ٢٥٤٠٢، و ج ٦ ص ١٣٠، رقم ٢٥٤٩٨، و ج ٦ ص ١٧١، رقم ٢٥٨٩٢، و ج ٦ ص ٢٣٦ رقم ٢٦٥٢٢، وصحيح ابن حبان ج ٤ ص ٢٩٠، رقم ١٤٤٣، بتحقيق الارنؤوط، ومسند ابى يعلى، ج ٨ ص ١٢، رقم ٤٥١٤، و ج ٨ ص ٢٧٢، رقم ٤٨٥٩، بتحقيق حسين سليم اسد، والمصنف لابن ابى شيبة و ج ٢ ص ١٦٥، كتاب الطهارة، باب من كان يقول اذا خرج من الغائط فليستنج بالماء، رقم ١٦٢٩، و ١٦٣٠

پس په صحیح بخاری کښې صراحت دی!

﴿ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ الْخَلَاءَ فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ إِدَاوَةً مِنْ مَاءٍ وَعَنَزَةً يَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ ﴾(۱)

یعنی رسول الله ﷺ به د حاجت دپاره تشریف اوړلو، ما او یو هلك به د اوبو لوښې او همسا راواخستله، رسول الله ﷺ به په اوبو سره استنجاء کوله.

③ په صحیح ابن خزیمه کښې د سیدنا جریر رضی الله عنه نه روایت دی! ﴿ أَنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْغَيْضَةَ فَقَضَى حَاجَتَهُ، فَأَتَاهُ جَرِيرٌ بِإِدَاوَةٍ مِنْ مَاءٍ فَاسْتَنْجَى بِهَا قَالَ: وَمَسَحَ يَدَهُ بِالتُّرَابِ ﴾(۲)

یعنی رسول الله ﷺ ځنګل ته داخل شو. قضاء حاجت ئې اوکړو، جریر ورله د اوبو لوښې راوړلو. په هغې باندې استنجاء اوفرمائیله. جریر رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ خپل لاس په خاوره باندې اومږلو

④ په سنن ابن ماجة او صحیح ابن حبان کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دی!

﴿ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى حَاجَتَهُ ثُمَّ اسْتَنْجَى مِنْ تَوْرٍ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ ﴾(۳)

یعنی رسول الله ﷺ قضاء حاجت نه پس په یو لوښی سره استنجاء اوکړه، بیا ئې خپل لاس مبارك په زمکه باندې اومږلو.

⑤ هم دغه شان په سنن ابن ماجة او صحیح ابن حبان کښې د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دی!

﴿ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ قَطُّ إِلَّا مَسَّ مَاءً ﴾ (٤) یعنی ما رسول الله ﷺ همیشه د قضاء حاجت نه پس د اوبو په استعمالولو باندې لیدلې دی.

⑥ په سنن ابی داؤد او جامع ترمذی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دی:

﴿ عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: "نزلت هذه الآية في أهل قباء { فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا } [التوبة: ۱۰۸] قال: كانوا يستنجون بالماء، فنزلت فيهم هذه الآية ﴾(۵)

---

۱) اوګورئ: صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۷، کتاب الوضوء، باب حمل العنزة مع الماء فی الاستنجاء رقم ۱۵۲

۲) صحیح ابن خزیمة ج ۱ ص ٤۷، کتاب الوضوء باب دلک الید بالارض وغسلهما بعد الفراغ من الاستنجاء بالماء، رقم ۸۹، والسنن لابن ماجة، کتاب الطهارة وسننها، باب من دلک یده بالارض بعد الاستنجاء، رقم ۳۵۹، هم دغه شان اوګورئ: سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب دلک الید بالارض بعد الاستنجاء رقم ۵۱

۳) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب من دلک یده بالارض بعد الاستنجاء، رقم ۳۵۸، وصحیح ابن حبان، بترتیب ابن بلبان ج ٤ ص ۲۵۱، کتاب الطهارة، بالاستطابة رقم ۱٤۰۵

٤) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء، رقم ۳۵٤، وصحیح ابن حبان بترتیب ابن بلبان ج ٤ ص ۲۸۸، رقم ۱٤٤۱

۵) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب فی الاستنجاء بالماء رقم ٤٤، وجامع الترمذی، ابواب التفسیر، سورة التوبة رقم ۳۱۰۰

يعنى دا آيت مباركه ﴿ فيه رجال ..... الخ ﴾ په هغه مسجد کښې داسې خلق دى چه طهارت خوښوى، دا د اهل قباء په باره کښې نازل شوې دې، رسول الله ﷺ فرمائى هغوى به په اوبو باندې استنجاء کوله نو د هغوى په باره کښې دا آيت کريمه نازل شو.

⑥ په سنن ابن ماجة، په المنتقى لابن الجارود او "المختارة" کښې د سيدنا ابو ايوب، سيدنا جابر او سيدنا انس رضی الله عنهم نه روايت دې چه رسول الله ﷺ تپوس اوکړو!

﴿ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ، إِنَّ اللهَ قَدْ أَثْنَى عَلَيْكُمْ فِي الطُّهُورِ، فَمَا طُهُورُكُمْ؟ قَالُوا: نَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَنَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ، وَنَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ. قَالَ: "فَهُوَ ذَاكَ، فَعَلَيْكُمُوهُ ﴾ (۱)

يعنى اې د انصارو ډلې! الله پاك د طهارت په سلسله کښې ستاسو تعريف کړې دې، اخر هغه ستاسو طهارت څنګه وى؟ هغوى عرض اوکړو چه مونږ د مانځه دپاره اودس کوو، د جنابت نه غسل کوو او په اوبو سره استنجاء کوو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل! بالکل هم دا اصل سبب دې، پس دا لازم اونيسئ.

د صحابه کرام رضی الله عنهم آثار هم په دې باندې په کثرت سره شاهد دى!

پس د سيدنا حذيفه، سيدنا رافع بن خديج، ابو اسيد، ابو ذر غفارى، عمر بن الخطاب او انس بن مالك رضی الله عنهم نه استنجاء بالماء منقول ده. (۲)

د منکرينو د دلائلو جائزه : هر چه د بعض صحابه کرام رضی الله عنهم د قولا يا فعلا انکار تعلق دې، پس د هغوى په مقابله کښې بل طرف ته د صحابه کرام رضی الله عنهم يو لوئې تعداد موجود دې.

دويمه خبره دا ده چه د دې حضراتو قولى يا فعل انکار په دې باندې محمول کيدې شى چه د دې حضراتو د متبازو نه پس فورا په اوبو سره د استنجاء کولو څۀ باقاعده معمول نه وو، خو هغوى مطلقا د استنجاء بالماء انکار نه کولو.

بيا په دې حضراتو کښې د څو کسانو نه د انکار سره سره اثبات، يعنى استنجاء بالماء هم ثابته ده، لکه چه د سيدنا حذيفه رضی الله عنه نه نقل دى، د هغه بيبى سيده فريعه رضی الله عنها فرمائى

﴿ کان حذيفة يستنجى بالماء ﴾ (۳) يعنى سيدنا حذيفه رضی الله عنه به په اوبو سره استنجاء کوله.

هم دغه شان ابن عمر رضی الله عنهما چه د هغه نه انکار منقول دې. هغه نافع رحمه الله نه فرمائى!

﴿ جربناه، فوجدناه صالحا ﴾ (٤)

---

۱) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء رقم ۳۵۵، والمنتقى لابن الجارود ج ۱ ص ۴۷، ۴۸، کتاب الطهارة باب الاستنجاء بالماء رقم ۴۰، والمختارة للضياء المقدسى ج ۶ ص ۲۱۹، مسند أنس بن مالك رقم ۲۲۳۱

۲) د دې ټولو آثار دپاره اوګورئ المصنف لابن ابى شيبة ج ۲ ص ۱۶۵، ۱۶۷، کتاب الطهارة، باب من کان يقول اذا خرج من الغائط فليستنج بالماء رقم ۱۶۳۱، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸ او ۱۶۳۹.

۳) المصنف لابن ابى شيبة ج ۲ ص ۱۶۵، کتاب الطهارة باب من کان يقول اذا خرج من الغائط فليستنج بالماء رقم ۱۶۳۱، هم دغه شان اوګورئ، الاوسط لابن المنذر ج ۱ ص ۳۴۹، جماع ابواب الاستنجاء

٤) الاوسط لابن المنذر ج ۱ ص ۳۴۸، کتاب الطهارة، جماع ابواب الاستنجاء

یعنی مونږ د اوبو د استعمالولو تجربه اوکړه نو ډیره فائده منده مو بیا موندله.
هر چه د سعید بن المسیب رحمه الله د انکار تعلق دې پس په هغې کښې یو احتمال خو دا دې چه هغه په هغه حضراتو باندې نکیر کړې دې کوم چه د استنجاء بالاحجار نه انکار کوی، ګویا د غلو نه د منع کولو دپاره ئې دا تعبیر اختیار کړې دې.
ابن نافع رحمه الله فرمائی چه د سعید بن المسیب رحمه الله مقصود دا دې چه صرف د اوبو استعمال د زنانو عمل دې، او سړی اوبه او کانړی څنګه چه دواړه جمع کولې شی، هم دغه شان صرف په کانړو باندې اکتفاء هم جائز ده.(۱)
قاضی فرمائی چه د هغه په نزد د زنانو په حق کښې د کانړو استعمال متعذر دې، په دې وجه به هغوی اوبه استعمالوی، د سړو دپاره چونکه د لوټو استعمال متعذر نه دې، په دې وجه هغوی به دې باندې اکتفاء کولې شی. (۲)
هر چه د امام مالک رحمه الله او د ابن حبیب مالکی رحمه الله د قول تعلق دې، پس د مالکیانو مشهور عالم علامه حطاب رعینی مالکی رحمه الله فرمائی! ﴿وهذان النقلان غریبان، والمنقول عن ابن حبیب انه منع الاستجمار مع وجود الماء بل لا اعرفهما فی المذهب﴾(۳)
یعنی دا دواړه خبرې کومې چه حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباری کښې نقل کړې دی، دا غریب اقوال دی، بلکه د ابن حبیب رحمه الله نه د دې برعکس منقول دی چه د اوبو په موجودګئ کښې د کانړو استعمال ممنوع دې.
خو علامه جزولی غالبا د قاضی عیاض په حوالې سره بعض علماء کرامو رحمهم الله طرف ته نسبت کولو سره دا خبره نقل کړې ده چه:
﴿لایجوز الوضوء ولا الاستجمار بالماء العذب، لانه طعام، کما لاتزال النجاسة بالطعام﴾(٤)
یعنی په خوږو اوبو سره اودس او استنجاء جائز نه ده، ځکه چه دا اوبه مطعوم څیز دې، دا بعینه هم داسې ده لکه چه په یو مطعوم څیز سره نجاست لره نه شی زائل کولې
خو علامه حطاب مالکی رحمه الله فرمائی چه دا قول د غریب کیدو سره سره د اجماع هم مخالف دې. (۵) حاصل دا دې چه!
① د کومو صحابه کرامو او تابعینو رضی الله عنهم نه چه انکار ثابت دې، دهغوی تعداد ډیر کم او د مجوزینو تعداد ډیر زیات دې.
② د کومو حضراتو نه چه انکار منقول دې، هغوی د څه مصلحت په بنیاد د دې نه انکار کړې دې، مثلا خلقو لره د غلو نه بچ کول، مطلقا انکار مقصود نه دې.

---

۱) المنتقی ج ۱ ص ۳۵۰، جامع الوضوء
۲) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۹۰
۳) مواهب الجلیل ج ۱ ص ٤۱۱، کتاب الطهارة، فصل فی اداب قضاء الحاجة
٤) پورته حواله
٥) پورته حواله

③ په هغوی کښې د ډيرو حضراتو نه رجوع ثابت ده.

④ په هغوی کښې د بعض طرف ته دا نسبت غلط دې. والله اعلم

د اوبو او کانړو جمع کولو حکم : په دې خبره باندې د ائمه اربعه اتفاق دې چه کانړې او اوبه جمع کول افضل دی! (۱)

پس په يو روايت کښې راغلې دی چه کله آيت کريمه ﴿ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا ﴾ (۲) نازل شو نو رسول الله ﷺ د هغوی نه د دې تعريف د سبب په باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی جواب ورکړو : ﴿ انا نتبع الحجارة بالماء ﴾ (۳) يعنی مونږ د کانړو نه پس اوبه استعمالوو. والله اعلم

۱۴۹ : ﴿ حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي مُعَاذٍ وَاسْمُهُ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (۴) يَقُولُ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ أَجِيءُ أَنَا وَغُلَامٌ مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ يَعْنِي يَسْتَنْجِي بِهِ ﴾ [۱۵۰، ۱۵۱، ۲۱۴، ۲۷۸]

---

۱) قال ابن عابدين : ثم اعلم أن الجمع بين الماء والحجر أفضل ويليه فی الفضل الاقتصار على الماء ويليه الاقتصار على الحجر وتحصل السنة بالكل وإن تفاوت الفضل. رد المحتار ج ۱ ص ۲٤۸، كتاب الطهارة، مطلب : اذا دخل المستنجي فی ماء قليل.

وقال الحطاب الرعينی المالكي: ومعنى الكلام المصنف (وندب جمع ماء وحجر، ثم ماء) أن الجمع بين الماء والحجر مستحب فإن لم يجمع ولا بد فالاقتصار على الماء أفضل من الاقتصار على الأحجار... مواهب الجليل ج ۱ ص ٤۱۱، كتاب الطهارة، فصل فی اداب قضاء الحاجة.

وقال النووی : أما حكم المسألة فقال أصحابنا يجوز الاقتصار فی الاستنجاء على الماء ويجوز الاقتصار على الاحجار والافضل أن يجمع بينهما. المجموع ج ۲ ص ۱۰۰، كتاب الطهارة قال المرداوی : الصحيح من المذهب: أن جمعهما مطلقا أفضل وعليه الأصحاب. (الانصاف ج ۱ ص ۱۰٤، باب الاستنجاء.

۲) التوبة : ۱۰۸

۳) رواه البزار فی مسنده، انظر مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۱۲، كتاب الطهارة، باب الجمع بين الماء والحجر، رقم ۱۰۵۳. ونصب الرايه ج ۱ ص ۲۱۸، كتاب الطهارة، فصل فی الاستنجاء، رقم ۹۱۵، والتلخيص الحبير ج ۱ ص ۳۲۳، كتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۱۵۱.

امام نووی رحمه الله وغيره د دې حديث نه انکار کړې دې او وئيلې ئې دی چه د جمع بين الماء والحجارة په باره کښې هيڅ حديث نه دې موجود. اوګورئ : المجموع ج ۲ ص ۱۰۰، خو علامه زيلعی او حافظ ابن حجر رحمهما الله فرمائی چه يا خو دا د امام نووی رحمه الله خطائی ده يا هغه په دې وجه انکار کړې دې چه دا حديث ضعيف دې. اوګورئ : نصب الراية ج ۱ ص ۲۱۸، والتلخيص الحبير ج ۱ ص ۲۱۲

٤) قوله انس بن مالك رضی الله عنه : الحديث اخرجه البخاری ايضا فی صحيحه ج ۱ ص ۲۷، كتاب الوضوء، باب من حمل معه الماء لطهوره، رقم ۱۵۱، وباب حمل العنزة مع الماء فی الاستنجاء، رقم ۱۵۲، و ج ۱ ص ۳۵، كتاب الوضوء باب ما جاء فی غسل البول، رقم ۲۱۷، و ج ۱ ص ۷۱، كتاب الصلاة، باب الصلاة الى العنزة، رقم ۵۰۰، و مسلم فی صحيحه فی كتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء من التبرز، رقم ۶۲۰، ۶۲۱، والنسائی فی سننه، فی كتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء رقم ٤۵ و وابوداؤد فی سننه، فی كتاب الطهارة، باب فی الاستنجاء بالماء رقم ٤۳.

رجال الحديث

① **ابو الوليد هشام بن عبد الملک** : دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسی باهلی بصری رحمه الله دې. د هغه حالات مختصر په کتاب الایمان **باب علامة الایمان حب الانصار** د لاندې او تفصيلا کتاب العلم **باب اثم من کذب علی النبی ﷺ** د لاندې تیر شوې دې. (١)

② **شعبة** : دا امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب الایمان **باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده** د لاندې تیر شوې دی. (٢)

③ **ابو معاذ عطاء بن ابی میمونه** : دا ابو معاذ عطاء بن ابی میمونه بصری رحمه الله دې، د ابو میمونه نوم منیع دې، دا ابو معاذ د سیدنا انس یا سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنهما مولی وو.(٣)

دې د سیدنا انس، سیدنا جابر بن سمره او سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنهم نه روایت کوی، حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی چه د هغه حدیثونه کوم چه د عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت شوې دی، غالبا هغه مرسل دی، د دوی نه علاوه د حسن بصری، وهب بن عمیر، ابو برده بن ابی موسی اشعری، ابورافع الصائغ او ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف رحمهم الله نه هم روایت کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې خالد الحذاء، روح بن القاسم، شعبه، حماد بن سلمه، عبد الله بن بکر مزنی او د هغه خپل ځوئې ابراهیم بن عطاء بن ابی میمونه او روح بن عطاء بن ابی میمونه رحمهم الله دی. (٤)

امام یحیی بن معین، امام ابو زرعه او امام نسائی رحمهم الله فرمائی : **﴿ثقة﴾**(٥)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : **﴿ثقة﴾**(٦)

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (٧)

یعقوب بن سفیان رحمه الله هم د هغه توثیق کړې دې. (٨)

خو امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی : **﴿صالح، لایحتج بحدیثه﴾**(٩)

امام ابو حاتم رحمه الله غالبا د هغه د قدری کیدو د وجې نه **﴿لایحتج بحدیثه﴾** فرمائیلې دی.

---

١) اوګورئ : کشف الباری ج ٢ ص ٣٨، وج ٤ ص ١٥٩
٢) کشف الباری ج ١ ص ٦٧٨
٣) تهذیب الکمال ج ٢٠ ص ١١٧، ١١٨
٤) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ٢٠ ص ١١٨، وسیر اعلام النبلاء ج ٦ ص ٤٧
٥) تهذیب الکمال ج ٢٠ ص ١١٨، والجرح والتعدیل لابن ابی حاتم ج ٦ ص ٣٣٧، رقم ١٨٦٢
٦) معرفة الثقات للعجلی ج ٢ ص ١٣٧، رقم ١٢٤٢
٧) الثقات لابن حبان ج ٥ ص ٢٠٣
٨) تهذیب التهذیب ج ٧ ص ٢١٦
٩) الجرح والتعدیل ج ٦ ص ٣٣٧، رقم ١٨٦٢

د هغه د قدرى كيدو تصريح ډيرو خلقو كړې ده، پس حماد بن زيد، امام بخارى، ابن سعد او جوزجانى رحمهم الله وغيره تصريح كړې ده ﴿كان يرى القدر﴾(١) يعنى هغه به د قدريه رائې لرله، بلكه جوزجانى رحمه الله خو تردې فرمائيلې دى چه ﴿كان راسا فى القدر﴾(٢) يعنى دا د قدريه د مشرانو نه وو، خو حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: ﴿بل قدرى صغير﴾(٣)

دا فى نفسه ثقه دې، لكه چه علماء كرامو د دې تصريح كړې دې، خو په هغوى كښې د قدرى كيدو عيب وو، پس په دې وجه مضر نه دې چه نه دا داعيه وه او نه د هغه د مشرانو نه.

بيا په صحيح بخارى كښې خو صرف د هغه هم دا يو حديث د استنجاء راغلې دې، بل حديث نشته. (٤) لهذا دا د هغه د مذهب د تائيد والا حديث هم نه دې، هم دا وجه ده چه اصحاب سته كښې د امام ترمذى نه علاوه ټولو د هغه احاديث اخستلې دى. (٥) والله اعلم، رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ سيدنا انس رضي الله عنه: د سيدنا انس رضي الله عنه حالات په كتاب الإيمان، باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه....د لاندې تير شوي دى. (٦)

قوله: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ أَجِيءُ أَنَا وَغُلَامٌ مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ: رسول الله صلى الله عليه وسلم چه به كله د حاجت دپاره وتلو نو زه او يو هلك به راغلو او مونږ سره به د اوبو يو لوښې وو

﴿اداوة﴾: د څرمنې وړوكى لوښى ته وئيلې شى، چه په هغې كښې اوبه اخستلې شى. (٧)

﴿اجئ انا وغلام﴾: دلته د غلام نه څوك مراد دې؟

د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كونكو كښې سيدنا عبدالله بن مسعود، ابوهريره او جابر رضي الله عنهم مخكښې مخكښې وو، لهذا په دې كښې د هر يو احتمال دې.

خو په عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مراد كولو كښې خو دا استبعاد دې چه دلته د ﴿غلام﴾ لفظ وئيلې شوې دې كوم چه د كم عمره هلك دپاره استعماليږى، او ابن مسعود رضي الله عنه خو مشرانو صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې دې.

---

١) اوګورئ: تهذيب التهذيب ج ٧ ص ٢١۶
٢) ميزان الاعتدال ج ٣ ص ٧۶، رقم ٥۶٥٠
٣) پورته حواله
٤) هدى السارى ص ٤٢٤
٥) پورته حواله
۶) كشف البارى ج ٢ ص ٤
٧) اوګورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٥١

او؛ که په هغه باندې مجازا د غلام اطلاق کړې شوې وی نو دا ممکنه ده چه غلام د خادم په معنی کښې واخستلې شی. (۱) خو په دې کښې اشکال دا دې چه د دې روایت په دویم طریق کښې ﴿وغلام منا﴾(۲) الفاظ راغلې دی، د دې نه معلومیږی چه هغه انصاری وو، او سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مهاجر وو، مګر دا چه دلته هم دا تاویل اوکړې شی چه د ﴿منا﴾نه مراد د ﴿من الانصار﴾په ځائې ﴿من المسلمین﴾واخستلې شی.
خو ﴿منا﴾لره د ﴿من الانصار﴾په ځائې د ﴿من المسلمین﴾په معنی باندې محمول کولو کښې دا خرابی ده چه د اسماعیلی په روایت کښې د ﴿منا﴾په ځائې کښې د ﴿من الانصار﴾تصریح راغلې ده. (۳) که د اسماعیلی دا روایت په تصرف باندې محمول نه کړې شی (چه راوی ﴿منا﴾اوریدلې وو هغه د دې معنی ﴿انصار﴾اوګنړله، په دې وجه د ﴿منا﴾په ځائې ﴿من الانصار﴾روایت کړې دې نو د ﴿من المسلمین﴾تاویل نه چلیږی.
بهر حال د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه باوجود د دې چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم خادم او صاحب الوساده والمطهرة والنعلین کیدو، د سیدنا انس رضی الله عنه په دې روایت کښې د هغه مراد کیدل بعید دی.
د امام ابوداؤد رحمه الله په یو روایت کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې؛
﴿کان النبی صلی الله علیه وسلم اذا اتی الخلاء اتیته بماء فی تور او رکوة، فاستنجی﴾(٤)
یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم چه به کله بیت الخلاء ته تشریف یوړلو نو ما به هغه ته په لوښی کښې اوبه یوړلې، رسول الله صلی الله علیه وسلم به پرې استنجاء کوله.
د دې حدیث په بناء باندې د سیدنا انس رضی الله عنه په روایت کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه هم مراد کیدې شی، په داسې صورت کښې د ﴿منا﴾نه مراد ﴿من خدم النبی صلی الله علیه وسلم﴾مراد اخلی.
سیدنا ابوهریره رضی الله عنه لره د مراد کیدو تائید د بخاری شریف د هغه حدیث نه کیږی چه په هغې کښې سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی : ﴿انه کان یحمل مع النبی صلی الله علیه وسلم اداوة لوضوئه وحاجته﴾(۵)
یعنی هغه به د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره د اودس اوبه او د استنجاء اوبه اوړلې. او د غلام اطلاق به په مغنی د خادم وی.
هم دغه شان په مسلم شریف کښې د سیدنا جابر رضی الله عنه اوږد حدیث ذکر شوې دې، په هغې کښې دی؛ ﴿سرنا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم حتی نزلنا وادیا افیح، فذهب رسول الله صلی الله علیه وسلم یقضی حاجته، فاتبعته باداوة

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۱
۲) صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۷، کتاب الوضوء، باب من حمل معه الماء لطهوره، رقم ۱۵۱
۳) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۱
٤) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الرجل یدلک یده بالارض اذا استنجی، رقم ٤۵
۵) صحیح البخاری ج ۱ ص ۵٤٤، کتاب مناقب الانصار، باب ذکر الجن، رقم ۳۸۶۰

من ماء﴾(۱)

یعنی مونږ د رسول الله ﷺ سره روان شو، تردې چه یو فراخه میدان ته تلو سره مونږ پړاؤ اوکړو، رسول الله ﷺ د قضاء حاجت دپاره تشریف یوړلو، زه د اوبو یو لوښې اخستلو سره په هغه پسې روان شوم.

د دې روایت په بنیاد وئیلې کیدې شی چه د سیدنا انس رضی الله عنه په روایت کښې د غلام نه مراد سیدنا جابر رضی الله عنه وی، خصوصا د دې وجې نه چه سیدنا جابر رضی الله عنه انصاری دې. والله اعلم

قوله: یعنی یستنجی به: یعنی رسول الله ﷺ به په هغه اوبو سره استنجاء کوله. د ترجمة الباب صراحة اثبات هم د دې جملې نه دې.

مهلب رحمه الله د ابو محمد اصیلی رحمه الله نه نقل کړی دی چه د دې حدیث نه په استنجاء بالماء باندې استدلال کول واضح نه دی، ځکه چه ﴿یعنی یستنجی به﴾ د سیدنا انس رضی الله عنه قول نه دې، بلکه دا د ابو الولید طیالسی قول دې، د دې قرینه دا ده چه په راروان باب کښې د ﴿سلیمان بن حرب عن شعبة﴾ په طریق سره هم دا روایت راروان دې، په هغې کښې د ﴿یستنجی به﴾ الفاظ نشته، لهذا په دې حدیث کښې چه کوم د اوبو اوړلو ذکر دې، ممکنه ده چه هغه د اودس دپاره وی. (۲)

هم دغه شان عبد الملك البونی رحمه الله دا وئیلې دی چه ﴿یستنجی به﴾ د عطاء بن ابی میمونه ادراج دې. د سیدنا انس رضی الله عنه قول نه دې، لهذا دا مرسل دې، چه حجت نه دې. (۳)

خو حقیقت دا دې چه د استنجاء دا قول د سیدنا انس رضی الله عنه دې او د هغې فاعل رسول الله ﷺ دې، ګویا انس رضی الله عنه دا تصریح فرمائی چه رسول الله ﷺ د استنجاء دپاره اوبه اخستلې وې. د دې خبرې صراحت په ډیرو روایتونو کښې شته؛

پس په صحیح بخاری کښې د ﴿محمد بن جعفر عن شعبة﴾ په طریق کښې د ﴿یستنجی بالماء﴾ تصریح موجود ده. (۴)

هم دغه شان د ﴿روح بن القاسم، عن عطاء بن ابی میمونة عن انس﴾ په طریق کښې د ﴿کان النبی ﷺ اذا تبرز لحاجته اتیته بماء فیغسل به﴾(۵) یعنی رسول الله ﷺ به چه کله د قضاء حاجت دپاره

---

۱) صحیح مسلم، کتاب الزهد والرقائق، باب حدیث جابر الطویل، وقصة ابی الیسر، رقم ۷۵۱۸

۲) شرح صحیح البخاری لابن بطال ج ۱ ص ۲۴۰، ۲۴۱، کتاب الوضوء، باب الاستنجاء بالماء

۳) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۱، وعمدة القاری ج ۲ ص ۲۸۷

۴) اوګورئ: صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۷، کتاب الوضوء، باب حمل العنزة مع الماء فی الاستنجاء رقم ۱۵۲، هم دغه شان اوګورئ: صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء من التبرز، ۶۲۰

۵) صحیح بخاری ج ۱ ص ۳۵، کتاب الوضوء، باب ما جاء فی غسل البول، رقم ۲۱۷، هم دغه شان اوګورئ صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء من التبرز، رقم ۶۲۱

تشریف اوړلو نوما به هغه ته اوبه راوړلې، رسول الله ﷺ به هغه استعمالولې، الفاظ راغلي دي.
اسماعیلی د ﴿ ابن مرزوق عن شعبة ﴾ په طریق سره ﴿ فانطلق انا وغلام من الانصار، معنا اداوة فیها ماء، یستنجی به منها النبی ﷺ ﴾(۱) (یعنی زه او د انصارو یو هلك روان شو، مونږ سره به لوښي وو، چه په هغې کښې به اوبه وې، رسول الله ﷺ به په هغې سره استنجاء کوله) الفاظ نقل کړې دی.
په مسلم شریف کښې د ﴿ خالد الحذاء، عن عطاء، عن انس ﴾ په طریق سره د ﴿ فخرج علینا، وقد استنجی بالماء ﴾ الفاظ راغلي دی. (۲)
د دې روایاتو د صراحت نه د اصیلی او د ابو عبدالملك البونی د خبرو مکمل تردید کیږی او ثابتیږی چه استنجاء بالماء د رسول الله ﷺ نه ثابته ده او دا چه دا د انس رضي الله عنه قول دې، کوم چه هغه د رسول الله ﷺ عمل ته کتلو سره نقل فرمائیلې دې. والله اعلم
حاصل دا چه دلته صرف د لفظ ﴿ یعنی ﴾ اضافه خو د ابو الولید هشام ده، باقی د استنجاء حکایت د سیدنا انس رضي الله عنه دې چه هغه د رسول الله ﷺ د استنجاء کولو عمل نقل فرمائیلې دې. والله اعلم

⑯ بَاب مَنْ حُمِلَ مَعَهُ الْمَاءُ لِطُهُورِهِ

د مخکښې باب سره مناسبت : د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل واضح دې، په اول باب کښې د استنجاء بالماء ذکر دې، په دې باب کښې د حمل الماء للاستنجاء والطهور تذکره ده
د ترجمة الباب مقصد : د امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب نه غرض دا دې چه که د چا د طهارت اوبه یو سړې د ځان سره یوسی نو په دې کښې هیڅ باك نشته، دغه شان اعانت او استعانت دواړه جائز دی.
کیدې شی چه امام بخاری رحمه الله دا وئیل غواړی چه که یو سړې د استنجاء دپاره لاړ شی نو ځان سره دې لږې اوبه یوسی، چه د استنجاء نه پس لاس وغیره وینځی.
حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دلته دا بیان کړی دی چه انسان دې د ځان سره اوبه یوسی چه زر طهارت حاصل کړی.
خو په دې باندې اشکال دا دې چه امام بخاری رحمه الله خو دا خبره په ﴿ باب وضع الماء عند الخلاء ﴾ کښې بیان کړې ده چه انسان دې په اوبو سره استنجاء اوکړی، دغه شان به ترجمه مکرر شی؟
حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه دا ترقی ده د ادنی نه اعلی ته، ځکه چه امام بخاری رحمه الله خو اول دا بیان کړې وو چه که یو سړې د قضاء حاجت دپاره لاړشی نو د بیت

---
۱) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۱
۲) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء من التبرز، رقم ۶۱۹

الخلاء نه بهر دې اوبه كيږدى، چه زر تر زره فراغت حاصل كړى، د دې نه روستو ترقى كوى او وائى چه غوره دا ده چه انسان د خپل ځان سره اوبه يوسى، چه هم هلته طهارت حاصل كړى. (١) والله اعلم

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: سيدنا ابو الدرداء رضی اللہ عنہ فرمائى!

سيدنا ابو الدرداء رضی اللہ عنہ : د هغه نوم عويمر يا عامر دې، د پلار په نوم كښې ئې اختلاف دې، مالك، عامر، ثعلبه، عبدالله، زيد، دا مختلف اقوال دى. (٢)

امام اصمعى رحمه الله فرمائى چه د سيدنا ابو الدرداء رضی اللہ عنہ نوم عامر بن مالك دې، خلقو به هغه ته عويمر وئيلو. (٣)

عمرو بن على رحمه الله فرمائى چه ما د سيدنا ابو الدرداء رضی اللہ عنہ په اولاد كښې د چا نه تپوس اوكړو نو هغوى اووې چه د هغه نوم عامر بن مالك دې، عويمر ئې لقب دې. (٤)

هغه د رسول الله ﷺ نه علاوه د سيدنا زيد بن ثابت او ام المومنين سيده عائشه صديقه رضی اللہ عنہا نه روايت كوى.

د هغه نه په روايت كونكو كښې سيدنا انس، سيدنا فضاله بن عبيد، سيدنا ابن عباس، سيدنا ابو امامه، سيدنا عبدالله بن عمرو رضی اللہ عنہم وغيره لوئې لوئې صحابه كرام دى. د هغوى نه علامه ترې په تابعينو كښې جبير بن نفير، زيد بن وهب، ابو ادريس خولانى، علقمه بن قيس، قبيصه بن ذؤيب، سعيد بن المسيب، عطاء بن يسار، معدان بن ابى طلحه د ابو الدرداء رضی اللہ عنہ بيبى ام الدرداء او ځوئې بلال بن ابى الدرداء رحمهم الله دى. (٥)

د سيدنا عثمان رضی اللہ عنہ په دور كښې د دمشق قاضى وو. (٦)

سيدنا ابو الدرداء رضی اللہ عنہ د بدر په موقع باندې اسلام قبول كړو، د احد په موقع باندې جهاد كښې شريك وو، د احد په موقع ئې په ځانله ډير زبردست كردار ادا كړو، رسول الله ﷺ په دې موقع اوفرمائيل: ﴿نعم الفارس عويمر﴾ (٧)

د رسول الله ﷺ په دور كښې د قران كريم په جمع كونكو كښې سيدنا ابو الدرداء رضی اللہ عنہ هم وو (٨)

---

١) اوګورئ: الكنز المتوارى فى معادن لامع الدرارى ج ٣ ص ٣٥

٢) اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٤٦٩، ٤٧٠، وسير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٣٣٥

٣) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٤٧٠،

٤) پورته حواله

٥) د شيوخ او تلامذه دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٤٧٠ تا ٤٧٢، وسير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٣٣٦

٦) سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٣٣٦

٧) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٤٧٢، ٤٧٣، وسير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٢٣٨، ٢٣٩

٨) سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٢٣٩

د هغه د اسلام قبلولو واقعه اصحاب سير ليکلې ده چه هغه به په خپل کور کښې د يو بت عبادت کولو، سيدنا عبد الله بن رواحه او سيدنا محمد بن مسلمه رضي الله عنهما د هغه کور ته لاړل او هغه بت ئې مات کړو.

چه کله ابوالدرداء رضي الله عنه کور ته راغلو نو د بت ټکړې به ئې راجمع کولې او وئيل به ئې اې بته! تا خپله دفاع ولې اونکړه؟ ام الدرداء رضي الله عنها اوئيل که دې بت چاته ضرر يا فائده رسولې شوې يا ئې د بل چا دفاع کولې شوې نو د ځان دفاع به ئې هم کړې وې.

ابوالدرداء رضي الله عنه خپلې بيبى ته د غسل د اوبو تيارولو حکم اوکړو، غسل کولو نه پس ئې جامې واغوستلې او رسول الله ﷺ ته راغلو، سيدنا عبدالله بن رواحه رضي الله عنه د هغه په ليدو باندې رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه يا رسول الله! دې زمونږ په تلاش کښې راروان دې.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل: نه! دې د مسلمانيدو دپاره راغلې دې، زما رب ماسره د هغه د مسلمانيدو وعده کړې ده، پس هغه مسلمان شو. (١)

ابن اسحاق رحمه الله فرمائى چه صحابه کرام رضي الله عنهم به فرمائيل: ﴿ اتبعنا للعلم والعمل ابو الدرداء ﴾ يعنى په مونږ کښې د علم او عمل زياته تابعدارى کونکې سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه دې. (٢)

سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه فرمائى چه علم د څلور کسانو نه حاصل کړئ، يو د عويمر ابوالدرداء، دويم د سلمان نه، دريم د عبدالله بن مسعود نه او څلورم د عبدالله بن سلام رضي الله عنهم نه. (٣)

سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه په خلقو کښې درې کسان علماء دى، يو په عراق کښې دې او يو په شام کښې دې او يو په مدينه کښې! د عراق والا عالم نه مراد خپله عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې او د شام د عالم نه مراد سيدنا ابو الدرداء رضي الله عنه دې، فرمائى چه د شام والا عالم د عراق والا عالم محتاج دى او بيا دا دواړه علماء د مدينې د عالم سيدنا على رضي الله عنه د علم محتاج دى. (٤)

سيدنا ابو ذر رضي الله عنه به سيدنا ابو الدرداء رضي الله عنه ته فرمائيل: ﴿ ما حملت ورقاء ولا اظلت خضراء اعلم منك يا ابا الدرداء ﴾ يعنى اې ابو الدرداء! ستا نه لوئې عالم نه زمکې اوچت کړې دې او نه پرې اسمان سورى کړې دې. (٥)

مسروق رحمه الله فرمائى چه ما د صحابه کرامو رضي الله عنهم علمونه په شپږو کسانو کښې منحصر بيا موندل! سيدنا عمر، سيدنا على، سيدنا ابى، سيدنا زيد، سيدنا ابو الدرداء او سيدنا ابن مسعود رضي الله عنهم، بيا د دې شپږو واړو علمونه په دوه کسانو يعنى سيدنا على او سيدنا ابن

---

١) سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٢٤٠، ٢٤١

٢) پورته حواله

٣) سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٣٤٢، ٣٤٣

٤) سير اعلام النبلاء ج ٢ ص ٣٤٣

٥) پورته حواله

مسعود رضي الله عنهما كښې راجمع شوې دی. (۱)

سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنه به فرمائیل : ﴿ حدثونا من العاقلين ﴾ یعنی د دوه عقل مندو نه روایت بیانوئ! تپوس اوشو چه د دوه عقل مندو نه څوك مراد دی؟ وې فرمائیل : سیدنا معاذ او سیدنا ابو الدرداء رضي الله عنهما. (۲) رسول الله ﷺ د هغه په باره کښې فرمائی : ﴿ حكيم امتى عويمر ﴾(۳) یعنی زما د امت حکیم عویمر دې.

د سیدنا ابو الدرداء رضي الله عنه نه د حکمت او نصیحت ډیر اقوال منقول دی، د هغې د تفصیلاتو دپاره دې تاریخ د ابن عساکر او سیر اعلام النبلاء طرف ته رجوع اوکړې شی. (٤)

د سیدنا ابو الدرداء رضي الله عنه نه یو سل یو کم اتیا (۱۷۹) احادیث روایت شوې دی، چه په هغې کښې دوه احادیث متفق علیه دی، په درې احادیثو کښې امام بخاری او په اته احادیثو کښې امام مسلم متفرد دی. (۵)

سیدنا ابو الدرداء رضي الله عنه په ۳۲ هجری کښې وفات شوې دې. (۶) رضی الله عنه وارضاه

قوله: أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ النَّعْلَيْنِ وَالطَّهُورِ وَالْوِسَادِ؟: آیا په تاسو کښې د نعلین، اوبو او تکیه والا نشته؟

دا جمله سیدنا ابو الدرداء رضي الله عنه علقمه بن قیس رحمه الله ته فرمائیلې وه، علقمه د کوفې نه شام ته لاړو، هلته ئې د سیدنا ابو الدرداء رضي الله عنه سره ملاقات اوشو، هغه ترې تپوس اوکړو چرته نه راغلې ئې؟ عرض ئې اوکړو زه د کوفې یم، په دې موقع باندې هغوی دا ارشاد اوفرمائیلو! (۷) د دې نه مراد سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې.

ابن مسعود رضي الله عنه ته صاحب النعلین په دې وجه وئیلې شی چه هغه به د رسول الله ﷺ سره وو، چه کله به ئې نعلین شریفین ویستلې، هغه به ئې اوچتولو نه پس کیخودلې او چه کله به روان شو نو ورته به ئې واچولې، هم دغه شان به ئې د رسول الله ﷺ د اودس اوبه راوړلې او اودس به ئې ورته کولو او د رسول الله ﷺ تکیه به ئې ځان سره ساتله، هم په دې وجه ورته صاحب الطهور والوساد هم وئیلې شی. (۸)

---

۱) پورته حواله

۲) پورته حواله

۳) رواه الطبرانی فی المعجم الاوسط، کذا فی جامع الاحادیث للسیوطی ج ٤ ص ۲۳٤، رقم ۱۱۳۰۲، ورواه الطبرانی فی مسند الشامیین ج ۲ ص ۸۸، رقم ۹۶۷

٤) اوګورئ: تاریخ دمشق لابن عساکر، ٤۷/ ۹۳ تا ۲۰۱، رقم ٥٤٦٤، وسیراعلام النبلاء ج ۲ ص ۳۳٥، ۳٥۳

٥) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۳۳۷، وخلاصة الخزرجی ص ۲۹۹، وتهذیب الاسماء واللغات ج ۲ ص ۲۲۸

٦) الکاشف ج ۲ ص ۱۰۳، رقم ٤۳۲۲

۷) اوګورئ : صحیح البخاری ج ۱ ص ٥۲۹ و٥۳۱، کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ (المناقب) باب مناقب عمار وحذیفه رضي الله عنهما، رقم ۳۷٤۲، ۳۷٤۳، وباب مناقب عبدالله بن مسعود رضي الله عنه رقم ۳۷٦۱

۸) اوګورئ : فتح الباری ج ۷ ص ۹۱، کتاب المناقب، باب مناقب عمار وحذیفه رضي الله عنهما.

په بعض نسخو کښې د ﴿ الوساد ﴾ په ځائې ﴿ السواد ﴾ په تقديم د سين سره راغلې دې. (۱) د دې معنى د راز ده، هغه ته صاحب السواد په دې وجه وئيلې شى چه هغه د رسول الله ﷺ يو قسم راز دار وو، رسول الله ﷺ ارشاد فرمائيلې وو! ﴿ اذنك على ان يرفع الحجاب، وان تسمع سوادى، حتى انهاك ﴾ (۲)
يعنى ماته ستا د راتلو د اجازت علامت دا دې چه پرده اوچته وى او ته زما د راز خبرې واورې، تردې چه زه تا منع کړم.
امام بخارى رحمه الله د لفظ ﴿ الطهور ﴾ نه خپله مدعا اخذ کړې ده او دې خبرې طرف ته ئې اشاره کړې ده چه رسول الله ﷺ به د استنجاء دپاره د خپل ځان سره اوبه اوړلې. والله اعلم

۱۵۰ : ﴿ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي مُعَاذٍ هُوَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا (۳) يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنَّا مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ ﴾ [ر : ۱۴۹]

رجال الحديث

① **سليمان بن حرب** : دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدى بصرى رحمه الله دې، د هغه حالات په كتاب الايمان کښې د باب من كره ان يعود فى الكفر كما يكره ان يلقى فى النار من الايمان ... د لاندې تير شوې دى. (٤)

② **شعبه** : دا امام شعبه بن الحجاج عتكى بصرى رحمه الله دې. د هغه حالات په كتاب الايمان کښې د باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده د لاندې تير شوې دى. (۵)

③ **سيدنا ابو معاذ عطاء بن ابى ميمونه** : د هغه حالات هم په مخکښې باب باب الاستنجاء بالماء کښې تير شوې دى.

④ **سيدنا انس رضي الله عنه** : د سيدنا انس رضي الله عنه حالات هم په كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه د لاندې تير شوې دى. (۶)

قوله : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنَّا

---

۱) پورته حواله
۲) صحيح مسلم، كتاب السلام، باب جواز جعل الاذن رفع الحجاب، او غيره من العلامات، رقم ۵۶۶۶
۳) قد مر تخريجه هذا الحديث فى الباب السابق
٤) كشف البارى ج ۲ ص ۱۰۵
۵) كشف البارى ج ۱ ص ۶۷۸
٦) كشف البارى ج ۲ ص ٤

مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ: رسول الله ﷺ چه به کله د خپل قضاء حاجت دپاره تشریف اوړلو نو زه او زمونږ په انصار کښې یو هلك به هغه پسې شو. مونږ سره به د اوبو لوښې وو. مقصود د استنجاء او طهارت اوبه دی. چه مونږ به هغه اوړلې او رسول الله ﷺ به هغه استعمالولې، چه د هغې تصریح په وړاندې روایت کښې موجود ده، په شاته روایت کښې هم تفصیل تیر شوې دې.

دلته دا خبره هم یاد ساتئ چه د اسماعیلی په یو طریق کښې د ﴿تهعته وانا غلام﴾ الفاظ راغلې دی، خو خپله اسماعیلی دې ته غلط وئیلې دی او فرمائی چه صحیح ﴿ تهعته انا وغلام ﴾ الفاظ دی. (۱)

⑰ بَاب حَمْلِ الْعَنَزَةِ مَعَ الْمَاءِ فِي الِاسْتِنْجَاءِ

د مخکښې باب سره مناسبت د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل واضح دې. په دواړو بابونو کښې د استنجاء بالماء ذکر دې

مقصد د ترجمة الباب : امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی چه که څوك د استنجاء دپاره ځی او د اوبو سره سره همسا یا نیزه ځان سره یوسی نو دا د سنت نه ثابت دی، ځکه چه رسول الله ﷺ به چه کله د قضاء حاجت دپاره تشریف اوړلو نو سیدنا انس رضی الله عنه او د هغه سره یو بل هلك به د اوبو لوښې او نیزه د ځان سره اوړله.

د لفظ "عنزة" تحقیق : ﴿عنزة﴾ د عین او نون په فتحې سره دې، وړې نیزې ته وئیلې شی، هم دغه شان هرهغه همسا ته وائی چه په هغې باندې د اوسپنې وغیره سوکه جوړه شوې وی.(۲)

خوارزمی رحمه الله لیکلې دی چه دا نیزه نجاشی رحمه الله رسول الله ﷺ ته د هدیه په طور رالیږلې وه، رسول الله ﷺ چه به کله بهر مونځ کولو نو دا به ئې مخې ته ښخه کړه، د رسول الله ﷺ نه روستو د خلفاء طرف ته دا منتقل کیده. (۳)

ابن سعد رحمه الله لیکلې دی چه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې نجاشی رحمه الله درې نیزې لیږلې وې، یوه رسول الله ﷺ خپل ځان سره اوساتله، یوه ئې سیدنا علی او بله ئې سیدنا عمر رضی الله عنهما ته ورکړې وه (٤)

---

۱) فتح البارى ج ۱ ص ۲۵۲

۲) فتح البارى ج ۱ ص ۲۵۲، وعمدة القارى ج ۲ ص ۲۹۲

۳) مفاتيح العلوم للخوارزمى ص ۷۲، ۷۳، الفصل السابع فى الفاظ يكثر ذكرها فى الفتوح

٤) الطبقات لابن سعد ج ۳ ص ۲۳۵

١٥١: ﴿حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ (١) يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ الْخَلَاءَ فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ إِدَاوَةً مِنْ مَاءٍ وَعَنَزَةً يَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ... تَابَعَهُ النَّضْرُ وَشَاذَانُ عَنْ شُعْبَةَ الْعَنَزَةُ عَصًا عَلَيْهِ زُجٌّ﴾ [ر: ١٤٩]

— رجال الحديث

① **محمد بن بشار**: دا مشهور محدث محمد بن بشار بن عثمان عبدى بصرى رحمه الله دي، د هغه لقب بندار دي، د هغه حالات په كتاب العلم كښ د **باب ما كان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كيلا ينفروا** د لاندې تير شوي دى. (٢)

② **محمد بن جعفو**: دا هم مشهور محدث ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلى رحمه الله دي، د غندر په لقب سره معروف دي، د هغه حالات په **كتاب الايمان** د **باب ظلم دون ظلم** د لاندې تير شوي دى. (٣)

③ **شعبه**: د امام شعبه بن الحجاج رحمه الله حالات په كتاب الايمان **باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده** د لاندې تير شوي دى. (٤)

④ **عطاء بن ابى ميمونه**: د هغه حالات اوس تير باب سره پيوست باب **باب الاستنجاء بالماء** كښ تير شوي دى.

⑤ **سيدنا انس بن مالك** رضى الله عنه: د سيدنا انس رضى الله عنه حالات هم په كتاب الايمان **باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه** د لاندې تير شوي دى. (٥)

قوله: ﴿كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ الْخَلَاءَ فَأَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ إِدَاوَةً مِنْ مَاءٍ وَعَنَزَةً يَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ﴾: رسول الله ﷺ به بيت الخلاء ته تلو، ما او يو هلك به د اوبو لوښي او نيزه واخستله او ورپسې به تلو، په اوبو سره به رسول الله ﷺ استنجاء كوله.

د خلاء يا بيت الخلاء نه مراد دلته فراخه ميدان دي. (٦)

د نيزې اخستلو حكمتونه: د نيزې اخستلو ډير مقاصد كيدې شى!

---

١) د دې حديث تخريج د مخكښ باب سره پيوست د باب الاستنجاء بالماء د لاندې تير شوي دي.
٢) كشف البارى ج ٣ ص ٢٥٨
٣) كشف البارى ج ٢ ص ٢٥٠
٤) كشف البارى ج ١ ص ٦٧٨
٥) كشف البارى ج ٢ ص ٤
٦) فتح البارى ج ١ ص ٢٥٢

① كيدې چه په دې وجه ئې اوړى چه دا ښخه کړې شى او په دې باندې کپړه اچولو سره پرده اوکړې شى.
② كيدې شى چه كه د كانړى وغيره د ماتولو ضرورت پيښ شى يا زمكه كنستلو سره نرمول وى نو دا عمل اوكړې شى.
③ دا هم ممكنه ده چه مدينه منوره كثير الهوام والحشرات وه، كيدې شى چه د مارږ، لړم وغيره نه د تحفظ په غرض سره ئې ځان سره ساتله.
④ دا هم امكان دې چه د رسول الله ﷺ عادت مباركه د استنجاء نه پس اودس كولو سره د تحية الوضوء كولو وو، ممكنه ده چه د سترې د جوړولو دپاره ئې اوړله. (١) والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: تَابَعَهُ النَّضْرُ وَشَاذَانُ عَنْ شُعْبَةَ: نضر بن شميل او شاذان اسود بن عامر د شعبه نه روايت كولو سره د محمد بن جعفر متابعت كړې دې.

د دې دواړو متابعتونو نه په ظاهره كښې تائيد او تقويت مطلوب دې. (٢) په ﴿تابعه﴾ كښې د مفعول ضمير د محمد بن جعفر رحمه الله طرف ته راجع دې. (٣)

د دواړو متابعتونو تخريج : په دې دواړو متابعتونو كښې د اولنې متابعت تخريج امام نسائى رحمه الله كړې دې: ﴿أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا النَّضْرُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ أَحْمِلُ أَنَا وَغُلَامٌ مَعِي نَحْوِي إِدَاوَةً مِنْ مَاءٍ فَيَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ﴾ (٤)

يعنى چه كله به رسول الله ﷺ خلا ته داخليدو نو زه او زما په شان يو هلك په د اوبو لوښې ځان سره اوړلو، رسول الله ﷺ به په اوبو سره استنجاء فرمائيله.

د دويم متابعت تخريج خپله امام بخارى رحمه الله په صحيح بخارى كښې كړې دې:

﴿حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمِ بْنِ بَزِيعٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَاذَانُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ وَمَعَنَا عُكَّازَةٌ أَوْ عَصًا أَوْ عَنَزَةٌ وَمَعَنَا إِدَاوَةٌ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ حَاجَتِهِ نَاوَلْنَاهُ الْإِدَاوَةَ﴾ (٥)

يعنى رسول الله ﷺ به چه كله د قضاء حاجت دپاره تشريف يوړلو نو زه او يو هلك به په رسول الله ﷺ پسې شاته تلو، مونږ سره به لختنه، همسا يا نيزه وه او مونږ سره به د اوبو

---

١) اوګورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٥٢، وعمدة القارى ج ٢ ص ٢٩٣
٢) اوګورئ: شرح الكرمانى ج ٢ ص ١٩٨
٣) اوګورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٥٢، وعمدة القارى ج ٢ ص ٢٩٣
٤) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالماء، رقم ٤٥
٥) صحيح البخارى ج ١ ص ٧١، كتاب الصلاة، باب الصلاة الى العنزة، رقم ٥٠٠

لوښې وو، چه کله به د حاجت نه فارغ شو نو مونږ به رسول الله ﷺ ته لوښې ورکړو.

نضر بن شمیل: دا مشهور محدث او نحوی نضر بن شمیل بصری رحمه الله دې، ابو الحسن ئې کنیت دې. (۱)

هغه د حمید الطویل، عبدالله بن عون، هشام بن عروه، هشام بن یونس، یونس بن ابی اسحاق، ابن جریج، اسرائیل، شعبه، حماد بن سلمه، سعید بن ابی عروبه رحمهم الله وغیره حضراتو نه روایت کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې یحیی بن یحیی نیشاپوری، اسحاق بن راهویه، یحیی بن معین، علی بن المدینی، بیان بن عمرو، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، محمود بن غیلان رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۲)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: «ثقة» (۳)

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی: «من الثقات» (٤)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: «ثقة صاحب سنة» (۵)

ابن المبارك رحمه الله فرمائی: «ذاك احد الاحدين، لم يكن احد من اصحاب الخليل يدانيه» (۶)

یعنی هغه په نایاب خلقو کښې دې؛ د خلیل بن احمد په شاګردانو کښې څوك د هغه په خوا هم نه دی تیر شوی.

عباس بن مصعب رحمه الله فرمائی: «كان النضر بن شميل إماما في العربية و الحديث و هو أول من أظهر السنة بمرو و جميع خراسان، وكان أروى الناس عن شعبة، و أخرج كتبا كثيرة لم يسبقه إليها أحد، وكان ولي قضاء مرو» (۷)

یعنی نضر بن شمیل د عربیت او حدیث امام وو، صرف هم هغه د ټولو نه اول د مرو او خراسان په ټولو علاقو کښې د صحیح عقائد اظهار اوکړو، د امام شعبه رحمه الله نه په روایت کونکو کښې د ټولو نه مخکښې وو، هغه ډیر داسې کتابونه لیکلې دی کوم چه د هغه نه مخکښې چا هم نه دی لیکلې، هغه د مرو قاضی هم پاتې شوې دې.

ابوبکر بن منجویه رحمه الله فرمائی: «وكان من فصحاء الناس و علمائهم بالأدب و أيام الناس» (۸)

---

۱) اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۳۷۹، ۳۸۰

۲) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۳۸۰ تا ۳۸۲

۳) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۳۸۲

٤) پورته حواله

۵) پورته حواله

٦) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۳۸۳

۷) پورته حواله

۸) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۳۸٤

یعنی په خلقو کښې فصیح او د ادب او تاریخ د علماء نه وو.

ابن سعد رحمه الله فرمائی «کان ثقة، ان شاء الله، صاحب حدیث»(۱)

ابن حبان هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۲)

خو امام عقیلی رحمه الله هغه په کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دې. (۳)

خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: «ثقة، حجة، محتج به فی الصحاح، ولولا ان العقیلی ذکره ما ذکرته»(٤)

یعنی دې ثقه او حجت دې، په صحاح کښې د هغه نه احتجاج کړې شوې دې، که هغه عقیلی د هغه تذکره په خپل کتاب الضعفاء کښې نه وې کړې نو ما به د هغه ذکر په دې خپل کتاب کښې نه کولو.

د هغه نه اصحاب د اصول سته احادیث اخستلې دی. (۵) د هغه وفات د ذوالحجه په اخری ورځ په ۲۰۳ هجری کښې شوې دې او د محرم په اولنی تاریخ باندې دفن کړې شو. (۶) رحمه الله رحمة واسعة

شاذان: دا اسود بن عامر نزیل بغداد دې، ابو عبدالرحمن ئې کنیت دې، شاذان ئې لقب دې.(۷) هغه د شعبه، حماد بن سلمه، حماد بن زید، سفیان ثوری، حسن بن صالح او جریر بن حازم رحمهم الله وغیره ډیرو حضراتو نه روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام احمد بن حنبل، ابوبکر بن شیبه، عثمان بن ابی شیبه، علی بن المدینی، ابوثور، عمرو الناقد، ابو کریب، امام دارمی او حارث بن ابی اسامه رحمهم الله وغیره حضرات دی (۸)

امام ابن معین رحمه الله فرمائی: «لاباس به»(۹)

امام ابن المدینی رحمه الله فرمائی: «ثقة»(۱۰)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: «صدوق، صالح»(۱۱)

---

۱) الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۳۷۳
۲) کتاب الثقات ج ۹ ص ۲۱۲
۳) الضعفاء الکبیر للعقیلی ج ٤ ص ۲۹۳، رقم الترجمة ۱۸۸۸
٤) میزان الاعتدال ج ٤ ص ۲۵۸، رقم ۹۰۶۷
۵) تهذیب الکمال ج ۲۹ ص ۳۸٤
۶) پورته حواله
۷) تهذیب الکمال وتعلیقاته ج ۳ ص ۲۲۶، رقم ۵۰۳، والجرح والتعدیل ج ۲ ص ۲۲۰، رقم ۱۰۷۹
۸) د شیوخ او تلامه د تفصیل د پاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۲۶، ۲۲۷
۹) تاریخ الدارمی ص ۱۳۱، رقم ٤۱۵
۱۰) الجرح والتعدیل ج ۲ ص ت ۲۲۱، رقم ۱۰۷۹
۱۱) الجرح والتعدیل ج ۲ ص ۲۲۰، رقم ۱۰۷۹

ابن سعد رحمه الله فرمائی: ﴿صالح الحديث﴾(۱)
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۲)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائی: ﴿شامي، ثقة﴾(۳)
د هغه وفات په ۲۰۸ هجری کښې شوې دې (٤) رحمه الله رحمة واسعة

قوله: اُلعَنَزَةُ عَصًا عَلَيْهِ زُجٌّ: عنزه هغه همساء ده، چه د هغې په سر باندې د اوسپنې نوکه لګیدلې وی. (۵)
دا عبارت په اکثر نسخو کښې نشته صرف د کریمه په نسخه کښې دې. (۶)

⑱ بَابُ النَّهْيِ عَنْ الِاسْتِنْجَاءِ بِالْيَمِينِ

د مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل واضح دې چه دا ټول ابواب د امور استنجاء سره متعلق دی. (۷)

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد واضح دې چه په ښې لاس سره د استنجاء ممانعت بیانول مقصود دی.

د امام بخاری رحمه الله تعبیر: امام بخاری رحمه الله ﴿النهي عن الاستنجاء﴾ اوفرمائیل، دا ئې او نه وئیل چه دا استنجاء تحریمی ده یا تنزیهی ده، ځکه چه د امام بخاری رحمه الله مخکښې دا خبره نه ده واضحه شوې. یا ئې په دې وجه نه ده متعین کړې چه د نهی نه مراد خو تحریم دې، پس فرمائی: ﴿باب نهي النبي ﷺ على التحريم، وكذلك امره﴾(۸)
خو د دې نه د نهی تنزیهی مراد کولو دپاره قرینه صارفه ضرورت دې، او هغه نشته، په دې وجه هغوی مطلقا د نهی تعبیر اوفرمائیلو، په تحریم یا تنزیه کښې ئې د څه تعیین نه دې کړې. (۹) والله اعلم

د استنجاء بالیمین په باره کښې د فقهاء کرامو مذاهب: په دې باندې خو د ټولو اتفاق دې چه استنجاء بالیمین مکروه ده!

---

۱) الطبقات لابن سعد ج ۷ ص ۳۳۶
۲) کتاب الثقات ج ۸ ص ۱۳۰، رقم ۱۲۵۷۸
۳) تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۳۶۵، رقم ۵۲۵۱، الطبقة الحادية والعشرون
٤) پورته حواله
۵) الزج بالضم الحديدة التى فى اسفل الرمح، مختار الصحاح ص ۱۱۳، مادة: زجج
۶) فتح الباري ج ۲ ص ۲۵۲
۷) عمدة القاری: ۲۹٤/۲.
۸) قاله البخاری فی صحیحه ج ۲ ص ۱۰۹٤، کتاب الاعتصام، باب نهی النبی ﷺ علی التحریم، وکذلک امره
۹) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۳

بیا شوافع او حنابله وائی چه دا کراهت تنزیهی دي. (۱) په احنافو کښې صاحب د در مختار وائی چه مکروه تحریمی دي. (۲) ظاهریه وائی چه دا کار حرام دي. (۳) په شوافعو کښې ورته هم څه حضراتو حرام وئیلي دی، خو امام نووی رحمه الله فرمائی چه د هغه حضراتو اقوالو او اشاراتو لره اعتبار نشته

دا ټوله خبره په هغه وخت کښې ده چه کله انسان بغیر د عذر نه ښې لاس استعمالوی، که عذر وی نو د ښی لاس استعمال بغیر د کراهت نه جائز دي. (٤)

په ښی لاس باندې استنجاء کولو سره به استنجاء کیږی یا نه؟ : که یو سړی په ښی لاس باندې استنجاء اوکړه نو جمهور علماء فرمائی چه استنجاء خو ئې اوشوه، او بعض ظاهریه وائی چه استنجاء ئې هم نه کیږی. (۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا قول د بعض حنابله نه نقل کړې دې. (۶) خو د هغه شیخ المذهب موفق او د هغه شاګرد شمس الدین مقدسی د دې هیڅ تصریح نه ده کړې، خو مرداوی یو قول د حنابله دا هم نقل کړې دې. (۷)

هم دغه شان علامه عینی رحمه الله د حنابله سره سره د شوافع هم د یو جماعت طرف ته د عدم جواز او عدم صحت نسبت کړې دې. (۸)

خو امام نووی رحمه الله او حافظ رحمه الله د دې نسبت نه دې کړې، او دا خبره خو معلومه ده ﴿واصحاب الامام اعرف بمذهب الامام﴾ یعنی د یو امام خپل اصحاب د خپل امام مذهب لره د نورو نه ښه پیژنی والله اعلم

۱۵۲ : ﴿ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ هُوَ الدَّسْتَوَائِيُّ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ(۹) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

۱) اوګورئ : المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۱۰۹، قبیل باب الغسل، والانصاف ج ۱ ص ۱۰۳

۲) الدر المختار مع رد المحتار ج ۱ ص ۲۵۰، وانظر البحر الرائق ج ۱ ص ۴۲۰، ۴۲۱

۳) نیل الاوطار ج ۱ ص ۹۱، کتاب الطهارة، باب نهی المتخلی عن استقبال القبلة واستدبارها

٤) اوګورئ : البحر الرائق ج ۱ ص ۴۲۱، والمجموع ج ۲ ص ۱۱۰، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۰۳

۵) اوګورئ : المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۰۳

۶) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۳

۷) الانصاف ج ۱ ص ۱۰۳

۸) اوګورئ : عمدة القاری ج ۲ ص ۲۹۶

۹) قوله (عن ابیه) ای ابی قتادة رضی الله عنه. والحدیث اخرجه البخاری ایضا فی صحیحه ج ۱ ص ۲۷، فی کتاب الوضوء، باب لا یمسک ذکره بیمینه اذا بال، رقم ۱۵۴، و ج ۲ ص ۸۴۱، کتاب الاشربة، باب التنفس فی الاناء رقم ۵۶۳۰ و مسلم فی صحیحه، فی کتاب الطهارة، باب النهی عن الاستنجاء بالیمین، رقم ۶۱۳-۶۱۵، وفی کتاب الاشربة، باب کراهة التنفس فی نفس الاناء، واستحباب التنفس ثلاثا خارج الاناء رقم ۵۲۸۵، والنسائی فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب النهی عن الاستنجاء ... (بقیه برصفحه آئنده

إذَاشَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَايَتَنَفَّسْ فِي الْإِنَاءِ وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَايَمَسَّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ وَلَا يَتَمَسَّحْ بِيَمِينِهِ ﴾
[١٥٣، ٥٣٠٧]

رجال الحديث

① **معاذ بن فضاله** : دا معاذ بن فضاله (بفتح الفاء)(١) الزهراني البصري رحمه الله دي. بعض حضراتو ورته د ﴿ زهراني ﴾ په ځائې ﴿ طفاوی ﴾ وئيلې دي، او بعض حضراتو ورته ﴿ قرشی ﴾ وئيلې دي. ابو زيد د هغه كنيت دې. (٢)

هغه د هشام دستوائی، حفص بن ميسره صنعانی، خالد بن حميد، خليل بن مرة، ربيع بن صبيح، سفيان ثوری، عبدالله بن لهيعة، ابو شريح، عمر بن قيس مكی او يحيی بن ايوب مصری رحمهم الله نه احاديث روايت كوی.

د هغه نه په روايت كونكو كښې عبد الله بن وهب (وهو اكبر منه) امام بخاری، احمد بن منصور رمادی، ابو قلابه عبد الملك بن محمد الرقاشی، عبيد الله بن جرير بن جبله، ابو حاتم الرازی، محمد بن يحيی ذهلی، يعقوب بن شيبه، يعقوب بن سفيان او محمد بن سنان رحمهم الله وغيره دی (٣)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة، صدوق ﴾(٤)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿ بصری، ثقة ﴾(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة ﴾(٦)

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٧)

د ٢١٠هجری نه پس هغه وفات شوې دې. (٨) رحمه الله رحمة واسعة

.....بقيه ازصفحه گذشته) باليمين رقم ٤٧، ٤٨، وابوداؤد فی سننه، فی كتاب الطهارة، باب كراهية مس الذكر باليمين فی الاستبراء رقم ٣١، والترمذی فی جامعه، فی كتاب الطهارة، باب ما جاء فی كراهة الاستنجاء باليمين رقم ١٥، وابن ماجة فی سننه، فی كتاب الطهارة، باب كراهة مس الذكر باليمين والاستنجاء باليمين. رقم ٣١٠، واحمد فی مسنده ج ٤ ص ٣٨٣، رقم ١٩٦٣٩

١) فتح الباری ج ١ ص ٢٥٣

٢) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ٢٨ ص ١٢٩، رقم ٦٠٣٤

٣) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ، تهذيب الكمال ج ٢٨ ص ١٢٩، ١٣٠

٤) الجرح والتعديل ج ٨ ص ٢٨٧، رقم ١١٣٩/١٤٤٤٦

٥) الثقات للعجلی ج ٢ ص ٢٨٣، رقم ١٧٤٠

٦) تقريب التهذيب ص ٥٣٦، رقم ٦٧٣٨

٧) الثقات لابن حبان ج ٩ ص ١٧٧

٨) تقريب التهذيب ص ٥٣٦، رقم ٦٧٣٨

③ **هشام** : دا ابوبکر هشام بن ابو عبدالله سنبرصری دستوائی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب الایمان **باب زیادة الایمان ونقصانه** د لاندې تیر شوې دی. (۱)

③ **یحيٰ بن ابی کثیر**: دا مشهور امام یحيٰ بن ابی کثیر طائی یمامی (رح) دې. ددوی حالات په "**کتاب العلم**" کښې د "**باب کتابة العلم**" لاندې تیر شوی دی.(۲)

④ **عبدالله بن ابی قتادة** : دا د مشهور صحابی سیدنا ابو قتاده رضي الله عنه خوئي عبدالله بن ابی قتاده انصاری سلمی مدنی رحمه الله دې، د هغه کنیت ابو ابراهیم یا ابو یحیی بیانولې شی. (۳)
هغه د سیدنا جابر او خپل والد محترم سیدنا ابو قتاده رضي الله عنهما نه روایت حدیث کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې د هغه دوه ځامن ثابت بن عبدالله بن ابی قتاده، یحیی بن عبدالله بن ابی قتاده، امام یحیی بن ابی کثیر، حصین بن عبد الرحمن سلمی، زید بن اسلم، ابو حازم سلمه بن دینار، عثمان بن عبدالله بن مواهب او محمد بن قیس مدنی رحمهم الله وغیره حضرات دی. (٤)

ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿ وکان ثقة، قلیل الحدیث ﴾(۵)

امام نسائی رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة ﴾(۶)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿ تابعی ثقة ﴾(۷)

د ولید بن عبدالملك په دور خلافت کښې په ۹۵ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۸) رحمه الله رحمة واسعة

⑤ **ابیه :(سیدنا ابو قتاده رضي الله عنه)** : دا صحابی رسول، فارس رسول صلی الله علیه وسلم سیدنا ابوقتاده انصاری رضي الله عنه دې. (۹)
د هغه نوم حارث بن ربعی دې، صحیح قول هم دا دې، بعض حضراتو نعمان او بعض عمرو وئیلې دې. (۱۰)
هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه علاوه د سیدنا عمر او سیدنا معاذ رضي الله عنهما نه هم روایت کوی.

---

۱) کشف الباری ج ۲ ص ٤۵۶
۲) کشف الباری: ٤ ۱ /۲۶۷.
۳) اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۵ ص ٤٤۰، ٤٤۱
٤) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ. تهذیب الکمال ج ۱۵ ص ٤٤۱
۵) طبقات ابن سعد ج ۵ ص ۲۷٤
۶) تهذیب الکمال ج ۱۵ ص ٤٤۱
۷) الثقات للعجلی ج ۲ ص ۵۱، رقم ۹٤۹
۸) اوګورئ: طبقات ابن سعد ج ۵ ص ۲۷٤، وتهذیب الکمال ج ۱۵ ص ٤٤۲
۹) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۳
۱۰) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ٤٤۹، وطبقات ابن سعد ج ۶ ص ۱۵

د هغه نه په روايت كونكو كښې سيدنا انس رضي الله عنه د هغه خوئي عبدالله بن ابى قتاده. د هغه مولى نافع. سعيد بن المسيب. عطاء بن يسار، ابو سلمه بن عبد الرحمن. على بن رباح. عبدالله بن رباح، عبدالله بن معبد الزمانى. عمرو بن سليم الزرقى او معبد بن مالك رحمهم الله وغيره حضرات روايت كوى. (۱)

سيدنا ابوقتاده رضي الله عنه لره بعض حضراتو د اهل بدر نه شمار كړې دې. (۲) خو محققين فرمائى چه هغه په بدر كښې نه دې شريك شوې، (۳) خو په احد. خندق او نورو جنګونو كښې شريك شوې دې. (٤)

رسول الله ﷺ فرمائى: ﴿خير فرساننا اليوم ابوقتادة، وخير رجالتنا سلمة﴾(۵)
يعنى زمونږ په شهسوارانو كښې د ټولو نه بهترين ابوقتاده دې او په پياده كسانو كښې سلمه رضي الله عنه دې

يو كرت مسعده نومې يو سړى څه فساد اوكړو. سيدنا ابو قتاده رضي الله عنه په هغه پسې شو او مقابله كولو سره ئې هغه مړ كړو. چه كله واپس راغلو نو رسول الله ﷺ ورته دعا اوكړه: ﴿اللهم بارك له في شعره وبشره﴾ او هم دغه شان ئې اوفرمائيل: ﴿افلح وجهك﴾(۶)
يعنى اې الله! د هغه په ويښتو او بدن كښې بركت واچوه، ته دې هميشه كامياب ئې

سيدنا ابو سعيد خدرى رضي الله عنه فرمائى: ﴿اخبرني من هو خير مني ابوقتادة...﴾(۷)
يعنى ماته حديث واورولو هغه چا چه زما نه غوره دې يعنى ابو قتاده رضي الله عنه ....

يو كرت رسول الله ﷺ سيدنا ابوقتاده رضي الله عنه ته دعا اوكړه: ﴿حفظك الله بما حفظت نبيه﴾(۸)
يعنى الله تعالى دې ستا حفاظت اوكړى، لكه څنګه چه تا د الله د نبى حفاظت اوكړو.

د سيدنا ابوقتاده رضي الله عنه د وفات په باره كښې اختلاف دې چه په كوم كال شوې دې امام ابو الحجاج مزى رحمه الله دوه اقوال نقل كړې دى. يو د ۳۸ هجرى دې، دويم د ۵٤ هجرى دې. (۹) امام واقدى رحمه الله فرمائى چه د هغه وفات په كوفه كښې په ۵۴ هجرى كښې شوې دې. هغه

---

۱) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ. تهذيب الكمال ج ۳٤ ص ۱۹٤. ۱۹۵. وسير اعلام النبلاء ج ۲ ص ٤٤٩
۲) قاله الحاكم ابو احمد. تهذيب الكمال ج ۳٤ ص ۱۹۵
۳) اوګورئ: الاصابة ج ٤ ص ۱۵۸
٤) تهذيب الكمال ج ۳٤ ص ۱۹۵، وسير اعلام النبلاء ج ۲ ص ٤۵٤
۵) صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب غزوة ذى قرد وغيرها رقم ٤۶۷۸
۶) المستدرک على الصحيحين ج ۳ ص ٤۸۰. رقم ۶۰۳۲
۷) صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل، فيتمنى ان يكون مكان الميت، رقم ۷۳۲۱
۸) صحيح مسلم، كتاب المساجد، باب قضاء الصلاة الفائتة، واستحباب تعجيل قضائها، رقم ۱۵۶۲
۹) تهذيب الكمال ج ۳٤ ص ۱۹۶

وخت د هغه عمر اویا کاله وو. په دې سلسله کښې زمونږ د اهل علم ترمینځه هیڅ اختلاف نشته. خو د کوفې والا وائی چه په کوفه کښې کله د هغه وفات اوشو نو سیدنا علی رضی الله عنه په هغه باندې جنازه اوکړه

خو د ۳۸هـ والا قول نه شاذ وئیلې شوې دې، ځکه چه د اکثر حضراتو قول دا دې چه د هغه وفات په ۵۴ هجری کښې شوې دې. د دې تائید د دې خبرې نه هم کیږی چه امام بخاری رحمه الله د هغه تذکره په تاریخ اوسط کښې د هغه حضراتو ترمینځه کړې ده څوك چه د ۵۰ او ۶۰ هجری ترمینځه وفات شوې دی او هغه په خپل سند سره دا هم نقل کړې دی چه مروان چه د سیدنا معاویه رضی الله عنه گورنر وو. سیدنا ابوقتاده رضی الله عنه راوغوښتلو او ابو قتاده رضی الله عنه ته ئې هغه ځایونه په نخښنه کړل چرته چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم جنګونه شوې وو. (۱) والله اعلم

د سیدنا ابو قتاده رضی الله عنه نه تقریبا یو سل اویا (۱۷۰) احادیث روایت شوې دی. د هغې نه یولس احادیث متفق علیه دی، په دوه احادیثو کښې امام بخاری او په اته احادیثو کښې امام مسلم رحمه الله متفرد دې. (۲) رضی الله عنه وارضاه

قوله: إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسْ فِي الْإِنَاءِ: رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: چه کله په تاسو کښې څوك څښل کوی نو په لوښی کښې دې ساه نه اخلی.

﴿فلایتنفس﴾ په جزم سره لوستلې شوې دې او په رفع سره هم. که په جزم سره وی نو نهی ده، که رفع سره وی نو نفی ده، کومه چه د نهی په معنی کښې ده. (۳)

رسول الله صلی الله علیه وسلم داسې د اوبو څکلو نه منع فرمائیلې ده چه په هم هغه لوښی کښې ساه واخستلې شی او هغه د خولې نه جدا نه کړې شی. د دې ممانعت وجه یا خو دا ده چه دا د حیواناتو یا څاروو طریقه ده، یا د دې وجه دا ده چه په اوبو کښې د ساه اخستلو نه دا خطره ده چه د ساه د گندگئ د وجې نه د اوبو لطافت ختم نه شی. دا هم کیدې شی چه د ساه اخستلو سره د پوزې نه څه څیز راوځی او په اوبو کښې پریوځی. (٤)

د دوه روایتونو ترمینځه تعارض او د هغې دفعیه: د بخاری په دې روایت کښې ﴿فلایتنفس فی الاناء﴾ راغلې دې. په صحیح مسلم کښې هم دغه شان دی (۵) او په ابوداؤد کښې ﴿فلایشرب نفسا واحدا﴾ (۶) راغلې دې.

سوال دا دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د صحیحینو د روایت مطابق فرمائیلې دی یا د ابوداؤد

---

۱) د تفصیل دپاره اوگورئ: تهذیب التهذیب ج ۱۲ ص ۲۰۴،۲۰۵

۲) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۹٤، وخلاصة الخزرجی ص ٤٥۷

۳) عمدة القاری ج ۲ ص ۲۹۵

٤) اوگورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۹۵

۵) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب النهی عن الاستنجاء بالیمین. رقم ۶۱۳، و ۶۱۵

۶) سنن ابی داؤد. کتاب الطهارة، باب کراهیة مس الذکر بالیمین فی الاستبراء، رقم ۳۱

الفاظ صحيح دى؟
په دواړو روايتونو کښې داسې تطبيق کيدې شى چه رسول الله ﷺ دواړه جملې ارشاد فرمائيلې وې، صحابه کرام رضي الله عنهم دواړه جملې نقل اوفرمائيلې، خو روستو تلو سره بعض راويانو يوه جمله نقل اوفرمائيله او نورو بعض راويانو بله جمله، ﴿كل روى مالم يروه الآخر﴾
دويم جواب دا دې چه د يحيى بن ابى کثير رحمه الله ټول شاګردان ﴿فلايتنفس فى الاناء﴾ نقل کوى، او د هغه صرف يو شاګرد ابان العطار ﴿فلايشرب نفسا واحدا﴾ نقل کوى، لهذا د ابان روايت د اکثريت د مخالفت د وجې نه شاذ او مرجوح دې.
دريم جواب دا ورکړې کيدې شى چه د دواړو روايتونو ترمينځه تطبيق ورکړې کيدې شى، په داسې طريقه چه د ابان روايت بالمعنى دې، د ﴿فلايشرب نفسا واحدا﴾ مطلب دا دې چه داسې دې نه څکى چه ګويا په يو ساه ئې څکل غواړى چه لوښې د خولې نه بالکل نه جدا کوى او لوښې ئې په خولې پورې نيولې دې او اوبه څکى او ساه هم پکښې اخلى. والله اعلم
په يوه ساه باندې د څکلو حکم : پاتې شوه په يوه ساه باندې د څکلو حکم، پس ابن عباس، طاؤس او عکرمه رضي الله عنهم فرمائى چه په يوه ساه څکل جائز نه دى مکروه دى.
ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى : ﴿هو شرب الشيطان﴾(١)
او سعيد بن المسيب او عطاء بن ابى رباح رحمهما الله په يوه ساه باندې د څکلو اجازت ورکړې دې. (٢)
امام ترمذى رحمه الله د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت نقل کړې دې! ﴿لا تشربوا واحدا كشرب البعير، ولكن اشربوا مثنى وثلاث، وسموا اذا انتم شربتم، واحمدوا اذا انتم رفعتم﴾(٣)
يعنى د اوښ په شان په يوه ساه څکل مه کوئ، بلکه په دوه دوه درې درې ساه ګانو کښې څکئ، چه کله څکئ نو د الله پاك نوم اخلئ او بسم الله وايئ او چه کله ئې اوڅکئ نو د الله پاك شکر ادا کوئ او الحمد لله وايئ.
سعيد بن المسيب او عطاء د سيدنا ابو سعيد خدرى رضي الله عنه د يو روايت نه استدلال کوى!
﴿ان النبى صلى الله عليه وسلم نهى عن النفخ فى الشراب، فقال رجل القذاة اراها فى الاناء، فقال : اهرقها، فقال : فانى لا ارى من نفس واحد! فابن القدح اذن عن فيك﴾(٤)
يعنى نبى کريم ﷺ په څکلو کښې د پوکى وهلو نه منع اوفرمائيله، يو سړى عرض اوکړو

١) التمهيد لابن عبد البر ج ص ٣٩٣، هم دغه شان اوګورئ: عمدة القارى ج ٢١ ص ٢٠١، کتاب الاشربة، باب الشرب بنفسين او ثلاثة
٢) پورته حواله جات
٣) جامع الترمذى، کتاب الاشربة، باب ما جاء فى التنفس فى الاناء، رقم ١٨٨٥
٤) جامع الترمذى، کتاب الاشربة، باب ما جاء فى کراهية التنفس فى الشراب رقم ١٨٨٧

چه که په اوبو کښې څه بخرې اووینم نو هغه په یوکی وهلو سره نه اخوا کوم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: یوکې مه وهئ دا توئې کړه، هغه سړی عرض اوکړو چه زه په یوه ساه کښې نه مړیږم. رسول الله ﷺ اوفرمائیل بیا لوښې د خپلې خولې نه جدا کړه، یعنی ساه بهر واخله او بیا پیاله خولې سره اولګوه او دوباره اوڅکه.

دا حدیث د دې خبرې دلیل دې چه په یوه ساه باندې څکل جائز دی، ځکه چه رسول الله ﷺ په ﴿فانی لا اروی من نفس واحد﴾ باندې نکیر او نه فرمائیلو! که دا ناجائز وې نو رسول الله ﷺ به صفا فرمائیلي وو چه په یوه ساه باندې څکل بالکل جائز نه دی.

عمر بن عبدالعزیز رحمه الله فرمائی چه! په یوه ساه باندې د څکلو چه کوم ممانعت دې د هغې مطلب دا دې چه انسان په لوښی کښې خوله اولګوی، په لوښی کښې ساه اخلی او اوبه څکی، لکه چه څاروی او درندګان څکی او که د لوښی نه بهر ساه واخستلې شی نو بیا هیڅ باك نشته او که څوك ساه نه اخلی، په یوه ساه ئې اوڅکی نو هیڅ باك پکښې نشته. (۱)

قوله: وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمَسَّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ: او چه کله بیت الخلاء ته ځی نو خپله شرمګاه دې په خپل ښی لاس سره نه مس کوی.

د ﴿ذکر﴾ په حکم کښې ﴿دبر﴾ او ﴿فرج امراة﴾ هم دې، رسول الله ﷺ یو ذکر کړو د دې نه د بل حکم په خپله معلوم شو. (۲)

د مس الذکر بالیمین حکم: مس ذکر بالیمین بالاتفاق مکروه دې، خو ظاهریه وائی چه ممانعت تحریمی دې او شافعیه وائی چه تنزیهی دې، علامه عینی رحمه الله د جمهورو طرف ته د کراهت تنزیهی نسبت کړې دې. (۳)

قوله: وَلَا يَتَمَسَّحْ بِيَمِينِهِ: او نه دې په خپل ښی لاس باندې استنجاء کوی.

د غائط په صورت کښې دې په ګس لاس سره په لوټه باندې صفا کړی.

د استنجاء فی البول طریقه: که متیازې کوی نو د استنجاء به څه صورت وی؟

دلته یو صورت دا دې په یو لوړ دیوال یا کاڼړی سره دې په ګس لاس باندې ذکر اونیسی او صفا دې کړی.

دویم صورت دا دې چه د پوندې یا خپې یا د دوارو غټو ګوتو ترمینځه دې کاڼړې ږدلو سره په ګس لاس باندې صفا کړی.

دریم صورت دا دې چه په ښی لاس کښې دې کاڼړې اونیسی او په ګس لاس کښې نیولو سره دې په کاڼړی باندې صفا کړی او ښې لاس دې حرکت نه کوی بلکه په خپل ځائې دې وی.

۱) عن میمون بن مهران، قال: رآنی عمر بن عبد العزیز وأنا أشرب، فجعلت أقطع شرابی وأتنفس، فقال: إنما نهی أن یتنفس فی الإناء، فإذا لم تتنفس فی الإناء، فاشربه إن شئت بنفس واحد. المصنف لابن ابی شیبة ج ۱۲ ص ۲۹۳، کتاب الاشربة، باب من رخص فی الشرب بالنفس الواحد رقم ۲٤٦٤٤

۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵٤

۳) اوګورئ: عمدة القاری ج ۲ ص ۲۹٦، وشرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۵۱

امام نووی رحمه الله فرمائی چه هم دا صحیح دی:
یو څلورم صورت دا هم دې چه په ګس لاس سره دې کانړې اونیسی او په ښی لاس سره دې ذکر اونیسی او ګس لاس ته دې حرکت ورکړی خو دا صحیح نه دې. ځکه چه په دې کښې مس الذکر بالیمین بلا عذر لازمیږی، حال دا چه په حدیث شریف کښې چه څنګه د استنجاء بالیمین ممانعت راغلې دې، دغه شان پکښې د مس ذکر بالیمین ممانعت هم راغلې دې (۱)

د امام خطابی رحمه الله اشکال او د هغې جواب: امام خطابی رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې دوه حکمونه دی، یو د مس ذکر ممانعت او دویم د استنجاء بالیمین ممانعت او په دې دواړو کښې تعارض دې، ځکه چه که یو سړې په ښی لاس سره استنجاء نه کوی نو د مس الذکر بالیمین ارتکاب لازمیږی او که څوک مس الذکر بالیمین نه کوی نو تمسح بالیمین لازمیږی، ځکه چه که په ګس لاس سره کانړې نیسی نو په ښی لاس سره به ذکر نیول وی او که په ښی لاس سره کانړې نیسی نو په دې صورت کښې به مسح بالیمین لازمیږی. حاصل دا چه په دواړو کښې د یو ارتکاب ضرور لازمیږی!

امام خطابی رحمه الله د دې اشکال جواب دا ورکوی چه د استنجاء دپاره دې د یو لوئې کانړی، چه د هغې د خوزیدو احتمال نه وی، دیوال یا د لوړې زمکې استعمال اوکړی چه ذکر نیولو سره په هغې باندې اوچ کړی او که په عامه لوټه یا کانړی وغیره سره د استنجاء ضرورت راشی نو د هغې صورت به دا وی چه خپل مقعد د زمکې سره یو ځائې کړی او ممسوح لره به په دواړو پوندو سره اونیسی. خپل اندام دې په ګس لاس سره اونیسی او په هغې سره دې اوچ کړی. دغه شان دې ښی لاس بچ کړی

امام خطابی رحمه الله خپله د فقیه ابو علی بن ابی هریره نه نقل کړی دی چه هغه د علامه محاملی مجلس ته حاضر شو. هلته د اصفهان یو لوئې عالم راغلې وو. ابن ابی هریره ورته هم دا اشکال پیش کړو، خو هغه عالم په حیرت کښې پریوتلو او هغه بیان نه کړې شوه، تردې چه ما هغوی ته طریقه اوخودله (۲)

خو دا صورت اګر چه لوئې لوئې علماء کرامو لیکلې دې خو مستبعد شان صورت معلومیږی!

خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله په دې باندې دا اشکال کړې دې چه دې حضراتو ته معلومه نه ده چه څه اشکال پیښ شوې دې. زمونږه خو بوډاګان. ځوانان تردې چه ماشومان هم په استنجاء کولو باندې پوهیږی چه په ګس لاس باندې لوټه اونیسی او د حشفه نه لاندې حصه به ګوته باندې دباؤ کړی د متیازو قطره راوځی او هغه اوچه شی (۳)

غالبا دې حضراتو ته به په دې وجه اشکال پیښ شوې وی چه اصل کښې زمونږ په علاقه کښې چه د استنجاء کولو کومه طریقه ده هغه د هغوی په نزد نه وه، هغوی به موضع استنجاء لره

---

۱) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۱۱۰، و شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱٤۷
۲) اوګورئ: معالم السنن ج ۱ ص ۳۳، ۳٤، مطبوعة مع مختصر المنذری وتهذیب ابن القیم
۳) بذل المجهود ج ۱ ص ۲٦۹

په كانړو سره اوچولو په دې اوچولو كښې امرار الحجر على الذكر لازميږى او دا اوچول په يو لاس سره ناممكن دى.
هم دغه شان كه څوك كانړى سره استنجاء كوى نو هلته دباؤ كولو سره ئې اوچول ناممكن دى. ځكه چه كانړې فورى طريقې سره متيازې نه جذب كوى. هلته خو اوچول لازمى وى
والله سبحانه وتعالىٰ اعلم

⑲ بَابُ لَا يُمْسِكُ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ إِذَا بَالَ

د تير باب سره مناسبت: مخكښې باب د استنجاء باليمين سره متعلق وو. په دې باب كښې د ﴿ امساك ذكر باليمين عند الاستنجاء ﴾ ذكر دې. په دواړو بابونو كښې مناسبت بالكل ښكاره دې
د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې فرمائى چه انسان دې د متيازو كولو په وخت خپل ذكر نه نيسى. ځكه چه په حديث كښې د مس الذكر باليمين ممانعت دې. بيا د مس الذكر باليمين د ممانعت په باره كښې دوه قسم روايتونه دى:
په بعض كښې خو د ﴿ اذا بال ﴾ قيد دې او په بعض كښې نشته. پس په مخكښې باب كښې د ﴿ واذا اتى الخلاء فلا يمس ذكره بيمينه ﴾ الفاظ دى، په هغې كښې د ﴿ اذا بال ﴾ قيد نشته. او د دې باب په روايت كښې دى ﴿ اذا بال احدكم فلا ياخذن ذكره بيمينه ﴾ په دې روايت كښې تاسو وينئ چه د ﴿ اذا بال ﴾ قيد موجود دې
امام بخارى رحمه الله په ترجمه الباب كښې قيد لګولو سره دې خبرې طرف ته اشاره اوكړه چه روايت مطلقه به په روايت مقيده باندې محمول كولې شى. لهذا د مس ذكر باليمين دا حكم به د بول د وخت سره مقيد وى. نه مطلقا (۱)
بعض علماء كرام فرمائى چه مطلق لره په مقيد باندې هغه وخت حمل كولې شى چه كله قيد احترازى او كه قيد اغلبى وى. يعنى د كثير الوقوع كيدو د وجې نه هغه ذكر كړې شوې وى لكه چه دلته هم دغه شان دى نو بيا مطلق په مقيد باندې نه شى محمول كولې. بلكه په داسې صورت كښې د روايات مقيده نه د مطلق حكم راوځى. ځكه چه د متيازو حالت د ضرورت حالت دې او د حاجت وخت دې، چه كله د حاجت په وخت د د مس ذكر نه منع كړې شوې ده نو بغير د ضرورت نه به د مس ذكر باليمين اجازت څنګه وركولې شى. (۲)
ابن ابى جمره دلته دا اشكال كړې دې چه حاجت د بول سره خاص نه دې. ځكه چه د حاجت مواقع نورې هم دى. د بول تخصيص په دې وجه كړې شوې دې چه په حديث كښې د استنجاء باليمين نه منع كړې شوې ده او قاعده دا ده چه بعض وخت چه كله د يو څيزنه منع كولې شى

۱) فتح البارى ج ۱ ص ۲٥٤
۲) پورته حواله

نو کوم ځیز چه د هغه سره نزدې وی د هغې نه هم منع کوی، یعنی په لاس سره د ذکر نیول هغه هم ممنوع دی، په ښی لاس سره د نیولو اجازت نشته، د دې نه علاوه باقی حالات په اصل اباحت باندې دی. (۱)

پس د سیدنا طلق بن علی رضی الله عنه په حدیث کښې دی چه د رسول الله ﷺ نه د مس ذکر په باره کښې تپوس اوکړې شو نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: «هل هو الا مضغة منك او بضعة منك»(۲)

یعنی دا هم ستا یوه ټکړه ده. والله سبحانه وتعالی اعلم

۱۵۳: «حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِيهِ(۳) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَأْخُذَنَّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ وَلَا يَسْتَنْجِي بِيَمِينِهِ وَلَا يَتَنَفَّسْ فِي الْإِنَاءِ»[ر: ۱۵۲]

رجال الحدیث

① **محمد بن یوسف**: دا محمد بن یوسف بن واقد ضبی فریابی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب العلم باب ماکان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة والعلم کیلا ینفروا د لاندې تیر شوې دی. (٤)

② **الاوزاعی**: دا امام مجتهد عبدالرحمن بن عمرو اوزاعی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب العلم کښې د باب الخروج فی طلب العلم د لاندې تیر شوې دی. (۵)

③ **یحیی بن ابی کثیر**: دا مشهور محدث امام یحیی بن ابی کثیر طائی یمامی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب العلم کښې د باب کتابة العلم د لاندې تیر شوې دی. (٦)

④ **عبدالله بن ابی قتاده** رحمه الله: د هغه حالات اوس د مخکښې باب د لاندې تیر شوې دی.

⑤ **سیدنا ابو قتاده** رضی الله عنه: د هغه حالات هم د مخکښې باب د لاندې تیر شوې دی!

قوله: عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ: امام یحیی بن ابی کثیر ته مدلس وئیلې شوې دې، خو مونږ مخکښې د هغه د حالات بیانولو د لاندې واضحه کړې ده چه د هغه تدلیس مضر نه دې. (۷)

---

۱) پورته حواله

۲) اخرجه النسائی فی کتاب الطهارة، باب ترک الوضوء من ذلک، رقم ۱٦۵، وانظر السنن لابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الرخصة من ذلک، رقم ۱۸۲، والصحیح لابن حبان، کتاب الطهارة، باب نواقض الوضوء وصححه ابن حزم فی المحلی ج ۱ ص ۲۳۸

۳) الحدیث مر تخریجه فی الباب السابق

٤) کشف الباری ج ۳ ص ۲۵۲

۵) کشف الباری ج ۳ ص ٤۰۸

٦) کشف الباری ج ٤ ص ۲٦۷

۷) اوګورئ: کشف الباری ج ٤ ص ۲٦۸، ۲٦۹

په دې حديث كښې دلته اګر چه عنعنه ده، خو ابن خزيمه رحمه الله په خپل صحيح كښې يو روايت د تحديث سره نقل كړې دې. (١)

هم دغه شان ابن المنذر رحمه الله هم په الاوسط كښې د تحديث صراحت كړې دې. (٢)

لهذا كه د هغه تدليس مضر هم وى نو دلته به په اتصال باندې محمول وى. والله اعلم

قوله: إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَأْخُذَنَّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ: چه كله په تاسو كښې څوك متيازې كوى نو خپل ذكر دې په ښى لاس باندې نه نيسى.

د «فلايأخذن» په نون تاكيد سره صرف د ابوذر رحمه الله په نسخه كښې دې. (٣) د هغه نه علاوه په باقى نسخو كښې «فلايأخذ» بغير د نون تاكيد نه دې او هم دا په ترجمة الباب كښې د راغلى لفظ «لايمسك» عين مطابق دې. (٤)

د مسلم په يو روايت كښې د «لايمسكن احدكم ذكره بيمينه» الفاظ راغلې دى. (٥)

خو د اسماعيلى په روايت كښې د «لايمس» لفظ راغلې دې، پس هغه په امام بخارى رحمه الله باندې اعتراض كړې دې چه لفظ د «مس» عام دې او امساك خاص دې، د عام لفظ مطابق ترجمه پكار وه.

خو دا اشكال خپله په اسماعيلى باندې كيږى په امام بخارى باندې نه، ځكه چه د امام بخارى رحمه الله روايت د هغه د ترجمې عين مطابق دې. (٦) والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: وَلَا يَسْتَنْجِي بِيَمِينِهِ: او په ښى لاس سره دې استنجاء نه كوى.

قوله: وَلَا يَتَنَفَّسْ فِي الْإِنَاءِ: او په لوښى كښې دې ساه نه اخلى.

دا «لا» نافيه ده او د ماقبل نه جدا يوه مستقل جمله ده. او كه «لا» ناهيه وى نو بيا هم دا نه لازميږى چه د معطوف عليه قيد هم په هغې كښې ملحوظ وى اوداسې اوئيلې شى چه د بول كولو په حالت كښې په لوښى كښې ساه وانخستلې شى، بلكه دا يو مستقل حكم دې، چه د هغې د حالت بول سره هيڅ تعلق نشته. (٧)

د دې جملې د ماقبل جملو سره مناسبت: دلته د استنجاء د آدابو بيان شروع دې، په ظاهره

---

١) صحيح ابن خزيمه ج ١ ص ٤٣، كتاب الطهارة، باب النهى عن الاستطابة باليمين، رقم ٧٩
٢) الاوسط لابن المنذر ج ١ ص ٣٣٩، كتاب اداب الوضوء، باب مس الذكر باليمين رقم ٢٨٩
٣) اوګورئ: الجامع الصحيح للبخارى برواية ابى ذر الهروى ج ١ ص ٩٣
٤) فتح البارى ج ١ ص ٢٥٤
٥) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب النهى عن الاستنجاء باليمين رقم ٦١٣
٦) فتح البارى ج ١ ص ٢٥٥
٧) پورته حواله

کښې ئې د شرب او تنفس فی الاناء سره هیڅ تعلق نشته!

خو وئیلې کیدې شی چه د اهل ایمان په باره کښې غالبه دا ده چه هغه د رسول اللهﷺ په هر عمل کښې اقتدا کول غواړی او د رسول اللهﷺ معمول وو چه کله به ئې متیازې کولې نو اودس به ئې کولو. بیا دا هم ثابته ده چه رسول اللهﷺ د اودس نه پس بچ شوې اوبه څکلې دی. صاحب ایمان به د رسول اللهﷺ په اقتداء کښې هم دغه شان کوی. نو رسول اللهﷺ ددې معاملې په ذهن کښې ساتلو سره د شرب ادب هم بیان کړو چه په لوښی کښې دې ساه وانخستلې شی. (١) والله اعلم

⑳ بَابُ الِاسْتِنْجَاءِ بِالْحِجَارَةِ

د مخکښې باب سره مناسبت : د دې باب د ماقبل سره مناسبت د ابواب استنجاء په اعتبار سره بالکل ظاهر دې.

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب په مقصد باندې د ځان پوهه کولو نه مخکښې په دې ځان پوهه کړه چه د جمهور علماء کرامو مسلك دا دې چه په استنجاء کښې افضل خو دا ده چه حجر ماء (کانړی او اوبه) دواړه جمع کړی. د دې نه روستو افضل اکتفاء بالماء ده، بیا د دې نه روستو د اکتفاء بالحجر درجه ده. (٢)

په شیعه ګانو کښې د فرقه زیدیه او قاسمیه وینا ده چه د اوبو په موجودګئ کښې اکتفاء بالاحجار صحیح نه دې. (٣)

اما بخاری رحمه الله ترجمه مطلق ذکر کولو سره د دویم قول تردید کړې دې او دا ئې ثابته کړې ده چه رسول اللهﷺ په کانړو باندې اکتفاء کړې ده او په دې روایت کښې هیڅ تعرض نشته چه اوبه وې یا نه وې، لهذا چه کله د اوبو د نیشت والی قید په روایت کښې نشته نو استنجاء بالاحجار به مطلقا جائز وی. (٤)

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه زما په نزد زیاته غوره دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی چه استنجاء په حقیقت کښې مطهر او امر تعبدی دې لکه چه شوافع او حنابله وائی. یا مقلل نجاست او امر معقول دې. لکه چه احناف او مالکیان وائی. (٥)

...

١) فتح الباری ج ١ ص ٢٥٥
٢) اوګورئ: رد المحتار ج ١ ص ٢٤٨
٣) المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ١٠١
٤) فتح الباری ج ١ ص ٢٥٥، وعمدة القاری ج ٢ ص ٢٩٨
٥) الکنز المتواری ج ٣ ص ٣٨

۱۵۴ : ﴿ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدِ بْنِ عَمْرٍو الْمَكِّيُّ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۱) قَالَ اتَّبَعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَرَجَ لِحَاجَتِهِ فَكَانَ لَا يَلْتَفِتُ فَدَنَوْتُ مِنْهُ فَقَالَ ابْغِنِي أَحْجَارًا أَسْتَنْفِضْ بِهَا أَوْ نَحْوَهُ وَلَا تَأْتِنِي بِعَظْمٍ وَلَا رَوْثٍ فَأَتَيْتُهُ بِأَحْجَارٍ بِطَرَفِ ثِيَابِي فَوَضَعْتُهَا إِلَى جَنْبِهِ وَأَعْرَضْتُ عَنْهُ فَلَمَّا قَضَى أَتْبَعَهُ بِهِنَّ ﴾ [۳۶۴۷]

رجال الحدیث

① **احمد بن محمد المکی** : دا احمد بن محمد بن الولید بن عقبه مکی ازرقی رحمه الله دي، د هغه کنیت ابو الولید یا ابو محمد دي، دا د صاحب اخبار مکه علامه ابو الولید محمد بن عبدالله ازرقی رحمه الله نیکه دي. (۲)

هغه د امام مالك، سفیان بن عیینه، عمرو بن یحیی سعدی او امام شافعی رحمهم الله نه روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، امام ابو حاتم رازی، یعقوب فسوی، عبدالله بن احمد بن ابی میسره، او د هغه نمسي ابو الولید ازرقی رحمهم الله وغیره حضرات دی. (۳)

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة، کثیر الحدیث﴾ (٤)

امام ابو حاتم رازی، ابو عوانه اسفرائینی، حافظ ذهبی او حافظ ابن حجر رحمهم الله فرمائی : ﴿ثقة﴾ (٥)

امام ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دي؛ (٦)

په ۲۱۷ هجری یا ۲۲۲ هجری کښې وفات شوې دې، بعض حضراتو ۲۱۲ هجری ته د وفات کال وئیلي دي، کوم چه په ظاهره کښې صحیح نه دې. (۷) والله اعلم

تنبیه : هم د هغه په نوم کښې شریك یو بل راوی دې، د هغه نوم احمد بن محمد بن عون القواس دي، هغه د بقی بن مخلد ، مطین او محمد بن علی الصائغ وغیره استاذ دي.

---

۱) قوله : عن ابی هریرة الحدیث اخرجه البخاری فی صحیحه ج ۱ ص ٥٤٤ کتاب المناقب. باب ذکر الجن رقم ۳۸٦۰

۲) اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۱ ص ٤٨٠

۳) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال ج ۱ ص ٤٨٠، ٤٨١

٤) الطبقات لابن سعد ج ٥ ص ٥٠٢

٥) الجرح والتعدیل ج ۲ ص ۲٦، رقم ۱۲۸، وتهذیب الکمال ج ۱ ص ٤٨١، والکاشف ج ۱ ص ۲۰۳، رقم ٨٤ وتهذیب التهذیب ج ۱ ص ۷۹، رقم ۱۳٤، وتقریب التهذیب ص ٨٤، رقم ۱۰٤

٦) الثقات لابن حبان ج ٨ ص ۷، رقم ۱۲۰۳۵

۷) اوګورئ : الکاشف ج ۱ ص ۲۰۳، رقم ٨٤، وتقریب التهذیب ص ٨٤، رقم ۱۰٤، و الثقات لابن حبان ج ٨ ص ۷، رقم ۱۲۰۳۵، وطبقات الشافعیة الکبری ج ۲ ص ٦٤، رقم ۹

بعض حضراتو دا دواړه شخصيات يو كړي دى، خو حقيقت دا دې چه دا دواړه جدا جدا شخصيات دى. (١) والله اعلم

④ **عمرو بن يحيى بن سعيد بن عمرو المكي** : دا عمرو بن يحيى بن سعيد بن عمرو بن سعيد بن العاص بن اميه قرشي اموى مكى رحمه الله دې، د هغه كنيت ابو اميه دې. (٢)

هغه د خپل پلار يحيى بن سعيد بن عمرو او د خپل نيكه سعيد بن عمرو رحمهما الله نه روايت كوى.

د هغه نه په روايت كونكو كښ سفيان بن عيينه، روح بن عباده، ابو النضر هاشم بن القاسم، احمد بن محمد ازرقى، موسى بن اسماعيل رحمهم الله وغيره دى. (٣)

امام ابن معين رحمه الله فرمائى : ﴿صالح﴾(٤)

هم دغه شان فرمائى : ﴿لا بأس به﴾(٥)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾(٦)

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښ ذكر كړي دې. (٧)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : ﴿صالح﴾(٨)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾(٩)

ابن عدى رحمه الله د هغه تذكره په خپل كتاب الكامل كښ كړې ده، خو د هغه په حق كښ ئې د ضعف څه خبره نه ده كړې، بلكه صرف دوه احاديث ئې ذكر كړي دى، چه په هغې كښ هغه متفرد دې، ظاهره ده چه دومره خبره د ضعف باعث نه شى كيدې، او حال دا چه توثيق ئې ثابت شده دې. (١٠) رحمه الله رحمة واسعة

⑤ **عن جده** : دا سعيد بن عمرو بن سعيد بن العاص بن اميه قرشي اموى رحمه الله دې، ابو عثمان ئې كنيت دې، ابو عنبسه هم ورته وئيلې شى، په اصل كښ د مدينې منورې دې، د

---

١) د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ١ ص ٧٩، ٨٠، رقم ١٣٥
٢) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٢٩٤، رقم ٤٤٧٤
٣) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٢٩٥
٤) الجرح والتعديل ج ٣ ص ٩٨٥، رقم ١١١٩
٥) تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٠٤، رقم ١٩٩
٦) پورته حواله
٧) الثقات لابن حبان ج ٨ ص ٤٨١، رقم ١٤٥٤٩
٨) الكاشف ج ٢ ص ٩١، رقم ٤٢٥١
٩) تقريب التهذيب ص ٤٢٨، رقم ٥١٣٨
١٠) الكامل لابن عدى ج ٥ ص ١٢٢، رقم ١٢٨٨، وهدى السارى ص ٤٣٢، وتهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٠٤، رقم ١٩٩

خپل پلار سره په دمشق کښې اوسیدو، د والد د قتل کیدو نه پس هغه د خپل کور والو سره عبدالملک بن مروان حجاز ته لیږلي وو، روستو دې په کوفه کښې اوسیدو. (۱)

هغه د رسولُ الله ﷺ نه مرسلاً روایت کوی، په صحابه کرامو ﷺ کښې د سیدنا عبدالله بن الزبیر، عبْدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن عمرو، د خپل والد محترم عمرو بن العاص، معاویه، ابوهریره او عائشه ﷺ وغیره نه روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې د هغه ځامن اسحاق بن سعید، خالد بن سعید، عمرو بن سعید او نمسي عمرو بن یحیی بن سعید شامل دی، د هغوی نه علاوه پکښې اسود بن قیس، بکر بن الأسود، خالدبن سلمه، السائب او امام شعبه ﷺ وغیره حضرات شامل دی. (۲)

امام ابو زرعه او امام نسائی ﷺ فرمائی: «ثقة»(۳)

امام ابو حاتم ﷺ فرمائی: «صدوق»(٤)

کنانی د ابو حاتم نه د هغه په باره کښې «ثقة» نقل کړې دی. (۵)

حافظ ذهبی ﷺ فرمائی: «وکان ثقة، نبیلا، من کبار الاشراف»(۶)

حافظ ابن حجر ﷺ فرمائی: «ثقة»(۷)

ابن حبان ﷺ هغه په "کتاب الثقات" کښې ذکر کړې دې. (۸) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

④ **حضرت ابوهریره رضی الله عنه:** د حضرت ابوهریره (رض) حالات په "کتاب الایمان" کښې د "باب أمور الایمان" لاندې تیر شوی دی. (۹)

قوله: اتَّبَعتُ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیهِ وَسَلَّمَ وَخَرَجَ لِحَاجَتِهِ فَکَانَ لَا یَلْتَفِتُ: سیدنا ابوهریره ﷺ فرمائی چه زه په رسول الله ﷺ پسې روان شوم، رسول الله ﷺ د خپل حاجت دپاره وتلې وو، رسول الله ﷺ به یو خوا بل خوا نه متوجه کیدو.

د نبی کریم ﷺ عادت شریف دا وو چه په تلو کښې به ئې اخوا دیخوا نه کتل، دا د حیا او وقار په وجه وو.

---

۱) اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۱۸، ۱۹، رقم ۲۳۳۲
۲) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۱۹
۳) پورته حواله
٤) الجرح والتعدیل ج ٤ ص ٤٨، رقم ۲۰۹
۵) تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۶۸، رقم ۱۱۵، والتعدیل والتجریح للباجی ج ۳ ص ۱۰۹۱، رقم ۱۲۸۵
۶) تاریخ الاسلام ج ۸ ص ۱۱۶
۷) تقریب التهذیب ص ۲۳۹، رقم ۲۳۷۰
۸) الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۳۵۳، رقم ۸۰۶۹
۹) کشف الباری: ۱/ ۶۵۹

قوله: فَدَنَوْتُ مِنْهُ: زه رسول الله ﷺ ته نزدې شوم!

قوله: فَقَالَ ابْغِنِي أَحْجَارًا: رسول الله ﷺ اوفرمائيل زما دپاره کانړې راوړه يا د کانړو په لټون کښې زما مدد اوکړه!

﴿ابغنی﴾ يا خو مجرد دې او همزه وصليه ده، د ﴿بغی يبغی﴾ معنی د طلب کولو ده او د تلاش کولو ده. وئيلې شی ﴿بغيتك الشئ، ای طلبته لك﴾ او يا دا مزيد فيه يعنی د باب افعال نه دې. په دې صورت کښې به همزه قطعی وی، د دې معنی به وی: په طلب کښې مدد کول او اعانت کول. پس وئيلې شی: ﴿ابغيته الشئ: ای اعنته علی طلبه﴾ يعنی ما د هغه په طلب کښې معاونت اوکړو. (۱)

دلته اګر چه په دواړه طريقو لوستلې شوې دی، خو په مجرد سره لوستل ئې اولی دی، ځکه چه د اسماعيلی په روايت کښې د ﴿ائتنی﴾ الفاظ راغلې دی. (۲)

قوله: أَسْتَنْفِضْ بِهَا: چه زه په هغه کانړو او لوټو باندې استنجاء اوکړم.

قزاز رحمه الله فرمائی چه ﴿استنفاض﴾ د ﴿نفض﴾ نه اخستلې شوې دې، د دې معنی يو څيز ته د حرکت ورکولو او سنډلو ده، چه د هغې دپاسه نه دوړه پاسيږی، دلته د ﴿استنفض﴾ په ځائې ﴿استنظف﴾ کيدل پکار دی، خو روايت ﴿استنفض﴾ دې. (۳)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ﴿استنفض﴾ چه کوم په روايت کښې راغلې دې هغه بالکل صحيح دې، پس په قاموس کښې دی ﴿استنفضه: استخرجه وبالحجر استنجی﴾ (٤) او په حقيقت کښې د مطرزی د کلام نه اخستلې شوې دې پس هغه فرمائی!

﴿الاستنفاض: الاستخراج، ويكنى به عن الاستنجاء، ومنه حديث ابن مسعود: ائتنى بثلاثة احجار استنفض بها، والقاف والصاد غير المعجمة تصحيف﴾ (۵)

يعنی د استنفاض معنی د يو څيز ويستل دی او په دې سره د استنجاء طرف ته اشاره ده، دا په استنقص قاف او صاد مهمله سره لوستل تصحيف او غلطی ده. (۶)

قوله: أَوْ نَحْوَهُ: يا ئې د دې په شان اوفرمائيل!

---

۱) اوګورئ: تاج العروس ج ۳۷ ص ۱۸۱
۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۶
۳) پورته حواله
٤) القاموس المحيط ص ۴۸۶، مادة نقض
۵) المغرب ج ۲ ص ۳۱۹
٦) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۶

د اسماعیلی په روایت کښې د ﴿استنجی﴾ الفاظ دی، په دې وجه کیدې شی چه د ﴿نحوه﴾ نه هم دا مراد وی. او یو راوی دا په تردد سره روایت کړې وی. (۱)

قوله: وَلَا تَأْتِنِي بِعَظْمٍ وَلَا رَوْثٍ: او هډوکي او غوشیان مه راوړه!

رسول الله ﷺ چه کله دا اوفرمائیل چه زما دپاره کاڼړی راوړه نو فورا ئې ورسره دا هم اووې چه هډوکي او غوشیان مه راوړه! کیدې شی چه ابوهریره رضی الله عنه دا خیال کړې وو چه د کاڼړی ذکر هسې د مثال دپاره کړې شوې دې، کینې هر اوچ څیز مراد دې، رسول الله ﷺ د دې وهم د دفع کولو دپاره ﴿ولاتاتنی بعظم ولا روث﴾ اوفرمائیل.

د دې نه په طور د مفهوم معلومه شوه چه د دې نه علاوه په باقی ټولو څیزونو سره استنجاء کیدې شی، په دې کښې د اهل ظواهر تردید کیږی چه وائی چه د استنجاء بالجامد جواز صرف د حجر سره مخصوص دې، د دې نه علاوه په باقی جامدات سره استنجاء جائز نه ده.

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه نقل کړی دی!

﴿نهی ان یستنجی بروث اوعظم، وقال انهما لایطهران﴾ (۲)

یعنی رسول الله ﷺ په غوشیانو یا هډوکی سره د استنجاء کولو نه منع فرمائیلې ده، او فرمائیلې ئې دی چه دا دواړه څیزونه پاکول نه کوی.

امام دارقطنی رحمه الله د دې حدیث د نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿اسناده صحیح﴾ (۳)

محقق ابن الهمام رحمه الله دې روایت ته کتلو سره دا خبره لیکلې ده چه د دې نه معلومیږی چه په کومو څیزونو سره استنجاء کولې شی، مثلا کاڼړی هغه مطهر دی، ځکه چه که مطهر نه وې، نو په دې سره به د استنجاء اجازت نه شو ورکولې. (٤)

خو د دې په سند کښې سلمه بن رجاء راوی دې. (۵)

امام ابن عدی رحمه الله په الکامل کښې هم د هغه د ترجمې د لاندې دا روایت ذکر کړې دې او لیکلې ئې دی: ﴿ولسلمه بن رجاء غیر ما ذکرت من الحدیث، واحادیثه افراد وغرائب، ویحدث عن قوم باحادیث لایتابع علیه﴾ (۶)

یعنی د سلمه بن رجاء د ذکر شوې احادیثو نه علاوه هم څه روایتونه دی، د هغه احادیث غریب او د افرادو د قبیل نه دی، دې د مختلف خلقو نه داسې احادیث راوړی چه د هغوی متابعت نه شی کولې.

---

۱) پورته حواله
۲) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۸، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۱۵۲.
۳) پورته حواله
٤) فتح القدیر ج ۱ ص ۲۱٤، فصل فی الاستنجاء
۵) اوګورئ: سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۸، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۱۵۲
۶) الکامل لابن عدی ج ۳ ص ۳۳۲

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی : ﴿ لیس بشئ ﴾(۱)

امام نسائی رحمه الله فرمائی : ﴿ ضعیف ﴾(۲)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی : ﴿ ینفرد عن الثقات باحادیث ﴾(۳)

خو امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی : ﴿ صدوق ﴾(٤)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی : ﴿ ما بحدیثه باس ﴾(۵)

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۶)

حافظ ذهبی رحمه الله هغه په خپل کتاب من تکلم فیه وهو موثق کښې ذکر کړې دې. (۷)

دې ټولو اقوالو باندې نظر کولو نه پس وئیلې کیدې شی چه د هغه دا حدیث د حسن درجې نه ښکته نه دې.

صرف په کانړی سره استنجاء کولې شی یا هر نجاست لرې کونکی باندې استنجاء صحیح ده؟: دلته یوه مسئله واورئ، ایا کوم څیزونه چه جامد وی او نجاست لرې کونکې وی ایا په هغې ټولو سره استنجاء کیدې شی یا که صرف په کانړی سره به کولې شی؟

د داؤد ظاهری طرف ته نسبت کولې شی چه صرف په حجر سره جائز ده، ځکه چه په حدیث کښې صرف په حجر سره استنجاء کول مذکور دی.

جمهور علماء کرام فرمائی چه د عظم او روث نه علاوه چه کوم څیزونه طاهر او قالع للنجاسة وی، په هغه ټولو سره استنجاء جائز ده، خو روث او عظام یا د هغې نه علاوه چه کوم څیزونه د هغې په حکم کښې وی، په هغې سره استنجاء جائز نه ده. (۸)

د جمهورو دلیل حدیث الباب دې چه په هغې کښې رسول الله ﷺ اول اوفرمائیل : ﴿ ابغنی احجارا، استنفض بها ﴾ یعنی زما دپاره د استنجاء دپاره کانړی راوړه. بیا ئې د دې نه روستو اوفرمائیل : ﴿ ولا تاتنی بعظم ولا روث ﴾ یعنی هډوکې او غوشیان مه راوړه!

هم دغه شان په بل حدیث کښې دی؛ ﴿ کان یامر بثلاثة احجار، ونهی عن الروث والرمة ﴾ (۹)

---

۱) الجرح والتعدیل ج ٤ ص ۱۶۰، رقم ۷۰۵
۲) الضعفاء للنسائی ص ٤۷، رقم ۲٤۲، تهذیب السنن ج ٤ ص ۱۲۷، رقم ۲٤۸
۳) پورته حواله
٤) الجرح والتعدیل ج ٤ ص ۱۶۰، رقم ۷۰۵
۵) پورته حواله
۶) الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۲۸۶، رقم ۱۳٤۷۳
۷) ذکر من تکلم فیه وهو موثق ص ۹۲ رقم ۱٤۲
۸) اوګورئ : المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۱۱۳
۹) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب النهی عن الاستطابة رقم ٤۰

یعنی رسول اللهﷺ اوفرمائیل چه په دې کاڼړو باندې استنجاء کول پکار دی او په غوشیانو او زړو هډوکو باندې ئې د استنجاء نه منع اوفرمائیله.
د دې احادیثو نه صفا معلومیږی چه د حجر نه علاوه په نورو جامد څیزونو باندې استنجاء کیدلې شی، ګینې د روث او عظام نه د منع کولو هیڅ معنی نه پاتې کیږی.
هم دغه شان ابن مسعودؓ چه د رسول اللهﷺ دپاره کله دوه کاڼړی او د سپیاکې ټکړه راوړه نو رسول اللهﷺ کاڼړی واخستل او سپیاکه ئې ګزار کړه او وې فرمائیل : ﴿ هذا رکس ﴾(۱) چه دا ناپاکه ده.
د دې نه معلومه شوه چه د دې د رد کولو وجه د دې ناپاکی ده، نه غیر حجر کیدل. (۲)
په کومو څیزونو سره چه استنجاء جائز نه ده د هغې علت : روث او عظام او کوم څیزونه چه د دې په حکم کښ دی په هغې سره استنجاء جائز نه ده د دې علت دا بیان کړې شوې دې چه دا طعام الجن دې، په احادیثو باندې د نظر کولو نه معلومیږی چه عظم طعام الجن دې او روث د هغوی د څاروو خوراك دې، هم دغه شان د ابو نعیمؒ د روایت نه معلومیږی چه بعض روثات خو طعام الجن دې او بعض د هغوی د څاروو دپاره دی.
د دې نه معلومه شوه چه څنګه انسان په یو مطعوم څیز سره استنجاء نه کوی، هم دغه شان د جنات او حیوانات په مطعوماتو سره هم استنجاء کول ممنوع دی.
هم دغه شان چه کوم څیز مطعوم وی هغه قیمتی وی، لهذا د دې ځائې نه دا نتیجه راوتله چه کوم قیمتی څیز وی په هغې سره به استنجاء نه شی کولې.
بله دا چه په هډوکی سره بعض وخت د زخمی کیدو خطره وی، د دې نه معلومه شوه چه کوم څیزونه مضر دی په هغې سره استنجاء کول جائز نه دی.
بیا بعض وخت په هډوکی کښ غوړوالې وی، په هغې کښ د نجاست د جذب کولو یا ختمولو خاصیت نه وی، لهذا داسې څیز چه په هغې سره نجاست نه ختمیږی په هغې سره استنجاء صحیح نه ده.
هم دغه شان "روث" د جمهور علماء کرامو په نزد ناپاك دې نو د دې نه معلومه شوه چه کوم څیز ناپاك وی په هغې سره استنجاء کول جائز نه دی. (۳)
د عظم او روث د جناتو د خوراک کیدو تحقیق : اوس شاته ذکر راغلې دې چه د عظم او روث د راوړلو نه چه رسول اللهﷺ منع فرمائیلې ده، د دې علت د هغه څیزونو د د جناتو خوراك کیدل دی، پس په دې کښ په بعض طرق کښ منقول دی چه کله رسول اللهﷺ ﴿ ابغنی احجارا استنفض بها، ولا تاتنی بعظم ولا روث ﴾ اوفرمائیل نو سیدنا ابوهریرهؓ تپوس اوکړو ﴿ ما بال العظم والروثة ﴾ یعنی د عظم او د روث د ممانعت څه وجه ده؟ رسول اللهﷺ ارشاد اوفرمائیلو:

۱) صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۷، کتاب الوضوء، باب لا یستنجی بروث رقم ۱۵۶
۲) اوګورئ : المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۱۱۳
۳) د تفصیل دپاره اوګورئ : فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۶

﴿ هما من طعام الجن، وانه اتاني وفد جن نصيبين، ونعم الجن، فسالوني الزاد، فدعوت الله لهم لا يمروا بعظم ولا بروثة الا وجدوا عليها طعاما ﴾(١)
يعنى دا دواړه څيزونه د جناتو خوراك دي، ماته د مقام نصيبين د جناتو وفد راغلو او دا ښه جنات دي! هغوى زما د خپل خوراك په باره كښې تپوس اوكړو نو ما د الله پاك نه دعا اوكړه چه دا خلق چه كله هم په يو هډوكى يا روث باندې تيريږى نو په هغې دې هغوى ته خوراك ملاويږى.
خلاصه دا ده چه جناتو د رسول اللهﷺ نه د خوراك سوال كړې وو، رسول اللهﷺ د هغوى دپاره دعا كړې وه چه په كوم عظم او روث باندې چه دوى تيريږى په هغې باندې دې خوراك بيا مومى، يعنى په هډوكى باندې غوښه او په روث كښې دې ورته غله يا ګيا ملاويږى، حاصل دا چه عظم او روث د جناتو خوراك دې.
په دې روايت كښې خو اجمال دې، چه د هغې نه په ظاهره دا معلوميږى چه عظم او روث دواړه د جناتو خوراك دې، خو كيدې شى چه عظم طعام جن وى او روثه د دواب جن خوراك وى.
امام مسلمرحمه الله د سيدنا عبدالله بن مسعودرضي الله عنه نه يو روايت نقل كړې دې، چه په هغې كښې د جناتو د وفد سره د ملاقات ذكر دې، په هغې كښې دا هم دى چه!
﴿ لكم كل عظم ذكر اسم الله عليه، يقع في ايديكم اوفر مايكون لحما، وكل بعرة علف لدوابكم ﴾(٢)
يعنى هر هغه هډوكې چه په هغه باندې د الله پاك نوم اخستلې شوې وى هغه به ستاسو لاسونه ته د غوښې نه ډك راځى او هره سوته به ستاسو د څاروو دپاره ګيا جوړيږى. والله اعلم
د مسلم شريف اود ترمذى شريف د روايت تعارض اود هغې دفعيه : اوس چه مونږ د مسلم كوم روايت ذكر كړې دې په دې كښې الفاظ داسې دى چه ﴿ لكل عظم ذكر اسم الله عليه ﴾(٣) خو دا روايت امام ترمذىرحمه الله راوړې دې، په هغې كښې ﴿ كل عظم لم يذكر اسم الله عليه ﴾(٤) الفاظ راغلى دى.
د اول حديث نه معلوميږى چه د جناتو خوراك هغه هډوكى دى چه په هغې باندې بسم الله لوستلې شوې وى، يعنى مذبوحه څاروى وى او د دويم حديث نه معلوميږى چه هغه هډوكى به خوراك جوړيږى چه په هغې باندې بسم الله نه وى لوستلې شوې، يعنى غير مذبوحه مردار څاروى وى، دغه شان د يو روايت په الفاظو كښې اختلاف راغلو.
اصل خبره دا ده چه د دې روايت مدار په داؤد بن ابى هند باندې دې، هغه د شعبى نه نقل

---

١) صحيح البخارى ج ١ ص ٥٤٤، كتاب المناقب، باب ذكر الجن رقم ٣٨٦٠
٢) صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب الجهر بالقراءة فى الصبح والقراءة على الجن، رقم ١٠٠٧
٣) پورته حواله
٤) جامع الترمذى، ابواب التفسير باب ومن سورة الاحقاف ٣٥٦٧

كوى، هغه د علقمه نه او هغه د ابن مسعود رضي الله عنه نه.
بيا د داؤد بن ابى هند نه روايت كونكي عبد الاعلى بن عبد الاعلى، ابن ابى زائده، وهيب بن خالد، يزيد بن زريع، اسماعيل بن ابراهيم، ابن ابى عدى او بشر بن المفضل دي.
د دوى نه ابن ابى زائده خو صرف ﴿كل عظم ذكر اسم الله عليه﴾ نقل كوى، نور الفاظ نه نقل كوى.(۱)
او د عبد الاعلى نه محمد بن مثنى جدا جدا روايتونو كښې دواړو طريقو سره نقل كوى. (۲) هم دغه شان د اسماعيل بن ابراهيم نه هم دواړه قسم الفاظ منقول دى. (۳)
د هغه نه علاوه وهيب بن خالد، يزيد بن زريع، ابن ابى عدي او بشر بن مفضل صرف د ﴿كل عظم لم يذكر اسم الله عليه﴾ الفاظ نقل كوى. (٤) نور الفاظ نه نقل كوى.
د امام مسلم رحمه الله د طرز نه معلوميږى چه هغه صرف د ﴿كل عظم ذكر اسم الله عليه﴾ الفاظ راجح ګڼړى، په دې وجه هغه د ټولو نه اول دا حديث د ﴿محمد بن المثنى، عن عبد الاعلى بن عبد الاعلى، عن داؤد بن ابى هند، عن الشعبى، عن علقمة، عن ابن مسعود﴾ په طريق سره مفصلا نقل كړې دې.
د دې نه روستو ئې د ﴿عن على بن حجر، عن اسماعيل بن ابراهيم، عن داؤد﴾ په طريق سره هم دا روايت نقل كړې دې نو د دې الفاظ ئې مختصرا ذكر كړل او په اول سند ئې احاله اوكړه، خو په دواړو كښې ئې لږ شان فرق اوكړو چه په اول روايت كښې پوره حديث مرفوع وو، او په دويم روايت كښې ئې يوه حصه موقوف منقول ده، كومه چه امام مسلم رحمه الله ﴿وقال الشعبى﴾

---

۱) د ابن ابى زائده روايت ابن خزيمه په خپل صحيح كښې ج ۱ ص ٤٤، كتاب الوضوء، باب ذكر العلة التى من اجلها زجر عن الاستنجاء بالعظام والروث، رقم ۸۲ كښې، بيهقى په دلائل النبوة كښې ج ۲ ص ۲۲۹، جماع ابواب المبعث، باب ذكر اسلام الجن كښې، ابن حبان په خپل صحيح ج ٤ ص ۲۸۰، كتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ۱٤۳۲ كښې او امام احمد په خپل مسند ج ۱ ص ٤۳٦، رقم ٤۱٤۹ كښې تخريج كړې دې.
۲) د عبد الاعلى ﴿كل عظم ذكر اسم الله عليه﴾ روايت په صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب الجهر بالقراءة فى الصبح والقراءة على الجن، رقم ۱۰۰۷ كښې او د هغوى روايت ﴿كل عظم لم يذكر اسم الله عليه﴾ په مستخرج ابى نعيم على صحيح مسلم ج ۲ ص ٦۹، كتاب الصلاة، باب كيف كان سبب النزول ﴿قل اوحى الى ...﴾ رقم ۹۹٦ كښې كتلې كيدې شى.
۳) د اسماعيل بن ابراهيم روايت ﴿كل عظم ذكر اسم الله عليه﴾ په صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب الجهر بالقراءة فى الصبح والقراءة على الجن، رقم ۱۰۰۸، مسند احمد ج ۱ ص ٤۳٦، رقم ٤۱٤۹، او په دلائل النبوة ج ۲ ص ۲۲۹ كښې كتلې كيدې شى، او د هغه بل روايت ﴿كل عظم لم يذكر اسم الله عليه﴾ سنن الترمذى (ابواب التفسير، باب ومن سورة الاحقاف رقم ۳۵٦۷، كښې تخريج كړې شوې دې.
٤) د وهيب، يزيد، ابن ابى عدى او بشر بن المفضل روايتونه په مستخرج ابى نعيم ج ۲ ص ٦۹ كښې تخريج كړې شوې دى.

وئیلو سره واضحه کړې ده. (۱)

اوس که په ﴿ ذکر اسم الله علیه ﴾ او ﴿ لم یذکر اسم الله علیه ﴾ کښې د هغوی په نزد اختلاف معتبر وي نو هغوی چه څنګه د نورو اختلافاتو طرف ته اشاره کړې ده، دې اختلاف طرف ته به ئې هم اشاره کړې وې، د دې نه معلومه شوه چه هغوی صرف ﴿ کل عظم ذکر اسم الله علیه ﴾ او رېدلې دې او هم دا د هغوی په نزد راجح دې.

د دې دواړو روایتونو دتعارض په سلسله کښې د ټولو نه اول ابن العربی رحمه الله کلام فرمائیلې دې پس هغه فرمائی: ﴿ فاما المومن منهم فطعامه ماذکر اسم الله علیه والروث علف دوابهم، واما الکافر فطعامه مالم یذکر اسم الله علیه ﴾ (۲)

یعنی د جناتو نه د اهل ایمان طعام هغه دې چه په هغې باندې د الله پاك نوم اخستلې شوې وی او روث د هغوی د څاروو ګیا ده، او په هغوی کښې د کفارو طعام هغه دې چه په هغه باندې د الله پاك نوم اخستلې شوې وی.

د ابن العربی تلمیذ ابو القاسم سهیلی رحمه الله دا قول نقل کولو سره فرمائی!

﴿ وهذا قول صحیح، تعضده الاحادیث ﴾ (۳)

یعنی دا قول صحیح دې، احادیث د دې تائید کوی.

علامه بدر الدین شبلی صاحب په اکام المرجان او امام نووی رحمه الله وغیره هم دغه شان جمع کړې ده. (٤)

صاحب د سیرت حلبیه هم دا تعارض هم دغه شان لرې کړې دې. (۵)

خو حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه دا جمع او تطبیق مفید نه دې، ځکه چه دا حدیث یو دې او د الفاظو اختلاف د راویانو په اختلاف باندې بناء دې، لهذا یا خو به داسې وئیلې شی چه د مسلم شریف روایت د ترمذی په روایت باندې ارجح دې، یا دې بیا د محدثینو په یو بل اوصول باندې عمل اوکړې شی، چه د هغې نه په داسې مواقع باندې د تطبیق کار اخستلې شی او هغه اصول دې: ﴿ حفظ کل مالم یحفظه الاخر ﴾ یعنی بعض وخت داسې کیږی چه رسول الله ﷺ دوه خبرې ارشاد فرمائیلې وی، یو راوی ته یوه خبره یاد پاتې شوې وی، هغه هغه روایت کړې وی، بل راوی ته بله خبره یاده پاتې شوې وی نو هغه ئې روایت کړې وی، په حقیقت کښې دواړه خبرې په خپل خپل ځائې صحیح وی.

دلته به هم رسول الله ﷺ دا ارشاد فرمائیلې وی چه په هډوکی باندې که د الله پاك نوم

---

۱) صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب الجهر بالقراءة فی الصبح والقراءة علی الجن، رقم ۱۰۰۷، ۱۰۰۸

۲) عارضة الاحوذی ج ۱۲ ص ۱٤۳، ۱٤٤، ابواب التفسیر، تفسیر سورة الاحقاف

۳) الروض الانف ج ۱ ص ۲٦۳، خروج النبی ﷺ الی الطائف، فصل فی ذکر وفد جن نصیبین

٤) اوګوره: اکام المرجان ص ٥٦، وشرح النووی علی صحیح مسلم ج ٤ ص ۱۷۰

۵) السیرة الحلبیه ج ۱ ص ۳٦۱، و ۳٦۲، باب ذکر خروج النبی ﷺ الی الطائف

واخستلې شي يا نه؛ په دواړو صورتونو کښې به هغه د جناتو خوراك وى، يو راوى اوله خبره روايت کړه او بل راوى بله خبره.

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه د تطبيق بين الروايات په سلسله کښې د ﴿حفظ كل مالم يحفظه الاخر﴾ دا اصول ډير مفيد دې، خو محدثينو دا د اصول حديث په کتابونو کښې نه دې ذکر کړې، خو حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى کښې په مختلف مقاماتو کښې د دې ذکر کړيدې او د دې نه ئې کار اخستلې دې. (۱)

په ممنوع څيزونو باندې د استنجاء حکم : په کومو څيزونو مثلا عظم او روثه باندې د استنجاء نه منع راغلې ده، آيا په هغې باندې به د استنجاء کولو په صورت کښې استنجاء اوشى يا نه؟

د احنافو، مالکيانو او په حنابله کښې به د ابن تيميه رحمه الله په نز د تحريم باوجود استنجاء اوشي. او د شوافعو او حنابله په نزد به استنجاء نه کيږى.

شوافع او حنابله په حديث شريف کښې وارد نهى د تحريم دپاره منى.

احناف وائى چه هغه ټول څيزونه کوم چه جامد وى او نجاست ختمونکې وى، په هغې سره به د استنجاء سنت ادا شى، خو د کومو څيزونه چه په احاديثو کښې ممانعت راغلې دې په هغې سره استنجاء مکروه تحريمى ده، ځکه چه د هغې په استعمال کښې د حديث مخالفت دې، خو چونکه د استنجاء حقيقت قلع نجاست دې او هغه په دې سره حاصليږى په دې وجه استنجاء خو ادا شوه، خو د نهى د مخالفت د وجې نه د کراهت تحريمى ارتکاب لازم شو.

(۲) والله اعلم بالصواب

قوله: فَأَتَيْتُهُ بِأَحْجَارٍ بِطَرَفِ ثِيَابِي فَوَضَعْتُهَا إِلَى جَنْبِهِ وَأَعْرَضْتُ عَنْهُ: پس ما هغوى ته په خپله لمن کښې کانړى راوړل او د هغوى خواته مې کيخودل او د هغه ځائې نه مې خپل مخ واړولو!

قوله: فَلَمَّا قَضَى أَتْبَعَهُ بِهِنَّ: چه کله رسول الله ﷺ فارغ شو نو هغه ئې استعمال کړل.

قوله: قضى : اى قضى حاجته : ﴿اتبعه﴾ : د باب افعال نه دې، همزه قطعى ده، دا د استنجاء نه کنايه ده. والله اعلم

بَابُ لَا يُسْتَنْجَى بِرَوْثٍ

د مخکښې باب سره مناسبت : په دواړو بابونو کښې مناسبت بالکل واضح دې، په مخکښې باب کښې دا بيان کړې شوې وه چه په کومو کومو څيزونو سره استنجاء کول پکار دى او په

۱) معارف السنن ج۱ ص ۱۲۶، ابواب الطهارة، باب کراهية ما يستنجى به

۲) د تفصيل دپاره اوګورئ : البحر الرائق ج ۱ ص ۲۵۵، وحاشية الدسوقى ج ۱ ص ۱۱۴، والمغنى ج ۱ ص ۱۱۶

كومو څيزونه سره نه، په دغه ممنوعه څيزونو كښې د روث ذكر هم كړې شوې وو، اوس امام بخارى رحمه الله صراحة په دې باندې باب منعقد كړو (١)

مقصد ترجمة الباب : د امام بخارى رحمه الله مقصد غالبا هم دا دې چه ﴿ روث ﴾ باندې استنجاء كول صحيح نه ده.

مونږ شاته په دې سلسله كښې د مذاهبو تفصيل بيان كړې دې، د هغې حاصل دا دې چه حنابله او شافعيه په دې باندې د استنجاء د عدم صحت قائل دى، او احناف او مالكيان په كراهت تحريمى سره د دې خبرې قائل دى چه استنجاء به ئې صحيح شى.

١٥٥: ﴿ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ لَيْسَ أَبُو عُبَيْدَةَ ذَكَرَهُ وَلَكِنْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ (٢) يَقُولُ أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ فَوَجَدْتُ حَجَرَيْنِ وَالْتَمَسْتُ الثَّالِثَ فَلَمْ أَجِدْهُ فَأَخَذْتُ رَوْثَةً فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَأَخَذَ الْحَجَرَيْنِ وَأَلْقَى الرَّوْثَةَ وَقَالَ هَذَا رِكْسٌ ﴾

رجال الحديث

① **ابو نعيم** : دا مشهور محدث امام ابو نعيم الفضل بن دكين الملائى الكوفى الاحول رحمه الله دې. د هغه حالات په كتاب الايمان كښې د باب فضل من استبرأ لدينه د لاندې تير شوې دى.(٣)

② **زهير** : دا زهير بن معاويه بن حديج بن الرحيل بن زهير بن خيثمه جعفى كوفى رحمه الله دې، د هغه حالات هم په كتاب الايمان كښې د باب الصلاة من الايمان د لاندې تير شوې دى. (٤)

③ **ابى اسحاق** : دا ابو اسحاق عمرو بن عبدالله بن عبيد سبيعى كوفى رحمه الله دې، د هغه حالات هم د ذكر شوې كتاب او باب د لاندې تير شوې دى. (٥)

④ **عبدالرحمن بن الاسود** : دا عبدالرحمن بن الاسود بن يزيد بن قيس نخعى كوفى رحمه الله دې. د هغه كنيت ابو حفص دې، بعض حضراتو ئې ابوبكر كنيت بيان كړې دې. (٦)

هغه د سيدنا عمر رضى الله عنه زمانه موندلې ده، هغه د سيدنا انس، ابو الشعثاء، عبدالله بن الزبير، عائشه رضى الله عنهم، علقمه بن قيس او محمد بن زيد رحمهم الله وغيره نه روايت حديث كوى.

---

١) عمدة القارى ج ٢ ص ٣٠١

٢) قوله عبدالله الحديث اخرجه النسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب الرخصة فى الاستطابة بحجرين، رقم ٤٢. والترمذى فى جامعه، فى ابواب الطهارة، باب الاستنجاء بالحجرين، رقم ١٧، وباب الرخصة فى الاستطابة بحجرين رقم ٤٢، وابن ماجة فى سننه فى كتاب الطهارة وسننها، باب الاستنجاء بالحجارة والنهى عن الروث والرمة، رقم ٣١٤

٣) كشف البارى ج ٢ ص ٦٦٩

٤) كشف البارى ج ٢ ص ٣٦٧، ٣٧٠

٥) كشف البارى ج ٢ ص ٣٧٠ تا ٣٧٥

٦) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٣٠

هغه نه په روایت کونکو کښ امام اعمش، ابو اسحاق السبیعی، ابو اسحاق شیبانی، اسماعیل بن ابی خالد، کلیب بن شهاب، عاصم بن کلیب، مالك بن مغول او محمد بن اسحاق رحمهم الله وغیره ډیر حضرات شامل دی. (۱)
ابن سعد رحمه الله هغه د کوفې په فقهاء کښ شمار کړې دې. (۲)

امام یحیی بن معین، امام عجلی او امام نسائی رحمهم الله فرمائی: ﴿ثقة﴾ (۳)

ابن خراش هغه ته ثقه وئیلې دې او فرمائی: ﴿من خیار الناس﴾(٤)
ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښ ذکر کړې دې. (۵)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿من العلماء العاملین﴾(۶)

هم دغه شان هغه فرمائی: ﴿الفقیه الامام بن الامام﴾(۷)
د عبدالرحمن بن الاسود رحمه الله د عبادت مخصوص ذوق وو. مالك بن مغول د یو سړی نه نقل کړی دی چه هغه اولیدل چه عبدالرحمن بن الاسود د جمعې د مانځه نه مخکښ شپږ پنځوس رکعتونه اوکړل. (۸)
د حج دپاره لاړو، د هغه په یوه خپه کښ تکلیف پیدا شو، د بلې خپې په اسره ئې تر سحره پورې مونځ کولو او د ماسخوتن په اودس ئې د سحر مونځ اوکړو. (۹)
روژې به ئې دومره په کثرت سره نیولې چه وئیلې شی چه د هغه ژبه توره شوې وه. (۱۰)
په رمضان کښ به ئې دولس ترویحې ورکولې او د هرې ترویحې ترمینځه به ئې ځانله دولس دولس رکعتونه کول. روزانه به ئې هره شپه دریمه حصه قران لوستلو، د اختر په شپه ئې هم د جماعت کولو معمول وو او فرمائیل به ئې چه دا د اختر شپه ده. (۱۱)
د حج او د عمرې شوق او ذوق ئې دومره وو چه اتیا حجونه او عمرې ئې کړې وې او د هر یو دپاره به ئې مستقل سفر کولو. (۱۲)

---

۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۵۳۰، ۵۳۱
۲) طبقات ابن سعد ج ۶ ص ۲۸۹
۳) تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۵۳۲
٤) پورته حواله
۵) الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۷۸، رقم ۳۹۳۶
۶) الکاشف ج ۱ ص ۶۲۱، ۳۱٤۱
۷) سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۱
۸) پورته حواله
۹) تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۵۳۲
۱۰) سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۱
۱۱) تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۵۳۲
۱۲) پورته حواله

د مرګ په وخت ئې ژړل، تپوس ترې اوشو د څه د وجې نه ژاړئ؟ وې فرمائيل د قران او د مونځ په باره کښې مې افسوس دې چه حق ئې ادا نه شو، پس د تلاوت کولو دوران کښې وفات شو. (۱)
امام شعبى رحمه الله فرمائى چه علقمه، اسود او عبدالرحمن د داسې کورنئ سره تعلق ساتى کومه چه الله پاک د جنت دپاره پيدا کړې ده. (۲)
په ۹۹ هجرى کښې وفات شوې دې. (۳) رحمه الله رحمة واسعة
⑤ **ابيه** : دا مشهور تابعى اسود بن يزيد بن قيس نخعى کوفى رحمه الله دې، د هغه حالات په کتاب العلم کښې د **باب من ترك بعض الاختيار مخافة ان يقصر فهم بعض الناس عنه، فيقعوا فى اشد منه** د لاندې تير شوې دى. (٤)
ابن التين رحمه الله هغه د اسود بن يزيد په ځائې الاسود بن عبد يغوث الزهرى منلې دې، کوم چه صريح غلطې ده، ځکه چه اسود زهرى خو مسلمان شوې هم نه وو، پاتې لا دا چه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت اوکړى. (۵)
⑥ **عبد الله** : د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان کښې د **باب ظلم دون ظلم** د لاندې تير شوې دى. (۶)
قوله: ليس ابو عبيدة ذكره، ولكن عبد الرحمن بن الاسود عن ابيه : يعنى ابو عبيده دا نه دې ذکر کړې، خو عبدالرحمن بن الاسود د خپل پلار نه نقل کوى.
د ابو اسحاق د دې کلام مطلب ابن دقيق العيد رحمه الله خو دا بيان کړې دې چه هغه د ابو عبيده نه دا روايت نقل کوى. بلکه د عبدالرحمن بن الاسود نه ئې نقل کوى.
د حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره شراح بخارى رائې دا ده چه د ابو اسحاق مطلب دا دې چه!
زه اګر چه دا روايت د ابو عبيده نه هم نقل کوم، خو اوس فى الحال ئې د ابو عبيده نه نۀ روايت کوم بلکه د عبدالرحمن بن الاسود نه ئې نقل کوم.
او غالبا د دې وجه دا ده چه ابو عبيده على الصحيح د خپل پلار سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه سمع نه ده کړې، لهذا د هغه روايت منقطع دې، د هغه انقطاع د وجې نه ئې هغه پريخودلو او په بل طريق سره، چه موصول وو روايت ئې ذکر کړو.
دا حديث د هغه رواياتو نه دې په کوم باندې چه دارقطنى وغيره ناقدين فن اعتراض کړې دې او دې ته ئې منتقد وئيلې دې.

---

۱) پورته حواله
۲) سير اعلام النبلاء ج ۵ ص ۱۲
۳) تقريب التهذيب ص ۳۶۹، رقم ۳۸۰۳
٤) کشف البارى ج ٤ ص ۵۵۳
۵) فتح البارى: ۱/ ۲۵۷.
٦) کشف البارى ج ۲ ص ۲۵۷

په دې حديث باندې محدثانه حيثيت سره دوه اعتراضات کړې شوې دی!

اول اعتراض : دا دې چه د دې په سند کښې اضطراب دې!

د دې حديث د اضطراب خلاصه دا ده چه په دې کښې مدار اسناد ابو اسحاق السبيعی دې او دا حديث د هغه ډير شاګردان روايت کوی.

① شريك، ② سفيان ثوری، ③ زهير، ④ يوسف بن ابی اسحاق، ⑤ ابو مريم، ⑥ يزيد بن ابی عطاء، ⑦ معمر، ⑧ ابو شيبه، ⑨ شعبه، ⑩ ورقاء، ⑪ سليمان بن قرم، ⑫ عمار بن رزيق. ⑬ ابراهيم الصائغ، ⑭ اسرائيل. ⑮ عبدالرحمن بن دينار، ⑯ محمد بن جابر، ⑰ صباح بن المزنی، ⑱ روح بن مسافر، ⑲ زکريا بن ابی زائده. ⑳ ابو الاحوص، ㉑ سفيان بن عيينه، ㉒ ابو سنان، ㉓ مالك بن مغول، ㉔ جريج، ㉕ علی بن صالح.

په دې حديث کښې په دوه طريقو سره اضطراب دې: يو دا چه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او د ابو اسحاق ترمينځه يوه واسطه ده يا دوه واسطې دی؟

زهير او شريك (په يو طريق کښې) د يوسف بن ابی اسحاق، ابو مريم، ابو حماد الحنفی او يزيد بن عطاء دوه واسطې نقل کوی، په دوی کښې د يزيد بن ابی عطاء نه سوا باقی حضرات د ابو اسحاق نه ﴿عن عبدالرحمن بن الاسود، عن ابيه، عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه﴾ نقل کوی، او يزيد بن عطاء ﴿عن عبدالرحمن بن الاسود عن ابيه وعلقمة عن عبدالله﴾ روايت کوی.

د ذکر شوې پنځو شاګردانو نه علاوه ئې باقی ټول شاګردان يوه واسطه نقل کوی.

بيا په دې کښې اختلاف دې چه هغه يوه واسطه څوك دې؟

شريك (په بل طريق کښې) سفيان ثوری او اسرائيل (د يو طريق مطابق) دا واسطه ابو عبيده بيانوی.

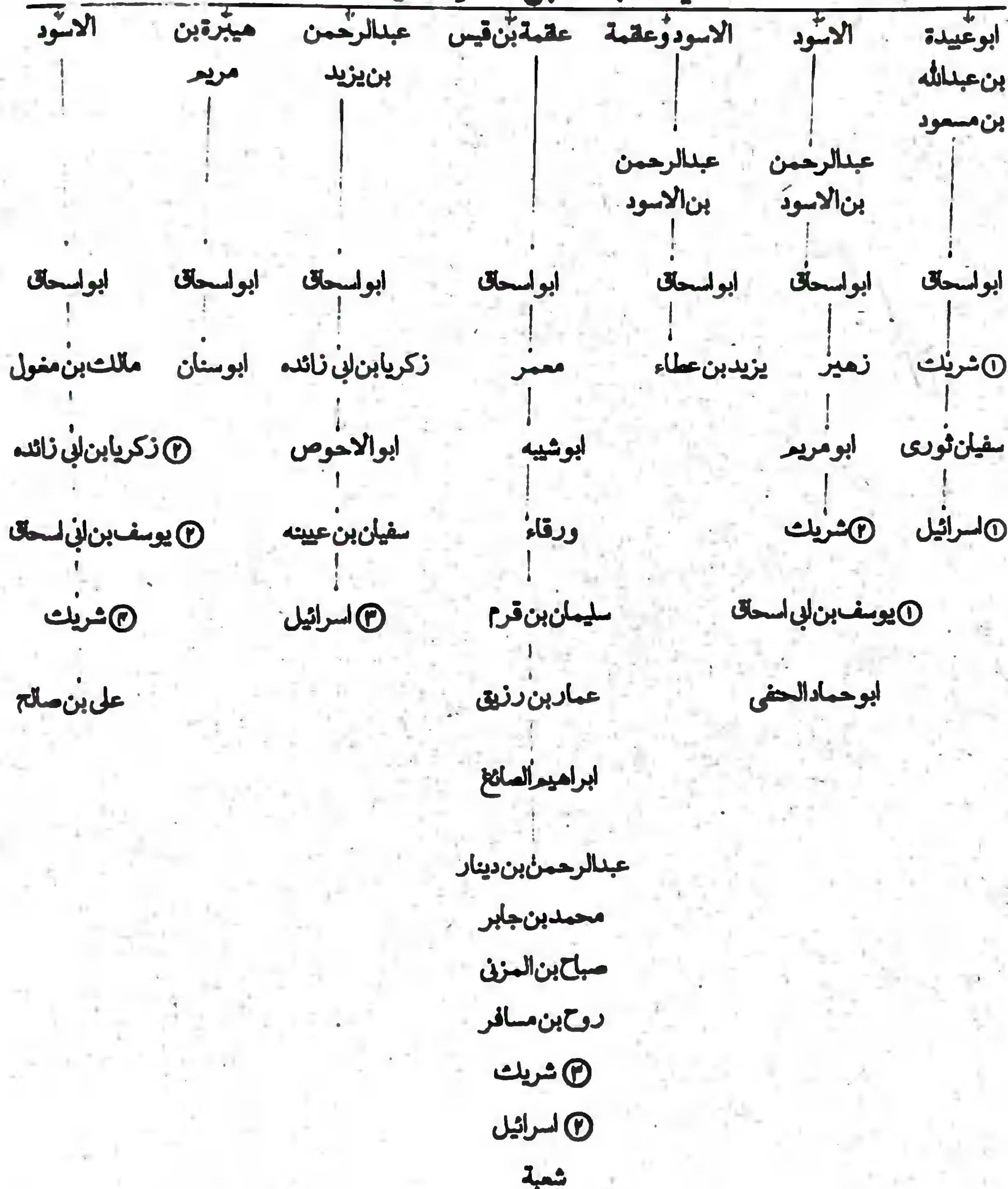
معمر، ابو شيبه، شعبه، ورقاء، سليمان بن قرم، عمار بن رزيق، ابراهيم الصائغ، عبدالرحمن بن دينار، محمد بن جابر، صباح المزنی، روح بن مسافر، شريك (د دريم طريق مطابق) او اسرائيل (د دويم طريق مطابق) دا واسطه علقمه بن قيس ګڼړی.

ابو الاحوص، سفيان بن عيينه، زکريا بن ابی زائده (د يو طريق مطابق) او اسرائيل (د دريم طريق مطابق) دا واسطه عبدالرحمن بن يزيد بيانوی.

ابوسنان دا واسطه هبيره بن مريم بيانوی، او مالك بن مغول، جريج، زکريا بن ابی زائده (د دويم طريق مطابق) يوسف بن ابی اسحاق (د دويم طريق مطابق)، شريك (د څلورم طريق مطابق) او علی بن صالح دا واسطه اسود بيانوی. (۱) د لاندې نقشې نه دا خبره نوره هم ذهن ته راتلې شی!

...

۱) د دې حديث د ټولو طرقو او اضطراباتو د تفصيل دپاره اوګورئ : الالزامات والتتبع علی الصحيحين للدارقطنی ۲۲۷ تا ۲۳۰، مسند عبدالله بن مسعود رضی الله عنه رقم ۹۴، والعلل الواردة فی الاحاديث للدارقطنی ج ۵ ص ۲۳ تا ۳۹

امام ترمذی رحمه الله د دې روایت د لاندې فرمائی چه د دې حدیث په باره کښې چه ما د امام بخاری رحمه الله نه تپوس اوکړو نو هغوی په خوله هیڅ جواب رانکړو، خو غالبا د هغوی په نزد د زهیر روایت اصح وو، هم په دې وجه هغوی په خپل صحیح کښې دا روایت نقل کړې دې.

هم دغه شان هغه فرمائی چه ما د امام دارمی رحمه الله نه هم تپوس اوکړو هغوی هم څه فیصله اونکړه'
امام نسائی رحمه الله هم غالبا د زهیر روایت راجح ګنړی، هم په دې وجه هغوی هم د هغه د طریق اخراج کړې دې. (۱)
امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه د زهیر په مقابله کښې د اسرائیل روایت زما په نزد اشبه او اصح دې، ځکه چه یو خو اسرائیل د ابو اسحاق په احادیثو کښې د ټولو نه اثبت دې، بیا قیس بن الربیع د هغه متابعت هم کړې دې، د اسرائیل اثبت کیدل د دې نه هم ښکاره دی چه عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی چه ما د سفیان ثوری نه د ابو اسحاق په طریق سره نقل کړې شوې روایات په دې وجه پریخودل چه دا روایات ماته د اسرائیل عن ابی اسحاق په طریق سره ملاؤ شوې دی، اسرائیل هغه احادیث د سفیان په مقابله کښې اتم روایت کوی.
هم دغه شان امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه د ابو اسحاق په روایاتو کښې زهیر زیات مضبوط راوی نه دې ځکه چه د هغه سماع د ابو اسحاق نه بالکل په اخری عمر کښې شوې وه، او د ابو اسحاق حافظه په اخری عمر کښې متغیر شوې وه.
امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائ چه کله تاسو د زائده او زهیر نه احادیث واورئ نو بیا د بل چا نه د اوریدلو پرواه مه کوئ، خو که زهیر د ابو اسحاق نه روایت کوی نو د هغې هغه مقام نه دې. (۲)
د امام دارقطنی رحمه الله په شان امام علل د دې حدیث د طرق نقل کولو نه پس لیکی !
﴿ وفی النفس منه شئ لکثرة الاختلاف عن ابی اسحاق ﴾(۳) یعنی په دې حدیث کښې کثرت اختلاف ته کتلو سره په زړه کښې یو بې اطمینانی او تردد شان دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث څومره طرق هم دی، په هغې کښې د ائمه کرامو کلام ته کتلو سره معلومیږی چه په دې کښې راجح دوه طرق دی، یو د اسرائیل روایت، کوم چه د ﴿ اسرائیل عن ابی اسحاق عن ابی عبیدة عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ﴾ روایت دې او دویم طریق د زهیر دې کوم چه ﴿ زهیر عن ابی اسحاق عن عبدالرحمن بن الاسود عن ابیه الاسود عن عبدالله ﴾ روایت دې.
بیا د دې دواړو طرقو ترمینځه د اضطراب معامله پاتې کیږی، پس د تحقیق نه پس دا هم منتفی کیږی، ځکه چه اضطراب هلته متحقق کیږی چرته چه وجوه اضطراب مساوی وی چه په هغې کښې یو ته په بل باندې ترجیح ورکول ممکن نه وی، که یو ته پکښې ترجیح ورکړې شی پس هم هغه مقدم دې، د مرجوح د وجې نه صحیح معلول کیدې نه شی.
هم د دې اضطراب د متحقق او مضر کیدو دپاره دا هم ضروری ده چه د وجوه اختلاف د

۱) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی الاستطابة بحجرین، رقم (۴۲).
۲) اوګورئ: جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب الاستنجاء بالحجرین، رقم ۱۷، وعلل الترمذی الکبیر ص ۲۸، ۲۹، ابواب الطهارة، باب الاستنجاء بالحجرین، رقم ۱۱
۳) الالزامات والتتبع ص ۲۲۹

مساوی کیدو سره سره د قواعد محدثین مطابق جمع او تطبیق هم متعذر وی.
دلته چه څومره هم روایتونه دی په هغې کښې سوا د دې دوه طرقو نه د ټولو په سندونو کښې کلام دې، چه هر کله هم دا دوه طرق پاتې شو نو اوس مونږ د زهیر طریق ته ترجیح ورکوو، د ترجیح وجوه لاندې لیکلې شی!

① یوسف بن اسحاق بن ابی اسحاق په دې روایت کښې د زهیر متابعت کړې دې.

② هم دا روایت په معجم طبرانی کښې د ﴿یحیی بن ابی زائدة، عن ابیه عن ابی اسحاق﴾ په سند سره نقل دې، چه په هغې کښې د زهیر متابعت موندلې شی.

③ هم دغه شان د زهیر په شان امام ابن ابی شیبه رحمه الله د ﴿لیث بن ابی سلیم، عن عبدالرحمن بن الاسود عن ابیه عن ابن مسعود﴾ روایت نقل کړې دې، په دې طریق کښې لیث بن ابی سلیم اگر چه ضعیف الحفظ دې، خو په استشهاد کښې د هغه روایات معتبر دی.

④ بیا که د زهیر د روایت په سیاق باندې غور اوکړې شی نو معلومیږی چه ابو اسحاق به اول ﴿ابوعبیدة عن عبدالله﴾ روایت کولو، بیا ئې روستو د دې نه عدول اوکړو او د ﴿عبدالرحمن بن الاسود عن ابیه عن عبدالله﴾ په طریق سره ئې نقل کوی، دا د دې خبرې صراحت دې چه هغه ته دواړه سندونه په ذهن کښې دی، د دې باوجود د یو سند نه اعراض کولو سره بل سند ذکر کوی، د دې مطلب دا شو چه یا خو هغه ته محسوس شوې ده چه ماته د ابو عبیده نه د دې حدیث سماع نه ده حاصله، یا ورته دا وریاد شو چه د ابوعبیده د خپل والد محترم نه سماع حاصله نه ده، یا په دې وجه هغه د ابوعبیده د سند نه اعراض اوکړو چه ابو اسحاق په هغې کښې د تدلیس نه کار اخستلې وو او په زهیر والا طریق کښې تدلیس نه وو. (د تدلیس متعلق تفصیل به وراندې راشی) بهر حال د هغه سند نه ئې اعراض کولو سره داسې سند ذکر کړو چه په هغې کښې سند هم متصل دې او تدلیس هم پکښې نشته.
هرچه د ابوحاتم، ابو زرعه (۱) او د هغوی په اتباع کښې د امام ترمذی رحمه الله د اسرائیل روایت لره د راجح کولو تعلق دې، پس امام ترمذی رحمه الله د هغې په وجوه ترجیح کښې یوه خو دا خبره کړې ده چه د اسرائیل متابعت قیس بن الربیع کړې دې.
د دې جواب دا دې چه د زهیر متابعت قاضی شریک کړې دې او قاضی شریک د قیس بن الربیع نه اوثق دې
د دې نه علاوه مونږ دلته د اسرائیل روایت ته غیر ثابت نه وایو بلکه د زهیر روایت لره ارجح ثابتول مقصود دی.

هر چه د اسرائیل د ﴿زهیر عن ابی اسحاق﴾ په مقابله کښې د اثبت کیدو تعلق دې، نو که دا خبره تسلیم هم کړې شی نو بیا هم د اسرائیل په دې روایت کښې د ابو عبیده او د هغه د والد محترم سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ترمینځه انقطاع خو مسلم ده، او حال دا چه د زهیر په

---

۱) اوګورئ: العلل لابن ابی حاتم ج ۱ ص ۵۳٤، ۵۳۵ رقم ۹۰

طريق كښې اتصال سند دې، انقطاع نشته.

خو د امام ترمذی رحمه الله يو اعتراض پاتې کيږي او هغه دا چه زهير د ابو اسحاق نه په اخرى عمر کښې سماع کړې وه، تر هغه وخته پورې د هغه په حافظه کښې تغير راغلې وو.

پس د دې جواب دا دې چه دا خبره په خپل ځائې د مسلم کيدو باوجود مونږ ته د قرائنو نه معلومه شوه چه په دې روايت کښې د ابو اسحاق نه په ﴿عن عبدالرحمن بن الاسود، عن ابيه عن عبدالله﴾ وئيلو کښې هيڅ غلطى نه ده شوې، ځکه چه متابعات او شواهد په دې گواه دی.

دلته دويم اعتراض دا کولې شی چه د ابو اسحاق سبيعى رحمه الله شمار په مدلسينو کښې دې، شاته مونږ ذکر کړل چه دا ممکنه ده چه ابو اسحاق د ابوعبيده په طريق کښې د تدليس نه کار اخستلې وى، څنگه چه هلته د تدليس امکان دې، د زهيرپه طريق کښې هم دتدليس امکان شته.

پس امام حاکم رحمه الله په خپل کتاب معرفة علوم الحديث کښې د ابو ايوب سليمان بن داؤد شاذکونى رحمه الله په حوالې سره نقل کوى، هغه فرمائى چه د زهير په طريق کښې د ابو اسحاق تعبير ﴿ليس ابوعبيدة ذكرة ولكن عبدالرحمن بن الاسود عن ابيه﴾ کښې يو مخفى تدليس دې، چه هغه داسې او نه وئيل چه ﴿ولكن عبدالرحمن بن الاسود ذكرة لى عن ابيه﴾ هغه فرمائى : ﴿ما سمعت بتدليس اعجب من هذا ولا اخفى﴾ ما ددې نه زيات د تعجب نه ډك اوپټ تدليس نه دې اوريدلې.(۱)

د دې جواب دا دې چه د ابو اسحاق د مدلس کيدو د وجې نه دا احتمال ضرور وو چه په دې کښې تدليس وى، خو امام بخارى رحمه الله د متابع ذکر کولو سره د دې تدليس احتمال بالکل ختم کړو، ځکه چه په هغې کښې د تحديث صراحت موجود دې پس فرمائى ﴿وقال ابراهيم بن يوسف عن ابيه، عن ابى اسحاق حدثنى عبدالرحمن﴾ د دې تحديث د صراحت نه پس د زهير د طريق نه د تدليس شبه ختميږى.

په دې باندې دا وئيلې کيدې شی چه د ابراهيم بن يوسف په باره کښې د علماء کرامو ډير کلام دې پس!

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى! ﴿ليس بشئ﴾

امام نسائى رحمه الله فرمائى : ﴿ليس بالقوى﴾

امام جوزجانى رحمه الله فرمائى ﴿ضعيف الحديث﴾

خو څنگه چه يو طرف ته په هغه باندې کلام دې نو بل طرف ته د هغه توثيق هم کړې شوې دې پس ! امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى : ﴿حسن الحديث، يكتب حديثه﴾

امام دارقطنى رحمه الله هغه ته ثقه وئيلې دې، ابن عدى رحمه الله فرمائى :

﴿له احاديث صالحة، وليس بمنكر الحديث، يكتب حديثه﴾

---

۱) معرفة علوم الحديث ص ۱۰۹، النوع السادس والعشرون فى التدليس، معرفة المدلسين

ابن المديني رحمه الله فرمائي: ﴿ليس كالتوى مايكون﴾(١)
هم دا فيصله كن خبره ده چه دا د ډير اعلى درجه قوى خو نه دې، خو د هغه د احاديثو اعتبار كيدلي شي او په متابعات او شواهد كښې هغه راوړلې كيدې شي، هم دا وجه ده چه امام بخاري رحمه الله په دې مقام كښې د هغه طريق راوړې دې، گويا دا د دې خبرې صراحت دې چه هغه د هغه په نزد داسې دې چه د هغه د تحديث صراحت قابل اعتبار او مقبول دې.
دلته د تدليس د منتفي كيدو دويم دليل دا دې چه امام اسماعيلي رحمه الله په خپل مستخرج كښې چه كله دا حديث ذكر كړو نو د ﴿امام يحيى القطان عن زهير﴾ په طريق سره ئې نقل كړو، په دې سره هغه د ابو اسحاق په دې حديث كښې په تدليس نه كولو باندې استدلال كړې دې پس هغه فرمائي: ﴿لان يحيى بن سعيد لا يرضى ان ياخذ عن زهير ما ليس بسماع لشيخه﴾ يعنى يحيى بن سعيد القطان رحمه الله د زهير نه صرف هم هغه روايت قبلوى كوم چه هغه د خپل شيخ ابو اسحاق نه اوريدلي وى، تدليس لره نه قبلوى. (٢)
اوس سوال دا دې چه يحيى القطان داسې روايات نه اخلى د دې علم څنگه اوشو؟
د دې جواب دا دې چه يا خو به يحيى القطان په څه موقع باندې د دې تصريح كړې وى، او يا د امام اسماعيلي خپله استقراء او تتبع ده، چه د هغې په نتيجه كښې هغه دې خبرې ته اورسيدو چه هغه د تدليس والا روايات نه قبلوى. (٣) والله اعلم

قوله: أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ يَقُولُ أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَائِطَ: اسود بن يزيد رحمه الله د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه واوريدل چه رسول الله ﷺ د قضاء حاجت دپاره تشريف يوړلو!

قوله: فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ فَوَجَدْتُ حَجَرَيْنِ وَالْتَمَسْتُ الثَّالِثَ فَلَمْ أَجِدْهُ: رسول الله ﷺ ماته حكم اوكړو چه زه هغوى دپاره درې كانړى راوړم، ما دوه كانړى اوموندل، دريم مې اولټولو خو او مې نه موندلو.

قوله: فلم اجده: ضمير سره د كشمهيني په روايت كښې دې په باقى رواياتو كښې بغير د ضمير نه دې. (٤)

قوله: فَأَخَذْتُ رَوْثَةً فَأَتَيْتُهُ بِهَا: ما د خاشترو يوه ټكره واخستله او هغه مې رسول الله ﷺ ته راوړه.

---

١) دا ټول اقوال د تهذيب التهذيب ج ١ ص ١٨٣ نه اخستلي شوې دى.
٢) اوگورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٥٨
٣) د پوره بحث دپاره اوگورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٥٨، وهدى السارى ص ٣٤٦ تا ٣٤٨، الفصل الثامن من سياق الحديث التى انتقدها عليه حافظ عصره ابو الحسن الدارقطنى وغيره من النقاد، الحديث الاول، من كتاب الطهارة.
٤) اوگورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٥٧

د ابن خزیمه په یو روایت کښې دې سره د ﴿ روثة حمار ﴾ اضافه هم ده، یعنی دا خاشنړۀ د خر وو. (۱)
تیمی رحمه الله فرمائی چه روث د اس، خچر او خر سره مختص دې. (۲)
قوله: فَأَخَذَ الْحَجَرَيْنِ وَأَلْقَى الرَّوْثَةَ: رسول الله ﷺ دواړه کانړی واخستل او خاشنړۀ ئې ګزار کړل.
قوله: وقال هذا ركس: رسول الله ﷺ اوفرمائیل: دا رکس دې.
﴿ رکس ﴾ کیدې شی د ﴿ رجس ﴾ په معنی کښې وی، پس د امام ابن ماجه او امام ابن خزیمه په روایت کښې ﴿ رجس ﴾ راغلې دې. (۳)
کیدې شی چه د ﴿ رجیع ﴾ په معنی وی، دې ته رکس ګویا په دې وجه اوئیلې شو چه دا د مطعوم کیدو د حالت نه ګویا د غیر مطعوم طرف ته واپس شو، یا د طهارت نه د نجاست طرف ته واپس شو، یا د مطعوم کیدو نه د روثه طرف ته واپس شو. (٤)
امام نسائی رحمه الله فرمائی: ﴿ الركس طعام الجن ﴾ (۵) یعنی رکس د جناتو خوراک ته وائی.
د امام نسائی رحمه الله دا تفسیر د هیڅ لغت نه نۀ دې ثابت، که دا معنی د لغت نه ثابته شوې و نو ټول اشکال به ختم شوې وې.
خو حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه د امام نسائی رحمه الله د دې ارشاد ﴿ الركس طعام الجن ﴾ مطلب دا نه دې چه د رکس هم دا معنی ده، بلکه مطلب دا دې چه په روث سره چه د استنجاء نه کوم ممانعت راغلې دې د هغې دوه وجې دی، یو د هغه رکس یعنی نجس کیدل او دویم د هغې سبب دهغې طعام الجن کیدل دی، لکه چه په روایت کښې راغلې دی!
﴿ لا تستنجوا بالروث ولا بالعظام فانه زاد اخوانكم من الجن ﴾ (۶) یعنی په روث او هډوکی سره استنجاء مه کوئ، ځکه چه دا ستاسو د رونړو جناتو خوراک دې.
په دې صورت کښې په امام نسائی رحمه الله باندې هیڅ اشکال نۀ راځی چه هغه د رکس تفسیر

---

۱) د حدیث شریف پوره الفاظ دی: أراد النبی صلی الله علیه وسلم أن یتبرز فقال: ائتنی بثلاثة أحجار فوجدت له حجرین وروثة حمار، فأمسک الحجرین وطرح الروثة، وقال: هی رجس، صحیح ابن خزیمة ج ۱ ص ۳۹و جماع ابواب الاداب المحتاج الیها فی اتیان الغائط والبول الی الی الفراغ منها، باب اعداد الاحجار للاستنجاء عند اتیان الغائط رقم ۷۰
۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۷
۳) سنن ابن ماجة، کتاب الطهارة وسننها، باب الاستنجاء بالحجارة والنهی عن الروث والرمة، رقم ۳۱٤، وصحیح ابن خزیمة ج ۱ ص ۳۹، رقم ۷۰
٤) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۸، وعمدة القاری ج ۲ ص ۳۰۳
۵) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الرخصة فی الاستطابة بحجرین، رقم ٤۲
۶) جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب کراهیة ما یستنجی به رقم ۱۸

داسې څنګه بيان کړو چه په لغت کښې ئې څه اصل نشته، د جواب حاصل دا دې چه امام نسائي رحمه الله د رکس لغوی معنی نه ده بيان کړې او نه ئې د هغې د رجس او نجس په معنی کښې د کېدو نه انکار کړې دې بلکه د هغه مطلب خو صرف دا دې چه په هغې کښې دننه رکسيت يعنی دنجاست کېدو سره د طعام الجن کېدو صفت هم موجود دې. (۱) والله اعلم

د استنجاء دپاره څومره (کاڼې) لوټې اخستل پکار دي: يوه مسئله خو دا ده چه استنجاء واجب ده يا نه؟ دا مسئله وړاندې په ﴿باب الاستجمار وترا﴾ د لاندې راروانه ده.

دويمه مسئله دا ده چه د استنجاء دپاره کم از کم څومره کاڼې يا لوټې اخستل پکار دی؟ دا مسئله مختلف فيه ده!

امام شافعي، امام احمد بن حنبل، امام اسحاق بن راهويه، ابوثور او ابن المنذر رحمهم الله فرمائی چه کم از کم درې کاڼې کېدل پکار دی.

بيا امام شافعي، اسحاق او ابوثور رحمهم الله فرمائی چه درې مسحات کافی دی، هم دا د امام احمد رحمه الله هم مشهور مذهب دې.

ابن المنذر او ابن حزم رحمهما الله فرمائی چه درې کاڼې ضروری دی، هم دا د امام احمد رحمه الله يو روايت دې. (۲)

امام ابن حزم د امام سعيد بن المسيب او حسن بصری رحمهما الله نه هم دا نقل کړی دی. (۳) خو د امام حسن بصری رحمه الله نه نقل کول ئې صحيح نه دی، ځکه چه په مصنف کښې د حسن بصری رحمه الله نه نقل دی چه !

﴿لا بأس اذا كان الحجر عظيما له حروف ان تحرفه وتقلبه فتستنجي به﴾(٤)

يعنی په دې خبره کښې هيڅ باك نشته چه که لوئې کاڼې وی، او د هغې څو مخونه وی نو هغه اړولو سره استنجاء اوکړه.

امام ابوحنيفه، امام مالك او داؤد ظاهری رحمهم الله فرمائي چه مقصود انقاء ده او هم دا واجب ده!(٥)

امام ابوحنيفه رحمه الله چه ترڅو پورې نجاست د مخرج نه متجاوز شوې نه وی نو استنجاء نه

---

۱) اوګورئ: الفيض السمائي على سنن النسائي مع حاشيه ص ۷۸، ۷۹

۲) د مذاهب د تفصيل دپاره اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۱۰۴، مذاهب العلماء فی عدد الاحجار، والانصاف للمرداوی ج ۱ ص ۱۱۲، والمحلی ج ۱ ص ۹۵ تا ۹۸

۳) اوګورئ: المحلی ج ۱ ص ۹۹

٤) المصنف لابن ابی شيبة ج ۱ ص ۱۵٦، کتاب الطهارة، باب ما کره ان يستنجی به، ولم يرخص فيه، رقم ۱٦٦۸

٥) اوګورئ: الدر المختار مع رد المحتار ج ۱ ص ٢٤٦، فصل الاستنجاء والتلقين فی الفقه المالکی ج ۱ ص ۲۷، باب فی الاستنجاء واداب الاحداث، وحاشية الدسوقی ج ۱ ص ۱۷٦، فصل ندب لقاضی الحاجة، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۰۲، باب الاستطابة والحدث، مسالة رقم ۲۰۷

واجب نه، سنت وائی او چه کله نجاست د مخرج نه د درهم په مقدار متجاوز شی نو واجب ورته وائی او چه کله د دې نه زائد شي نو بیا ورته فرض وائی.

په کوم صورت کښې چه استنجاء فرض یا واجب کیږی په هغه صورت کښې د امام صاحب په نزد د احجار یا مسحات نه هیڅ تحدید واجبی نشته، بلکه مقصود انقاء ده. (۱)

خو په کومو روایاتو کښې چه د ﴿ ثلاث ﴾ وغیره عدد راغلې دې، امام صاحب رحمه الله هغه په استحباب باندې محمول کوی.

د قائلین ایجاب تثلیث دلائل: د ایجاب تثلیث قائلینو په خپل مذهب باندې ډیر دلائل پیش کړی دی. کوم چه په کتب حدیث کښې مشهور او معروف دی.

① د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه امام نسائی، امام ابوداؤد، امام احمد، امام بزار او امام ابن حبان رحمهم الله د استنجاء په باره کښې حدیث نقل کړې دې.

﴿ وكان يامر بثلاثة احجار ﴾(۲) یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم به د درې کاڼړو اخستلو حکم فرمائیلو.

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه دا روایت په سنن ابن ماجه کښې ﴿ وامر بثلاثة احجار ﴾ په صحیح ابن خزیمه کښې په ﴿ ولا يستنجى بدون ثلاثة احجار ﴾ او په سنن کبری د بیهقی کښې په ﴿ وليستنج بثلاثة احجار ﴾ الفاظو سره راغلې دې. (۳)

② د سیدنا سلمان فارسی رضي الله عنه روایت چه په صحیح مسلم او سنن اربعه کښې دې!

﴿ نهانا ان نستقبل القبلة لغائط او بول، او ان نستنجى بيمين، او ان نستنجى باقل من ثلاثة احجار ﴾ اللفظ لمسلم... (٤)

---

(۱) قال ابن عابدين نقلا عن الاختيار: أن الاستنجاء على خمسة أوجه اثنان واجبان أحدهما غسل نجاسة المخرج في الغسل من الجنابة والحيض والنفاس كي لا تشيع في بدنه والثاني إذا تجاوزت مخرجها يجب عند محمد قل أو كثر وهو الأحوط لأنه يزيد على قدر الدرهم وعندهما يجب إذا جاوزت قدر الدرهم لأن ما على المخرج سقط اعتباره والمعتبر ما وراءه والثالث سنة وهو إذا لم تتجاوز النجاسة مخرجها. والرابع مستحب وهو ما إذا بال ولم يتغوط فيغسل قبله. والخامس بدعة وهو الاستنجاء من الريح. رد المحتار ج ۱ ص ۲٤٦

(۲) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب النهى عن الاستطابة بالروث، رقم ٤٠، وسنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب كراهية استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم ٨، ومسند احمد ج ٢ ص ٢٥٠، رقم ٧٤٠٣، مسند ابى هريرة ومسند البزار ج ١٥ ص ٣٥٦، وصحيح ابن حبان ج ٤ ص ٢٨٨، ذكر الاستطابة بثلاثة احجار لمن اراده، رقم ١٤٤٠

(۳) اوګورئ: سنن ابن ماجة، كتاب الطهارة وسننها، باب الاستنجاء بالحجارة والنهى عن الروث والرمة، رقم ٣١٣، وصحيح ابن خزيمة ج ١ ص ٤٣، كتاب الوضوء، باب النهى عن الاستطابة بدون ثلاثة احجار، رقم ٨٠، والسنن الكبرى للبيهقى ج ١ ص ٩١، كتاب الطهارة، باب النهى عن استقبال القبلة رقم ٤٤١، و ج ١ ص ١٠٢، باب وجوب الاستنجاء بثلاثة احجار رقم ٥٠٩

(٤) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الاستطابة رقم ٦٠٦، وسنن النسائى، ... (بقيه برصفحه آئنده

دا مضمون د نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم نه هم ثابت دې چه رسول الله ﷺ د درې کاڼړو حکم فرمائيلې دې او د درې نه کم استعمالولو نه ئې منع فرمائيلې ده، د دې نه معلومه شوه چه د درې عدد واجب دې.

د فريق مخالف دلائل: کوم حضرات چه وائی چه مقصود انقاء ده او د درې عدد واجب نه دې بلکه مستحب دې د هغوی دلائل دا دی:

① د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حديث الباب، کوم چه امام بخاري رحمه الله دلته ليکلې دې، سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ته رسول الله ﷺ د درې کاڼړو د راوړلو حکم اوکړو، هغه دوه کاڼړی او يو روثه راوړه، رسول الله ﷺ روثه اوغورځوله او کاڼړی ئې واخستل. ددې نه معلومه شوه چه په دوه کاڼړو باندې اکتفاء جائز ده.

امام طحاوی، امام ترمذی او امام نسائی رحمهم الله هم په دې بنياد د دې نه استدلال کړې دې.

امام ترمذی رحمه الله په دې باندې ترجمه قائم کړې ده: ﴿باب ما جاء في الاستنجاء بالحجرين﴾ او امام نسائی رحمه الله ترجمه منعقد کړې ده ﴿باب الرخصة في الاستطابة بحجرين﴾ (۱)

امام خطابی رحمه الله فرمائی چه د دې نه استدلا ل صحيح نه دې، ځکه چه کيدې شی رسول الله ﷺ سره دريم کاڼړې موجود وو. (۲)

امام طحاوی رحمه الله فرمائی چه که د رسول الله ﷺ سره دريم کاڼړې موجود وو نو ابن مسعود رضي الله عنه ته به ئې د لټولو دپاره ولې وئيل؟ د لټون حکم ورکول د دې خبرې دليل دې چه چرته رسول الله ﷺ وو هلته کاڼړی نه وو او دوه کاڼړی ئې واخستل، د دريم امر ئې ورته او نه فرمائيلو، معلومه شوه چه د درې عدد واجب نه دې. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام طحاوی رحمه الله غافل پاتې شو او دا دعوی ئې اوکړه چه رسول الله ﷺ د دريم کاڼړی مطالبه اونکړه، ځکه چه امام احمد، دارقطنی او بيهقی رحمهم الله په طريق د ﴿معمر عن ابي اسحاق، عن علقمة عن ابن مسعود﴾ هم دا حديث نقل کړې دې په دې کښې دی چه ﴿فالقى الروثة وقال انها ركس ائتني بحجر﴾ (٤)

.....بقيه ازصفحه گذشته) كتاب الطهارة، باب النهى عن الاكتفاء فى الاستطابة، رقم ٤١، وباب النهى عن الاستنجاء باليمين، رقم ٤٩، وسنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب كراهية استقبال القبلة عند قضاء الحاجة، رقم ٧، وجامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب الاستنجاء بالحجارة، رقم ١٦، وسنن ابن ماجة، كتاب الطهارة وسننها، باب الاستنجاء بالحجارة والنهى عن الروث والرمة، رقم ٣١٦

١) اوګورئ: شرح معانى الاثار، كتاب الطهارة، باب الاستجمار، سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الرخصة فى الاستطابة بحجرين رقم ٤٢، وجامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ماجاء فى الاستنجاء بالحجرين، رقم ١٧

٢) اعلام الحديث للخطابى ج ١ ص ٢٤٨، ٢٤٩

٣) شرح معانى الاثار، كتاب الطهارة، باب الاستجمار

٤) مسند احمد ج ١ ص ٤٥٠، مسند عبدالله بن مسعود رضى الله عنه، رقم ٤٢٩٩، وسنن الدارقطنى ج ١ ص ٨٥، كتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ١ ص ١٤٨، والسنن الكبرى... (بقيه برصفحه آئنده

یعنی رسول الله ﷺ روثه گزار کړه او وې فرمائیل دا رکس دې، یو کاڼړې راوړه.
حافظ رحمه الله فرمائی چه د معمر متابعت ابو شیبه واسطی کړې دې، دارقطنی هغه روایت کړې دې. (۱)
هم دغه شان د دوی دواړو متابعت عمار بن رزیق کړې دې، کوم چه احد الثقات دې. (۲)
خو د ابو شیبه د متابعت هیڅ فائده نشته، هغه خو د امام ابوبکر بن ابی شیبه نیکه دې، د هغه نوم ابراهیم بن عثمان دې، کوم چه سخت ضعیف بلکه منکر الحدیث دې. (۳)
هر چه د عمار بن رزیق د متابعت تعلق دې، پس د هغه متابعت بالسند ذکر خو په جامع الترمذی کښې موجود دې، خو متابعت مذکوره په متن کښې هم شته یا نه؟ حافظ صاحب صرف دعوی کړې ده، پیش ئې نه کړې شوه، که د دې لفظ په ذکر کولو کښې متابعت وې نو امام ترمذی رحمه الله به پرې ضرورت تنبیه فرمائیلې وې او حافظ ابن حجر رحمه الله به د دې مخرج ضرور پیش کړې وې او دا به ئې بیان کړې وې چه د عمار روایت چرته دې؟ اصل کښې حافظ صاحب دا اولیدل چه کله امام ترمذی رحمه الله د دې روایت سندونه بیان کړل او اضطراب ئې ذکر کړو نو دا ئې اوفرمائیل: ﴿وروی معمر وعمار بن رزیق عن ابی اسحاق عن علقمة عن عبدالله﴾(٤)
د دې نه حافظ صاحب رحمه الله دا خیال اوکړو چه کله د معمر په الفاظ کښې ﴿انها رکس، ائتنی بحجر﴾ دې نو د عمار په الفاظو کښې به هم دا وی، حالانکه دا ضروری نه ده.
هر چه د معمر د روایت تعلق دې نو اګر چه هغه د ثقات نه دې، خو بعض وخت هغه د خپلو ملګرو خلاف بعض داسې خبرې اوکړی چه په هغې باندې محدثین نقد کوی، بلکه علامه ابن تیمیه رحمه الله په خپله فتاوی کښې په یو ځائې کښې تردې پورې لیکلې دی چه!
﴿فَلَوْلَمْ يَكُنْ فِي الْحَدِيثِ إِلَّا نِسْيَانُ الزُّهْرِيِّ، أَوْ مَعْمَرٍ، لَكَانَ نِسْبَةُ النِّسْيَانِ إِلَى مَعْمَرٍ أَوْلَى بِاتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالرِّجَالِ، مَعَ كَثْرَةِ الدَّلَائِلِ عَلَى نِسْيَانِ مَعْمَرٍ، وَقَدِ اتَّفَقَ أَهْلُ الْمَعْرِفَةِ بِالْحَدِيثِ عَلَى أَنَّ مَعْمَرًا كَثِيرُ الْغَلَطِ عَلَى الزُّهْرِيِّ﴾(٥)
یعنی په حدیث کښې که په زهری یا معمر کښې دچا د نسیان معامله وی نو د معمر طرف ته د نسیان نسبت کول زیات غوره دی، د ټولو اهل علم په دې اتفاق دې، د دې نه علاوه د معمر

.....بقیه ازصفحه گذشته) للبیهقی ج ۱ ص ۱۰۸، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بما یقوم مقام الحجارة فی الانقاء دون ما نهی عن الاستنجاء به، رقم ۵۳۸
۱) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۸۶، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء رقم ۲/۱٤۸
۲) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۷
۳) اوګورئ: الجرح والتعدیل ج ۱ ص ۱۱۵، رقم ۳٤۷
٤) اوګورئ: جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب الاستنجاء بحجرین رقم ۱۷
۵) مجموع فتاوی شیخ الاسلام ابن تیمیة ج ۲۱ ص ٤۸٤، ٤۹۵، باب اذا وقعت الفارة فی السمن الجامد او الذنب، والفتاوی الکبری ج ۱ ص ۲٤۷، کتاب الطهارة، باب اذا وقعت الفارة فی السمن الجامد او الذنب.

په نسیان باندې ډېر دلائل موجود دی، د علم حدیث د علماء کرامو په دې اتفاق دې چه معمر د زهری په احادیثو کښې ډېره زیاته غلطی کوی.
د دې نه پس ځان پوهه کړئ چه دا روایت د ابو اسحاق باقی شاګردان مثلا زهیر، اسرائیل، مالك بن مغول. زکریا بن ابی زائده او یونس بن ابی اسحاق وغیره نقل کوی، څوك دا زیادت نه نقل کوی. صرف یواځې معمر ئې نقل کوی یا ابو شیبه د هغه متابعت کوی، نو دا روایت به شاذ وی، کوم چه د محدثینو په نزد مقبول نه دې، لهذا دې لره به اعتبار نه وی.
غالبا هم په دې وجه ابو الحسن بن القصار مالکی رحمه الله دا فرمائیلې دی چه په بعض احادیثو کښې د دریم کانړی راوړلو ذکر شته خو دا ثابت شوې احادیث نه دی. (۱)
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ په دوه کانړو باندې اکتفاء نه ده فرمائیلې بلکه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه ئې د دریم کانړی مطالبه اوکړه. یا داسې اوایئ چه رسول الله ﷺ چه په اول کرت د درې کانړو مطالبه اوکړه نو هم دا د درې کانړو د وجوب دپاره کافی ده، په دې وجه ئې دوباره حکم ورنکړو، یا ئې په دې وجه مکرر حکم ورنکړو چه رسول الله ﷺ د حجرین په اطراف باندې اکتفاء اوفرمائیله، ځکه چه د حجر واحد په اطراف سره که درې کرته مسح اوکړې شي نو دا د درې کانړو قائم مقام دې. (۲)
اصل کښې دا ټوله خبره هغه وخت تسلیم کیدې شی چه کله دا خبره ثابته شی چه د درې کانړو د استعمال حکم ایجابی دې، حال دا چه په دلیل سره دا ثابته ده چه دا ایجابی نه دې، بلکه استحبابی دې، د دې دلیل وړاندې راروان دې.
② امام نسائی، امام ابوداؤد او امام احمد رحمهم الله د سیده عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت کړې دې چه: ﴿اذا ذهب احدکم الی الغائط فلیذهب معه بثلاثة احجار، فلیستطب بها، فانها تجزئ عنه﴾(۳)
یعنی چه کله په تاسو کښې څوك د قضاء حاجت دپاره ځی نو خپل ځان سره دې درې کانړی یوسی، په هغې سره دې استنجاء اوکړی، ځکه چه دادرې کانړی به دا استنجاء دپاره کافی شی.
③ په مسند الشاشی کښې د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه نه روایت دې!
﴿اذا تغوط احدکم فلیمسح بثلاثة احجار، فان ذلك طهوره﴾(٤)
یعنی چه کله په تاسو کښې څوك قضاء حاجت کوی نو په درې کانړو سره دې اوکړی، ځکه چه هم دا د هغه طهارت دې.

---

۱) اوګورئ: شرح الکرمانی ج ۲ ص ۲۰۵
۲) پورته حواله اوګورئ
۳) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب الاجتزاء فی الاستطابة بالحجارة دون غیرها، رقم ٤٤، وسنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء بالحجارة، رقم ٤٠، ومسند احمد، ج ۶ ص ۱۰۸، رقم ۲۵۲۸۰، و ج ۶ ص ۱۳۳، رقم ۲۵۵۲۶، مسند السیدة عائشة رضی الله عنها
٤) مسند الشاشی ج ۲ ص ۲۸ رقم ۱۱٤۱

د طبرانی په روایت کښ د ﴿ فلیتمسح بثلاثة احجار، فان ذلك كافيه ﴾(۱) الفاظ راغلې دی، یعنی دا درې کانړی د استنجاء دپاره کافی دی.

د دې ټولو روایتونو په اخر کښ ﴿ فانها تجزئ عنه ﴾، ﴿ فان ذلك طهورة ﴾ او ﴿ فان ذلك كافيه ﴾ جملې دا بیانوی چه اصل مقصود انقاء ده او هیڅ عدد مخصوص بالذات نه دې، لهذا چرته چه د تثلیث حکم کړې شوې دې هلته دا مقصد دې چه دا عدد د انقاء دپاره کافی دې.

④ امام ابوداؤد، امام دارمی، ابن ماجه، بیهقی او طحاوی رحمهم الله وغیره د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه مرفوع حدیث نقل کړې دې! ﴿ ومن استجمر فليوتر، من فعل فقد احسن، ومن لا فلا حرج ﴾(۲)
یعنی څوک چه استنجاء کوی نو په طاق عدد کانړو دې اوکړی، چا چه په طاق عدد استنجاء اوکړه نو ښه ئې اوکړل، او که په طاق عدد کښ ئې نه کوی نو هیڅ باک نشته.
خو په دې باندې اشکال داکړې شوې دې چه په دې کښ حصین حبرانی دې کوم چه مجهول دې!
د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه د هغه په باره کښ امام ابوزرعه فرمائی: ﴿ شيخ ﴾(۳)
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښ ذکر کړې دې. (٤)
په دې حدیث باندې دویم اشکال دا کړې شوې دې چه د هغه استاذ ابو سعید هم دغه شان دې. پس امام ابوزرعه فرمائی: ﴿ لا اعرفه ﴾(۵)
علامه عینی رحمه الله: د دې جواب دا کړې دې چه دا ابوسعید الخیر دې کوم چه صحابی دې، (۶) امام ابوداؤد رحمه الله د دې تصریح کړې ده. (۷)
خو تحقیق دا دې چه ابو سعید یو مستقل راوی دې او ابو سعید الخیر بل راوی دې، دواړه یو نه دی. (۸) خو ابوسعید د چا نه چه حصین حبرانی روایت کوی هغه هم امام ابن حبان په کتاب الثقات کښ ذکر کړې دې. (۹)

---

۱) المعجم الكبير للطبراني ج ٤ ص ١٧٤، رقم ٤٠٥٥، والمعجم الاوسط ج ٣ ص ٢٨٠، رقم ٣١٤۶
۲) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الاستتار فی الخلاء رقم ۳۵، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة وسننها، باب الارتیاد للغائط والبول، رقم ۳۳۷، ومسند احمد ج ۲ ص ۳۷۱، مسند ابی هریرة رضی الله عنه، رقم ۸۸۲۵، والسنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ۹٤، کتاب الطهارة، باب الاستتار عند قضاء الحاجة، رقم ٤۵۸، وسنن الدارمی ج ۱ ص ۱۷۷، کتاب الطهارة، باب التستر عند الحاجة رقم ۶۶۲، وشرح مشکل الاثار للطحاوی ج ۱ ص ۱۲۷، رقم ۱۳۸، وشرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب الاستجمار برقم ۷٤۲
۳) کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم ج ۲ ص ۲۰۰، رقم ۸۶۷
٤) کتاب الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۲۱۱، رقم ۷٤۱۱
۵) تهذیب الکمال ج ۳۳ ص ۵۵۳
۶) شرح سنن ابی داؤد للعینی ج ۱ ص ۱۱۹، کتاب الطهارة، باب الاستتار فی الخلاء
۷) سنن ابی داؤد کتاب الطهارة و باب الاستتار فی الخلاء رقم ۳۵
۸) اوګورئ: التلخیص الحبیر ج ۱ ص ۱۷۹، ۱۸۰، کتاب الطهارة، باب الاستنجاء، رقم ۱۲۳
۹) کتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۶۸، رقم ۶۲۸۸

واضحه دې وی چه هغه ابو سعيد هم وئيلې شوې دې او ابو سعد هم. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله د هغه حديث ته التلخيص الحبير كښې معلول وئيلې دې، (۲) خو په فتح الباری كښې ئې ليكلې دی چه دا حديث حسن دې. (۳) امام نووی رحمه الله په شرح المهذب كښې هم دا خبره ليكلې ده. (٤) ابن حبان رحمه الله د دې تصحيح فرمائيلې ده. (۵)

امام بيهقی رحمه الله فرمائی ! ﴿وهذا ان صح فانما اراد والله اعلم وترا يكون بعد الثلاث﴾ (٦)

يعنی كه دا حديث صحيح وی نو د ﴿من فعل فقد احسن، ومن لا فلا حرج﴾ تعلق د درې عدد نه روستو دې. د درې د عدد سره نه دې.

ځكه چه د درې عدد خو بهر حال واجب دې او اختيار په ما فوق الثلاث كښې وركولې شی كه په درې كانړو سره طهارت حاصل نه شی بلكه د درې نه د زياتو ضرورت وی او اتفاقا په جفت عدد باندې طهارت حاصل شی نو طاق عدد استعمالول مخير فيه دی، كه كوی يا نه كوی.

امام بيهقی رحمه الله د دې دليل دا پيش كوی چه سيدنا ابوهريره رضی الله عنه مرفوعا روايت كوی!

﴿اذا استجمر احدكم فليوتر، فان الله وتر يحب الوتر اما ترى السماوات سبعا والارضين سبعا، والطواف، وذكر اشياء﴾ (۷)

يعنی كله چه په تاسو كښې څوك استنجاء كوی نو په طاق عدد كښې دې كوی، ځكه چه الله پاك يو دې، طاق عدد خوښوی، ګورې نه چه اسمانونه اووه دی، زمكې اووه دی، د طواف چكرې اووه دی، دغه شان ئې نور څيزونه هم ذكر كړل.

حافظ ابن الترکمانی رحمه الله فرمائی چه د امام بيهقی رحمه الله دې حديث لره په مافوق الثلاث باندې حمل كول بغير د دليل نه دی او كه دا خبره اومنلې شی چه د دې دليل په رڼا كښې دا لازميږی چه د درې د عدد نه پس دې ايتار مستحب وی، حال دا چه د شوافع په نزد كه په درې كرتو كښې طهارت حاصل شی نو اضافه نه صرف دا چه مستحب نه ده بلكه بدعت ده او كه په درې كرتو كښې صفائی حاصله نه شی نو اضافه واجب ده، هم دغه شان ذكر شوې حديث -برتقدير صحت- په دې خبره دال نه دې چه د وتر اطلاق په مافوق الثلاث باندې كيږی، بلكه په دې كښې د وتر په افرادو كښې د يو فرد ذكر كړې شوې دې، كه په حديث كښې مذكور د ﴿سبع﴾ عدد ملحوظ وی نو بيا به وئيلې شی چه استنجاء په اووه كانړو سره كول

---

۱) اوګورئ: تحفة الاشراف ج ۱۰ ص ٤٥٥، رقم ١٤٩٣٨

۲) التلخيص الحبير ج ۱ ص ۱۷۹، ۱۸۰، كتاب الطهارة، باب الاستنجاء، رقم ۱۲۳

۳) قال الحافظ لزيادة فی ابی داؤد حسنة الاسناد .... فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۷

٤) شرح المهذب ج ۲ ص ۹۵

۵) اوګورئ: صحيح ابن حبان ج ٤ ص ۲۵۷، ۲۵۸، كتاب الطهارة، باب ذكر الامر بالاستتار لمن اراد البراز رقم ۱٤۱۰

٦) السنن الكبرى للبيهقی ج ۱ ص ۱۰٤، باب الايتار فی الاستجمار

۷) پورتنۍ حواله رقم ۵۱۹

واجب دی، ځکه چه په حدیث کښې د اووۀ ذکر دې. (۱) والله اعلم وعلمه اتم واحکم

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ: يعنى دا حديث څنګه چه د ابو اسحاق نه زهير روايت کوی هم دغه شان ئې يوسف بن اسحاق بن ابی اسحاق د خپل نيکه ابو اسحاق نه روايت کوی، په دې طريق کښې هغه د زهير په شان ﴿ليس ابوعبيدة ذكره، ولكن عبدالرحمن﴾ نه وائی، بلکه ﴿حدثنی عبدالرحمن﴾ وائی.

د دې متابعت د ذکر کولو مقصد: د دې متابعت د ذکر کولو مقصد هم واضح دې چه ابو اسحاق سبيعی به تدليس کولو، امام بخاری رحمه الله دې متابع ذکر کولو سره دا خبره بيان کړه چه دلته تدليس نشته، بلکه د تحديث صراحت دې.

په دې سره دهغه خلقو ترديد او شو چه هغوی وائی چه ابو اسحاق په دې حديث کښې د تدليس نه کار اخستلې دې. (۲) په دې حديث کښې د تدليس متعلق بحث مونږ شاته ذکر کړې دې.

رجال الحديث

① **ابراهيم بن يوسف**: دا ابراهيم بن يوسف بن اسحاق بن ابی اسحاق السبيعی الکوفی رحمه الله دې. (۳)

هغه د خپل والد يوسف بن اسحاق بن ابی اسحاق، د خپل نيکه ابو اسحاق او عبدالجبار بن العباس شبابی نه روايت حديث کوی.

د هغه نه ابو کريب، محمد بن العلاء، شريح بن سلمه تنوخی، اسحاق بن منصور سلولی او ابو غسان مالك بن اسماعيل رحمهم الله وغيره روايت کوی. (٤)

امام يحيی بن معين رحمه الله فرمائی: ﴿ليس بشئ﴾ (۵) امام نسائی رحمه الله فرمائی: ﴿ليس بالقوی﴾ (۶)

امام جوزجانی رحمه الله فرمائی ﴿ضعيف الحديث﴾ (۷)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: ﴿حسن الحديث، يكتب حديثه﴾ (۸)

ابن عدی رحمه الله فرمائی: ﴿له احاديث صالحة، وليس بمنكر الحديث، يكتب حديثه﴾ (۹)

---

۱) اوګورئ: الجوهر النقی فی الرد علی البيهقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۱۰٤
۲) اوګورئ: فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۸
۳) تهذيب الکمال ج ۲ ص ۲٤۹
٤) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الکمال ج ۲ ص ۲۵۰
۵) تاريخ ابن معين رواية الدوری ج ۱ ص ۲۳۰، رقم ۱٤۸۹
۶) تهذيب الکمال ج ۲ ص ۲۵۰
۷) المصدر السابق. ولم اجده فی احوال الرجال المطبوع
۸) الجرح والتعديل ج ۲ ص ۱٤۸ و رقم ٤۸۷
۹) الکامل فی ضعفاء الرجال ج ۱ ص ۲۳۷، رقم ۶۹

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۱)

امام دارقطنی رحمه الله : ﴿ثقة﴾(۲) امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی : ﴿ضعيف﴾(۳)

ابن المدینی رحمه الله فرمائی : ﴿ليس كاقوى مايكون﴾(٤)

د ابراهیم بن یوسف په باره کښې د ائمه جرح والتعدیل اقوال ستاسو مخې ته دی، بعض حضراتو ورته مطلقا ثقه وئیلې دې او بعض ورته مطلقا ضعیف وئیلې دې، خو صحیح خبره هم هغه ده کومه چه ابن المدینی رحمه الله فرمائی : ﴿ليس كاقوى مايكون﴾ یعنی هغه ډیر مضبوط خو نه دې، خو فی الجمله د هغه روایات قابل قبول دی.

هر چه په بخاری کښې د هغه د زوایاتو د تخریج تعلق دې، پس دا احادیث ډیر کم دی او متابعةً دی. (۵)

② ابیه : دا یوسف بن اسحاق بن ابی اسحاق السبیعی رحمه الله دې، کله ئې د نیکه طرف ته نسبت کولو سره نوم یوسف بن ابی اسحاق هم اخستلې شی. (۶)

هغه د خپل والد اسحاق بن ابی اسحاق، د خپل نیکهٔ ابو اسحاق سبیعی، امام شعبی، محمد بن المنکدر، عبدالله بن محمد بن عقیل او عمار الدهنی رحمهم الله نه روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې د هغه ځوئې ابراهیم بن یوسف، د هغه د ترهٔ ځامن اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق، عیسی بن یونس بن ابی اسحاق او سفیان بن عیینه رحمهم الله وغیره حضرات روایت کوی. (۷)

سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی : د ابو اسحاق په اولاد کښې د هغه نه زیات احفظ نشته. (۸)

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او فرمائی : ﴿كان احفظ ولد ابى اسحاق، مستقيم الحديث على قلته﴾(۹)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی : ﴿يكتب حديثه﴾(۱۰) امام دارقطنی رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة﴾(۱۱)

---

۱) الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۶۱، رقم ۱۲۲۵۲
۲) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۶۰، رقم ۳۳۳
۳) پورته حواله
٤) پورته حواله
۵) اوګورئ : هدی الساری ص ۲۴۹
٦) تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ٤۱۱
۷) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ٤۱۱، ٤۱۲
۸) تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ٤۱۲
۹) الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۳۶، رقم ۱۱۸٤۱
۱۰) الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۲۱۸، رقم ۹۰۹
۱۱) تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۳۵۹، رقم ۶۹۶

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي : ﴿ حافظ ﴾(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي : ﴿ ثقة ﴾(۲)

خو عقيلي رحمه الله وئيلې دی چه ﴿ يخالف في حديثه ﴾(۳) يعني هغه په خپلو احاديثو کښې مخالفت کوی خو هغه خپله د دې جواب کړې دې چه ﴿ لعله اتي من منصور بن وردان ﴾(٤) يعنی دا مخالفت کيدې شی چه د يوسف بن ابی اسحاق د طرف نه نه وی، بلکه د هغه د شاګرد منصور بن وردان د طرف نه دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله دامام عقيلي رحمه الله د دې جرح نقل کولو نه پس ليکی ﴿ وهذا جرح مردود ﴾(۵) د هغه نه اصحاب د اصول سته احاديث اخستلې دی. (۶) په ۱۵۷هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۷) رحمه الله رحمة واسعة

۳ **ابو اسحاق** : دا ابو اسحاق السبيعي رحمه الله حالات په کتاب الايمان کښې د باب الصلاة من الايمان د لاندې تير شوې دی. (۸)

۴ **عبدالرحمن** : دا عبد الرحمن بن الاسود رحمه الله دې. د هغه حالات هم شاته هم په دې باب کښې تير شوې دی.

(۲۱) بَاب الْوُضُوءِ مَرَّةً مَرَّةً

د مخکښې باب سره مناسبت : امام بخاری رحمه الله د استنجاء د ابواب نه فارغ شو، د دې نه روستو د اودس بيان شروع کوی. (۹)

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب مقصد د اودس د فرضيت مقدار بيانول دی چه په اودس کښې اندمونه کم از کم يو کرت وينځل فرض دی.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائي چه د رسول الله ﷺ نه يو يو کرت، دوه دوه کرته او درې درې کرته وينځل ثابت دی، امام بخاری رحمه الله په دې کښې د هر يو په جواز باندې باب قائم کړې دې او دا تنبيه ئې هم کړې ده چه درې درې کرته وينځل اکمل او اعلی درجه ده، او په

---

۱) الکاشف للذهبي ج ۲ ص ۳۹۸، رقم ۶۴۲۶
۲) تقريب التهذيب ص ۶۱۰، رقم ۷۸۵۶
۳) کتاب الضعفاء للعقيلي ج ۲ ص ۱۵۵۳، رقم ۲۰۸۴
۴) پورته حواله
۵) هدی الساری ص ۶۳۳
۶) پورته حواله
۷) تقريب التهذيب ص ۶۱۰، رقم ۷۸۵۶
۸) کشف الباری ج ۲ ص ۳۷۰ تا ۳۷۵
۹) اوګورئ: عمدة القاری ج ۳ ص ۲

دوه یا یو کرت باندې اکتفاء کول جائز دی. (۱)

واضحه دې وی چه دا حدیث دلته مجمل دې، شاته په باب غسل الوجه بالیدین من غرفة واحدة د لاندې دا حدیث د ابن عباس رضی الله عنهما په تفصیل سره تیر شوې دې. (۲)

۱۵۶: ﴿حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۳) قَالَ تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً مَرَّةً﴾

رجال الحدیث

① **محمد بن یوسف** دا محمد بن یوسف فریابی دې یا بیکندی دې؟ حافظ ابن حجر رحمه الله په فریابی باندې جزم کړې دې او د بیکندی کیدو نفی ئې کړې ده، هم دغه شان ئې د هغه په شیخ کښې په سفیان ثوری کیدو باندې جزم کړې دې او فرمائی چه ابوداؤد او اسماعیلی په خپل روایت کښې تصریح کړې ده چه سفیان ثوری رحمه الله د زید بن اسلم نه سماع کړې ده. (٤)

خو علامه کرمانی رحمه الله دلته دواړه احتمالات ذکر کړې دی چه د محمد بن یوسف نه مراد فریابی هم کیدې شی او بیکندی هم، هم دغه شان سفیان ثوری هم کیدې شی او ابن عیینه هم.

هم دغه شان هغه فرمائی که فریابی وی نو شیخ به سفیان ثوری وی، ځکه چه فریابی اکثر د ثوری نه روایت کوی، اګر چه سفیان بن عیینه هم د هغه شیخ دې او که بیکندی وی نو د سفیان نه به عیینه مراد وی ځکه چه بیکندی هم د هغه نه روایت کوی، او زید بن اسلم د دواړو سفیانین شیخ دې. (۵)

علامه عینی رحمه الله د کرمانی تائید کولو سره فرمائی چه جزم کول صحیح نه دی، کرمانی چه کوم احتمالات ذکر کړې دی هغه عین ممکن دی. (۶)

د محمد بن یوسف فریابی رحمه الله حالات په کشف الباری کښې په کتاب العلم کښې د باب ما کان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة والعلم کیلا ینفروا د لاندې تیر شوې دی. (۷)

د محمد بن یوسف بیکندی رحمه الله حالات هم په کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر؟ د لاندې

---

۱) اوګورئ: الکنز المتواری علی لامع الدراری ج ۳ ص ٤٣

۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۸، وعمدة القاری ج ۳ ص ۲

۳) قوله عن ابن عباس رضی الله عنهما، الحدیث اخرجه النسائی فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب الوضوء مرة مرة، رقم ۸۰، وباب مسح الاذنین رقم ۱۰۱، وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب الوضوء مرة مرة، رقم ۱۳۸، والترمذی فی جامعه، فی ابواب الطهارة، باب ما جاء فی الوضوء مرة مرة، رقم ٤۲، وابن ماجة فی سننه، فی کتاب الطهارة، وسننها، باب ما جاء فی الوضوء مرة مرة، رقم ٤۱۱

٤) فتح الباری ج ۱ ص ۲۵۸

۵) شرح الکرمانی ج ۲ ص ۲۰۶

٦) عمدة القاری ج ۳ ص ۲

۷) کشف الباری ج ۳ ص ۲۵۲

تیر شوي دي. (۱)

② **سفیان** : که دا امام سفیان ثوری رحمه الله وي نو د هغه حالات په کتاب الایمان **باب علامة المنافق** کښې تیر شوي دي. (۲)

او که سفیان بن عیینه رحمه الله وي نو د هغه حالات په **کتاب بدء الوحی** کښې د ړومبی حدیث د لاندې مختصرا او په **کتاب العلم** کښې د **باب قول المحدث حدثنا او اخبرنا او انبانا** د لاندې تفصیلا ذکر شوي دي (۳)

③ **زید بن اسلم** : دا مشهور مفسر او محدث تابعی زید بن اسلم قرشی مدنی رحمه الله دې، د هغه حالات په **کتاب الایمان** کښې د **باب کفران العشیر و کفر دون کفر** د لاندې تیر شوي دي. (٤)

④ **عطاء بن یسار** : دا امام عطاء بن یسار الهلالی المدنی رحمه الله دې. د هغه حالات په **کتاب الایمان** کښې د **باب کفران العشیر و کفر دون کفر** د لاندې تیر شوي دي. (۵)

⑤ **ابن عباس** : د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات په **بدء الوحی** کښې د څلورم حدیث د لاندې، او هم دغه شان په **کتاب الایمان** کښې د **باب کفران العشیر و کفر دون کفر** د لاندې تیر شوي دي. (۶)

قوله: قَالَ: تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً مَرَّةً: سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم یو یو کرت اودس اوکړو. (یعني د اودس اندامونه ئي یو یو کرت وینځل)

یو یو کرت اودس کول فرض دی او د دې په فرضیت د امت اجماع ده، بعض حضراتو تثلیث واجب کړې دې، صاحب د الابانة د ابن ابی لیلی رحمه الله نه دا نقل کړی دی، خو دا باطل مذهب دې، د هیڅ عالم نه دا په صحیح طریقې نه دې منقول، که وی نو هم قابل قبول نه دې، ځکه چه د اجماع او احادیث صحیحه خلاف دې. (۷)

امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب او بیا د دې حدیث شریف په ذریعه د داسې خلقو تردید کړې دې د چا طرف ته چه د تثلیث د وجوب نسبت کولې شی. دا حدیث د مصنف په مدعا باندې صراحة دلالت کوی.

---

۱) کشف الباری ج ۳ ص ۳۷۸
۲) کشف الباری ج ۲ ص ۲۷۸
۳) کشف الباری ج ۱ ص ۲۳۸، و ج ۳ ص ۱۰۲
٤) کشف الباری ج ۲ ص ۲۰۳
۵) کشف الباری ج ۲ ص ۲۰٤
٦) اوګورئ: کشف الباری ج ۱ ص ٤٤۵، و ج ۲ ص ۲۰۵
۷) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ٤۳۷

قوله: مرة مرة: مفعول مطلق هم کیدې شی، یعنی ﴿توضاء وضوًا مرة مرة﴾ او کیدې شی چه دا ظرف وی، یعنی ﴿توضاء فی وقت واحد﴾(۱)

تفصیلی حدیث شاته د ﴿باب غسل الوجه بالیدین من غرفة واحدة﴾ د لاندې ذکر شوې دې.

۲۲ بَابُ الْوُضُوءِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ

دا باب د اودس په اندامونو کښې هر یو لره دوه دوه کرته د وینځلو په بیان کښې دې.

د شاته باب نه د دې مناسبت بالکل واضح دې، مخکښې یو یو کرت د اودس د اندامونو د وینځلو حکم وو او اوس ئې دا باب قائم اوفرمائیلو چه دوه دوه کرته هم وینځلې شی.

مقصود ترجمه د ترجمة الباب مقصد بالکل واضح دې چه په اودس کښې دوه دوه کرته وینځلو باندې اکتفاء کول جائز دی.

۱۵۷: ﴿حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيسَى قَالَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ(۲) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ﴾

رجال الحدیث

① **حسین بن عیسی** : دا حسین بن عیسی بن حمران طائی بسطامی (۳) دامغانی رحمه الله دې، ابو علی د هغه کنیت دې. (٤)

هغه د ازهر بن سعد بن السمان، ابو ضمره انس بن عیاض، جعفر بن عون، ابو اسامه حماد بن اسامه، سفیان بن عیینه، عبدالله بن یزید المقرئ، عبد الصمد بن عبدالوارث، عبیدالله بن موسی. عفان بن مسلم. د خپل پلار عیسی بن حمران، قبیصه بن عقبه، امام وکیع، یزید

---

۱) اوګورئ: عمدة القاری ج ۳ ص ۳

۲) قوله: عن عبدالله بن زید: الحدیث، من أفراد البخاری، لم یخرجه غیره، انظر العمدة: ۳/ ٤، وتحفة الأشراف: ۱٤/ ۳٤۰.

۳) بسطامی ضبطه ابن خلکان بفتح الباء الموحدة، انظر وفیات الاعیان ج ۲ ص ۵۳۱، ترجمة ابی یزید البسطامی. وکذلک ضبطه السمعانی اولا، وقال هذه النسبة الی بسطام، وهی بلدة بقومس مشهورة، ثم ضبطه بکسر الباء وقال هذه نسبة الی بسطام وهو اسم رجل ... انظر الانساب للسمعانی ج ۱ ص ۳۵۱، ۳۵۳. قال محققه : وفی معجم البلدان ان اسم البلدة بسطام بالکسر، وکذا فی اللباب، وجزم بان الصواب : البسطامی بالکسر سواء اکان نسبة الی البلد ام الی الجد، وجری فی المشتبه علی التفرقة وتبعه التبصیر اما التوضیح فتعقبه بانه تبع شیخه الفرضی التابع لابن السمعانی، وذکر تعقب اللباب .. انظر التعلیقات علی الانساب للسمعانی ج ۱ ص ۳۵۳

وقال بن الجزری فی اللباب ص ۱۵۳ بعد ذکر الضبطین : فیا لیت شعری! ای فرق بین الاسمین، حتی یجعل احدهما مفتوحا والاخر مکسورا، انما الجمیع المکسور، لانه اسم اعجمی، عرب بکسر الباء ....

٤) اوګورئ: عمدة القاری ج ۳ ص ٤، وتهذیب الکمال ج ۶ ص ٤۶۰

بن هارون او يونس المؤدب رحمهما الله وغيره حضرات نه روايت حديث کوی
د هغه نه په روايت کونکو کښې امام بخاری، امام مسلم، امام ابوداؤد، امام نسائی، احمد بن سلمه، احمد بن محمد بن سريج، امام ابو حاتم الرازی، امام محمد بن اسحاق بن خزيمه او يحيى بن محمد بن يحيى الذهلی رحمهم الله وغيره ډير حضرات دی. (۱)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: ﴿صدوق﴾(۲)

امام حاکم رحمه الله فرمائی: ﴿من كبار المحدثين وثقاتهم، من ائمه اصحاب العربية﴾(۳)

امام نسائی او امام دارقطنی رحمهما الله فرمائی: ﴿ثقة﴾(٤)

ادريسی رحمه الله فرمائی: ﴿كان عالما فاضلا كثير الحديث﴾(۵)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة من ائمه العربية﴾(۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿صدوق، صاحب حديث﴾(۷)

خو په دې باندې تعقب کړې شوې دې چه امام نسائی، دارقطنی، حاکم او ابن حبان رحمهم الله د هغه توثيق کړې دې او امام بخاری او مسلم رحمهما الله په خپل خپل صحيح کښې روايات اخستلې دی لهذا هغه ته ﴿ثقة﴾ وئيل پکار وو. (۸)

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۹)

په ۲۴۷ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۱۰) رحمه الله رحمة واسعة

② **يونس بن محمد**: دا يونس بن محمد بن مسلم البغدادی المؤدب رحمه الله دې، ابو محمد ئې کنيت دې، د حرمی په نسبت سره معروف دې. (۱۱)

دا د داؤد بن ابی الفرات، صالح المری، حماد بن زيد، حماد بن سلمه، نافع بن عمر جمحی، فليح بن سليمان، ليث بن سعد، مفضل بن فضاله، معتمر بن سليمان، او سلام بن ابی مطيع رحمهم الله وغيره نه روايت کوی.

---

۱) د شيوخ او تلامذه د تفصيل د پاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۶ ص ۴۶۰، ۴۶۲
۲) الجرح والتعديل ج ۳ ص ۶۰، رقم ۲۷۱
۳) تهذيب الكمال ج ۶ ص ۴۶۲
٤) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۱۳، رقم ۶۶۱
۵) پورته حواله اوګورئ
۶) الكاشف ج ۱ ص ۳۳۵، رقم ۱۱۰۲
۷) تقريب التهذيب ص ۱۶۸، رقم ۱۳٤۰
۸) اوګورئ: تحرير تقريب التهذيب ج ۱ ص ۲۹۱، رقم ۱۳٤۰
۹) الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۱۸۸، رقم ۱۲۹۰۵
۱۰) پورته حواله
۱۱) تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۵٤۰، ۵٤۱

د هغه نه په روايت کونکو کښې د هغه څوئي ابراهيم بن يونس او احمد بن يونس، على بن المدينى، ابوبكر بن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، عبدالله المسندى، ابو خيثمه، حجاج بن الشاعر، حسين بن عيسى بسطامى، عبد بن حميد او عباس دورى رحمهم الله وغيره دى. (۱)

امام ابن معين رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾(۲)

يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة،ثقة﴾(۳)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى : ﴿صدوق﴾(٤)

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (۵)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : ﴿الامام، الحافظ، الثقة﴾(۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة، ثبت﴾(۷)

هغه په ۲۰۷ هجرى کښې وفات شوې دې. (۸) رحمه الله رحمة واسعة

③ **فليح بن سليمان** : دا فليح بن سليمان بن ابى المغيره خزاعى اسلمى مدنى رحمه الله دې. د هغه نوم عبدالملك دې، فليح ئې لقب دې.

د هغه حالات په كتاب العلم کښې د **باب من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه** د لاندې تير شوې دى.(۹)

④ **عبدالله بن ابى بكر بن عمرو بن حزم** : دا عبدالله بن ابى بكر بن عمرو بن حزم مدنى انصارى رحمه الله دې، ابو محمد ئې كنيت دې، ابوبكر ئې هم كنيت ذكر كړې شوې دې. (۱۰)

دې د سيدنا انس رضي الله عنه نه علاوه، د حميد بن نافع، سالم بن عبد الله بن عمر، عباد بن تميم انصارى، ابو الزناد عبدالله بن ذكوان، امام زهرى، د خپل پلار ابوبكر بن محمد بن عمرو بن حزم، د پلار د ترور عمرة بنت عبدالرحمن او ام عيسى الجزار رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

دهغه نه په روايت کونکو کښې اسماعيل بن عليه، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، ابو اويس مدنى، عبدالله بن لهيعه، عبدالملك بن جريج، فليح بن سليمان، امام مالك، امام

۱) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ٥٤١، ٥٤٢
۲) تاريخ عثمان بن سعيد الدارمى رحمه الله ص ۲۲۸، رقم ۸۷۶
۳) تاريخ بغداد ج ١٤ ص ۳۵۱
٤) الجرح والتعديل ج ۹ ص ۲٤۶، رقم ۱۰۳۳
۵) الثقات لابن حبان ج ۰ ص ۲۸۹، رقم ١٦٤٨٩
٦) سير اعلام النبلاء ج ۹ ص ٤٧٣
۷) تقريب التهذيب ص ٦١٤، رقم ۷۹۱٤
۸) پورته حواله
۹) كشف البارى ج ۳ ص ۵۵
۱۰) تهذيب الكمال ج ١٤ ص ۳٤۹

زهری (وهومن شیوخه ایضا) هشام بن عروه اویحيٰ بن ایوب مصری رحمهم الله وغیره حضرات دی.(۱)
امام مالک رحمه الله فرمائی : ﴿کان کثیر الحدیث، وکان رجل صدق﴾(۲)
امام احمد رحمه الله فرمائی : ﴿حدیثه شفاء﴾(۳)
امام یحیی بن معین او ابو حاتم رحمهما الله فرمائی : ﴿ثقة﴾(٤)
امام نسائی رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة، ثبت﴾(۵)
ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿کان ثقة، کثیر الحدیث، عالما﴾(٦)
امام دارقطنی رحمه الله فرمائی : ﴿من الثقات الرفعاء﴾(۷)
امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿مدنی، تابعی، ثقة﴾(۸)
ابن عبد البر رحمه الله فرمائی : ﴿کان من اهل العلم، ثقة، فقیها، محدثا، مامونا، حافظا، وهوحجة فیما نقل وحمل﴾(۹)
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښ ذکر کړې دې. (۱۰)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿حجة﴾(۱۱)
په ۱۳۵ هجری کښ د اویا کالو په عمر باندې وفات شوې دې. (۱۲) رحمه الله رحمة واسعة
⑤ **عباد بن تمیم** : دا عباد بن تمیم بن غزیه انصاری مدنی رحمه الله دې، د هغه حالات (هم په دې جلد کښ، په کتاب الوضوء کښ د باب لایتوضاء من الشك حتی یستقین د لاندې تیر شوې دی.
⑥ **عبدالله بن زید رضی الله عنه** : دا سیدنا عبدالله بن زید بن عاصم انصاری مازنی مدنی رضی الله عنه دې. د هغه حالات هم په کتاب الوضوء کښ د باب لایتوضاء من الشك حتی یستقین د لاندې تیرشوې دی.

---

۱) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۱٤ ص ۳۵۰، ۳۵۱
۲) الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم ج ۵ ص ۱۷، رقم ۷۷
۳) پورته حواله
٤) پورته حواله
۵) تهذیب الکمال ج ۱٤ ص ۳۵۱
٦) تعلیقات تهذیب الکمال ج ۱٤ ص ۳۵۱
۷) سنن الدارقطنی ج ۳ ص ۱۳۰، کتاب الصیام، باب النیة فی الصیام، رقم ۲۲۱٦
۸) الثقات للعجلی ج ۳ ص ۲۳، رقم ۸٦۱
۹) التمهید لابن عبدالبر ج ۱۷ ص ۱۵۵، حدیث مالک عن عبدالله بن ابی بکر بن حزم
۱۰) الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۱۰، رقم ۸۷۷۹
۱۱) الکاشف ج ۱ ص ۵٤۱، رقم ۲٦۵٤
۱۲ الکاشف ج ۱ ص ۵٤۱، رقم ۲٦۵٤، وتقریب التهذیب ص ۲۹۷، رقم ۳۲۳۹

عبدالله بن ابي بكر بن عمرو بن حزم : دلته په بعض نسخو كښې هم دغه شان دى، پس د هروي په نسخه كښې پوره نوم دي، ﴿ عبدالله بن ابي بكر بن محمد بن عمرو بن حزم ﴾ پس د عمدة القاري په نسخه كښې پوره نوم موجود دې او علامه عينى رحمه الله په شرح كښې تصريح كړې ده چه په بعض نسخو كښې لفظ ﴿ محمد ﴾ د مينځه نه ساقط شوې دې. (١) **فتنبه**

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ : رسول الله ﷺ دوه دوه كرته اودس اوكړو. يعنى په اودس كښې ئې هغه اندامونه چه وينځلې شى دوه دوه كرته وينځل.

په اودس كښې د تثليث غسل حيثيت: په اودس كښې يو كرت وينځل خو فرض دى، د هغې نه روستو سنت دى يا دواړه جدا جدا دى؟

په دې سلسله كښې مختلف اقوال منقول دى!

① يو قول دا دې چه اول كرت فرض دى، دويم كرت سنت دې او دريم كرت اكمال دې.

② دويم قول دا دې چه اول كرت فرض دې، باقى دواړه سنت دى.

③ دريم قول دا دې چه اول كرت وينځل خو فرض دى، دويم كرت سنت دى او دريم كرت نفل دى. ④ څلورم قول دا دې چه دويم كرت نفل دى او دريم كرت سنت دى.

⑤ ابوبكر الاسكاف رحمه الله فرمائى چه درې واړه كرته وينځل ئې فرض دى.

⑥ ابن الهمام رحمه الله په فتح القدير كښې فرمائى چه حق خبره دا ده چه په دويم او دريم كرت وينځلو مرتبه مجموعه سنت واحده دې، صاحب د البحر الرائق هم دا قول اختيار كړې دې او د دې علت ئې دا بيان كړې دې چه دويم كرت يا دريم كرت وينځلو لره مستقل د سنيت سره نه شى موصوف كيدې، چه ترڅو پورې يو د بل سره ضم نه كړې شى.

⑦ صاحب د السراج الوهاج فرمائى چه اول كرت فرض دې او دويم او دريم كرت وينځل ئې د صحيح قول مطابق سنت مؤكده دى.

په النهر الفائق كښې د دې تائيد كړې شوې دې او فرمائى هم دا مناسب خبره ده، ځكه چه په سنيت باندې د رسول الله ﷺ عمل ﴿ توضاء مرتين مرتين ﴾ نه استدلال كولې شى، چه په هغې باندې دا ارشاد دې چه : ﴿ هذا وضوء من يضاعف له الاجر مرتين ﴾(٢) يعنى دا هغه اودس دې په كوم چه دوچند اجر وركولې شى.

---

١) اوګورئ: صحيح البخاري ج ١ ص ٤٣، طبع طوق النجاة، تحقيق زهير بن ناصر الناصر، وعمدة القارى ج ٣ ص ٤

٢) وعن ابن عمر قال: توضأ النبى صلى الله عليه و سلم مرة مرة ثم قال هذا وضوء من لا تقبل له صلاة إلا به ثم توضأ مرتين مرتين ثم قال هذا وضوء من يضاعف له الأجر مرتين ثم توضأ ثلاثا ثلاثا ثم قال هذا وضونى ووضوء المرسلين من قبلى. السنن الكبرى للبيهقى ج ١ ص ٨٠، كتاب الطهارة، باب فضل التكرار فى الوضوء، رقم ٣٨٣، وسنن الدارقطنى ج ١ ص ٨٠، كتاب الطهارة، باب وضوء رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم ٤

او په درې درې کرته وینځلو باندې ئې اوفرمائیل : ﴿ هذا وضوئي ووضوء الانبياء من قبلي ﴾ (۱)
یعنی دا زما اودس دې او زما نه د مخکښې انبیاء ﷺ اودس دې.
اوګورئ ! رسول الله ﷺ په دوه دوه کرته وینځلو باندې د مستقل جزاء زیرې ورکړو، د دې نه معلومه شوه چه دا مستقل سنت دې، نه جزء دسنت، چه په دې باندې دې بالکل اجر مرتب نه شی. (۲) والله اعلم

د ترجمة الباب په ثبوت باندې اشکال او د هغې جواب : امام بخاری رحمه الله دلته ترجمه قائم کړې ده ﴿ باب الوضوء مرتين مرتين ﴾ او د هغې د لاندې ئې د عبدالله بن زید بن عاصم رضی الله عنه روایت ذکر کړې دې. ﴿ ان النبي ﷺ توضا مرتين مرتين ﴾ د دې نه د ترجمة الباب اثبات واضح دې، خو په دې باندې اشکال دا دې چه د سیدنا عبدالله بن زید رضی الله عنه یو روایت وړاندې تفصیلی راروان دې په هغې کښې دی چه : ﴿ فدعا بماء فافرغ على يديه، فغسل مرتين، ثم مضمض واستنثر ثلاثا، ثم غسل وجهه ثلاثا، ثم غسل يديه مرتين مرتين الى المرفقين ﴾ (۳)
یعنی عبدالله بن زید بن عاصم رضی الله عنه ته چه کله دا خواهش ښکاره کړې شو چه هغه شان اودس اوښائی څنګه چه به رسول الله ﷺ کولو نو هغه اوبه راطلب کړې، په خپلو دواړو لاسونو باندې ئې اوبه واړولې، او هغه ئې دوه کرته وینځل، بیا ئې درې کرته خولهٔ کښې اوبه واچولې او پوزه ئې صفا کړه، بیا ئې خپله پوزه درې کرته وینځله، بیا ئې دوه دوه کرته د څنګلو پورې لاسونه وینځل ....
په دې روایت مفصله باندې د نظر اچولو نه دا معلومیږی چه په اندامونو کښې تفریق کړې شوې دې، بعض دوه کرته او بعض درې کرته وینځلې شوې دی، لهذا د مؤلف ترجمه نه ثابتیږی.
د دې جواب دا دې چه د مصنف رحمه الله دا عادت دې چه څنګه هغه د روایت بعض طرق ته اشاره کولو سره خپله مدعا اخذ کوی، هم دغه شان بعض وخت صرف د هم هغه الفاظو نه استدلال کولو سره خپله مدعا اخذ فرمائی کوم چه د هغه مخې ته وی.
داسې معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله د سیدنا عبدالله بن زید رضی الله عنه دا روایت مختصره د راتلونکې روایت مطوله نه جدا او مستقل ګڼړی، پس په ابوداؤد او ترمذی کښې د سیدنا

---

۱) اوګورئ : السنن الکبری للبیهقی ج ۱ ص ۸۰، کتاب الطهارة، باب فضل التکرار فی الوضوء، رقم ۳۸۴، ومسند الطیالسی ج ۳ ص ۴۳۴، رقم ۲۰۳۶
۲) دا ټول تفاصیل په : السعایة ج ۱ ص ۱۳۱، البحث السادس فی شرح قوله تثلیث الغسل نه اخستلې شوې دې، هم دغه شان اوګورئ : فتح القدیر ج ۱ ص ۳۱، ۳۲، والبحر الرائق ج ۱ ص ۲۴، ورد المحتار علی الدر المختار ج ۱ ص ۸۷
۳) صحیح البخاری ج ۱ ص ۳۱، کتاب الوضوء، باب مسح الراس کله، رقم ۱۸۵

ابوهريره رضي الله عنه نه نقل دى ﴿ ان النبى ﷺ توضا مرتين مرتين ﴾ (١) نو کيدې شى چه څنګه ابوهريره رضي الله عنه وضوء مرتين مرتين نقل کوى، هم دغه شان ئې عبدالله بن زيد رضي الله عنه هم نقل کوى او دا واقعه جدا وى او په کوم حديث کښې چه تفريق اعضاء مذکور دې هغه جدا وى. والله اعلم

د سيدنا عبدالله بن زيد رضي الله عنه په حديث کښې تفريق اعضاء يعنى په يو اودس کښې بعض اندامونه دوه دوه کرته او بعض درې درې کرته وينځل مذکور دى، د دې نه علماء کرامو په دې خبره باندې دا استدلال کړې دې چه دغه شان په اندامونو کښې تفريق کيدلې شى، پس امام ترمذى، امام بيهقى او ابو اسحاق شيرازى رحمهم الله وغيره دا استدلال کړې دې، امام نووى رحمه الله ليکلې دى چه په دې باندې اجماع ده. (٢)

قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه په يو اودس کښې د رسول الله ﷺ نه يو شان يا ﴿ مرتين ﴾ يا ﴿ثلاث مرات ﴾ وينځل ثابت دى، خو په يو اودس کښې چه په داسې طريقه تفريق وى چه بعض اندامونه دوه دوه کرته وينځلې شى او بعض درې کرته وينځلې شوې وى دا د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دى. دا د راوى د طرف نه څه نقصان راغلې دې او کله راوى هغه ذکر کړې دې او کله ئې ساقط کړې دې، يا دا د راوى په نسيان باندې محمول دې. (٣)

خو ابو عبدالله ابى رحمه الله فرمائى چه د راوى د طرف نه به دا ترک او نسيان هله منلې کيدې چه هغه څه عدد نه ذکر کولې، چه هر کله هغه باقاعده عدد ذکر کوى، نو بيا د راوى د طرف نه د اسقاط او نسيان څه احتمال پاتې کيږى، خصوصا چه کله د عبدالله بن زيد رضي الله عنه د دې حديث په راويانو کښې هيڅ اختلاف نشته. (٤) والله اعلم

(٢٣) بَابُ الْوُضُوءِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا

د ترجمة سابقه سره مناسبت او د ترجمه مقصد : د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل واضحه دې او د ترجمة الباب مقصد هم واضح دې چه د اودس اندامونه درې ځله وينځل د اودس کمال دې، د دې بيانول مقصود دى.

---

١) سنن ابى داؤد، کتاب الطهارة، باب الوضوء مرتين، رقم ١٣٦، وجامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب الوضوء مرتين مرتين، رقم ٤٣

٢) اوګورئ : جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب فيمن يتوضاء بعض وضوئه مرتين وبعضه ثلاثا رقم ٤٧، والسنن الکبرى للبيهقى ج ١ ص ٨٠، کتاب الطهارة، باب توضوء بعض الاعضاء ثلاثا وبعضها اثنين وبعضها واحدة، رقم ٣٨٢، والمهذب مع شرح المجموع ج ١ ص ٤٣٨.

٣) اکمال المعلم بفوائد مسلم ج ٢ ص ١٤، کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وکماله

٤) اکمال اکمال المعلم ج ٢ ص ١٨

۱۵۸ : ﴿حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأُوَيْسِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدَ أَخْبَرَهُ أَنَّ حُمْرَانَ مَوْلَى عُثْمَانَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ (۱) دَعَا بِإِنَاءٍ فَأَفْرَغَ عَلَى كَفَّيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ فَغَسَلَهُمَا ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْإِنَاءِ فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَ مِرَارٍ ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ثُمَّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوئِي هَذَا ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ﴾

رجال الحديث

① **عبدالعزيز بن عبدالله الاويسى** : دا عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى بن عمرو بن اويس قرشي اويسى مدنى رحمه الله دي. د هغه حالات په كتاب العلم كښې د باب الحرص على الحديث د لاندې تير شوې دى. (۲)

② **ابراهيم بن سعد** : دا ابراهيم بن سعد بن عبدالرحمن بن عوف زهرى قرشى مدنى رحمه الله دي. د هغه حالات مختصرا په كتاب الايمان كښې د باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال د لاندې او په تفصيل سره په كتاب العلم كښې د باب ما ذكر فى ذهاب موسى صلى الله عليه وسلم فى البحر الى الخضر د لاندې تير شوې دى. (۳)

③ **ابن شهاب** : دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى مدنى رحمه الله دي. د هغوى حالات په (بدء الوحى) كښې د دريم حديث د لاندې تير شوې دى. (٤)

④ **عطاء بن يزيد** : دا ابو محمد يا ابو يزيد عطاء بن يزيد الليثى ثم الجندعى المدنى ثم الشامى رحمه الله دي. د هغه حالات په كتاب الوضوء كښې د باب لا تستقبل القبلة بغائط او بول الا عند البناء جدار اونحوه... د لاندې تير شوې دى.

---

۱) قوله : عثمان بن عفان الحديث اخرجه البخارى فى صحيحه ج ۱ ص ۲۸ فى نفس الكتاب والباب، رقم ۱۶۰، وفى ج ۱ ص ۲۸، كتاب الوضوء، باب المضمضة فى الوضوء، رقم ۱۶۴، وفى ج ۱ ص ۲۵۹، كتاب الصوم، باب السواك الرطب واليابس للصائم، رقم ۱۹۳۴، وفى ج ۲ ص ص ۹۵۲، كتاب الرقاق، باب قول الله تعالى ﴿ان وعد الله حق فلا تغرنكم الحياة الدنيا﴾ رقم:۶۴۳۳، ومسلم فى صحيحه، كتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وكماله، رقم ۵۵۰، ۵۵۱، والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، صفة الوضوء، باب المضمضة والاستنشاق رقم ۸۴، وباب باى اليدين يتمضمض؟ رقم ۸۵، وابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب صفة وضوء النبى صلى الله عليه وسلم رقم ۱۰۶- ۱۱۰

۲) كشف البارى ج ٤ ص ٤٨

۳) كشف البارى ج ۲ ص ۱۲۰، و ج ۳ ص ۳۳۳

٤) كشف البارى ج ۱ ص ۳۲۶

⑤ **حمران مولی عثمان** : دا حمران بن ابان بن خالد بن عبد عمرو بن عقیل بن عامر نمری (۱) تمری رحمه الله دي. د پلار نوم ئي اُبَی یا اَبّا هم بیان کړې شوې دې.
دې د عین التمر نه قید کیدو سره د مسیب بن نجبه په حصه کښې راغلي وو، د هغه نه سیدنا عثمان رضي الله عنه اخستلو سره ازاد کړې وو، په دې وجه ورته حمران مولی عثمان وئیلې شي. (۲)
د هغه ملاقات د سیدنا ابوبکر او سیدنا عمر رضي الله عنهما سره هم شوې دې، خو هغه د خپل مولی سیدنا عثمان او سیدنا معاویه بن ابی سفیان رضي الله عنه نه روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې ابو وائل شقیق بن سلمه (وهو من اقرانه)، ابو صخره جامع بن شداد محاربی، بکیر بن عبدالله الاشج، حضرت حسن بصری، عروه بن الزبیر، معاذ بن عبدالرحمن التیمی، معبد جهنی، ابو التیاح یزید بن حمید ضبعی او ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله وغیره ډیر حضرات دی. (۳)

حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمائی : ﴿ وکان حمران احد العلماء الجلة، اهل الوداعة والرای والشرف بولائه ونسبه ﴾(٤)
یعنی حمران د جلیل القدر علماء کرامو نه دې، اهل وجاهت، صاحب رائې او د خپل ولاء او نسب په اعتبار سره د اوچتې درجې مالك وو.
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة نبیل ﴾(۵)
هم دغه شان فرمائی : ﴿ حجة، ... قال الحاکم : تکلم فیه بما لایؤثرفیه، قلت : هوثبت ﴾(۶)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة ﴾(۷)
ابن حبان رحمه الله هغه په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۸)
خو امام بخاری رحمه الله هغه په خپل کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دې. (۹)

---

۱) قال ابن سعد : نزل البصرة، وادعی ولده انه من النمر بن قاسط، سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۱۸٤
۲) اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۷ ص ۳۰۱
۳) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ : تهذیب الکمال ج ۷ ص ۳۰۱، ۳۰۲
٤) التمهید لما فی الموطاء من المعانی والاسانید ج ۲۲ ص ۲۱۱، قال محققه فی نسخة : الاجلة مکان الجلة والوجاهة مکان الوداعة. هذا، وان ابن عبدالبر قال : وحمران مولی عثمان هو حمران بن اعین بن خالد وهو خطاء، والصحیح حمران بن ابان، واما حمران بن اعین فهو راو اخر، اخو عبد الملک بن اعین، انظر التقریب ص ۱۷۹ وغیره.
۵) ذکر اسماء من تکلم فیه وهو موثق ص ۷۲، رقم ۹۵
٦) الرواة الثقات المتکلم فیهم بما لا یوجب ردهم، ص ۸۸، رقم ۳۱
۷) تقریب التهذیب ص ۱۷۹، رقم ۱۵۱۳
۸) الثقات لابن حبان ج ٤ ص ۱۷۹، رقم ۲۳۷۱
۹) میزان الاعتدال ج ۱ ص ٦۰٤، رقم ۲۲۹۱

هم دغه شان ابن سعد رحمه الله فرمائي: ﴿ وكان كثير الحديث، ولم ارهم يحتجون بحديثه ﴾(۱) يعنى هغه کافي احاديث روايت کوی. زه اهل علم نه وینم چه د هغه په احاديثو سره به احتجاج کوی.
حقيقت دا دې چه د هغه په احاديثو باندې د شيخين نه علاوه اصحاب سنن اربعه احتجاج کړې دې، امام بخاری رحمه الله اګر چه هغه په الضعفاء کښې ذکر کړې دې، خو د جرح څه وجه ئې نه ده ذکر کړې، هم دغه شان ابن سعد هم یوه مبهم خبره کړې ده، د جرح سبب ئې نه دې واضح کړې، او حال دا دې چه خپله د امام بخاری رحمه الله سره د أصول سته ټولو مصنفينو په هغه احتجاج کړې دې او د ابن عبدالبر، ابن حبان، حافظ ذهبی او حافظ ابن حجر رحمهم الله توثيقات او تعديلات موجود دی، په دې وجه به هغه ثقه ګڼړلې شی. والله اعلم
غالبا هم دا وجه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله د هدى السارى په هغه فصل کښې د هغه بالکل ذکر نه دې کړې په کوم کښې چه هغه د صحيح بخارى په متكلم فيه راويانو باندې کلام کړې دې.(۲)
⑥ عثمان رضي الله عنه : دا امير المومنين سيدنا عثمان بن عفان بن ابى العاص بن اميه بن عبد شمس بن عبد مناف قرشى (اموی) رضي الله عنه دې. ابوعمرو، ابو عبدالله او ابو ليلى ئې کنيتونه بيانولې شی. ذوالنورين ئې لقب دې.
د مور نوم ئې اروى بنت كريز بن ربيعه بن حبيب بن عبد شمس بن عبد مناف وه، دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د ترور لور ده.
د عثمان رضي الله عنه نيا (د مور د طرف نه) ام حكيم البيضاء بنت عبد المطلب ده، کومه چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم ترور ده. (۳)

---

۱) الطبقات لابن سعد ج ۵ ص ۲۸۳
۲) د تحرير تقريب التهذيب مصنفين د حافظ ابن حجر رحمه الله په کلام ﴿ ثقة ﴾ باندې تبصره کولو سره لیکی: بل صدوق فى احسن اقواله، فما وجدت احدا وثقه سوى ابن حبان والذهبى، وقال ابن سعد: لم اراهم يحتجون بحديثه. و اورد البخارى فى الضعفاء. قلت (القائل صاحبا التحرير): ويظهر من جماع ترجمته ان الرجل لم يكن امينا، الامانة التى تؤدى الى توثيقه توثيقا مطلقا، فلعل هذا هو الذى تبين للبخارى، على ان البخارى ومسلما قد احتجا به فى الصحيح. تحرير تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۲۱، ۳۲۲
خو د هغه حالات کوم چه اصحاب تراجم ذکر کړې دی د هغې د مطالعه کولو نه معلومیږی چه په هغه باندې یو محدث یا اصحاب جرح وتعدیل نه چا هم څه جرح نه ده کړې، هر چه د ﴿لم یکن رجلا امینا ﴾ تعلق دې، پس غالبا د دې نه د هغه واقعې طرف ته اشاره ده کوم چه اصحاب سیر ذکر کړې ده چه سیدنا عثمان رضي الله عنه د خپل یو مرض په موقع باندې وصیت لیکلې وو او په هغې کښې ئې سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خپل خلیفه نامزد کړې وو، هغه وخت سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه حج له تلې وو. روستو چه کله هغه راغلو نو حمران دا راز هغه ته بیان کړو، سیدنا عثمان رضي الله عنه ته چه کله دا معلومه شوه نو هغه ډیر ناراضه شو او هغه ئې جلا وطن کړو.
خو د دې واقعې په روایت حدیث کښې د عدالت او ضعف په اعتبار سره په ظاهره کښې هیڅ اثر نشته، که یقینی دا خبره مؤثر وې نو امام بخاری رحمه الله به د هغه نه خائې په خائې په خپل صحیح کښې ولې احتجاج کولې. والله اعلم
۳) او ګورئ: تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۴۴۵، ۴۴۶

سیدنا عثمان رضی الله عنه په شروع شروع کښې مسلمان شوې وو، د حبشې او مدینې منورې دواړه هجرتونه ئې کړې دی، رسول الله ﷺ اول خپله لور سیده رقیه رضی الله عنها د هغه په نکاح کښې ورکړه، د هغې د وفات کیدو نه پس ئې بله لور سیده ام کلثوم رضی الله عنها د هغه په نکاح کښې ورکړه. (۱)

هغه د رسول الله ﷺ، سیدنا ابوبکر او سیدنا عمر فاروق رضی الله عنهما نه د حدیث روایت کوی.

د سیدنا عثمان رضی الله عنه نه په روایت کونکو کښې د هغه په ځامنو کښې ابان، سعید، عمرو او په غلامانو کښې د حمران نه علاوه ابو صالح، ابو سهله، (دغه شان) مروان بن الحکم، عبدالله بن مسعود، زید بن ثابت، عمران بن حصین، ابو قتاده، ابوهریره، انس بن مالك، السائب بن یزید، سلمه بن الاکوع، ابو امامه الباهلی، ابو امامه سهل بن حنیف، طارق بن شهاب، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن الزبیر او ابو سلمه بن عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنهم ورحمهم الله جمیعا.... وغیره ډیر حضرات شامل دی. [حواله بالا]

سیدنا عثمان رضی الله عنه د فیل د واقعې نه شپږ کاله روستو پیدا شوې دې، د حبشه طرف ته ئې د خپلې بی بی سیده رقیه رضی الله عنها سره د ټولو نه مخکښې هجرت اوکړو، روستو نور حضرات په هغوی پسې لاړل، بیا ئې د مدینې منورې طرف ته هجرت اوکړو، په بدر کښې د شریکیدو دپاره تیار وو چه د سیده رقیه رضی الله عنها د بیمارئ د وجې نه رسول الله ﷺ هغه پاتې کړو او د بدر د حصې نه ئې هم هغه ته ورکړه او هغه ئې د بدریانو نه هم شمار کړو.

د حدیبیه په موقع باندې ضرورت پیښ شو چه څوك مکې مکرمې ته اولیږلې شی، د عثمان رضی الله عنه نه موزون بل څوك نه وو، په دې وجه عثمان رضی الله عنه هلته اولیږلې شو، د هم هلته نه دا دروغژن خبر خور شو چه عثمان رضی الله عنه شهید کړې شو.

په دې موقع باندې رسول الله ﷺ د ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه په جهاد او قتال باندې بیعت واخستلو، رسول الله ﷺ خپل یو لاس په بل لاس باندې ږدلو سره اوفرمائیل چه دا د عثمان رضی الله عنه لاس دې، کوم چه زما په لاس باندې بیعت کوی.

رسول الله ﷺ پرله پسې خپلې دوه لونړه د هغه په نکاح کښې ورکړې او وې فرمائیل که زما بله لور وې نو هغه به مې هم ستا په نکاح کښې درکړې وې.

سیدنا عثمان رضی الله عنه په هغه لس خوش قسمته صحابه کرام رضی الله عنهم کښې شامل دې چاته چه رسول الله ﷺ په یو مجلس کښې د جنت زیرې ورکړې وو.

عثمان رضی الله عنه د هغه اصحاب الرائی خلقو نه یو وو چاته چه سیدنا عمر فاروق رضی الله عنه د خلافت ذمه داری سپارلې وه.

عثمان رضی الله عنه په خلفاء راشدینو کښې په دریم نمبر دې، د ټول اهل سنت والجماعت په نزد د ابوبکر او عمر رضی الله عنهما نه پس عثمان رضی الله عنه (د ټول امت نه) افضل دې. (۲)

۱) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۴۴۶، ۴۴۸

۲) دا ټول تفصیلات د تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ۴۴۵ تا ۴۵۰ نه اخستلې شوې دی.

سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د بیعت عثمان رضی الله عنه په موقع باندې اوفرمائیل : ﴿ بایعنا خیرنا، ولم نال ﴾ (۱)

یعنی مونږ په ټولو کښې د غوره انسان په لاس بیعت اوکړو او مونږ هیڅ کوتاهی نه ده کړې.

سیدنا علی رضی الله عنه فرمائی چه سیدنا عثمان رضی الله عنه په مونږ کښې د ټولو نه زیات صله رحمی کونکې وو او هغه د داسې خلقو نه وو چه د هغوی په باره کښې راغلې دی ﴿ ثم اتقوا وامنوا ثم اتقوا واحسنوا .. والله یحب المحسنین ﴾ (۲)

سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی : ﴿ ولقد قتلوه، وانه لمن اوصلهم للرحم، واتقاهم لربه ﴾ (۳) یعنی هغه باغیانو عثمان رضی الله عنه قتل کړو، حال دا چه هغه د ټولو نه زیات صله رحمی کونکې او د خپل رب نه زیات ویریدونکې وو.

بئر رومه په مدینه منوره کښې د یو یهودی کوهې وو، هغه به په مسلمانانو باندې اوبه خرڅولې، رسول الله ﷺ ترغیبا اوفرمائیل څوك دې چه دا کوهې واخلی او د مسلمانانو دپاره ئې وقف کړی او خپله ئې هم د عامو مسلمانانو په شان اوبه استعمالوی؟ د هغې په بدل کښې به الله پاك هغه ته په جنت کښې یو ګودر ورکړی. سیدنا عثمان رضی الله عنه یهودی ته ورغلو او هغه سره ئې سودا اوکړه او نیم کوهې ئې په دولس زره درهم باندې واخستلو او هغه سره دا مقرر شوه چه کوهې به یوه ورځ یهودی استعمالوی او یوه ورځ به ئې سیدنا عثمان رضی الله عنه. بیا داسې اوشوه چه د سیدنا عثمان رضی الله عنه د نمبر والا ورځ کښې به مسلمانانو دومره اوبه ډکې کړې چه د دوه ورځو دپاره به کافی شوې. یهودی چه کله دا اولیدل نو ډیر غمژن شو. د دې نه پس ئې د کوهی باقی نیمه حصه په اته زره درهم باندې د عثمان رضی الله عنه په لاس باندې خرڅه کړه. (٤)

رسول الله ﷺ چه کله دا خواهش ظاهر کړو چه د مسجد نبوی توسیع کیدل پکار دی نو سیدنا عثمان رضی الله عنه د پنځه ستنو په مقدار ځائې اخستلو سره په مسجد کښې شامل کړو. (۵)

د غزوه تبوك په موقع باندې ئې نهه نیم سوه (۹۵۰) اوښان او پنځوس (۵۰) اسونه ورکړل، بلکه په یو روایت کښې زر اوښان او اویا اسونه منقول دی. (۶)

عبادت : د عبادت ئې دا حال وو چه په یو یو رکعت کښې به ئې پوره قران کریم ختمولو، تردې چه کله د هغوی د شهادت دپاره محاصره اوکړې شوه نو په هغه موقع باندې به هم هغه د شپې پاسیدلو سره عبادت کولو او په یو یو رکعت کښې به ئې یو یو قران کریم ختمولو.

---

۱) الاصابة ج ۲ ص ۲۲۳
۲) پورته حواله
۳) پورته حواله
٤) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ٤۵۰
۵) پورته حواله
۶) پورته حواله

د سيدنا عثمان رضي الله عنه په زمانه کښې مالونه دومره ډير فراخه شو او برکت پيدا شو چه خلقو يوه يوه وينزه د هغې د وزن برابر چاندئ باندې واخستله، يو يو اس ئې په يو يو لاکهـ درهم باندې او يوه يوه د کجهورې اونه ئې په زر درهم باندې واخستله. سيدنا عثمان رضي الله عنه به هميشه روژې نيولې. (۱)

شهادت : د سيدنا عثمان رضي الله عنه په اخرى دور کښې څه اشرار داسې پيدا شو چا چه دا کلکه اراده کړې وه چه عثمان رضي الله عنه شهيد کړى، بل طرف ته رسول الله ﷺ سيدنا عثمان رضي الله عنه ته د ابتلاء او ازميښت پيش ګوئى کړې وه، او د شهادت پيش ګوئى ورته کړې وه او په دې موقع ئې ورته د صبر تلقين هم کړې وو. (۲)

پس په دې موقع باندې نه صرف دا چه هغه د صبر لمن پرې نه خودله بلکه د صحابه کرام رضي الله عنهم د اجازت باوجود ئې چاته هم د تورې د راويستلو اجازت ورنکړو. (۳)

په داسې حال کښې چه سيدنا عثمان رضي الله عنه د قران کريم تلاوت کولو او مصحف ئې پرانستلې وو، هغه ظالمانو شهيد کړو، اکثر حضرات دا روايت کوى چه د وينې څو قطرې د قران کريم په آيت ﴿فسيكفيكهم الله﴾ باندې پريوتلې. (٤)

خلافت او د خلافت موده : د سيدنا عمر رضي الله عنه د شهادت او تدفين نه درې ورځې پس په يکم محرم ۲۴ هجرى باندې ټولو خلقو په اتفاق سره د سيدنا عثمان رضي الله عنه په لاس باندې د خلافت بيعت اوکړو. په ۱۷ يا ۱۸ ذى الحجه ۳۵ هجرى کښې د سيدنا عثمان رضي الله عنه د شهادت عظيم مصيبت راغلو، په تاريخ وفات کښې ئې نور اقوال هم دى. (۵)

فضائل او مناقب : د سيدنا عثمان رضي الله عنه مناقب او فضائل بيشماره دى!

رسول الله ﷺ فرمائى : ﴿الا استحيى من رجل تستحيى منه الملائكة﴾ (۶)
يعنى زه د هغه سړى نه حياء اونکړم د چا نه چه ملائك هم حياء کوى؟

رسول الله ﷺ فرمائيلې وو : ﴿من يحفر بئر رومة فله الجنة﴾ (۷) او هم دغه شان ئې فرمائيلې وو : ﴿من جهز جيش العسرة فله الجنة﴾ (۸)

يعنى څوك چه بئر رومه اوکنى نو د هغه دپاره جنت دې او څوك چه جيش عسره (د غزوه

---

۱) تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۴۵۰، ۴۵۱
۲) قال عثمان يوم الدار : ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد عهد الى عهدا، فانا صابر عليه. جامع الترمذى ابواب المناقب، باب فى مناقب عثمان بن عفان رضى الله عنه، رقم ۳۷۱۱
۳) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۴۵۶
٤) پورته حواله
۵) اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۴۵٤
۶) مسند احمد ج ۶ ص ۲۸۸، رقم ۲۶۹۹۹، ۲۷۰۰۰
۷) اخرجه البخارى تعليقا، انظر صحيح البخارى، كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب عثمان بن عفان
۸) پورته حواله

تبوك مجاهدين لره، زاد راه برابر كړي او سامان ورته وركړې هغه جنتي دې. سيدنا عثمان رضي الله عنه دا دواړه كارونه اوكړل

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ د احد غر ته اوختلو، هغه سره سيدنا ابوبكر، سيدنا عمر او سيدنا عثمان رضي الله عنه وو، د احد غر په خوزيدو شو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې احده! په قلار شه! او هغه ته ئې په خپه باندې گزار هم وركړو! او وې فرمائيل : په تا باندې يو نبى، يو صديق او د دوه شهيدانو نه علاوه هيڅوك نشته! (۱)

د غزوه تبوك په موقع باندې چه سيدنا عثمان رضي الله عنه ښه ډير سامان راوړلو نو رسول الله ﷺ د خوشحالئ نه اوفرمائيل : ﴿ ما على عثمان ما عمل بعد هذه، ما على عثمان ما عمل بعد هذه ﴾ (۲) يعنى د دې نه روستو چه عثمان رضي الله عنه هر څه كوى هيڅ باك نشته.

دبيعت رضوان په موقع باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿ان عثمان فى حاجة الله وحاجة رسوله﴾ (۳) يعنى عثمان رضي الله عنه د الله پاك او دهغه د رسول ﷺ په كاركښې دې، د دې نه پس ئې خپل يو لاس په بل باندې ږدلو سره اوفرمائيل چه دا لاس د عثمان دې او د هغه د طرف نه بيعت دې.

د رواياتو تعداد : د سيدنا عثمان رضي الله عنه احاديث په اصول سته كښې ذكر دى، د عثمان رضي الله عنه نه ټول يو سل څلويښت احاديث نقل دى، په هغې كښې درې احاديث متفق عليه دى، او امام بخارى په اتۀ احاديثو كښې او امام مسلم رحمه الله په پنځو احاديثو كښې متفرد دى. (٤) والله اعلم، رضى الله عنه وارضاه

د اودس په سلسله كښې د امام بخارى رحمه الله ترتيب : امام بخارى رحمه الله د ټولو نه اول ﴿ باب الوضوء مرة مرة ﴾ قائم كړو، بيائې ﴿ باب الوضوء مرتين مرتين ﴾ اوپه اخر كښې ئې ﴿ باب الوضوء ثلاثا ﴾ ذكر كړو. امام ابوداؤد رحمه الله بالكل د دې عكس ذكر كړې دې، ځكه چه وضوء ثلاثا د ټولو نه اكمل او افضل دې، لهذا اول ئې هغه راوړې دې، د هغې نه روستو ئې وضوء مرتين، چه دا درميانه دې او په اخر كښې ئې وضوء مرة ذكر كړې دې، كومه چه ادنى درجه ده.

امام بخارى رحمه الله دا خبره مخې ته كړه چه وضوء مرة خو فرض دې او اول هم دا وى، پس هغوى د ادنى نه اعلى طرف ته ترقي اوكړه، بله خبره دا د چه مرتين او ثلاثا دا په مرة باندې مرتب دى، اول به د مرة تحقق وى، بيا د مرتين او بيا د ثلاثا، نو د وجود په اعتبار سره هم مرتين او ثلاثا موخر دى. لهذا امام بخارى رحمه الله چه يو طرف ته د ادنى نه اعلى طرف ته ترقى كړې ده نو بل طرف ته ئې د ظاهرى وجود په لحاظ چه كوم صورت دې د هغې رعايت ئې هم كړې دې. والله اعلم

۱) صحيح البخارى، كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب عثمان بن عفان رضى الله عنه رقم ۳۶۹۹
۲) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب فى مناقب عثمان بن عفان رضي الله عنه رقم ۳۷۰۰
۳) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب فى مناقب عثمان بن عفان رضي الله عنه رقم ۳۷۰۲
٤) اوگورئ : خلاصة الخزرجى، ص ۲۶۱، وتهذيب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۳۲۲

د ائمه مجتهدین په نزد د تثلیث غسل حیثیت : امام بخاری رحمه الله دلته د ﴿ الوضوء ثلاثاثلاثا ﴾ باب قائم کړې دې، دا د ټولونه اکمل اودس دې، د دې په حیثیت کښې د علماء کرامو اختلاف دې. جمهور علماء کرام خو ورته سنت وائی؛ د ابن ابی لیلی نه نقل کړې شوې دی چه هغه درې واره کرت وینځلو ته واجب وائی. (۱)

علامه موفق رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه نقل کړی دی چه د یو کرت یا درې کرته هیڅ تحدید نشته، یعنی تثلیث مباح دې، د سنت یا واجب تحدید نشته. (۲)

قاضی باجی مالکی رحمه الله فرمائی چه ابن القاسم رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه نقل کړی دی چه په اودس کښې هیڅ تحدید نشته.

خو قاضی باجی فرمائی چه د دې مطلب دا نه دې چه په دې باندې کمې بیشې نه شی کیدلې، هسې خو د امام مالک رحمه الله نه بیشکه دا منقول دی چه یو کرت وینځل فرض دی. (۳)

مالکیان د اودس په ټولو اندامونو کښې د تثلیث قائل دی، خو په رجلین کښې هم تثلیث دې یا انقاء. په دې کښې دواړه اقوال دی، خو دا د اقوالو اختلاف په هغه صورت کښې دې چه کله په دواړو خپو باندې خیرې حائل شی، او که دواړه خپې د خیرو نه پاکې وی نو بیا به تثلیث وی ګینې انقاء به وی. (٤)

سعید بن عبدالعزیز او امام اوزاعی رحمهما الله فرمائی چه په رجلین کښې تنقیه او په باقی اندامونو کښې تثلیث مستحب او مندوب دې. (۵)

د شوافع په نزد هم د اودس اندامونه درې درې کرته وینځل مستحب دی. (۶)

د احنافو په نزد هم تثلیث مسنون او مستحب دې، لکه چه په تیر شوی باب کښې پوره تفصیل تیر شوې دې. والله سبحانه وتعالی اعلم

قوله: أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ دَعَا بِإِنَاءٍ فَأَفْرَغَ عَلَى كَفَّيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ فَغَسَلَهُمَا ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْإِنَاءِ فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ : حمران رحمه الله فرمائی چه ما عثمان رضی الله عنه اولیدو چه هغه (د اوبو) یو لوښې راطلب کړو او په خپلو لاسونو باندې ئې درې کرته اوبه واچولې او هغه ئې وینځل؛ بیا ئې خپل ښې لاس په لوښی کښې داخل کړو او خوله کښې ئې اوبه واچولې او پوزه کښې ئې اوبه واچولې.

---

۱) المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ٤٣٧

۲) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۹٤

۳) المنتقی للباجی ج ۱ ص ۲۷۱، باب بیان غسل الوجه

٤) اوګورئ: حاشیة الدسوقی ج ۱ ص ۱٦۹، فصل یذکر فیه احکام الوضوء

۵) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۹٤

٦) المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ٤۳۱

دلته د کشمهیني په روایت کښې ﴿اَستَنشق﴾ دي، او د اکثر راویانو په نزد ﴿استنثر﴾ دې. (۱) وړاندې د شعیب روایت راروان دې، په هغې کښې د مضمضه استنشاق او استنثار درې واړو ذکر دې. (۲)

بیا په دې حدیث کښې دا خبره چه مضمضه او استنشاق ئې څو کرته اوکړل، د دې ذکر په هیڅ طریق کښې نشته، خو ابن المنذر د ﴿یونس عن الزهري﴾ په طریق سره د عدد ذکر کړې دې. (۳) هم دغه شان امام ابو داؤد رحمه الله د سیدنا عثمان رضي الله عنه په احادیثو کښې په دوه طریقو کښې هم د عدد ذکر کړې دې. (٤)

قوله: ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَ مِرَارٍ: بیا ئې خپل مخ درې کرته، او دواړه لاسونه د څنګلو سره درې درې کرته ووینځل

د مضمضه او استنشاق په غسل وجه باندې د تقدیم حکمت: په غسل وجه باندې د مضمضه او استنشاق د مقدم کولو وجه دا ده چه د اودس مقصود د اتباع حکم شریعت سره ظاهري طور تطهیر او تنظیف هم دې، تطهیر او تنظیف په پاکو اوبو سره حاصلیږي، اوبه که ناپاکه وي نو په هغې سره تطهیر او تنظیف نه حاصلیږي. او ناپاکي کله خو د رنګ نه معلومیږي، کله د بوئې نه او کله د خوند نه، چه کله انسان په لاس کښې اوبه واخلي، چه نظر ته ئې لاړ شي نو رنګ به ئې ورته ښکاره شي، په خوله کنګالولو سره به ورته د خوند او په استنشاق او استنثار سره به ورته د بوئې پته لګي. که اوبه ناپاکې وي نو باقي بدن به د ناپاک کیدو نه بچ شي، ځکه چه غسل وجه فرض دې، لهذا د دې دپاره په طور د احتیاط او اهتمام اول مضمضه او استنشاق مقرر کړې شو، چه د اوبو پاکولې معلوم شي، د هغې نه روستو اوبو په فرض کښې استعمال کړې شي. والله اعلم(۵)

قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ: بیا ئې په خپل سر مسح اوکړه.

د دې روایت په یو طریق کښې هم عدد ذکر نه دې.

مسح به یو کرت کولې شي یا متعدد کرته؟: جمهور علماء کرام فرمائي چه یو کرت به مسح کولې شي، امام شافعي رحمه الله د درې کرته مسح قائل دې. (۶)

---

۱) اوګورئ: فتح الباري ج ۱ ص ۲۵۹

۲) اوګورئ: صحیح البخاري ج ۱ ص ۲۸، کتاب الوضوء باب المضمضة في الوضوء رقم ۱٦٤

۳) فتح الباري ج ۱ ص ۲۵۹

٤) اوګورئ: سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب صفة وضوء النبي صلی الله علیه وسلم رقم ۱۰۸، ۱۰۹

۵) اوګورئ: فتح الباري ج ۱ ص ۲٦۰

٦) قال النووي رحمه الله: مذهبنا المشهور الذی نص علیه الشافعي رضي الله عنه في کتبه وقطع به جماهیر الاصحاب انه یستحب مسح الراس ثلاثا کما یستحب تطهیر باقي الاعضاء ثلاثا. المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ٤۳۲

د امام شافعی رحمه الله دلیل د امام مسلم رحمه الله روایت کړې شوې د سیدنا عثمان رضی الله عنه د حدیث ظاهری الفاظ دی؛ ﴿ الاأريكم وضوء رسول الله ﷺ؟ثم توضاء ثلاثاثلاثا ﴾ (۱)

یعنی رسول الله ﷺ درې درې کرته اودس اوکړو.

خو دا روایت مجمل دې، د سیدنا عثمان رضی الله عنه په تفصیلی روایاتو کښې په یو کښې هم مسح د څه قید سره نه ده ذکر کړې شوې، او د اودس په باقی اندامونو کښې عدد ذکر دې، دا د دې خبرې دلیل دې چه په مسح کښې عدد نشته. (۲)

د سیدنا عثمان رضی الله عنه په کومو روایاتو کښې چه تثلیث راغلې دې، محدثین هغه غیر ثابت ګڼړی. پس امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی ﴿ احاديث عثمان الصحاح كلها تدل على مسح الراس انه مرة، فانهم ذكروا الوضوء ثلاثا، وقالوا فيها : ومسح راسه، لم يذكروا عددا، كما ذكروا فى غيره ﴾ (۳)

یعنی د سیدنا عثمان رضی الله عنه ټول صحیح احادیث په دې باندې دلالت کوی چه د سر مسح به یو کرت وی، ځکه چه راویانو چه څنګه د وضوء ثلاثا ذکر کړې دې هم هغه شان ئې ﴿ ومسح راسه ﴾ هم فرمائیلې دی، د اودس په مغسولاتو کښې چه ئې څنګه د عدد ذکر کړې دې، دلته ئې په مسح کښې د هیڅ عدد ذکر نه دې کړې.

امام بخاری رحمه الله وړاندې تلو سره د ﴿ مسح الراس مرة ﴾ باب قائم کړې دې، هلته به انشاء الله تفصیل راشی.

قوله: ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ : بیا ئې درې درې کرته خپلې خپې د ګیټو سره وینځلې.

قوله: ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوئِي هَذَا:

بیا ئې اوفرمائیل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه څوک زما د دې اودس په شان اودس اوکړی.

امام نووی رحمه الله فرمائی چه دلته رسول الله ﷺ ﴿ نحووضوئی ﴾ اوفرمائیل او ﴿ مثل وضوئی ﴾ ئې اونه فرمائیلو ځکه چه ﴿ مثل ﴾ کلی مماثلت غواړی او حقیقی کلی مماثلت ممکن نه دې. (٤)

خو په دې باندې اشکال دا دې چه هم دا روایت په کتاب الرقاق کښې را روان دې په هغې کښې ﴿ من توضاء مثل هذا الوضوء ﴾ الفاظ راغلې دی. (۵)

---

۱) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه، رقم ۵٤۵
۲) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وکماله رقم ۵۳۸، ۵۳۹
۳) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب فی صفة وضوء النبی ﷺ رقم ۱۰۸
٤) شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۰۸، کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وکماله
۵) صحیح البخاری، ج ۲ ص ص ۹۵۲، کتاب الرقاق، باب قول الله تعالی ﴿ ان وعد الله حق فلا تغرنکم الحیاة الدنیا ﴾، رقم ٦٤۳۳

هم دغه شان په مسلم شریف کښې هم د ﴿زید بن اسلم عن حمران﴾ په طریق کښې د ﴿ رایت رسول الله ﷺ توضاء مثل وضوئي هذا ﴾ الفاظ راغلي دي. (۱)

په دې وجه دا به وئیلې شي چه د ﴿نحو وضوئي﴾ تعبیر د راوی تصرف دې، ځکه چه د دې لفظ اطلاق په ﴿ مثلیت ﴾ باندې مجازا کولې شي، او په دې وجه هم چه د ﴿ مثل ﴾ لفظ حقیقی مساوات لره مقتضی دې خو د دې اطلاق هلته هم کولې شي چرته چه کلی مساوات نه وی، بلکه اکثر اواغلب مساوات موجود وی.دغه شان به په دواړه قسم روایاتو کښې تطبیق راشی.(۲)

قوله: ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ: بیا دوه رکعته اوکړې، په داسې طریقه چه د خپل نفس سره خبرې نه کوی.

د حدیث نفس نه څه مراد دې؟ : دلته د حدیث نفس نه څه مراد دې؟ حدیث اختیاری مراد دې یا اضطراری؟

اکثر علماء کرام مازری، قاضی عیاض او امام نووی ﷫ فرمائی چه د دې نه حدیث اختیاری مراد دې، ځکه چه وساوس اضطراریه خو د چا په قبضه کښې هم نه وی، خو په دې کښې هیڅ شك نشته.چه په کوم مونځ کښې د وساوس اضطراریه نه هم حفاظت وی هغه د انتهائی اعلی درجې مونځ دې. (۳)

خو قاضی عیاض ﷫ د بعض علماء کرامو نه نقل کړې دی چه د وساوس اختیاریه سره سره وساوس غیراختیاریه هم مراد دی. (٤) د امام ابن دقیق العید رجحان هم دې.طرف ته معلومیږی.

د هغه دلیل دا دې چه دا حدیث د اعمال تکلیفیه سره متعلق نه دې، بلکه د فضیلت سره متعلق دې، کیدې شی چه د څه اعلی درجې د فضیلت حاصلولو دپاره د انسان نه د یو زبردست مشقت مطالبه اوکړې شی

او دا هم بعیده نه ده چه یو سړې د دنیاوی مشاغلو نه مجرد شی او د الله پاك په ذکر باندې خپل زړه اباد کړی، نو هغه ته هیڅ قسم اختیاری او اضطراری خیال بالکل رانشی. (۵)

---

۱) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب فضائل الوضوء، والصلاة عقبه، رقم ٥٤٤

۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲٦۰

۳) اوګورئ : شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۰۹، کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وکماله، واکمال المعلم بفوائد مسلم للقاضی عیاض ج ۲ ص ۱۹

٤) اوګورئ : اکمال المعلم بفوائد مسلم للقاضی عیاض ج ۲ ص ۱۹

٥) قال ابن دقیق العید : ویصح ان یحمل علی النوعین، لان الحدیث لیس فی التکلیف، حتی یرفع فیه العسر، وانما فیه ترتیب ثواب مخصوص علی عمل مخصوص، فمن حصل له ذلک العمل حصل له الثواب قال وغیره بعید ان یحصل لمن تجرد عن شواغل الدنیا، وعمر قلبه بذکر الله عزوجل، اکمال اکمال المعلم لابی ج ۲ ص ۱۳

ايا په دې حديث كښې د حديث دنيوى سره سره حديث دينى هم داخل دى؟ د دې نه پس په دې هم ځان پوهه كړه چه په حديث شريف كښې چه كومه د حديث نفس نه نهى راغلې ده په هغې كښې حديث نبوى خو بالاتفاق منهى عنه دې، ځكه چه د امام ابن المبارك، ابن ابى شيبه او د حكيم ترمذى رحمهم الله په رواياتو كښې ﴿ لايحدث نفسه بشئ من الدنيا ﴾ الفاظ راغلې دى. (١)

خو هغه وساوس د كومو تعلق چه د دين سره دې هغه مطلقا غير مضر دى، يا كه په هغې كښې هم څه تفصيل شته؟

د علامه عينى رحمه الله رائې دا ده چه هغه غير مضر دى، كه د مانځه سره متعلق وى او كه د بل څه خيال وى، پس سيدنا عمر رضي الله عنه فرمائى: ﴿ انى لاجهز جيشى وانا فى الصلاة ﴾(٢)

د حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله رائې دا ده چه د كومو خيالاتو تعلق د مانځه سره دې، مثلا په قراءت كښې غور او فكر كول نو هغه مضر نه دې او كوم چه د بهر خيالات دى اګر چه د عبادت د جنس نه وى، هغه مضر دى. (٣)

د سيدنا عمر رضي الله عنه په باره كښې منقول دى چه هغه به د مانځه په حالت كښې د جيش تجهيز فرمائيلو، امام ابن تيميه رحمه الله فرمائى چه سيدنا عمر رضي الله عنه مامور بالجهاد وو، هغه يو طرف ته خو امير المومنين وو نو بل طرف ته ورسره امير الجهاد هم وو، پس هغه د بعض وجوه په بنياد د صلاة الخوف ادا كونكى مونځ ګزار په شان شو، كوم چه د دشمن مخې ته ولاړ وى، چونكه عين د قتال حالت وى يا داسې حالت نه وى، د هغه په حق كښې دواړه حكمونه دى چه مونځ هم اوكړى او جهاد هم اوكړى، لهذا د هغه په ذمه لازمه ده چه د امكان د حده پورې دواړه حكمونه پوره كړى.

او دا خبره مسلم ده چه په جهاد قلبى كښې د اطمينان هغه كيفيت نه وى كوم چه په حالت امن كښې وى نو كه دا خبره اومنلې شى چه د جهادى عمل د وجې نه د هغه په مانځه كښې څه نقص واقع شوې دې نو د بنده په كمال ايمان او كمال طاعت كښې به هيڅ كمې نه واقع كيږى، هم د دې وجې نه صلاة الخوف د صلاة الامن په مقابله كښې كم او خفيف ګڼړلې شى، پس الله پاك چه كله د صلاة الخوف ذكر اوفرمائيلو نو وې فرمائيل:

﴿ فَإِذَا اطْمَأْنَنتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا ﴾(٤)

بيا چه كله تاسو ته (د دشمن د طرف نه اطمينان حاصل شى) نو مونځ د قاعدې مطابق كوئ،

---

١) ذكره الحافظ فى الفتح ج ١ ص ٢٦٠، وانظر المصنف لابن ابى شيبة ج ٥ ص ٢٠٦، كتاب الصلاة، باب فى فضل الصلاة، رقم ٧٧١٣

٢) انظر صحيح البخارى ج ١ ص ١٦٣، باب يفكر الرجل الشئ فى الصلاة، والمصنف لابن ابى شيبة ج ٥ ص ٣٠٦، كتاب الصلاة، باب فى حديث النفس فى الصلاة، رقم ٨٠٣٤

٣) فتح البارى ج ١ ص ٢٦٠

٤) النساء : ١٠٣

بیشکه مونځ د مسلمانانو په ذمه یوه داسې فریضه ده کومه چه د وخت پابند ده.
معلومه شوه چه په حالت د اطمینان کښې کوم اقامت صلاة مطلوب دې هغه د ویرې په حالت کښې نه دی.
بیا په خلقو کښې هم ډیر تفاوت موندلې شی، که د بنده ایمان قوي وی نو په مانځه کښې د مختلف امورو د فکر کولو سره سره زړه حاضر وی او سیدنا عمر رضي الله عنه خو هغه شخصیت دې چه د چا په ژبه او زړه باندې الله پاك حق اچولې دې، هغه محدث او ملهم من الله دې، د هغه دپاره دا هیڅ بعیده نه ده چه هغه په مونځ کښې د حاضریدو سره سره په مانځه کښې تدبیر جیش هم کولو، او نورو ته دا خبره نه وی حاصله. (۱)
حافظ ابن القیم رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ په مانځه کښې التفات فرمائیلې وو، ځکه چه یو شهسوار ئې د دشمنانو په نقل او حرکت باندې د نظر ساتلو دپاره لیږلې وو، د سحر په مانځه کښې رسول الله ﷺ بار بار د هغه شهسوار د لیدلو کوشش کولو، دا په اصل کښې په مانځه کښې التفات **اشتغال بالجهاد فی الصلاة** دې او دا **من باب مداخل العبادات** دې، یعنی په یو عبادت کښې ګویا بل عبادت داخل شی لکه چه صلاة الخوف دې چه په دې کښې د مانځه سره سره باقاعده د دشمنانو دفاع کولې شی. ګویا په مانځه کښې دننه عملا جهاد کیږی، هم دغه شان د سیدنا عمر رضي الله عنه دا ارشاد چه «**انی لاجهز جیشی وانا فی الصلاة**» یعنی زه د مانځه په حالت کښې لښکر تیاروم، هم د جمع بین الجهاد مظهر دې، د دې مثال هم داسې دې لکه د مانځه په حالت کښې د قران کریم په معانی کښې فکر کول، یا د علمی نکات او اسرارو استخراج، ګویا په دې کښې جمع بین الصلاة والعلم ده، دا هم یو قسم التفات دې. یو التفات د غافلانو دې، چه په هغې کښې هغوی په ظاهره خوپه مانځه کښې وی، لیکن په حقیقت کښې په عبادت کښې نه وی. (۲) **والله اعلم**
حضرت مولانا حاجی امداد الله مهاجر مکی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې دا د سیدنا عمر رضي الله عنه وسوسې او خیالات نه وو، په مانځه کښې هغه ته حضوری کیفیت حاصل وو، د الله پاك د طرف نه به په هغه باندې د علوم القاء کیدله.
حضرت مرزا مظهر جان جانان رحمه الله هم په خپلو مکتوباتو کښې هم دا لیکلې دی. **والله اعلم**
قوله: غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ: نو د هغه ټول ګناهونه کوم چه تیر شوې دی، هغه به معاف کولې شی.
امام نووی رحمه الله فرمائی چه د دې نه صغائر مراد دی، ځکه چه د کبائرو د معاف کیدو دپاره خو ضابطه توبه ده. (۳)

---

۱) الفتاوی الکبری ج ۲ ص ۲۲۴
۲) اوګورئ: زاد المعاد فی هدی خیر العباد ج ۱ ص ۲۵۰، فصل فی هدیه صلی الله علیه وسلم فی الصلاة.
۳) قال النووی : قال القاضی عیاض هذا المذکور فی الحدیث من غفران الذنوب ما لم تؤت کبیرة هو مذهب أهل السنة وأن الکبائر انما تکفرها التوبة أو ... (بقیه برصفحه آئنده)

بعض علماء كرام فرمائی چه کیدې شی د کبائرو هم مغفرت اوشی. (۱) ځکه چه هر کله انسان په طریقه باندې اودس اوکړی، د اودس د ټولو ارکانو، آداب او مستحباتو رعایت اوکړی د هغه په زړه کښې به انابت هم پیدا کیږی، کوم چه به داعی الی الندامة وی. خو دا بعیده ده، ځکه چه په دې تقریر کښې د کبائرو مغفرت په توبه باندې مرتب شو نه په حدیث کښې ذکر شوی عمل باندې. والله اعلم

د دوه احادیثو ترمینځه تعارض او د هغې دفعیه: په دې حدیث کښې مغفرت لره د اودس او صلاة په مجموعه باندې معلق کړې شوې دې، او د مسلم په یو روایت کښې دی!

﴿من توضاء هكذا غفرله ما تقدم من ذنبه، وكانت صلاته ومشيه الى المسجد نافلة﴾ (۲)

یعنی څوك چه داسې اودس اوکړی نو د هغه مخکښې ټول ګناهونه به معاف کړې شی، بیا به د هغه د مونځ او مسجد طرف ته تلل د زیات ثواب باعث وی.

ددې حدیث نه معلومیږی چه مغفرت به صرف په اودس باندې مرتب وی.

په دې دواړو احادیثو کښې حقیقة هیڅ تعارض نشته، ځکه چه اودس کونکی یو شان نه وی، د بعض اخلاص د اعلی درجې وی، د هغوی مغفرت صرف په اودس سره کیږی او د بعض اخلاص د کمې درجې وی، د هغه مغفرت په دواړو څیزونو باندې مرتب وی. دغه شان ذنوب هم یو شان نه وی، لهذا کیدې شی چه د یو سړی اودس صرف د ګناهونو د ختمولو دپاره کافی شی او د بل په اودس کښې صلاة هم شامل کړی. والله اعلم

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی چه په دې قسم تعارض کښې قاعده دا ده چه په کوم روایت کښې د یو زائد څیز اثبات اوشی او یو فضیلت بیان کړې شوې وی، هغه واخستلې شی او د الله پاك نه امید اوساتلې شی، دلته به داسې وئیلې شی چه اول د مغفرت ترتب په دواړو څیزونو باندې بیان کړې شوې وو، بیا الله پاك احسان او تفضل اوفرمائیلو او صرف په اودس ئې د مغفرت زیرې ورکړو، لهذا اوس به هم دا وئیلې شی چه صرف په اودس باندې به ئې انشاء الله مغفرت اوشی. (۳)

.....بقيه ازصفحه گذشته) رحمة الله تعالى وفضله والله أعلم. شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۱۲، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء، والصلاة عقبه.

وقال ابن دقين العيد : ظاهره العموم فى جميع الذنوب، وقد خصوا مثله بالصغائر وقالوا: إن الكبائر إنما تكفر بالتوبة وكأن المستند فى ذلك: أنه ورد مقيدا فى مواضع كقوله صلى الله عليه وسلم: "الصلوات الخمس والجمعة إلى الجمعة ورمضان إلى رمضان: كفارات لما بينهن ما اجتنبت الكبائر" فجعلوا هذا القيد فى هذه الأمور مقيدا للمطلق فى غيرها. احكام الاحكام شرح عمدة الاحكام ج ۱ ص ۳۲

۱) پس علامه عينی رحمه الله په شرح سنن ابی داؤد ج ۵ ص ۲۷۵، باب فی قيام شهر رمضان د لاندې ليکی : اللفظ عام ينبغى ان يشمل الصغيرة والكبيرة، والتخصيص بلا مخصص باطل.

۲) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه، رقم ۵۴۴

۳) اوګورئ: الكنز المتوارى تعليقات لامع الدرارى ج ۳ ص ۴۵

یو امکان دا هم دي چه د صحیح مسلم په روایت کښې چه په کوم کښې صرف د اودس ذکر دې، په هغې کښې مقصود د اودس فضیلت بیانول دی، او د بخاری په دې روایت کښې اصلا او قصدا د رکعتین ثواب او د هغې فضیلت بیانول مقصود دی، د اودس ذکر تبعا دې. (۱) والله اعلم

د یو اشکال دفعه کول: دلته یو اشکال دا کولې شی چه په دې حدیث کښې په اودس او مونځ سره د ګناه د بخښلو زیرې ورکړې شوې دې؛ او د مسلم شریف په یو حدیث کښې دی؛

﴿ الصلوات الخمس، والجمعة الی الجمعة، ورمضان الی رمضان مکفرات ما بینهن اذا اجتنب الکبائر ﴾(۲)

یعنی پنځه واړهٔ مونځونه، د یوې جمعې نه بلې جمعې پورې، د یو رمضان نه بل رمضان پورې، که د کبائرو نه اجتناب اوکړې شی نو دا اعمال د ګناهونو کفاره ده.

هم دغه شان په مسلم کښې یو روایت دې؛ ﴿ صیام یوم عرفة احتسب علی الله ان یکفر السنة التی قبله، والسنة التی بعده، وصیام یوم عاشوراء احتسب علی الله ان یکفر السنة التی قبله ﴾(۳)

یعنی د عرفې د ورځې روژه زه د الله پاك نه امید لرم چه په هغې سره به د یو کال مخکښې او یو کال روستو دپاره کفاره جوړه شی او د عاشورې روژه زه د الله پاك نه امید لرم چه هغه به د یو کال مخکښې ګناهونو دپاره کفاره شی.

اوس که په صلوات خمسه سره د ګناهونو مغفرت اوشو نو په نورو طاعتونو سره به د څه مغفرت کیږی، که په اودس سره مغفرت اوشو نو په باقی طاعاتو سره به د مغفرت رخ کوم طرف ته وی.؟

د دې جواب دا دې چه که یو سړې د صغائرو مرتکب دې نو د هغه د معاصی دپاره به طاعات مکفر وی او که صغائر نه وی نو د هغه د درجاتو د اوچتیدلو سبب به جوړیږی، ځکه چه قاعده ده؛ ﴿ ان المغفرة اذا تصادفت مع المحل المغفور، فانها تکون سببا لرفع الدرجات وعلو المراتب عند الله ﴾(٤)

یعنی کله چه مغفرت په بخښلې شوی محل باندې وارد شی نو مغفرت د رفع درجات او د مرتبې د اوچت والی سبب جوړیږی.

امام نووی رحمه الله فرمائی چه د دې اعمالو نه هر عمل د مکفر جوړیدو قابل دی، پس که صغائر وی نو د هغوی به تکفیر کولې شی او که صغائر او کبائر هیڅ نه وی نو نیکئ لیکلې

---

۱) پورته حواله

۲) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب الصلوات الخمس، والجمعة الی الجمعة، ورمضان الی رمضان مکفرات لما بینهن ما اجتنبت الکبائر، رقم (۵۵۰).

۳) صحیح مسلم، کتاب الصیام، باب استحباب صیام ثلاثة ایام من کل شهر وصوم یوم عرفة وعاشوراء والاثنین والخمیس رقم ۲۷۴۶.

٤) الکنز المتواری تعلیقات لامع الدراری ج ۳ ص ٤۵.

شي او رفع درجات به وی او که صغائر نه وی، بلکه کبائر وی نو امید دې چه تخفیف به اوشی. والله اعلم(۱)

﴿وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَالَ صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ وَلَكِنْ عُرْوَةُ يُحَدِّثُ عَنْ حُمْرَانَ فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ أَلاَ أُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا لَوْلاَ آيَةٌ مَا حَدَّثْتُكُمُوهُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لاَ يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ يُحْسِنُ وُضُوءَهُ وَيُصَلِّي الصَّلاَةَ إِلاَّ غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلاَةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا قَالَ عُرْوَةُ الآيَةَ: إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ﴾
[۱۲۲، ۱۸۳۲، ۲۰۷۹]

رجال الحدیث

① **ابراهیم**: دا هم هغه ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف دې، چه د هغه په مخکښې حدیث کښې ذکر راغلې دې، د هغه تذکره په کتاب الایمان کښې د باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال او په کتاب العلم کښې د باب ما ذکر فی ذهاب موسی صلی الله علیه وسلم فی البحر الی الخضر د لاندې تیره شوې ده. (۲)

② **صالح بن کیسان**: دا صالح بن کیسان مدنی رحمه الله دې. د هغه حالات هم په کتاب الایمان کښې د باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال د لاندې تیر شوی دی. (۳)

③ **ابن شهاب** د امام محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب الزهری رحمه الله حالات هم په بدء الوحی کښې د ﴿بدء الوحی﴾ د دریم حدیث د لاندې تیر شوې دی. (٤)

④ **عروه**: د عروه بن عبد الله بن الزبیر رحمه الله حالات په بدء الوحی کښې د دویم حدیث د لاندې، او په کتاب الایمان کښې د باب احب الدین الی الله ادومه د لاندې تیر شوې دی. (۵)

⑤ **حمران**: د حمران بن ابان رحمه الله حالات اوس د مخکښې حدیث د لاندې تیر شو.

قوله: وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَالَ صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ: علامه کرمانی او علامه مغلطائی رحمهما الله فرمائی چه دا تعلیق دې. (۶) خو صحیح دا ده چه دا موصول بالاسناد السابق دې او په ﴿حدثنی ابراهیم بن سعد﴾ باندې معطوف دې او مطلب دا دې چه څنګه اولنې

---

۱) شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۳۳، کتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه.
۲) کشف الباری ج ۲ ص ۱۲۰، ج ۳ ص ۳۳۳
۳) کشف الباری ج ۲ ص ۱۲۱
٤) کشف الباری ج ۱ ص ۳۲۶
۵) کشف الباری ج ۱ ص ۲۹۱، و ج ۲ ص ٤۳۶
٦) اوګورئ شرح الکرمانی ج ۲ ص ۲۰۹، وفتح الباری ج ۱ ص ۲۶۱

حدیث عبدالعزیز اویسی د ابراهیم بن سعد نه نقل کوی، هم دغه شان دا دویم حدیث هم عبدالعزیز اویسی د ابراهیم نه نقل کوی.
د موصول بالاسناد السابق منلو قرینه دا ده چه دا دواړه احادیث امام مسلم او امام اسماعیلی رحمهما الله د «یعقوب بن ابراهیم» په واسطې سره موصولاً نقل کړې دی (۱) نو کیدې شی چه څنګه د یعقوب سره دواړه احادیث وی، د هغه دویم ملګری عبدالعزیز اویسی سره هم دواړه احادیث وی. (۲)
بیا په صحیح ابی عوانه کښې دا حدیث د عبدالعزیز اویسی نه روایت دې، (۳) لهذا دا خبره معلومه شوه چه دا حدیث په صحیح بخاری کښې موصول بالاسناد السابق دې، معلق نه دې.
والله اعلم

قوله: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ وَلَكِنْ عُرْوَةُ يُحَدِّثُ عَنْ حُمْرَانَ : ابن شهاب زهری رحمه الله فرمائی خو عروه د حمران نه داسې روایت کوی.
مطلب دا دې چه د ابن شهاب زهری دوه استاذان دی، یو په مخکښې روایت کښې عطاء بن یزید دې، یو په دې روایت کښې عروهٔ بن الزبیر دې. عطاء بن یزید ئې بل شان نقل کوی او عروه بن الزبیر ئې په بله طریقه باندې نقل کوی.
خو واضحه دې وی چه دا څه د روایتونو اختلاف نه دې بلکه په اصل کښې دوه احادیث دی، یو د عطاء سره او دویم د عروه سره، دا دواړه روایتونه معاذ بن عبدالرحمن روایت کړې دی. امام بخاری رحمه الله د هغه په طریق سره د عطاء د سیاق مطابق روایت کړې دې. (۴) او امام مسلم رحمه الله هم د هغه په طریق سره د عروه د سیاق مطابق روایت کړې دې. (۵) هم دغه شان امام مسلم رحمه الله د «هشام بن عروة عن ابیه» په طریق سره هم نقل کړې دې. (۶)

قوله: فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ أَلَا أُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا لَوْلَا آيَةٌ مَا حَدَّثْتُكُمُوهُ: بیا چه کله سیدنا عثمان رضی الله عنه اودس اوکړو نو وې فرمائیل چه زه تاسو ته یو حدیث واورم! که آیت نه وې نو ما به تاسو ته کله هم نه وې اورولې.

---

۱) اوګورئ: صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء بکماله، رقم ۵۳۹، و ۵۴۲، وفتح الباری ج ۱ ص ۲۶۱
۲) فتح الباری ج ۱ ص ۲۶۱
۳) اوګورئ: مسند ابی عوانة ج ۱ ص ۱۹۳، کتاب الطهارة، باب بیان الترغیب فی الوضوء وثواب اسباغه، رقم ۶۱۱
۴) اوګورئ: صحیح البخاری ج ۲ ص ۹۵۲، کتاب الرقاق، باب قول الله تعالی: ان وعد الله حق فلا تغرنکم الحیاة الدنیا ... رقم ۶۴۳۳
۵) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب فضل الوضوء، والصلاة عقبه، رقم ۵۴۹
۶) صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه، رقم ۵۴۰- ۵۴۲

د دې آیت کریمه نه مراد لکه چه د عروه رحمه الله د دې حدیث په اخر کښې را روان دي ﴿ ان الذین یکتمون ما انزلنا الخ ﴾(۱) دي.
مطلب دا دې که د کتمان علم وعید په قران کریم کښې نه وې نو ما به دا حدیث نه بیانولو، ځکه چه په لږ شان عمل باندې د ډیر ثواب وعده ده تاسو به په اعمالو باندې اتکال شروع کړئ او په زیاتو اعمالو کښې به کوتاهی کوئ.
په موطاء امام مالك کښې دا روایت د ﴿ لولا ایة ... ﴾ په ځائې د ﴿ لولا انه فی کتاب الله ﴾ الفاظو سره راغلي دي او امام مالك رحمه الله د دې مصداق آیت کریمه ﴿ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ ﴾(۲) مراد کړې دي. (۳)
اوس مطلب دا شو چه که په قران کریم کښې دا مضمون نه وې راغلې نو ما به تاسو ته دا حدیث نه اورولو. خو چونکه په قران کریم کښې دا مضمون موجود دې او تاسو ته دا معلوم دې نو اوس په حدیث اورولو کښې هیڅ باك نشته، په دې وجه زه تاسو ته حدیث اوروم. (٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره شارحینو د ﴿ انه ﴾ روایت د ﴿ ایة ﴾ نه تحریف ګڼړلې دې! (۵)
حقیقت دا دې چه د بخاری په روایت کښې عروه رحمه الله بالجزم د آیت کریمه تعیین اوکړو، او د موطاء په روایت کښې امام مالك رحمه الله ﴿ اراه یرید هذه الایة ﴾ وئیلو سره احتمالا یو آیت کریمه ذکر فرمائیلې دې، اګر چه د معنی او مضمون په اعتبار سره مطلب بالکل واضح دې، په دې کښې هیڅ خرابی نشته، خو د عروه رحمه الله جزما بیانول به د امام مالك رحمه الله د احتمالی مصداق په مقابله کښې راجح ګڼړلې شی. (۶) والله اعلم
﴿ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَا يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ يُحْسِنُ وُضُوءَهُ وَيُصَلِّي الصَّلَاةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا ﴾
ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل. وې فرمائیل چه څوك چه کله په ښه طریقه باندې اودس اوکړی او مونځ ادا کړی نو د هغه د دې مونځ او د راروان مونځ ترمینځه ګناهونه معاف کولې شی، تردې چه د هغه مونځ نه فارغ شی یا بل مونځ شروع کړی.
قوله: ويصلي الصلاة: او مونځ اوکړی.

---

۱) البقرة ۱۵۹
۲) هود : ۱۱٤
۳) اوګورئ: موطاء امام مالک، کتاب الطهارة، باب جامع الوضوء.. رقم ۵۹
٤) اوګورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۱۱، کتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه، هم دغه شان اوګورئ: مصفی شرح موطاء از شاه ولی الله رحمه الله : ج ۱ ص ۶۹
۵) فتح الباری ج ۱ ص ۲۶۱
۶) شرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۱۱. وفتح الباری ج ۱ ص ۲۶۱

د مسلم په يو روايت کښې د ﴿ المكتوبة ﴾ قيد موجود دې. (۱)

هم دغه شان د مسلم په يو روايت کښې ﴿ فيصلى هذه الصلوات الخمس ﴾ ذکر دې. (۲)

قوله: إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ: مګر دا چه د هغه د هغه فرض مونځ چه اوس ئې کړې دې او د وړاندې مونځ ترمينځه کړې ټول ګناهونه به معاف شي.

حضرت ګنګوهی رحمه الله د ﴿ مابينه ﴾ ضمير د ﴿ نفس ﴾ طرف ته راجع کړې دې يعنی د هغه سړي طرف ته ئې واپس کړې دې او مطلب ئې دا بيان کړې دې چه د هغه سړي د بالغ کيدو او مکلف کيدو نه تر مونځ کولو پورې به ټول ګناهونه معاف کړې شي، فرمائی چه دا معنی به په هغه صورت کښې وی چه کله ﴿ ما ﴾ د فعل مجهول مفعول اومنلې شي او که ﴿ ما ﴾ ظرفيه اومنلې شي نو مطلب به دا وی چه ﴿ غفر له ذنوبه فی وقت من اوقات ابتدائه الوضوء الی وقت اتمامه الصلاة ﴾ يعنی د هغه د اودس د شروع کولو نه تر د اتمام صلاة پورې ټول ګناهونه به معاف کړې شي. (۳)

دويم احتمال دا دې چه د ﴿ مابينه ﴾ ضمير د ﴿ مصلی ﴾ يا ﴿ متوضی ﴾ طرف ته راجع شي، په دې صورت کښې د دې ضمير نه مخکښې به يو مضاف محذوف وی، د عبارت تقدير به داسې وی: ﴿ غفر له مابين صلاته وبين الصلاة التی تليها ﴾ يعنی هغه سړي چه کوم فرض مونځ ادا کړو، د هغې نه واخله تر د مونځ ادا کولو پورې به ټول ګناهونه معاف کړې شي.

بيا د صحيح مسلم په روايت کښې د ﴿ التی تليها ﴾ د قيد اضافه ده. (٤)

اوس به د پوره جملې مطلب دا وی چه دا سړې هر کله په ښه طريقه اودس اوکړی د هغې نه روستو څه فرض مونځ اداکړی اودهغې نه روستو يوبل مونځ اداکړی نودهغه دواړو مونځونو ترمينځه چه ئې څومره ګناهونه (صغائر) کړې وی هغه به ټول معاف کړې شي. والله اعلم

قوله: حَتَّى يُصَلِّيَهَا: تردې چه د هغه دويم مونځ نه فارغ شي.

شاته چه کوم ﴿ غفر له مابينه وبين الصلاة ﴾ راغلې دې، په هغې کښې يو احتمال دا دې چه هغه چه کوم مخکښې مونځ ادا کړې دې، د هغې نه واخله تر د دوئم مونځ د شروع کولو پورې به ئې ټول ګناهونه معاف شي.

---

۱) وفی حديث ابی اسامة : فيحسن وضوءه ثم يصلی المكتوبة. صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء، والصلاة عقبه، رقم ٥٤١

۲) ما من مسلم يتطهر فيعم الطهور الذی كتب الله عليه، فيصلی هذه الصلوات الخمس الا كانت كفارات لما بينهن. (صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه رقم ٥٤٦

۳) اوګورئ : لامع الدراری مع الكنز المتواری ج ۳ ص ٤٧ تا ٤٩

٤) اوګورئ : صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه، رقم ٥٤٠، ٥٤٢

دویم احتمال دا دې چه د دې اولنی مونځ نه واخله تر د دویم مونځ د اختتام پورې او د هغې نه د فارغ کیدو پورې ټول ګناهونه به معاف شي.
د ﴿حتى يصليها﴾ جملې دا دویم احتمال متعین کړو چه دا مغفرت به د دویم مونځ د ختم پورې ممتد وی.
حافظ ابن حجر رحمه الله د ﴿حتى يصليها﴾ معنی ﴿حتى يشرع في الصلاة الثانية﴾ کړې ده، او د اولنۍ معنی (کومې ته چه علامه عینی رحمه الله راجحه وئیلې ده) په رڼړا کښې به د دې معنی وی ﴿حتى يفرغ من الصلاة الثانية﴾ (١) والله اعلم
قوله: قَالَ عُرْوَةُ الْآيَةَ. إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ: عروه رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې د آیت کریمه نه مراد: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ....﴾ والا آیت دې. (٢)
د مسلم په روایت کښې د ﴿اللاعنون﴾ پورې تصریح ده. (٣)

★★★★★

㉔ بَابُ الِاسْتِنْثَارِ فِي الْوُضُوءِ

د مخکښې باب سره مناسبت: په مخکښې باب د ﴿الوضوء ثلاثا ثلاثا﴾ ذکر وو، په دې باب کښې د ﴿الاستنثار في الوضوء﴾، دا دویم باب د اول باب جزء دې. (٤)
د استنثار لغوی او اصطلاحی تحقیق: ﴿استنثار﴾ د باب استفعال نه د ﴿نثر﴾ نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده: منتشر کول، خورول.
بعض حضرات فرمائی چه دا د ﴿نثرة﴾ نه اخستلې شوې دې، چه معنی ئې د طرف الانف ده، علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه ﴿نثرة﴾ انف یعنی پوزې ته وائی، خو مشهوره اوله معنی یعنی طرف الانف ده.
امام فرا رحمه الله فرمائی ﴿نثر الرجل وانتثر واستنثر: استنشق وحرك النثرة، وهي طرف الانف﴾
په اصطلاح کښې انتثار وئیلې شی: ﴿ان يستنشق الماء ثم يستخرج ما فيه من اذى او مخاط﴾ یعنی اوبه د پوزې په ذریعه اوچتول او بیا سونړولو سره د ګندګۍ بهر کول.

---

١) اوګورئ: عمدة القاری ج ٣ ص ١٣، وفتح الباری ج ١ ص ١٦١
٢) پوره آیت کریمه داسې دې: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾ سورة البقرة: ١٥٩
٣) اوګورئ: صحیح مسلم، کتاب الطهارة، باب فضل الوضوء والصلاة عقبه، رقم ٥٤٢
٤) اوګورئ: عمدة القاری ج ٣ ص ١٣

علامه جوهری رحمه الله فرمائی ﴿ الانتثار والاستنثار نثر ما فی الانف بنفس ﴾ یعنی پوزه کښې چه څه دی هغه د ساه په ذریعه بهر راویستل.
حاصل دا دې چه د ساه په ذریعه په پوزه کښې اچولې شوې اوبه د ساه په ذریعه راویستل، چه دننه ګندګی وغیره صفا شی، دې ته استنثار یا انتثار وئیلې شی. (۱)
مؤلف د استنشاق باب ولې منعقد نه کړو؟: امام بخاری رحمه الله دلته د ﴿ استنثار ﴾ باب خو قائم کړو خو د ﴿ استنشاق ﴾ باب ئې نه دې قائم کړې، د دې څه وجه ده؟
ابن الاعرابی او ابن قتیبه رحمهما الله فرمائی چه استنثار او استنشاق یو څیز دې. (۲)
که د امام بخاری رحمه الله هم دا رائې وی نو بیا خو هیڅ اشکال نشته، خو که هغه په دواړو کښې تفریق کوی لکه چه د عام اهل لغت رائې ده. (۳) او هم دا صحیح هم ده، د حدیث شریف نه ئې هم تفریق ثابت دې، (٤) نو په دې صورت کښې دا جواب دې چه د استنثار دپاره استنشاق لازم دې، مصنف رحمه الله ملزوم ذکر کړو، د دې نه د لازم خپله معلومات اوشو، ځکه چه ملزوم په لازم باندې دلالت کوی. (۵)
خو سوال دا دې چه امام بخاری رحمه الله د استنثار په ځائې د استنشاق ذکر ولې اونکړو؟
ددې جواب دادې چه که استنشاق ئې وئیلې وې نو د دې نه به د استنثار معلومات نه کیدو!
یوه بله وجه دا هم ذهن ته راځی چه اصل استنثار دې، ځکه چه مقصود د پوزې باطن صفا کول دی او دا صرف په استنشاق سره نه حاصلیږی، په استنثار سره حاصلیږی، ځکه چه کله انسان پوزه سونړوی او هغه صفا کوی نو هله دننه حصه صفا کیږی. والله اعلم
استنثار لره په مضمضه باندې د مقدم کولو وجه: دلته یو سوال دا هم پیدا کیږی چه امام بخاری رحمه الله د باب الاستنثار فی المضمضه ترجمه اول قائم کړې ده او باب المضمضه فی الوضوء ترجمه ئې روستو ذکر کړه، حال دا چه ترتیب وجودی د دې برعکس دې چه اول مضمضه وی او بیا استنشاق او استنثار، نو مصنف رحمه الله لره هم د دې ترتیب وجودی اتباع کول پکار وو، د دې ترتیب معهود خلاف ئې ولې اوکړل؟

---

۱) اوګورئ: المغرب فی ترتیب المعرب ج ۲ ص ۲۸۶، ۲۸۷، ومعالم السنن ج ۱ ص ٤٩، کتاب الطهارة، ومن باب صفة وضوء النبی صلی الله علیه وسلم
۲) اوګورئ: تاج العروس ج ١٤ ص ۱۷۳، مادة نثر، وشرح النووی علی صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۰۵، کتاب الطهارة، باب صفة الوضوء وکماله
۳) اوګورئ: تاج العروس ج ١٤ ص ١٧٤، ١٧٥، مادة نثر
٤) پس وړاندې په بخاری ج ۱ ص ۲۸، کتاب الوضوء، باب المضمضة فی الوضوء رقم ١٦٤، کښې د سیدنا عثمان رضی الله عنه په روایت کښې دی: ثم تمضمض، واستنشق واستنثر.
هم دغه شان په صحیح البخاری ج ۱ ص ۳۱، کتاب الوضوء، باب غسل الرجلین الی العقبین رقم ۱۸۶ کښې د سیدنا عبدالله بن زید بن عاصم رضی الله عنه په روایت کښې دی: فمضمض، واستنشق، واستنثر
۵) اوګورئ: لامع الدراری مع الکنز المتواری ج ۳ ص ٤٩

د دې جواب دا ورکړې کیدې شي چه په استنثار کښې چونکه د پوزې د باطن صفائی کیږی او د پوزې باطن د خولې په اعتبار سره باطن دې او خوله د پوزې د باطن په اعتبار سره ظاهر دې، ګویا دې خبرې طرف ته ئې اشاره اوکړه چه تنظیف بواطن په تنظیف ظواهر باندې مقدم دې.

او دا هم ممکنه ده چه په دې تقدیم سره د استنثار اهمیت طرف ته متوجه کول مقصود وی، د دې وجه دا ده چه د حکم په اعتبار سره استنثار د مضمضه نه ارجح دې او په دې ځان پوهه کول د مذاهب په پوهیدو باندې موقوف دی.

په اودس او غسل کښې د مضمضه او استنشاق په باب کښې د علماء کرامو څلور اقوال دی!

① امام مالك او امام شافعي رحمهما الله فرمائي چه دواړه په اودس او غسل کښې سنت دی.

② د امام احمد رحمه الله په نزد د هغه د مشهور روایت مطابق دواړه، په دواړو کښې واجب دی.

③ امام ابو حنیفه رحمه الله فرمائي چه دواړه په اودس کښې سنت او په غسل کښې واجب دی، هم دا د امام احمد رحمه الله یو روایت دې.

④ او امام احمد رحمه الله په یو روایت کښې فرمائي چه استنشاق په دواړو کښې واجب دې او مضمضه په دواړو کښې سنت ده. (۱)

اولنی درې واړه اقوال خو برابر دی، خو دا اخری څلورم قول استنشاق ته ترجیح ورکوی، ځکه چه د څلورم قول مطابق استنشاق په دواړو کښې واجب دې او مضمضه په دواړو کښې سنت ده او د واجب درجه د سنت نه زیاته ده، لهذا هغه احق بالتقدیم دې، نو کیدې شي چه امام بخاری رحمه الله د دې خبرې لحاظ ساتلې وی.

خو په دې باندې اشکال دا دې چه دا ټول اختلاف خو په مضمضه او استنشاق کښې دې او امام بخاری رحمه الله خو د استنثار او مضمضه ابواب قائم کړې دی او د استنثار د وجوب په قول د امام نووی رحمه الله څوك هم قائل نه دی. (۲)

د دې جواب دا دې چه دا د امام نووی رحمه الله خپله رائې ده، او ابن بطال رحمه الله د بعض علماء کرامو نه وجوب نقل کړې دې. (۳) او کوم حضرات چه د استنشاق د وجوب قائل دی لکه امام احمد بن حنبل، امام اسحاق بن راهویه، ابوثور او ابو عبیده رحمهم الله وغیره، د هغوی په

---

۱) د مذاهبو د تفصیلاتو دپاره اوګورئ: بدائع الصنائع ج ۱ ص ۲۱، مطلب فی کیفیة الاستنجاء، ومواهب الجلیل شرح مختصر الخلیل ج ۱ ص ٤٥٨، والمجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳۶۲، ۳۶۳، والانصاف ج ۱ ص ۱۵۲

۲) قال النووی رحمه الله وأما قوله صلى الله علیه و سلم فلیجعل فی أنفه ماء ثم لینثر ففیه دلالة ظاهرة على أن الاستنثار غیر الاستنشاق ... وفیه دلالة لمذهب من یقول الاستنشاق واجب لمطلق الامر ومن لم یوجبه حمل الأمر على الندب بدلیل أن المأمور به حقیقة وهو الانتثار لیس بواجب بالاتفاق. شرح النووی على صحیح مسلم ج ۳ ص ۱۲۶، کتاب الطهارة، باب الایتار فی الاستنثار والاستجمار

۳) قال ابن بطال: وقد اوجب بعض العلماء الاستنثار بظاهر الحدیث ... شرح ابن بطال ج ۱ ص ۲۵۱

مسلك باندې استنثار هم واجب کيدل پکار دى، (١) ځکه چه په حديث کښ ﴿ من توضأ فليستنثر﴾ د امر صيغه راغلې ده. کما فى الحديث
حافظ رحمه الله فرمائى چه د موفق د کلام نه هم دا معلوميږى چه دا خلق د استنثار د وجوب قائل دى. (٢)
او که بالفرض اومنلې شى چه استنشاق خو واجب دې، استنثار نه دې، نو بيا هم په پورته تقرير باندې هيڅ اشکال نشته، ځکه چه د استنثار دپاره استنشاق لازم دې نو گويا استنشاق د استنثار په ضمن کښ راغلو. والله سبحانه وتعالى اعلم
﴿ذَكَرَهُ عُثْمَانُ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ[ر:١٥٨، ١٨٣]وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ﴾
يعنى سيدنا عثمان، سيدنا عبدالله بن زيد او ابن عباس رضي الله عنهم د استنثار ذکر د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه نقل کړې دې.
د سيدنا عثمان رضي الله عنه حديث وړاندې راروان دې. (٣)
د سيدنا عبدالله بن زيد بن عاصم رضي الله عنه حديث هم وړاندې راروان دې. (٤)
د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د صفت وضوء په سلسله کښ حديث شاته په باب غسل الوجه باليدين من غرفة واحدة د لاندې تير شوې دې، خو په هغې کښ د استنثار ذکر نشته.
علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د بخارى په بعض نسخو کښ د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما په حديث کښ د ﴿ واستنشق﴾ په ځائې ﴿ واستنثر﴾ راغلې دې.
خو د دې نسخې ذکر نه خو حافظ ابن حجر رحمه الله کړې دې او نه علامه قسطلانى، او حال دا دې چه علامه قسطلانى رحمه الله د نسخې په نقل کښ ډير معتمد دې، هم دغه شان د يونينيه چه کومه نسخه د شيخ زهير ناصر په تحقيق سره چهاپ شوې ده، چه په هغې کښ د نسخو د ذکر ډير اهتمام دې، په هغې کښ هم د واستنثر د نسخې ذکر کولو نشته. (٥)

---

١) اوگورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٦٢
٢) پورته حواله
٣) صحيح البخارى ج ١ ص ٢٨، كتاب الوضوء، باب المضمضة والاستنشاق رقم ١٦٤، قال الحافظ : ذكره اى روى الاستنثار عثمان، وقد تقدم حديثه، فتح البارى ج ١ ص ٢٦٢، قلت نعم قد تقدم حديث عثمان فى باب الوضوء ثلاثا ثلاثا الا انه لم يذكر فيه الاستنثار وانما ذكر الاستنثار فيما سياتى من حديث عثمان فى باب المضمضة فى الوضوء، كما نقلته انفا.
٤) انظر صحيح البخارى ج ١ ص ٣١، كتاب الوضوء، باب مسح الراس كله، رقم ١٨٥، وباب غسل الرجلين الى الكعبين رقم ١٨٦
٥) اوگورئ : فتح البارى ج ١ ص ٢٤١، ارشاد السارى ج ١ ص ٢٣٢، والجامع الصحيح بتحقيق زهير الناصر ج ١ ص ٤٠، رقم ١٤٠

دا تول د دې خبرې قرينه ده چه دا نسخه ثابته نه ده. والله اعلم
حافظ رحمه الله فرمائى چه غالبا امام بخارى رحمه الله د ابن عباس رضى الله عنهما د هغه احاديثو طرف ته اشاره کړې ده کوم چه امام احمد، امام ابوداؤد او امام حاکم رحمهم الله د ابن عباس رضى الله عنهما نه مرفوعا روايت کړې دى: ﴿ واستنثروا مرتين بالغتين اوثلاثا ﴾(۱)
هم دغه شان په مسند ابى داؤد طيالسى کښې د ابن عباس رضى الله عنهما مرفوع روايت دې!
﴿ اذا مضمض احدكم واستنثر فليفعل ذلك مرتين بالغتين اوثلاثا ﴾(۲) والله سبحانه وتعالى اعلم

۱۵۹: ﴿ حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ (۳) عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ وَمَنْ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ ﴾[۱۶۰]

رجال الحديث

① **عبدان**: دا عبد الله بن عثمان رحمه الله دې چه معروف دې په عبدان سره، د هغه حالات په بدء الوحى کښې د پنځم حديث د لاندې تير شوې دى. (٤)

② **عبدالله**: دا امام عبد الله بن المبارك بن واضح المروزى الحنظلى رحمه الله دې. د هغه حالات هم په بدء الوحى کښې د پنځم حديث د لاندې تير شوې دى. (۵)

③ **يونس**: دا يونس بن يزيد ايلى رحمه الله دې، د هغه حالات هم د بدء الوحى د پنځم حديث د لاندې او په كتاب العلم کښې د باب من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين د لاندې تير شوې دى. (۶)

④ **الزهرى** دا امام محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب زهرى مدنى رحمه الله دې، د هغوى حالات په (بدء الوحى) کښې د دريم حديث د لاندې تير شوې دى. (۷)

---

۱) اوګورئ: سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب الاستنثار رقم ۱٤۱، ومسند احمد ج ۱ ص ۲۲، رقم ۲۰۱۱، والمستدرک للحاكم ج ۱ ص ۱٤۸، رقم ۵۲۶

۲) مسند ابى داؤد الطيالسى ج ٤ ص ٤٤۵، حديث ابى غطفان عن ابن عباس، ۲۸٤۸

۳) قوله "ابا هريرة" الحديث اخرجه البخارى فى صحيحه ايضا ج ۱ ص ۲۸، كتاب الوضوء، باب الاستجمار وترا، رقم ۱۶۲، ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الطهارة، باب الايتار فى الاستنثار والاستجمار، رقم ۵۷۲، ۵۷۵، والنسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، صفة الوضوء، باب ايتار الاستنشاق (وفى نسخة: اتخاذ الاستنشاق)، رقم ۸۶، وباب الامر بالاستنثار رقم ۸۸، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الطهارة وسننها، باب المبالغة فى الاستنشاق والاستنثار رقم ٤۰۹،

٤) كشف البارى ج ۱ ص ٤۶۱

۵) كشف البارى ج ۱ ص ٤۶۲

۶) كشف البارى ج ۱ ص ٤۶۳، و ج ۳ ص ۲۸۲

۷) كشف البارى ج ۱ ص ۳۲۶

⑤ ابو ادریس : دا عائذ الله بن عبدالله ابو ادریس الخولانی رحمه الله دي، د هغه حالات په کتاب الایمان کښې د باب بلا ترجمة، بعد باب علامة الایمان حب الانصار د لاندې تیر شوي دي. (۱)

⑥ سیدنا ابوهریره رضي الله عنه : د ابوهریره رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان ﴿ باب امور الایمان ﴾ د لاندې تیر شوي دي. (۲)

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ: رسول الله ﷺ اوفرمائیل : څوك چه اودس کوی هغه لره پکار دی چه استنثار اوکړی.

اوس مونږ ذکر کړې دی چه کوم حضرات د استنشاق د وجوب قائل دی د هغوی په مسلك باندې استنثار هم واجب کیدل پکار دی، لکه امام احمد، امام اسحاق بن راهویه، امام ابو عبیده، ابو ثور او ابن المنذر وغیره.

خو جمهور علماء کرام د وجوب قائل نه دی، هغوی د امر صیغې لره په استحباب باندې حمل کوی، د دې دلیل هغه حدیث دې چه په هغې کښې رسول الله ﷺ یو اعرابی ته اوفرمائیل : ﴿ فتوضاء کما امرك الله ﴾(۳)

په دې باندې دا اشکال کیدې شی چه رسول الله ﷺ د ﴿ ما امرك الله ﴾ حواله ورکړې ده او په ﴿ ما امرالله ﴾ یعنی قران کریم کښې د مضمضه او استنشاق هیڅ ذکر نشته.

د دې جواب داسې ورکړې کیدې شی چه رسول الله ﷺ د ﴿ ما امرك الله ﴾ حواله ورکړې ده او د ﴿ ما امرالله ﴾ په عموم کښې امر قرانی او امر نبوی دواړه شامل کیدې شی، ځکه چه قران کریم د رسول الله ﷺ د اقتداء او اتباع حکم کړې دې، پس فرمائی : ﴿ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ﴾(٤). یعنی رسول الله ﷺ چه تاسو ته څه درکوی هغه واخلئ او د څهٔ نه چه مو منع کړی د هغې نه منع شئ.

بلهٔ دا چه رسول الله ﷺ د قران کریم شارح او مفسر دې، چا چه د رسول الله ﷺ د اودس تفصیلی تذکره کړې ده ټولو د مضمضه او استنشاق ذکر کړې دې، د دې تقاضه دا ده چه استنشاق دې هم واجب شی او د هغې سره مضمضه هم. (۵)

---

۱) کشف الباری ج ۱ ص ۴۸۱۲

۲) کشف الباری ج ۱ ص ۶۵۹

۳) اوګورئ : سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب صلاة من لا یقیم صلبه رقم ۸۶۱، وجامع الترمذی، ابواب الصلاة، باب وصف الصلاة، رقم ۳۰۲، والسنن الکبری للنسائی، کتاب الصلاة، باب الاقامة لمن یصلی وحده، رقم ۱۶۴۳، وصحیح ابن خزیمه ج ۱ ص ۲۷۴، کتاب الصلاة، باب اجازة الصلاة بالتسبیح والتکبیر والتحمید والتهلیل لمن لا یحسن القران رقم ۵۴۵

٤) الحشر : ۷

۵) فتح الباری ج ۱ ص ۲۶۲

امام شافعي رحمه الله چه په عدم وجوب استنشاق باندې کوم استدلال کړې دې هغه ئې د دې خبرې نه کړې دې چه څوك هم په ترك استنشاق باندې د اودس د اعادې قائل نه دی. (۱)

قوله: وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ: او كه څوك كاڼړې استعمالوی نو پكار ده چه طاق عدد كښې استعمال كړی.

د دې نه بعض خلقو استدلال كړې دې چه استنجاء واجب نه ده، د دې وضاحت په وړاندې باب كښې راروان دې.

★★★★★★★★

۲۵ الِاسْتِجْمَارِ وِتْرًا

د مخكښې باب سره مناسبت: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه مخكښې باب ﴿باب الاستنثار في الوضوء﴾ د لاندې چه ئې كوم حديث راوړې وو په هغې كښې د دوه څيزونو ذكر دې، يو استنثار او بل استجمار وترا، په اول باب كښې ئې اول څيز ذكر كړو او اوس ئې دا دويم باب قائم كړو، چه په هغې كښې دويم څيز يعنى ﴿استجمار وترا﴾ ذكر كړې شوې دې. (۲) والله اعلم

د ترجمة الباب د بې ترتيبه ذكر كولو اشكال او د هغې جواب: تاسو ګورئ چه دا ابواب د اودس شروع دی، پس د استنثار في الوضوء ذكر اوشو وړاندې د ﴿غسل رجلين﴾ او مضمضه ذكر راروان دې، امام بخاري رحمه الله په مينځ كښې استجمار، كوم چه د استنجاء او استطابة د قبيل نه دې، دا څنګه داخل كړو؟

① حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله ابواب وضوء او ابواب استطابة جدا جدا نه دی ذكر كړی، بلكه په يو بل كښې ئې خلط ملط كولو سره ذكر كړې دی.

② هم دغه شان فرمائي چه دا هم ممكنه ده چه دا د امام بخاري رحمه الله د طرف نه نه وی بلكه د ناسخين د طرف نه وی، څكه چه قاضي باجي د ابوذر هروی نه او هغه د ابو اسحاق ابراهيم بن احمد مستملي نه نقل كړې دی، هغه فرمائي چه ما صحيح بخاری د محمد بن يوسف فربري رحمه الله د نسخې نه نقل كړې دې، ما چه هغه اوليدو نو معلومه شوه راته چه په هغې كښې بعض څيزونه ناپوره دی، بعض مقامات پكښې داسې وو چه هلته صرف بياض وو، بعض ځايونو كښې تراجم خو شته خو د هغې د لاندې احاديث نشته، بعض ځايونه داسې دی چه هلته احاديث خو شته خو ترجمه نشته، پس مونږ هغه ټول د يو بل سره متصل كړل.

قاضي باجي رحمه الله فرمائي چه د دې قول دليل دا دې چه سرخسی، مستملي، كشميهني او ابو زيد مروزی رحمهم الله د يو اصل نسخې نه نقل كړې دې، خو د هغوی په نسخو كښې د تقديم او تاخير اختلاف دې، د دې مقصد هم دا دې چه بعض احاديث امام بخاري رحمه الله په غاړه كښې

---

۱) پورته حواله
۲) عمدة القاري ج ۳ ص ۱۶

نقل کړي وو او بعض ئې په څه څيز باندې ليکلې وو، اوس د نقل کولو په وخت تقديم او تاخير اوشو. (۱)

③ دريم جواب دا دې چه د مخکښې باب په حديث کښې دوه حکمونه وو، ﴿ من توضاء فليستنثر، ومن استجمر فليوتر ﴾ چونکه دواړه حکمونه يوځائې په يو حديث کښې موجود وو، لهذا چه کله په يو حکم باندې مصنف رحمه الله ترجمه قائم کړه نو د هغې سره ئې په بل باندې هم منعقد کړه، ځکه چه دويم د اولنی قرين دې (۲) او په دواړو کښې اشتراك دې چه د دواړو تعلق د تنظيف سره دې.

④ څلورم جواب دا دې چه په اصل کښې دا مستقل ترجمه نه ده، بلکه ﴿ باب فی باب ﴾ دې، په دې باب کښې چه کوم روايت مصنف رحمه الله ذکر کړې دې د هغې تعلق د تير شوی باب سره دې، خو چونکه د هغې نه د استجمار وترا مسئله ثابتيدله، په دې وجه امام بخاری رحمه الله د تنبيه علی الفائدة په طور دا ترجمه دلته منعقد کړه. (۳)

⑤ پنځمه توجيه د حضرت شيخ الحديث رحمه الله ده هغه فرمائی چه اصل کښې امام بخاری رحمه الله دا ترجمه دلته په دې وجه ذکر کړه چه د وتر عدد د استجمار سره راغلې دې، د استنثار سره نه دې راغلې، نو امام بخاری رحمه الله دا ترجمه راوړلو سره اشاره اوکړه چه هر کله طاق عدد په استجمار کښې مطلوب دې نو په استنثار کښې به هم مطلوب وی، ځکه چه د دواړو مقصد تنظيف دې او چه کله په استنجاء کښې عدد وتر مستحب يا واجب دې نو هغه عدد په استنثار کښې بدرجه اولی مطلوب کيدل پکار دی. (۴)

⑥ يوه توجيه دا هم کيدې شی چه امام بخاری رحمه الله دا دواړه ترجمې يوځائې په دې وجه راوړلې چه دا دواړه څيزونه په پورته حديث کښې مقرونا راغلی دی او په دې کښې معنوی مناسبت دې، د دې معنوی مناسبت د وجې رسول الله ﷺ دواړه يو ځائې ذکر کړل.
او معنوی مناسبت په احاديثو کښې د نظر کولو نه معلوميږی!

امام بخاری رحمه الله د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې! ﴿ اذا استيقظ احدكم من منامه فتوضاء فليستنثر ثلاثا، فان الشيطان يبيت علی خيشومه ﴾ (۵)

امام مسلم رحمه الله هم دا حديث روايت کړې دې او د هغه الفاظ داسې دی: ﴿ علی خياشيمه ﴾ (۶)

---

۱) اوګورئ: التعديل والتجريح للباجی ج ۱ ص ۲۸۷، وهدی الساری ص ۸، الفصل الثانی فی بيان موضوعه والكشف عن مغزاه فيه.
۲) عمدة القاری ج ۳ ص ۱۶
۳) اوګورئ: لامع الدراری مع الكنز المتواری ج ۳ ص ۵۰
٤) الكنز المتواری تعليقات لامع الدراری: ۵۰:۱۳ و ۵۱.
۵) صحيح البخاری ج ۱ ص ٤۶۵، كتاب بدء الخلق، باب صفة ابليس وجنوده، رقم ۳۲۹۵
۶) صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب الايتار فی الاستجمار والاستنثار رقم ۵۷۶

امام ابو داؤد رحمه الله او امام ابن ماجه رحمه الله د سیدنا زید بن ارقم رضي الله عنه نه مرفوعا نقل کړې دی!

﴿ ان هذه الحشوش محتضرة، فاذا اتی احدکم الخلاء فلیقل : اعوذ بالله من الخبث والخبائث ﴾(١)

یعنی دې بیوت الخلاء ته شیطانان حاضریږی، لهذا په تاسو کښې چه څوك بیت الخلاء ته داخلیږی نو دا دعا دې اوائی چه اې الله! زه د خبیث مذکر جناتو او د خب۱یث مؤنث جناتو نه په تا پورې پناه نیسم.

هم دغه شان په ابوداؤد کښې یو حدیث دې!

﴿ فان الشیطان یلعب بمقاعد بنی ادم ﴾(٢)

یعنی شیطان د انسان د مقعد سره لوبې کوی.

د دې روایاتو نه معلومیږی چه د شیطان د موضع استنثار سره هم تعلق دې او د موضع استجمار سره هم، لهذا چه کله رسول الله ﷺ د یو د تنظیف حکم اوکړو نو د بل د تنظیف حکم ئې هم اوکړو، هم په دې وجه امام بخاری رحمه الله دواړه رایو ځائې کړل. والعلم عند الله سبحانه

١٦٠: ﴿ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (٣) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ ثُمَّ لِيَنْثُرْ وَمَنِ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ وَإِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ ﴾[ر: ١٥٩]

رجال الحدیث

① عبدالله بن یوسف : دا عبد الله بن یوسف تنیسی رحمه الله دې. د هغه حالات په کتاب بدء الوحی کښې د دویم حدیث د لاندې مختصرا او په کتاب العلم کښې د باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب د لاندې تفصیلا تیر شوې دی. (٤)

② مالك : د مالك بن انس رحمه الله حالات د کتاب بدء الوحی په دویم حدیث کښې او په کتاب الایمان، باب من الدین الفرار من الفتن د لاندې تیر شوې دی. (٥)

١) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب ما یقول الرجل اذا دخل الخلاء، رقم ۶، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب ما یقول الرجل اذا دخل بیت الخلاء، رقم ٢٩۶، وصحیح ابن خزیمة ج ١ ص ٣٨، کتاب الطهارة، باب الاستعاذة من الشیطان الرجیم عند دخول المتوضاء رقم ۶٩

٢) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الاستتار فی الخلاء رقم ٣٥، وسنن ابن ماجة، کتاب الطهارة، باب الارتیاد للغائط والبول رقم ٣٣٧

٣) قد مر تخریجه فی الباب السابق.

٤) اوګورئ: کشف الباری ج ١ ص ٢٨٩، و ج ٤ ص ١١٣

٥) اوګورئ: کشف الباری ج ١ ص ٢٩٠، ج ٢ ص ٨٠

③ **ابو الزناد**: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان رحمه الله دی، د هغه حالات په کتاب الایمان کښې د باب حب الرسول ﷺ من الایمان د لاندې تیر شوی دی. (۱)

④ **الاعرج**: دا عبدالرحمن بن هرمز الاعرج مدنی رحمه الله دی. د هغه حالات هم په کتاب الایمان کښې د باب حب الرسول من الایمان د لاندې تیر شوی دی. (۲)

⑤ **سیدنا ابوهریره** رضی الله عنه: د ابوهریره رضی الله عنه تفصیلی حالات په کتاب الایمان ﴿باب امور الایمان﴾ د لاندې تیر شوی دی. (۳)

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ ثُمَّ لِيَنْثُرْ: رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله په تاسو کښې څوك اودس کوی نو په خپله پوزه کښې دې اوبه واچوی، بیا دې هغه سونړ کړی.

یعنی اول دې استنشاق اوکړی چه د ساه په ذریعه پوزه کښې اوبه واچوی او بیا دې استنثار اوکړی. یعنی هغه دې سونړ کړی.

قوله: وَمَنْ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ: او څوك چه استنجاء کوی هغه دې ایتار اوکړی.

د استجمار یو معنی ده د استنجاء دپاره واړهٔ کانړی استعمالول. (٤)

په استنجاء کښې د ائمه کرامو اختلاف: د استنجاء په مسئله کښې اختلاف دې!

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چه استنجاء اصلا سنت ده، خو که نجاست یو درهم وی نو واجب ده او که د یو درهم نه زیات وی نو فرض ده. (۵)

د امام مالك رحمه الله نه هم یو روایت د سنیت دې. (۶)

او امام مالك، امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهم الله استنجاء ته واجب وائی. (۷)

هر چه د عدد احجار تعلق دې، نو دا مسئله مونږ شاته په باب لا یستنجی بروث د لاندې بیان کړې ده، امام ابوحنیفه رحمه الله د استنجاء په عدم وجوب باندې د ابوداؤد د دې حدیث نه استدلال کوی چه په هغې کښې دی!

﴿ومن استجمر فلیوتر، من فعل فقد احسن، ومن لا فلا حرج﴾ (۸)

---

۱) کشف الباری ج ۲ ص ۱۰
۲) کشف الباری ج ۲ ص ۱۱
۳) کشف الباری ج ۱ ص ۶۵۹
٤) الاستجمار التمسح بالجمار، وهی الاحجار الصغار، النهایة ج ۱ ص ۲۸۵
۵) اوګورئ: رد المحتار ج ۱ ص ۲٤۶
۶) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۹۵
۹) المغنی ج ۱ ص ۱۰۰، باب الاستطابة والحدث، والمجموع ج ۲ ص ۹۵
۸) سنن ابی داؤد، کتاب الطهارة، باب الاستتار فی الخلاء رقم: ۳۵

يعنى ځوك چه استنجاء كوى نو ايتار دې اوكړى، كه چا استنجاء اوكړه نو ښه ئې اوكړل او كه چا اونكړه نو هيڅ باك نشته.
اونورائمه كرام هم دابوداؤد دسيده عائشه ﷵ دحديث نه استدلال كوى!
﴿ اذا ذهب احدكم الى الغائط فليذهب معه بثلاثة احجار، يستطيب بهن، فانها يجزئ عنه ﴾
يعنى چه كله په تاسو كښې ځوك دقضاء حاجت دپاره ځى نو دځان سره دې درې كاڼړى يوسى او په هغې سره دې پاكى حاصله كړى، ځكه چه دا د پاكوالى د حاصلولو دپاره كافى دى.
خو احناف دا امر په سنيت او ندب باندې محمول كوى، ځكه چه د حديث شريف په اخره كښې دى ﴿ فانها تجزئ عنه ﴾ دلالت كوى چه دا حكم معلول بالعلة دې چه كه ناپاكى وى نو دا درې كاڼړى د ازالې دپاره كافى دى او كه نجاست د مخرج نه متجاوز نه وى نو ظاهره ده د وجوب محل نه دې. والله اعلم
د استجمار دويمه معنى : د استجمار يوه معنى اوس مونږ بيان كړې ده يعنى ﴿ التمسح بالجمار اى الاحجار الصغار ﴾ هم دا مشهوره معنى ده، اهل لغت او محدثين هم دا معنى بيانوى. (١)
د استجمار دويمه معنى استعمال البخور هم ده، يعنى كه څه لوړې كول وى نو په كوم ځيز سره چه لوړې وركولې شى د هغې درې ټكړې كولو سره استعمال كړې شى، يا درې كرته لوړې وركړې شى. (٢)
امام ابن خزيمه رحمه الله د امام مالك رحمه الله نه اوله معنى نقل كړې ده، يعنى په حديث كښې د استجمارنه مراد استنجاء او استطابة بالاحجارمراد دې.(٣)
قاضى عياض رحمه الله د امام مالك رحمه الله نه دويم قول هم نقل كړې دې، يعنى ﴿ استجمار بمعنى استعمال البخور ﴾ (٤)
حافظ سيوطى رحمه الله د قاضى عياض رحمه الله نه نقل كړى دى چه امام مالك رحمه الله د دويمې معنې قائل وو بيا ترې هغه رجوع اوكړه. (٥)
حافظ ولى الدين ابوزرعه عراقى رحمه الله فرمائى چه دلته داستجمار دواړه معنى استعماليدلې شى يعنى استنجاء او تبخر. (٦) پس د سيدنا ابن عمر ﷠ نه ابن عبد البر رحمه الله نقل كړى دى

---

١) اوګورئ : طرح التثريب ج ١ ص ٢٠٧، باب الوضوء، الحديث الثانى
٢) انظر اكمال المعلم بفوائد مسلم للقاضى عياض ج ٢ ص ٣٠، كتاب الطهارة، باب الايتار فى الاستنثار والاستجمار، وقال الزبيدى فى تاج العروس ج ١٠ ص ٤٦٩، استجمر بالمجمر : اذا تبخر بالعود.
٣) صحيح ابن خزيمة ج ١ ص ٤١، كتاب الوضوء، باب الامر بالاستطابة بالاحجار وترا لا شفعا، رقم ٧٥
٤) اوګورئ : اكمال المعلم بفوائد مسلم للقاضى عياض ج ٢ ص ٣٠، كتاب الطهارة، باب الايتار فى الاستنثار والاستجمار
٥) اوګورئ : مرقاة الصعود ج ١ ص ١١۶، كتاب الطهارة، باب الاستتار فى الخلاء
٦) پورته حواله

چه هغه به وترا استنجاء هم کوله او خپلو کپړو ته به ئې وترا د عود لوګي هم کولو. (۱)

ايا د دې حديث نه په عدم وجوب استنجاء باندې استدلال کيدې شي؟ : په دې حديث کښې ﴿من استجمر فليوتر﴾ نه بعض حضرات دا استدلال کوی چه استنجاء واجب نه ده، ځکه چه ﴿من استجمر فليوتر﴾ قضيه شرطيه ده ... ﴿والشرطية لا تقتضى الوجوب﴾ (۲)

خو د دې جواب دا دې چه رسول الله ﷺ دا شرط د تخيير بين الماء والاحجار اعتبار سره استعمال کړې دې، يعنې استنجاء کونکې ته اختيار دې که استنجاء په اوبو سره کوی يا په کاڼې سره، که استنجاء په کاڼو او لوټو سره کوی نو طاق عدد دې اختيار کړی، په دې کښې د نفس استنجاء د کولو او نه کولو اختيار ورکول مقصود نه دی.

په ابوداؤد کښې : ﴿ومن استجمر فليوتر، من فعل فقد احسن، ومن لا فلا حرج﴾ (۳) راغلې دې، بعض احنافو وئيلې دی چه د دې نه معلومه شوه چه استنجاء واجب نه ده، ځکه چه رسول الله ﷺ اختيار ورکړې دې چه که کونکې ئې اوکړی نو ډيره ښه ده او که وو ئې نه کړی نو هيڅ باک نشته. (٤)

خو دا استدلال په دې وجه صحيح نه معلوميږی چه د ﴿من فعل فقد احسن، ومن لا فلا حرج﴾ تعلق د استجمار سره نه دې بلکه د ايتار سره دې او مطلب دا دې چه که څوك د طاق عدد لحاظ ساتی نو ښه به اوکړی او که د ايتار لحاظ ئې او نه ساتلو نو واجب نه دې. (۵)

---

۱) قال ابن عبدالبر رحمه الله : وقد كان ابن عمر يستحب الوتر فى تجمير ثيابه وكان يستعمل العموم فى قوله صلى الله عليه وسلم: "ومن استجمر فليوتر" فكان يستجمر بالأحجار وترا وكان يجمر ثيابه وترا تأسيا بالنبى صلى الله عليه وسلم ومستعملا عموم الخطاب والله الموفق للصواب. التمهيد ج ۱۸ ص ۲۲۶

۲) قال الماوى فى فيض القدير شرح جامع الصغير ج ۵ ص ۳۲۱ : ان القضية الشرطية لا يلزم منها الوقوع. وقال القسطلانى فى ارشاد السارى ج ۲ ص ۱۵۶، كتاب الجمعة، باب فضل الغسل يوم الجمعة، وهل على الصبى شهود يوم الجمعة او على النساء : فان القضية الشرطية لا تدل على وقوع المجئ. وقال ايضا (فى كتاب الادب، باب من سمى باسماء الانبياء ﷺ ج ۹ ص ۱۱۳، ان القضية الشرطية لا تستلزم الوقوع.

۳) سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب الاستتار فى الخلاء رقم ۳۵

٤) قال الكاسانى فى البدائع : ثم ابتداء الدليل على أن الاستنجاء ليس بفرض ما روى عن النبى صلى الله عليه وسلم أنه قال { من استجمر فليوتر ، من فعل فقد أحسن ، ومن لا فلا حرج } ، والاستدلال به من وجهين : أحدهما أنه نفى الحرج فى تركه ، ولو كان فرضا لكان فى تركه حرج ، والثانى : أنه قال : " من فعل فقد أحسن ، ومن لا فلا حرج " ومثل هذا لا يقال فى المفروض ، وإنما يقال فى المندوب إليه ، والمستحب .... انظر بدائع الصنائع ج ۱ ص ۱۸ سنن الوضوء الكلام على الاستنجاء

۵) استدل بعض الحنفية بقوله { من استجمر فليوتر} أنه لا يجب الاستنجاء ؛ لأن ظاهره التخيير بين الاستنجاء وتركه. والجواب أن هذا اللفظ لا يدل على التخيير فقد قال فى رواية أبى إدريس المتفق عليها {من توضأ فليستنثر ومن استجمر فليوتر} وليس هومخيرا فى الوضوء فكذلك فى الاستجمارعلى أنا لانقول يتعين الاستجمار بل هو مخير بينه وبين الاستنجاء بالماء ، فإن اختار الاستجمار بالأحجار فهو حينئذ مأمور بالإيتار وليس فيه عدم وجوب الأمرين. طرح التثريب ج ۱ ص ۲۱۱، الحديث الثانى، الفائدة الثانية عشرة.

صاحب هدايه فرمائی چه د ایتار سره د متعلق کیدو په صورت کښې هم مدعی ثابتیدلې شی، په داسې طریقه چه عدد طاق یعنی ایتار کښې واحد هم داخل دې نو اوس مطلب دا شو چه انسان ته په استنجاء کولو کښې اختیار دې چه عدد طاق، اګر که یو ولې نه وی، که هغه استعمالوی نو غوره ده او که نه استعمالوی نو هیڅ باك نشته. (۱)

خو د صاحب هدایه دا تقریر په ظاهر کښې صحیح نه دې ځکه چه رسول الله ﷺ خو د ایتار د اختیارولو او نه اختیارولو اختیار هغه سړی ته ورکړې دې چه استنجاء کوی او دا هم هغه وخت کیدې شی چه د وتر نه مافوق الواحد مراد واخستلې شی.

علامه ابن الهمام رحمه الله فرمائی چه د ﴿ من فعل فقد احسن، ومن لا فلا حرج ﴾ تعلق د ایتار او استجمار دواړو سره دې او مطلب دا دې چه د ایتار او استنجاء دواړو په فعل او ترك کښې ورله اختیار دې. (۲)

خو د ابن همام رحمه الله دا تقریر خلاف تبادر دې. د انصاف خبره دا ده چه دا حدیث د احنافو په مدعی باندې دلالت نه کوی.

اصل کښې دلته فقهاء احنافو یو بل اصل ته کتلې دی او هغه دا دې چه عرب د ګرم ملك اوسیدونکی دی، هلته د اوبو قلت هم دې، عام طور به کاڼړی په استنجاء کښې استعمالیدل او ظاهره ده چه په کاڼړو باندې پوره، مکمل او قطعی صفائی نه راځی، د دې نه معلومه شوه چه محل نجاست معفو عنه دې او چه کله معفو عنه دې نو استنجاء به واجب نه وی.

خو په دې باندې اشکال دا دې چه معفو عنه ما بقی دې او د ما بقی د معفو عنه کیدو نه دا څنګه معلومه شوه چه ټول معفو عنه دې، کیدې شی چه د استنجاء نه مخکښې کوم نجاست وی هغه واجب الازاله وی، او د استنجاء نه پس چه کوم باقی پاتې شی هغه غیر واجب الازاله دې

رسول الله ﷺ ټول عمر استنجاء کړې ده، چرته یو صحابی هم د رسول الله ﷺ نه د دې خلاف نه دی نقل کړی. (۳) او رسول الله ﷺ په استنجاء باندې حکم فرمائیلې دې، د دې

---

۱) قال المرغینانی : ولنا قوله علیه الصلاة والسلام من استجمر فلیوتر، فمن فعل فحسن، ومن لا فلا حرج، والایتار یقع علی الواحد. الهدایة مع فتح القدیر ج ۱ ص ۱۴۸، ۱۴۹، کتاب الطهارة فصل فی الاستنجاء

۲) قال ابن الهمام: وفیه نظر فإن المنفی علی هذا التقدیر إنما هو الإیتار ممن استنجی ، وذلک لا یتحقق إلا بنفی إیتار هو فوق الواحدة ، فإن بنفی الواحدة ینتفی الاستنجاء فلا یصدق نفی الإیتار مع وجود الاستنجاء فلا یتم الدلیل إلا بصرف النفی إلی کل ما ذکر فیدخل فیه أصل الاستنجاء إن أحب ، ومجرد الإیتار فیه ، والمعنی : من فعل ما قلته کله فقد أحسن ومن لا فلا حرج... فتح القدیر ج ۱ ص ۱۸۸، فصل فی الاستنجاء.

۳) قال ابن الهمام : وما عن أنس رضی الله عنه { کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یدخل الخلاء فأحمل أنا وغلام نحوی إداوة من ماء وعنزة فیستنجی بالماء } متفق علیه ظاهر فی المواظبة بالماء ، ومقتضاه کراهة ترکه . وکذا ما روی ابن ماجه عن عائشة قالت { ما رأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم خرج من غائط قط إلا مس ماء. فتح القدیر ج ۱ ص ۱۸۷، فصل فی الاستنجاء

طریقه ئې بیان کړې ده.(۱) دا ټول ددې خبرې وضح قرائن دی چه استنجاء واجب ده. والله اعلم
﴿وَإِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ﴾
او کله چه په تاسو کښې څوك د خپل خوب نه رابیدار شی نو هغه له پکار دی چه د خپل اودس په اوبو کښې د لاس داخلولو نه مخکښې هغه ووینځی، ځکه چه په تاسو کښې څوك هم نه پوهیږی چه د هغه لاس چرته شپه تیره کړې ده.

په دې روایت کښې فرمائی: ﴿اذا استيقظ احدكم ...﴾ چه کله په تاسو کښې څوك راپاسی، ځکه چه دا د عام خلقو حکم دې. حضرات انبیاء کرام ﷺ د دې حکم نه مستثنی دی ځکه چه د هغوی په باره کښې معلومه ده چه د هغوی سترګې اوده کیږی خو زړونه ئې ویښ وی. (۲)
هم دغه شان استیقاظ لره د ﴿من النوم﴾ سره مقید کړې شوې دې، ځکه چه د دې لفظ استعمال کله کله د خوب نه په علاوه باندې هم کیږی، لکه چه یوسړې د بې هوشئ نه پس رابیدار شی نو وئیلې شی: ﴿استيقظ من الاغماء او الغشى﴾ هم دغه شان چه په چا باندې غفلت راشی او هغه په څه خیال کښې غرق وی نو د دې کیفیت د زوال نه پس وئیلې شی ﴿استيقظ من الغفلة﴾ (۳) نو چونکه دا لفظ کله د بې هوشئ یا غفلت د لرې کولو دپاره هم استعمالیږی، په دې وجه دلته د ﴿من نومه﴾ قید اولګولې شو، چه دا معلومه شی چه د غفلت یا بې هوشئ زوال نه دې مراد. والله اعلم
قوله: فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ: خپل لاس دې د اودس په اوبو کښې د داخلولو نه مخکښې ووینځی. په دې روایت کښې د اودس په لوښی کښې د لاس وینځلو نه مخکښې د هغې د وینځلو حکم کړې شوې دې.
د اودس په اوبو کښې لاس د وینځلو نه مخکښې د داخلولو حکم: حسن بصری، اسحاق بن راهویه. ابن جریر طبری او امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چه د بیداریدو نه پس په لوښی کښې د لاس داخلولو نه مخکښې لاس وینځل واجب دی.

---

۱) فإذا ذهب أحدكم إلى الغائط فلا يستقبل القبلة ولا يستدبرها لغائط ولا بول، وليستنج بثلاثة أحجار». ونهى عن الروث والرمة.وان يستنجى الرجل بيمينه. السنن الكبرى للبيهقى ج ۱ ص ۱۰۲، كتاب الطهارة، باب وجوب الاستنجاء بثلاثة احجار، رقم ۵۰۹
۲) عن انس بن مالك .... جاءه ثلاثة نفر قبل أن يوحى إليه وهو نائم فى المسجد الحرام .... والنبى صلى الله عليه وسلم نائمة عيناه ولا ينام قلبه وكذلك الأنبياء تنام أعينهم ولا تنام قلوبهم. صحيح البخارى، كتاب المناقب، باب كان النبى ﷺ تنام عينه، ولا ينام قلبه، رقم ۳۵۷۰
۳) يقظ من نومه ونحوه، ييقظ يقظا ويقاظة : صحا وانتبه، وتنبه للامور وفطن ... يقال استيقظ من نومه وغيره، المعجم الوسيط مادة : يقظ

جمهور علماء کرام فرمائی سنت دی، واجب نه دی، هم دا د امام احمد رحمه الله یو روایت دی.(۱)

د وجوب قائلین په حدیث شریف کښې د امر صیغې ﴿فليغسل﴾ ته ګوری او کوم حضرات چه د سنیت او استحباب قائل دی، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ د وینځلو حکم په یو علت موهومه باندې معلق کړې دې، هغه دا چه : په تاسو کښې چاته هم نه ده معلومه چه د هغه لاس چرته شپه تیره کړې ده. او د علت موهومه د وجې نه وجوب نه ثابتیږی.

پس امام شافعی رحمه الله فرمائی چه د عربو خلق د ګرم ملک اوسیدونکی وو، په کانړو سره به ئې استنجاء کوله، په شپه کښې د خوب په وخت کښې کیدې شوه چه د هغوی لاسونه یو خوا بل خوا لاړ شی، په دې وجه هغوی ته د لاس وینځلو حکم اوکړې شو. (۲)

قاضی ابو الولید باجی رحمه الله فرمائی چه زمونږ د مشائخو رائې دا ده چه د لاس وینځلو حکم تنظیفی دې، انسان چه اودهٔ شی نو کله ئې د لاس د لاندې کتمل راشی، کله یوه دانه ماته شی، کله په خوب کښې بدن ګروی نو په نوکونو کښې خیرې جمع شی، په دې وجه د نظافت په غرض سره د لاس وینځلو حکم ورکړې شو. (۳) والله اعلم

بغیر د وینځلو نه د لاس داخلولو په صورت کښې د اوبو حکم : کوم حضرات چه په اوبو کښې د لاس داخلولو نه مخکښې د هغې وینځل واجب وائی په هغوی کښې حسن بصری، اسحاق بن راهویه او ابن جریر رحمهم الله فرمائی چه که بغیر د وینځلو نه ئې لاس اوبه ته داخل کړو نو اوبه به ناپاکې شی.

خو جمهور علماء کرام فرمائی چه که په لاس باندې نجاست کیدل یقینی وی او اوبه لږې وی نو بیا به اوبه ناپاکې وی، ګینې اوبه صرف د شك په وجه باندې او د نجاست د وهم د وجې نه نه ناپاك کیږی. (٤) والله اعلم

ایا د شپې او د ورځې په خوب کښې به فرق کولې شی؟ : د جمهور علماء کرامو په نزد بغیر د لاس وینځلو نه په اوبو کښې د داخلولو دا ذکر شوې حکم عام دې که د ورځې وی یا د شپې.

او د امام احمد رحمه الله یو روایت خو د جمهورو مطابق دې او په بل روایت کښې ئې په دواړو کښې تفریق کړې دې چه که د ورځې د اودهٔ کیدو نه پس راپاسی او په اوبو کښې لاس داخل

---

۱) د مذاهب تفصیل دپاره اوګورئ : المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۷۰، ۷۱، باب السواک وسنة الوضوء، والمجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳۵۰

۲) اوګورئ : المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳٤۸

۳) قال الباجی : وروی عیسی بن دینار عن ابن القاسم أحب إلي أن یفرغ علی یدیه فیغسلهما کما جاء فی الحدیث... ووجه ما ذهب إلیه ابن القاسم أن غسل الید قبل إدخالها فی الإناء إنما هو علی معنی التنظیف بما عسی أن یکون علق بها من أوساخ البدن والعرق وغسل الیدین بعضهما ببعض أنظف لهما وأبلغ فی إزالة ما یقدر تعلقه بهما.المنتقی شرح الموطاء:ج۱ ص ۲۷۰

٤) اوګورئ : المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۷۱، والمجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳٤۸، ۳٤۹، وطرح التثریب ج ۱ ص ۱۹۶، ۱۹۷

كړى نو كراهت تنزيهى دې او كه د شپې . اودهٔ كيدو نه پس پكښې لاس داخل كړى نو كراهت تحريمى دې، هم دا د داؤد ظاهرى رحمه الله قول دې. (۱)

ددې حضراتو دليل په بعض رواياتو كښې د «من الليل» د قيد راتلل دى.(۲)

هم دغه شان دا حضرات په دې حديث كښې د موجود لفظ «باتت» نه هم استدلا ل كوى چه د «مبيت» معنى د شپې تيرولو ده.

جمهور وائى چه په ډيرو رواياتو كښې د «من الليل» قيد موجود نه دې. (۳) خو كه «من الليل» قيد وى يا د «مبيت» قيد وى نو دا د غالب اعتبار كولو سره تقييد دې چه عموما اوږد او سخ خوب، دغه شان غفلت د شپې په خوب كښې وى. (٤) والله اعلم

قوله: فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لاَ يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ: ځكه چه په تاسو كښې څوك هم نه پوهيږى چه د هغه لاس چرته شپه تيره كړې ده.

دا جمله تعليليه ده او په دې كښې اشاره ده چه د دې حكم منشا احتمال دنجاست دې، ځكه چه شارع كله حكم بيان كړى او روستو ترې علت ذكر كړى نو د دې مطلب دا وى چه دا حكم د هغه علت سره مقيد او معلول دې. (۵)

قوله: اين باتت يده: اى من جسده! يعنى دا معلومه نه ده چه د هغه لاس د هغه د بدن كومې كومې حصې سره لګيدلې دې.

شاته مونږ د امام شافعى رحمه الله په حوالې سره نقل كړى دى چه د دې حكم بسبب دا پيښ شوې وو چه عرب ګرم ملك دې، په لوټو او كاڼرو سره به د هغه ځائې خلقو استنجاء كوله، ظاهره ده چه په هغې سره پوره طريقې سره د نجاستونو ازاله نه كيږى، لهذا د شپې په خوب كښې چه كله خوله راشي او لاس په هغې كښې اولګى نو نجاست به خور شي، په دې وجه د بيداريدو نه پس په لوښى كښې د لاس داخلولو نه مخكښې د وينځلو حكم وركړې شو.

په دې باندې قاضى ابوالوليد باجى رحمه الله اعتراض كړې دې چه د دې نه خو به دا هم لازمه شى چه د جامې كوم ځائې د محل استنجاء سره اولګى د هغې وينځل هم ضرورى دى.

پس هغه فرمائى چه په اصل كښې د لاس د وينځلو دا حكم په دې وجه نه دې چه په لاس كښې يقينى نجاست لګيدلې دې، بلكه دا حكم په تنظيف باندې محمول دې چه په خوب كښې

---

۱) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳٤۹

۲) اوګورئ: جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب اذا استيقظ احدكم من منامه فلا يغمسن يده فى الاناء حتى يغسلها رقم ۲٤، ومسند احمد ج ۲ ص ۲۵۳، رقم ۷٤۳۲

۳) پس داصول سته، سنن دارمى،صحيح ابن خزيمه، صحيح ابن حبان او مسنداحمدپه ډيرورواياتونوكښې په يوكښې هم د«من الليل» قيد موجود نه دې.

٤) اوګورئ: المجموع شرح المهذب ج ۱ ص ۳٤۹

۵) قاله البيضاوى، انظر فتح البارى ج ۱ ص ۲٦٤

لاس د پتونانو ترمينځه چرته چه خولې او خيرې جمع کيږي، يا څه دانه پولۍ وي او هغه اوچوي نو په داسې موقع باندې احتياطًا لاسونه وينځلې شي او صفا کړې شي. (١)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره د محل استنجاء سره د لګيدونکې کپړې اعتراض رد کړې دې او فرمائي چه ممکنه ده چه اصل خوله په لاسونه کښې وي، نه په پتونانو کښې، په داسې صورت کښې به متاثر اصل کښې لاس وي نه کپړې.

دويم جواب ئې دا ورکړې دې چه دلته په اوبو کښې د کپړې اچول مسئله نه ده چه د کپړې د وينځلو حکم ورکړې شي خو د لاس د وينځلو حکم کړې شوې دې، ځکه چه که په هغه باندې د محل استنجاء اثر راغلو او بيا لاس اوبه ته لاړو نو دا عفو نه دې، ځکه چه ماء قليل ناپاک کيږي. (٢)

علامه خليل احمد سهارنپوري رحمه الله د شاه عبدالغني مجددي رحمه الله نه د سنن نسائي اولنې حديث لوستلو سره اجازت طلب کړو، په دې موقع باندې سهارنپوري رحمه الله د شاه عبدالغني صاحب نه د حديث مستيقظ په باره کښې تپوس اوکړو چه په دې کښې صرف د احتمال په وجه باندې د لاس د وينځلو حکم کړې شوې دې چه لاس چرته يو خوا بل خوا نه وي رسيدلې نو د پاجامې ميانه ښختګ خو په بدرجه اولى پاکول پکار دى؟

شاه عبدالغني رحمه الله اوفرمائيل چه د لاس ضرر متعدى دې چه که لاس ناپاک شو او هغه اوبو ته لاړ شي نو هغه اوبه به ناپاکې شي او څومره خلق چه په هغې سره اودس کوي د هغوى اودس به نه کيږي او نه به د هغوى مونځ کيږي، دغه شان چه د هغه اوبو څاڅکې کوم کوم ځائې ته ځي هغه ټولو ځايونه به ناپاک شي، په خلاف د ښختګ چه د هغې ناپاک کيدل که متحقق شي نو دا خبره به د هم هغه حده پورې وي او د هغه په ذمه به د يو مونځ نيم قضاء لازم وي او بس! په دې وجه د لاس د وينځلو حکم دې، د ښختګ د وينځلو نه! (٣) والله اعلم

....

هذا اخر ما اردنا ايراده من شرح كتاب الوضوء من الجامع الصحيح للامام البخاري رحمه الله تعالى وبه تم المجلد الخامس من كتاب كشف البارى عما فى صحيح البخاري ويليه باذن الله تعالى المجلد السادس، وأوله باب غسل الرجلين ولا يمسح على القدمين.

والحمد لله بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الاتمان الاكملان على افضل الكائنات، وعلى اله واصحابه ومن تبعهم باحسان، ما دامت الارضون والسماوات.

...

١) اوګورئ: فتح البارى ج ١ ص ٢٦٤، وطرح التثريب ج ١ ص ١٩٨

٢) پورته حواله جات

٣) اوګورئ: الكنز المتوارى على لامع الدرارى ج ٣ ص ٥٢

نوټ: د کتاب په مضمون کښې څه فرق نشته البته د صفحو په شمار کښې غلطی وه ځکه مو دا صفحه په مینځ کښې داخله کړه.

فوز المبتدی

بشرح

مختصر القدوری

تالیف:- مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم،

خصوصیات

- د احادیثو تخریج
- د ګرانو لغاتو حل
- د مختصر القدوری د متن حل
- د قندهارئ او پیښورئ پښتو ګډون
- د ائمه ثلاثه فقط مذاهب بیانول (بدون الدلائل)
- د حنفیانو په خپل مینځ کښې مدلل اختلاف بیانول
- هره یوه مسئله او خبره په مستقل متن کښې بیانول
- د هرې مسئلې دپاره نقلی یا عقلی یا دواړه دلائل بیانول
- د فیما بین الحنفیه په مختلف فیها مسائلو کښې د قول راجح تعین

خورونکی

فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

مصادر ومراجع

١ـ القرآن الكريم:
٢ـ إتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، للعلامة السيد محمد بن محمد الحسيني، بيروت، الطبعة الثالثة:١٤٢٢ه/ ٢٠٠٢م.
٣ـ الأحاديث المختارة أو المستخرج من الأحاديث المختار مما لم يخرجه البخارى ومسلم في صحيحيهما، للإمام العلامة ضياء الدين أبي عبدالله محمد بن عبدالواحد بن أحمد الحنبلي المقدسي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٤٣ه، تحقيق: الدكتور عبدالملک بن عبدالله بن دهيش، الطبعة الرابعة ١٤٢١ه/ ٢٠٠١م، دار خضربيروت.
٤ـ الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان، للأميرعلى بن بلبان الفارسى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٣٩ه، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت الطبعة الأولى: ١٩٨٨م.
٥ـ أحكام القرآن، للإمام أبي بكرأحمد بن علي الرازي الجصاص رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٧٠ه، تحقيق: عبد السلام ومحمد شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت الطبعة الثانية: ١٤٢٤ه/ ٢٠٠٣م.
٦ـ الإحكام في أصول الأحكام، للإمام أبي الحسن علي بن أبي علي محمد بن سالم التغلبي الآمذي رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٣١ه، دار الصميعي الرياض، ١٤٢٤ه/ ٢٠٠٣م.
٧ـ إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام للإمام تقي الدين أبي الفتح محمد بن علي بن وهب بن مطيع المعروف بابن دقيق العيد، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٠٢ه أملاه على الوزيرعماد الدين بن الأثير الحلبي، رحمه الله تعالي، المتوفى ٦٩٩ه، تحقيق: محمد حامد الفقي ومراجعة: أحمد محمد شاكر، ١٣٧٢ه/ ١٩٥٣م، مطبعة أنصار السنة المحمدية القاهرة.
٨ـ أحكام القرآن، للإمام أبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٤٣ه، دار الكتب العلمية، بيروت.
٩ـ إحياء علوم الدين، للإمام أبي حامد محمد بن محمد الغزالي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٠٥ه، تحقيق: أحمد عزوعناية، وأحمد زهوة، دار الكتاب العربي، بيروت.

١٠ـ أخبار مكة في قديم الدهر وحديثه، للإمام أبي عبد الله محمد بن إسحاق بن العباس الفاكهي المكي رحمه الله تعالى، من علماء القرن الثالث الهجري، تحقيق: عبد الملك بن عبد الله بن دهيش، الطبعة الثانية ١٤١٤هـ/ ١٩٩٤م.

١١ـ أخبار مكة وما جاء فيها من الآثار، للإمام أبي الوليد محمد بن عبد الله بن أحمد الأزرقي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٠هـ، تحقيق: رشدي الصالح ملحس، الطبعة الثالثة ١٤٠٣هـ/ ١٩٨٣م.

١٢ـ الأدب المفرد، للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم الجعفي البخاري، رحمه الله تعالى، المتوفى٢٥٦هـ، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، الطبعة الثالثة، ١٤٠٩هـ/ ١٩٨٩م، دار البشائر الإسلامية بيروت.

١٣ـ إرشاد الساري شرح صحيح البخاري، للإمام شهاب الدين أبي العباس أحمدبن محمد الشافعي القسطلاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٢٣هـ، المطبعة الكبرى الأميرية، ببولاق مصر، الطبعة السادسة: ١٣٠٤هـ.

١٤ـ الإرشاد في معرفة علماء الحديث، للحافظ أبي يعلى الخليل بن عبدالله بن أحمد بن الخليل الخليلي القزويني، رحمه الله تعالى، المتوفى٤٤٦هـ، تحقيق: الدكتور محمد سعيدبن عمر إدريس، مكتبة الرشدالرياض.

١٥ـ الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء الأقطار، فيما تضمنه الموطأ من معاني الرأي والآثار، وشرح ذلك كله بالإيجاز والاختصار، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبربن عاصم النمري القرطبي المالكي رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٦٣هـ، تحقيق: سالم محمد عطا ومحمد علي معوض، الطبعة الثانية١٤٢٣هـ/ ٢٠٠٢م، دار الكتب العلمية بيروت.

١٦ـ الاستيعاب في أسماء الأصحاب (بهامش الإصابة)، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكي رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٦٣هـ، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى ١٣٩٨هـ/ ١٩٧٨م.

١٧ـ أسد الغابة في معرفة الصاحبة، للإمام عزالدين أبي الحسن علي بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير، رحمه الله تعالى، المتوفى٦٣٠هـ، دار الكتب العلمية بيروت.

١٨ــ إسعاف المبطأ برجال الموطأ للإمام عبدالرحمن بن أبي بكرجلال الدين السيوطي رحمه الله تعالى، المتوفى ٩١١ھ، تحقيق وتعلق: موفق فوزي جبر، الطبعة الأولى ١٤١٠ھ/ ١٩٩٠م، دار الهجرة بيروت.

١٩ــ الإصابة في معرفة الصحابة، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجرالعسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى٨٥٢ھ، دار الفكر، بيروت، الطبعةالأولى: ١٣٩٨ھ/١٩٧٨م.

٢٠ــ إصلاح غلط المحدثين، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي البستي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٨٨ھ، تحقيق: الدكتور حاتم صالح الضامن، الطبعة الثانية ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٥م، مؤسسة الرسالة.

٢١ــ أصول الفقه الإسلامي للدكتور وهبة الزحيلي حفظه الله تعالى، دار الفكردمشق، الطلبة الأولى ١٤٠٦ھ/١٩٨٦م.

٢٢ــ إعانة الطالبين على حل ألفاظ فتح المعين، لأبي بكر بن محمد شطاالدمياطي المعروف بالبكري، رحمه الله تعالى، المتوفى بغد ١٣٠٢ھ، الطبعة الأولى ١٤١٨ھ/ ١٩٩٧م، دار الفكر بيروت.

٢٣ــ أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري، للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله تعالى، المتوفى٣٨٨ھ، مركز إحياء التراث الإسلامي، جامعة أم القرى، مكة المكرمة.

٢٤ــ الاغتباط بمن رمي من الرواة بالاختلاط، للإمام برهان الدين إبراهيم بن محمد سبط ابن العجمي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٤١ھ تحقيق: علاء الدين علي رضا(باسم نهاية الاغتباط) الطبعة الدولى ١٤٠٨ھ/ ١٩٨٨م، دار الحديث القاهرة.

٢٥ــ إكمال المعلم بفوائد مسلم، للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٤٤ھ، تحقيق: الدكتور يحيى إسماعيل،دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع، ط: ١٤١٩ھ/ ١٩٩٨م.

٢٦ــ إكمال تهذيب الكمال، للعلامة الحافظ علاء الدين مغلطاي بن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٦٢ھ، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، القاهرة، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ھ/ ٢٠٠١م.

٢٧ــ آكام المرجان في أحكام الجان، للإمام أبي عبدالله بدرالدين محمد بن تقي الدين عبد الله الشلبي الدمشقي الحنفي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٦٩ھ، مكتبة القوآن القاهرة.

٢٨ــ إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم، لأبي عبدالله محمد بن خلفة الوشتاني الأبي- المالكى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٨٢٧ أو ٥٨٢٨، دار الكتب العلمية، بيروت.
٢٩ــ الإلزامات والتتبع على الصحيحين، للإمام أبي الحسن علي بن عمر بن أحمد المعروف بالدار قطني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٣٨٥، تحقيق: أبي عبدالرحمن مقبل بن هادي الوادعي، الطبعة الثانية ٥١٤٠٥/ ١٩٨٥م.
٣٠ــ الانتقاء في فضائل الأئمة الثلاثة الفقهاء: مالك بن أنس ومحمد بن إدريس الشافعي وأبي حنيفة، للإمام الحافظ أبي عمريوسف بن عبدالبر الأندلسي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٤٩٣، اعتنى به الشيخ عبد الفتاح أبوغدة رحمه الله تعالى، الطبعة الأولى ٥١٤١٧/ ١٩٩٧م، مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب/ دار البشائر الإسلامية بيروت.
٣١ــ الأنساب، للإمام أبي سعد عبدالكريم بن محمد بن منصور التميمي السمعاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٥٦٢، تعليق: عبدالله عمرالبارودي، ٥٥٦٢، دار الجنان، بيروت الطبعة الأولى: ٥١٤٠٨/ ١٩٨٨م.
٣٢ــ إنسان العيون في سيرة الأمين المامون، المعروف بالسيرة الحلبية، لأبي الفرج نور الدين علي بن إبراهيم بن أحمد الحلبي الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى: ٥١٠٤٤، دار الكتب العلمية، بيروت،ط: ٢٠٠٨م.
٣٣ــ الإنصاب في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام المبجل أحمد بن حنبل، لشيخ الإسلام علاء الدين أبي الحسن علي بن سليمان المرداوي، رحمه الله تعالى، التموفى ٨٨٥، تصحيح وتحقيق: محمد حامد الفقي، الطبعة الأولى ٥١٣٧٤/ ١٩٥٥م.
٣٤ــ أوجزالمسالک إلى موطامالک، للإمام المحدث شيخ الحديث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله تعالى، التموفى ٥١٤٠٢، تحقيق: الدكتور تقي الدين الندوي، دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى: ٥١٤٢٤/ ٢٠٠٣م.
٣٥ــ الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف، للإمام أبي بكرمحمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابورى رحمه الله تعالى، المتوفى سنة ٥٣١٩، تحقيق: الدكتور أبوحماد صغيرأحمد بن محمد حنيف، دار طيبة، الرياض، ط: ٥١٤٠٥/ ١٩٨٥م.
٣٦ــ البحرالرائق شرح كنز الدقائق، للإمام زين الدين بن إبراهيم بن نجيم رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٩٦٩ أو٥٩٧٠، مكتبة رشيدية كوئتة.

البحرالزخار (انظر: مسند البزار).
٣٧ـ بداية المجتهد ونهاية المقتصد، للإمام القاضي أبي الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد المالكي القرطبي رحمه الله تعالى، التموفى ٥٥٩٥ تحقيق: علي محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، الطبعة الثانية: ٥١٤٢٤/ ٢٠٠٣م. دار الكتب العلمية، بيروت.
٣٨ـ البداية والنهاية، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٧٧٤ الطبعة الثانية ١٩٧٧م، مكتبة المعرف، بيروت.
٣٩ـ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي رحمه الله تعالي، المتوفى ٥٥٨٧ ايج ايم سعيد كمبني كراتشي.
٤٠ـ بذل المجهود في حل سنن أبي داود، للإمام المحدث الكبيرالشيخ خليل أحمد السهار نفوري رحمه الله تعالى، المتوفى ٥١٣٤٦، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركزالشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى:٥١٤٢٧/٢٠٠٣م.
٤١ـ بغية الألمعي في تخريج الزيلعي (تعليقات نصب الراية) للشيخ المحدث عبد العزيز السهالوي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥١٣٥٩/ ١٩٤٠م، بعناية الشيخ محمد عوامة، دار القبلة جدة.
٤٢ـ البناية شرح الهداية، للإمام المحدث الفقيه العلامة محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن الحسين، المعروف بدرالدين العيني الحنفي رحمه الله، المتوفى ٥٨٥٥، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ٥١٤٢٠/١٩٩٩م.
٤٣ـ تاج العروس من جواهر القاموس للعلامة اللغوي المحدث الفقيه أبي الفيض السيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزَّبيدي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥١٢٠٥، دار مكتبة الحياة بيروت.
٤٤ـ تاريخ أسماء الثقات للإمام عمربن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهين رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٣٨٥، تحقيق: صبحي السامرائي الطبعة الأولى ٥١٤٠٤/ ١٩٨٤م، الدار السلفية، الكويت.
٤٥ـ تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقى رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٧٤٨، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ٥١٤٢٦/٢٠٠٥م.

٤٦ــ التاريخ الكبير، للإمام محمد بن إسماعيل بن إبراهيم الجعفي البخارى رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٦ه، دار الكتب العلمية بيروت.

٤٧ــ التاريخ الكبير لأمير المؤمنين في الحديث محمد بن إسماعيل بن إبراهيم الجعفي البخاري رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٥٦ه، دار الكتب العلمية بيروت.

٤٨ــ تاريخ بغداد أو مدينة السلام، للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله تعالى، المتوفى٤٦٣ه، تحقيق: مصطفى عبدالقادرعطا، دارالكتب العلمية، بيروت، الطبع الثانية: ١٤٢٥ه/ ٢٠٠٤م.

٤٩ــ تاريخ مدينة دمشق وذكر فضلها وتسمية من حلها من الأماثل، للإمام الحافظ أبي القاسم علي بن الحسن بن هبة الله بن عبدالله الشافعي، المعروف بابن عساكر، رحمه الله تعالى، المتوفى٥٧١ه، تحقيق:محب الدين أبي سعيد العمري دارالفكر، بيروت، ١٤١٥ه/ ١٩٩٥م.

٥٠ــ تاريخ يحيى بن معين للدارمي، للإمام يحيى بن معين بن عون المري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٣٣ه، رواية عثمان بن سعيد الدارمي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٨٠ه، تحقيق: الدكتور أحمد محمد نورسيف، دار المأمون للتراث.

٥١ــ تاريخ يحيى بن معين للدوري، للإمام يحيى بن معين بن عون المري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٣٣ه، رواية أبي الفضل العباس بن محمد بن حاتم الدوري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٧١ه، تحقيق: عبدالله أحمد حسن، دار القلم بيروت.

٥٢ــ تأنيب الخطيب على ماساقه في ترجمة أبي حنيفة من الأكاذيب، للإمام محمد زاهدبن الحسن الكوثري رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٧١ه طبعة ١٤١٠ه/ ١٩٩٠م.

٥٣ــ تجريد أسماء الصحابة، للحافظ شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨ه، دار المعرفة بيروت.

٥٤ــ تحريرتقريب التهذيب، للدكتور بشارعواد معروف والشيخ شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ه/١٩٩٧م.

٥٥ــ تحفة الأشراف بمعرفة الاطراف، للحافظ المتقين جمال الدين أبي الحجاج يوسف بن الزكي عبد الرحمن بن يوسف المزّي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٢ه، تحقيق: عبد الصمد شرف الدين، المكتب الإسلامي، بيروت الطبعة الثانية ١٤٠٣ه/ ١٩٨٣م.

٥٦ــ تحفة الباري شرح صحيح البخاري، للإمام شيخ الإسلام أبي يحيى زكريا بن محمد الانصاري الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٢٦ھ، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ھ/ ٢٠٠٤م. دار الكتب العلمية، بيروت/ دار ابن حزم، بيروت.

٥٧ــ الترغيب والترهيب للإمام عبد العظيم بن عبد القوي المنذري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٥٦ھ، الطبعة الثالثة ١٣٨٨ھ/١٩٦٨م، دار إحياء التراث العربي بيروت.

٥٨ــ التعديل والتجريح لمن خرج له البخاري في الجامع الصحيح للإمام أبي الوليد سليمان بن خلف بن سعد الباجي رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٧٤ھ، تحقيق الدكتور أبي لبابة حسين، الطبعة الأولى ١٤٠٦ھ/ ١٩٨٦م، دار اللواء، الرياض.

٥٩ــ تعريف أهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس، للحافظ أحمد بن علي بن حجرالعسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ھ، تحقيق عاصم عبدالله القريوتي، الطبعة الأولى ١٤٠٣ھ/ ١٩٨٣م، مكتبة المنار، عمان.

٦٠ــ التعليق الممجد على موطإ الإمام محمد، للعلامة الفقيه المحدث محمد عبد الحي اللكنوي رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٣٠٤ھ، نور محمد أصح المطابع كراتشي.

● التعليق الممجد، بتحقيق الدكتور تقي الدين الندوي، الطبعة الأولى ١٤١٢ھ/١٩٩١م، دار السنة والسيرة بومبائي/ دارالقلم دمشق.

٦١ــ تعليقات الإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٤٠٢ھ، على بذل المجهود في حل سنن أبي داود، للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد السهارنفوري رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٤٦ھ، تحقيق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ھ/ ٢٠٠٦م.

٦٢ــ تعليقات تهذيب الكمال، الدكتوربشار عواد معروف، مؤسسةالرسالة، بيروت، ١٤١٣ھ/ ١٩٩٢م

٦٣ــ تعليقات على الأنساب، عبدالله عمر البارودي، دار الجنان، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ھ/ ١٩٨٨م.

١ــ تعليقات على المحلى، للشيخ المحقق أحمد محمد شاكر رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٧٧ھ، إدارة الطباعة المنيرية بمصر ١٣٥٢ھ.

٦٤ــ تعليقات على مسند أحمد، للشيخ شعيب الأرنؤوط وجماعة، مؤسسة الرسالة، بيروت الطبعة الأولى: ١٤٢١ه.
٦٥ــ تغليق التعليق على صحيح البخاري، للحافظ أبي الفضل شهاب الدين أحمد بن علي بن حجرالعسقلاني الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ه، تحقيق: سعيد عبدالرحمن القزقي، المكتب الإسلامي/ دارعمار.
٦٦ــ تفسير البيضاوي (أنوار التتريل وأسرار التأويل) للأمام ناصرالدين أبي سعيد عبدالله بن عمر البيضاوي الشافعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٩٢ه، مكتبة يوسفي ديوبند.
٦٧ــ تفسير الجلالين (مع حاشية الصاوي) للعلامة جلال الدين محمد بن أحمد المحلي، المتوفى ٨٦٤ه، وجلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي، المتوفى ٩١١ه، رحمهماالله تعالى، دار الفكربيروت ١٤٢٣ه/ ٢٠٠٣م.
٦٨ــ تفسيرالقرآن العظيم للحافظ أبي الفداء عماد الدين إسماعيل بن كثيرالدمشقي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٧٤ه، دار إحياء الكتب العربية.
٦٩ــ تقريب التهذيب، للحافظ أبي الفضل شهاب الدين أحمد بن علي بن حجر العسقلاني الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ه، تقديم ودراسة: الشيخ المحدث محمد عوامة، دار الرشيد/ دار البشائر الإسلامية، سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ١٤٠٦ه/ ١٩٨٦م.
٧٠ــ التقرير والتحبيرعلى التحرير، للعلامة المحقق شمس الدين أبي عبدالله محمد بن محمد بن محمد بن أميرالحاج، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٧٩ه، المطبعة الكبرى الأميرية بولاق مصر، ١٣١٧ه.
٧١ــ التلخيص الحبيرفي تخريج أحاديث الرافعي الكبير، للإمام الحافظ شهاب الدين أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ه، تحقيق: عادل أحمد عبدالموجود وعلي محمد معوض، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ه/ ٢٠٠٦م.
٧٢ــ تلخيص المستدرك(المطبوع بذيل المستدرك) للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨ه، دار الفكر بيروت.
٧٣ــ التلقين في الفقه المالكي للإمام القاضي أبي محمد عبدالوهاب بن على بن نصرالبغدادي، رحمه الله تعالى، المتوفى٤٢٢ه، الطبعة الأولى ٢٠٠٤م/ ١٤٢٥ه، دار الكتب العلمية بيروت.

٧٤ــ التمهيد لمافي الموطأ من المعاني والأسانيد، للإمام الحافظ أبي عمريوبسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكي رحمه الله تعالى، المتوفى٤٦٣ه، المكتبة التجارية، مكة المكرمة.
٧٥ــ تنوير الأبصار وجامع البحار(على هامش رد المحتار) للفقيه شمس الدين محمد بن عبدالله بن أحمد الخطيب العمري التمرتاشي الغزي الحنفي، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠٠٤ه، مكتبة رشيدلِة، كوئته.
٧٦ــ تهذيب الأسماء واللغات، للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٧٦ه، دار الكتب العلمية، بيروت.
٧٧ــ تهذيب التهذيب، للحافظ أبي الفضل شهاب الدين أحمد بن علي بن حجرالعسقلاني الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ه، دارصادر، بيروت، تصوير دائرة المعارف النظامية حيدر آباد الدكن، الهند، الطبعة الأولى: ١٣٢٥ه.
٧٨ــ تهذيب الكمال في أسماء الرجال، للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف بن الزكي عبدالرحمن بن يوسف المزي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٢ه، تحقيق: الدكتور بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٤١٣ه/ ١٩٩٢م.
٢ــ تهذيب سنن أبي داود وإيضاح مشكلاته (المطبوع ضمن معالم السنن ومختصرالمنذري)، للإمام أبي عبدالله محمد بن أبي بكر المعروف بابن القيم رحمه الله تعالى، المتوفى٧٥١ه، مطبعة أنصار السنة المحمدية، ١٣٦٧ه/ ١٩٤٨م.
٧٩ــ الثقات، للإمام الحافظ أبي حاتم محمدبن حبان أحمد التميمي البستي رحمه الله تعالى، المتوفى٣٥٤ه، ١٣٩٣ه/ ١٩٧٣م، مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدرآباد الدكن، الهند.
٨٠ــ جامع الأحاديث، للإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي، المتوفى ٩١١ه رحمه الله تعالى، جمع وترتيب: عباس أحمد صقر، وأحمد عبدالجواد، دار الفكر بيروت.
٨١ــ جامع البيان عن تأويل آي القرآن المعروف بتفسيرالطبري، للإمام المفسرأبي جعفرمحمد بن جريرالطبري رحمه الله تعالى، المتوفى ٣١٠ه/ مركزالبحوث والدراسات العربية والإسلامية بدارهجر، القاهرة، ١٤٢٢ه/ ٢٠٠١م.

٨٢ــ جامع التحصيل في أحكام المراسيل، للحافظ صلاح الدين بن أبي سعيد خليل بن كيكلدي العلائي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٧٦١، تحقيق: حمدي عبد المجيد السفلي، الطبعة الثانية ٥١٤٠٧/ ١٩٨٦م، عالم الكتب/ مكتبة النهضة العربية.

٨٣ــ جامع الترمذي، الجامع المختصرمن السنن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعرفة الصحيح والمعلول وماعليه العمل، للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة بن موسى الترمذي رحمه الله تعالى، المتوفي٥٢٧٩، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ٥١٤٢١/ أبريل ٢٠٠٠م.

- جامع الترمذي، طبعة: ايج ايم سعيد كمبني كراتشي.
- جامع الترمذي، طبعة: دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: الشيخ أحمد محمد شاكر والشيخ محمد فؤاد عبدالباقي وإبراهيم عطوة عوض.

٨٤ــ الجامع الصحيح (للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري) من رواية أبي ذر الهروي عن مشايخه الثلاثة الكشميهني والمستملي والسرخسي،تحقيق: عبد القادر شيبة الحمد، الطبعة الأولى ٥١٤٢٩/ ٢٠٠٨م.

- الجامع الصحيح للبخاري، طبعة الدكتورمصطفى ديب البغا، دار ابن كثير، دمشق.

٨٥ الجامع في الجرح والتعديل، جمع وترتيب: السيد أبوالمعاطي النوري وأصحابه، الطبعة الأولى ٥١٤١٢/ ١٩٩٢م، عالم الكتب.

٨٦ــ الجامع لأحكام القرآن، المعروف بتفسير الطبري، للأمام العلامة أبي عبدالله محمدبن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله تعالى، المتوفى٥٦٧١، دار الفكر بيروت.

٨٧ــ الجامع الأخلاق الراوي وآداب السامع، للأمام الحافظ أبي بكرأحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٤٦٣، الطبعة الأولى ٥١٤١٧/ ١٩٩٦م، دار الكتب العلمية بيروت.

٨٨ــ الجرح والتعديل، للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذرالتميمي الحنظلي الرازي رحمه الله تعالى، المتوفى: ٥٣٢٧، تحقيق: مصطفى عبدالقادرعطا، دار الكتب العلمية، بيروت الطبعة الأولى: ٥١٤٢٢/ ٢٠٠١م.

٨٩ــ الجوهرالنقي في الرد على السنن الكبرى للبيهقي، (بذيل السنن الكبرى) للعلامة عـلاء الدين علي بن عثمان المارديني الشهيربابن التركماني رحمه الله تعالى، المتـوفى ٧٤٥ه، مطبعـة مجلس دائرة المعارف النظامية حيدر آباد، الدكن،ط: ١٣٤٤ه.
٩٠ــ حاشية ابن عابدين (رد المحتارحاشية الدر المختار) للفقيه العلامة خاتمة المحققين محمد أمـين بن عمر، الشهير بابن عابدين رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٥٢ه، تحقيق: الدكتورحسام الدين بن محمد صالح فرفور، دار الثقافة والتراث، دمشق سورية، الطبعة الأولى: ١٤٢١ه/٢٠٠٠م.
٩١ــ حاشية الدسوقي على الشرح الكبير، للعالم العلامة شمس الدين محمد عرفـة الدسـوقي، رحمه الله تعالي، المتوفى ١٢٣٠ه، دار الفكربيروت.
٩٢ــ حاشية السندي على صحيح البخاري، للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبـدالهادي السندي رحمه الله تعالى، المتوفى١١٣٨ه، (المطبوع على حاشية صحيح البخاري) قديمی كتـب خانه، كراچی.
٩٣ــ حاشية الطحطاوي على الدر المختار، للعلامة الفقيه أحدبن محمد بن أسماعيل الطحطاوي الحنفي، رحمه الله تعالى، المتوفى١٢٣١ه، الطبعة الثالثة، ١٢٨٢ه، المطبعة العامرة ببولاق مصر.
● حلبي كبير(انظر: غنية المتملي).
٩٤ــ خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال)، للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمـه الله تعالى، المتوفى بعدسنة ٩٢٣ه، مكتب المطبوعـات الإسـلامية بحلـب، الطبعـة الثانيـة: ١٣٩١ه/١٩٧١م.
٩٥ــ الدر المختارشرح تنوير الأبصار وجامع البحار، للإمام العلامة الفقيه علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي الحنفي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠٨٨ه، (المطبوع مع رد المحتار) تحقيق: الدكتور حسام الدين بن محمد صالح فرفور، دار الثقافة والتراث، دمشق سورية، الطبعة الأولى: ١٤٢١ه/٢٠٠٠م.
٩٦ــ الدر المنثورفي التفسيربالمأثور، للإمام عبدالرحمن بن أبي بكرجلال الدين السيوطي رحمه الله تعالى، المتوفي ٩١١ه، مؤسسة الرسالة.
٩٧ــ دلائل النبوة ومعرفة أحوال صاحب الشريعة، لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله تعالى، المتوفى٤٥٨ه، تحقيق: الدكتور عبدالمعطي قلعجي، دار الكتب العلمية، بيروت.

٩٨ـ ذكر من تكلم فيه وهو موثق، للإمام شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي، رحمه الله تعالى، المتوفى٧٤٨ﻫ، تحقيق محمد شكورالميادينى، الطبعة الأولى ١٤٠٦ﻫ/ ١٩٨٦م، مكتبة المنار، الزرقاء الأردن.

٩٩ـ رجال صحيح مسلم، للإمام أحمد بن علي بن منجويه الأصبهاني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٢٨ﻫ، تحقيق: عبدالله الليثي. دار المعرفة بيروت.

• رد المحتار على الدرالمختار.(انظر حاشية ابن عابدين)

• رد المختار، طبعة: مكتبة رشيدية، كوئته، الطبعة الأولى: ١٤١٢ﻫ.

١٠٠ـ رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للأمام المحدث العارف الرباني الشيخ أحمد بن عبدالرحيم المعروف بالشاه ولي الله رحمه الله تعالى، المتوفى ١١٧٦ﻫ، قديمي كتب خانه، كراچى.

١٠١ـ الرواة الثقات المتكلم فيهم بما لايوجب ردهم، للإمام الحافظ أبي عبدالله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨ﻫ، تحقيق: محمد إبراهيم الموصلي، الطبعة الأولى ١٤١٢ﻫ/ ١٩٩٢م، دار البشائر الإسلامية بيروت.

١٠٢ـ روح المعاني في تفسيرالقرآن العظيم والسبع المثاني، للإمام العلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الآلوسي البغدادي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٧٠ﻫ، ضبطه وصححه علي عبدالباري عطية، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٦ﻫ/ ٢٠٠٥م.

١٠٣ـ زادالمعاد في هدي خيرالعباد، للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكرالدمشقي، المعروف بابن القيم رحمه الله تعالى، المتوفي٧٥١ﻫ مؤسسة الرسالة.

١٠٤ـ سبل السلام شرح بلوغ المرام من جمع أدلة الأحكام، للسيد الإمام محمدبن إسماعيل الكحلاني ثم الصنعاني المعروف بالأمير، المتوفى١١٨٢ﻫ، مكتبة إحياء التراث العربي بيروت لبنان، الطبعة الخامسة: ١٣٩١ﻫ/ ١٩٧٩م.

١٠٥ـ سبل الهدى والرشاد في سيرة خير العباد، وذكرفضائله وأعلام نبوته وأفعاله وأحواله في المبد إ والمعاد، المعروف بالسية الشامية، للعلامة محمدبن يوسف الصالحي الشامي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٤٢ﻫ، تحقيق: عادل أحمد عبدالموجود وعلي محمد معوض، الطبعة الأولى ١٤١٤ﻫ/ ١٩٩٣م، دار الكتب العلمية بيروت.

١٠٦ـ السعاية في كشف مافي شرح الوقاية، للعلامة الفقيه المحدث محمد عبدالحى الكنوي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٠٤ه، سهيل اكيدمي لاهور، الطبعة الأولى: ١٣٩٦ه/ ١٩٧٦م.

١٠٧ـ سنن ابن ماجه، للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن يزيد بن ماجه الربعي القزويني رحمه الله تعالى، المتوفى٢٧٣ه، المطبوع ضمن موسوعة الكتب الستة، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ه/ أبريل ٢٠٠٠م.

١٠٨ـ سنن أبي داود، للإمام الحافظ أبي داود سليمان بن الأشعت بن إسحاق الأزدي السجستاني رحمه الله تعالى، المتوفى٢٧٥ه، المطبوع ضمن موسوعة الكتب الستة، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ه/أبريل ٢٠٠٠م.

١٠٩ـ سنن الدار قطني، للإمام المحدث الحافظ الكبيرعلي بن عمر الدارقطني رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٨٥ه دار نشر الكتب الإسلامية لاهور.

١١٠ـ سنن الدارمي (مسند الدارمي) للإمام الحافظ عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي السمرقندي رحمه الله تعالى، المتوفى٢٥٥ه، تحقيق: فؤاد أحد زمرلي وخالد النسبع العلمي، قديمي كتب خانه، كراچى.

- السنن الصغرى(المجتبى) بتحقيق الشيخ عبدالفتاح أبوغدة، رحمه الله تعالى، الطبعة الثانية ١٤٠٦ه/١٩٨٦م، مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب.

١١ـ السنن الصغرى (المجتبى) للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٠٣ه، المطبوع ضمن موسوعة الكتب الستة، دار السلام.

- السنن الكبرى للإمام أبي بكربن أحمدبن الحسين بن علي البيهقي، بتحقيق: محمد عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٣ه/ ٢٠٠٣م.

١١٢ـ السنن الكبرى، للإمام أبي بكربن أحمد بن الحسين بن علي البيهقي، مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد، الدكن، الطبعة الأولى،١٣٤٤ه.

١١٣ـ السنن الكبرى، للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٠٣ه، إدارة التأليفات الأشرفية، ملتان.

١١٤ـ سؤالات ابن الجنيد (أبي إسحاق إبراهيم بن عبدالله الختلي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٦٠ه تقريبا) لأبي زكريا يحيى بن معين رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٣٣ه، تحقيق: الدكتور أحمد محمد نورسيف، الطبعة الأولى ١٤٠٨ه/ ١٩٨٨م، مكتبة الدار بالمدينة المنورة.

١١٥ــ سؤالات أبي عبيد الآجري، (أبوعبيد محمد بن علي بن عثمان الآجري البصري، أحدعلماء القرن الثالث وأوائل القرن الرابع) للإمام أبي داود سليمان بن الأشعث السجستاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٧٥هـ، تحقيق: محمدعلي قاسم العمري، ١٣٩٩م، الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة.

١١٦ــ سؤالات البرذعي (الإمام الحافظ أبي عثمان سعيدبن عمروالأزدي البرذعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٩٢هـ) لأبي زرعة الرازي (وهوكتاب الضعفاء والكذابين والمتروكين) للإمام الحافظ أبي زرعة عبيدالله بن عبدالكريم الرازي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٦٤هـ، تحقيق: أبي عمرمحمد بن علي الأزهري، الطبعة الأولى ١٤٣٠هـ/٢٠٠٩م، الفاروق الحديثة.

١١٧ــ سيرأعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايمازالذهبي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨هـ إشراف وتحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٠٦هـ/١٩٨٦م.

١١٨ــ شرح ابن بطال على صحيح البخاري، للإمام أبي الحسن علي بن خلف بن عبدالملك المعروف بابن بطال البكري القرطبي رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٤٩هـ، الطبعة الثانية ١٤٢٣هـ/٢٠٠٣م، مكتبة الرشد، الرياض.

- شرح الأبي على صحيح مسلم (انظر: إكمال إكمال المعلم)

١١٩ــ شرح الزرقاني على المواهب اللدنية، للإمام العلامة محمد بن عبدالباقي بن يوسف الزرقاني المالكي رحمه الله تعالى، المتوفى ١١٢٢هـ، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ/ ١٩٩٦م، دار الكتب العلمية بيروت.

- شرح السنوسي على صحيح مسلم (انظر: مكمل إكمال الإكمال)

١٢٠ــ الشرح الكبير(لشمس الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن محمد بن أحمد بن قدامة المقدسي رحمه الله تعالى، المتوفى٦٨٢هـ) مع المقنع (لموفق الدين أبي محمد عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامة المقدسي رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٢٠هـ) والإنصاب في معرفة الراجح من الخلاف (لعلاء الدين علي بن سليمان بن أحمد المرداوي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٨٥هـ) تحقيق: عبدالله عبدالمحسن التركي، والدكتورعبد الفتاح محمد الحلو، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ/ ١٩٩٣م، هجرى للطباعة والنشر.

١٢١ــ شرح الكرماني على صحيح البخاري، المسمى بالكواكب الدراري، للإمام العلامة المحدث شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني رحمه الله تعالى،المتوفى٥٧٨٦، إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠١ه/١٩٨١م.

١٢٢ــ الشرح الكبير على مختصر خليل، للعلامة الفقيه أبي البركات أحمد بن محمد بن أحمد العدوي الشهير بالدرديرالمالكي، رحمه الله تعالى، المتوفى١٢٠١ه، الطبعة الثانية ١٤٢٤ه/٢٠٠٣م، دار الكتب العلمية، بيروت.

- شرح النووي على صحيح الإمام مسلم، المسمى بالمنهاج، طبعة قديمى كتب خانه، كراچى، بذيل صحيح مسلم.

١٢٣ــ شرح النووي على صحيح الإمام مسلم، المسمى بالمنهاج، للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبي زكريا محيي الدين يحي بن شرف النووي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٦٧٦، الطبعة الأولى ١٣٤٧ه/ ١٩٢٩م، المطبعة المصرية بالأزهر.

١٢٤ــ شرح الوقاية (المطبوع مع السعاية) لصدرالشريعة عبدالله بن مسعود بن تاج الشريعة رحمه الله تعالى المتوفى ٥٧٤٧، سهيل اكيدمي لاهور.

١٢٥ــ شرح سنن أبي داود، للإمام بدر الدين أبي محمد محمودبن أحمدبن موسى العيني، المتوفى: ٥٨٥٥، تحقيق:أبوالمنذر خالدبن إبراهيم المصري، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ه /١٩٩٩م. مكتبة الرشد، الرياض

١٢٦ــ شرح عقود رسم المفتي لفقيه الديار الشامية العلامة محمد أمين بن عمرعابدين الدمشقي، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٥٢ه، تعليق: المفتي مظفرحسين والشيخ أبو لبابة. الطبعة الرابعة ١٤٣٤ه/ ٢٠١٣م مكتبة السعيد ناظم آباد كراتشي.

١٢٧ــ شرح علل الترمذي للإمام الحافظ زين الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن أحمد البغدادي الشهير بابن رجب الحنبلي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٧٩٥، تحقيق: الأستادالدكتور نور الدين عتر، الطبعة السادسة ١٤٣٣ه/٢٠١٢م، دار السلام القاهرة.

١٢٨ــ شرح مشكل الآثار، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله تعالى، المتوفى سنة ٥٢٣١، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤوط، الطبعة الأولى ١٤١٥ه/ ١٩٩٤م، مؤسسة الرسالة، بيروت.

• شرح معاني الآثار، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمدبن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢١ه، طبعة: المكتبة الحقانية، ملتان.

١٢٩ــ شرح معاني الآثار، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢١ه، تحقيق: محمد زهري النجار، عالم الكتاب، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٤ه/ ١٩٩٤م.

١٣٠ــ الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، للإمام أبي نصرإسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٩٣ه، تحقيق: أحمد عبدالغفور عطار، الطبعة الرابعة ١٤٠٧ه/١٩٨٧م، دار العلم للملايين،بيروت.

• صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان (انظر: الإحسان)

١٣١ــ صحيح ابن خزيمة، للإمام أبي بكر محمدبن إسحاق بن خزيمة السلمي النيسابوري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣١١ه تحقيق: الدكتورمحمد مصطفى الأعظمي، المكتب الإسلامي، ١٤٠٠ه/ ١٩٨٠م.

١٣٢ــ صحيح الإمام مسلم(المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسوالله صلى الله عليه وسلم) للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٦١ه، (المطبوع ضمن موسوعة الكتب الستة) دار السلام للنشروالتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ه/ أبريل ٢٠٠٠م.

١٣٣ــ صحيح البخاري(الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه) للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة الجعفي البخاري رحمه الله تعالى، المتوفى٢٥٦ه، بحاشية العلامة المحدث الشيخ أحمد علي السهارنفوري رحمه الله تعالى، المتوفى، قديمي كتب خانه كراتشي.

• صحيح البخاري، طبعة: دار السلام ضمن موسوعة الكتب الستة، الطلعة الثالثة: محرم ١٤٢١ه/ أبريل٢٠٠٠م.

• صحيح البخاري، طبعة: شركة دار الأرقم بن دار الأرقم بيروت، بعناية: محمد نزار تميم وهيثم نزارتميم.

١٣٤ــ الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفر محمد بن عمروبن موسى بن حمادالعقيلي المكي، رحمه الله تعالى، المتوفى٣٢٢ه، تحقيق: الدكتورعبد المعطي أمين قلعجي، دار الكتب العلمية بيروت.

١٣٥ـ الضعفاء والمتروكون، للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن علي بن شعيب النسائي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٠٣هـ، تحقيق: محمود إبراهيم زايد، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ/ ١٩٨٦م، دار المعرفة.

● طبقات ابن سعيد (انظر: الطبقات الكبرى).

١٣٦ـ طبقات الشافعية الكبرى للعلامة تاج الدين أبي نصرعبدالوهاب بن الإمام تقي الدين السبكي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٧١هـ، دار المعرفة بيروت.

١٣٧ـ الطبقات الكبرى، للإمام أبي عبدالله محمد بن سعد رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٣٠هـ، دار صادر بيروت.

١٣٨ـ طرح التثريب في شرح التقريب للشيخ زين الدين أبي الفضل عبدالرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٠٦هـ، تحقيق: حمدي الدمرداش محمد، الناشر: مكتبة نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، الرياض، الأولى: ١٤٢٤هـ/ ٢٠٠٣م.

١٣٩ـ عارضة الأحوذي بشرح صحيح الترمذي، المعروف بشرح ابن العربي على صحيح الترمذي، للإمام أبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي المالكي رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٤٣، المطبعة المصرية بالأزهر.

١٤٠ـ علل الترمذي الكبير، للإمام أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٧٩هـ، ترتيب أبي طالب القاضي، تحقيق: السيد صبحي السامرائي، والسيد أبوالمعاطي النوري، ومحمود خليل الصعيدي، عالم الكتب/ مكتبة النهضة العربية ١٤٠٩هـ/١٩٨٩م الطبعة الأولى.

١٤١ـ علل الحديث لابن أبي حاتم، للحافظ أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس الحنظلي الرازي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٢٧هـ، الطبعة الأولى ١٤٢٧هـ/ ٢٠٠٦م، مكتبة الملك فهد.

١٤٢ـ العلل الصغير، للإمام أبي عيسى محمد بن عيسى بن الترمذي رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٧٩هـ(آخرجامع الترمذي، نسخة أحمد شاكر وصاحبيه) دار إحياء التراث العربي.

١٤٣ـ العلل الواردة في الأحاديث النبوية، للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي الدارقطني رحمه الله تعالى، المتوفى، ٣٨٥هـ، تحقيق: الدكتور محفوظ الرحمن زين الله السلفي، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ/ ١٩٨٥م، دار طيبة الرياض.

١٤٤ـ العلل ومعرفة الرجال(رواية عبدالله بن الإمام أحمد) للإمام أحمد بن محمدبن حنبل الشيباني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٤١ه، تحقيق الدكتور وصي الله بن محمد عباس، الطبعة الثانية ١٤٢٢ه/٢٠٠١م، دار الخاني الرياض.

١٤٥ـ علوم الحديث، للإمام الحافظ تقي الدين أبي عمروعثمان بن عبدالرحمن المعروف بابن الصلاح رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٤٣ه، تحقيق: نور الدين عتر، دار الفكر، تصوير١٤٠٦ه/ ١٩٨٦م.

١٤٦ـ عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة الفقية المحدث بدرالدين أبومحمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله، المتوفى ٨٥٥ه، إدارة الطباعة المنيرية.

١٤٧ـ عون المعبود شرح سنن أبي داود، للعلامة المحدث شمس الحق بن أميرعلي البكري العظيم آبادي، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٢٩ه، الطبعة الأولى ١٤١٠ه/ ١٩٩٠م، دار الكتب العلمية بيروت.

١٤٨ـ غريب الحديث للإمام أبي عبيد القاسم بن سلام الهروي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٢٤ه، تحقيق: الدكتور حسين محمد محمد شرف، الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، القاهرة،١٤٠٤ه/ ١٩٨٤م.

١٤٩ـ غنية المتملي في شرح منية المصلي المعروف بالكبيري، وبحلبي كبير،للشيخ إبراهيم بن محمد الحلبي الحنفي، المتوفى ٩٥٦ه، الطبعة الأولى: ١٣٩٩ه/ ١٩٧٩م، سهيل الكيدمي لاهور باكستان،

١٥٠ـ الفتاوى التاتار خانية، للشيخ الدمام فريد الدين عالم بن العلاء الإندربتي الدهلوي الهندي، رحمه الله تعالى، المتوفى٧٨٦ه، تحقيق شبيرأحمد القاسمي، الطبعة الأولى ١٤١٣ه/ ٢٠١٠م، مكتبة زكريا بديوبندالهند.

١٥١ـ الفتاوى الكبرى، للإمام شيخ الإسلام تقي الدين ابن تيمية رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٢٨ه، تحقيق: محمد عبدالقادر عطا ومصطفى عبدالقادر عطا، الطبعة الأولى ١٤٠٨ه/ ١٩٨٧م، دار الكتب العلمية بيروت.

١٥٢ـ فتح الباري شرح صحيح البخاري للإمام الحافظ زين الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن أحمد البغدادي الشهير بابن رجب الحنبلي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٩٥ه، تحقيق: محمود بن شعبان وأصحابه، الطبعة الأولى ١٤١٧ه/ ١٩٩٦م، مكتبة الغرباء الأثرية.

١٥٣ــ فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ھ، دار الفكر بيروت.

١٥٤ــ فتح القديرعلى الهداية، للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبدالواحد، المعروف بابن الهمام الحنفي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٦١ھ، المكتبة الرشيدية، كوئته.

١٥٥ــ فتح المغيث شرح ألفية الحديث، للإمام الحافظ شمس الدين محمد بن عبد الرحمن السخاوي، المتوفى ٩٠٢ھ، تحقيق: الشيخ علي حسين علي، الطبعة الثانية ١٤١٢ھ/ ١٩٩٢م، دار الإمام الطبري.

١٥٦ــ فتح الملهم شرح صحيح مسلم، للعلامة المحدث مولانا شبيرأحمد العثماني رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٦٩ھ، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ھ/ ٢٠٠٦م، دار القلم، دمشق.

١٥٧ــ الفصول في الأصول للإمام أحمد علي الرازي الجصاص، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٧٠ھ، تحقيق: الدكتور عجيل جاسم النشمي، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة الكويت، ١٤١٤ھ/ ١٩٩٤م.

١٥٨ــ فضل الباري شرح أردو صحيح البخاري، لشيخ الإسلام العلامة شبيرأحمد العثماني رحمه الله، المتوفى ١٣٦٩ھ، ترتيب ومراجعة: قاضي عبدالرحمن، إدارة العلوم الشرعية، كراتشي،ط: ١٣٩٥ھ/ ١٩٧٥م.

١٥٩ــ فواتح الرحموت بشرح مسلم الثبوت، للعلامة عبدالعلي بن نظام الدين بن قطب الدين بن عبدالحليم السهالوي الأنصاري اللكنوي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٢٥ھ، الطبعة الأولى ١٤٢٣ھ/ ٢٠٠٢م.

١٦٠ــ الفيض السمائي على سنن النسائي، للإمام الفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الكنكوهي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٢٣ھ، تحقيق وتحشية: الشيخ محمد عاقل، مكتبة الشيخ كراتشي.

١٦١ــ فيض القدير شرح الجامع الصغير، للعلامة محمد عبدالرءوف بن تاج العارفين بن الحدادي المنادي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠٣١ھ، دار المعرفة بيروت.

١٦٢ــ القاموس المحيط للإمام اللغوي مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز آبادي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨١٧ھ، مؤسسة الرسالة، الطبعة الثانية، ١٤٠٧ھ/ ١٩٨٧م.

١٦٣ــ الكامل في ضعفاء الرجال للإمام أبي أحمد عبدالله بن عدي الجرجاني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٦٥ھ، تحقيق: الدكتور سهيل زكار ويحيى مختار غزاوي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٠٩ھ/١٩٨٨م.

- كبيري (انظر: غنية المتملي)

١٦٤ــ كتاب المختلطين للشيخ صلاح الدين أبي سعيد خليل بن الأميرسيف الدين بن كيكلدي بن عبدالله العلائي الدمشقي الشافعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٦١ھ، تحقيق رفعت فوزي عبد المطلب وعلي عبدالباسط، مكتبة الخانجي بالقاهرة.

١٦٥ــ كشف الأستار عن زوائد الزارللإمام نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٠٧ھ، الطبعة الأولى ١٤٠٥ھ، مؤسسة الرسالة.

١٦٦ــ كشف الباري عما في صحيح البخاري، لشيخ الحديث مولانا سليم الله خان حفظه الله تعالى، المكتبة الفاروقية، كراتشي،ط: ١٤٢٩ھ/٢٠٠٨م.

١٦٧ــ كنزالدقائق للعلامة الفقيه حافظ الدين عبدالله بن أحمد بن محمود النسفي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧١٠ھ، (المطبوع مع البحر الرائق شرح كنز الدقائق) مكتبة رشيدية كوئته.

١٦٨ــ كنزالعمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي، المتوفى: ٩٧٥ھ، تحقيق: محمود عمر الدمياطي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ھ/٢٠٠٤م.

١٦٩ــ الكنزالمتواري في معادن لامع الدراري وصحيح البخاري، للشيخ العلامة المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله تعالى، المتوفى سنة ١٤٠٢ھ، جمع وترتيب: لجنة من تلاميذ الإمام الكاندهلوي، مؤسسة الخليل الإسلامي، فيصل آباد،ط: ١٤٢٠ھ.

١٧٠ــ الكنى والأسماء، للإمام الحافظ أبي بشر محمد بن أحمد بن حمادالدولابي رحمه الله تعالى، المتوفى سنة ٣١٠ھ، المكتبة الأثرية، تصوير حيدرآباد الدكن.

١٧١ــ الكاشف في معرفة من له رواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد الذهبي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨ھ، تحقيق: محمد عوامة وأحمد محمد نمرالخطيب، الطبعة الأولى ١٤١٣ھ/١٩٩٢م، دار القبلة للثقافة الإسلامية/ مؤسسة علوم القرآن.

- كتاب الثقات (انظر: الثقات لابن حبان)
- كتاب الجرح والتعديل (انظر: الجرح والتعديل)

١٧٢ــ كتاب المجروحين من المحدثين والضعفاء والمتروكين، للإمام الحافظ أبي حاتم محمد بن حبان بن أحمد التميمي البستي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٥٤ھ تحقيق محمود إبراهيم زايد، الطبعة الأولى ١٣٩٦ھ، دار الوعي حلب.

١٧٣ــ الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل، لأبي القاسم جار الله محمود بن عمر الزمخشري، المتوفى ٥٣٨ھ، الطبعة الثالثة ١٤٠٧ھ، دار الكتاب العربي بيروت.

١٧٤ــ كشف الأسرار على أصول البزدوي، للعلامة عبدالعزيز بن أحمد بن محمد البخاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٣٠ھ، الصدف ببلشرز كراتشي.

١٧٥ــ الكواكب النيّرات في معرفة من اختلط من الرواة الثقات، لأبي البركات محمد بن أحمد المعروف بابن الكيال رحمه الله تعالى المتوفى ٩٣٩ھ، تحقيق ودراسة: الدكتور عبدالقيوم بن عبدرب النبي، الطبعة الثانية ١٤٢٠ھ/ ١٩٩٩م. المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة.

١٧٦ــ لامع الدراري على جامع البخاري، للإمام الفقيه المحدث الشيخ رشيدأحمد الكنكوهي رحمه الله، المتوفى سنة:١٣٢٣،ضبط: الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ١٣٣٤ھ، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة،ط: ١٣٩٦ھ/ ١٩٧٦م.

١٧٧ــ اللباب في تهذيب الأنساب، للإمام عزالدين أبي الحسن علي بن محمد بن محمد الشيباني الجزري، رحمه الله تعالى، دار صادربيروت ١٤٠٠ھ/ ١٩٨٠م.

١٧٨ــ لسان العرب، للإمام العلامة اللغوي أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم بن منظور الإفريقي المصري، المتوفى ٧١١ھ، نشرأدب الحوزة، قم، إيران ١٤٠٥.

١٧٩ــ لسان الميزان، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجرالعسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ھ، تحقيق: الشيخ عبدالفتاح أبوغدة، رحمه الله تعالى، دار البشائر الإسلامية، بيروت الطبعة الأولى: ١٤٢٣ھ/ ٢٠٠٢م

١٨٠ــ المبسوط، لشيخ الإسلام أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسي الحنفي رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٨٣ھ، دارالمعرفة بيروت، ١٣٩٨ھ/ ١٩٧٨م.

١٨١ــ مجمع الزوائد ومنبع الفوائد لحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيشمي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٠٧ھ، دار الفكر بيروت.

١٨٢ــ مجموع الفتاوى لشيخ الإسلام تقي الدين أبي العباس أحمد بن عبد الحليم بــن تيميــة الحراني رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٢٨ھ، تحقيق: عبدالرحمن بن محمد بن قاسم، مجمع الملک فهــد بالمدينة المنورة.

١٨٣ــ المجموع شرح المهذب، للإمام العلامة الفقيه الحافظ أبي زكريا محيى الدين يحيى بــن شرف بن مري النووي الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى سنة ٦٧٦ھ، شركة من علماء الأزهــر/ دار الفكر بيروت.

١٨٤ــ المحلى، للإمام أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٥٦ھ، تحقيق: الشيخ المحقق أحمد محمد شاكر رحمه الله تعالى، إدارة الطباعة المنيرية بمصر ١٣٥٢ھ.

١٨٥ــ مختار الصحاح، للإمام محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرازي رحمه الله، المتــوفى بعــد سنة: ٦٦٦ھ، دار المعارف مصر.

١٨٦ــ مختصر اختلاف العلماء (للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بــن محمــد بــن ســلامة الطحاوي رحمه الله، المتوفى ٣٢١ھ) للإمام أبي بكر أحمد بن علي الجــصاص الــرازي المتــوفى ٣٧٠ھ، تحقيق: الدكتور عبدالله نذير أحمد مزي، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٦ھ/ ١٩٩٥م.

١٨٧ــ مختصر الكامل، للإمام تقي الدين أحمد بن علي المقريزي رحمه الله تعالى، المتــوفى ٨٤٥ھ تحقيق: أيمن بن عارف الدمشقي، مكتبة السنة بالقاهرة، الطبعة الأولى ١٤١٥ھ/ ١٩٩٤م.

- مختصر سنن أبي داود للحافظ عبد العظيم بن عبدالقوي المنذري، رحمه الله تعــالى، المتــوفى ٦٥٦ھ، المطبوع مع معالم السنن للخطابي، وتهذيب السنن لابن القيم، بمطبعة أنصار الــسنة المحمدية، ١٣٦٧ھ.

١٨٨ــ مختصر سنن أبي داود للحافظ عبدالعظيم بن القوي المنذري، رحمه الله تعــالى، المتــوفى ٦٥٦ھ، تحقيق وتعليق: محمد صبحي بن حسن حلاق، مكتبة المعارف الرياض.

١٨٩ــ المدونة الكبري، لإمام دار الهجرة مالک بن أنس الأصبحي رحمه الله تعــالى، المتــوفى ١٧٩ھ، الطبعة الأولى ١٤١٥ھ/ ١٩٩٤م، دار الكتب العلمية، بيروت.

١٩٠ــ المراسيل للإمام الحافظ المتقين أبي داود سليمان بن الأشــعث السجــستاني، رحمــه الله تعالى، المتوفى ٢٧٥ھ، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنووط، الطبعــة الأولــى ١٤٠٨ھ/ ١٩٩٨م، مؤسسة الرسالة بيروت.

١٩١ــ مراقي الفلاح(مع حاشية للطحطاوي) للعلامة الفقيه حسن بن عمار الشرنبلالي المصري الحنفي، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠٦٩ھ، نور محمد كارخانه تجارت آرام باغ، كراتشي.

١٩٢ــ مرقاة الصعود إلى سنن داود، للإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩١١ھ، تحقيق: الدكتور محمد إسحاق محمد آل إبراهيم الطبعة الأولى ١٤٣٠ھ/ ٢٠٠٩م، الرياض.

- مرقاة الصعود، بتحقيق محمد شايب شريف، الطبعة الأولى ١٤٣٣ھ/ ٢٠١٢م، دار ابن حزم بيروت.

١٩٣ــ مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠١٤ھ، مكتبه إمداديه ملتان.

١٩٤ــ المستدرک على الصحيحين، (مع تلخيص المستدرک) للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٠٥ھ، دار الفكر بيروت.

- المستدرک للحاكم، بتحقيق: مصطفى عبدالقادرعطا، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١١ھ/ ١٩٩٠م.

١٩٥ــ المسلک المتقسط في المنسک المتوسط للعلامة علي بن سلطان محمد الهروي المعروف بالملا علي القارئ، رحمه الله تعالى، المتوفى١٠١٤ھ، الطبعة الأولى ١٣٢٨ھ، مطبعة الترقي الماجدية بمكة المحمية.

١٩٦ــ مسلم الثبوت بشرحه فواتح الرحموت للإمام القاضي محب الله بن عبد الشكور البهاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ١١١٩ھ، الطبعة الأولى ١٤٢٣ھ/ ٢٠٠٢م، دار الكتب العلمية.

١٩٧ــ مسند أبي عوانة، للإمام الجليل أبي عوانة يعقوب بن إسحاق الإسفرائيني رحمه الله تعالى، المتوفى ٣١٦ھ، تحقيق: أيمن بن عارف الدمشقي، الطبعة الدولى ١٤١٩ھ/ ١٩٩٨م، دار المعرفة، بيروت، لبنان.

١٩٨ــ مسند أبي يعلى الموصلي، للإمام أبي يعلى أحمد بن علي بن المثنى الموصلي، رحمه الله تعالى، المتوفى:٣٠٧ھ، تحقيق: حسين سليم أسد، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ھ/ ١٩٨٤م، دار المأمون للتراث، دمشق.

• مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن محمد بن حنبل رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٤١ه، بتحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤوط وجماعة، مؤسسة الرسالة، بيروت الطبعة الأولى: ١٤٢١ه/ ٢٠٠١م.

١٩٩ــ مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن محمد بن حنبل رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٤١ه، المكتب الإسلامي/ دار صادر بيروت.

٢٠٠ــ مسند البزار(البحر الزخار) للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن عبدالخالق العتكي البزار، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٩٢ه، تحقيق: محفوظ الرحمن زين الله وآخرين، الطبعة الأولى ١٤٠٩ه/ ١٩٨٨م، مؤسسة علوم القرآن/مكتبة العلوم والحكم بالمدينة المنورة.

٢٠١ــ مسند الحميدي، للإمام المحدث أبي بكر عبدالله بن الزبيرالقرشي المعروف بالحميدي رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٠٩ه، تحقيق: الشيخ المحدث حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية/ مكتبة المتنبي، بيروت/ القاهرة.

٢٠٢ــ مسند الشاميين، للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي الطبراني ٣٦٠ه، تحقيق: حمدي بن عبدالمجيد السلفي، الطبعةالأولى: ١٤٠٩ه/ ١٩٨٩م، مؤسسة الرسالة، بيروت.

٢٠٣ــ المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم، للإمام الحافظ أبي نعيم أحمدبن عبدالله بن أحمد بن إسحاق الأصبهاني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٣٠ه، تحقيق محمد حسن إسماعيل الشافعي، الطبعة الأولى: ١٤١٧ه/ ١٩٩٦م، دار الكتب العلمية بيروت.

٢٠٤ــ مسند أبي داود الطيالسي، للإمام المحدث أبي داود سليمان بن داود بن الجارود رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٠٤ه، دار المعرفة بيروت.

٢٠٥ــ مشاهير علماء الأمصار، للإمام أبي حاتم محمد بن حبان أحمد التميمي البستي، رحمه الله تعلى، المتوفى ٣٥٤ه، تحقيق: المستشرق فلا يشمهر،ط: ١٩٥٩م، دار الكتب العلمية.

٢٠٦ــ المصباح المنيرفي غريب الشرح الكبير للرافعي، للعلامة أحمدبن محمد بن علي المقري الفيومي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٧٠ه، الطبعة الخامسة بالمطبعة الأميرية بالقاهرة.

٢٠٧ــ مصفّى شرح موطأ(مع المسوى) للإمام أحمد بن عبدالرحيم المعروف بالشاه ولي الله الدهلوي رحمه الله تعالى، المتوفى ١١٧٦ه، مطبع فاروقي دهلي، ١٢٩٣ه.

• المصنف لابن أبي شيبة، طبعة: شركة دار القبلة/ مؤسسة علوم القرآن.

٢٠٨ــ المصنف لابن أبي شيبة، للأمام أبي بكرعبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٣٥ه، تحقيق: الشيخ المحقق المحدث محمدعوامة، أدارة القرآن والعلوم الذسلامية كراتشي، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ه/ ٢٠٠٦م.

٢٠٩ــ المصنف للأمام المحدث أبي بكرعبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٢١١ه، تحقيق: الشيخ المحدث حبيب الرحمن الأعظمي، المجلس العلمي، كراتشي، والهند، الطبعةالأولى: ١٣٩٠ه/ ١٩٧٠م.

٢١٠ــ المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية، للحافظ أحمد بن علي المعروف بابن حجرالعسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى٨٥٢ه، تحقيق الشيخ المحدث المحقق حبيب الرحمن الأعظمي رحمه الله تعالى، دار البازمكة المكرمة.

٢١١ــ معارف السنن شرح سنن الترمذي، للإمام المحدث الشيخ السيد محمد يوسف بن السيدمحمد زكريا الحسيني البنوري رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٩٧، المكتبة البنورية كراچى.

٢١٢ــ معالم السنن شرح سنن الإمام أبي داود رحمه الله تعالى، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي البستي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٨٨ه، طبعه وصححه محمد راغب الطباخ في مطبعته العلمية بحلب.

● معالم السنن، المطبوع مع تهذيب السنن لابن القيم، ومختصر المنذري،بمطبعة أنصارالسنة المحمدية، ١٣٦٧ه/ ١٩٤٨م.

٢١٣ــ المعجم الأوسط للحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٦٠ه، تحقيق: طارق بن عوض الله وعبدالمحسن بن إبراهيم، دار الحرمين القاهرة، ١٤١٥ه/ ١٩٨٥م.

٢١٤ــ معجم البلدان، للعلامة شهاب الدين أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي الرومي البغدادي، رحمه الله تعالى،المتوفى ٦٢٦ه، دار إحياء التراث العربي بيروت.

٢١٥ــ المعجم الكبير، الإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٦٠ه، تحقيق: حمدي عبدالمجيد السلفي، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

٢١٦ــ :المعجم الوسيط، للكتور إبراهيم أنيس والدكتور عبدالحليم منتصروعطية الصوالحي، ومحمد خلف الله أحمد، مجمع اللغة العربية بدمشق.

٢١٣ـ المعجم الأوسط للحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٦٠هـ، تحقيق: طارق بن عوض الله وعبدالمحسن بن إبراهيم، دار الحرمين القاهرة، ١٤١٥هـ/ ١٩٨٥م.

٢١٤ـ معجم البلدان، للعلامة شهاب الدين أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي الرومي البغدادي، رحمه الله تعالى،المتوفى ٦٢٦هـ، دار إحياء التراث العربي بيروت.

٢١٥ـ المعجم الكبير، الإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٦٠هـ، تحقيق: حمدي عبدالمجيد السلفي، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

٢١٦ـ المعجم الوسيط، للكتور إبراهيم أنيس والدكتور عبدالحليم منتصروعطية الصوالحي، ومحمد خلف الله أحمد، مجمع اللغة العربية بدمشق.

٢١٧ـ معجم مقايس اللغة، لابي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٩٥هـ تحقيق: عبدالسلام محمدهارون، دارالفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٣٩٩هـ/ ١٩٧٩م.

٢١٨. معرفة الثقات من رجال أهل العلم والحديث ومن الضعفاء وذكرمذاهبهم وأخبارهم، للإمام أبي الحسن أحمد بن عبدالله بن صالح العجلي الكوفي رحمه الله تعالى، المتوفى ٢١٦هـ، تحقيق: عبدالعليم عبدالعظيم البستوي، مكتبة الدار، المدينة المنورة، الطبعة الأولى: ١٤٠٥هـ/ ١٩٨٥م.

٢١٩ـ معرفة الرجال، للإمام يحيى بن معين، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٣٣هـ، برواية أبي العباس أحمد بن محمد بن القاسم بن محرز، تحقيق: محمد كامل القصار، مجمع اللغة العربية دمشق ١٤٠٥هـ/ ١٩٨٥م.

٢٢٠. معرفة الصحابة لأبي نعيم، للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق بن مهران، المعروف بأبي نعيم الأصبهاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٣٠هـ، تحقيق: عادل بن يوسف العزازي، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ/ ١٩٩٨م، دار الوطن للنشر، الرياض.

٢٢١ـ معرفة الصحابة، للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن إسحاق بن يحيى بن منده الأصبهاني، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٩٥هـ، تحقيق: الدكتور عامرحسن صبري، الطبعة الأولى ٢٠٠٥م/ ١٤٢٦هـ، مطبوعات جامعة الإمارات العربية المتحدة.

- معرفة أنواع علم الحديث(انظر: علوم الحديث)

محمود فاخوري وعبدالحميد مختار، الطبعة الأولى ١٣٩٩ھ/ ١٩٧٩م، مكتبة أسامة بن زيد، حلب سورية.
٢٢٥ـ المغني في الضعفاء، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨ھ، تحقيق:الدكتور نورالدين عتر، إدارة إحياء التراث الإسلامي بدولة قطر.
٢٢٦ـ المغني في ضبط أسماء الرجال ومعرفة كنى الرواة وألقابهم وأنسابهم، للعلامة المحدث الشيخ محمد طاهر بن علي الهندي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٨٦ھ، تحقيق وتعليق: الشيخ زين العابدين الأعظمي، الطبعة الأولى ١٤٢٦ھ، الرحيم إكادمي، كراتشي باكستان.
٢٢٧ـ المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني رحمه الله تعالى، للإمام موفق الدين أبي محمد عبدالله بن أحمد بن قدامة رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٢٠ھ، دار الفكر،بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٥م.
٢٢٨ـ مفاتيح العلوم، للعلامة أبي عبدالله محمد بن أحمد بن يوسف الكاتب البلخي الخوارزمي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٨٧ھ، تحقيق إبراهيم الأبياري، الطبعة الثانية ١٤٠٩ھ/ ١٩٨٩م، دار الكتاب العربي.
● مقدمة ابن الصلاح (انظر: علوم الحديث)
٢٢٩ـ مقدمة لامع الدراري (المطبوع باسم الكنزالمتواري) للشيخ العلامة المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله تعالى، المتوفى سنة ١٤٠٢ھ، مؤسسة الخليل الإسلامي، فيصل آباد،ط: ١٤٢٠ھ.
● مناسک ملاعلي القاري (انظر: المسلک المتقسط في المنسک المتوسط)
٢٣٠ـ المنتقى شرح موطإ الإمام مالک، للإمام القاضي أبي الوليد سليمان بن خلف بن سعدبن أيوب الباجي رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٩٤ھ، تحقيق: محمد عبدالقادر أحمد عطا، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ھ/١٩٩٩م، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
٢٣١ـ المنتقى من السنن المسندة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، للإمام أبي محمد عبدالله بن علي بن الجارود النيسابوري رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٠٧ھ، تعليق عبدالله عمرالبارودي، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ھ/ ١٩٨٨م، مؤسسة الكتب الثقافية/ دارالجنان، بيروت.

٢٣٢ــ موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان للإمام نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله تعالى،المتوفى٨٠٧ه، تحقيق محمد عبدالرزاق حمزة، دار الكتب العلمية بيروت.

٢٣٣ــ مواهب الجليل شرح مختصر خليل، لأبي عبدالله محمد بن محمد بن عبدالرحمن الطرابلسي المغربي المتوفى ٩٥٤ه، دار عالم الكتب ١٤٢٣ه/ ٢٠٠٣م.

٢٣٤ــ موسوعة أقوال الإمام أحمد في رجال الحديث وعلله، جمع وترتيب: السيد أبو المعاطي النوري وأحمد عبدالرزاق ومحمود محمد خليل، الطبعة الأولى، ١٤١٧ه/ ١٩٩٧م، عالم الكتب.

٢٣٥ــ الموسوعة الفقهية الكويتية، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الكويت، الطبعة الرابعة: ١٤١٤ه/ ١٩٩٣م.

٢٣٦ــ الموطأ للإمام مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله تعالى، المتوفى ١٧٩ه، برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله تعالى، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

٢٣٧ــ ميزان الاعتدال في نقد الرجال، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٤٨ه، تحقيق: علي محمد البجاوي، دارإحياء الكتب العربية، عيسى البابي الحلبي وشركاه، الطبعة الأولى: ١٣٨٢ه/ ١٩٦٣م.

٢٣٨ــ نتائج الأفكارفي تخرج أحاديث الأذكار للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢ه، تحقيق حمدي عبدالمجيد السلفي، الطبعة الثانية ١٤١٥ه/ ١٩٩٥م، دار ابن كثيردمشق/ بيروت.

٢٣٩ــ نثر الأزهار شرح معاني الآثار، للعلامة محمدأمين الأوركزئي، رحمه الله تعالى، المتوفى شهيدا١٤٣٠ه، الجامعة اليوسفية، بشاهووام، هنكو، كوهات باكستان.

٢٤٠ــ نزهة النظرفي توضيح نخبة الفكر، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني، رحمه الله تعالى، تحقيق: الدكتور نورالدين عتر، مكتبة البشرى، كراتشي.

٢٤١ــ نصب الراية في تخريج أحاديث الهداية للإمام الحافظ جمال الدين عبدالله بن يوسف الزيلعي رحمه الله تعالى، المتوفى٧٦٢ه، تحقيق: الشيخ محمد عوامة، الطبعة الأولى ١٤١٨ه/ ١٩٩٧م، مؤسسة الريان بيروت/ دار القبلة جدة.

٢٤٢ــ النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري، المعروف بابن الأثير رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٠٦ه، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٣٠ه/ ٢٠٠٩م.

٢٤٣ــ نيل الأوطار من أحاديث سيد الأبرار شرح منتقى الأخبار، للشيخ الإمام محمد بن علـي الشوكاني رحمه الله تعالى، المتوفى ١٢٥٠هـ، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي مصر.
٢٤٤ــ الهداية شرح بداية المبتدي، للإمام أبي الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر المرغينـاني، رحمه الله تعالى، ٥٩٣هـ، مكتبة البشرى، كراتشي، الطبعة الثانية: ١٤٢٨هـ/ ٢٠٠٧م.
٢٤٥ــ هدي الساري مقدمة فتح الباري، للحافظ أبي الفضل أحمد بن على بـن حجرشـهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢هـ، دار الفكر، بيروت.
٢٤٦ــ وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان لأبي العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان رحمه الله تعالى، المتـوفى ٦٨١هـ، تحقيـق: الـدكتور إحـسان عبـاس، دار صـادر، بيروت،١٣٩٨هـ/ ١٩٧٨م.

تمت بالخير